

4 XXIV. 1.
12

JOG ÉS ALLAMTUD. KAR
Seminariumi könyvtár
46 982 XIX.

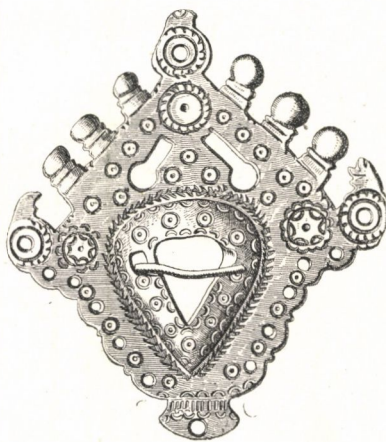
ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
és
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI
HAMPEL JÓZSEF.

ÚJ FOLYAM. XIX. KÖTET.

HATVANHÉT KÉPES TÁBLÁVAL, ÉS SZÁZKILENCZ ÁBRÁVAL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1899.

W. D. 10 E. 13 N.

1871-1872

50634

TARTALOMJEGYZÉK.

A) A SZERZŐK BETŰRENDES SORA SZERINT.

- Dr. ADÁM ENDRE. A nyitrai várhegy oldalában talált régi cserepek és csontok lelhelyéről 405—408.
- BARTALOS GYULA. Honfoglaláskori leletekről 129—130. — Honfoglaláskori s egyéb régiségleletek Egerben és vidékén 353—360.
- Dr. BONCZ ÖDÖN. Hunyadi János kormányzó állítólagos síremléke Gyulafehérvártt 97—110.
- BORSOS ISTVÁN. Régiségek a pápai ref. főiskola gyűjteményében 148—150.
- CSALLÁNY GÁBOR. A római kori temetőről Ócsöd és Szent-András határában 41—76. — Népvándorláskori temetőről Szentesen 416—419.
- CSEHÉLY ADOLF. A bögsői falképek ügyében 301—302.
- CSÉPLŐ PÉTER. A külső pusztakovácsi leletekről 360—364.
- Dr. CSERNI BÉLA. A szent-mihálykői zárdának felfedezéséről 398—400.
- CZIRÁKY GYULA. A bogojevai (Bács m.) őstelepről 62—66. — A bogojevai sírmező és földvár 268—276.
- DARNAY KÁLMÁN. A zala-szántói halomok és két magyar lovas sír 276—280.
- DUDÁS GYULA. A bodrogmonostori kőemlék 302—303. — A bogojevai római sánczról 400.
- Dr. ÉBER LÁSZLÓ. Mária királyné arcképe Königsbergben 193—196. — ism. Magyarország történeti emlékei az ezredéves országos kiállításon 367—371. — ism.: Divald Kornél. A felsőmagyarországi renaissance építészet 420—423.
- FETZER FERENCZ. Szilágysági leletekről 260—264.
- Dr. FINÁLY GÁBOR. Antik szobrocskák az erdélyi múzeumban 296—300.
- GERECZE PÉTER. Falképek Nagy-Libercsén (Nógrád m.) 305—310. — Pécsi püspöki múzeum 379—388.
- GOHL ÖDÖN. ism.: Gerecze Péter szobrászati emlékek Magyarországon 67—69. — Római edények Szabadkán 290—296.
- GUBITZA KÁLMÁN. A bodrogmonostorszegi leletekről 264—268.
- HAMPEL JÓZSEF. A vidéki múzeumok ügye 1—5. — Egy vas diatretum töredéke Fehérmegyéből 16—18. — A n. múzeum régiségtárának gyarapodása 1899 első negyedében 376—378. — a második és harmadik negyedben 428—430. — Szegedi múzeum 378. — ism.: Dr. Jósza András. A szabolcsmegyei múzeum ismertetése 370. — A régiségleletek ügyének törvényhozási szabályozása 383. — Hadtörténelmi múzeum 430—432. — Vasvármegyei »kultur-egyesület» 433. — A müncheni és zürichi múzeumokról 433—437.
- HUSZKA JÓZSEF. Csécsi falképek 207—214.
- JESZENSZKY GÉZA. ism.: Dr. Réthy László. Corpus nummorum Hungariae I. rész 69—72.
- KÁRPÁTI KELEMEN. Sabariai régiségekről 130—138.
- KEMÉNY LAJOS. A renaissance és roccoco Kassán 110—115.
- KÖZÉPESY GYULA. A külső pusztakovácsi

- vácsi ásatásról és egyéb biharmegyei leletekről 364—366.
- Dr. KRAUSZ SÁMUEL. *Ism.: Dr. V. Schultze. Die Quedlinburger Itala-Miniaturen* 423—426.
- KROPF LAJOS. Ujlaki Lőrincz sírja 192.
- LEHÓCZKY TIVADAR. Beregmegyei leletek 96.
- LIPCSEY JÓZSEF. Az urvölgyi bányász-jelvényekről 126—129. és 302.
- MIHALIK JÓZSEF. Két kassai fedeles kupa 5—13. — A verseczi ötvös-lemezről 33—34. — Régi kassai sírkövekről 124—126. — A bor hatásainak allegoriái régi ötvösműveken 196—206. — Régi magyar ötvösművek Abauj-Tornavármegyében 310—316. — Magyar sodronyzománczos művek külföldi múzeumokban 385—397.
- MILLEKER BÓDOG. Vattinai leletek a verseczi múzeumban 150—182. — Nagy Gáj-i leletekről (Torontál m.) 412—416.
- Br. MISKE KÁLMÁN. Felső-szent-lászlói (?) bronzleletről (Sopron m.) 60—62. — Óskori bálványképek Temes-Kubin-ról 251—358.
- NEHÉZ LAJOS. Milanói Péter szobrász Ragusában 95—96.
- PINTÉR PONGRÁCZ. Ó-palánkai leletekről 47.
- PINTÉR SÁNDOR. Az ecsegi bronzleletekről (Nógrád m.) 56—60.
- POKORNY LÁSZLÓ. Sarkadvidéki régiségekről 259—260.
- Dr. PÓSTA BÉLA. Kurticsi őstelepek 18—28. — Gr. Zichy Jenő legújabb rég. gyűjteménye 76—79.
- PUCHER PONGRÁCZ. Ó-palánkai kolostor 382—383.
- RÉCSEI VIKTOR. Egy régi féldomborműről a pannonhalmi templom külső falában 400—404.
- Dr. REINECKE PÁL. Tordos és Trója 115—123. — Tanulmányok a magyarországi bronzkor chronológiájáról I. 225—251. — II. 316—340.
- REIZNER JÁNOS. Közlemények a szegedvárosi múzeumból 182—190. — A szegedi múzeum 1898/99-ben 432.
- Dr. SÓTÉR ÁGOST. A gátai ásatás folytatásáról 47—56. — A bruck-ujfalusi ásatásról 341—351. — Lajtaújfalusi ásatásról 410—412.
- Dr. SZENDREI JÁNOS. Az orsz. rég. társulat 1898 decz. ülése 73. — 1899 jan. ülése 73—74. — Februáriusi ülése 147—148. — Márcziusi ülése 290. — Szeptemberi ülése 376. — Októberi ülése 427. — Novemberi ülése 427—428. — Régi csattok 438—439.
- SZIKLAY JENŐ. *ism.: Réthy László. Corpus nummorum Hungariae* 139—142.
- TÉGLÁS GÁBOR. Centum putei nevének helyrajzi vonatkozásai és értelmezése 214—225.
- TÉGLÁS ISTVÁN. Régiségek Felvincz határán 192. — A Torda melletti sziklahasadékokról és a potaissai kőfaragó műhelyéről 280—283. — Aranyos-rákosi régiségekről 351—352.
- VARJU ELEMÉR. A monostor-szigeti emlékkő 13—15. — A gyulafehérvári székesegyház sírköveiről 28—34.
- Dr. WEISS MIKSA. *ism.: Müller und Schlosser. Die Haggadah von Sarajewo* 142—146.
- ab. Kunszentmártoni leletek 191. — *ism.: Cagnat. Cours d'épigraphie latine* 284—286. — A mosonymegyei tört. és rég. egyeslet emlékkönyve 287. — A hunyadmegyei tört. és rég. társulat évkönyve 288—289. — *ism.: Milleker Bódog. Délmagyarország régiség leletei* 375. — *ism.: Kárpáti Kelemen. Három látogatás a vasmegyei rég. egyeslet szombathelyi régiségtárában* 378. — Nagybányai múzeum 380—381. — A hunyadmegyei történelmi és rég. társulat 432.
- EZ. Művészettörténeti szünidei tanfolyam 383—384.
- er. A n. múzeum ásatása Jász-Alsó-Szent-Györgyön 439—440.
- H. *ism.: Budapest régiségei* 1898. VI. k. 371—374. — *ism.: Az iparfejlődés története* 375.
- K. B. *ism.: Vjesnik* 1898. 374.
- x. *Archæologiai szakfolyam* 383.
- x. y. Zichy Jenő gróf oroszországi és keletázsiai expedíciójának beszámolója 286—287. — A bács-bodrodmegyei társulat 380.
- Sopronvármegye és Sopron város rég. társulatának jelentése 287—288. — A magyar tud. Akademia arch. bi-

zottságának működése 1898-ban 301. — A műemlékek orsz. bizottsága 301. — A kolosvári tudományegyetem arch. tanszékének betöltése 301. — A budapestvárosi múzeum igazgatósága 301. — A tiszafüredi múzeum- és könyvtáregylet 304. — A mosonmégyesi múzeumegyesület 304. — A tolnamegyei múzeum megnyi-

tása 304. — A szabolcsmegyei múzeum megnyitása 304. — A szegedi múzeum régiségtárának megnyitása 304. — † Dr. Pulszky Károly 382. — † Dr. Kaufmann Dávid 382. — Bibérczi lelet (Zemplén m.) 382. — A felkai «Tátra Múzeum» 423. — Miskolci múzeum 423. — † Dr. Torma Zsófia 438.

B/ ARCHÆOLOGIAI SORREND SZERINT.

I. Őskor.

CZIRÁKY GYULA. A bogojevai (Bács m.) őstelepről 62—66.

FETZER J. FERENCZ. Szilágysági leletekről 260—264.

LEHÓCZKY TIVADAR. Beregmegyei leletek 96.

MILLEKER BÓDOG. Vattinai leletek a verseczi múzeumban 150—182.

Br. MISKE KÁLMÁN. Felső szent-lászlói (?) bronzletről (Sopron m.) 60—62. — Őskori bálványképek Temes-Kubinról 251—258.

PINTÉR SÁNDOR. Az ecsegi bronzletről (Nógrád m.) 56—69.

POKORNY LÁSZLÓ. Sarkadvidéki régiségekről 259—260.

Dr. PÓSTA BÉLA. Kurticsi őstelepek 18—28.

Dr. REINECKE PÁL. Tordos és Trója 115—123. — Tanulmányok a magyarországi bronzkor chronológiájáról I. 225—251. — II. 316—340.

Dr. SÖTÉR AGOST. A gátai ásatás folytatásáról 47—56.

TÉGLÁS ISTVÁN. A Torda melletti sziklahasadékokról és a petaissai kőfaragó műhelyéről 280—283.

Bibérczi lelet 382.

II. Ókor és régibb középkor.

BARTALOS GYULA. Honfoglaláskori leletekről 129—130. — Honfoglaláskori s egyéb régiségleletek Egerben és vidékén 353—360.

BORSOS ISTVÁN. Régiségek a pápai ref. főiskola gyűjteményében 148—150.

CSALLÁNY GÁBOR. A rómaiakori temető-

ről Öcsöd és Szent-András határában 41—46. — Népvándorláskori temetőről Szentesen 416—419.

CSÉPLŐ PÉTER. A külső pusztakovácsi leletekről 360—364.

CZIRÁKY GYULA. A bogojevai sirmező és földvár 268—276.

DARNAY KÁLMÁN. A zala-szántói hal-
mók és két magyar lovassír 276—280.

DUDÁS GYULA. A bogojevai római sánczról 400.

Dr. FINÁLY GÁBOR. Antik szobrocskák az erdélyi múzeumban 296—300.

GOHL ÖDÖN. Római edények Szabadkán 190—296.

HAMPEL JÓZSEF. Egy vas diatretum töredéke Fehérmegyéből 16—18.

KÁRPÁTI KELEMEN. Sabariai régiségekről 130—138.

KÖZÉPESY GYULA. A külső pusztakovácsi ásatásról és egyéb biharmegyei leletekről 364—366.

MILLEKER BÓDOG. Nagy Gáj-i leletekről (Torontál m.) 412—416.

Dr. SÖTÉR AGOST. A bruck-ujfalusi ásatásról 341—351. — Lajtaújfalusi ásatásról 410—412.

TÉGLÁS GÁBOR. Centum putei nevének helyrajzi vonatkozásai és értelmezése 214—225.

TÉGLÁS ISTVÁN. Régiségek Felvincz határában 192. — Aranyos-rákosi régiségekről 351—353.

ab. Kun-szentmártoni leletek 191. — ism.: Cagnat. Cours d'épigraphie latine 284—286. — ism.: Milleker Bódog. Délmagyarország régiség leletei 375. — ism.: Kárpáti Kelemen. Három látogatás a vas megyei

- rég. egylet szombathely régiségtárában 378.
er. A n. múzeum ásatása Jász-Alsó-Szent-Györgyön 439—440.

III. Középkor és Újkor.

- Dr. ÁDÁM ENDRE. A nyitrai várhegy oldalában talált régi cserepek és csontok lelhelyéről 405—408.
 Dr. BONCZ ÖDÖN. Hunyadi János kormányzó állítólagos síremléke Gyulafehérvárt 97—110.
 CSEHÉLY ADOLF. A bögyözi falképek ügyében 301—302.
 Dr. CSERNI BÉLA. A szent-mihályközi zárdának felfedezéséről 398—400.
 DUDÁS GYULA. A bodrogmonostori kőemlék 302—303.
 Dr. ÉBER LÁSZLÓ. Mária királyné arcsképe Königsbergben 193—196. — *ism.*: Magyarország történeti emlékei az ezredéves országos kiállításán 367—371. — *ism.*: Divald Kornél. A felsőmagyarországi renaissance építészet 420—423.
 GERECE PÉTER. Falképek Nagy-Libercsén (Nógrád m.) 305—310. — Pécsi püspöki múzeum 379—388.
 GOHL ÖDÖN. *ism.*: Gerece Péter. Szobrászati emlékek Magyarországon 67—69.
 GUBITZA KÁLMÁN. A bodrogmonostorszegi leletekről 264—268.
 HAMPEL JÓZSEF. Hadtörténelmi múzeum 430—432.
 HUSZKA JÓZSEF. Csécsi falképek 207—214.
 JESZENSZKY GÉZA. *ism.*: Dr. Réthy László. Corpus nummorum Hungariae I. rész 69—72.
 KEMÉNY LAJOS. A renaissance és roccoco Kassán 110—115.
 Dr. KRAUSZ SÁMUEL. *ism.*: Dr. V. Schultze. Die Quedlinburger Itala-Miniaturen 423—426.
 KRÖFF LAJOS. Ujlaki Lőrincz sírja 192.
 LIPCSEY JÓZSEF. Az urvölgyi bányászjelvényről 126—129. és 302.
 MIHALIK JÓZSEF. Két kassai fedeles kupa 5—13. — A verseczi ötvös lemezről 31—34. — Régi kassai sírkövekről 124—126. — A bor hatásának allegorikai régi ötvösműveken 196—206.

- Régi magyar ötvösművek Abauj-Tornavármegyében 316—316. — Magyar sodronyzománczos művek külföldi múzeumokban 385—397.
 NEHÉZ LAJOS. Milanói Péter szobrász Ragusában 95—96.
 PINTÉR PONGRÁCZ. Ó-palánkai leletekről 47.
 PUCHER PONGRÁCZ. Ó-palánkai «kolostor» 382—383.
 RÉCSEI VIKTOR. Egy régi féldomborműről a pannonhalmi templom külső falában 400—404.
 SZIKLAY JENŐ. *ism.*: Dr. Réthy László. Corpus nummorum Hungariae 139—142.
 VÁRJU ELEMÉR. A monostorszigeti emlékkő 13—15. — A gyulafehérvári székesegyház sírköveiről 28—34.
 Dr. WEISS MIKSA. *ism.*: Müller und Schlosser. Die Haggadah von Sarajewo 142—146.

IV. Vegyes közlemények.

- HAMPEL JÓZSEF. A vidéki múzeumok ügye 1—5. — A n. múzeum régiségtárának gyarapodása 1899 első negyedében 376—378. — A második és harmadik negyedben 428—430. — Szegedi múzeum 378. — *ism.*: Dr. Jósza András. A szabolcsmegyei múzeum ismertetése 370. — A régiségleletek ügyének törvényhozási szabályozása 383. — Vasvármegyei «kultur-egyesület» 433. — A müncheni és zürichi múzeumokról 433—437.
 Dr. PÓSTA BÉLA. Gr. Zichy Jenő legújabb rég. gyűjteménye 76—79.
 REIZNER JÁNOS. Közlemények a szegedvárosi múzeumból 182—190. — A szegedi múzeum 1898/99-ben 432.
 Dr. SZENDREI JÁNOS. Az orsz. rég. társulat 1898 deczemberi ülése 73. — 1899 januáriusi ülése 73—74. — Febr. ülése 147—148. — Márcziusi ülése 290. — Szeptemberi ülése 376. — Októberi ülése 427. — Novemberi ülése 427—428. — Régi csattok 438—439.
ab. A hunyadmegyei tört. és rég. társulat évkönyve 288—289. — Nagybányai múzeum 380—381. — A hunyadmegyei tört. és rég. társulat 432.

EL. Művészettörténeti szünidei tanfolyam 383—384.
 H. ism. : Budapest régiségei 1898. VI. k.
 — ism. : Az iparfejlődés története 375.
 K. B. ism. : Vjesnik 1898. 374.
 x. Archæologiai szakfolyam 283.
 x. y. Zichy Jenő gróf oroszországi és keletázsiai expedíciójának beszámolója 286—287. — A bácsbodrogmegyei társulat 380.
 Sopronvármegye és Sopronváros rég. társulatának jelentése 287—288. — A magyar tud. Akadémia arch. bizottságának működése 1898-ban 301. — A műemlékek orsz. bizottsága 301. —

A kolosvári tudományegyetem arch. tanszékének betöltése 301. — A budapestvárosi múzeum igazgatósága 301. — A tiszafüredi múzeum- és könyvtáregylet 304. — A mosonymegyei múzeumegyesület 304. — A tolnamegyei múzeum megnyitása 304. — A szabolcsmegyei múzeum megnyitása 304. — A szegedi múzeum régiségtárának megnyitása 304. — A felkai «Tátra Múzeum» 423. — Miskolczi múzeum 423. — † Dr. Torma Zsófia 438.
 † Dr. Pulszky Károly 382. — † Dr. Kaufmann Dávid 382.

C) A CZIKKEK SORRENDJE SZERINT.

ELSŐ FÜZET. (Megjelent 1899 február 15-ikén.)

EMLEKKEK ÉS LELETEK.

I. HAMPEL JÓZSEF. A vidéki muzeumok ügye --- --- --- 1—5. l.
 II. MIHALIK JÓZSEF. Két kassai fedeles kupa. (Három ábrával) --- 5—13. l.
 III. VARJÚ ELEMÉR. A monostorszigeti emlékkő --- --- --- 13—15. l.

IV. H. J. Egy vas diatretum töredéke Fejérmegyéből. (Egy ábrával) 16—18. l.
 V. Dr. PÓSTA BÉLA. Kurticsi őstelepek. (38 ábrával) --- --- 18—28. l.

LEVELEZÉS.

I. VARJÚ ELEMÉR. A gyulafejevári székesegyház sírköveiről. (Egy ábrával) 28—34. l.
 II. MIHALIK JÓZSEF. A verseczi ötvöslemezről. (Két ábrával) --- 34—41. l.
 III. CSALLÁNY GÁBOR. A római kori temetőről Öcsöd és Szent András határában. (Három képes táblával és négy ábrával) --- --- --- 41—46. l.
 IV. PINTÉR PONGRÁCZ. Ó-Palánkai leletekről --- --- --- 47. l.

V. Dr. SÖTÉR AGOST. A gátai ásatás folytatásáról. (14 ábrával) --- 47—56. l.
 VI. PINTÉR SÁNDOR. Az ecsegi bronzleletről (Nógrád m.). (Három képes táblával) --- --- --- 56—60. l.
 VII. Br. MISKE KÁLMÁN. Felső-szent-Lászlói (?) bronzleletről (Sopron m.). (Képes táblával) --- --- --- 60—62. l.
 VIII. CZIRÁKY GYULA. A bogojevai (Bács m.) őstelepről. (Két képes táblával és három ábrával) --- --- 62—66. l.

IRODALOM.

I. Szobrászati emlékek Magyarországon, írta Gerecs Péter, ism. Gohl Ödön 67—69. l.

II. Corpus Nummorum Hungariae, írta dr. Réthy László, ism. Jeszenszky Géza 69—72. l.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

- I. Az orsz. rég. társulat deczemberi ülése, ism. *dr. Szendrei János* --- 73 l.
 II. Az orsz. rég. társulat 1899. évi januáriusi ülése, ism. *dr. Szendrei János* 73—74. l.
 III. A n. múzeumi régiségtár gyarapodása az 1898. év utolsó negyedében *H. J.* --- --- --- 74—76. l.
 IV. Gróf Zichy Jenő legújabb rég. gyűjteménye, *dr. Pósta Béla*.. 76—79. l.
 V. A tiszafüredi múzeum köréből. (Három képes táblával). *Milesz Béla* 79—89. l.
 VI. A verseczi városi múzeumi 1898. ban. *Milleker Bódog* --- --- 89—90. l.
 VII. Az erdélyi múzeumegylet ülése 90. l.
 VIII. A hunyadmegyei rég. társulatról *T. G.* --- --- --- 91—93. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

- I. † Szilágyi Sándor --- --- 94. l.
 II. † Geduly Ferencz --- --- 94. l.
 III. Előadások a n. múzeumban 94. l.
 IV. A bögözi falképek ügyében, *Csehely Adolf; Huszka József*--- 94—95. l.
 V. Mátyás király és Filippino Lippi *dr. Eber László* --- --- --- 95. l.
 VI. Sajtóhibák javítása--- --- 95. l.
 VII. Milanói Péter szobrász Ragusában, közli *Nehéz Lajos*--- --- 95—96. l.
 VIII. Beregmegyei leletek, *Lehóczky Tivadar* --- --- --- 96. l.

MÁSODIK FÜZET. (Megjelent 1899 április 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

- I. Dr. BONCZ ÖDÖN. Hunyadi János kormányzó állítólagos síremléke Gyulafehérvártt. (9 ábrával)--- --- 97—110. l.
 II. KEMÉNY LAJOS. A renaissance és roccoco Kassán--- --- --- 110—115. l.
 III. Dr. REINECKE PÁL. Tordos és Trója. (6 ábrával) - --- --- 115—123. l.

Ábra: Fődeles ezüstpohár a XVII. századból, gr. Andrássy Géza gyűjteményéből --- --- --- --- --- 123 l.

LEVELEZÉS.

- I. MIHALIK JÓZSEF. Régi kassai sírkövekről --- --- --- 124—126. l.
 II. LIPCSEY JÓZSEF. Az urvölgyi bányászjelvényről. (Egy ábrával) 126—129. l.
 III. BARTALOS GYULA. Honfoglalás-kori leletekről --- --- --- 129—130. l.
 IV. KÁRPÁTI KELEMEN. Sabariai régiségekről. (Tíz ábrával) --- 130—138. l.

Ábra: Arpádkori bronzkereszt a n. muzeumban $\frac{1}{2}$ n. --- --- --- --- 138. l.

IRODALOM.

- I. RÉTHY LÁSZLÓ. Corpus nummorum Hungariae, ism. *Sziklay Jenő* 139—142. l.
 II. MÜLLER D. H. és SCHLOSSER. Die Haggadah von Sarajewo, ism. *dr. Weiss Miksa* --- --- --- --- 142—146. l.

Ábra: XIV. századi bronzkereszt a n. muzeumban $\frac{1}{3}$ n. --- --- --- --- 146. l.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. Az orsz. rég. és embert. társulat februáriusi ülése, ism. *dr. Szendrei János* --- --- --- 147—148. l.

II. Régiségek a pápai ref. főiskola gyűjteményében, ism. *Borsos István* 148—150. l.

III. Vattinai leletek a verseczi muzeumban, *Milleker Bódog*. (Nyolcz képes táblával) --- --- --- 150—182. l.

IV. Közlemények a szegedvárosi muzeumból. (Három képes táblával és 11 ábrával). *Reizner János* --- 182—190. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. Kunszentmártoni leletek *ab.* 191. l.
II. Ujlaki Lőrincz sirja, *Kropf Lajos* 192. l.

III. Régiségek Felvincz határán, *Teglás István* --- --- --- 192. l.

HARMADIK FÜZET. (Megjelent 1899 június 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. Dr. ÉBER LÁSZLÓ. Mária királyné arcképe Königsbergben. (Egy ábrával) --- --- --- 193—196. l.

II. MIHALIK JÓZSEF. A bor hatásainak allegoriái régi ötvösműveken. (14 ábrával) --- --- --- 196—206. l.

III. HUSZKA JÓZSEF. Csécsi falképek. (Hét ábrával) --- --- --- 207—214. l.

IV. TÉGLÁS GÁBOR. Centum putei ne-

vének helyrajzi vonatkozásai és értelmezése. (Két térképvázlattal) 214—225. l.

V. REINECKE PÁL. Tanulmányok a magyarországi bronzkor chronológiájáról. (Első közlemény.) (Két ábrával és tíz képes táblával) --- --- 225—251. l.

VI. Br. MISKE KÁLMÁN. Óskori bálványképek Temes-Kubinról. (Tíz ábrával) --- --- --- 251—258. l.

LEVELEZÉS.

I. POKORNY LÁSZLÓ. Sarkadvidéki régiségekről --- --- --- 259—260. l.

II. FETZER J. FERENCZ. Szilágysági leletekről --- --- --- 260—264. l.

III. GUBITZA KÁLMÁN. A bodrogmonostorszegi leletekről. (Öt ábrával) 264—268. l.

IV. CZIRÁKY GYULA. A bogojevai

(Bács-Bodrog m.) sírmező és földvár. (Egy helyrajzzal és hét ábrával)

268—276. l.

V. DARNAY KÁLMÁN. A zala-szántói halmok és két magyar lovas sir. (Két ábrával) --- --- --- 276—280. l.

VI. TÉGLÁS ISTVÁN. A Torda melletti sziklahasadékokról és a potaissai kőfaragó műhelyéről --- --- 280—283. l.

IRODALOM.

I. CAGNAT. Cours d'épigraphie latine, ism. *a. b.* --- --- --- 284—286. l.

II. Zichy Jenő gróf oroszországi és keletázsiai expedíciójának beszámolója, ism. *x. y.* --- --- --- 286—287. l.

III. A mosonmegyei tört. és rég.

egylet emlékkönyve, ism. *a. b.* --- 287. l.

IV. Sopronvármegye és Sopron város rég. társulatának jelentése 287—288. l.

V. A hunyadmegyei tört. és rég. társulat évkönyve, ism. *ab.* --- 288—289. l.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. Az orsz. rég. és embert. társulat márcziusi ülése. <i>Dr. Szendrei János</i> 290. l.	III. Antik szobrocskák az erdélyi múzeumban. <i>Dr. Findly Gábor.</i> (Öt ábrával) --- --- --- --- --- 296—300. l.
II. Római edények Szabadkán. <i>Gohl Ödön.</i> (Két ábrával) --- --- 290—296. l.	
<i>Abra:</i> Ókori cserépedény Szabadkán --- --- --- --- --- 300. l.	

KÜLÖNFÉLÉK.

I. A magyar tud. akadémia arch. bizottsága működése 1898-ban --- 301. l.	VII. A bodrog-monostorszegi kőemlék. <i>Dudás Gyula</i> --- --- 302—303. l.
II. A műemlékek országos bizottsága --- --- --- --- --- 301. l.	VIII. A tiszafüredi múzeum- és könyvtáregylet --- --- --- --- --- 304. l.
III. A kolosvári tudományegyetem arch. tanszékének betöltése --- 301. l.	IX. A mosonmegyei múzeumegyesület --- --- --- --- --- 304. l.
IV. A budapestvárosi múzeum igazgatósága --- --- --- --- --- 301. l.	X. A tolnamegyei múzeum megnyitása --- --- --- --- --- 304. l.
V. A bölgözi falképek ügyében. <i>Csehély Adolf</i> --- --- --- 301—302. l.	XI. A szabolcsmegyei múzeum megnyitása --- --- --- --- --- 304. l.
VI. Az urvölgyi bányászjelvényekről. <i>Lipcsey József</i> --- --- --- --- 302. l.	XII. A szegedi múzeum régiségtárának megnyitása --- --- --- --- 304. l.

NEGYEDIK FÜZET. (Megjelent 1899 október 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. GERECEZÉ PÉTER. Falképek Nagy-Libercsén (Nógrád m.) (Két ábrával) 305—310. l.	III. Dr. REINECKE PÁL. Tanulmányok a magyarországi bronzkor chronológiájáról. (Második befejező közlemény.) (Hat képes táblával és egy ábrával) 316—340. l.
II. MIHALIK JÓZSEF. Régi magyar ötvösművek Abauj-Torna vármegyében 310—316. l.	

<i>Abra:</i> Románkori bronzkereszt a n. múzeumban --- --- --- --- --- 340. l.

LEVELEZÉS.

I. Dr. SÖTÉR ÁGOST. A bruck-újfalusi ásatásról. (11 ábrával) --- 341—351. l.	IV. CSÉPLŐ PÉTER. A külső pusztakovácsi leletekről. (Két képes táblával) 360—364. l.
II. TÉGLÁS ISTVÁN. Aranyos-rákosi régiségekről --- --- --- 351—352. l.	V. KÖZÉPESY GYULA. Ugyanazon ásatásról és egyéb biharmegyei leletekről. (Egy ábrával) --- --- --- 364—366. l.
III. BARTALOS GYULA. Honfoglalás-kori s egyéb régiségleletek Egerben és vidékén. (Husz ábrával) --- 353—360. l.	
<i>Abra:</i> Római vastőr a n. múzeumban --- --- --- --- --- 366. l.	

IRODALOM.

I. Magyarország történeti emlékei az ezredéves országos kiállításon, ism. <i>dr. Éber László</i> --- --- 367—371. l.	III. VJESNIK, ism. <i>K. B.</i> --- --- 374. l.
II. Budapest régiségei, ism. <i>H.</i> 371—374. l.	IV. MILLEKER BÓDOG. Délmagyarország régiségletei, ism. <i>a. b.</i> 375. l.
	V. Az iparfejlődés története, ism. <i>H.</i> 375. l.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. Az orsz. rég. és embert. társulat szept. ülése, <i>dr. Szendrei János</i> 376. l.	V. A szabolcsmegyei múzeum ismeretése, <i>Hpl.</i> --- --- --- 379. l.
II. A n. múzeumi régiségtár gyarapodása az 1899. évi első negyedben, <i>Hpl.</i> 376—378. l.	VI. Pécsi püspöki múzeum, <i>Gerecze</i> 379—380. l.
III. Három látogatás a vas megyei rég. egyesület szombathelyi régiségtárában, <i>ab.</i> --- --- --- 378. l.	VII. A bácsbodrogi megyei társulat, <i>x. y.</i> --- --- --- 380. l.
IV. Szegedi múzeum, <i>Hpl.</i> --- 378. l.	VIII. Nagybányai múzeum, <i>ab.</i> 380—381. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. † Dr. Pulszky Károly --- --- 382. l.	V. A régiségletek ügyének törvényhozási szabályozása, <i>Hpl.</i> --- --- 383. l.
II. † Dr. Kaufman Dávid --- --- 382. l.	VI. Archæologiai szakfolyam 383. l.
III. Biberczi lelet --- --- 382. l.	VII. Művészettörténeti szünidei tanfolyam --- --- --- 383—384. l.
IV. Ó-Palánkai «kolostor» 382—383. l.	

ÖTÖDIK FÜZET. (Megjelent 1899 december 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

- MIHALIK JÓZSEF. Magyar sodronyzománczos művek külföldi múzeumokban. (Három képes táblával) --- --- --- 385—397. l.
- Ábra: Zsigmond király sarkányrendjét ábrázoló régi himzés a müncheni n. múzeumban --- --- --- 397. l.

LEVELEZÉS.

I. Dr. CSERNI BÉLA. A szentmihálykői zárdának felfedezéséről --- 398—400. l.	IV. DUDÁS GYULA. A bogojevai római sánczról --- --- --- 409. l.
II. RÉCSEI VIKTOR. Egy régi földomborműről a pannonhalmi templom külső falában. (Egy ábrával) --- 400—404. l.	V. Dr. SÓTÉR ÁGOST. Lajtaufalusi ásatásról. (Három ábrával) 410—412. l.
III. Dr. ÁDÁM ENDRE. A nyitrai várhegy oldalában talált régi cserepek és csontok lelhelyéről. (Három képes táblával s egy ábrával) --- --- 404—408. l.	VI. MILLEKER BÓDOG. Nagy-Gáj-i (Torontál m.) leletekről. (Két képes táblával) --- --- --- 412—416. l.
	VII. CSALLÁNY GÁBOR. Népvándorláskori temetőről Szentesen... 416—419. l.

IRODALOM.

I. DIVALD KORNÉL. A felsőmagyar-
országi renaissance építészet, ism. *dr.*
Éber László. (Két ábrával) 420—423. l.

II. Dr. V. SCHULTZE. Die Quedlin-
burger Itala-Miniaturen, ism. *dr. Krausz*
Samu --- --- --- --- 423—426. l.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. Dr. SZENDREI JÁNOS. Az orsz. rég.
és embert. társulat októberi ülése 427. l.

II. Dr. SZENDREI JÁNOS. Az orsz. rég.
társulat novemberi ülése --- 427—428. l.

III. A n. múzeumi régiségtár gyara-
podása az 1899. év II. és III. negyedé-
ben. *Hpl.* (Egy ábrával) --- 428—430. l.

IV. «Hadtörténelmi múzeum», *Ham-
pel* --- --- --- --- 430—432. l.

V. A szegedi múzeum 1898/99-ben,
Reisner János --- --- --- --- 432. l.

VI. A hunyadmegyei tört. és rég. tár-
sulat, *a. b.* --- --- --- --- 432. l.

VII. Vasvármegyei kultur-egyesület,
H. J. --- --- --- --- 433. l.

VIII. A felkai «Tátra Múzeum» 433. l.

IX. Miskolczi múzeum --- --- 433. l.

X. A müncheni és zürichi új mú-
zeumokról. *Hpl.* (Két ábrával)

433—437. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. † Dr. Torma Zsófia --- --- 436. l.

II. Régi csattok, *dr. Szendrei János*.
(Négy ábrával) --- --- --- --- 439. l.

III. A nemzeti múzeum ásatása Jász-
Alsó-Szent-Györgyön --- --- 439—440. l.

D) ÁBRÁK MAGYARÁZATA.

6. I. A) Fedeles kupa a n. múzeumban.

I. B) Kupa fedele a n. múzeumban.

11. Fődeles kupa gr. Andrássy Géza
birtokában.

16. Vas diatretum töredéke Fehérme-
gyéből.

19. I. B) Kurticsi leletek.

20. I. A) Kurticsi leletek.

22. II. Kurticsi leletek.

23. III. Kurticsi leletek.

24. IV. Kurticsi leletek.

25. V. A kurticsi leletek színhelye.

26. VI. Kurticsi leletek.

27. VII. Kurticsi leletek.

33. Hunyady János síremléke Gyula-
fehérvártt. Varju Elemér vázlata
szerint.

35. I. Verseczi ötvöslemez.

37. II. Verseczi ötvöslemez.

42. I. Öcsödi sírleletek a szentesi mú-
zeumban.

43. II. Öcsödi sírleletek a szentesi mú-
zeumban.

44. 4., 5. és 6. ábra. Öcsödi sírleletek
a szentesi múzeumban.

45. III. Öcsödi sírleletek a szentesi mú-
zeumban.

48. 1. A gátai ásatás színhelye.

50. 2. Gátai tör A) ábra sírlelet.

51. B) sírlelet a 23. sírből.

52. 3. Hengerded bronztekeres a 27. sír-
ből.

4. Csát bronzkerete a 32. sírből.

53. 7. és 8. Kargyűrűk Gátáról.

54. 9. és 10. Kargyűrűk Gátáról.

55. 11—14. Bronzrégiségek Gátáról.

57. I. Ecsegi bronzlelet.

58. II. Ecsegi bronzlelet.

59. III. Ecsegi bronzlelet.

61. Felső-szent-lászlói (?) bronzlelet.

63. I. Bogojevai leletek.

64. 7—9. Bogojevai leletek.

65. II. Bogojevai leletek.
 84. I. Tiszafüredi lelet.
 85. II. Tiszafüredi lelet.
 87. Korongos bronzfibula $\frac{1}{4}$ n.
 88. III. Tisza-burai lelet.
 101. 1—4. Lengyel hajviseletek a XIV—XV. századból.
 102. 3. Régi süveg idomok.
 104. 4. XVI. századi sarkos cipő.
 106. 5. A Hunyadi János föliratu sírkő. Boncz Ödön vázlata szerint.
 107. 6. A XVI. század végéről és a XVII. század elejéről való magyar viseletek.
 7. Báthory István korából való lengyel viseletek.
 108. 8. XVII. századi serleg kupája gróf Andrássy Géza tulajdonában.
 109. 9. Magyar vitéz a Karvai-féle 1571. évi czimeres levelen.
 117. 1. és 2. Agyagművességi idomok az első hissarliki városban.
 118. 3. Agyagművek díszítése az első hissarliki városban.
 110. 4. Agyagművek díszítése az első hissarliki városban.
 120. 5. Agyagművek díszítése az első hissarliki városban.
 6. Két kőfejsze ugyanonnan.
 123. Fődeles ezüstserleg a XVII. századból gr. Andrássy Géza gyűjteményében.
 128. Urvölgyi bányászjelvények.
 132. 1., 2. Fatörzsöket példázó széklábak bronztröredékei Sabariából.
 133. 3. Bronzszobor bal kezéből való tröredék ugyanonnan.
 134. 4. és 5. Két kis domborműves bronzmellkép ugyanonnan. 5 *a.* Gyümölcs csoportot példázó magas bronz dombormű ugyanonnan; előlről tekintve.
 135. 6 *b.* Ugyanaz a csoport oldalnézetben.
 136. 7 *a.* Tritont ábrázoló bronz dombormű Sabariából, szemközt tekintve. 7 *b.* Hátról tekintve.
 137. 8. Domborműves bronzcsoport, mely az áldozati bikát és az állatot vezető papot és szolgát ábrázolja; Sabariából.
 138. Arpádkori bronzkereszt a n. múzeumban $\frac{1}{2}$ n.
 140. XIV. századi bronzkereszt a n. múzeumban $\frac{1}{3}$ n.
 152. I. 1—5. Őskori leletek Vattináról.
 157. II. 6—14. Őskori leletek Vattináról.
 161. III. 15—22. Őskori leletek Vattináról.
 165. IV. 23—25. Őskori cserepek Vattináról.
 169. V. 29—40. Őskori cserepek Vattináról.
 173. VI. 41—48. Őskori cseréptárgyak Vattináról.
 177. VII. 49—55. Őskori cseréptárgyak Vattináról.
 181. VIII. 56—65. Kő-, csont- és cseréptárgyak Vattináról.
 183. *a. b.* Szíjvégek bronzból Sövényházáról a szegedi múzeumban.
 184. *c.* Zománczos fibula a szegedi múzeumban. *d.* és *e.* Zománczos fibulák Szőnyből.
 185. I. Ujszentiváni leletek.
 186. *f.* és *g.* Ujszentiváni leletek.
 187. II. Ujszentiváni leletek.
 188. (Számozás nélkül.) Nagy-Szredistyei három régiség. — (Számozás nélkül.) Gredistyei (Szerbia) domborműves kőtáblácska.
 189. Török-kanizsai őskori bronzlelet.
 195. Mária királyné arcképe Königsbergben.
 196. Rézmetszetek Virgil Solistól.
 199. Domborműves lemezek Peter Flötnertől.
 201. Harangvirágos serleg a n. múzeumban.
 202. Domborműves mezők a n. múzeum harangvirágos serlegén.
 205. Domborműves mezők a n. múzeum harangvirágos serlegén.
 207. A csécsi templomhajó keleti fala és egy rész a déli falból.
 208. A csécsi templom déli fala.
 209. A csécsi templom éjszaki fala.
 210. Falképek a csécsi templom boltajtásán.
 211. Falképek a csécsi templom nyugoti falán és a csatlakozó diadalíven, a diadalív éjszaki felőli részén.
 213. Falképek a csécsi templom keleti falán.
 217. Térkép vázlat Centum putei környékéről.
 221. Részletes térkép Centum putei vidékéről.
 226. Bronzcsákány Gaurából.

228. I. Réz- és bronzrégiségek a magyarországi bronzkor első szakaszából.
231. II. Réz- és bronzrégiségek a magyarországi bronzkor első szakaszából.
233. III. Bronztárgyak a magyarországi bronzkor első szakaszából.
235. IV. Bronztárgyak a magyarországi bronzkor első szakaszából.
237. V. Bronztárgyak a magyarországi
239. VI. Bronztárgyak a magyarországi bronzkor második szakaszából.
241. VII. Bronztárgyak a magyarországi bronzkor második szakaszából.
243. VIII. Bronztárgyak a magyarországi bronzkor harmadik szakaszából.
245. IX. Bronztárgyak a magyarországi bronzkor harmadik szakaszából.
247. X. Bronztárgyak a magyarországi bronzkor harmadik szakaszából.
253. I. Óskori cserépbálványok Temes-Kubinból.
255. II. Óskori cserépbálványok Temes-Kubinból.
257. III. Óskori cserépbálványok Temes-Kubinból.
258. Óskori ülő alak csonka töredéke Temes-Kubinból.
265. 1—4. Rómaikorbéli sírleletek Bodrog-Monostorszegről.
267. 5. Rómaikorbéli sírleletek Bodrog-Monostorszegről.
269. A bogojevai földvár helyrajza.
271. I. II. Bogojevai sírleletek a régibb középkorból.
273. III. Bogojevai sírleletek a régibb középkorból.
275. IV—VII. Bogojevai sírleletek a régibb középkorból.
279. I. Avarkori sírlelet a mikebudaházi felső pusztáról.
- II. Zala-szántói lovas sír a honfoglalás korából.
291. I. Ókori cserépedények Szabadkáról.
293. II. Ókori cserépedények Szabadkáról.
296. 1. Diana bronzszobrocskája a kolosvári múzeumban $\frac{2}{3}$ n.
297. 2. Jupiter Dolichenus csonka bronzszobrocskája a kolosvári múzeumban $\frac{2}{3}$ n.
3. Ugyanazon szobrocska sisakja hátulról tekintve.
298. 4. Libera bronzszobrocskája a kolosvári múzeumban $\frac{2}{3}$ n.
299. 5. Amor funebris kőszobra a kolosvári múzeumban $\frac{1}{2}$ n.
300. Ókori cserépedény Szabadkán.
307. 1. A nagy-libercsei templom alaprajza.
309. 2. Falképek a nagy-libercsei templomban.
319. I. Bronzedények s egyéb bronzművek a magyarországi bronzkor negyedik szakaszából.
320. 1. Két karu bronzfejtörő ugyanabból a szakaszból.
321. II. Bronzfégyverek a magyarországi bronzkor negyedik szakaszából.
325. III. Bronzszerszámok és ékszerek a magyarországi bronzkor negyedik szakaszából.
327. IV. Bronzkészítmények a magyarországi bronzkor negyedik szakaszából.
329. V. Bronzkészítmények a magyarországi bronzkor negyedik szakaszából.
331. VI. Bronzkészítmények a magyarországi bronzkor negyedik szakaszából.
340. Románkori bronzkereszt a n. múzeumban $\frac{1}{2}$ n.
342. 1—3. Bruck-ujfalusi római sirtáblák.
343. 4. A bruck-ujfalusi római temető helyrajza.
344. 5. Bruck-ujfalusi római sírláda.
345. 6. Bruck-ujfalusi római sirtábla.
346. 7. Bruck-ujfalusi római sirtábla.
347. 8. Bruck-ujfalusi római sirtábla.
348. 9. Bruck-ujfalusi római sirtábla.
349. 10. Bruck-ujfalusi római sirtábla.
350. 11. Bruck-ujfalusi római sirtábla.
354. I. Az egri honfoglaláskori temető helyrajza.
355. II. Vasleletek az egri honfoglalási kori temetőből.
357. III. Ugyanazon temető két sírleletének helyrajzi fölvétele.
358. Ékszerek az egri sírokból.
361. I. Régiségek a külső pusztá-kovácsi honfoglaláskori temetőből.
362. II. Cserepek ugyanazon temető területéről.
365. A külső pusztá-kovácsi ásatás helyrajza. Középegy fölvétele szerint.
366. Római vastör a n. múzeumban. $\frac{1}{4}$ n.

386. I. Erekletartó-kereszt sodronyománczos diszítéssel a prágai iparművészeti múzeumban. Szemközi oldal.
387. II. Ugyanaz. Hátsó oldal.
393. III. Sodronyománczos kehely a berlini iparművészeti múzeumban.
397. Zsigmond király sárkányrendjét ábrázoló régi himzés a müncheni n. múzeumban.
402. Régi figurális dombormű a pannonhalmi főapátsági templom külsején.
405. I. Középkori cserepek a nyitrai várhegyről.
406. II. Középkori cserepek a nyitrai várhegyről.
407. A nyitrai várhegy oldalában leásott földrétegek átmetszete.
408. III. Középkori cserepek a nyitrai várhegyről.
410. A lajtaújfalusi ásatás térképi vázlata.
411. 1., 2. Két római cserép a lajtaújfalusi temetőből.
413. I. Nagy Gáj-i leletek. 1—4.
414. II. Nagy Gáj-i leletek. 5—7.
421. 1. Régi városház Besztercebányán. XVI. sz.
423. A fricsi kastély sgraffitto képei. XVII. sz.
429. Lóczi kard.
434. Az új bajor nemzeti múzeum épületének középső része.
435. Az új schweizi országos múzeum.
439. Régi bronz s sárga réz csattok. 1—4.
-

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓ.

A

Aba nemzetség címere 109.
 Abai réztör 238.
 Abauj-Torna vármegyei régi magyar ötvös-művek 310—316.
 Ablak (csúcsíves fafaragvány) 90.
 Ádám Endre dr. A nyitrai várhegy oldalában talált régi cserepek és csontok lelhelyéről 404—407.
 Ádamosi templom 90.
 Adda Mihály Lajos 129.
 Aelius Certus sírköve 283.
 Aemicus püspök 380.
 Afinis hegy 224.
 Agancsok, lovas-sírban 359.
 Agancstárgyak Vattináról 151—182.
 Ágnes királyné ékszerai 1.
 Ágnes Dei 388—389.
 Ágyag gúlák Vattináról 152, 153, 158, 171, 176, 178; — gyöngy 46; — gyöngyök 359, 364; — mécssek (római) 378; — művek (neolith) Tordoson 115—123; — művesség Magyarország bronzkorában 334—340; — orsó 377; — orsókarika Bogojeváról 66; — régiségek Sarkadról 377; — tárgyak Sarkadon 260.
 Ágyógyó O-Palánkánál 383.
 Ágyuöntő Kassán a xvi. században 111.
 Ahihis 215.
 AIIVCA OMBRISSA sírja 344.
 Akadémia (m. tud.) arch. bizottságának működése 1898-ban 301.
 Aknák 220.
 Alabastrom dombormű Gradistyről 188.
 Aldozati jelenet (római bronz dombormű) 137; — kocsi (bronz) Romosról 92.
 Alfons aragoniai király levele 95—96.
 Alföldi bronzkori csillagmintás edények 336.
 Algyógy 224.
 Algyógyi feliratos kő 92.
 Aljustret 216.
 Állami segély 90, 288, 362, 378; — subventió a verseczi múzeumnak 90; — támogatás a soproni múzeumnak 288.
 Állat-alakok (Hallstatt-korbeltől) 160; — csontok Bruck-ujfalusi sírokban 345, 350; — Lajtafalusi sírban 410; — fogak 264.
 Allegória: A bor hatásai régi ötvösműveken 196—206.
 Alsó-csikolai bronzlelet 242.
 Alsó-erdőfalvi bronzlelet 433.
 Alsó-ilmítzi sírmező 287.
 Alsó-Ilosva: Jupiter Dolichenus bronz-szobrocskája 297.
 Alsó-Szentmihályfalva 282.
 Altempлом Feldebrőn 67.
 Aman Pál kassai építész 110.
 Ambrus mester kassai építész 113.
 Amor funebris szobrocskája az erdélyi múzeumban 299, 300.
 Ampelum 224.
 Amphorák (római) 378.
 Andautonia 375.
 András ácsmester Kassán 112; — kassai kőfaragó 111; — kőműves Kassán 111; —

ötvös 311; — püspök Erdélyben 398; — vajda Erdélyben 398.
 Andrassy Géza gróf fődeles kupája 9, 11; — fődeles ezüstpohara a xvii. századból 123; — xvii. századbelti serlegkupája 108.
 Andrassy grófok 2.
 Andreas aurifex 311.
 Angyalí üdvözllet (falkép Nagy-Libercsén) 308.
 Anjou-czímer a dévai ref. templomban 289.
 Anjou-korbelti műemlékek Magyarországtban 68; — viselet Magyarországtan 73, 147.
 Annabergi kehely 396.
 Anonymus 354, 358.
 Antenna-kard (bronz) 318.
 Antennás kardok (bronzkori) 226.
 Antik szobrászat 94; — szobrocskák az erdélyi múzeumban 296—300.
 Antependium a zágrábi székesegyházban 374.
 Antoninus Pius-korabeli katonai elbocsájtó levél Aszárról 74.
 Antonius Aurifaber Kassán 124.
 Apatini honfoglaláskori ezüstboglárok 377; — sáncz 268.
 Apostolok (falképek Nagy-Libercsén) 307—308.
 Apponyi Sándor gróf 304.
 Apulum 225.
 Apulumi Amor funebris feliratos szobrocskája 299, 300.
 Aquaei régiségek 92.
 Aquamanile 68; — a fővárosi múzeumban 376.
 Aquincumi feliratok 372; — néger rabszolgaszobor 147; — múzeum néger rabszolgát ábrázoló bronz-szobrocskája 373; — római feliratos kövek 303.
 A R ötvösjegy (monogram) 10.
 Arabesk-könyv (Flötner Péter-féle) 8.
 Aracsi dombormű 404; — feliratos kő 67.
 Aranybánya 93.
 Arany csüngő 75; — ékszer Gyulafehérvárról 430; — ékszer és gyöngy Regölyről 428; — fülbevaló Nagy Gájról 416; — fülbevalók Csornáról 288; — gombok a Jász-Álsó-Szentgyörgyi tumulusban 439; — gyűrű 350; — gyűrű (bronzkori) Bardócztól 326; — gyűrű (Schlick tábornoké) 75; — karpereczek Erdő-Horvátirtól 377; — kereszt (Gizella-féle a müncheni Gazdag-kápolnában) 1; — kereszt (Szent István-féle) 1; — lemez (szkitha) 78; — mosás (római) 223; — pénz (Lysimachus féle) 288, 289; — pénzek (magyar) Szent László képei és ezek ruhaviselete 103; — művesek Kassán 124, 126; — ruhakelme a Jász-Álsó-Szentgyörgyi tumulusban 439; — szíjvég uvyanott 440.
 Aranyos 225.
 Aranyosi bronzkard 246; — bronzlelet 246; — bronztör 248; — bronztűk 249.
 Aranyospathaka 215.
 Aranyos-rákosi régiségek 351—352.
 Archaeologiai bizottság (m. tud. akadémiai) működése 1898-ban 301; — előadások 4; — Közlemények XXI. és XXII. kötetek 301; — szaktanfolyam 383; — tanszék betöltése a kolozsvári tudományegyetemen 301.

Arcidava 214, 215, 216.
 Arczképek: Hunyadi Jánosé a turóczi krónikában 100; — Mária királynéé Königsbergben 193—196.
 Arczképcsarnok: tiroli Ferdinand főhercege 194.
 Ariasti gróf felirat-gyűjteménye gr.
 Arinyes 215.
 Áronvölgy 223.
 Árpád-házi királyok érmei Rikárdpusztán 377.
 Árpád-kori bronzfeszület Pápán 150; — bronzkereszt a m. n. múzeumban 138; — ezüstgyűrű 75; — lelet Arad megyében 147; — processionalis kereszt Nagyváradról 75; — réz-sarkantyú 378.
 Árpádok korabeli bányászat 223.
 Arragoniai Alfonz király levele 93.
 Ártándi ásatás 366.
 Ásatás Bihar-Udvariban 366; — Bodrog-Monostorszezen 265, 381; — Bogojeván 381; — Bruck-Ujfaluban 341—351; — Czarevcsinán (Oroszország) 77; — Déván 92; — Füreden 304; — Gátán 47—56; — Jász-Álsó-Szentgyörgyben 428, 439—440; — Külső Pusztá-Kovácsiban 362, 364—366; — Lajtafalun 410—412; — Oroszországban 77; — Örvényen 304; — Poroszlón 304; — a Purgstallon 288; — Pusztá-Kovácsiban 362; — Sarmizegetusában 92, 93; — Szentesenél a Lapistón 418—419; — Szihalmón 359; — Tisza-Igaron 80—84, 394; — Várhelyen 92—93; — Zala-Szántón 277; — Mosonmegyében 287.
 Ásatási szabályzat Oroszországban 76.
 Ascherslebeni urnatemető pannoni típusú edényei 338.
 Ásók (vas) a Lovácska-hegyről 96.
 Ásotthalom Tiszafürednél 81.
 Assyriai analógiák 93.
 Ásványgyűjtemény Pécssett 379.
 Aszári kincs 74.
 Áttli sírja 439.
 Áttört bronzcsat Sisciából 377; — művű ezüstöv Brassóból 377.
 Auka-sziget 190.
 Avar-bolgár öntőminták Fenlakról 430.
 Avarkori lelet Domaszezen 432; — szíjvégek 183; — típusú kengyelvasak 279.
 Axenti forrás 216.
 Azizis 215, 216.

B

Babati éremlelet 377; — ezüstgyűrű 377.
 Babiloniai analógiák 93.
 Bacchus szobra elefántcsontból 378.
 Bačínai mérföldmutatók 375.
 Bács-Bodrog vármegye térképei 270.
 Bács-bodrogmegyei tört. és rég. társulat 380; — tört. társulat múzeuma 265.
 Bács és Bodrog vármegyék határkiigazítási pöre 15.
 Bácsövise 218.
 Bajor nemzeti múzeum új épülete Münchenben 433—437.
 Bajzáth Gábor 439.
 Bajtay püspök 33, 98.
 Bakocs Lajos 283.
 Bakonyvidéki bronzkori lelet 427.
 Bakszánvölgyi (Oroszország) lelet 77.
 Balassa Zsigmond sírköve Vág-Beszterczén 107.
 Balázs festő Kassán III.
 Balczér Herman kassai építész 113.
 Ballika vára 281.
 Balogh Márton 429.
 Bálványfej Déváról 93.

Bálványképek (őskori) Temes-Kubinról 251—258.
 Bálványok Cyprusból 256; — Mykenából 256; — thrák tumulusokról 258.
 Bálványszobrok Butmirről 254; — Klicevacról 253; — Laibachból 253.
 Bálványtípus, čolaki 257—258.
 Bályoki bronzlelet 377.
 Bánya-Bogsán 216, 217.
 Bányák a rómaiak korából 224.
 Bányászat (Árpádok korabeli) 223; — (Nagy Lajos korában) 223.
 Bányászati régiségek Nagybanán 381.
 Bányászjelvények Úrvölgyön 126—129, 302.
 Barbár érem 90.
 Barbár agyagedények Kiskun-Majsáról 429; — Péczelről 429.
 Barbosza 215.
 Barczay Borbála 315.
 Bardóczi bronzkori aranygyűrű 326; — bronzlelet 324.
 Barkóczy László 114.
 Barlanglakások 359.
 Barna István 350.
 Barok emlékek Magyarországon 69; — házak Eperjesen 422.
 Barsi Margit kupája 10.
 Barsszentkereszt kehely 395.
 Bartalos Gyula: Honfoglaláskori leletekről 129—130; — Honfoglaláskori s egyéb régiségleletek Egerben és vidékén 353—360.
 Bartsch katalogusa 196.
 Basta 97.
 Báthory István korabeli lengyel viseletek 107.
 Báthory-süveg 101.
 Batthyány grófok 2; — József gróf 410; — könyvtár Gyulafehérváron 30; — Lajos gr. 433; — Tivadar gr. 410, 412.
 Bauer Antal térképe Bács-Bodrogmegyéből 270.
 Bázias 47.
 B B jegyű czímeres patena Korláthon 312.
 Bécsi fillérek Esztergomból 75.
 Bécsújhegyi kehely 397.
 Beer K. 384.
 Beham 147.
 Behozatali bronzárúk 318.
 Békásmegyeri bronzrégiségek 428; — rézbaltá 74; — római bronzkorsó 74.
 Békésy Károly 90.
 Béla (III.) király és neje sírmellékleteinek másolatai 75; — (IV.) király rézpénze 280.
 Bella Lajos 383.
 Belu László 281.
 Bélyeges cserepek Szombathelyen 131; — edény Ó-Szőnyről 150; — téglá (római) Miciánál 93.
 Benedek festő Kassán III.
 Berár Lajos 80.
 Bereczk harangöntő Kassán a XVI. században III.
 Beregmegyei leletek 96.
 Beregszász-végardói kőkori lelet 96.
 Berényi sírköve Pécssett 380.
 Berger Lajos 351.
 Bergh (van den) Mayer 200.
 Berlini iparműv. múzeum magyar sodronyománczos kelyhe 385—397.
 Bertram-féle síremlék Pécssett 380.
 Berzava 216.
 Berzovia 214, 216, 224.
 Beserica ungurasca 223.
 Bessenő János 218, 223.
 Beszámoló gróf Zichy Jenő oroszországi és keletázsiai expedíciójáról 286—287.
 Beszélő czímer 8.
 Beszterczébánya 221.
 Beszterczébányai régi városház képe 421.

- Bethlen Gábor építkezései Kassán 113; — sírköve 30.
 Betlehemek gyűjteménye a zürichi múzeumban 436.
 Bezdán 303.
 Bezenye-papréti sírmező 287.
 Bezerédy kanonok 429
 Bibercei lelet 382.
 Bibérczi bronzkarikák 382.
 Bicilis 288.
 Bihar-Udvari 366.
 Biharmegyei leletek 364—366.
 Bika-áldozat (római bronz dombormű) 137—138.
 Bikafej Vattináról (agyagmű) 160, 170.
 Billongyűrű (római) 138.
 Binck Jakab festő 195.
 Biograd 374.
 Bithyniai érmek 300.
 Bizanci bronz-súly ezüstberakással 377; — ezüstérem 353; — érem 130.
 Bjelo-brdói sírmező (bronzkori) 332.
 Bodnár Endre 316.
 Bodrog és Bács vármegyék határkiigazítási pöre 15.
 Bodrog-monostorszegi ásítás 381; — bronz-karperecz 264; — köemlék 302—303; — leletek 264—268; — sarmata temető 381.
 Bodrogvára 15, 303.
 Bodrog-vécsi honfoglaláskorabeli lelet 147.
 Bogács 359
 Bogácsi templom 90.
 Bogics Vazul 150.
 Boglár (keresztalakú, réz) Fenlacról 430.
 Boglárak Apatinból (honfoglaláskori, ezüst) 377.
 Bogojevai ásítás 381; — földvár 268—276; — második sáncz 271; — népvándorláskori temető 381; — őstelep (Bács m.) 62—66, 381; — római sáncz 409; — sírmező 268—276; — sírok 62—66; — soros sírmező 268.
 Bogsán 215, 216, 221.
 Bohus László b. 428.
 BOIVS sírja 342.
 Boj sírok 343.
 Bojári bronztör és edények 377.
 Bojničić 374.
 Boldogfalva 288; — római emlékek 91.
 Bolgari-i fonatos ezüstnyakperez 78; — régiségek 78.
 Boncz Odón dr. 148, 290; — Hunyadi János kormányzó állítólagos síremléke Gyulafehérvárott 97—110.
 Bonyhádvidéki bronzlelet 324.
 Bor hatásainak allegóriái régi ötvösműveken 196—206.
 Borjasi jazyg korbelt bronzlelet 432; — lelet 190.
 Born Ignác 220, 221, 222.
 Borostyánkő-gyöngy (fekete) 377; — gyöngyök Regőlyről 74.
 Boroszlói kehely 395.
 Borotválkozás divatja Magyarországon a xv. században 100.
 Bors Albert 283.
 Borsahalom 439.
 Borsodi vár 359.
 Borsóki bronzlelet 317.
 Borsos István: Régiségek a pápai ref. főiskola gyűjteményében 148—150.
 Bossard J. 200.
 Bögözi falképek 94—95, 301—302.
 Bölényszarv Novajról 359.
 Börtök (magyar munka) 129.
 Brassemponty-i Venus és Torso 251.
 Brassói függő lámpa 75; — ötvösművek 377.
 Brazovay-ház római emlékei Nagy-Pestyénben 91.
 Bregetiói régiségek 429.
 Brencsik Károly 75.
 Bricci puskaműves Kassán 111.
 Bronz áldozati jelenet (római dombormű) Szombathelyről 137; — árúk behozatala 318; — árúk behozatala Ó-Itáliából 316; — balta Vattináról 163; — borítású faládika Veszprémből 429, 430; — candelabrum 439; — capsula zománczos fődele Esztergomból 429; csákány 377; — csákány Felső-Szent-Lászlóról 60, 61; — Tütrerebesről 428; — csat 74; — csat Gátáról 52; — csat a Kaukázusból 77; — csat Sisciából 377; — csattok Tisza-Buráról 87, 88; — Szentesről 418—419; — csörgő lemezek 323; — csörgő dísz Ráczegresről 251; — E-betű Esztergomból 429; — edény (trébelt) Somlyóról 277; — edények 328; — ékszerlelet Ráczegresen 250; — fegyverek Ecsegről 56, 59; — fejszék 322; — feliratos karika (középkori) Fenlacról 430; — fésű 351; — feszület (Árpád-kori) Pápán 150; — fibula 44, 46, 74; — fibula Fövenyről 429; — Haidhofról 250; — Kis-Kun-Majszáról, Ó Szőnyről és Újszászról 429; — fibula (lantalakú) 250; — fibulák 323; — fibulák (magyar típusúak) 326; — fokes Nagy Gájról 415; — fülönfüggők Gátáról 56; — Szentesről 417—419; — gyümölcs csoportozat (római) Szombathelyen 135; — gyűrű Esztergomból 430; — Lajtafaluból 412; — Nagy-Kátáról 428; — gyűrűk 323; — gyűrűk Gátáról 56; — hajtű Gátán 55; — halászhorog 377; — kard Aranyosról 246; — kard Budáról 377; — kard Gyulafehérvárról 249; — kard Kapusról 249; — kard a Kaukázusból 77; — kard Nagy-Gájról 415; — Poszobáról (lóczy pusztá) 428; — kard Sáromberkéről 249; — kard Szerdahelyről 249; — kard Szász-Almádról 249; — kard kézvédője 78; — kardok 227, 318—321, 324; — kardok Peschierából 248; — kardmarkolatok 318; — kardpengék Erdélyből 249; — kardtőredékek Nagy Gájról 415; — kardtű 332; — karika 46; — karika (feliratos, középkori) Fenlacról 430; — karikák Bibérczről 382; — karikák Tirgyaniczáról 93; — karperecz 345, 347, 362, 364; — karperecz Alsó-Erdőfalváról 433; — Bodrog-Monostorszegeiről 264; — karperecz Gátáról 49, 51, 53, 55; — karperecz Maklárról 359; — Nagy-Kátáról 428; — karperecz Pécsről 74; — Szentesről 419; — karperecz Vilyről 250; — karpereczek 323; — karpereczek Nagy Gájról 416; — Pátyról 428; — Sopronmegyéből 428; — karpereczek Zichről 377; — karvédő Gátán 55; — kecske-alak Tiszafüredről 85, 86; — kereszt a m. n. múzeumban (Árpád-kori) 138; — kereszt a m. n. múzeumban (román-kori) 340; — kereszt a m. n. múzeumban a xiv. századból 146; — kések 324; — keskeny tokos véső Nagy Gájról 415; — késcsukló-perez Gátáról 56; — kocsi Romoszról 92; — korongos fibula Tiszafüredről 87; — korongos tekercsek Alsó-Erdőfalváról 433; — korsó Békásmegyerről (római) 74; — korsó Bruck-Ujfaluról 350; — korsó Cserbelről 352; — kulcs Sisciából 377; — lábfej Szombathelyen 132; — lándzsacsúcs Görgényüvegcsürről 428; — Vattinán 151, 168; — lándzsacsúcsok Ecsegről 56, 59; — lelet Alsó-Csikolán 242; — lelet Alsó-Erdőfalván 433; — lelet Aranyoson 246; — lelet Bályokon 377; — lelet Bardócson 324; — lelet Bonyhád vidékén 324; —

lelet Borsókon 317; — lelet Cetecuján 93; — lelet Dolányban 59; — lelet Ecsőgen 56–60; — lelet Egeresken 317; — lelet Ercsiben 242; — lelet Erdőfálfánál 93; — lelet Felső-Szent-Lászlón 60–62; — lelet Forrón 242; — lelet Gátán 242; — lelet Gyermelyen 324; — lelet Györgyvölgyén 93; — lelet Hajdú-Böszörményből 317; — lelet Kaszapusztán 317; — lelet Kemeccsén 324; — lelet Kenderen 324; — lelet Kéren 317; — lelet Keszthelyen 242; — lelet Kis-Ápátiban 324; — lelet Komjáthán 317; — lelet Komjáthon 324; — lelet Kurdon 324; — lelet Madácskán 317; — lelet a Majorhegyen 59; — lelet a Mártonhegyről 328; — lelet Miskolczon 317; — lelet Mosony-Szolnokon 246; — lelet Nagy-Démen 317; — lelet Nagy-Lehotán 246; — lelet Nagy-Sinkről 328; — lelet Noicsón 246; — lelet Oroszmezőn 318; — lelet Ördögös-Füzesről 328; — lelet Piricsén 246; — lelet Podheringen 317; — lelet Pusztasárkánytón 242; — lelet Rákos-Palotán 246; — lelet Ráksiból 246; — lelet Rimaszombatban 242; — lelet Rinya-Szentkirályon 317; — lelet Romoszon 92; — lelet Szigligeten 246; — lelet Szomolányban 242; — lelet Tisza-Szentimrén 324; — lelet Tökésen 246; — lelet Valea-Lungánál 93; — lelet Velemen 324; — lelet Vilyen 246; — lelet Zentán 242; — lelet Zsujtán 317; — mellképek (női) Szombathelyen 132–133; — mellszobor (Lipót császára) 69; — mérleg-rudak Velemről 74; — mozsarak 430; — művek a középkorból Magyarországon 68; — öntőműhely maradványai 60; — ötvöslémez Verseczről 34; — öv Csabrendekről 277; — övdísztag Szentesről 419; — övkapcsok Szentesről 418–419; — övlemez 323; — palstab Felső-Szent-Lászlóról 61, 62; — peremes vésők Alsó-Erdőfálfáról 433; — pitykéek Szentesről 417–419; — régiségek 428–430; — régiségek Békásmegyerről 428; — Duna-Penteléről 377; — régiségek Kún-Szent-Mártonról 191; — régiségek Sarkadról 377; — régiségek Velemről 74; — régiségek Velem-Szent-Vidről 378; — rúd Ecsegről 59; — sarló Nagy Gájról 415; — sarlópenge Nagy Gájról 416; — sarlótöredékek Felső-Szent-Lászlóról 60, 61; — sarlók 249, 324; — sarlók Ecsegről 56, 58; — sarlókések 324; — serpenyő Aszáról 74; — spirális Gátáról 51; — súly (bizancci) ezüstberakással 377; — szárnyas véső 287; — szíjvégek Szentesről 418–419; — szobrocskák az erdélyi múzeumban 296–300; — szobrocskák (római) Szombathelyen 132–138; — tányér Ecsegről 56; — tárgyak 44–46; — tárgyak Bogojeváról 272–276; — tárgyak Borjasról 190; — tárgyak gyári előállítására 317; — Nagy-Gájról 413–416; — tárgyak a nagyváradi Guttman-féle téglavetőből 366; — tárgyak Ó-Szőnyről 377; — tárgyak Sarkadon 260; — tárgyak Szombathelyen (római) 131; — tárgyak a tiszafüredi múzeumban 79; — tárgyak Vattináról 151, 163, 166, 168, 179; — tekercs Gátáról 51, 52; — tekerces karperecz Nagy-Kátáról 428; — tör 377; — tör Aranyosról 248; — tör Hartáról 377; — tör Jalyosról 248; — tör Rhodáról 248; — török 322; — török Peschierából 248; — törmelék Felvincz határából 192; — Triton szobrocska Szombathelyen 136; — tü 377; — tü Vattináról 156; — tülelet Holcsón 249; — tűk 249; — tűk Aranyosról 249; — tűk Haidhofról 249; — tűk

Lehotáról 249; — tűk Mosony-Szolnokról 249; — véső Felső-Szent-Lászlóról 60, 61; — Rozávyáról 428; — véső (talpas) Győr-ből 74; — vésők 322, 324; — vésők Bogojeváról 66; — vésők Ecsegről 56, 57.
Bronzkor (magyarországi) chronológiája 316–340; — (magyarországi) chronológiájáról szóló tanulmány 225–251.
Bronzkori agyagművesség Magyarországon 334–340; — aranygyűrű Bardóczról 326; — csillagmintás edények 337; — disztó motívumok a Rajna vidékéről és a svájci czölöpépítmények leleteiből 316; — edény Rákos-Palotáról 335; — edények Gátán 334; — edények Jessehofon 334; — edények (pannoniai típus) 337–339; — edények Szomolányból 334; — edények Verseczről 89; — emlékek Szibériából 78; — kardleletek 226; — lelet a Bakonyvidéken 427; — lelet Széplakon 288; — «magyar» fibulák 230; — sírok 330, 332; — sírhalom Keszthelyen 332; — sírhalmok Nagy-Lehotánál 333; — sírhalmok Nováknál 333; — sírmező Bjelo-Brdón 332; — tárgyak gyártási központjai 318; — tárgyak Kurticsón 19; — tárgyak Makláron 359; — telep Palánkon 158; — temetkezési módok Magyarországon 330–334; — temető Gátán 332; — temető Jessehofban 332; — temető Szomolányban 332; — urnák Krupačéból 374; — urnatemető Tolvádián 90.
Bruckenthal bárók 2.
Bruckner Gergely kassai építész 110; — Márton 341.
Bruck-ujfalusi ásatás 341–351.
Brunsmid J. dr. 374.
Bruz Lajos 92.
BS jegyű patena Korláthon 313.
Bubics Zsigmond 74.
Buda 14–15, 303; — 1686-iki visszavételének emlékérméi (ism.) 373–374; — Lipótmező 377; — visszavételének emlékérméi 73, 147.
Budai bronzkard 377.
Budapest emlékérméi. I. r. (ism.) 373–374; — régiségei VI. k. (ismerteti dr. Hampel József) 371–374.
Budapesti városi múzeum igazgatósága 301.
Buffet-helyiség a modern múzeumban 434.
Bugyér Kurticsnál 18.
Bulić 374.
Burbury János 192.
Burger István 190.
Burgundi zeke 103.
Butmir 117.
Butmiri bálványszobrok 254.
Bútoripar története 375.
Búzatörő kő Novajról 359.
BVSSVORAT(VAE LIBERTUS) sírfelirat 341.
Büngödsi Aquamanile 68.
Bysseur János 218.

C

C betű: Körmöczbánya hitelesítő jegye 128.
Cagnat: Cours d'épigraphie latine (ismertetés) 284–286.
Calcedon gyöngyök 44.
Camea (carneol) 192.
Campanilék Felsőmagyarországon 422.
CAMPILI jegy római cserepeken 131.
Candelabrum (bronz) a jász-alsó-szentgyörgyi tumulusban 439.
CARATVSV-bélyeges római bronzserpenyő 74.
Castaldo 289.
Catani Pál olasz építész Kassán 112.
Cékház Kassán 113.

- Centum putei nevének helyrajzi vonatkozásai és értelmezése 214–225; — = Száz akna 224.
 Cernova patak 215, 216.
 Cervida-vadászok 251.
 Cetecujai bronzlelet 93.
 Chronologia: A magyarországi bronzkoré (tanulmány) 225–251, 316–340.
 Claudia Sabaria 130.
 Clavus (ruhadarab) 403.
 Colak őstelep Temes-Kubinnál 251, 254.
 Colaki bálványtípus 256–258.
 Corabia 224.
 Corpus Nummorum Hungariæ 69–72, 139–142.
 Cracu cu aur 216.
 CRESCES jegy római cserepeken 131.
 Crna Bara 264.
 «Crom» Kassán 110.
 Cromer Anna és gyermekei sírköve Kassán 124.
 Csabrendeki bronzöv 277; — La Tène-kard 149; — népvándorláskorabeli lelet 278.
 Csáfordi római nyomok 288.
 Csák Árpád 277.
 Csákány 377; — bronz, Felső-Szent-Lászlóról 60, 61; — Túrterebesről (bronz) 428.
 Csákvári sírkövek (római) 429.
 Csálánykert Sopronnál 288.
 Csallány Gábor: A római kori temetőről Öcsöd és Szent-András határában 41–46; — népvándorláskori temetőről Szentesen 416–419.
 Csánki Dezső 367.
 Csánky Benjamin 82.
 Császár Árpád 74, 75, 430.
 Csát 73, 80; — Bogojeváról 274; — bronz, Sisciából 377.
 Csatabárd (középkori) 378.
 Csattok 87, 88, 279, 280; — régi csattok 438–439.
 Csécsi falképek 207–214; — templom 207.
 Csegemvölgyi (Oroszország) lelet 77.
 Cseh Kálmán 263.
 Csehly Adolf: A bögözi falképek ügyében 94–95, 301–302.
 Csepelszigeti prahist. edények 238.
 Cséplő Péter: A külső pusztakovácsi leletekről 360–364.
 Cserbeli bronzkorsó 352; — ezüst sodronygyűrűk 352.
 Cserép aquamanile 376; — cső Lajtaufaluból 412; — Verőczéről (őskori) 376–377.
 Cserepek (őskori) 281; — Bogojeváról 63–66, 272; — Gátán 49–54; — a Jeniszei vidékéről 78; — Kurticsról (kőkori) 18–28; — Német-Sztamoráról 90; — Nagy Gájon 413; — Nyitrán (középkori) 404–408; — Ob völgyéből 78; — Ó-Palánkánál 382; — a Purgstallon 287; — Pusztá-Kovácsiból 363, 365; — Vattináról 90; — Tisza-Igaron 82.
 Cserépedények Kispertről 377; — Lajtafalun 411; — (római) Szombathelyen 131.
 Csergheő 29.
 Csern Gusztáv 377.
 Cserni Béla dr. A szentmihálykői zárdának fölfedezéséről 398–400.
 Csernovics Mihály 91.
 Csigameander 291, 293.
 Csiklova 222.
 Csillagminta bronzkori edényeken 336.
 Csillagmotívum a magyarországi bronzkor ornamentikájában 225.
 Csizmapatkók 378.
 Csolnakalakú edények Vattinán 175, 176, 180.
 Csoma József 7, 29.
 Csongrádi halmok 80.
 Csont ékszer 280; — eszközök Bogojevánál 65, 66; — fésű 366; — henger (diszített) Szentesen 419; — kalapács 376; — kar-perecz 347, 350; — nyakék Gátáról 56; — szigony Vattináról 179; — talizmán 280; — tárgyak Sarkadon 260; — zablák Borjasról 190.
 Csontok Kurticsról 24, 27; — Nyitrai vár-hegyen 404–407; — Ó-Palánkánál 382; — a Purgstallon 287.
 Csontváz 345, 350, 360, 364–366, 429; — bogojevai sírban (szarvasmarhái) 62–63; — Lajtafalun 411; — Tisza-Igaron 82.
 Csontvázak 44, 46, 49–51, 353, 354, 356, 357, 364; — Bodrog-Monostorszegen 263–265; — Bogojeván 62; — Jász-Alsó-Szentgyörgyön 439; — Szentesnél 417; — Vattinán 156, 180.
 Csorai kő 224.
 Csorna: kőkori lelet 288.
 Csornai középkori arany fülbevalók 288.
 Csörgő lemezek (bronz) 323.
 Csörszárka 359.
 Csúcsíves emlékek Pécsen 380; — műemlékek Magyarországon 68.
 Csulay-ház római emlékei Osztrón 91.
 Csúnyi sírmező 287.
 Csuprok Bogojevánál 272.
 Csüngő arany ékszer 75; — dísz (bronz) 357; — (bronz) Ráczegresről 251.
 Csüszreg 192.
 Cuculus 402.
 Cursiv írású feliratos római téglák Szombathelyen 378.
 Cycladok kultúrája 121, 122.
 Cypræa-csiga Kún-Szent-Mártonról 191.
 Cyprus 118.
 Cyprusi bálványok 256; — eredetű rézvéső Nagy-Gájon 415.
 Czako Zsigmond szivartárczája 430.
 Czarevcsinai ásatás (Oroszország) 75.
 Czéhkanna (ón) 75, 430; — ládák és zászlók Szegeden 432.
 Czehpohár a XVII. századból 147.
 Czeментtel beöntött sírok Gátán 49.
 «Czifra csorgó» Kassán 113.
 Czikk Pál 114.
 Czímer 109–110; — Anjou-féle Déván 289; — (beszélő) 8; — Hampó-féle 380; — Hunyadi László sírkőven (farkasos) 109; — Forgách-féle 38; — Hunyadi-féle 31; — Hunyadi-féle Déván 289; — Kendi családé 31, 105; — Szegedi családé 125; — Szilágyi-féle 31; — I. Ulászlóé Déván 289.
 Czimerek a korláthi patenán 312.
 Czímeres levél: Karvai Orléé Miklós és Imréé 107; — Kovács Lőrinczé 108; — Körmeny Benedeké 107; — Nagy Istváné 109.
 Czímeres rézgombok (magyar) 430.
 Czímeres sírkövek Pécsen 380.
 Czimergyűjtemény Zomborban 381.
 Cziráky Gyula 381, 409; — A bogojevai (Bács m.) őstelepről 62–66; — a bogojevai (Bács-Bodrog m.) sírmező és földvár 268–276.
 Czobor Béla dr. 301; — Magyarország történeti emlékei az ezredéves országos kiállításon 367–371.

D

- Dacia 94; — topographiájá 147.
 Dáciai szimbolikus kezek 289.
 Daits Ede dr. 433.
 Dák erőd maradványai Várfalvánál 351.
 Dákok 93.
 Dániel Ernő b. 413.
 Dániel-hegy 217, 223.
 Dalmát halmok 374.
 Daraghy Béla 428.

Darnay Kálmán 73, 147; — A zala-szántói halmok és két magyar lovas-sír 276—280.
 Daruvári vas diatretum 17.
 Dealu Vecz 216.
 Decebal kincse 288, 289.
 Decsegei barlang 280.
 Dedek Crescenc 369.
 Dékáni Árpád 438.
 Délmagyarország régiséglelei (ism.) 375.
 Délszláv ezüstgyűrű 75.
 Demetrius püspök 380.
 Deszka-idolok 120.
 Déva 224, 225; — pecsétje 289.
 Dévai ásatás 92; — bálványfej 93; — falfestmények 289; — harangok 289; — múzeum 92; — ref. templom és régiségei 289; — őskori lelet 92; — sírkövek 289.
 Diana bronz szobrocskája az erdélyi múzeumban 296.
 DIIS PATRIIS stb. feliratú kő Várhelyről 282.
 Dioscurok (ólomrelief) 430.
 Diszruhák (női) a xvi. századból 147.
 Disz-sarkantyú Bodrog-Monostorszegegről 265.
 Ditsch János 89.
 Divald Kornél: A felsőmagyarországi renaissance építészet (ism.) 420—423.
 Dobozói római síremlék 429.
 Dognácska 215, 216, 221, 222, 223.
 Doklin 215, 224.
 Dókus Gyula 147.
 Dolácsi hálósúlyok 90.
 Dolányi bronzlelet 59.
 Doliche-i Jupiter-kultusz 298.
 Dolmány a xv. században 103.
 Domahidai pápaszem-alakú kettős rézsodronytekercs 414.
 Domaszéki avarkori lelet 432.
 Dombormű: áldozati jelenet (római bronz) 137; — Ecce Homo Kassán 124; — Gradistyeről (római, alabastrom) 188; — Klimó püspök mellképe Pécsen 380; — a pannonhalmi templom külső falában 400—404; — (vas) 75.
 Domborművek a pécsi székesegyházból 379.
 Domborműves kövek (római) 283; — kövek Tordán 282; — plakettek Flötner Pétertől 198—199.
 Donátorok arcképei (falképek Nagy-Libercsén) 309.
 Dömjén kassai kőfaragó 111.
 Dömsödi rézkehely, vaskulcs és lakat 377.
 Dudás Gyula: A bogojevai római sánczról 409; — bodrog-monostorszegei kőemlék 302—303.
 Dulánszky Nándor 379.
 Dunából kikotort régiségek 377.
 Dunai Mátyás 281.
 Duna-pentelei régiségek 377.

E

E betű (bronz) Esztergomból 429.
 Éber László dr. 147, 376, 384, 428; — Egy néger rabszolga bronz szobrocskájáról (ismertetés) 373; — Divald Kornél: A felsőmagyarországi renaissance építészet (ismertetés) 420—423; — Magyarország történeti emlékei az ezredéves országos kiállításon (ism.) 367—371; — Mária királyné arcképe Königsbergben 193—196; — Mátyás király és Filippino Lippi 95.
 Éber Nándor dr. 94.
 Ecce Homo-dombormű Kassán 124.
 Ecsegi bronzlelet 56—60.
 Edény 357; — Ecsegről 56; — a Lovácskahegyéről 96; — Pancsováról 170; — Rákos-

palotáról (bronzkori) 335; — Sándoregyházról (őskori) 170; — Somlyóról (trébelt bronz) 277; — Verseczről 170.
 Edények 345, 347, 350; — Bogojeváról 275; — (bronzkoriak, csillagmintával) 336; — Eger vidékéről 359; — Felvincz határából 192; — Gátáról 49—54; — Gátán (bronzkoriak) 334; — a Hallstatt-korból 339—340; — Hartáról 377; — Jessehofról 334; — Khinából 78; — Kurticsról 18—28; — Lajtafaluból 410—412; — Nagy Gájról 413; — Novajról 359; — Ostorosról 359; — (pannoniai típus) a bronzkorból 337—339; — Percsóról (őskori) 432; — Szabadkáról (római korból) 290—296, 300; — Szilágy-Somlyóról 262; — (szkitha) 340; — Szomolányról (bronzkoriak) 334; — Tökölről 238; — a Turikó-hasadékából 280; — Vattinán 152—182; — belsejükben alkalmazott fűlekkel (Vattinán) 182.
 Edénycserepek Bodrog-Monostorszegegről 265, 268; — Lajtafaluból 410—411; — Nagy Gájról 413.
 Edényfestés a neolithkorban 255.
 Edényfűlek az edények belsejében 182.
 Edénylábak 117.
 Eger: Honfoglaláskorabeli temető 129, 130.
 Egereskei bronzlelet 317.
 Egerszeg 215.
 Egervideki honfoglaláskori és egyéb leletek 353—360.
 Egri Mátyás kassai ötvös 313—314.
 Egri ötvös Mátyás kassai ötvös 12.
 Egri honfoglaláskori és egyéb leletek 353—360; — múzeum 358.
 Egyházasfalui római telep 288.
 Ehrenberg H. a porosz herczegek művészetpártolásáról 193.
 Eislebeni tör 236.
 Eke (római) 131.
 Ékkő-gyöngyök Makláron 359; — ékkövek üvegpaszta utánzatai 440.
 Ékszer arany (La Tène) Regölyről 428; — arany (római) Gyulafehérvárról 430; — (csont) 280; — ezüst sodronyból, Rikárdpusztáról 377; — Jász-Alsó-Szentgyörgyről 439.
 Ékszerek: Ágnes királynéé 1; — Brassóból 377; — Khinából 78.
 Ékszerlelet (ráczegresi) 250.
 Elefántcsont Bacchus-szobor Szombathelyről 378; — fésű Ó-Szönyről 150.
 Elektrum csüngő dísz 74; — fülbevaló Nagy Gájról 416.
 Eliassy Ferencz 353, 354.
 Ellinger Gáspár kassai festő 114.
 Előadások a múzeumban 94.
 Emich Gusztáv 377, 378.
 Emlékermek 70, 73, 373—374; — Buda visszavétele alkalmából 73, 147.
 Emlékkő Kassán Szathmáry György pécsi püspöknek 110; — Monostorszegetről 13—15.
 Emléksziklák 359, 360.
 Eperjesi Pajzsos Mihály kassai ötvös 314; — renaissance- és barok-házak 422.
 Epigraphia (ism.) 284—286.
 Epitaphium 114.
 Építészek Kassán a xv—xviii. században 111—115; — Kassán a xvi. században 110.
 Építkezés története 375.
 Épületmaradványok Ó-Palánkánál 382; — Sziga szigetén (középkori) 381.
 Ércsü bronzlelet 242.
 Érczhegység 217, 224.
 Érczlelet (hallstatti) Nagy-Somlyón 340.
 Erdélyi bronz kardpengék 249; — mellboglár 75; — múzeum (lásd Kolozsvár) 296—300;

- múzeum antik szobrocskái 296—300; — múzeum létesítése 91; — múzeumegylet ülése 90; — ötvösművek Brassóból 377; — szkitha sírok 340.
- Erdi őskori réztárgyak 377.
- Erdőfalvi bronzlelet 93.
- Erdő-horvátiai őskori arany karpereczek 377.
- Ereklyetartó kereszt (sodronyzománczos a prágai iparműv. múzeumban 385—397; — a tarnowi székesegyházban 395.
- Érem 359, 365; — bizanczi 130; — magyar aranyok, Szent László képei és ezek ruhaviselete 103; — római 440.
- Érmek 75, 90, 279, 288, 300, 341, 342, 346—350, 429; — (khinai, késalakú) 78; — Lajta-faluból 412.
- Éremgyűjtemény Magyar-Óváron 304; — Nagybányán 381.
- Éremgyűjtemények vidéken 4.
- Éremlelet Babaton 377; — Esztergomban 75; — Rikárdpusztán 377; — Sztercován 377.
- Éremtár Pécssett 379; — Szegeden 432; — Szegszárdon 304; — Tiszafüreden 304; — Zomborban 381.
- Éremvésők 373.
- Érmelés története (magyar) 71.
- Erőd Purgstallon 287.
- Erődök (római és dák) Várfalvánál 351.
- Ersomlow 218.
- Ersomlyó 218.
- Ersénygyártó Judit kassai ötvösné 12.
- Értelmezés; Centum putei nevének helyrajzi vonatkozásai 214—225.
- Esterházyak 2.
- Eszéki réz karperecz 238.
- Esztergomi bronzgyűrű 430; — lelet 75; — régiségek (bronz) 429; — Széchy Dénes-féle kehely 396.
- Ethnographiai utazások Hunyadmegyében 92.
- Evangelisták jelvényei (ötvösminták) 39; — képei zománczos keresztben Prágában 385—397.
- Evangeliumos könyv Nyitrán sodronyzománczos fedőlappal 390—391.
- Ezredéves országos kiállítás magyar történeti emlékei 367—371.
- Ezüst bányászjelvény 126—129; — berakásos bizánczi bronz súly 377; — boglárók a honfoglalás korából, Apatinból 377; — fibula Kún-Szent-Mártonból 191; — fülbevaló Nagy Gájról 416; — gyűrű 75; — gyűrű (árpádkori) 75; — gyűrű Babatról (középkori) 377; — gyűrű Ó-Szönyről 149; — gyűrűk 362, 364; — karpereczek Aszárról 74, 75; — karpereczttöredékek Szerencsházról 430; — kehely Korláthon 314; — korongos fibula Tiszafüredről 86; — korongoscska Tisza-Buráról 89; — kupa 147; — láncz Aszárról 74; — öv (áttört mívű) Erdélyből 430; — pecsétlő, a kassai ötvösczéhe 315; — pecsétnyomó gyűrű, mult századi, Tótfaludon 400; — pohár (fődeles) a XVII. századból gróf Andrássy Géza gyűjteményében 123; — serleg 75; — sírlelet (római) 138; — sodronygyűrűk Cserbeiről 352; — talpas pohár Fonyon 312; — talpas pohár Korláthon 315; — tornyoccska csengővel, izraelita szertartáshoz 430; — úrasztal-pohár Vizsolyon 312; — úrvacsora-tányér Fonyon 310.
- Ezüstözött bronzsodrony Bogojeváról 276; — üveggyöngyök Szentesről 418.
- F**
- Falfestmény Bögözön 94—95; — Pécssett (Sz. László) 103.
- Falfestmények 90; — a dévai ref. templomban 289.
- Falképek Bögözön 94, 95, 301—302; — Csécsen 207—214; — Nagy-Libercsén 305—310.
- Faragott kövek 351; — (középkori) Tótfaludon 399; — Tordán 281.
- Farkadin 91.
- Farkas kassai kőfaragó 111; — Schnyczer Kassán 111.
- Fechtig Imre báró 191.
- Fedeles Kupák Kassáról 5—13.
- Fegyverek 75; — Ecsegről (bronz) 56, 59; — Gyoma vidékéről 378.
- Fegyverzet (magyar) 94.
- Fehér Ferencz 378; 429.
- Fehérmező Bogojevánál 271.
- Feitzer János 127.
- Fejérmegyei vas diatretum-töredék 16—18.
- Fejérváry Gábor 2.
- Fejszék (bronz) 322.
- Fejtakarók 101—102.
- Fekete borostyán-gyöngy 377; — edények Szabadkán 290—296; — Fekete Márton 44.
- Feketeváros 287.
- Felálló gallér használata magyar öltözéken a XV—XVI. században 106.
- Feldebrői altemplom és parapetum 67.
- Feliratok (görög, Macedoniából) 374; — (római) különböző helyeken a Hátszegvidéken 91.
- Feliratos és sodronyzománczos kehely Zágomban 314; — ezüst talpas pohár Korláthon 315; — kehely a XV. századból 314; — kő Algyógyról (római) 92; — kő Aracsról 67; — kő Bodrog-Monostorszegeiről 13; — kő Tordáról (római) 282, 283; — kő (SIMA...) Tótfaludon (középkori) 399; — kő Várhelyről (római) 282; — kövek (római) 92, 429; — kövek Aquincumból (római) 303; — ólomlemez Sisciából 375; — oltárok Ó-Szönyből 429; — sédertál ónból 430.
- Feliratgyűjtemény: Ariasti gr.-féle 91; — Farkadinon 91.
- Felirattan (római) 284—286.
- Felkai Tátramúzeum 433.
- Felsőmagyarországi renaissance építészet (Di-vald Kornél könyve) ism. 420—423.
- Felső-szent-lászlói (?) bronzlelet 60—62.
- Felvincz határában talált régiségek 192.
- Fenlaki öntőminták a régibb középkorból 430; — vegyes régiségek 430.
- Ferary Antal kassai kőfaragó 115.
- Ferdinand (I.) 1; — főherceg (tirolai) arczképcsarnoka 194.
- Férfi és női alakok (római kődobormű) Tordáról 282, 283.
- Fericzeltető 224.
- Ferland Keresztély kassai szobrász 115.
- Festékek használata a neolitikorbéli edényekhez 255.
- Festetich grófok 2.
- Festett feliratú kelta sírkövek 351.
- FESTI jegy római cserepeken 131.
- Festmény (Kassa városa) 111.
- Festő: Binck Jakab 195.
- Festők Kassán a XVI. században 111; — Kassán a XVII. században 114.
- Fésű (bronz) 351; — csontból 366; — Bodrog-Monostorszegeiről 265; — Ó-Szönyről (elefántcsont) 150.
- Feszület (árpádkori bronz) Pápan 150; — sodronyzománczos, Prágában 385—397.
- Fetzer J. Ferencz: Szilágysági leletekről 260—264.
- Fibula 74; — (bronz) Haidhofról 250; — (lantalakú) 250; — (zománczos) 44.
- Fibulák (bronz) 323; — (bronz, magyar tipu-

súak) 326; — korongos, Tiszafüredről 86, 87; — Maklárról 359; — (római) 131; — zománczos, Uj-Szent-Ivánról 432.
 Filip Gligor 399.
 Filippino Lippi 95, 147.
 Finály Gábor 147; — Antik szobrocskák az erdélyi múzeumban 296—300.
 Fischer Samu dr. 377.
 Flindt Pál német ötvös 10.
 Flötner Péter 147, 198—206; — plakettjei 198—199.
 Fluck Dezső 191.
 Fodor András 91.
 Fodor dr. 91.
 Fogak 264.
 Fokos (kő) Novajról 359.
 Foltin ásatásai Szihalmón 359.
 Fonatos nyakperez (ezüst) Bogláriból 78.
 Fonyi talpas pohár (ezüst) 312; — úrvacsora-tányér 310.
 Forgách-czímer 38.
 Forlong 216.
 Forrói bronzlelet 242.
 Forster Gyula dr. 301.
 FORTIS jegy római cserepeken 131.
 Forum Romanum és forum Traiani 289.
 Fődeles ezüstpohár a XVII. századból, gróf Andrássy Géza gyűjteményéből 123.
 Főiskolai (ref.) gyűjtemény régiségei Pápán 148—150.
 Földvár és sírmező Bogojeván (Bács-Bodrog-megye) 268—276.
 Fővenyi római bronzrégiségek 429.
 Frangepán Ferencz gr. 303.
 Freskó Pécssett (Szent László) 103.
 Frey Ferencz kassai képfaragó 115.
 Fricsi kastély sgraffittói 421, 423.
 Frigyes Vilmos alapítvány Berlinben 391.
 Fröhlich Róbert 284.
 Futó kutya, dísz (bronzkorbeli) 227.
 Függő bronzedény Somlyóról 277; — lámpa Brassóból 75.
 Fülbevaló Bodrog-Monostorszegeiről 264.
 Fülbevalók Bogojeváról 274; — Csornáról (középkori) 288; — Nagy Gájról 416; — Szentéről 417—419.
 Fülbevalóhoz való ötvösminta 41.
 Fülkey József 263.
 Fülönfüggő Szentéről (népvándorlaskori) 417—419; — (szkitha) 78.
 Fűredi ásatás 304.
 Fűterhegy 351.
 Fűzőtű (római) 132.

G

Gábor ácsmester Kassán III; — építőmester Kassán III.
 Gál Imre 413.
 Gallér (felálló) a magyar öltözéken 106.
 Gallus 344.
 Garai ötvös András 311.
 Gátai ásatás folytatásáról 47—56; — bronzkori temető 332; — bronzlelet 242; — edények (bronzkori) 334; — sírmező 287.
 GAVRA DOMIONIS F(ília) sírja 344.
 Geduly Ferencz † 94.
 Gelencsér 272.
 Gellérthegy 377.
 Georgius püspök 380.
 Gerece András 262.
 Gerece Péter 368, 370; — Falképek Nagy-Libercsén 305—310; — Pécsi püspöki múzeum 379—380, 427; — Szobrászati emlékek Magyarországon (ism.) 67—69.
 Gerencsér-műhelyek (római) Szombathelyen 378.

Gerendákból készült sírkamra egy jász-alsó-szentgyörgyi tumulusban 440.
 Gergely kassai ötvös 110.
 German 214.
 Germizára 93, 224.
 Gerő István 430.
 Getyei János alnádor 14.
 Goblin erdélyi püspök 398.
 Gockel ötvös András 311.
 Godinova 216.
 Gogányárallyai templom 90.
 Gohl Ödön 67—69, 73, 147, 383; — Budapest emlékérméi I. r. (ism.) 373—374; — Római edények Szabadkán 290—296, 300.
 Golgotha (falkép Nagy-Libercsén) 306.
 Golyóöntő 378.
 Gordion 122.
 Goró Lajos 91.
 Goszpodincze 273.
 Görgény-üvegsüri bronzlándzsa 428.
 Göröczi rézcsákány 376.
 Görög Miklós 281.
 Gradistyei lelet 188.
 Gránátgyöngyök Szentesen 419.
 Gránátziklák 217.
 Gránátos korongos fibula a tiszafüredi múzeumban 79.
 Greselini Ferencz 221, 222.
 Griffes díszítményű övkapcsok Szentesről 418; — szíjvégek Sövényházáról 183.
 Grimin Simon kassai képfaragó 114.
 Gubicza Kálmán 13, 303, 381; — A bodrog-monostorszegei leletekről 264—268.
 Gublinus püspök 398.
 Guggoló helyzetű csontvázak Vattinán 156.
 Guttman-féle téglavetőből való leletek Nagyváradon 365.
 Gyermekkoporsó téglából Lajtafaluban 411.
 Gyermelyi bronzlelet 324.
 Gyoma-vidéki régiségek 378.
 Gyöngy 46, 191, 377; — (arany) Regölyből 428; — vegyes anyagú, Szerencsházról 430; — (borostyánkőből) Regölyből 74; — (fekete borostyánból) Szombathelyről 377.
 Gyöngyök 187; — Bodrog-Monostorszegeiről 264; — Bogojeváról 274, 276.
 György ácsmester Kassán III; — kassai köpfaragó 111.
 Györgyvölgyi bronzlelet 93.
 Győri rézcsákány 74; — talpas bronzvéső 74.
 Gyulafehérvár 225; — Hunyadi János kormányzó állítólagos síremléke 97—110; — Hunyadi János síremléke 290; — Ifjabb Hunyadi János (miles) síremléke 98, 109; — János Zsigmond síremléke 100.
 Gyulafehérvári aranyékszer (római) 430; — bronzkard 249; — káptalan 398; — püspökök 398; — székesegyház sírjainak kiablása 97—98; — székesegyház sírkövei 28—34.
 Gyulai múzeum 375; — övlemez 323.
 Gyulai Lajos gróf lapidariuma 91.
 Gyűjtemények (rég Magyar) 2.
 Gyűjtők 91.
 Gyümölcs csoportozat (római bronz) 135.
 Gyűrű 360; — (arany) 75, 350; — (árpádkori) 75; — Babatról (ezüst) 377; — Esztergom vidékéről (bronz) 430; — Krisztus-monogrammal 150; — a II. vagy III. századból 90; — Nagy-Kátáról (bronz) 428; — (római) 138.
 Gyűrűk 362, 364, 430; — (bronz) 323; — (bronz és ezüst) Aranyos-Rákosnál 352; — Ó-Szőnyből (bronz és ezüst) 149; — (római) 132.

H

- Habarcscsal leöntött sírok Gátán 49.
 Hadtörténelmi múzeum 430—432.
 Hadtörténeti gyűjtemény gyarapodása a m. n. múzeumban 378.
 Haggadah von Sarajewo (ism.) 142—146.
 Haggadák 144—145.
 Haidewiesei sírok Bruck-Ujfalunál 341—351.
 Haidhofi bronzfibula 250; — bronztűk 249.
 Hajdú-böszörményi bronzlelet 317; — bronzkardok 227.
 Hajgyűrű Kis-Kún-Majsáról 429.
 Haj sz. Lőrincz 303.
 Hajtű (aranyvégű, ezüstből) 80.
 Hajviselet (lengyel) 101.
 Hajviseleti képek a xiv—xv. századból 101.
 Halászhorog (őskori, bronz) 377.
 Haller-család tagjainak arc- és viseletképei 107.
 Hallstatti bronz- és vaskardok 340; — kardok 230; — korbelti állatalakok 160; — bronz-edény Somlyóról 277; — cserepek a Purgstallon 287—288; — edények 339—340; — kardok 320, 322; — madárkák 322; — pápaszem-fibula 326, 328; — urna Kismartonból 74; — típusú érclelet Nagy-Somlyón 340.
 Halom Novajnál 359; — Tisza-Igáron 304; — Tószegnél 81.
 Halmok Csongrádon 80; — Jász-Alsó-Szentgyörgynél 439—440; — Pusztakőcson 80; — Szabolcs megyében 81; — Tisza-Igáron (kettős) 80; — és magyar lovas sírok Zala-Szántón 276—280.
 Hálósúlyok Doláczról 90.
 Halotti tor (római kódombormű) 282, 283.
 Halvány arany fülbevaló Nagy-Gájról 416.
 Hampel József dr. 94, 383; — Budapest Régiségei VI. k. (ism.) 371—374; — Hadtörténelmi múzeum 430—432; — A m. n. múzeumi régiségtár gyarapodása az 1898. év utolsó negyedében 74—76; — A m. n. múzeumi régiségtár gyarapodása az 1899. évi első negyedben 376—378; — A m. n. múzeumi régiségtár gyarapodása az 1899. év 2. és 3. negyedében 428—430; — A müncheni és zürichi új múzeumokról 433—437; — A régiségletek ügyének törvényhozási szabályozása 383; — A szabolcs-megyei múzeum ismertetése 379; — Szegedi múzeum 378; — A vidéki múzeumok ügye 1—5.
 Hampó Zsigmond címere 380.
 Hamvas erdő 277.
 Hanai Tepe 122.
 Handzsár 378.
 Hant (Hat) György 311.
 Harangalakú földalatti üreg Szabadkán 292.
 Harangláb 420.
 Harangok Déván 289.
 Harangöntő Kassán a xvi. században 111; — Zsigmond mester Nagyszében 289.
 Harangserlegek (neolith) 232, 236.
 Harangtornyok Felsőmagyarországban 422.
 Harangvirág-alakú serleg a m. n. múzeumban 200—205.
 Harmatszög Sarkadon 259.
 Három király (falkép Nagy-Libercsén) 308.
 Három látogatás a vasmegyei régészeti egyesület szombathelyi régiségtárában 378.
 Harpuna Vattináról 179.
 Hartai edények 377.
 Hartman József kassai szobrász 115.
 Haslau 410—412.
 Haslinger 170.
 Határkiigazítási pör Bács- és Bodrogmegyék közt 15.
 Hátszeg 288.
 Hattyúfi J. 16—18.
 Hauer Béla 377, 378.
 Héber feliratos sedertál 430.
 Heilsbron: Seckendorf György sírköve 102.
 Helena horvát királyné salonai sírfelirata 374.
 Helyrajzi vonatkozás: Centum putei nevének értelmezése 214—225.
 Hering József 81.
 Herrgrund (lásd Úrvölgy) 126—129.
 Hetey Sámuel 379.
 H. J.: Egy vas diatretum töredéke Fejérmegyéből 16—18; — vasmegyei kulturegyesület 433.
 Hild Viktor 439.
 Himfy Benedek főispán 218.
 Himzés: a sárkányrend jelvénye 397.
 Hissarlik 116.
 Hitelesítő jegy: C betű 128; — bélyeg (kassai ötvösöké) 5.
 Hoffkirchner Ferencz asztalosmester 115.
 Hohenhausen br. 91.
 Honfoglaláskori ezüstboglárak Apatinból 377; — s egyéb régiségletek Egerben és vidékén 353—360; — lelet Bodrogvécson 147; — lelet Nagy-Öszről 75; — leletek 129—130; — temető Eger határában 129, 130; — Óroszlámon 432.
 Horváth ötvös András Kassán 311.
 Hosszúmezei lelet 377.
 Hovorka 374.
 Hradicskai Tamás 80.
 Hullámvonalas bronz kartekercs Ráczegeresről 250; — korsó (népvándorláskori) Szentesen 419.
 Hunyadiak sírládái 31.
 Hunyadi-czímer 31—33; — Déván 289.
 Hunyadi János arczképei a Türoczki-krónikában 100; — János kormányzó állítólagos síremléke Gyulafehérvárott 97—110; — János pallosa vagy kormányzó botja 97; — János síremléke 31—33, 290; — János sírjának kiraboltatása 97; — János miles (ifjabb) sírköve Gyulafehérváron 98, 109; — László gr. † 74; — László koporsója 31; — László sírja 97—98; — László sírköve 109.
 Hunyadmegye régiségei 92.
 Hunyadmegyei régészeti társulat 91—93; — tizedik évkönyve 433; — régiségbarátok 92; — régiséggyűjtőkről 432; — tört. és rég. társulat évkönyve (ism.) 288—289; — tört. és rég. társulat keletkezése 92.
 Huszka József 301; — A bögözi falképek ügyében 94—95; — Csécsi falképek 207—214.
 Hüvelyszorító kapocs (népvándorláskori) Szentesen 419.

I

- Ifjabb Hunyadi János (miles) sírköve Gyulafehérváron 98, 109.
 Ij-felvonó szerszám 281.
 Iker-edények Vattinán 156, 167.
 Illenfeldt András ágyúöntő Kassán 111; — Ferencz ágyúöntő Kassán 111.
 Illok: Minorita-templom 192.
 Illusztrátorok 144—145.
 Imre erdélyi püspök 398.
 Ingó emlékek ügye 3.
 Initiale (lovagjáték) 144.
 Iparfejlődés története (ism.) 375.
 Iparművészeti osztály a szegszárdi múzeumban 304.
 Iparosok Kassán a xvi. században 111—115.
 Ippi kőbalták 261; — Réz(hegy) 261.
 Itala-miniaturák Quedlinburgban 423—426.
 IVNIA COCC(IT)A sírja 344.

Izabella királyné koporsója 30.
Izbégi János kassai festő 114.
Izraelita sedertál ónból 430; — szertartásos
ezüst tornyocska 430.

J

Jacobus de Thuringia kassai olasz téglavető
112; — Thoni Moterlin kassai kőműves
111—112.
Jalysosi bronztör 248.
Jankó János dr. 78.
Jankovich-féle gyűjtemény kassai kupái 5—13.
Jankovich Miklós serlege 200—205.
János ácsmester Kassán 112; — építész Kas-
sán 111; — kőműves Kassán 111; — ötvös
Kassán 110; — Zsigmond koporsója 30; —
Zsigmond síremléke Gyulafehérváron 100.
Jánosvölgy 216, 220, 223, 224.
Jároművek története 375.
Jász-alsó-szentgyörgyi ásatás 428, 439, 440.
Jazygkori lelet Borjason és Titelen 432.
Jelentés: Sopron vármegye és Sopron város
rég. társulata 287—288.
Jelić 374.
Jelvény (úrvölgyi bányászoké) 126—129, 302.
Jeniszei vidéki cserepek 78; — vidéki régisé-
gek 78.
Jessehofi bronzkori temető 332; — edények
(bronzkori) 334.
Jeszenszky Géza 69—72.
Jézus születése (falkép Nagy-Libercsén) 308.
Jezsuiták építkezései Kassán 113; — Szent-
mihálykőn 398.
Jó Máté hagyatéka 108.
Johannes Antoninus kassai bölcsész és doktor
sírköve 124; — Lippai kassai ötvös 9—13.
Jósa András dr. 81, 304, 379.
Jósa-múzeum 379.
Jost Constein harangöntő 289.
József főherczeg 429.
Juhász Zsigmond 75.
Junákovics-szállás 270.
Juno (dombormű) 283.
Jupiter Dolichenus bronz szobrocskája az er-
délyi múzeumban 297; — Salutaris 373.

K

Kácsi leletek 359.
Kacsics-nemzetség címere 109.
Kacz János Kassán 9.
Kádár Márton 281.
Kagylóhéj-karika Török-Kanizsáról 188.
Kajdáci szigetről való középkori ötvösminta
377.
Kajmós téglák Lajtafufuban 410—412.
Kakuk Ignác 359.
Kalpag 101—102.
Kaltz Feitzler János 127.
Kammerer Ernő dr. 377.
Kanál (cserep) Vattináról 163, 166, 181.
Kant Tóbiás kassai kőfaragó 113.
Kapák (vas) a Lovácska-hegyről 96.
Kápolnahegy Versecznél 34.
Kapusai bronzkard 249.
Karács 224.
Karas folyó 214, 215, 218.
Kard 290, 378; — Aranyosról 246; — Budáról
(bronz) 377; — Gyulafehérvárról (bronz)

249; — Kapusról (bronz) 249; — a lóczi
pusztáról (bronz) 428; — Páparól (La Tène)
148; — Poszoba tájáról (bronz) 428; —
Sáromberkéről (bronz) 249; — Szász-Al-
mádról (bronz) 249; — Szent István ki-
rályé Prágában 428; — Szerdahelyről (bronz)
249; — (vas) 44.
Kardok 75; — (bronz) 318—321, 324; — (hall-
statti) 340; — Kis-Budáról 359; — Nyir-
egyházán 379; — Peschierából (bronz) 248.
Kardkötőláncz 377.
Kardleletek (bronzkori) 226.
Kardpengék (bronz) Erdélyből 249.
Kardtű (bronzkori) 332.
Karikák (bronz) Biberczről 382.
Karlobagi kőfej 374.
Karlóczai fődeles serleg 395—397.
Károlyi Gyula gr. 377.
Kárpáti Kelemen 378, 433; — Három látoga-
tás a vas megyei rég. egylet szombathelyi
régiség-tárában 378; — Sabariai régiségek-
ről 130—138.
Karosszékek 90.
Karperecz 360; — Bodrog-Monostorszege-
ről (bronz) 264; — (bronz) 345, 347; — (csont)
347; — (ezüst) 80; — Maklárról (bronz)
359; — Nagykátáról (bronz) 428; — Pápá-
ról (La Tène) 149; — Pécsről (bronz) 74;
— Sopronmegyéből (bronz) 428; — Szent-
ről (bronz) 419; — Szerencsházról (ezüst)
430; — Tisza-Buráról 87; — üveg-
ből (római) 131; — (üveg) 350; — Vilyről (bronz) 250.
Karpereczek 356, 357, 362, 364; — Aszárról
(ezüst) 74, 75; — (bronz) 323; — Erdő-
Horvátiról (arany) 377; — Pátyról (római
bronz) 428; — Pusztá-Kovácsiból 361; —
(római) 132; — Tiszafüredről 86; — Zich-
ről 377.
Kartik András 129.
Karvai Orléé Miklós és Imre czímerlevele 107.
Kassa: András ötvös 311; — «Crom» árú-
csarnok 110; — Cromer Anna és gyerme-
kei sírköve 124; — Ecce Homo-dombormű
124; — Johannes Antoninus bölcsész és
doktor sírköve 124; — Megyery György
sírköve 126; — Rácz Ambrus ötvös kupája
147; — Radácsi Mátyás ötvös 8; — Re-
naissance és rococo 110—115; — Szathmáry
György pécsi püspök emlékköve 110; —
Szegedi István sírköve 125; — Sz. Erzsé-
bet temploma 111; — Sz. Lénárd temploma
112; — Tóth Pál sírköve 125; — Venczel
Márton sírköve 126.
Kassai ágyúöntő a xvi. században 111; —
aranyművesek 124, 126; cékház 113; —
«Czifra csorgó» 113; — dóm szószéke 114;
— építésszek a xvi. században 110; — épí-
tésszek a xviii. században 114; — fedeles
kupák 5—13; — festők a xvii. században
114; — harangöntő a xvi. században
111; — iparosok a xvi. században 111—
115; — képirok a xvi. században 111; —
kőfaragók a xvi. században 110; — kő-
műves-czéh 112; — kőművesek 111; —
«Olaszfok» 112; — ötvös: Egri Mátyás 313
— 314; — ötvösczéh regesztroma 12; —
ötvösczéh hitelesítő bélyege 5; — ötvös-
művesség története 301; — ötvösök 8—13;
— ötvösök a xvi. században 110; — ötvö-
sök a xvii. században 311—314; — «schny-
czer»-ek a xvi. században 111; — sírkövek
124—126; — szobrászok a xviii. században
114, 115; — tűzvész 1556-ban 111.
Kasza (vas) a Lovácska-hegyről 96.
Kaszapusztai bronzlelet 318.
Kaszetta (bronzal borított fa) Veszprémből
429, 430.

- Katonai elbocsájtó levél Aszáról 74.
 Kaufmann Dávid 142, 144, 145, 146, † 382.
 Kaukázusi bronzcsat és bronzkard 77.
 Kazmiersi bronzvésők 323.
 K = B jegyű talpas pohár Fonyon 312.
 Kecse (római bronz) Tiszafüredről 85, 86.
 Kehely Bogácson 90; — Dömsödről 377; —
 Korláthon (ezüst) 314; — feliratos és sodronyománczos, Zágonban 314; — Muzsláról 430; — sodronyománczos a berlini iparműv. múzeumban 385—387; — sodronyománczos Salzburgban 391.
 Kelyhek sodronyománczcshal 395—397.
 Keletázsiai és oroszországi expedíció beszámolója 286—287.
 Keleti bölcsek (falkép Nagy-Libercsén) 308.
 Keller Otto dr. 289.
 Kelta kőszobor 351; — régiségek Verseczen 90; — sírkövek 341—350; — sírlelet 377; — sírok 342.
 Kelták 288.
 Kemecei bronzlelet 324.
 Kemény József gr. 92; — Lajos: A renaissance és rococo Kassán 110—115.
 Kendeffy-ház római emlékei Boldogfalván 91.
 Kenderesi bronzlelet 324.
 Kendi-család címere 105; — címer 31.
 Kenézek 218.
 Kengyel Maklárról 359; — a xv. századból 378.
 Kengyelvas 44. 278, 279; — (honfoglaláskori) 354, 355, 356.
 Kenyermезey 92.
 Képirók Kassán a xvi. században 111.
 Képtár Königsbergben 193.
 Kercsvidéki sírlelet (Oroszország) 78.
 Kerecsend 359.
 Kerek György, István, Pál és Péter 311.
 Kereszt alakú rézboglár 430; — (arany, Gizzella-féle) 1; — (arany, Sz. István-féle) 1; — (árpádkori) 75; — (bronz) az Árpádkorból a m. n. múzeumban 138; — (bronz) a xiv. századból a m. n. múzeumban 146; — (rococo) Kassán 114; — (románkori, bronz) a m. n. múzeumban 340; — sodronyománczos (ereklyetartó) a prágai iparműv. múzeumban 385—397.
 Keresztény miniatűrök 423—426; — sírfeliratok Szombathelyen 378.
 Kéri bronzlelet 317.
 Késalakú khinai pénzék 78.
 Kések (bronz) 324; — (vas) Szentesről 417—419.
 Keskeny vésők Kozlukról 89.
 Késmárki Thökölyi-kastély 421.
 Keszthelyi bronzlelet 242; — sírhalom (bronzkori) 332.
 Kéthalom Tisza-Igarnál 81.
 Kettős edények Vattinán 156, 167; — sír 49.
 Kettős felállítási rendszer a müncheni múzeumban 433—437.
 Kéz (szimbolikus) Dáciából 289.
 Kézi malom 90.
 Khinai bronztárgyak 78; — tűkőr 78; — edények 78; — ékszerek 78; — műtörténelmi munkák 79; — pénzék (késalakú) 78.
 Kiállítás (orsz. ezredéves) történeti emlékei 367—371.
 Kigyófejes karperecz Tiszaburáról (ezüst) 80; — karpereczek Aszáról 74.
 Kigyóforma bronzgyűrű Ó-Szőnyről 149—150.
 Kincsleletek ügye 3.
 Kincstár (magyar királyoké) 1; — az új zürichi múzeumban 437.
 Kincstárak a magyar székesegyházakban és rendházakban 1.
 Királyi kincstár Magyarországon 1; — palota építése Budán 377.
 Királyoszlopa 280.
 Kisa dr.: A vas diatreták monographiája 17.
 Kisapáti bronzlelet 324.
 Kisbudai kardok 359.
 Kis-Kalán 92.
 Kis kún-majsai régiségek 429.
 Kismartoni urna 74.
 Kispesti cserépedények 377.
 Kisebb római sáncz Bogojevánál 271.
 Kiss Lőrincz kassai ötvös 9.
 Kissenk 117.
 Kivájt fakoporsó Tisza-Igaron 82.
 Klaič 374.
 Kláris 357.
 Klichevac-típus 254.
 Klichevaci bálványszobrok 253; — rézkorbeli bálványtípus 256.
 Klimó pécsi püspök 379; — epitaphiuma Pécsen 380; — márvány domborművű mellképe Pécsen 380.
 Klobusiczky János sírja Kassán 114.
 Kobáni sírmező (Oroszország) 77; — típusú övkampó 79.
 Kocsi maradványai egy jász-alsó-szentgyörgyi sírhalomban 440.
 Kogler György 129.
 «Kolostor» Ó-Palánkán 382—383.
 Kolozsvár: Antik szobrocskák az erdélyi múzeumban 296—300.
 Kolozsvári Egri Mátyás kassai ötvös mesterjegye 313; — múzeum 90, 296—300; — testvérek (magyar ötvösök és szobrászok) 376; — tud. egyetem arch. tanszékének betöltése 301.
 Kolozsvári Márton és György 68.
 Komárommegyei őskori rézhorgok 377.
 Komjáthi bronzlelet 324.
 Komjáthnai bronzkard 318; — bronzkardok 227; — bronzlelet 317.
 Koncsek Gy. J. 375.
 Koncz József 432.
 Konsztos könyvek (ötvösökéi) 8.
 Kopja Novajról 359.
 Koponya 77, 360; — Lajtafaluból 411; — Tisza-Igarról 82.
 Koponyák Pusztá-Kovácsiban 365, 366.
 Koporsó Tisza-Igaron 82; — téglából Lajtafaluban 411.
 Koppánd 280.
 Korallszemek 364.
 Korhely-hétfő Kassán 113.
 Korláthi ev. ref. eklezsia ötvösművei 312; — feliratos talpas pohara ezüstműből 315; — feliratos ezüstkelyhe a xv. századból 314.
 Korona-típusok 41.
 Korongfibula (öt zománczos koronggal) Új-Szentivánról 186; — (zománczos) Sövényházáról 183, 184.
 Korongos fibulák 79—80; — Tiszafüredről 86, 87.
 Korsó (népvándorláskori) Szentesen 419.
 Kosaras fülbevaló halvány aranyból Nagy-Gájról 416.
 Kossovo 382.
 Kova (tűzkő) Szentesen 419.
 Kovács Lőrincz 262; — címerez levele 108.
 Kovács Samu 280.
 Kovácskishegyi sírlelet 262.
 Kovácsiholó vas 377.
 Kozárdi hegy 56.
 Kozlukvölgyi neolith telep 89.
 Köbaltá 89; — Nagy Gájról 413; — Ó-Barokról 74; — Világosról 428.
 Köbalták Ippről 261.
 Köbánya (római) 281.
 Köemlék Bodrog-Monostorszezen 302—303.

- Kömlékek Ó-Szőnyből (római) 429; — Szegeden (középkoriak) 378.
 Kőeszközök Kurticsról 21; — Vattináról 155—182.
 Kőfaragó műhelye Potaissán 280—283.
 Kőfaragók Kassán a xvi. században 110.
 Kőfejsze a musarii aranybányából 93.
 Kőfokos Novajról 359.
 Kőkalapács 280.
 Kőkoporsó Lajtafalun 410.
 Kőkori lelet Beregszász-Végardón 96; — lelet Kurticson 18—28; — lelet Széplakon 288.
 Kőkráter 400.
 Kőláda 277.
 Kőlemez-sír Stadtbergben 236.
 Köln, a vas diatretum-gyártás székhelye 18.
 Kőműves Antal czéhmaster Kassán 112.
 Kőműves-czéh Kassán 112.
 Kőműves Jakab Kassán 113.
 Kőművesek Kassán 111.
 Königsberg: Mária királyné arcsképe 193—196.
 Königsbergi képtár 193.
 Königsfeldeni zárda följegyzései 1.
 Kő-nucleus Bogojeváról 65, 66.
 Könyvtár a felkai Tatra múzeumban 433; — Magyaróváron 304; — Pécsen 379; — Szegeden 432; — a szegszárdi múzeumban 304; — Tiszafüreden 304; — Verseczen (múzeumi) 90.
 Könyvtárőrök a vidéken 4—5.
 Kőrégiségek Erdőfalvánál 93.
 Kőrmendy Benedek czímeres levele 107.
 Kőrmöczbányai ötvösczéh 128; — ötvösczéh hitelesítő jegye 302.
 Kőrösbánya 224.
 Kőszátor a pécsi domból 380.
 Kősr 341, 345, 347; — Lajtafaluban 412.
 Kőszerszámok Trójában 119—121.
 Kőszilánkok 280; — Bogojeván 66.
 Kőszobor feje 351.
 Kőszőrűkövek Vattinán 158.
 Kőtábla 282.
 Kőtárgyak a nagyvárad Guttman-féle téglavetőből 366; — Sarkadon 260.
 Kő-vakarókés 18.
 Kővek (faragva) 351; — Tordán (faragott és domborműves) 281, 182.
 Kővesdi (Zala m.) őrlőkő 429.
 Kővésők Kozlukról 89.
 Kővespataka 218.
 Középesy Gyula 362; — A külső pusztakovácsi ásatásról és egyéb biharmegyei leletekről 364—366.
 Középiskolai tanárok művészettörténeti tanfolyama 383.
 Középkori alapfalak Tótfaludon 399; — bronzművek Magyarországból 68; — cserepedények Kispestről 377; — cserepek Nyitrán 404—408; — épületmaradványok Szigetén 381; — épületmaradványok és feliratos kő (SIMA . . .) Tótfaludon 399—400; gyűrűk 430; — kulcs Tápió-Szentgyörgyről 75; — kömlékek Pannonhalmán 400; — Szegeden 378; — oszlótpalak Tótfaludon 399; — öntőminta a kajdácsi szigetről 377; — öntőminták a régibb középkorból Fenlakra 430; — vaskardok és sarkantyúk Nyiregyházán 379; — vaslakat Kis-Kún-Majsáról 429; — vízvezető csatorna Tótfaludon 399.
 Közlemények a szegedvárosi múzeumból 182—190.
 Krakói kehely 397.
 Krakovszky Szaniszló kassai építőmester 111.
 Krapina 375.
 Krasznajarszk 78.
 Krausz Antal kassai szobrász 115.
 Krausz Jakab 413.
 Krausz N. 413.
 Krausz Sámuel dr.: Die Quedlinburger Itala-Miniaturen (ism.) 423—426.
 Krétabetétes edények 337; — edénycserepek Bogojeván 63—66.
 Kristály tojás 78.
 Kristóf festő Kassán 111.
 Krisztus élete (falképek Csécsen) 210, 212.
 Krisztuskép Csécsen (falkép) 210; — Nagy-Libercsén (falkép) 306, 308.
 Krisztus-monogram gyűrűn 150.
 Krnješevci-i római katonai diploma 374.
 Krónika (Montecassinói) 1.
 Krupačei urnatemető 374.
 Kuespatak 218.
 Kugler Alajos 288.
 Kulcs 75; — Sisciából (bronz) 377; — (római) 132; — Visegrádról 430.
 Kuliflay Zsigmond 80.
 Kultúregyesület Vasvármegyében 433.
 Kulturpalota Szegeden 378; — Szombathelyen 433; — Zomborban (terv) 381.
 Kún Sándor 260.
 Kúnhalom (lásd Halom).
 Kúnhalomok 81; — Zala-Szántón 73.
 Künszentmártoni leletek 191.
 Kunyhómaradványok Vattinán 168.
 Kupa (ezüst) 147; — xvii. századi serlegről, Andrassy Géza gr. gyűjteményéből 108.
 Kupák Kassáról 5—13.
 Kurdi bronzlelet 324.
 Kurticsi őstelepek 18—28.
 Kút (pozsonyi) 69.
 Kutya lovas-sírbán 359.
 Kuun Géza gr. 91, 289, 432; — régiséggyűjteménye 91.
 Kuznyecsov-féle ásatás 77.
 Kuzsinszky Bálint dr. 94, 301, 429; — a papföldi ásatásokról (ism.) 371—372; — aquincumi feliratokról (ism.) 372.
 Küküllővári sírbolt 147; — templom 90.
 Külső pusztakovácsi ásatásról és egyéb biharmegyei leletekről 364—366; — leletekről 360—364.

L

- L betű xvi. századbéli kassai ötvösbélyeg 9.
 Lábbeli a xv. századból 104.
 Labradorit-köves középkori gyűrű 430.
 Lacerna 402 (403).
 Laibachi bálványszobrok 253; — tűzeg leletei 117.
 Lajtafalusi ásatás 410—412.
 Lakat 377; — Bogojeváról 273, 276.
 Lajos (II.) özvegyének kincsei 1.
 Lámpa (függő, templomi) Brassóból 75.
 Lándzsa 281; — (vas) 280.
 Lándzsacsúcs (bronz) Vattinán 151.
 Lándzsacsúcsok (bronz) Ecsegről 56, 59.
 Lang Simon kassai építész 110.
 Lángborító edény Vattinán 152, 158, 167.
 Lange Konrad Flötner Péter művészetéről 198—199.
 Langer János kassai építész 115.
 Lantalakú fibula 250.
 Lapidarium (római) Marosnémeten 91.
 Lapistói ásatás Szentesnél 416—419.
 Lardus Máté sírköve 110.
 Laszowszki 374.
 La Tène bronzkarpercek Sopronmegyéből 428; — edény Kurticsról 26; — ékszer (arany) Regölyből 428; — kardok 148, 149; — korbéli cserepek a Purgstalson 287

—288; — korbelti régiségek Pápán 148—149;
— lánccs 149; — övkapocs 74.
Latin epigraphia (ism.) 284—286.
Latinovich Géza 265, 381.
Latorúti leletek 359.
Laurentius aurifaber 126; — Kiss kassai ötvös 9; — Schuler von Medvesch kassai ötvös 9.
Lazarus elővőss Kassán 9.
Lederata 214.
LEGIAD bélyegű téglá Bregetióból 429.
Legio XIII. gemina Szentmihálykőn 399.
Lehóczky Tivadar: Bereg megyei leletek 96.
Lehotai bronztűk 249.
Leibitzer Joachim kőműves Kassán 111.
Lelet: Bakonyvidéki, a bronzkorból 427; — Bályokon 377; — Biberészán 382; — Csabrendeken (népvándorláskorabeli) 278; — Csornán (kőkori) 288; — Déván (őskori) 92; — Dolányban (bronz) 59; — Ecsegen (bronz) 56—60; — esztergomi 75; — felsőszentlászlói (bronz) 60—62; — Hosszúmezőn 377; — a Majorhegyen (bronz) 59; — Nagy-Osziáról (honfoglaláskorabeli) 75; — Ostorosról 358, 359; — Romoszon (bronz) 92; — Szabadkán (római korbelti edények) 290—296, 300; — Széplakon (kő- és bronzkori) 288; — Tiszafüredről 84—88; — Valea Lungánál (bronz) 93.
Leletek Bereg megyében 96; — Biharmegyében 364—366; — Bodrog-Monostorszezen 264—268; — Egerben és vidékén (honfoglaláskoriak és egyebek) 353—360; — Felvincz határában 192; — a honfoglalás korából 129—130; — Künszentmártonban 191; — Külső Pusztakovácsiban 360—364; — Maklárán 359; — Nagy Gájon (Torontál m.) 412—416; — a nagyváradi Guttman-féle téglavetőből 366; — Ó-Palánkán 47; — a Szilágyságban 260—264; — Tiszaburán 80; — ügye 383; — ügyének rendezése 3; — Vattinán 150—182; — Verseczen 150—182.
Lemezgyűrűk és lemezpitykéik Szentesen 419.
Lénárd kőfaragó Kassán 110.
Lengyel Lajos 429.
Lengyel 118; — renaissance építészet befolyása Felső-Magyarországra 420; — viseletek Báthory István korából 107.
Lengyeles hajviselet Magyarországon és Erdélyben 101.
Lépes György püspök sírköve 30.
Lévay Dániel dr. 91, 92.
Lex metulli Vipacensis 216.
L. Flavius Sabinus 374.
Libera bronz szobrocskája az erdélyi múzeumban 297, 299.
Liczy Nicodemus 114.
Liki 192.
Lipcsey József: Az úrvölgyi bányászjelvényekről 126—129, 302; — Tamás 79, 80.
Lipkovics Márton 15.
Lipót császár bronz mellszobra 69.
Lipótmező 377.
Lipp Vilmos dr. 277.
Lippai János kassai ötvös 9—13.
Liszt Ferencz zongorája 75.
Lobkowitz 223.
Locsmándi római telep 288.
Lócsontváz 44, 278.
Lóczy pusztai bronzkard 428.
Lóczy Lajos 429.
Lópatkók 263, 378.
Lo Presti 47.
Lószerszám-csattok 279, 280.
Lovácskahegyi vastárgyak 96.
Lovas sír 44; — Eger vidékéről 353, 356, 357; — Mikebudaházán 278; — Novajnál 359.

Lovas sírok a zala-szántói halmokban 276—280.
Lovagjáték (initiale) 144.
Lőcsei renaissance házak 422.
Lukácsanya Kurticsnál 25.
Lukátsfy Ödön 262.
Lysimachus-aranyak 288, 289.

M

Macedoniai görög feliratok 374.
Mácskovics-féle téglagyár Szabadkán 290—296.
Madácskai bronzedény 323; — bronzlelet 317.
Madáralakú régiség 352.
Madárfejes bronzkarika Nagy-Gájról 416; — bronz szíjvég Szentesen 419.
Madonnák (renaissance korbelti, magyar) 68.
Magyar bronzfibula (lantalakú) 250; — érmek 94; — érmeles története 71; — fegyverzet 94; — fibula 323—324; — fibulák (bronz) 230, 250; — gyűjtők 2; — lovas sírok a zala-szántói halmokban 276—280; — művészeti pártolók 2; — nemzeti múzeum: lásd nemzeti múzeum; — nyereg 378; — nyilvános gyűjtemények 2—3; — ötvösművek 376; — ötvösművek Abauj-Torna vármegyében 310—316; — ötvösművek Berlinben és Prágában 385—397; — régiségtani irodalom 92; — ruhaviselet befolyása az építészeti díszítményekre 422; — sírkövek 68—69; — sodronyománczos művek külföldi múzeumokban 385—397; — székes-egyházak és rendházak kincstárai 1; — szobrászat 94; — típusú bronzfibulák 323, 326; — tud. akadémia arch. bizottságának működése 1898-ban 301; — viseletképek a XVI. és XVII. századból 107, 109.
Magyarfalú 223.
Magyarország bronzkori agyagművészete 334—340; — történeti emlékei az ezredéves országos kiállításon (ism.) 367—371.
Magyarországi bronzkor chronológiája (tanulmány) 225—251, 316—340; — kora-renaissance emlékek 147; — szobrászati emlékek 67—69; — vas diatreta 16—18.
Magyaróvári éremgyűjtemény 304; — múzeum 287, 350.
Magyar-Peterd 281.
Magyartemplom 223.
Mailand Oszkár 289.
Majorhegyi bronzlelet 59.
Maklári leletek 359.
Marczelhidja 377.
Márczfalvi tumulusok 339.
Marczibányiak 2.
Margita 359.
Margit-legenda bögözi falképen 94, 302.
Mária királyné arcképe Königsbergben 193—196; — királyné kincsei 1; — koronázása (falkép Nagy-Libercsén) 308; — Terézia 98.
Mark bányaterület 223.
Márkus-tárna 216.
Maros-illyei várkastély 432.
Maros-Németi 93, 224, 225.
Marosnémeti lapidarium 91.
Mars (?) szobrocskája 297; — temploma 91.
Marsigli 273, 409.
Martinusi György sírköve 30.
Mártonhegyi bronzlelet 328.
Martonosi Pestyeni György 14.
Márványemlékek Sarmizegethusából Zámong 91.
Másolatok a m. n. múzeumban 75.
Matriarcalis életmód 252, 253.
Matts óras Kassán 111.
Mátyás ácsmester Kassán 110; — király és Filippino Lippi 95, 147; — kőfaragó Kassán 111; — kőműves Kassán 111.

- Maurer Ambrus kassai építész 110; — György czéhmaster Kassán 112.
 Mayer Benedek Theobald 127; — van den Bergh 200.
 M E mesterjegy 313.
 Meander-diszítvány a bronzkorban 225; — Meander-féle díszű edények Szabadkáról 291, 293, 294.
 Mécs (bronzkori) Kurticsról 25, 28.
 Meduna Géza 378.
 Medve, Medvei vagy Medvesi család czimere 8.
 Medvefog 264.
 Medveczky János kassai festő 114.
 Medvesi Schuler Lőrincz kassai ötvös 9.
 Megnyitás: szabolcsmegyei múzeum 304; — szegedi múzeum régiségtára 304; — tolnamegyei múzeum 304.
 Megyery György sírköve 126.
 Mellbogár Erdélyből 75.
 Mellkép: Klimó püspöke Pécsett (márvány dombormű) 380.
 Mellszobor (római nő) 133—135.
 Menyország (falkép Nagy-Libercsén) 306.
 Mercurius szobrocskája Szombathelyen 132.
 Mercy Claudius 219, 220.
 Mérlegrudak (bronz) Velemről 74.
 Meroving izlésű fibulák 84.
 Merzerius apát 91.
 Mesterjegy: M E, Kolozsvári Egri Mátyás kassai ötvöse 313.
 Mészárosczéh jelvényeivel ellátott nyereg 378.
 Mészbetétes edénydiszítés Bogojeván 63—66.
 Mésző község 281.
 Metzi miseöltöny (Szent István-féle) 1.
 Micia 224, 225.
 Miciai régiségek 91, 92; — sarcophag 93.
 Mihalik József 147, 376; — A bor hatásának allegoriái régi ötvösműveken 196—206; — Két kassai fedeles kupa 5—13; — Magyar sodronyománczos művek külföldi múzeumokban 385—397; — Régi kassai sírkövekről 124—126; — Régi magyar ötvös-művek Abauj-Torna vármegyében 310—316; — A verseczi ötvöslemezről 34—41.
 Mihály ötvös Kassán 9.
 Mikebudaházi lovas sár 278.
 Miklós festő Kassán 111; — képiro Kassán 111.
 Milanói, Péter szobrász Ragusában 95—96.
 Milch Armin 429.
 Milesz Béla 304; — A tiszafüredi múzeum köréből 79—80.
 Milleker Bódog 34; — Délmagyarország régiséglelei (ism.) 375; — Nagy-gáji (Torontál m.) leletekről 412—416; — Vattinai leletek a verseczi múzeumban 150—182; — A verseczi városi múzeum 89—90.
 Miniatur: Quedlinburgi Itala 423—426; — (zsidó) 144.
 Mintagyűjtemény ötvösök számára 10.
 Minuszinszk 78.
 Miske Kálmán br.: Felső-szentlászlói (?) bronzleletről 60—62; — Óskori bálványképek Temes-Kubinról 251—258.
 Miskolczi bronzfibula 323; — bronzlelet 317; — múzeum 433.
 Mocsolyás 359.
 Modern múzeumok 433—437.
 Magyaróshalom 44.
 Mojgrád 263.
 Monostorszigeti emlékek 13—15.
 Monsziny 351.
 Montecassinói krónika 1.
 Moravicza 214, 215, 216, 217, 221.
 Mosonyi tumulusok 339.
 Mosonmegyei múzeum 350; — múzeumegyesület 304; — tört. és rég. egyesület emlékkönyve (ism.) 287.
 Mosony-szolnoki bronzlelet 246; — bronztűk 249.
 Mozaik képek Várhelyen 289; — padló Szombathelyen (római) 130, 378.
 Mozgó emlékek 3.
 Mozsár (bronz) a XVII. századból 430.
 Mucsi ajtó-homlokpárkány 67.
 Munkácsi Lovácskahegy 96.
 Musarii aranybányában lelt kőfejsze 93.
 Mustragyűjtemény ötvösök számára 10.
 Múzeum: Berlinben 385—397; — Budapest városi igazgatósága 301; — Budapest (fővárosi) 376; — Budapest (hadtörténelmi) 430—432; — Déván 92; — az egri liceumban 358; — és könyvtáregylet Miskolcson 433; — Tiszafüreden 304; — Felkán (Tátara múzeum) 433; — Gyulán 375; — Hadtörténelmi, Budapest 430—432; — Kolozsvárott 90, 296—300; — magyar nemzeti (lásd: nemzeti); — megnyitása Szabolcsmegyében 304; — megnyitása Szegeden 304; — megnyitása Tolnamegyében 304; — Miskolcson 433; — Münchenben (az új bajor nemzeti múzeum) 433—437; — Nagybányán 380—381; — Nagyszebenben 249; — Nagyváradon 287, 350; — Nyiregyházán 304; — Pécsett 379—380; — Prágában 385—397; — Sopronban 288; — Sümeghen 277; — Szabadkán 290—296, 300; — Szászsebesen 249; — Szegeden 182—190, 378, 437; — Szegszárdon 304; — Szentesen 41—46; — Szombathelyen 130—138; — Tiszafüreden 79—80; — Verseczen (városi) 35, 89—90, 150—182; — Zomborban 265, 271; — Zürichben (az új svájci országos múzeum) 433—437.
 Múzeumok a vidéken 1—5.
 Múzeumegyesület Mosonmegyében 304.
 Múzeumegylet Erdélyben 90.
 Múzeumi előadások 94; — örök a vidéken 4; — szakkönyvtár Verseczen 90; — tárgyak felállításának különféle rendszerei 433—437; — tisztviselők (vidéki) archaeologiai és numizmatikai szaktanfolyama 383.
 Muzslai kehely 430.
 Műemlékek országos bizottsága 301, 376.
 Műhely: Potaissai kőfaragóé 280—283.
 Műkincsek gyűjtése az árpád-házi királyok alatt 1.
 Müller D. H. és Schlosser: Die Haggadah von Sarajewo (ism.) 142—146.
 Münchener bajor nemzeti múzeum új épülete 433—437; — gazdag kápolna Gizella-féle aranykeresztje 1.
 Műszerek (római orvosi) Szombathelyen 378.
 Műtörténelmi munkák Khinában 79.
 Művészettörténeti szünidei tanfolyam 383—384.
 Mykenai bálványok 256; — korszak 230.

N

- Nadányi Gyula 360.
 Najdel Pál ágyúöntő Kassán 111.
 Napolan 225.
 Nagy Géza 73, 84, 97—99, 103, 105, 147, 383, 428—429; — István czimeres levele 109; — Lajos-korabeli süvegek 102; — Miklós 281, 283.
 Nagymás 224.
 Nagybányai bányászati régiségek 381; — éremgyűjtemény 381; — múzeum 380—381; — pénzverde vereteinek másolatai 381.
 Nagydémi bronzlelet 317.
 Nagyekemezi kehely 396.
 Nagyágai leletekről 412—416.
 Nagykáti bronzrégiségek 428.

Nagylehotai bronzlelet 246; — sírhalmok (bronzkori) 333.
 Nagylibercsei falképek 305—310.
 Nagymóriczhidai csontkalapácsok 376.
 Nagysztrói templom római feliratai 91.
 Nagyősi honfoglaláskorabeli lelet 75.
 Nagy-Pestyén: római emlékek 91.
 Nagysinki bronzlelet 328.
 Nagysomló hallstatti típusú érclelet 340.
 Nagyszeben: Zsigmond mester harangöntő 289.
 Nagyszebeni lakat és vas dombormű 75; — múzeum 318, 328; — múzeum bronzkardjai 249.
 Nagyszredistyei lelet 188.
 Nagy-Szurdok 215, 216, 224.
 Nagytálya Barsi Margit kupája 10.
 Nagyvárad Guttman-féle téglavetőről való régiségek 366; — processionalis kereszt (árpád-kori) 75.
 Naschitz 151, 179.
 Náthly Béla 432.
 Néger rabszolga szobrocskája az aquincumi múzeumban 147, 373.
 Nehéz Lajos: Milanói Péter szobrász Raguzában 95—96.
 Nelipić de genere Svačić fejedelmek 374.
 Nemesvölgyi sírmező 287.
 Németszamorai cserepek 90.
 Németség Kassán 314—315.
 Nemzeti múzeum 146; — árpád-kori bronzkereszt 138; — ásatás a Jász-Alsó-Szentgyörgyön 328, 439, 440; — Bacchus-szobor elefántcsontból 378; — előadások a múzeumban 94; — két kassai fedeles kupája 5—13; — másolatok 75; — régiségtár gyarapodása az 1898. év utolsó negyedében 74—76; — régiségtár gyarapodása az 1899. évi első negyedben 376—378; — régiségtár gyarapodása az 1899. év második és harmadik negyedében 428—430; — római vastör 366; — románkori bronzkereszt 340; — vas diatretum Fejérmegyéből 16—18; — harangvirágalkú serlege 200—205; — XIV. századi bronzkereszt 146.
 Neolithkorbeli edényfestés 255; — lelet Kurticsen 18—28; — telep a Kozlukvölgyben Versecznél 89.
 Neolithikus harangserlegek 232; — szalgádsz 232; — telep Tordoson 238.
 Néprajzi osztály a felkai Tatra múzeumban 433; — a szegszárdi múzeumban 304.
 Népvándorláskorabeli fibula Tiszafüreden 79—80; — lelet Csabrendeken 278; — lelet Tomszk vidékén 77; — tárgyak Rábéről 190; — telep Versecznél 90; — temető Bogojeván 381; — temető Külső Pusztá-Kovácsiban 360—364; — Szentesen 416—419.
 Nera folyó 214.
 Nesselrode gróf ásatásai 77; — püspök sírköve Pécsen 380.
 Neumann Aladár 429.
 Neuman Péter 129; — ötvösbélyege 302.
 N M jegyű kupa 1578-ból 7.
 Nógrádmegyei falképek Nagy-Libercsén 305—310.
 Nölcsői bronzlelet 246; — bronztü-lelet 249.
 Nonnert Pál kassai ötvös 302.
 Noor Mihály kassai parochmacher 114.
 Nopcsa László br. 91.
 Novaji halom 359.
 Novák József 432.
 Nováki sírhalmok (bronzkori) 333.
 Női alakok (római kódombormű) Tordáról 282; — díszruhák a XVI. századból 147; — mellkép (római bronz) 133—135; — sír Bodrog-Monostorszegen 265.
 Nucleus Bogojeváról 65—66.

Numizmatikai előadások 4, 383; — és archæologiai tanfolyam 383.
 Nunkovics sírköve Pécsen 380.
 Nyakék csontból Gátáról 56.
 Nyakpercz (ezüst) Bolgariból 78.
 Nyárag patak 218.
 Nyáry Jenő br. 147.
 Nyeles pohár Vilmányon 315.
 Nyereg (magyar) 378.
 Nyílcúcsok 378.
 Nyílhegy 44, 353; — Bogojeváról 274; — honfoglaláskori 355; — Tisza-Igarról 82.
 Nyiregyházi múzeum 304.
 Nyitrai sodronyománczos evangéliumos könyv 390—391; — várhegy középkori cserepei 404—409.
 Nyitrai megyei edények (bronzkori) 335.
 Nyúl mint bronz-szűjvég díszítménye Szentesen 419.

O

Óbaroki kőbalta 74.
 Obsidián Trójában 120.
 Ob-vidéki cserepek 78.
 Odescalchi Arthur hg. 148, 376.
 Offenbánya 224.
 Ogasu Balea 223.
 Ó-itáliai bronzok 226; — bronzárúk behozatala 316.
 Ókori cserépedény Szabadkán 300.
 Olasz László 114.
 Olasz építésszek Kassán 112; — téglavető Kassán 112.
 Olaszfok Kassán 112.
 Olomlemez Sisciából 375; — Ó-Szőnyről (domborműves, római) 429; — Szerbiából (domborműves, római) 430.
 Oltárkövek Krapinánál 375; — Ó-Szőnyről (feliratos, római) 429.
 Ónkanna 75; — kanna (XVII. századbeli cseh) 430; — sédertál héber felirattal 430.
 Ó-palánka «Kolostor» 382—383; — leletek-ről 47.
 Opitz 399.
 Orarium 402—403.
 Oravicza 221; — -csiklovai bányavidék 215, 222.
 Oroszázi iparkiallítás 375.
 Oroszlamosi honfoglaláskori temető 432.
 Oroszlán (szárnyas) 36, 37, 39.
 Oroszmezei bronzlelet 318.
 Oroszországi ásatási tilalom 76; — ásatások 77; — és keletázsiai expedíció beszámolója 286—287.
 Orsógomb Bogojeváról 273—274; — Szentesről 419.
 Orsókarika Bogojeváról 66.
 Ország-czímer használata családi címerül 109, 110.
 Ország-zászlósok címerei 109, 110.
 Országos régészeti és embertani társulat 1898. december havi ülése 73; — 1899. január havi ülése 73—74; — február havi ülése 147—148; — március havi ülése 290; — szeptember havi ülése 376; — október havi ülése 427; — november havi ülése 427, 428.
 Ortoplina 375.
 Orvosi műszerek (római) Szombathelyen 378.
 Oskerszki Márton kassai kőműves 113.
 Ostorosi lelet 358, 359.
 Oszloptöredékek 130, 131.
 Ó-Szőny: apró régiségek 429; — költárok és kő Priapus 429; — VRSA jegyű edény 150.
 Ó-szőnyi régiségek 149—151, 377.
 Osztrói római emlékek 91.
 Osztyák föld 78.
 Oszuszy József 150.

Öcsödi római temető 41—46.
 Ökörfej (diszítés) 160, 162.
 Öntőminta a kajdácsi szigetről (középkori) 377.
 Öntőminták a régibb középkorból, Fenlakról 430.
 Öntőműhely 60.
 Ördögátek 359.
 Ördögös-füzesi bronzlelet 328.
 Örhegy Szilágy-Somlyón 263.
 Örlőkö Kövesdről 429; — Novajról 359; — Vattináról 167.
 Örlőkövek a Lovácskahegyről 96.
 Örvényi ásatás 304.
 Őskori agygművek Tordoson 115—123; — arany karpereczek Erdő-Horvátiról 377; — bálványképek Temes-Kubinról 251—258; — bányamivelés 93; — bronz halászhorog 377; — cserép Verőczéről 376—377; — cserépek Bogojeván 271; — cserépek Sarkadról 260, 377, 428; — csontkalapácsok 376; — erdő a Purgstallon 287; — lelet Déván 92; — lelet Sommályon 260; — leletek Felka vidékén 433; — rézhorgok Komárommegyéből 377; — réztárgyak Édről 377; — tárgyak a tiszafüredi múzeumban 79; — telep Bogojeván 381; — telep Pusztakovácsiban 365; — tüzelőhelyek a Purgstallon 287; — vessző-benyomások Bogojeván 271.
 Őstelep Bogojeván (Bács m.) 62—66; — Nagy Gájnál 413; — Temes-Kubinnál (Colak) 251.
 Őstelep Kurticson 18—28.
 Ötvösbélyeg Kassán 9.
 Ötvöscseh hitelesítő bélyege Kassán 5; — Kör-möczbányán 128.
 Ötvösjegy: C betű 128; — P N 128, 129.
 Ötvöslemez Verseczről 34—41.
 Ötvösminták másolatai 75.
 Ötvösmustra-gyűjtemény 10.
 Ötvösműhely maradványai Verseczen 34.
 Ötvösművek 376; — Berlinben (magyar sodronyzománczos kehely) 385—397; — A bor hatásainak allego riái 196—206; — Brassóból 377; — Prágában (sodronyzománczos ereklyetartó kereszt) 385—397; — Torna-Abauj vármegyében 310—316.
 Ötvösművesség története 301.
 Ötvöstraditiók 12.
 Ötvösök Kassán 8—13, 124, 126; — Kassán a xvi. században 110.
 Öv Brassóból (áttört mívű ezüst) 377; — Erdélyből ugyanolyan 430; — Csab rendekről (bronz) 277.
 Övcsatok 73, 147.
 Övkampó Kobánból 79.
 Övkapocs 74; — Övkapcsok Szentesről (népvánd.) 417—419.
 Övlemez (bronz) 323.

P

Paenula 402—403.
 Paganis 214, 215.
 Paizsdudor a jász-alsó-szentgyörgyi tumulusban 440.
 Palánki bronzkori telep 158.
 Paleolith művészet 251.
 Pallosok a xv. és xvi. századból 104.
 Pálffy Sándor gróf 47.
 Pálos klostrom a bodrog-monostorszegi szigeten 13, 15, 303; — Szentmihálykőn 398—400.
 Palstab (bronz) Felső-Szentlászlóról 61, 62.
 Pancsovai edény 170.
 Pannonhalmi dombormű 400—404, 427; —

első keresztény templom maradványai 400;
 — hiteles hely pecsétnyomója 401, 404; — szerzetesrend czimere 401, 404.
 Pannonia 94.
 Pannoniai típusú bronzkori edények 337—339; — az ascherslebeni urnatemetőben 338.
 Pansiana bélyegű téglák 374.
 Pápai La Tène-kardok 148—149; — La Tène-láncz 149; — ref. főiskola gyűjteményében található régiségek 148—150.
 Pápaszem-fibula 326, 328; — alakú kettős réz sodronytekercs Nagy Gájról 414.
 Papföldi ásatások 371—372.
 Papi szék 90.
 Papok völgye Versecznél 90.
 Papp-féle ház római emlékei Nagy-Pestyénben 91.
 Parapetum Feldebről 67.
 Parentina 375.
 Párkánytégla Lajtafalun 412.
 Parocharius 114.
 Parth János ötvös 315.
 Pasteiner Gyula dr. 384.
 Pásztó 359.
 Pásztor József 377.
 Patay Sámuel 114.
 Patena (czímeres) Korláthon 312.
 Patkóalakú tárgy Vattinán 182.
 Patócsy Zsófia márvány sarcophagja 90.
 Pebi 122.
 Pécs: Berényi sírköve 380; — Bertram-féle síremlék 380; — Klimo püspök epitaphiuma 380; — Klimo püspök márvány domborművű mellképe 380; — Nesselrode püspök sírköve 380; — Nunkovics sírköve 380; — Pethő sírköve 380; — Radonay sírköve 380; — Scotius amiensi suffraganeus püspök sírköve 380; — Szalágyi sírköve 380; — Valentin cardinalis sírköve 380.
 Pecsét: Déva városáé 289.
 Pecsétes tábla (ötvösöké) 8.
 Pecsétgyűjtemény Zomborban 381.
 Pecsétlő (a kassai ötvöscsehé) 315; — Tereske községe 1714-ből 430.
 Pecsétnyomó 75.
 Pécsi bronzkarperecz 74; — csúcsíves stílus emlékek 380; — dóm kőszára 380; — dóm monografiája 427; — freskó (Szent László képe) 103; — könyvtár 379; — ötvös István Kassán 9; — püspöki múzeum 379—380; — püspöki múzeum sírkövei 427; — püspökök és kanonokok sírkövei 380; — renaissance emlékek 380; — római emlékek 379; — római sarcophag 380; — római sírládák 380; — románkori emlékek 380; — székesegyház domborművei 379.
 Péczeli barbár edény, csontváz, lándzsa, sírlelet 429.
 Pénzverde Nagyabányán 381.
 Percsórói őskori edények 432.
 Perényi Péter 111.
 Peschierai bronzkardok és török 248.
 Pestes-hegy 192.
 Pestyéni Gergely 14, 303; — György 14.
 Péter erdélyi püspök 398.
 Peter Flötner arabeszk könyve 8.
 Peterd 281.
 Péter Pál-völgy 217, 223.
 Pethő sírköve Pécsen 380.
 Petrus Neuman 129.
 Píltzner János kassai építész 113.
 Phrygia 122.
 Piatra Ceoranuluj 224.
 Pieta (falkép) Nagy-Libericsén 307.
 Pinczék (régí) Ó-Palánkánál 382.
 Pintér Sándor: Az ecsegi bronzletről 56—60;
 — Pongrácz: Ó-palánkai leletekről 47.

Piricsei bronzlelet 246.
 Pisztoly 378.
 Pityke 80; — Bogojeváról 274, 276.
 Plakettek Flötner Pétertől 198—199.
 Plathy 366.
 P N ötvösjegy 128, 129, 302.
 Podheringi bronzkardok 227; — bronzlelet 317.
 Pogány István háza római emlékei Poklisán 91.
 Pogradje 215.
 Pohár Kún-Szentmártonról 191; — a XVII. századból (fődeles, ezüst) gróf Andrássy Géza gyűjteményében 123; — (római) 364.
 Poklisai római emlékek 91.
 Pokorny László: Sarkadvidéki régiségekről 259—260.
 Polák Dániel kassai kőfaragó 113.
 Pollák Stenczel kassai építőmester 111.
 Popa 138.
 Poprádi kehely 395.
 Porolissum 263.
 Porosz herczegek művészetpártolása 193.
 Poroszlói ásatás 304.
 Posta Béla dr. 286, 301, 429; — Gróf Zichy Jenő legújabb régiséggyűjteménye 76—79; — Kurticsi őstelepek 18—28.
 Poszobai bronzkard a lóczi pusztáról 428.
 Potaissi kőfaragó-műhely 280—283.
 Pottok 90.
 Pozsonyi kút 69.
 Prágai iparműv. múzeum magyar sodrony-zománczos ereklyetartó keresztje 385—397; — Szent István-féle kard 428; — Szent György-szobor 376.
 Préselt aranylemez szkitha övről 78.
 Priapus köemléke Ó-Szőnyből 429.
 PRIMAVERA feliratú bronz szobrocska 300.
 Protesilaos-féle halom 122.
 Prusias bithyniai király érmei 300.
 Pulszky Ferenc emlékezete 147; — Károly dr. † 382.
 Purgstall 287.
 Purozlon 358.
 Pusztakőcsi halmok 80.
 Pusztapankotai római cserepek 365.
 Pusztasárkánytői bronzlelet 242.
 Pyrker érsek 2.

Q

Quád régiségek 96.
 Quedlinburgi Itala kodex-töredék miniatűrjei (ism.) 423—426.
 Q G C jegy római cserepeken 131.

R

Rábéi lelet 190.
 Rácz Ambrus kassai ötvös 10—13; — Ambrus kassai ötvös kupája 147.
 Ráczegresi bronz csüngődísz 251; — bronz ékszerlelet 250.
 Radácsi Mátyás kassai ötvös 8.
 Radonay sírköve Pécssett 380.
 Ragusa: Milanói Péter szobrász 95—96.
 Ragusai Vincze mester műve Kassán 110.
 Rákóczy György (II.) sírköve 30.
 Rákospalotai bronzlelet 246; — edény (bronz-kori) 335.
 Rákospatak 428.
 Rákusi bronzlelet 246.
 Ráma 47.
 Rama (szerb város) 214.
 Rechnitz Ignác 429.
 Récsy Viktor 29; — Egy régi féldomborműről a pannonhalmi templom külső falában 400—404, 427.

Régészeti bizottság Szentpéterváron 76; — és embertani társulat (lásd: Országos rég. és embertani társulat); — társulat Hunyadmegyében 91—93; — (X. évkönyve) 432; — társulat Sopron vármegyében és Sopron városában 287—288.
 Régi csattok 438—439; — kassai sírkövekről 124—126.
 Régiségbarátok Hunyadmegyében 92.
 Régiségek Aranyos-Rákoson 351—352; — Felvincz határán 192; — a pápai ref. főiskola gyűjteményében (ism.) 148—150; — Saba-riából 130—138; — Sarkad vidékéről 259—260.
 Régiséggyűjtemény: Gróf Zichy Jenőé 76—79.
 Régiségleletek Egerben és vidékén 353—360; — ügyének törvényhozási szabályozása 383.
 Régiségtani irodalom (magyar) 91—92.
 Régiségtár (lásd: Nemzeti múzeum) — megnyitása a szegedi múzeumban 304.
 Regölyi borostyánkő gyöngyök és fibula 74; — La Tène korbelti arany ékszer és gyöngy 428.
 Reinecke Pál 78, 96; — Tanulmányok a magyarországi bronzkor chronológiájáról 225—251, 316—340; — Tordos és Trója 115—123.
 Reiter József és Péter 264.
 Reizner János 378, 432.
 Renaissance behatolása Magyarországra 68; — emlékek Magyarországon 68; — emlékek Pécssett 380; — emléktábla Kassán 110; — és rococo Kassán 110—115; — (Velen-czei-lengyel) 420.
 Renaud József br. epitaphiuma 114.
 Rendházak kincstárai 1.
 Reöck Iván 432.
 Resculum 225.
 Réthy László dr. 94, 147, 369, 383, 430; — Corpus nummorum Hungariae (ismertetés) 69—72, 139—142.
 Réz balta Békásmegyerről 74; — boglár (kereszt alakú) 430; — csákány Békásmegyerről 428; — Göröczről 376; — Györből 74; — Nagy Gájról 413; — Világosról 428; — fejsze Nagy Gájról 413; — lokos Tasnádról 261; — horgok Komárommegyéből 377; — karperecz Eszékéről 238; — kehely Dömsödről 377; — korbelti bálványtipus Klichevacról 256; — korongos tekercs Nagy-Gájról (pápaszem alakú) 414; — korszak 236; — lószerszámdísz (honfoglalás-kori) 356; — metszetek Virgil Solistól 196—197; — metsző: Virgil Solis 196—197; — sarkantyú (árpád-kori) 378; — szekerczék Tirgyaviczánál 93; — tárgyak Érdről 377; — Nagy-Gájról 413—415; — tárgyak Trójiában 120; — tárgyak Vercsezen 89; — tör Abán 238; — Eislebenből 236; — a Rákospatak tájáról 428; — véső 377; — Nagy-Gájról 414—415; — a Rákospatak tájáról 428.
 Réz(hegy) Ippnél 261.
 Rezi 277.
 Rhodosi bronztör 248.
 Riedl Frigyes 95.
 Rikárdpusztai éremlelet 377; — ezüst ékszerek és hajkarikák 377.
 Rimaszombati bronzlelet 242.
 Rinya-szentkirályi bronzlelet 317.
 Rococo és renaissance Kassán 110—115; — kereszt Kassán 114.
 Roediger Lajos 380, 381.
 Rohrau 410.
 Roleder Lőrincz kassai kőműves 111.
 Római agyagmécsek 378; — amphorák 378; — aranyékszer Gyulafehérvárról 430; — aranymosás nyomai 223; — áldozati jelenet (bronz dombormű) 137; — bányák

224; — bélyeges téglá Miciánál 93; — bilongyűrű 138; — bronz candelabrum a jáász-alsó-szentgyörgyi tumulusban 439; — bronz capsula (zománczos) fődele Esztergomaól 429; — bronzéktítmény Fővenyről 429; — bronzfibula 74; — Fővenyről 429; — Nagy-Gájról 416; — Ujszászról 429; — bronz gyümölcsösportozat 135; — bronz kecskealak Tiszafüredről 86; — bronzkorsó 74; — bronzserpenyő Aszáról 74; — bronzszobrocskák Szombathelyen 132—133; — bronztárgyak Sisciából 377; — bronztárgyak Szombathelyen 131; — cserépbélyeg 131; — cserépedények Szombathelyen 131; — cserépek Pusztá-Kovácsiban 364; — cserépek Pusztá-Pankotáról 365; — edények Szabadkán 290—296; — eke Szombathelyen 131; — emlékek Boldogfalván 91; — emlékek Hátszeg vidékén 91; — emlékek Marosnémeten 91; — emlékek Nagy-Oszttrón 91; — emlékek Nagy-Pestyénben 91; — emlékek Oszttrón 91; — emlékek Pécssett 379; — emlékek Poklisán 91; — epigraphia (ism.) 284—286; — érem 365; — jáász-alsó-szentgyörgyi tumulusban 440; — érmek a bruck-ujfalusi sírokban 341, 342, 346—350; — érmek Lajtafaluból 412; — Pátyról 429; — erőd maradványai Várfalvánál 351; — ezüstlánc Aszáról 74; — feliratok a Hátszegvidéken 91; — feliratok Sarmizegethusából Farkadinon 91; — feliratos kő Algyógyról 92; — Szentmihálykőn 399; — feliratos kő Tordáról 282, 283; — Tótfaludon 399; — feliratos kő Várhelyről 282; — feliratos kövek 92; — feliratos kövek Aquincumból 303; — feliratos oltárok Ó-Szőnyből 429; — feliratos sírkövek Csákvárról 429; — felirattan 284—286; — fibulák Szombathelyen 132; — fűrdő Pécssett 379; — fűzőtűk Szombathelyen 132; — gerencsér-műhelyek Szombathelyen 378; — gyűrűk Szombathelyen 132; — karpereczek (bronz) Pátyról 428; — karpereczek Szombathelyen 132; — katonai diploma Krnješevciből 374; — katonai oklevél Aszáról 74; — korbelti barbár cserépedény Kurticsról 26; — Péczelről 429; — kori temető Ócsöd és Szentandrás határában 41—46; — kőbánya 281; — kö emlékek Veczelről 91; — kőfaragó-műhely Tordán 283; — kősírok Lajtafaluban 412; — kulcsok Szombathelyen 132; — leletek Dalmáciából és Pannoniából 374; — márványemlékek Sarmizegethusából Zámon 91; — mérföld-mutatók 375; — mozaikpadló Szombathelyen 130, 378; — mozaik Pécssett 379; — nyomok Csáfordon 288; — ólomlap (domborműves) Ó-Szőnyről 429; — Szerbiából 430; — oltárkő 375; — oltárkövek Zagoriából 375; — oltárok Ó-Szőnyről 429; — orvos sírja Szombathelyen 378; — orvosi műszerek Szombathelyen 378; — oszloptörödékek Szombathelyen 130, 131; — pohár 364; — régiségek Gradistyeről 188; — Kis-Kún-Majsaról 429; — régiségek Szombathelyről 377; — sarcophag Pécssett 380; — sáncz Bogojevánál 271; — sarkantyú (bronz) 428; — sír Pátyon 428; — síremlék Sz. Jurajból 374; — sírkő Csákvárról 429; — Dobozról 429; — Duna-Szekesőrről 429; — Szabadkán 303; — sírkövek Tordáról 283; — sírládák Pécssett 380; — sisak Pápán 149; — szobortörödékek 92; — téglá cursiv írású felirattal 378; — téglák 263, 374, 429; — telep Egyházafalun 288; — telep Locsmádon 288; — temető Stenjevecből 375; — Triton-szobrocska 136; —

urnák Ó-Palánkánál 382; — út Felvincznél 192; — üvegedények 342, 344, 346; — üveg-tárgyak Szombathelyen 131; — vastőr a m. n. múzeumban 366; — Erdélyből 429; — zománczos bronz capsula Esztergom tájáról 429. Románkori bronzkereszt a m. n. múzeumban 340; — emlékek Pécssett 380. Romanus (I.) bizanczi császár 353. Rómer Flóris 2, 409; — őstörténeti atlasza 270; — szobor ügye 73, 428. Romoszi bronzlelet 92. Ronzano-kard (bronz) 318; — Mörigen-típus (bronzkori kardokon) 226. Roschet kassai építész 114. Rotter Antal kassai festő 114. Rovina 215. Rozávyai bronzvész 428. Rubiner Mihály kassai festő 114. Ruhakapcsok 73. Ruhaviselet a magyar aranyak Szent László képein 103. Ruházat (női) a XVI—XVIII. században 289. Rupp Jakab 70, 139—142. Ruprecht Tóbiás Alajos 127.

S

Sabaria maradványai 378. Sabariai régiségekről 130—138. Sackerkoi-i templomok 192. Sajtóhibák javítása 95. Salamon zsidó király miniatűr képe 426. Saloni sírfelirat 374. Salzburgi sodronyzománczos kehely 391. Sámson az oroszlánon (ötvösminta) 37, 40. Sámuel próféta miniatűr képe 425, 426. Sáncz Apatinnál 268; — Bogojevánál 268; — és növénykert Sarkadon 259; — (második) Bogojeván 271. Sánczok 359; — a Purgstallon 287. Sándoregyházi edény 170. Sarajewo (a Haggadah ismertetése) 142—146. Sarcophag 350; — Miciából 93; — Pécssett 380. Sarkadi agyag- és bronzrégiségek 377; — agyagtárgyak 260; — bronztárgyak 260; — csonttárgyak 260; — Harmatszög 259; — kőtárgyak 260; — sáncz és növénykert 259; — vastárgyak 260. Sarkadvidéki régiségek 259—260, 428. Sarkantyú 149; — Bodrog-Monostorszegekről 264. Sarkantyúk 378; — árpádkori, rézből 378; — Nyiregyházán 379. Sarkacz pusztá Nagy-Gájnál 412. Sárkányrend himzett jelvénye a müncheni múzeumban 397. Sárközy-gyűjtemény 149. Sarlók (bronz) 249, 324; — Ecsegről (bronz) 56, 58. Sarlókések (bronz) 324. Sarlótörödékek (bronz) Felső-Szent-Lászlórol 60, 61. Sarmata temető Bodrog-Monostorszege 381. Sarmizegethusai feliratok Farkadinon 91; — márványemlékek Zámon 91. Sáromberkei bronzkard 249. Sárosmegyei renaissance építész 420—423. Sárospataki várkastély építése 111. Saru a XV. századból 104. Satu ungurasca 223. Satura lanx 135. Saul miniatűr képe 424—426. Savaria 374. Scapulare 402—403. Schedler János Kristóf kassai kömetsző 114; Lajos 115.

- Scheidler kassai építész 115.
 Schlegel János és György olasz kőművesek Kassán 112.
 Schlick tábornok gyűrűje 75.
 Schliemann 116.
 »Schnyczer«-ek Kassán a xvi. században 111.
 Schreder Vincze 49.
 Schrött Erasmus kassai festő 115.
 Schuler Lőrincz kassai ötvös 9.
 Schultze V. dr.: Die Quedlinburger Itala-Miniaturen (ism.) 423—426.
 Schweitzer Antal kassai városi mérnök 115; — Henrik kassai aranyozó 115.
 Schwertstab 240.
 Sčitarjevo 375.
 Scotius amiensi suffraganeus püspök sírköve Pécssett 380.
 Sebest Emil 261.
 Sebesváralja 225.
 Seckendorf György sírköve Heilsbronnban 102.
 Sédertál ónból 430.
 Senji sírtábla 375.
 Serleg a m. n. múzeumban 200—201; — (takácsoké) 75; — kupája a xvii. századból (gr. Andrassy Géza gyűjteményében) 108.
 Sertésalakú edény Vatináról 164, 170.
 Sgraffittók Fricsen 421, 423.
 Sicha Lukács György építész és hadimérnök Kassán 113.
 Siket ötvös Lőrincz kassai ötvös 9.
 Simítókó Verseczről 89.
 Simon festő Kassán 111.
 Singfalva 351.
 Sír Eger vidékéről (lovas) 353; — Jász-Alsó-Szentgyörgyön 439—440; — kettős 49; — Klobusiczky Jánosé Kassán 114; — (kőlemezből) 236; — Lajtafalun 410—412; — Pátyon (római) 428; — (lovas) 44; — Renaud József báróé Kassán 114; — Ujlaki Lőrinczé 192; — üllő csontvázal Bodrog-Monostorszegen 265.
 Sírbolt Küküllőváron 147.
 Síremlék: Bertram-féle Pécssett 380; — Dobozról (római) 429; — Duna-Szekesőrről 429; — Hunyadi János kormányzóé Gyulafehérvárott 97—110, 290; — Ujlaki Miklóse 100.
 Sírfeliratok Szombathelyen (keresztény) 378.
 Sírhalom Keszthelyen (bronzkori) 332.
 Sírhalomok (bronzkori) 333; — Jász-Alsó-Szentgyörgyön 439—440; — a Purgstallon 287.
 Sirkamra gerendákból Jász-Alsó-Szentgyörgyön 440.
 Sírko: Balassa Zsigmondé Vág-Beszterczén 107; — Berényi-féle Pécssett 380; — Cromer Anna és gyermekeié Kassán 124; — ifj. Hunyadi János miles sírköve Gyulafehérváron 98, 109; — János Zsigmondé Gyulafehérváron 100; — Johannes Antoninus bölcsészé Kassán 124; — Klimó püspöké Pécssett 380; — Lardus Mátéé Kassán 110; — Megyery Györgyé Kassán 126; — Nesselrode püspöké Pécssett 380; — Nunkovics Pécssett 380; — Pethő-féle Pécssett 380; — Radonyé Pécssett 380; — Scotius amiensi püspöké Pécssett 380; — Seckendorf Györgyé 102; — Szabadkán (római) 303; — Szalágyi-féle Pécssett 380; — Szegedi Istváné Kassán 125; — Telegdy Istváné Telegden 100; — Tóth Pálé Kassán 125; — Valentin cardinalisé Pécssett 380; — Venczel Mártoné Kassán 126.
 Sírkövek Csákváron (római) 429; — Déván 289; — a gyulafehérvári székesegyházban 28—34; — Kassán 124—126; — Magyarországon 68—69; — püspökökéi és kano-
 nokéi Pécssett 380; — teljesen vértezett alakokkal 100; — Tordáról (római) 283; — a xv. századból 97—110.
 Sírládák (római) 380.
 Sírlelet 79, 90; — Jász-Alsó-Szentgyörgyön 439—440; — Kercs vidékéről (Oroszország) 78; — Kovácskishegyen 262; — Tomszk vidékén 77; — (római) 138; — Zichen 377.
 Sírleletek 41—56; — Mosonmegyében 287.
 Sírmező 47—56; — Bjelo-Brdón (bronzkori) 332; — Bodrog-Monostorszegen 264; — Kobanban (Oroszország) 77; — Külső Pusztá-Kovácsiban (népvándorláskori) 360—364; — Tomszk vidékén 77; — és földvár Bogojeván (Bács-Bodrogmegye) 268—276.
 Sírmezők 360; — Mosonmegyében 287.
 Sírok Bodrog-Monostorszegen 263—268; — Bogojeván 62—66; — Bogojevánál 273—274; — a bronzkorból 330, 332; — (kelta) Bruck-Ujfalunál 341—351; — Külső Pusztá-Kovácsiban 360; — (magyar lovas) a zala-szántói halmokban 276—280; — Szentesenél a Lapistón 416—419; — Szolnok vidékén 287.
 Sírablás 93, 97, 439—440.
 Sírtabla Senjből, görög felirattal 374.
 Sirmium 303, 374.
 Sisak (római) Pápán 149.
 Siscia 374.
 Sisciai feliratos ólomlemez 375; — római bronz-tárgyak 377.
 Slóg Bogojevánál 271.
 Sobori bronztű 377.
 Sodronyos ékszer (középkori) Rikárdpusztáról 377.
 Sodronytekercs (pápaszem-alakú, kettős rézből) Domahidán és Nagy-Gájon 414.
 Sodronyománczos ereklyetartó kereszt a prágai iparművészeti múzeumban 385—397; — a tarnowi székesegyházban 395; — evangeliarium Nyitrán 390—391; — feliratos kehely Zágomban 314; — kehely a berlini iparműv. múzeumban 385—397; — kehely Salzburgban 391; — kelyhek 395—397.
 Solis Virgil 196—206; — metszetei 196.
 Solyom Fekete Ferencz 92.
 Somlyói bronzedény 277.
 Sommályi őskori lelet 260.
 SOMNO feliratú dombormű 300.
 Somogyi-féle könyvtár Szegeden 183.
 Somogyvári Krisztus-relief 404.
 Soódi réztárgyak 89.
 Sopron vármegye és Sopron város rég. társulatának jelentése 287—288.
 Soproni múzeum 288.
 Sopronmegyei bronz karpereczek 428.
 Soros temető Bogojeván 268.
 Sölner János eperjesi bíró 112.
 Sötér Agost dr. 286; — A bruck-ujfalusi ásatásról 341—351; — A gátai ásatás folytatásáról 47—56; — lajtafalusi ásatásról 410—412.
 Sövényházi István 14; — lelet 183.
 Spillenberger Sámuel kassai festő 114.
 Spiratió disztimény a bronzkorban 225.
 Spitzer Mór 147; — övcsatjai és ruhakapcsai 73, 438—439.
 Stadtbergi kölemezsír 236.
 Stampfer Gottlieb gr. 220.
 Statuarius 115.
 Steindl Imre 301.
 Stella Kristóf építész 112.
 Stenjeveci római temető 375.
 Stereotyp ábrázolása Szent Lászlónak 103.
 Stern Frigyes 362.
 Stilus 87.
 Stola 402—403.
 Sujtás használata a xvi. században 108.

- Súly, bizanczi 377.
 Sümeghi kengyelvas 278; — múzeum 277.
 Süvegek 101—102.
 SVADR(a) ADMAM(ati filia) sírja 341.
 Svájci országos múzeum új épülete Zürichben 433—437.
 Szabadságharczi ereklyék Szegszárdon 304.
 Szabadka: Harangalakú földalatti üreg 292; — meander-féle díszű edények 291, 293, 294.
 Szabadkai római edények 290—296, 300; — római feliratos sírkő 303.
 Szablya 378.
 Szabó József dr. 80; — ötvös Mihály kassai ötvös 12.
 Szabolcsmegyei múzeum ismertetése 379; — múzeum megnyitása 304.
 Szád 359.
 Szádeczky Lajos 90, 147.
 Szádúr 359.
 Szairka 215.
 Szakfolyam, archæologiai 383.
 Szalagdiszítmeny neolithikus agyagműveken 232, 238.
 Szalagos díszű keramika az őskorban 116.
 Szalágyi sírköve Pécssett 380.
 Szaniszló Zsigmond 281.
 Szántódi római bronzfibula és bronzcsat 74.
 Szaploneczay Kálmán 428.
 Szapolyai Imre sírköve 99.
 Szárnyas oroszlán (ötvösminta) 36, 37, 39.
 Szarvasfog 264.
 Szarvasmarha csontváza egy bogojevai sírban 62—63.
 Szász-almádi bronzkard 249.
 Szász-budai bronzkard 318.
 Szászsebeti gymnasiumi gyűjtemény bronzkardjai 249.
 Szászváros 92.
 Szathmáry György pécsi püspök emlékköve Kassán 110; — palotája 380.
 Száz akna 224; — forrás 214, 215; — kút 214, 215.
 Széchenyi grófok 2; — Imréné grófné 75.
 Széchy András sírköve 30; — Dénes kelyhe Esztergomban 396; — Domokos sírköve 30; — István sírköve 30; — Miklós országbíró 217.
 Szeged középkori kö emlékei 378.
 Szegedi család címere 125; — István sírköve Kassán 125; — Szegedi czéhládák és czéhlázlók 432; — könyvtár 183, 432; — múzeum 378, 432; — múzeum régiségtárának megnyitása 304; — városi múzeum 182—190.
 Szegszárdi múzeum 304; — vas diatretum 17.
 Székás 218, 223.
 Székásbánya 218, 219, 223.
 Székásvölgy 218, 221.
 Székely Mózes 97.
 Székes Bogojevánál 271.
 Székesegyházak kincstárai 1.
 Szem (votiv, üvegből) Bregetióból 429.
 Szememk Plesura 214.
 Szendrei János dr. 73—74, 147—148, 290, 368, 376; — Régi csattokról 438—439.
 Szent András apostol (falkép Nagy-Libericsén) 307; — andrási római temető 41—46; — Benedek szobra (dombormű) Pannonhalmán 401—404; — kápolnája Pannonhalmán 400; — Bertalan apostol (falkép Nagy-Libericsén) 307; — Egyedről nevezett somogyvári apátság maradványai 404; — Erzsébet temploma Kassán 111; — Fülöp apostol (falkép Nagy-Libericsén) 307; — gróthi csattok 280; — György szobra Prágában 376; — Imre herczeg képe Csécsen (falkép) 210, 212; — imrei csata 97; — István-féle aranykereszt 1; — István-féle miseöltöny Metzben 1; — kardja Prágában 428; — széke Pannonhalmán 400; — Jakab apostol, ifj. (falkép Nagy-Libericsén) 308; — János apostol (falkép Nagy-Libericsén) 307; — jánosi réztárgyak 89; — László ruhaviselete a magyar aranyakon 103; — László stereotyp ábrázolása Nagy Lajos óta 103; — Lénárd temploma Kassán 112; — Mária képe Csécsen (falkép) 210; — Mátyás apostol (falkép Nagy-Libericsén) 307; — Mór domborműves képe Pannonhalmán 401—404; — Pál apostol (falkép Nagy-Libericsén) 308; — Péter apostol (falkép Nagy-Libericsén) 307; — Placidus domborműves képe Pannonhalmán 401—404; — Sabbas herczegének genealogiája 374; — Tamás apostol (falkép Nagy-Libericsén) 307.
 Szenteltvíztartó (márvány) Pannonhalmán 400.
 Szentesi múzeum 41—46; — népvándorlaskori temető 416—419.
 Szentgyörgyi György gróf sírköve 99.
 Szentiványi Miklós 428.
 Szentmihálykői pálos zárda 398—400.
 Szentpétervári régészeti bizottság 76.
 Szentségházak (renaissance-korbeli, magyar) 68.
 Szépasszony-völgyi honfoglalaskori sírmező 353.
 Szepességi campanilék 422; — és sárosmegyei renaissance építéset 420—423.
 Szepesi szoba a felkai Tatra-múzeumban 433.
 Szepeszy Ignác báró 379.
 Széplak 263.
 Széplaki kő- és bronzkori lelet 288.
 Szerdahelyi bronzkard 249.
 Szereday Antal kanonok 98; — Antal prépost 30.
 Szerszámutánzatok Vattinán 175.
 Szertartásos kocsi (bronz) Romoszról 92.
 Szibériai bronzkor emlékei 78; — vaskor emlékei 78.
 Sziga-szigeti középkori épületmaradványok 381.
 Szigligeti bronzlelet 246.
 Szigony Vattináról (csont) 179.
 Szihalom 359.
 Szijfonatos díszű népvándorlaskori csont késnyél Szentestről 417.
 Szíjvég Bogojeváról 274; — Jász-Alsó-Szentgyörgyi tumulusban (arany) 440.
 Szíjvégek az avarkorból 183; — Szentestről (népvánd.) 417—419.
 Sziklákba vágott fülkék 359.
 Sziklahasadékok Torda mellett 280—283.
 Sziklay Jenő: Réthy László dr. Corpus nummorum Hungariæ ismertetése 139—142.
 Szikszó vas zár 430.
 Szilágyi címer 31; — Erzsébet 99; — ötvös Kiss Lőrincz kassai ötvös 9; — Sándor † 74, 94.
 Szilágysági leletek 260—264.
 Szilágy-somlyói edények 262.
 Szimbolikus kezek 289.
 Szind 281, 283.
 Szivalakú törmekolatrészt Bogojeváról 276.
 Szivartárcza: Czakó Zsigmondé 430.
 Sz. Juraji római síremlék 347.
 Szkitha bronzfésű 352; — fülbavaló 78; — öv aranylemeze 78; — sírok Erdélyben 340; — vástör Verseczen 90.
 Szobor: Mercurius Szombathelyen 132.
 Szoborművek a pécsi Bertram-féle síremléken 380.
 Szobortöredék (római) 92.
 Szobrászat (antik) 94; — (magyar) 94.
 Szobrászati emlékek Magyarországon 67—69.
 Szobrászatunk a xvii. században 69.

Szobrászok Kassán a XVIII. században 114, 115.
Szobrocskák (antik) az erdélyi múzeumban 296—300.
Szóferim 144, 146.
Szolnokvidéki sírok 287.
Szombathelyi keresztény sírfeliratok 378; — kulturegyesület és kulturpalota 433; — római gerencsér-műhelyek 378; — római mozaikpadló 130, 378; — múzeum 130—138; — római régiségek 130—138, 377.
Szomolányi bronzkori edények 334; — bronzkori temető 332; — bronzlelet 242.
Szontagh Antal 430.
Szószék a kassai domban 114.
Szócs Sándor 289.
Szönyeg 90.
Szőnyi Lajos 263.
Szöröpusztai kulcs 75.
Sztouka püspök 33, 98.
Sztrecsovai cserépedény 377; — éremlelet 377.
Sztigrig-folyó 288.
Strigy-Szent-György 92.
Sztropkó 115.
Szuknyovics 15.
Szűnidei tanfolyamok: az archaológiából és numizmatikából 383; — a művészettörténetből 383—384.

T

Taferner Lipót 341.
Tajova 221.
Takácsserleg 75.
Takácsy Sándor dr. 18—28.
Talizmán (csont) 280.
Talpas bronzvésző Győrből 74; — pohár Fonyon 312; — pohár Koriáthon (felíratos) 315.
Talpcsőves edény Somlyáról 260, 261; — edények Vattinán 152, 166, 170, 176, 178.
Tamás festő Kassán 111.
Tanfolyam: archaológiai és numizmatikai 283; — művészettörténeti 383—384.
Tanszék (archaológiai) betöltése a kolozsvári tud. egyetemen 301.
Tanulmányok a magyarországi bronzkor chronológiájáról 225—251, 316—340.
Tányér bronzból 56.
Taránszarvas 252.
Tard 359.
Tariczky Endre 79.
Tarnowi székesegyház ereklyetartó keresztje 395—397.
Társulat: Hunyadmegyei tört. és régészeti 288—289; — sopronvármegyei régészeti 287—288; — sopronvárosi régészeti 287—288.
Tasnádi rézfokos 261.
Tatárdolmány 108.
Tatika 277.
Tátra-múzeum Felkán 433.
Tégla cursiv írású felírat (római) 378; — Miciáról (római, bélyeges) 93.
Téglák Ó-Palánkánál 382; — (római) 263.
Téglakoporsó (gyermeké) Lajtafaluban 411.
Téglas'r 346, 347.
Téglás Béla 289; — Gábor 288; — Gábor: Centum putei nevének helyrajzi vonatkozásai és értelmezése 214—225; — A hunyadmegyei régészeti társulatról 91—93; — István aranyos-rákosi régiségekről 351—352; — Régiségek Felvincz határában 192; — A Torda melletti sziklahasadékról és a potaissai kőfaragó műhelyéről 280—283.
Teqluskala 92.
Telegd: Telegdy István sírköve 100.
Telep: Óskori, Bogojeván 381.
Teljes vértézetű alakok sírköveken 100.
Temes-Butyin 214.
Temes-kubini őskori bálványképek 251—258.
Temetkezés kocsi- alsó-szentgyörgyi sírhalmában 440; — módja Magyarország bronzkorában 330—334.
Temető Bodrog-Monostorszenen (sarmata) 381; — Bogojeván (népvándorláskori) 381; — Bogojeván (soros) 268; — Eger határában (honfoglaláskorbeli) 129, 130; — Gátán (bronzkori) 332; — Jessehofban (bronzkori) 332; — Oroszlámon (honfoglaláskorbeli) 432; — Ócsöd és Szent-András határában (római) 41—46; — Szentesen (népvándorláskorbeli) 416—419; — Szomolányban (bronzkori) 332.
Templom Ádámon 90; — Bogácson 90; — Gogánvárallyán 90; — Küküllőváron 90; — Nagy-Libercsén 305—310.
Terbe Gyula 377.
Teresia hegyél 217.
Tereske község 1714. évi pecsétnyomója 430.
Térey Gábor dr. 384.
Terézia-magaslat 223.
Térképek Bács-Bodrog vármegyéről 270.
Természettudományi osztály a szegszárdi múzeumban 304.
Terra sigillata-edény 290; — Lajtafaluból 410; — Ó-Szőnyről (bélyeges) 150.
Thaly Kálmán 148.
Thomka Gyula 438.
Thökölyi-kastély Késmárkon 421.
Thrák tumulusok bálványai 258.
Tijneci apátság 395.
Tirgyaviczai bronz- és rézlelet 93.
Tiroli Ferdinand főherceg 194.
Tiszaburai leletek 80.
Tiszafüredi Ásotthalom 81; — éremtár 304; — könyvtár 304; — lelet 84—88; — múzeum- és könyvtáregylet 304; — múzeum köréből 79—80.
Tisza-igari ásatás 304; — kettős halom 80, 304.
Tisza-szentimrei bronzlelet 324.
Titel 303.
Titeli jazygkori lelet 432.
Tkalcic 374.
Tojások szentesi sírokban 417.
Tolnamegyei múzeum megnyitása 304.
Tolvádia 90.
Tolvádai urnatemető 90.
Tomszki vidéki ásatás 77; — sírmező 77.
Topographia: Dácziaé 147.
Torda 281; — melletti sziklahasadékok és a potaissai kőfaragó műhelye 280—283.
Tordai Diana-szobrocskája 296; — kőtábla (domborműves) 282.
Tordos 93; — és Trója 115—123; — kisázsiai analógiái 116.
Tordosi telep 238.
Torma Károly 432.
Torma Zsófia 93, † 428.
Tornyocsk (ezüst, csengős) izraelita szertartáshoz 430.
Tornyossy Tamás kassai építész 114.
Torso Brassempnyiből 251.
Tószegi halom 81.
Tótfaludi Szentmihálykö 398.
Tóth Pál sírköve Kassán 125.
Tőkési bronzlelet 246.
Tökli praeistorikus edények 238.
Tör Abáról (réz) 238; — Aranyosról (bronz) 248; — Bogojeváról 276; — Eislebenből (réz) 236; — Erdélyből (vas) 429; — Hartáról (bronz) 377; — Jalyosról (bronz) 248; — Rhodosról (bronz) 248; — (római, vas) a m. n. múzeumban 366; — Szentesenél 417; — Verseczről (vas, skytha) 90.
Török (bronz) 322; — Peschierából (bronz) 248.

Török-kanizsai lelet 188.

Történeti emlékeink az ezredéves országos kiállításán 367—371; — és rég. egylet Hunyad-megyében 288—289; — és rég. egylet Moson-megyében 287.

Traianus oszlopa 289; — útja 281.

Trébelt bronzedény Somlyóról 277.

Triton-szobrocska (bronz) 136.

Trója (Tordossal összehasonlítva) 115—123.

Troschdiag András 127.

Tumulus (thrák) 258; — Tisza-Igaron 304.

Tumulusok Márczfalván 339; — Mosonban 339.

Tunica cincta 402—403; — talaris és tunica manicata 401—403.

Turcsányi Gyula 353.

Turi kő 280.

Turlog 215.

Túróczy-krónika Hunyadi János arczképein 100.

Túrterebesi bronz csákány 428.

Túry Gyula 429.

Tű (bronz) 377.

Tűk (bronz) 249; — Aranyosról 249; — Haid-

hoftól (bronz) 249; — Lehotáról (bronz)

249; — Mosony-Szolnokról (bronz) 249; —

Nolcsóról (bronz) 249.

Tűzi kutyák Vattinán 163, 167, 170.

Tűzkő (kova) Szentesen 419.

Tűzmentes kincstár a zürichi múzeumban 437.

U

Ugolino Verini 95.

Ujj János 316.

Ujjnélküli palást 106.

Ujlaki Lőrincz sírja 192; — Miklós síremléke 100.

Ujzsázi bronzfibula és női sír 429.

Uj-szentiváni lelet 186, 432.

Ulászló (I.) címere Déván 289.

Ulp. Festus sírköve 283.

Umbo 440.

Úrasztala-pohár (ezüst) Vizsolyon 312; — (kehely) Berlinben 385—397.

Úrasztali kendők Déván 289.

Urias pannonhalmi apát 400, 404.

Uránák O-Palánkáánál (római) 382.

Urásírok a Purgstallon 287.

Urnatemető Krupačében 374; — Tolvádián 90.

Uruszbiev-féle ásatás (Oroszország) 77.

Úrvacsora-kehely Berlinben 385—397; — tányér Fonyon 310.

Urvölgyi bányászjelvény 126—129, 302.

Ústoros 358.

Út (római) 281.

Úzdi holló (bronz) 68.

Üllő (vas) a Lovácskahegyről 96.

Ülő csontváz 277; — temetkezés Bodrog-Monostorszezen 265.

Üreg, harangalakú, a föld alatt 292.

Üvegcserepek O-Palánkáánál 382.

Üveggyártás története 375.

Üveggyöngyök 46, 345, 347, 377; — Kún-Szent-

Mártonból 191; — Szentéről 418—419; —

Szentéről, ezüstüzve 418.

Üveg edény 439; — karperecz 350; — karpere-

czek Szombathelyen (római) 131; — palaczk

(festett) 75; — pasztás ékszerek 439—440;

— pohár Kún-Szent-Mártonból 191; —

tárgyak bruck-ujfalusi sírokban (római) 343;

— tárgyak Szombathelyen (római) 131; —

votiv szem Bregetióból 429.

V

Vadászkés 75; — Bogojeváról 276.

Vadkan mint disztó motívum 164.

Vág-Besztercze: Balassa Zsigmond sírköve 107.

Vaja 218.

Vakaró, kőből 18.

Valea Arinyes 215; — lungai bronzlelet 93;

— Pajnal 215; — Salasilor 216.

Valentin cardinalis sírköve Pécsen 380.

Válfalva 351.

Válya 92.

Vár Borsodon 359; — Lublón és Nedeczen

421; — a Purgstallon (őskori) 287.

Váradí ötvös András Kassán 311; — Szabó

ötvös András Kassán 311.

Váradja 214.

Várady Ádám 92.

Várfalva 351.

Várhelyi mozaikképek 289; — római emlékek, faragványok, feliratok, sírkövek 91; — római feliratos kő 282.

Varjú Elemér 97—99, 105; — A gyulafehérvári székesegyház sírköveiről 28—34; —

A monostorszigeti emlékkő 13—15.

Várkapú-czímer Pécsen 380.

Varkócs Tamás sírköve 30.

Várkonj János 114.

Városi múzeum igazgatósága Budapesten 301;

— múzeum Szegeden 182—190; — múzeum

Verseczen 89—90.

Várrom Szentmihálykőn 398—400.

Varrottas kendő 289.

Vas Klára 312.

Vas csat 46; — Szentesenél 418—419; — vas diatretum töredéke Fejérmegyéből 16—18;

— dombormű a XVIII. századból 75; —

fibulák 324; — kard 44; — kereszt Kassán

(rococo) 114; — kés 46, 347; — Szent-

ről 417—419; — lakat 377, 429; — lakat

és kulcs Dömsödről 377; — lándzsa 280; —

régiségek a Lovácskahegyről 96; — tárgyak

Bogojeváról 274—276; — tárgyak Sarkadon

260; — tör Erdélyből 429; — tör a m. n.

múzeumban (római) 366; — tör Verseczen

(skytha) 90; — törkés Szentesen 418—419.

Vasa diatreta 16—18.

Vásárhelyi csárda Kurticsnál 25.

Vaskori bronzkarika Nagy-Gájról 416; —

emlékek Szibériából 78.

Vaskő 215, 216, 217, 223.

Vas megyei kultúregyesület 433; — múzeum 130—138.

Vass József 92.

Vattinai bronz lándzsacsúcs 151, 168; — leletek a verseczi múzeumban 150—182; —

régiségek 90.

Veczel 93, 224.

Veczeli római sir- és emlékkövek 91.

Végardói kőkori tárgyak 96.

Vég helyi Dezső 430.

Vegium 374.

Vég-Szendrő 90.

Velemi bronzlelet 324; — bronz mérlegrudak

74; — bronztárgyak 74.

Velem-szent-vidi bronzrégiségek 378.

Venczel Márton sírköve Kassán 126.

VENISIA DOMIONIS F(ilia) sírja 344.

Venus szobra Brassempontyban 251.

Veremsír 277.

Veres Lajos 75.

Veress Endre dr. 288.

Verőcsei őskori cserép 376—377.

Versecz 214; — vidéki leletek 375.

Verseczi edény (őskori) 170; — múzeum 35;

— múzeum vattinai régiségei 150—182; —

ötvöslemez 34—41; — öntőminták máso-

latai 75; — városi múzeum 89—90.

Vértezett alakok sírköveken 100.

Véső Felső-Szent-Lászlóról (bronz) 60, 61; —

(rész) 377.

Vésők (bronz) 322, 324; — Bogojeváról 66; — Ecsegről (bronz) 56, 57; — a Lovácska-hegyről (vas) 96.
 Veszprémi bronzborításos faládika 429, 430.
 Victimarius 138.
 Viczay gróf 2.
 Vidéki éremgyűjtemények 4; — könyvtárőrök 4—5; — múzeumok őrei 4; — múzeumok tisztviselőinek archæologiai és numizmatikai szaktanfolyama 383; — múzeumok ügye 1—5.
 Vigman nemzetség címere 109.
 Világosi őskori lelet 428.
 Villanova-kultúra 318.
 Villanovai bronz behozatali tárgyak 324.
 Vilmányi ev. ref. eklezsia nyeles pohara 315.
 Vilyi bronzkarpercz 250; — bronzlelet 246.
 Virgil Solis metszetei 196.
 Visegrádi vaskulcs 430.
 Viseletképek (magyar) a XVI. és XVIII. századból 107, 109.
 VIVAS FELICITER felirat egy vas diatremumon 17.
 Vizsolyi úrasztala-pohár 312.
 Vjesnik ism. K. B. 374.
 Votiv szem (üveg) Bregetiből 429.
 VRSA jegyű terra sigillata edény Ó-Szőnyből 150.
 VTERE ET FELIX VIVAS felirat római csaton 138.

W

Waldacker-dűlő Lajtafalunál 412.
 Wartha Vincze 378.
 Wechter György német ötvös 10.
 Weisz Miksa dr.: Müller D. H. és Schlosser: Die Haggadah von Sarajewo ismertetése 142—146.
 Werdani kehely 396.
 Windholz János 341.
 Winterberg Gyula 412, 413.
 Wolff Gyula dr. 282.
 Wosinszki Mór 304.

X

IX—X. századbeli műemlékek Magyarorszában 67.
 X—XI. századbeli sírlelet 46.
 XI—XIII. századbeli román műemlékek Magyarorszában 67.
 XIII. századbeli handszár 378.
 XIV. század előtti magyar sírkövek 68—69; — századbeli bronzkereszt a m. n. múzeumban 146; — századbeli falképek Csécsen 207—214; — századbeli magyar szobrászok 68; — századbeli névsor 374; — templom Nagy-Libercsén (Nógrád m.) 305—310.
 XIV—XV. századbeli hajviseleti képek 101.
 XV. századbeli dolmányok és menték 103; — századbeli ezüstkehely Korláthon 314; — századbeli kehely 90; — századbeli kengyel 378; — századbeli renaissance emléktábla Kassán 110; — századbeli saru 104; — századbeli sírkövek 97—110; — és XVI. századbeli pallosok 104.
 XV—XVI. századbeli magyar sodronyzománczos ereklyetartó kereszt a prágai iparműv. múzeumban 385—397.
 XVI. századbeli ágyúöntő Kassán 111; — századbeli építészek Kassán 110; — századbeli faszobrok Trencsénben 69; — századbeli hagyték 108; — századbeli harang-

öntő Kassán 111; — századbeli iparosok Kassán 111—115; — századbeli kőfaragók Kassán 110; — századbeli női díszruhák 147; — századbeli ötvösök Kassán 8—13, 110; — századbeli sarcophag 90; — századbeli «Schnyczer»-ek Kassán 111; — századbeli sírkövek Déván 289; — századbeli sujtás és zsinórzás 108; — és XVII. századbeli harangok Déván 289; — századbeli magyar viseletképek 107, 109.

XVI—XVII. századbeli női ruházat 289.

XVII. századbeli áttört művü ezüstöv Erdélyből 430; — czéhpohár 147; — századbeli címerez patena Korláthon 312—313; — századbeli ezüstserleg 75; — századbeli feliratos talpas pohár Korláthon 315; — századbeli festők Kassán 114; — századbeli fődeles ezüstpohár gróf Andrassy Géza gyűjteményében 123; — századbeli kehely Muzsláról 430; — századbeli kézimunka 289; — századbeli magyar sírkövek 69; — századbeli magyar szobrászat 69; — századbeli mellboglár Erdélyből 75; — századbeli ötvösművek Brassóból 377; — századbeli serlegnek kupája gróf Andrassy Géza gyűjteményéből 108.

XVIII. századbeli építészek Kassán 114; — századbeli szobrászok Kassán 114, 115; — századbeli vas dombormű Nagyszebenből 75.

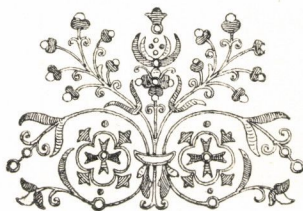
Z

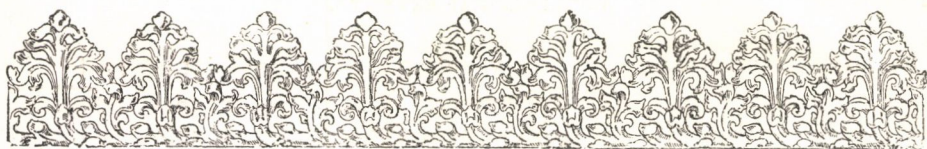
Zabla 44, 278, 279, 378; — Borjasról (csont) 190; — (honfoglalaskori) 354, 355, 356.
 Zagoni ev. ref. eklezsia feliratos sodronyzománczos kelyhe 314.
 Zágrábi múzeum római katonai diplomája 374; — székesegyház antependiuma 374.
 Zala-szántói ásatás 277; — lovas árok 147; — halmok és két magyar lovas sír 276—280; — kúnhalmok 73.
 Zalatna 224.
 Zám: A Nopcsa-kastély sarmizegethusai márvány emlékei 91.
 Zár Szikszóról 430.
 Zara vecchia középkori maradványai 374.
 Zárdarom Tótfaludon 398—400.
 Zászlós urak címerei 109, 110.
 Zechenek 219.
 Zekas 218.
 Zékás patak 218, 223.
 Zeke (burgundi) 103.
 Zekusbánya 217, 219.
 Zekuswelgh 218.
 Zelesnák Mihály 412.
 Zentai bronzlelet 242.
 Zeus Labrandeus 299.
 Zichi sírlelet 377.
 Zichy Jenő gróf 301; — beszámolója oroszországi és keletázsiai expedíciójáról 286—287; — legújabb régiséggyűjteménye 78—79; — oroszországi és keletázsiai expedíciójának beszámolója 286—287.
 Zoietta György olasz építőmester Kassán 112.
 Zokul és fiai 218.
 Zománczos aranykereszt a müncheni Gazdag kápolnában 1; — bronz capsula (római) Esztergomból 429; — ereklyetartó kereszt a prágai iparműv. múzeumban 385—397; — fibula 44; — Uj-Szent-Ivánról 432; — fibula Tiszafüreden 80; — gyűrű 430; — kehely a berlini iparműv. múzeumban 385—397; — korongos fibula Sövényházáról 183, 184; — korongos fibula Tiszafüredről (bronz) 87; — korongos fibula Uj-

Szentivánról (öt koronggal) 186; — tű Bras-
sóból 377.
Zombori éremgyűjtemény 381; — kultúrpalota
terve 381; — múzeum 265, 271; — pecsét-
és czimergyűjtemény 381
Zongora (Liszt Ferenczé) 75.
Zsenticze barlang 359.
Zsidó miniator 144; — sedertál ónból 430;
— szertartásos ezüsttornyocska 430.
Zsidoven 214, 216, 224.

Zsigmond király sárkányrendjét ábrázoló him-
zés a müncheni múzeumban 397.
Zsigmond mester nagyszebeni harangöntő 289.
Zsigmondi András kassai szobrász 115.
Zsinórzás a XVI. századbeli magyar visele-
ten 108.
Zsujtai bronzlelet 317.
Zsuppa 214.
Zürichi új svájci országos múzeum 433—437.
Zykaswelgh 218.

A betűrendes tárgymutatót készítette G. Ö.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

A VIDÉKI MÚZEUMOK ÜGYE.

Művészeti kincsek gyűjtése hazánkban már az Árpádházi királyok uralma óta tapasztalható kulturális jelenség. Már első szent királyunkról tudjuk, hogy gazdag kincstára volt, melyből pazarul juttatott egyházaknak szükséges ékes edényeket s más felszerelési tárgyakat. Metzben még a múlt században őrizték azt a szépen himzett miseöltönyt, melyet 1004 táján XIX. János pápának küldött és fönmaradt egy «igen szép aranykereszt» emlékezete, melyet — a montecassinói krónika szerint — Benedek pápának adott ajándécul 1037-ben. A müncheni gazdag kápolna kincsei között most is őrzik azt a zománczos aranykeresztet, mely Gizella özvegy királyné kincséből került oda. Agnes királyné is, az utolsó Árpádházi király özvegye, — a königsfeldeni zárda egykorú följegyzései szerint — nyolczszáz ékszert hozott magával Magyarországból.

A királyi kincstár — ily alkalmi fogyatkozások daczára — a vegyesházi királyok korában is jelentékeny volt; a mohácsi vész után II. Lajos gyászoló özvegye még temérdek kincset vitt magával, melynek java részét I. Ferdinánd beolvasztatta és politikai célokra használta.

Az országos kincstár mellett a székesegyházak és egyházi rendek kincses-tárai voltak minden korban a műtárgyak legkiválóbb gyűjtő helyei, és a sok kül- és belháborúban szenvedett harczok daczára, mai napig is megmaradt jelentőségük. Régibb hazai családainknál is temérdek műkincs halmozódott föl, de ezekről mai nap legtöbbször már csak a régi örökségi összeírások útján értesülünk.

A művészeti kincsek megőrzése az elmúlt évszázadokban élénk művészi érzékről tanuskodik, melyre egyébként a multból fönmaradt számos álló emlék is tanuság.

Hazánk művelt rétegei mindig szoros kapcsolatban voltak a nyugati kulturai áramlatokkal, melegében befogadták a művészeti stílváltozásokat és nemcsak a XIV. és XV. századokban, de utóbb is, a XVI. században nem egy hiressé vált művészi családot adott német és lengyel szomszédainak, sőt nem egy magyarhoni mester Francia- és Olaszországban szerzett nevének dicsőséget.

A mohácsi vész sem vetett végett e szoros kapcsolatnak ; a felföld és Erdély az utóbbi háromszáz esztendő alatt sem szűnt meg befogadni a német és olasz stílusokat és még e szomorú századokban is voltak egyes iparművészeti ágak, melyekben a hazai mesterek ízlése önálló alkotásokat létesített.

Művészeti pártolókban és műgyűjtőkben sem volt hiány ; a gróf Andrássyak, Batthyányak, báró Bruckenthalok, Esterházyak, Festetichek, Marczibányiak, Széchényiek közt e korban is akadtak jóízű főurak, kik örökölt művészi gyűjteményeiket gondosan gyarapították.

A jelen században is voltak művészeti magángyűjtemények, melyeknek némelyei, mint Fejérváry Gáboré, Pyrker érseké és gróf Viczayé, európai hírre emelkedtek.

A fejedelmek, papság s a főúri osztály tehát nálunk is, mint a multban egyéb országokban, a művészi élet legmelegebb pártolói voltak. Hozzá járult, bár csekélyebb arányokban mint nyugati szomszédainknál, a jobb módú városi elem.

A kincstárak és egyéb művészi gyűjtemények, melyekről megemlékeztünk, tanúságot tettek ugyan a nemzet magasabb osztályaiban mindenkor meglevő művészeti hajlamról, a művészetek fejlődésére is voltak hatással, de a nemzet nagy zömét majdnem érintetlenül hagyták.

Tulajdonosaik első sorban vallásos áhitatuk, vagy egyéb nemes ösztöneik kielégítésére, sokszor pedig csak azért gyűjtötték, mert ez a vagyongyűjtésnek egyik alkalmas módja volt.

Műkincsek s általában a hazai mult emlékeinek gyűjtése olyan czélból, hogy azok ne csak megmaradjanak és egyeseknek bármily magasztos érdekeit szolgálják, de hogy azokban része legyen az egész nemzetnek, a nép összességének, egyszóval a nyilvános múzeumok föllállításának eszméje hazánkban csak a mi századunkban jutott érvényre.

A Magyar Nemzeti Múzeum alapítása kezdi nálunk a közczélokra szolgáló gyűjtemények sorát. A század első felében e példa csak Nagy-Szebenben talált utánzásra.

Rómer F. Flóris elévülhetlen érdeme, hogy a vidéken nyilvános múzeumok föllállításának évtizedeken át meleg szószólója volt és azon nagyszámú megyei, városi, társulati és iskolai múzeumok, melyek az utóbbi harmincz évben keletkeztek, vagy közvetlenül, vagy közvetve annak a mozgalomnak tulajdoníthatók, melyet Rómer évtizedeken át élő szóval és tollal, leginkább az Archæologiai Értesítőben élesztett és melynek majdnem minden lényegesebb mozzanatát megörökítette e folyóirat.

Több — ma is létező — régészeti társulat és múzeum még a hatvanas évek végén s a hetvenes évek elején keletkezett.* Azóta némely helyen

* Az 1876 előtt keletkezett múzeumokról összefoglaló áttekintést adtam a «Századok»-ban 1876 49—53, 306—315.

lelohadt az alapítók és föntartók buzgalma, de viszont más helyeken akadtak lelkes honfiak, a kik a társadalmat vidékük emlékeinek megőrzésére, múzeumok alapítására reá birták venni.

A hazai kultúra minden barátja bizonyára örömmel tapasztalhatja, hogy hazai multunk emlékeit már sok helyen gyűjtik és mentik meg. Mert a nép legszélesebb rétegei okulást merítenek e köztárlatok szemléletéből. Első sorban a nép emberének van módjában megmenteni az előforduló leleteket, pedig a földműves csak ily helyeken tanulja meg, hogy a multból fönmaradt ereklyék közérdekkel bírnak.

A vidéki múzeumok tehát egész közvetlenül jelentékeny kulturális közérdeknek tesznek hasznót, és ez az egyik főök, amiért az államra tartozik ez ügy. Ezen kívül a tudomány érdeke is megkívánja, hogy az állam gondjaiba fogadja a vidéki köztárlatokat. Az állami és általános tudományi érdek első sorban azt igényli, hogy a meglévő gyűjtemények el ne kallódjanak. Ennek legbiztosabb módja gondos lajstromok készítése és közzététele, lehetőleg képes ábrák kíséretében. Több helyütt már megindult a lajstromozás és kell hogy mindenütt, ahol hozzá értő szakemberek vannak, e fontos munka megtörténjék.

Szintén állami és tudományos érdek, hogy a vidéki múzeumok lehető jelentékeny segélyben részesüljenek, melylyel minden kínálkozó alkalmat megragadjanak leletek s emlékek megmentésére, valamint szétforgácsolódó magángyűjtemények megszerzésére és a földben rejlő régiségek rendszeres felkutatására.

E kettős föladat mellett, mely az állam állandó és közvetlen anyagi támogatását igényli, kell hogy a társadalom, az illető városi és megyei közönségek is járuljanak a maguk erejéhez mérten a múzeumok föntartásához, kellő helyiségek biztosítása, a múzeumörök fizetésének állandósítása és a múzeumok bútorzati és rendezési költségeinek viselése által. Illik, hogy a társulatok, megyék és városok legalább is annyit áldozzanak évente a jelzett célokra, mint a mennyivel az állam istápolja a tudományos törzskönyv előállítását és a gyűjtemények gyarapítását.

Állami rendezést igényel sürgősen a kincsleletek fontos jogi kérdése, melyet a fönnálló kir. és egyéb közhatóságok rendeletek s újabban a hazai törvények s a hatósági gyakorlat szerint különböző vidékeken különbözőképen szokott fölfogni és érvényesíteni. Egyes megyék a leletek dolgában máris helyhatósági szabályrendeleteket kívántak megállapítani, pedig ez állami közügy. E kérdés egész complexumának előkészítése szükséges, és érdekében tanulmányok teendők, hogy azután a törvényhozás a «mozgó emlékek» ügyét épúgy törvénnyel szabályozza, a mint az a hazai műemlékekre vonatkozólag már megtörtént.

A vidéki múzeumok kezelésére szakavatott egyének kiképzése

szükséges. Ezen cél részben archæologiai tanfolyamokkal érhető el, a melyek két irányban volnának rendezendők. Vidéki múzeumok őrei számára az első tanfolyamot esetleg már a jövő év július havában tartjuk meg, oly célból, hogy azok a hazai emlékek nagyobb csoportjairól áttekintést nyerjenek, az újabb szaktudományi irodalommal megismerkedjenek, a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeit beható szemlélet alá vehessék, s végül az archæologiai gyűjtemények kezelésében gyakorlati útbaigazítást nyerjenek. Az előadások köre azon emlékcsoportokra szorítkozik, melyek a legtöbb vidéki múzeumban képviselve vannak; úgy mint *a)* az őskori csoportra, *b)* az antik és népvándorlási csoportra, *c)* a hazai fegyvertanra, *d)* a numismatikára.

A vidéki múzeumok őrei kivétel nélkül jogot nyernének, hogy a tanfolyamban, saját költségükön részt vehessenek; emellett azonban 10—15-nek megjelenését ösztöndíj megajánlásával kellene biztosítani.

Az a kérdés, hogy a régészettel foglalkozó tanárjelöltek a múzeumok kezelésére megkívántató elméleti és gyakorlati jártasságot mily módon sajátíthassák el, a tanárképzés intézményének újjászervezésével kapcsolatosan fog legcélszerűbben megoldást találni.

A vidéki múzeumok őreinek hivatásuk betöltése jelentékenyen megkönnyíthető azáltal is, ha állami stipendiumok segítségével időről-időre a fővárosi gyűjteményeket tanulmányozhatják, esetleg külföldi múzeumok szemlélésére is módot nyernek.

Ugyancsak a múzeumkezelők szakavatottságának előmozdítására szükséges lesz, hogy az állam a gyöngébb javadalmú múzeumok számára a legszükségesebb szakirodalmi műveket szerezzé be. Ezeknek összeállítása az illető múzeum helyi szükséglete szerint fog módosulni. Különösen fontos, hogy p. o. oly vidékeken, a hol római emlékek maradtak fenn, ne hiányozzék a Corpus inscriptionum latinarum megfelelő kötete, a hol pedig éremgyűjtemények léteznek, a múzeumi őrkézénél legyenek a római és magyar érmek meghatározására nélkülözhetlen szakművek. Ilyenek hiányában nem is lehet kívánni, hogy a gondjaikra bízott gyűjteményeket helyesen lajstromozzák. E célra jelentékenyebb összeg fog igényeltetni; mert a jelzett szakmunkák többnyire igen drágák.

A múzeumoknál ezután alkalmazandó öröktől, amennyiben az állás rendszeresített fizetéssel jár, az illető múzeum tárgyainak köréhez mért szakavatottságot kell majd kívánni. Tanintézeteknél egyik-másik tanárban rendszerint meg szokott lenni e tájékozottság; a megyei és városi múzeumok kezelőire az új közigazgatási rendezésnél a szakavatottság mint követelmény elvileg lesz megállapítandó. A múzeumőri állásnak tanári kathedrával való egyesítése az ügy érdekében áll, kevésbbé kívánatos, hogy könyvtárnoki vagy levéltárnoki tisztséggel

kapcsoltassék össze a múzeumi őrség, egyrészt, mert a tárgykör nagyon különböző és a könyvtárnoki teendők inkább helyhez való kötöttséget, a múzeumok gyarapítása pedig az ör gyakori távollétét igényli. Ellenben természetszerű a kapcsolat az ú. n. régiségtárak és az ú. n. szépművészeti múzeumok kezelése között, mert az előbbiek rendszerint hazai közép- és újabbkori szobrokat, architektonikus töredékeket, sőt némelykor képeket is tartalmaznak, melyek műtörténeti ismereteket tételeznek föl.

Hampel József.

KÉT KASSAI FEDELES KUPA.

A kassai ötvösczéh hitelesítő bélyegének felfedezése óta a kassai származású ötvösművek száma tetemes mennyiségben gyarapszik, a mi örvendetes módon járul hozzá a régi hazai ötvösmívesség történetéhez s gyakorlati munkálkodásának megismeréséhez.

Ezzel az alkalommal két fedeles kupát mutatunk be, a melyekről nemcsak azt tudjuk beigazolni, hogy Kassán s mely időben készültek, de ki tudjuk mutatni azokat a mestereket is, a kik azok előállítását eszközölték.

Az első kupa, melynek ábráját, a födelét díszítő rajz másával együtt fényképi fölvétel után itt reprodukáljuk, azok közé a fedeles kupák közé tartozik, a melyeknek divatja Németországban keletkezett. Teste fölfelé keskenyedő olyatén hengert képez, melyet közepén többszörösen profilozott gyűrű tagol. A talp síma peremű, kissé kiugró lapból áll, mely fölött ismét egy tagolt gyűrű foglal helyet; ennek felső részében egymástól apró pontocskák által elválasztott kicsiny rhombuszokból alakított trébelt művű friez fut körben, a rhombuszok csúcsainál fellépő mezőket hegyes végű apró háromszögek töltvén ki. E friez fölött ismét egy finoman tagozott gyűrűt látunk, melyben hullámvonalas élű drót futja körül az edény testét.

A kupa testének a gyűrű által határolt alsó és felső mezejét trébelt és csizelált kivitelben egymással váltakozó kisebb kettős fülkék, üres cartoucheok és oszlopok által határolt nagyobb méretű fülkék töltik be. E három elem képezi az edény felületének minden díszét, mely egymást felváltogatva a kupa testéből gyöngye reliefben kiemelkedik. A kisebb kettős fülkék felsőjében félköríves boltozat alatt mezitelen üllő gyereket látunk két kezével az ív alatt helyet foglaló díszítményre támaszkodni, az alsó részben csigavonalban összehajló leveles és virágos indán egy, egyszer jobb, másszor balfelé forduló, apró puttó ül, jobbával, illetve balkezével virágot tartván, más kezét pedig a háta mögé helyezvén. A cartoucheok architektonikus részletek felhasználásával kezelvék s gaz-

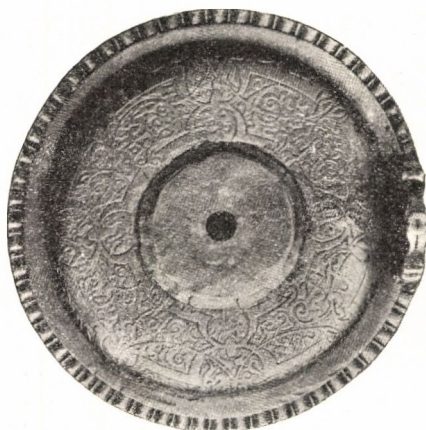
dagon tagozottak, de belső mezejükben egészen símák, nem így a nagyobb fülkék, a melyeknek belső mezejét egy-egy felső részükön női hermával diszített, lefelé keskenyedő postamentum diszíti. A kisebb fülkékből összesen 14, az üres mezejű rájákból 6, végre a nagyobb fülkékből szintén 6 példány van az edényen előállítva.

I. 4) FEDELES KUPA A NEMZETI MÚZEUMBAN.

A kupa gyengén domborodó födelének széle felső részén csipkés, a kidomborodó köralakú mező beéttett keleti izlésű ornamentummal van diszítve, a födél csúcsán tagozott, leveles pártával födött gomb ül, melyen római katonai ruhába öltöztetett sisakos alak áll, baljában pajsosot, jobbában pedig egymásba helyezett csipkézett szélű három csészét

emelvén. Az emberalak ezüstből öntött, a paizs ezüstlapból kivágott. A fület, mely felül a kettős csuklóhoz van erősítve, felső részében dupla herma alkotja. A felső kisebb méretű szakállas szatírt ábrázol, hátrafelé hajló kettős szarvval s hosszú szakállal; az alatta helyet foglaló női herma hajzata turbán módjára van a fején összecsavarva, lemetszett karjainak helyén pedig csigavonalban összecsavarodó diszítés ül. Teste ívben lefelé hajlik s alul szívalakú kagylón nyugvó olyatén madárkaromban végződik, melynek felső darabja, a lábszárt ábrázoló rész, élesen bemetszett harántvonalakkal van barázdálva. A csukló oldalrozettáinak mindenikén egy-egy öntött domborművű női mellkép foglal helyet, csuklólemez gyanánt pedig bevagdalt szélű lapocska szolgál, a melynek mindkét oldalán újra csak fülkében női hermával ékesített postamentum látható, öntött munkában előállítva.

I. B) KUPA FEDELE A NEMZETI MÚZEUMBAN.

A kupa fenekén két bélyeget találunk beütve. Az egyik a kassai hitelesítő liliom, a másik egy paizsalakban elhelyezett **L** betű, mely a mesterjegyet alkotja.

A fedő belső lapjába helyezett köralakú lemezen, a melyből a kiugró csavar a fedél tetejére elhelyezett gombot s alakot tartja, bevéssett levélkoszorúban címert látunk. A renaissance izlésű paizs mezejében hármas halmon ülő s hátratekintő medve van ábrázolva, jobb karmában tollat (?), baljában nyitott könyvet (vagy papiros-ívet?) tartván. A paizson kívül, a koszorú alatt, a címer tulajdonosára vonatkozó **N M** betűk, a paizsban pedig az **1578** évszám van bevésve.

Már itt meg kell jegyeznünk, hogy Csoma József heraldikusunk nézete szerint, ez a címer heraldikátlan szerkezete miatt nemesi címernek alig tekinthető, de olyatén családi jelvénynek minősíthető, a minőket

a régi időkben egyes polgárcsaládok önkényesen fölvettek s használtak. E címér vagy jelvény, idáig nincs is még megfejtve, de igen valószínű, hogy az ú. n. beszélő címerek sorába iktatható, s könnyen meg lehet, hogy talán egy Medve, Medvei vagy Medvési család jelvényét képezte, a mely föltevésre a címér fölötti betűk másodika bizonyos fokig fel is jogosít bennünket.

Az eredeti kupa, mely minden részében aranyozva van s melynek alapja 10 cm., magassága pedig 27.8 cm., a magyar Nemzeti Múzeum tulajdonában van, a hová az a Jankovich-féle gyűjteménnyel került. Diszítési részletei, a kisebb-nagyobb fülkék és a cartoucheok az olasz renaissance által előszeretettel használt olyatén motívumok, a melyek a XVI-ik század folyamán áterjedtek Német- s Franciaországra is. Összeköttetésünk Németországgal s a magyar ötvösöknek oda való sűrű elbujdosása eléggé megmagyarázzák, hogyan kerültek e részletek egy kassai ötvös munkájára. A kassai ötvösök — mondhatjuk a felsőmagyarországiak általában — jobbadán német mintakönyvek után dolgoztak, a mire hiteles példával birunk Radácsi Mátyás kassai ötvös mesternek (1598—1601) 1601. január 28-án felvett végrendeletében, melyben a megnevezett mester «mindenféle apró műszerét, a ponczolókat, a *konsztos könyvekkel* és a pecsétes táblával egyetemben», Jakab nevű inasának testálja.*

Nem lehet kétség az iránt sem, hogy a kupa fülét képező hermakat is külföldi, nevezetesen német mustrakönyvből vette át a mester, hiszen ezeket a németországi, az augsburgi és nürnbergi hasonnemű alkotások egész sorozatán megtalálhatjuk, de mindamellett eredeti részletet is alkalmazott művén a magyar ötvös, melynek analógiáját eddigelé ismeretes külföldi ötvösművön nem igen ismerjük. Értjük azt a karomban végződő madárláb-részletet, mely élesen bemetszett harántvonalakkal van tagolva s mely a kupa alsó gyűrűjére helyezett kagylóra támaszkodik. A kupa födelén látható étetett dísz keleti motívum, mely a XVI. században leginkább Velence révén honosodik meg a nyugoti művészetben s a melynek kultusza Peter Flötnernek arabeszkkönyve után még inkább elterjedt s vált közkeletűvé a fémipar minden ágában.

A mi a kupa technikai előállítását, esztetikai szépségét és kivitelét illeti, arról csakis elismeréssel lehet szólni. A diszített részek szerfölött ügyes mesterre utalnak, ki művészetét alaposan értette s abban magas fokú technikai fejlettségre tett szert. Konstatáljuk, hogy ez az ötvösmű a magyar ötvösmunkák legjavából való s olyatén készítésű, a mely az egykorú augsburgi vagy nürnbergi munkákkal szemben is megállja a versenyt. Külföldi szaktudósok is, kik a kupát látták, eddigelé abban

* Kassa városi titkos levéltár. Radácsi Nr. 1.

a nézetben voltak, hogy az németországi eredetű, sőt meg is nevezték a forrást, a hol annak keletkezése gyökeredzik, Wentzel Jamnitzer iskolája közvetlen hatásának tulajdonítván annak létrejöttét.

A kassai hitelesítő liliom azonban kétségbevonhatlanul beigazolja, hogy e pompás mű nem Németországban, hanem hazánkban keletkezett. A mester nevét a hitelesítő jelhez ütött bélyeg rejti magában, melyet azonban, név szerint ismervén a kassai ötvösöket e századból is, nem lesz valami nehéz feladat megfejtenünk.

Kassán a XVI. század folyamán 120 ötvösmester élt és munkálkodott. Oly nevű egyént, kire a bélyeg **L** betűje vonatkozhatnék, ezek között hatot találunk. Az első *Laurentius Schuler von Medwesch* (1508—1528); a második *Laurentius Kiss*, (1539—1586); a harmadik *Johannes Lippai* (1542—1565), a negyedik *Lazarus ötvös* (1546—1564); az ötödik *Szilágyi ötvös Kiss Lőrincz* (1568), végre a hatodik *Siket ötvös Lőrincz* (1576—1581). Szemügyre vevén e névsort, konstatálhatjuk, hogy olyatén nevű egyén, a kire a szóban forgó bélyeg vonatkoznék, közöttük csak egy, *Lippai János*, található, a legcsekélyebb valószínűséggel birván az a körülmény, hogy a kupán lévő **L** betűs bélyegben a többi mesternek neve lenne elrejtve, kétséges ez azért, mert sehol sem volt szokásban a bélyegek betűihez a *keresztnev* első jegyét használni. Ebből kiindulva, s ezen elvnek helyességét megállapítva, konstatáljuk, hogy a kupa *Lippai János* műve, ki mesterjegy gyanánt vezetéknévének első betűjét használta paizsalakú mezőben elhelyezve. Lippai Jánosról a kassavárosi levéltár egykorú okmányaiból megállapítanunk csak annyit sikerült, hogy polgárjogot Kassán 1542-ben nyert, 1565-ben egy, ötvös Mihály ellen emelt, tilalomban (Verbot) szerepel, 1560-ban Pécsi ötvös István van nála mint legény alkalmazásban, ki ekkor nyeri el a kassai polgárjogot, végre 1565-ben tilalmat teszen ötvös Mihály azon házára, a melyet ez Kacz Jánostól 190 frton vásárolt. Az imént bemutatott kupa, melynek címerképe az 1578-ik évszámmal van ellátva s a mely címér a mester kezemunkájának látszik, Lippainak Kassán való működését az 1578-ik évig kiterjeszti.

A másik kupa, mely ismertetésünk tárgyát képezi, Andrassy Géza gróf kincstárában őriztetik s az 1884. évi ötvösmű kiállításon a IV. terem 2. szekrényében, az 1896. évi millenniumi kiállítás történelmi főcsoportjában pedig a XXVII. teremben a 4686. szám alatt volt bemutatva.*

A mű öntött, vert és czizelált munka s egész terjedelmében tűzben megaranyozott. Átmérője 7.5 cm., magassága 11 cm. Felületét egy hálószerű trébelt ornamentum borítja be, melyben cartoucheokban virágokból

* A történelmi főcsoport hivatalos katalógusa, 224. oldal. Már itt jeleztem a kupa kassai provenienciáját s annak mestere gyanánt a katalógusban is Rác Ambrust neveztem meg. M. J.

s gyümölcsökből képezett fesztonok láthatók. Talpa fölött rhombuszokból alakított friez futja körben a testet, füle női hermát ábrázol, mely alól olyatén madárkaromban végződik, melynek lábszára haránt irányban haladó, párhuzamos és mély bevágású vonalakkal van díszítve. Alakjára nézve e kupa is azon ötvösművek közé tartozik, melyeknek dívatja Németországban keletkezett s onnét került mi hozzánk. Alakjáról és szerkezetéről kellő fogalmat nyújt a mellékelt ábra.

A németországi renaissancekori mesterek közül különösen *Paul Flindt* és *Georg Wechter* foglalkoztak ilyen kupák tervezésével. Wechter, ki 1541-től 1619-ig működött Nürnbergben, 1579-ben adta ki 30 lapból álló mustragyűjteményét, *Paul Flindt* pedig szintén a XVI-ik század második felében bocsátotta közhasználatra 84 lapból álló mintakollekcióját, melyek egyházi és világi ötvösművek rajzait tartalmazzák.

Mindkét művész lapjai között feles számmal találunk olyanokat, a melyek kupánknak teljes analógiáit tüntetik fel alakra nézve; a díszítés egyes részleteiben elüt ugyan ezeken a lapokon a kupa egyik-másik motivumától, de ezek főelve, a hálószerű dísz és a cartoucheokba helyezett fesztonok fellépése, csaknem mindegyiken feltalálható.

A kupa fenekébe két bélyeg van ütve. Az egyik a kassai hitelesítő liliom, a másik egy **A** és **R** betűkből összeállított monogramm, mely *Rácz Ambrus* kassai mesternek bélyege. (Latinosan használva: *Ambrosius Rácz*).

A kupa megrendelőjére s készítési évére a fődélen levélkoszorúban elhelyezett e véset nyújt felvilágosítást:

MARGARETA · BARSE ·

DE · NAGI · TALLIA ·

1 · 6 · 0 · 6 ·

A miből nyilvánvaló, hogy a kupa nagytálya Barsi Margit rendeletéből készült 1606-ban.

A kupa technikája gyöngének mondható; a hálószerű díszítésnek szabálytalanul egymáshoz helyezett részletei, de kivált a fődélre alkalmazott vésett felírásnak bizonytalan, hibás betűi, csak a harmadrendű művek közé sorozzák a kupát, mely így a maga egész kivitelében a gyors munka látszatát kelti fel a szemlélőben. Mindamellett vannak rajta olyatén részletek, a melyek érdekes és tanulságos példák gyanánt szolgálnak arra, miként öröklődött át a czéhekben egyik-másik díszítmény mesterről mesterre, miként lettek az egyes ornamentumok a «kunsztos könyvek» közös tulajdonaivá s hogyan használták fel a későbbi mesterek korábbi kartársaik hagyatékait ötvösműveik előállításánál.

Minderre szerfölött tanulságos példát nyújt a Lippai s a Rácz-féle fedeles kupáknak egymással való összehasonlítása. Nem reflektálunk itt az edények általános alakjára; oly momentum ez, mely valamennyi német

szabású kupával rokon; nem beszélünk a fülek analógiájáról sem, mert ezek is az ötvösművesség e korbeli produktumain többé-kevésbé egybehangzók, de utalunk a talp feletti rhombikus friezre s a füleknek madárlábat példázó alsó részeire, a melyek e két kupának oly feltűnő diszítő-elemeit képezik, hogy a kettőt egymással egybevetvén, lehetetlen nem

II. FÖDELES KUPA GRÓF ANDRÁSSY GÉZA BIRTOKÁBAN.

konstatálnunk azt, hogy az egyik a másiknak a szó szoros értelmében vett másolatát alkotja.

A kronológiai sorrendet figyelembe vevén, bizonyos, hogy Lippai kupája jóval előbb készült. Mindkét tárgy datálva lévén, egész bizonyossággal megállapíthatjuk, hogy Rácz Ambrus műve huszonnyolcz esztendővel később keletkezett Lippaiénál, a miből ismét az derül ki, hogy Rácz Ambrus mester, a midőn kupáját a rhombuszos friezzel és madárlábat ábrázoló füllel diszítette, vagy magát a Lippay-féle serleget, vagy

annak rajzát ismerte és hűségesen lemásolta. Hogy azonban ez, különösen a rhombuszokat feltüntető frieznél, Rácz Ambrusnak kevésbbé sikerült, azt nem a jó szándék híjának, de a trébelésben és cizelálásban való kisebb fokú ügyességének kell betudnunk. A tény azonban, mit e két kassai ötvösmű összevetése megállapít, az, hogy *a kassai czéhben és a mesterek között a technikák és díszítési motívumok közössége szempontjából bizonyos tradíciók állottak fenn, melyek mesterről-mesterre, mustrakönyvről-mustrakönyvre átöröklődve iskolát állapítottak meg.* Nem szükséges bővebben fejtegetnem, hogy hazai ötvösségünk történetének s a régi magyar ötvösművek technikai alapokon való felismerésének szempontjából ezeknek az egész körökre és vidékekre kiható egyes iskoláknak fixirozása milyen nagy horderejű kérdés, hiszen a dolog magában hordja annak tanulságát, hogy minél több ilyen iskolát leszünk képesek geografiailag és kronologice megállapítani, annál közelebb jutunk régi ötvösműveink provenientiájának és mestereinek meghatározásához. Ez mind-egyedül leginkább még csak jámbor óhaj, melynek megvalósulása híján egyelőre meg kell elégednünk azzal az aránylag csekély eredménnyel, hogy egy-egy régi ötvösművünket csupán az általános «magyar» jelzővel illessük.

Rácz Ambrusról, a kassai levéltár s a kassai Czéhregesztrom idevágó adatai szerint, annyit közlünk ezen alkalommal, hogy a kolozsmegyei Gyalu községben született; polgárjogot 1598. augusztus 3-án nyervén Kassán, csakhamar nagy szerepet kezd játszani a czéh- s a municipális életben. A városi communitás tagjává 1607—1608., 1612—1622. években, összesen tehát 13 éven át, választották meg, a czéhben pedig mint első czéhmester 1612—13., 1615—16., 1620. és 1621-ben, mint második czéhmester pedig 1608-ban működött. Felesége, Erszénygyártó Judith asszony miatt 1610-ben erős controversiába keveredik a czéhhel. Az eset a következő. A mondott év böjt előhava 19. napján Egri ötvös Mátyás elment volt Rácz Ambrus házához, hogy az utóbbi által neki ígért ötvös műszerszámot átvegye. Ötvös Ambrus, mert ez a megelőző napon tartott czéhmulatságból őt haza nem kísérte, megtámadta Ötvös Mátyást, alávaló embernek nevezvén őt. Bejövén erre a szobába ötvös Ambrus felesége, ő vette át a szót férjétől s az egész ötvösczéhet még a latasgyártó czéhnél is alávalóbbnak lenni mondotta, a szemükre hányván, hogy a czéhben úgy isznak, mintha bort sohasem kaphatnának, hogy a czéhben nincsen tisztességes ember s hogy a czéhben történt nagy ivások következtében halt meg Szabó ötvös Mihály is.

Az ötvösök ezt a dolgot nem akarták hosszú lére eresztetni; mindkét fél akaratából és megegyezésével ötvös Ambrusra egy gíra ezüst büntetést rótt a czéh, a mibe ötvös Ambrus bele is egyezett. Ámde Judith asszony protestált a tudta nélkül hozott ítélet ellen s hogy a

czéh a gíra ezüst behajtására két emberét elküldte volna Ambrus házá-
 hoz, már a férj is, kiváltkép azonban az asszony, ellene szegült a fize-
 tésnek. Kijelenté, hogy egy fillért sem ad s a «kinek nehéz, keresse
 törvénytől igazságát; inkább adja a prókátornak azt, a mit a czéhbe
 kellene fizetnie». Így került az ügy a rendes pör útjára, mely leginkább
 az ötvösök rendjéből kikerült számos tanu vallomása alapján részleteiben
 érdekesen jellemzi a kort, de leginkább a XVII. század-eleji ötvös-czéh-
 életet. A pör birsággal végződött, melyet ötvös Ambrusnak feleségeért
 «nyelvváltság» címén kellett lefizetnie.

A Czéhregesztromban eszközölt feljegyzések tanúsága szerint Rác-
 Ambrushoz az 1606-tól 1611-ig terjedő idő alatt négy inas áll be, kiket
 tanulóéveik kitöltésével legényekké felszabadít. Rác Ambrus 1622-ben
 hunyt el. Özvegye neve még 1652-ben is szerepel ama nagymérvű adó-
 restáncziákkal kapcsolatosan, a melyek példásan illusztrálják, hogy a
 munkás férj elhunytja után az asszony anyagiak tekintetében mostoha
 viszonyok közé jutott.

Mihalik József.

A MONOSTORSZIGETI EMLÉKKŐ.

Bodrog-Monostorszegegről 1898 decz. hó 11-én Gubitza Kálmán úr
 rövid tudósítást küldött e folyóirat szerkesztőségéhez, egy általa felfe-
 dezett feliratos kőről, mellékelve a felirat rajzát is. Az emlék egy
 58×39 cm. nagyságú, 10.5 cm. vastag vörösmárvány lap, nagyobbik
 töredéke egy kőtáblának, a melyen nyolcz soros felírás látható. A sar-
 koknál levő bemetszések mutatják, hogy a kőlap egykor valamely
 keretbe foglalva, falba eresztve állhatott. A tudósító szerint a monostor-
 szigeti pálos zárda helyén került elő, a régen elenyészett klastrom rom-
 jainak kutatása közben.

Az emlékkő typographikus mása itt következik:

GEGORIVS ILSIILNY
 RHONOS SERENISS
 S REGIS HVNGARIE & C
 VRIE OMNIS FORTVNE
 ORIS ILLIVS COMES
 VS AC OBSESSIONIS
 TEMPORE CAPETANEVS
 EXR VXIT . M . D . XXXII

A felíratot, a melynek legfeljebb egy harmada hiányzik, a követ-
 kezőleg véljük kiegészíthetőnek:

COMES GREGORIVS PESTYENY
 DE MARTHONOS SERENISS (imi)
 IOHANNIS REGIS HVNGARIE & C (etera)
 IVDEX CVRIE OMNIS FORTVNE
 REGNATORIS ILLIVS COMES
 ASSIDVVS AC OBSESSIONIS
 CASTRI TEMPORE CAPETANEVS
 EXTRVXIT · M · D · XXXII

Hogy mi hiányzik, a felirat utolsó sorában, azt megállapítani nem lehet; vagy a felirat készítettőjének kapitányságára vonatkozott a hiányzó szó, vagy azt az épületet nevezte meg, a melyet az illető emeltetett. A torony, kapu vagy bástya, akár pedig templom, a melynek elkészültét jelezte a falába alkalmazott emlékkő, régen eltűnt, elporlasztotta az idő. De talán sikerülni fog még egyet-mást megállapítani az egyetlen megkimélt kődarabtól. Mindenekelőtt lássuk, ki volt ezen Martonosi Pestyéni György, a ki kőbe vésvé is hirdeti, hogy uralkodójának «sorsa minden változásaiban állandó követője.» Már maga a felirat megmondja, minő magas tisztséget viselt; országbírája volt János királynak. Életéről keveset tudunk. Családja a csongrádmegyei Martonosról irta nevét, s a vármegye tehetősebb birtokosai közé tartozott. György először 1505-ben kezd feltűnni, mely évben az országgyűlésen Sövényházi Istvánnal egyetemben megyéjét képviseli.¹ Ez időtájt már javakorbéli ember lehetett, mert 1513-ban István nevű fia, a ki ez időt a krakói egyetemet látogatta, már mint bácsi kanonok, váci és fejevári plebanus említettik.² Egész az 1526-ik évig csak pörös ügyekben, mint birtokacquisitor, szorgalmas vagyonszerző szerepel; ekkor aztán, királylyá választatván Szapolyai János, a főudvarmesteri méltóságot ruházza Gergelyre.³ 1530-ban sikerrel védelmezi Buda várát Roggendorf ellen, mire érdemei jutalmául megkapja a Ferdinánd pártjára állott Getyei János alnádor jószágait. Ugyanezen esztendőben országbíró lesz.⁴ 1535-ben kiadott egyik protectionalis levelében még János király helytartójának is nevezi magát.⁵ Tisztségét egészen a király haláláig viseli, soha meg nem tántorodva fejedelme iránti hűségében. Halálának ideje nem ismeretes; Budai szerint még 1541-ben életben volt.

Ha a kő nem Bodrog megyében, hanem Budán került volna napvilágra, úgy mi sem volna természetesebb, mint az a feltevés, hogy a felírásban említett obsesio az 1530-iki budai ostromra értendő. Így

¹ Jászai, A magy. nemz. napjai a mohácsi vész után. 158. l.

² Schrauf, Registr. Bursæ, Hungaror. Cracoviens. Bp. 1893.

³ Jászai, f. i. m. 241. l.

⁴ Karácsonyi, Békés vármegye tört.

⁵ Károlyi oklt. III. 195.

sem lehetetlen, hogy a felírat utolsó része eképen hangzott: *Obsessionis Bude tempore capitaneus* . . . Vagy talán így: *Obsessionis urbis tempore capitaneus Budens(is)*.

Hogy került azonban ez a kő a monostor-szigeti pálos zárdába?

Nem volt az a pálos klostromban soha. Az a dunai szigetke, az ú. n. *Monostor-Sziget*, nem a sz. keresztről nevezett paulinus-rendház helye, nem is az ehhez közel állott Sz. Péternek ajánlott cisterci apátságé, hanem az oly régen és oly sokszor kutatott *Bodrog várdé*.

Ezt az ősrégi várat, vagyis inkább megerősített várost, a török, többszöri becsapásai alkalmából, nagyon megrongálta. Legtöbb kárt szenvedett 1526-ban, a mohácsi ütközet idején. Mi sem természetesebb tehát, mint hogy ezt a nevezetes helyet az 1531—32-ik, erre a tájakra nézve aránylag nyugadalmasnak mondható években rendbe szedette, kijavíttatta az ezen vidéken honos országbíró, a ki, bár kútfők hijján ezt igazolni nem tudjuk, valószínűleg Bodrog megye főispánságát is viselte.

A vár nem sokáig állott fenn, még a XVI. század folyamán tökéletesen elpusztult. Már a múlt század elején, midőn 1710—25 közt Bodrog és Bács megye közt a határkiigazítási; illetve területhelyre-állítási pör folyt, nem tudta a kiküldött bizottság sem Bodrog várának, sem Bodrog-Monostornak a pálos zárdának helyét megállapítani.

Sajátságos véletlen, hogy egy felíratos kőlap, mely a szóban forgóra nagyon hasonlít, már e pörben szóba került. Bodrog vármegye kiküldöttei ugyanis keresvén a bodrog-monostori romokat, kutatásukat (talán valamely szóhagyomány által vezetve) egy bizonyos felírásos *vörös kőre* is kiterjesztették, a melyet mult években Monostor régibb helyén, a templomban találtak, a melyet azonban Lipkovics Márton, Bács vármegyei szolgabíró és Szuknyovics ferenczrendi barát a Dunába vettek, mert a rajta lévő írás a régi Bodrogról felvilágosítást adhatott volna.*

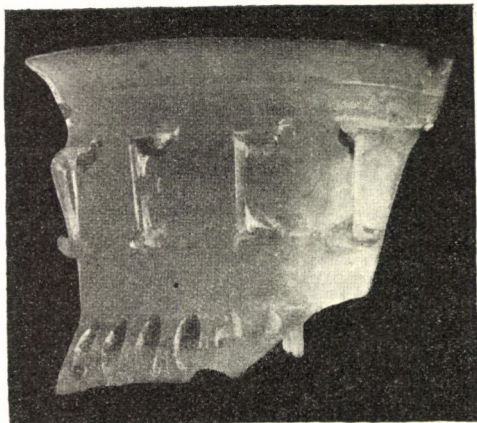
Lehetetlen másra, mint a nemrégiben előkerült monostor-szigeti kőre gondolnunk. A dolog úgy eshetett meg, hogy a két Bács megye érdekében dolgozó férfiú, el akarván tüntetni a megyéjük ügyére épen nem kedvező emléket, azt egyszerűen elásatta. Majdnem kétszáz év telt el azóta, s az eső és áradások kimosták a földből a követ. Ma már nem árthat senkinek, ellenben kezünkbe adja a kulcsot Bodrog vára fekvésének meghatározásához.

Varjú Elemér.

* Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monographiája. 1896. I. 409.

EGY VAS DIATRETUM TÖREDÉKE FEJÉR MEGYÉBŐL.

A N. Múzeum régiségtára az elmúlt évben fejérmegyei régiséggyűjteményből szerzett egy érdekes antik, szintelen, most irisáló üveg-töredéket, melynek ábráját természetes nagyságban itt közöljük. Hozzáértők első tekintetre fölismerik, hogy ez a töredék azon kerek csészék egyikének darabja, melyek az irodalomban vasa diatreta néven ismertek. Ezeknek közös sajátága, hogy az üveg külső falán vele öntött kördudorból, véső kerékkel s egyéb finom szerszámokkal körben futó domború betűs föliratokat és egyéb díszítményeket kivéstek.

A fejérmegyei csészének a föliratából megmaradt egy akkora darab, hogy szerencsére bizton kiegészíthetjük az egész mondatot és az egyenes fal alján körülfutó áttört levélmustrából is megmaradt négy lefelé hajló levél, mely az egész díszítményről megfelelő fogalmat közvetít.

A töredéknek csak a felső, a csésze kihajló szegélyét képviselő széle maradt épségben, többi széle új törésű, avatatlan kézben csonkult meg a megbecsülhetlen értékű remekmű. A kihajló finom karima alsó végét gyöngén, de élesen kidomborodó párhuzamos választja el az edény függélyes falától, melyből a fölirat 18 mm. hosszú betűi mintegy öt mm.-nyi magasságban és átlag 12—13 mm.-nyi távolságban egymástól kidomborodnak.

A fönmaradt betűk elseje, egy keskeny kihajlású S betű, teljesen ép. A második keskeny F betű szintén ép; a harmadik E betűnek még régi időkben törhetett le középső fekkentes vonala, a mit onnan sejt-hetünk, mert a függélyes pálczán régi repedés mutatkozik és e négy

élő pálcza azon részén, melyről a középső fekmentes nyelvecske levált, a fölület irisál, mint az üveg fölülete átalában.

Végül épségben maradt a negyedik betű L és az ötödik (I) betűnek felső végéből csekély nyom látszik.

Miután a körszelvényű hajlásban a hengerded fölület megmaradt fala majdnem pontosan egy kör harmadrészét alkotja, biztosan mondható, hogy az edényke kerülete 10—11 cmnyi átmérővel bírt és e kerületet ékítő fölírat így szólt: (VIVA)S FEL(ICITER), a mely olvasásnál a fölület két harmadára öt-öt betű, egyikre négy betű és valamely befejező díszítménylevél vagy másfajta dísz jutott.

Az áttört művű alsó keret levelei nagyjából háromszög idomban lefelé szélesbülnek és három taguak; mindegyik tagon egy-egy végig vonuló gerincz emelkedik s a közbeeső hornyolat, épúgy mint a levél alsó szélének hármass csipkékű tagozása, véséssel külön ki van dolgozva.

Ezen a kereten alúl megindulhatott a csésze gömbszelvényű hajlása, melyen, mint a rokon szegszárdi s más ilyen edényeken, talán csigák vagy halak lehettek kidomborítva.

A szegszárdi vas diatretumot, Kubinyi monographiája óta, jól ismeri a tudományos világ,¹ a fejérmegyei példány ugyan jóval kisebb volt mint ez,² de úgy a karimájának idomára, mint a betűk elhelyezésére és az egyenes fala alsó szélét szegélyező, áttört levélmustrára nézve is nagyjából összevág vele.

Egy más pannoniai eredetű hasonló vas diatretum Daruvárról 1875-ben jutott a bécsi cs. kir. kincstárba. Ezekkel együtt a fejérmegyei csonka darab a harmadik példány Pannoniából.

Az európai gyűjtemények még csak hét más helyről őriznek ilyen remekműveket. Ezt az adatot dr. Kisa legközelebb megjelenő monographiájának köszönjük, melyben a legújabb kutatások eredményei szerint tárgyalja a szakavatott szerző e becses üvegtechnikai csudákat,³ melyeknél magasabb fokra a régi korban sohasem emelkedett az üvegtézítés.

Megkülönböztetnek kétféle vasa diatreta-edényeket. Az igaziaknál, melyek közé a jelzett három pannoniai példány is tartozik, a betűket és díszítéseket magából az üveg falát körülfutó üvegövből faragták ki, míg az ál-diatretánál e díszítő és fölíratos üvegfaragmányokat előbb külön készítették és azután reá forrasztották az üveg falára.

Az összes ismert példányok rokon ízlése, de leginkább a betűk jellege után biztosra vehető, hogy e diatretás csészék mind a IV. szá-

¹ Szegszárdi régiségek 1857. — Azóta számtalanszor értekeztek róla.

² A szegszárdi csésze nyílásának átmérője volt 16 cm.; egyenes falának magassága cca. 6 cm.; a betűk hossza 2.7 cm.; a betűk magassága 1 cm.; azok egymástól való távolsága cca. 13 mm.

³ Die Sammlung antiker Gläser der Frau Maria von Rath in Köln 1899. 79—88. 1.

zadból Kr. után erednek és, mint dr. Kisa hiszi, a nélkül, hogy eddig biztosan ki lehetne mutatni, e nagy tökélyre vitt iparművészeti ág székhelye Kölnben a Rajna mellett volt. A mi vidékeinken lelt példányok, szerinte, Pannoniába magasabb katonák vagy más állami hivatalnokok révén jutottak volna, a kik onnan a pannon csapatokhoz áttétettek. H. J.

KURTICSI ŐSTELEPEK (ARAD M.).

Dr. Takácsy Sándor országgyűlési képviselő, a Kurtics aradmegyei község mellett fekvő birtokán régebb idő óta észlelt őskori telepeket, melyeknek maradványait, mint azok az időről-időre történt földmunkák alkalmával felszínre kerültek, szorgalmasan összegyűjtötte s részben az aradi lyceum múzeumának küldötte be, részben pedig saját maga őrizte meg.

1896 augusztus hó folyamán a m. n. múzeum igazgatóságának is bejelentette érdekes észleleteit s egyuttal szívesen meghívta a leletek megtekintésére s esetleges ásatás végett a régészeti osztály valamelyik tisztviselőjét. A kiküldetés szerencséje alólirottat érte, a ki következőkben számol be annak eredményéről.

Dr. Takácsy Sándor úr gyűjteményében, melyet ő a legnagyobb készséggel volt szíves a m. n. múzeumnak ajándékozni, három, egymástól nem messze fekvő helyről találtam leleteket. E három hely következőképen jelölhető meg. A birtok belsősegeinek keleti szélén fekszik a kastély, homlokzatával keletnek. A kastély déli oldalán kelet-nyugoti irányban fut a Bugyér. Ezen ér partján, mindkét oldalon kerültek elő leletek és pedig: *elsőször*, a kastélytól észak-keletre a parkhoz közvetlenül csatlakozó dinnyeföldön (az innen kikerült edények I-el vannak jelölve); *másodszor*, a kastélytól dél-keletre fekvő, de belsősegeihez közvetlenül csatlakozó területen (az innen kikerült tárgyak II-vel vannak jelölve); *harmadszor*, a kastélytól délnyugotra s attól kissé távolabb eső téglavető területén (az innen kikerült tárgyak III-al vannak jelölve). A mi az első lelőhelyet illeti, az innen kikerült tárgyak legkorábbi csoportját egy sárgás kovából pattintgatott bőrfejtő vagy vakaró (Schaber) jellemzi. (I. 1.) Ehez lenne sorolható két csiszolókö töredék s az agyagtárgyak közül egy mély csésze töredéke, mely úgy szemcsével soványított anyagánál és vöröses égetésénél, mint különösen a boldogkőváráljai cserepekkel (Arch. Közl. XX. k. 25. l. 97—106.) teljesen egyező diszítés mintájánál fogva alig kétségbe vonhatólag neolithkori productumnak tekinthető. (I. 2.) Egy másik, fekete színű cserép, a most említettel analog diszítés-mintát mutat ugyan, de felületén azon finomabban iszapolt, rákent és simított réteget látjuk, melyet az eddigi tapasztalatok szerint aligha

helyezhetünk a kezdődő fémkor átmeneti idejénél korábbi időkbe. (I. 3.) Ugyanebbe kellene sorolnunk egy behajló szélű táltöredéket és pedig

1.

2.

4.

3.

6.

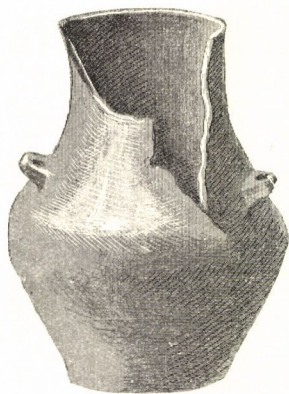

5.

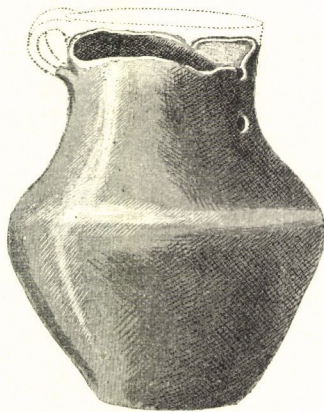
I. B) KURTICSI LELETEK.

nemcsak az előbbivel egyező művezete, hanem a fémkori leleteket jellemző pánt füle alapján is. (I. 4.) Mindenesetre bronzkori productumoknak tekinthetünk eddigi analógiák alapján egy e helyről származó egy-

fülű bögretöredéket, melynek ékítéseit zeg-zug vonal s annak alsó csúcsaiból kifutó függélyek, továbbá pontsorral keretelt bütyök képezi, (I. 5.) továbbá egy töredéket, melyen a most említett bütyköt egyenesek

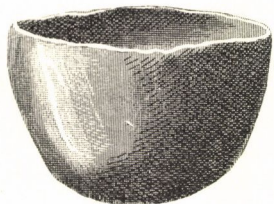
7.

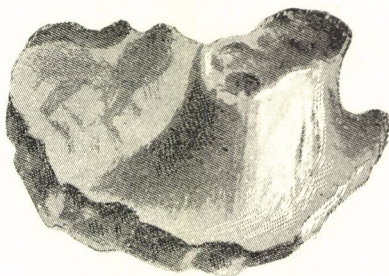
9.

8.

10.

11.

I. A) KURTICSI LELETEK.

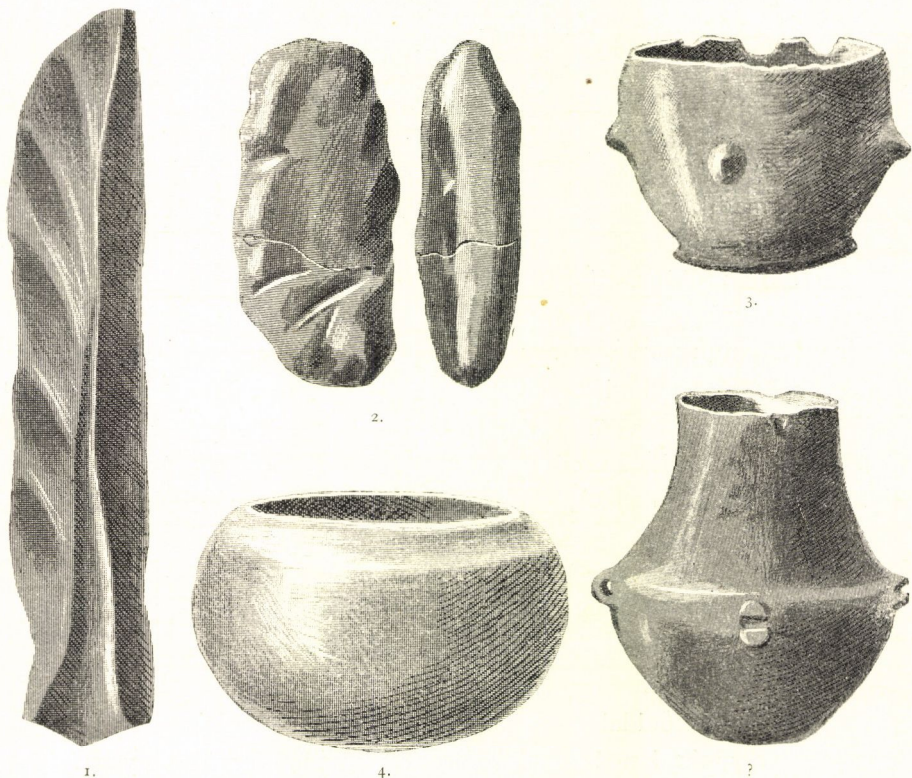
környezetében szintén feltaláljuk; míg egy egyfülű csésze, mely művezetével az előbbiekhöz elég közel áll, teljesen kifejlett kerek talpával, nemkülönben hornyolatban ülő bütykeivel, melyek a hasonló szirákiakat s azok analógiáit hozzák emlékezetünkbe; a vaskor első szakaszára utal.

(I. 6.) Ugyan ide tehetők azon ketté tört egyfűlű agyag sekély csészét is, mely formájára nézve a hallstatti fémedények közt lel legtalálhatóbb analogiára, csak e két utóbb említett időhatár közé tehetők az e lelőhelyről származó nagyobb és meglehetősen ép edények, melyek szinte egyetlen typus variansaiul tekinthetők. Valamennyit jellemzi az, hogy nyakukkal egybefolyó testük körte alakot mutat lapos fenékkal. Egyik variansuk felfelé álló, rovátkos szélű függélyes nyílású füleket hordott testén, (I. 7.) másik öblösebb változatuknak ragasztott, függélyesen lyukasztott, csapalakú fülei voltak az öblén, (I. 8.) a harmadiknak (s ez két példányban van meg) egy vízszintes nyílású kerek pántfüle van a nyakán, mely a nyílás széléből nő ki, s a nyaknak a füllel ellentett oldalán két átlukasztást találunk. (I. 9.) E harmadik varianssal még más négy darab edény egyezik teljesen a leletek között, melyek tőle csak abban különböznek, hogy két füllel látvák el. Ez a körülmény valószínűvé teszi azt, hogy a harmadik változatnak vett darabok is két füllel voltak eredetileg ellátva s csak miután az egyik letört, pótolták azt a két lyukba fűzött zsineggel. Az utóbb említett négy ép darabról Takácsy úr nem tudta teljes bizonyossággal megmondani, hogy a kastélytól északra, vagy délre, vagyis az általunk *első*, avagy a *második*-nak nevezett lelőhelyen fordultak elő; de annyi bizonyos, hogy csak e kettő valamelyikéből kerültek ki. (Kérdőjellel vannak jelölve). Egy második typust képez az e lelőhelyről előkerült ép edények között egy csonka kúp alakú sima fületlen bögre. (I. 10.) Az első lelőhelyről került végre ki egy durva föld töredéke is, melynek vaskos füléből is meg van egy darab. (I. 11.) Korának eldöntésére e környezetben nem talállok megnyugtató támpontot; a hisarliki leletek közt a harmadik elégetett városból közöl Schliemann (Ilios 332. 514) hasonló földöket.

A második lelőhelyről származik egy igen szép és jó fenntartású kovapenge, mely előoldalán hármass lepattintás nyomait mutatja, (II. 1.) továbbá egy alakatlan kavicsdarab. Az innen kikerült agyagtárgyak között látunk egy lapos véső alakú, ketté tört tárgyat, (II. 2.) mely egy hasonló, de átfúrt buttmiri példányra emlékeztet (Hoernes neol. stat. von Buttmir Taf. II. 12.), továbbá egy az első lelőhelyről származók leírásánál második typusnak nevezettel hasonló alakú, de teste közepén négy bütyökkel díszített sima bögrét, (II. 3.) valamint egy másik sima behajló szélű fületlen csészét, (II. 4.) melyeket valószínűleg fémkori alakoknak vehetünk.

A harmadik lelőhely leleteinek legkorábbi csoportját a kőszerszámok képezik és pedig egy három darabra tört, de különben az előbbi lelőhelyről említettel egyező, csak valamivel hosszabb kovapenge és két darab csiszolt átfúrt kőbalta, illetve csákány. (III. 1. 2.) Ezekhez csatlakozik egy akasztólyukkal ellátott csontlemezek. (III. 3.) Az e helyről

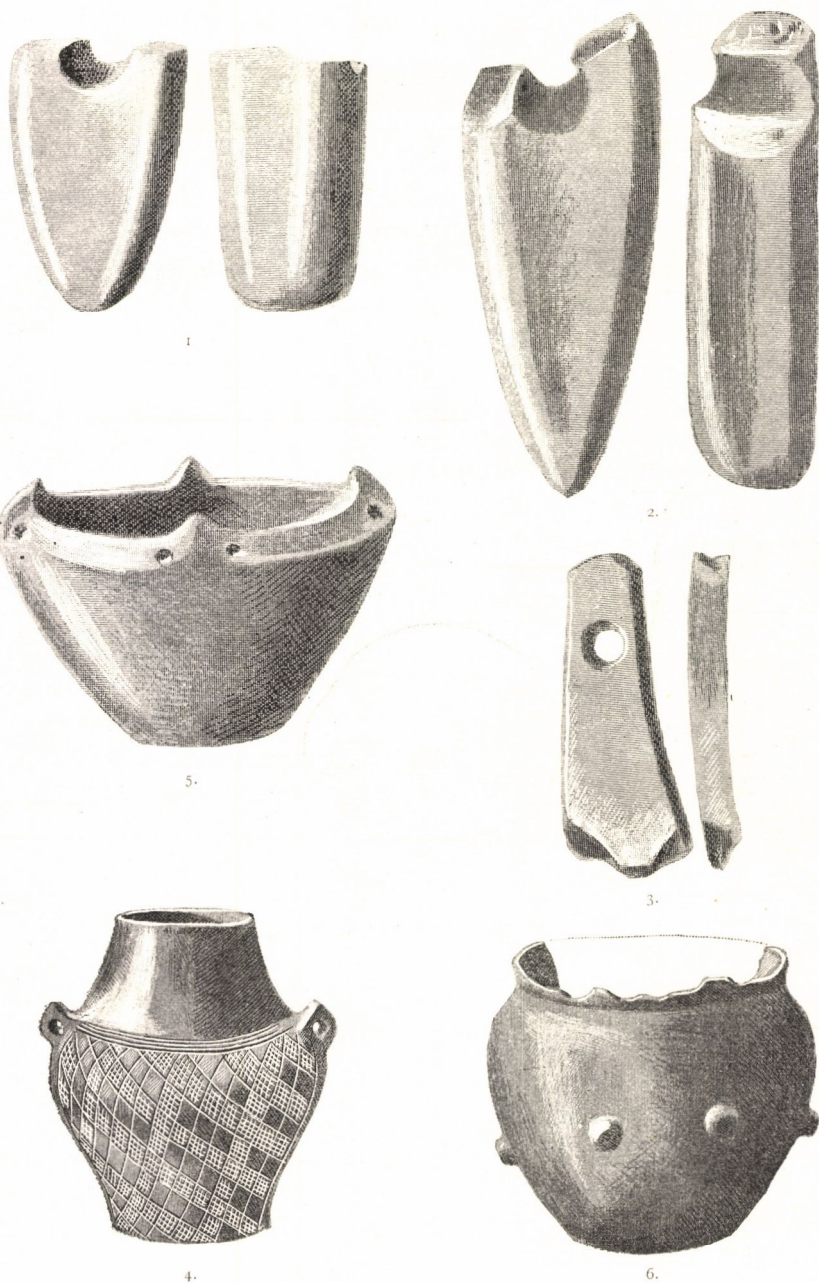
származó agyagedények között első helyen említhetnénk egy az első lelőhelyről származók leírásánál első típusnak nevezett darabokkal alakra egyező edényt, mely mégis különösebb figyelmet érdemel. (III. 4.) Művezete u. i. a bronzkori típusokéval egyezik, de teste öblén két olyan madárcsőr alakú, vízszintes fűrésű fogantyú fület látunk, mely élénken emlékeztet a lengyeli sánczról ismert neolith-edények hasonló füleire testének dőlten sakkozott vonaldiszítványai pedig ugyan e kornak minden klasszikus lelőhelyéről ismert jellemző ékítés modorát hozzák emlé-

II. KURTICSI LELETEK.

kezetünkbe. Ugyanezen edényéhez hasonló négy fület látunk egy e helyről származó behajló szélű, síma, mély csésze peremén, daczára annak, hogy művezet dolgában ez is a bronzkoriakhoz csatlakozik. (III. 5.) Folytatva a csoportot, találunk e lelőhelyről három darab, az első lelőhelyről származók leírásánál második típusnak nevezettel alakra egyező síma edényt, melyek közül az egyik azzal teljesen egyezik, a másiknak testén nyolcz bütyök van s ez fazék nagyságú, (III. 6.) a harmadiknak testét csak két bütyök díszíti. Ez előbbiben égetett csontokat, az utóbbiban ugyanazt és egy síma nyílt bronzgyűrűt leltek. Ugyan e lelőhelyről származik egy az első lelőhelyről származók leírásá-

nál első typusnak nevezett harmadik változatával egyező egyfülű edény is, melynek azonban nincs meg a második fület helyettesítő

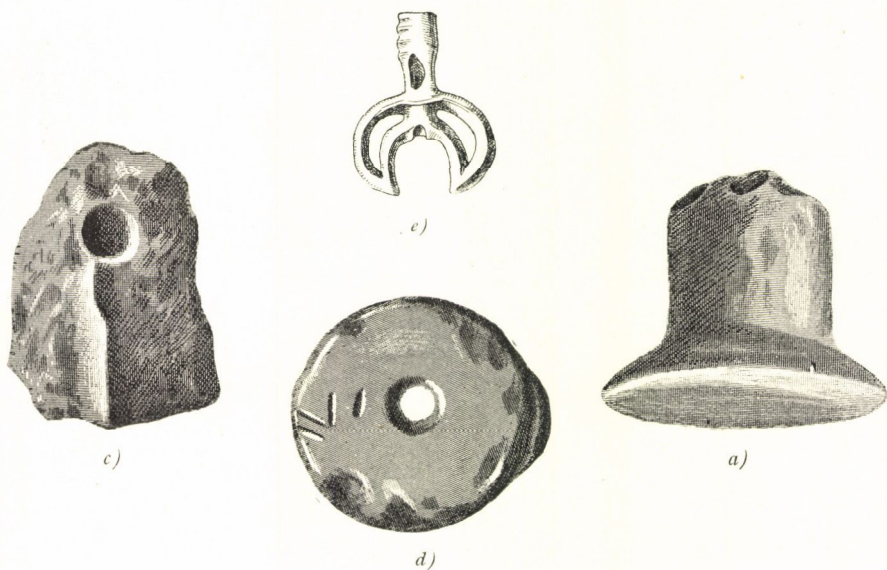

III. KURTICSI LELETEK.

kettős átlukasztása, továbbá egy szürke és egy fekete egyfülű bögre, melyek alakjukkal a bronzkori poharakra emlékeztetnek; egy hasonló,

de vonaldíszes pohár pedig az első lelőhelyről származó bütykös ékítésű apróbb edényekhez sorakozik, bár bütyökdiszítése nincs. Kezdő vaskori átmenet formát képvisel seprős diszítésével egy e helyről származó keskeny kihajló nyílás szegélyű, kétfülű bögre.

Az első vagy második lelőhely egyikéről származnak még a következő darabok, (l. IV.) melyekről azonban dr. Takácsy úr már nem mondhatta meg teljes biztossággal, hogy mégis melyik lelőhelyről való: *a)* egy korongos talpú hengerded agyagláb, *b)* egy pala (?) hengertöredék rovátkos diszítéssel, mely a hisarlikai agyag és földpát hengerkékre (Schliemann: Ilios 500—503) emlékeztet, *c)* egy szabálytalan kődarab, melyben egy lyuk látszik, mely ha nem természetes alakulás, valószínűleg

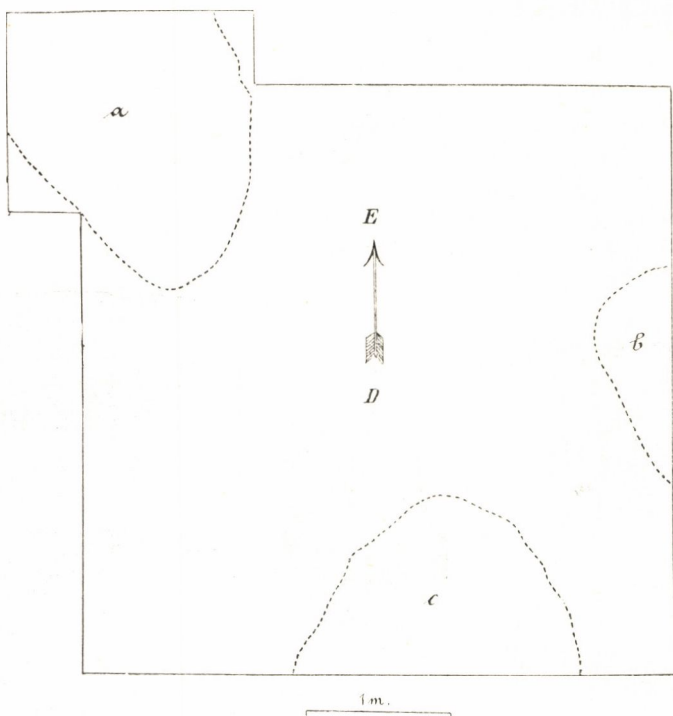

IV. KURTICSI LELETEK.

az öntési variánsok eltávolításánál, mint dörzsölőkö játszott szerepet (?) *d)* egy római kori barbár edénytalp átfúrással hálósúlylá alakítva. Végül volt a gyűjteményben egy félholdas bronz csüngő is, *e)* melynek lelőhelye egészen bizonytalan.

A gyűjtemény tehát a neolith kortól a római kori barbár időkig szolgáltatott leleteket, köztük több igen érdekes és plausibilis átmeneti alakot. Mindazonáltal világos volt, hogy a tiszta neolithkori cserepek és a bronzkori, illetve átmeneti vaskori ép edények más-más természetű leletek. A két edényben lelt égetett csont és az egyikben talált bronzgyűrű azt mutatják, hogy az utóbbiak urnatemetkezésből származnak, míg az előbbieket telephelyek maradványai ép úgy, mint a sokkal későbbi római kori barbár darab is.

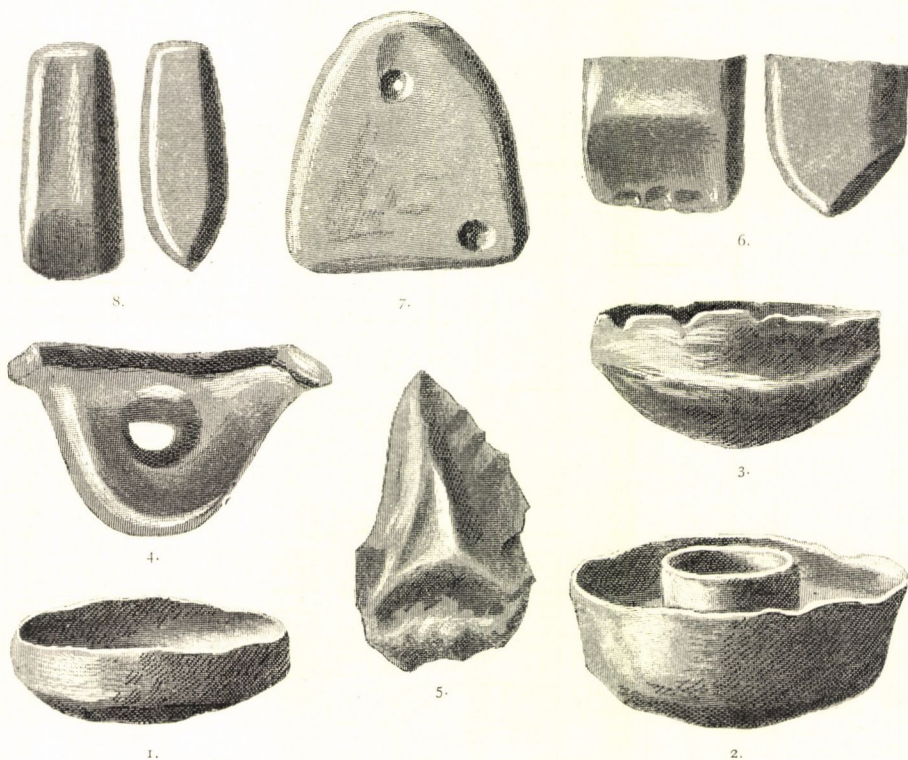
E leletek alapján három helyen egyszerre kezdtem meg az ásatásokat, ú. m. a kastélytól északra, nem messze a már említett dinnyeföldtől, a kastélytól délnyugotra az ú. n. csikó-istállónál és a kastélytól keletre, vele egy légvonalban, tőle mintegy negyedóra járásnyira. Mind a három helyen telephelyekre bukkantam s így az előbb említett két helyen az ásatást rögtön beszüntettem s minden erőt a legutóbb említett helyen használtam fel. E hely a Lukács-tanya és a Vásárhelyi csárda között van és pedig úgy, hogy tőle az előbbi nyugotészaki, az utóbbi keletdéli irányban fekszik. A Bugyér partja északi irányban 242 lépés-

V. KURTICSI LELETEK SZINHELYE.

nyire van, a megásott hely északi szélétől. A felásott terület méreteit és alakját az ide zárt helyszínrajz mutatja. (l. V.) E helyen két réteget találtam. Az első réteg megy 42 cm. mélységig, a második réteg pedig 80 cm. mélységig. Az első réteget rendkívül nagy égetett sártapasz töredékek alkotják s ebben találtunk: egy ökörfejre emlékeztető sárga égetésű talpas alakocskát (v. ö. Schliemann: Ilios 192., 193. Mikenæ 113., 159., 160. Tiryns Taf. A fig. d. Taf. B fig. 23. Taf. D Taf. XVII—XIX. Hoernes: i. m. Taf. II., III.) egy hasonló égetésű sekély csészét, (VI. 1.) egy vöröses égetésű kerek csészét, (VI. 2.) melynek közepén kisebb kerek rekesz van s valószínűleg mécsül szolgált s melyhez hasonlót a Saint Jean

melletti nehuéi dolmenből jelentenek (Archiv für Anthrop. XX. k. 1890. 121. l.), egy másik vöröses égetésű csészét szabálytalan hullámhornyolatos szegélylyel, (VI. 3.) egy csonkakúp alakú fekete agyagedényke alját (v. ö. Hoernes i. m. Taf. VI. 13.) egy agyaggyöngy fele részét, továbbá egy bronzkori agyagedény két töredékét széles hullámhornyolatokkal díszítve, egy tiszta La Tène ízlésű agyagedény nyakrészletét és egy kisebb hasonló ízlésű agyagedénynek töredékét, végül római kori barbár agyagedény részleteket, ú. m. egy talpat, egy pálczás peremű nyílásrészletet, egy fenékrészt, négy talpat, egy peremet, négy oldalrészt és egy terra

VI. KURTICSI LELETEK.

sigillata mázú darabot, valamint egy fenőkövet. E réteg 48 cméterig teljesen egyöntetű volt s bármily messze haladtunk is elő, megszakadást nem mutatott. Római kori barbár cserép még 42 cm. mélységben is fordult elő. A második réteg már szakadozott volt s leletek csak azokon a helyeken fordultak elő, valamint az égetett sártapasz darabok is, melyek a helyszínrajzon pontozott vonallal vannak bekerítve és *a*, *b*, *c*-vel vannak megjelölve. Az *a* területről került elő egy kovapenge és egy pattintgató kő (v. ö. Hoernes i. m. Taf. XX. 5—9.), egy vörös égetésű neolith edényfűl függélyes lyukkal. (VI. 4.) A *b* területéről egy sárga kova nyílhegy, (VI. 5.) egy gyalu alakú csiszolt kővessző töredéke (v. ö.

Hoernes: i. m. XVII. Taf. 21—35., rajzát l. VI. 6.), egy vöröses égetésű neolith edény fogantyú sima, és egy hasonló, de szélén rovátkos darab, végül egy égetett agyag hálósúly (VI. 7.). A *c* területéről egy neolith edényrészlet, szélén rovátkokkal díszítve, egy hasonló, de bütyök fogantyúval (vörös) egy harmadik hasonló, de szürke égetésű darab, egy sárgás szürke égetésű edényaljának részlete kettős vonalkeretbe zárt szakgatott vonaldíszszel és egy ép gyalu alakú csiszolt kőszerszám, (VI. 8.) végül két darab csont ár. Mind a három helyről kerültek elő azon marha-

VII. KURTICSI LELETEK.

és kutyacsont maradványok, melyeket az ásatás e részen nyújtott, de melyekből a felső rétegben nem találtunk.

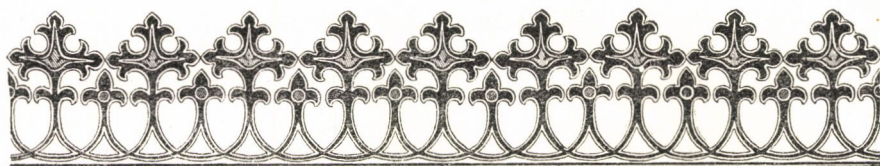
Az *a*, *b* és *c* helyeket úgy tekinthetjük, mint a neolithkori kunyhók alapjait, minthogy azokban tiszta neolithkori tárgynál egyéb elé nem fordult, s ha ez így van, akkor a felső réteg leleteinek zaggyvaságát csak azzal magyarázhatjuk meg, hogy a telep nem hirtelen és egyszerre pusztult el, hanem miután lakói elhagyták, lassankint dűledeztek a kunyhók; törmelékeik soká fedhették a föld színét, ott heverhettek még akkor is, mikor a római kori barbár edények divatja járta, mert csakis

így kerülhettek azok cserepei közéjük oly nagy számban. Annál valószínűbb ez, mivel az égetett sártapasz réteget alig fedi ma is egy ásónyomnyi föld. A mi a bronzkori cserepeket illeti e helyen, melyek közé valószínűleg a mécses s a szabálytalan hullámos hornyolatos szegélyű csészécskét is számítanunk kell, azoknak folytonossági összeköttetése a neolithtal annál kevésbbé tekinthető kizártnak, mert bizonyos neolith reminiscentiákra az egyik-másik edénynél ráutalhatunk, sőt ha a Takácsy-féle gyűjteményben leírt, hornyolatban ülő, dudoros díszű edénykét is figyelembe vesszük, úgy nem valószínűtlen az sem, hogy a kurticsi telepek folytonossága csak a vaskorban szűnt meg, tán éppen az egyéb leletekkel bizonyított szkitha invasio következtében.

A mellékelt helyszínrajzunkon három kunyhó részlete látszik, melyek úgy látszik tojásdad üregek voltak. Ezt azonban megállapítani már nem volt időm, mert a véletlen szeszélye folytán az ásatás oly helyen folyt, a hol mind a háromból csak egy részt érintettünk s legalább két napi földmunkára lett volna szükségem, hogy akkor, mikor már e kunyhók contourjait megkaptam, akár csak az egyiket is teljesen kidolgozzam. Ennyi idővel azonban már nem rendelkeztam. (Ezen ásatásból származó leletek Kurtics *A*-val vannak jelölve.)

A más két helyen megkezdett ásatások csupa bronzkori edény-cserepeket eredményeztek, (jellemzőbb darabjaikat l. VII. Kurtics *B.* és *C.* rajzokon) s tekintettel arra, hogy e helyeken mindenütt a felső réteg tetején dolgoztak csak, jogunk van feltételezni, hogy hasonló telepekből származnak ezek is. (Kurtics *B* a kastélytól délnyugotra és Kurtics *C* a kastélytól északra vannak jelölve.) Úgy látszik, hogy a Bugyér mindkét oldalának egész hosszában vonulnak e telepek, melyeknek felkutatásából még sok érdekes eredményt várhatunk. Az eddigiekért pedig legyen itt megengedve, hogy dr. Takácsy Sándor úrnak a M. N. Múzeum háláját fejezzük ki.

Dr. Pósta Béla.

LEVELEZÉS.

I. VARJU ELEMÉR: A GYULAFEJÉRVÁRI SZÉKESEGYHÁZ SÍRKÖVEIRŐL. Alig van nemzet, a melynek annyira meg kellene becsülni múltjának legszerényebb emlékeit is, mint a miénknek, mert talán nálunk hagyott meg a romboló idő legkevesebbet, mégis mi fordítunk legkisebb gondot műtörténeti s történelmi maradványainkra. Többnyire a külföld mértékével nézván a dolgokat, kevésnek, szerénynek, kicsinyesnek találjuk azt az anyagot, a melyből műtörténetünk meríthet, s míg egy kívülről hozzánk került képen vagy kupán lelkesedünk, addig veszni hagyjuk, merőben megfoghatatlan közömbösséggel, az itthoni műemlékeket.

A két nagy művészi ág, a festészet és a szobrászat dicsekedhetik a legkisebb irodalommal hazánkban, s a legkevesebb *ismert* emlékkal. Hangsúlyozzuk: *ismert* emlékkal, mert eldugva, a pusztulásnak átadva, nem méltányolva van, ha nem is sok, de ahoz elég, hogy valamikor a magyar műtörténetet meg lehessen belőlük és róluk csinálni. Hanem sietni kell felkutatásukkal s a közrebocsátással, mert azt tapasztaljuk, hogy emlékeinknek a békés idők többet ártanak, mint a legpusztítóbb háborúk. Azt, amit a tatár s a török meghagyott, tönkre tették a II. Józsefek, a kik a nagy jelszavak leple alatt elhurczolták s megsemmisítették a kolostorok, iskolák ősi kincseit; elrontották a meczenások, átépíttetvén s idomíttatván a «jó ízlés» nevében barokká a régi idők remek alkotásait, s ha még aztán kikerüli a szomorú sorsot valami, úgy elveszni hagyja azt a tudatlanság és a közömbösség.

Minduntalan halljuk a panaszt, hogy szobrászatunk csak a legeslegújabb időkben keletkezvén, jóformán alig mutathat fel valamit a régibb századokból. S mily igaztalanul. Kevés emlékünks van ugyan, de van elegendő, azonban senki sem vállalkozik kiadásukra. Szobrászati maradványaink nagy részben elvesztek, s a megmaradtak legbecsesebbjei sírköveink, tumbáink. Ezek más tekintetből is fontosak és érdekesek lévén, különösen megérdemlik a figyelmet s jó képekben, kifogástalan leírásokban való közrebocsátásuk nagyon szükséges lenne. Csoma József s az oly korán elhunyt Csergheő ismertettek ugyan egy néhány sírkövet, s időnként folyóiratunk mások tollából is adott e nemű ismertetéseket, a kassai dóm síremlékeit pedig Récsey Viktor publikálta, de nem is szólva arról, miszerint a legtöbb közölt ábra hasznavehetetlen, csak arra akarjuk a műtörténetünk iránt érdeklődők figyelmét felhívni, hogy a kiadottak a meglevő anyagnak *egy tizedét sem teszik*, s tisztán véletlenségből lévén összeválogatva, műtörténeti szempontból képet nem nyújtanak.

Szinte megdöbbenő, hogy mi, a kik «a történelmi multat» folyton folyvást emlegetjük még legnagyobb történelmi alakjaink emlékeit sem tartjuk arra érdemesnek, hogy ránk maradt sírszobraikat fentartsuk s képüket mai igényeknek megfelelően közrebocsássuk. Ennek a szomorú közömbösségnek egyik legkiválóbb példájáról akarunk itt röviden megemlékezni, remélve, hátha akad valaki, aki érdeklődik a dolog iránt s segít a bajon.

E sorok írója október hóban Erdély régi fejedelmi székhelyét, Gyulafejevárt kereste föl, részben a nagybecsű Batthyány-könyvtár kedvéért, részben hogy megláthassa az ország egyik legnevezetesebb templomát s a benne található sírköveket. A templomról, a mely a helyreállítást nagyon is megkívánja, nem akarunk most szólni, csak síremlékei szomorú pusztulását óhajtjuk megismertetni olvasóinkkal.

Mennyire érdekeseknek találták ezeket már száz évvel ezelőtt is, legjobban mutatja, miszerint már 1791-ben külön munkácskát szentelt nekik a szorgalmas Szereday Antal, gyulafejevári prépost.*

Fájdalom ábrákat nem mellékelte könyvéhez s így az azóta elveszett emlékekről fogalmat sem tudunk már alkotni magunknak. Adja nem kevesebb mint 33 sírkő leírását, melyek egykor a templom belsejét ékítették. Meg van pedig ebből, többé-kevésbé ép állapotban *tizenkettő* és egynek alig számbavehető töredékei. Tehát egy század elég volt az emlékek nagy részének elpusztulásához. S minők tűntek el! Lépes György püspök alakos síremléke 1442-ből, Bethlen Gáboré, Martinusi Györgyé, Varkócs Tamásé s több XIV—XV. századbeli. II. Rákóczy Györgyéből csak a keretet képező márványdarabok vannak meg. A fenmaradtak állapota igen-igen szomorú.

Ennek a néhány meglevőnek mostani helyükről való áthelyezése, rendbeszedése és kiadása archæológiánk legsürgősebb feladatai közé tartozik. A kegyeletről nem is szólva, műtörténetünk érdeke nem engedi a munka tovább való elhalasztását.

Egy részük a padlóban van, s már-már tökéletesen lekopott. A legjelesebb három főpapi alakos kőlap: Széchy Domokos († 1368), András († 1356) és István († 1519) emléke. Az utóbbi kettőn már alig lehet valamit észrevenni a felirathból, annyira elkopott a járókelők léptei alatt. Ki kellene őket emelni mostani helyükből s beállítani a falba. Most, egy vasrács lévén a három, egymás mellett fekvő kővön át állítva, nemhogy lefényképezésük, de még lerajzolásuk is lehetetlen.

A János Zsigmond és Izabella királyné remek faragású márványtumbái részben ez utóbbinak a kiállításán volt gypszéből, részben a róluk megjelent leírásokból ismeretesek. Mai helyük, a templom baloldali mellékhajójában, nem méltó hozzájuk, de még tüzetesebb megtekintésüket sem engedi meg. A jól megvilágított kereszthajó egyik kápolnájában kellene őket elhelyezni, valamelyik oltárral átellenben.

* A ritka könyvecske czíme: Collectio continens Tabulas vetustorum, ac recentiorum monumentorum, quae in Templo Alba-olim-Juliensi, nunc Carolinensi in Transilvania sunt, fueruntque locata. A. Caroline. 1791.

A legrosszabb helyen és a legszomorúbb állapotban van azonban a templom három legbecesebb emléke, a három Hunyadi sírládája.

Legnagyobb nemzeti hősünk, nemkülönben testvére és fia László emlékei, melyek ha megcsonkítva is, de mégis meg vannak a sok dúlás, rombolás után, a székesegyház egyik félreeső részében, a legsötétebb helyen, egy rozoga fakorlással körülvéve állanak. Még csak megnézni sem igen lehet őket, annál kevésbé lefényképezni vagy helyesen lerajzolni. Megkísértjük azonban legalább leírásukat, hogy ki-ki láthassa, mekkora fontosságuk van mű- és kultur-történeti szempontból.

Balról elsőnek áll Hunyadi László tumbája. Anyaga vörös márvány, kivévén belső oldallapját s a lábánál lévő oldalt. Az első párkányos homokkő, nyilván nem tartozott hozzá eredetileg, csak a múlt században történt összerakáskor tették mostani helyére. Végső oldalát egy ugyancsak más emlékről származó fehér márványlap képezi, rajta csinosan faragva a két angyal tartotta czimer-cartouche, mezején nyillal átlőtt medvemancs. A címeren *F. O. A. K.* betűk. Ez tehát a Kendi-család valamelyik tagjának síremlékéhez tartozott. Korát körülbelül a xvi. század közepére tehetjük.

A fedőlap Hunyadi László életnagyságú alakjával, a három közül a legépebb. Az ifjú lovag teljes góthikus vértzetbe öltözötten ábrázoltatik, fején azonban nem sisak, hanem valamelyes kalpag-féle lehetett, mely alól sűrű, tömött hajfürtje bugygyannak elő. Vállaira bőven redőzött palást van terítve. Lábai, a kor szokása szerint, egy összekuporodott oroszlánon nyugosznak. Mellette két czimer paizs van. Egyiken, a Hunyadiakén, a gyűrűt tartó holló, az apai czímer, a másikon kinövő farkas. Hogy jut ez ide? A Szilágyi-czimer, melynek itt kellene, mint anyainak állni, lángokból kinövő, fenyőfát tartó kecskebak. Tág tere nyílik a találgatásoknak, a kérdés alaposabb megvizsgálását azonban akkorra halasztjuk, mikor alkalmunk nyílik a nevezetes emléknek jó ábrával való publikálására. Még csak azt említjük meg, hogy a címereket egy-egy lebegő angyal tartja. Felírata, úgy látszik nem volt, az oroszlán hátára rá van ugyan vésve a név, de ez legjobb esetben is csak a xvi. század végén került oda, míg maga a sírkő kétségtelenül xv. századi mű.

Középen áll a kormányzó emléke. Ennek anyaga is vörös márvány s lábtól való oldalát ép úgy, mint annak, egy hozzá nem illő fehér márványlap képezi, a mely kétségtelenül a Kendi-czímeres kőhöz tartozott s azzal egy mester készítménye. Hadi-emblemák vannak rajta a késő renaissance modorában, szépen és korrektül kifaragva.

A kormányzó sírszobra nem valami elsőrangú művész munkája. Az alak aránytalan, a hatalmas felső testhez mérten igen rövid lábszárai vannak, a ruha redői merevek s igen primitív módon vannak ábrázolva. Meg is van csonkítva barbár módon, az orr, s az áll le van törve, jobb alsó karja, alsó lábszára s mindkét lábfeje hiányzik. Mégis érdekes adatokat nyújt Hunyadi arczképéhez s a xv. századi viselet történetéhez. Az arc magyaros, kiálló arczsontokkal és erősen domború homlokkal; fölfelé kunkorított erős bajusz és kerekre nyírt, az egész alsó arcot körülvéző szakáll adnak neki férfias jelleget. Haja simán le van fésülve s kerekre van nyírva. Fején sajátos alakú prémes sapkát visel,

a melyen elől a homlokra hajló leffentyű van. Karimájához toll van tűzve. Testét lehajtott gallérú (talán újak nélküli) prém-bélésű suba fűdi, a mely szét lévén terítve, látni engedi a felálló, elől azonban kivágott gallérú, térden alúl érő kabátot, a mely, mint azt a fraknói kincstár xv. századi kabátjain látjuk, hátul hosszabb mint elől, valóságos frakk. A kabát baloldali csücske fel van tűzve a hármaz zsinórból álló övbe. A kabátot a mellen sűrű, apró, kerekfejú gombok tartják össze. A széthajtott kabátszárnyak egy alul lévő kurta felöltő szélét engedik látni. A lábszárakat szűk nadrág borítja, a hiányzó lábfejeken bakancs lehetett, a jobb kéz egykor vezéri buzogányt tartott, gömbjének kerek nyoma a párnán látható, melyen az alak feje is nyugszik. A balkéz az egyenes pallosra van nyugtatva. A kölap alsó részén, a két láb közt van a mester jelvénye; ennek megfejtése azonban csak hosszas levéltári kutatások révén remélhető.

A párnára a xvi. században rávésték a kormányzó nevét: JOHANNES HVNYADI GRVINS, bizonynyal ugyanannak rendeletéből, a ki a Lászlóéra ráalkalmaztatta a felírást.

Műtörténeti szempontból a fedőlaponál jóval becsesebb a tumbának két oldallapja, melyen erősen kiálló domborműben két jelenet van a kormányzó életéből megörökítve. A balról álló reliefen megkötött török foglyokat hajtó keresztény lovagok láthatók. Elöl két pánczélos alak, mögöttük hátrakötött kézzel lépkednek a muzulmánok ezek után pedig újra hét gótikus vértű keresztény vitéz poroszkál. A másik oldal domborműjén sokkal mozgalmasabb jelenetet látunk: keresztény vitézek harcolnak a törökökkel. Hasonlóan az előbbinek alakjaihoz, itt is nyugoti modorú lemezpánczél és vassüveg (salade) képezi a magyarok öltözetét.

A két dombormű műbecs tekintetében magasan felette áll a kormányzó képmásának s késő gótikus emlékeink legjobbjai közé tartozik. Nagyon óhajtottuk volna ábrában is bemutatni, de mai helyzetükben még jól megnézni is alig, lerajzolni vagy lefényképezni pedig éppen nem lehetséges őket. Pedig mennyi tanulságot meríthetnének belőlük mű- és műveltségtörténészeink.

A harmadik Hunyadi-emlék a legcsonkább, de meg van körírata, a mi viszont a más kettőnél hiányzik. A körírat az alakos fedőlap szélén megy végig s gót minusenlakkal van vésve, hangzik pedig eképen:

(hice) † t. tumulatus. miles. iohannes. vocatus. frater. gubernatoris. sit. iunctus. celitis. choris. anno. dni mccc° XXXIII * de. huniad. 27. hic. est. tumulatus iohes. miles. iunior. de huniad. vocats. frater. eius. ann di
(2. sor) sit. iunctus. celitis. choris.

A fej nagyobb része le van törve s a földön hever. Annyit azonban ki lehet venni, hogy az arc fiatal emberé volt s haja olaszosan kétfelé van, tömött csomóban, hajtva. A nyakon pánczélszövetű colier, melyből a kabát magas gallérja kiáll. A mellvért bordás, élén gótikus cifrájú paszománttal s kagylós hónaljvérttekkel. A pikkelyes csatakötényt keskeny, sima szíjj erősíti a derékhoz, alóla lánczing látszik ki. A himzett kardkötő a csipőkre van

* Az évszám hibás, mert ifjabb Jánosról még 1440-ben is történik említés.

eresztve, a rajta lógott pallósnak csak egyenes keresztvasából van még meg egy darabka. Az alak lábszárai, mintha csak le volnának vágva, teljesen hiányoznak. Csak az oroszlánon nyugvó lábfejek maradtak meg, rajtuk pedig rák módra tagolt vassaruk vannak.

Ennek a tumbának mind a három eredeti oldala meg van, csak a negyedik hiányzik, vagy talán a falhoz lévén támasztva, csak nem látható. Minden oldalon szép gótikus faragványok között egy-egy címer és pedig az ország pólyás paizsa, a cseh oroszlán és a Hunyadyak hollója. Ez az emlék is, mint a másik kettő, vörös márványból készült.

A mi a három emlék korát illeti, az nézetünk szerint, a menyire a nagyon sérült kövek megállapítani engedik, nem ugyanaz. Az ifjabb Jánosé megfelelhet az évnek, a melyben az egykor alatta nyugvó vitéz elhunyt. Még teljesen jó gótikus formákat mutat, különösen oldallapjainak ornamentikája olyan, s minőt a század közepén túl hiába keresnénk emlékeinken. Nagyon valószínű, hogy még a gubernátor állíttathatta szeretett öcsce sírja fölé.

Ennél legalább is 30 évvel újabb a kormányzó emlékköve. Bizonyynyal valamely hazai képfaragó műve s megrendelője Szilágyi Erzsébet. Azt véljük fel sem tehető, miszerint a nagy ember sírja Mátyás trónraléptéig jeltelenül állott volna. Ellenben Mátyás állíttathatta fel a László emlékét, mely munkájára nézve is a legújabbnak látszik s a xv. század végéről való síremlékeinkkel mutat rokonságot.

A három emlék valamikor a főoltár közelében állott s mai helyükre csak akkor kerültek, midőn a német zsoldosok által barbárul feldúlt tumbákat, melyeknek darabjai szerteszét heverték, Bajtay vagy mások szerint Sztoyka püspök összeállíttatta. Akkor használták fel a Kende-czímeres és a másik ehez illő fehér márványlapot is, oldalakúl, a megfelelő eredeti darabok ki tudja hová lettek.

HUNYADY JÁNOS SÍREMLÉKE GYULAFEJÉRVÁRTT.

Varjú Elemér vázlata szerint.

Az emlékek mai állapota és helye a kegyelettel, melylyel a nagynevű ősök iránt tartozunk, sehogy sem fér össze. A legsürgősebb teendő régi helyük megállapítása s a kőkoporsóknak oda visszahelyezése. Szakértőknek kellene eldönteni, helyén lenne-e a hiányzó részek kipótlása? Ugy hisszük, igen, ha előbb a mostani állapotukat feltüntető gypszmásolatot vennének róluk. Akkor aztán nem kellene pirúlnunk, ha valamely idegennek mutatjuk meg őket.

Addig, míg ez meg nem történik, publikálásuk is merőben lehetetlen. Lerajzolni legfeljebb a felső lapokat lehet, de jól ezeket sem. Nem is szólva a »Vasárnapi Ujság«-ban ezelőtt körülbelül 30 évvel a két első emlékről közrebocsátott hihetetlenül gyarló képecskékről, csak a gubernátor sírkövééről legújabbán az »Athenæum Magyar Nemzet Történet«-ében megjelent ábrára utalunk. Ez legjobban mutatja, mennyire nehéz még türhető képet is adni róluk. Lefényképezésük így fekvő helyzetben, egyszerűen lehetetlen. Az oldalak dom-borműveihez meg épen nem lehet hozzáférni.

Reméljük azonban, hogy rövideden segíteni fog a bajon Gyulafejérvár áldozatkész püspöke s a káptalan. A templom restaurálása úgy is tervbe van véve, a mikor úgy a meglevő, mint a még esetleg napfényre kerülő * emlékek bizonynyal jobb helyet kapnak. De a Hunyadiak emlékeiről addig is gondoskodni lehetne és kellene. Ehez sem nagy munka, sem sok pénz nem kell, mindössze egy kis jóakarat szükséges azok részéről, a kik a templommal rendelkeznek.

Varju Elemér.

II. MIHALIK JÓZSEF A VERSECZI ÖTVÖS-LEMEZRŐL.

A régiségekben gazdag Kápolnahegy, melynek északi lejtőjén — mint arról Milleker Bódog értesít ** — egykor a középkori Versecz épült, 1892. évi november hó 1-én a középkori magyar ötvösségnek egy szerfőlött érdekes és becses emlékét szolgáltatatta. A lelet körülményei felől Milleker adataiból értesülhetünk, a melyek szerint ott szálló-rigolirozás közben egy bronzból készült vésett lemezt, egy kis vasüllőt s egy kisebb méretű sárgaréz-lemezt találtak, hamu és égett törmelék között. Nyilvánvalóvá lett, hogy a lelet tárgyai egy kisebb ötvösműhelynek maradványait képezik, ámde ezek közül csupán a szóban forgó s jelen ismertetésem tárgyát képező bronzlemez tudott jó kezekbe jutni, a többi szőrin-szálán itt is, mint oly sok helyütt, elkallódott.

Milleker értesítéséből kivehetjük, hogy a régi ötvös-műhely legértékesebb tárgya mentetett meg, tehát ez egyszer nincs okunk búslakodni a fölött, hogy — a mint ez minálunk oly gyakran megesik — a leletnek csupán csak a polyvája jutott kezeinkhez, mert a lemez a maga nemében páratlanul álló lelettárgy hazai régiségeink sorában és szerfőlött tanulságos a középkori magyar ötvösmíveség technikája szempontjából.

* A múlt század óta elveszett sírkövek egy részét oltárok készítésére használták fel, s így ezek még egyszer előkerülhetnek.

** »Arch. Ért.« Új folyam. XVIII. köt. V. füzet 412. old.

A lemez ma a verseczi városi múzeum tulajdonát képezi, a hol múlt évben e folyóirat szerkesztője megpillantotta és kérésére a nevezett múzeum igazgatósága lehetővé tette, hogy ismertessük.

A lemez a normális keverési arányt előtűntető, kissé vöröses színbe játszó bronzból van öntve; alakja kevésbé szabálytalan téglalap, melynek legnagyobb hossza 13·2, szélessége 9·1, vastagsága pedig 0·11—0·12 centiméter. Mindkét lapján bevéssett alakos és figurális diszí-

I. VERSECZI ÖTVÖSLEMEZ.

tések láthatók, szám szerint az egyikken tizenhárom, a másikon tizennégy, összesen tehát huszonhét. Ezek sorjában a következők:

Első oldal: 1. Gyöngykörben hat félkörív által képezett mezőben oroszlántestű szárnyas emberalak. A félkörívek s a gyöngykör által képezett háromszögű mezőkben egy-egy köralakú kis púp, a belső mezőben szabálytalanul elszórt apró rosetták s négy, ugyancsak minden symmetria nélkül elhelyezett nagyobb duplaszirmú körkörös rózsza. (Átmérője

5·7 cm.). A véset bal felső szögleténél, a gyöngykörön kívül, egy háromlevelű nyílt kicsiny korona.

2. Körben négyes karély, ebben síma félgömb. A karélyok érintkezési pontjainál egy-egy apró félgömböcske. (Átmérője; 2·9 cm.). Alsó szélénél apró téglalapú mezőben e két góth majuscula: *Ų Ų*.

3. Fülbevalónak alakja. Felső része gyöngykörrel határolt kerek lap, melyben symmetrikusan hét pontocska van elhelyezve. A kerek lap tetején fül gyanánt szolgáló nyulvány. Alsórésze csúcsíves virágot ábrázol, mely háromágú. (Hossza 3 cm.).

4. Körben hatoskarély (Sechspass). Ebben oroszántestű emberalak, jobbában kardot villogtatva. Melle előtt köralakú mezőben egy csúcsán gömböcskével díszített félgömb alakú púp. A hatoskarély egyik ivéből hármassal levél hajt ki. (Átmérője: 5·3 cm.).

5. Körben hét apró kör, ezek mindenikében egy-egy kisebb csillag, fölfelé hegyesedő csúcsokkal. (Átmérője: 2·4 cm.) Az idom felett balra egy elmosódott vésetű köralakú mélyedés, alatta egy körnek háromnegyed része, melyben elmosódott ívek (:) s egy négy ágú kisebb csillagocska vehető ki.

6. Körben hatlevelű rozetta. A levelek hegyesedő tojásdad idomúak, közepükön gerinczczel. A rozetta központjában apró köralakú púp. A szirmok köreibben egy-egy gyöngykörrel beszegett pontocska. (Átmérője: 1·8 cm.)

7. ∞ alakban hajlított leveles indának két végén négy szirmú virágot példázó idom. (Hossza: 2·6 cm.). Fölötte apró lécztag, melyben apró csillagidomú díszek helyezvék sorjában. (Hossza: 1·2 cm.).

8. Két sorban apró pontocskákból képezett párhuzamos vonal, melynek jobb vége felé eső része elmosódott. (Hossza: 2·7 cm.).

Második oldal: 1. Körben gazdag redőzetű tunikába öltözött szárnyas angyalnak térdképe. Jobbában könyvet tart, baljában meghatározhatatlan tárgyat emel, feje körül dicsfény. (Átmérője: 3·5 cm.). A bal felső szögletben egy három levelű nyílt kis korona.

2. Pálczataggal és gyöngysorral beszegett négyszögletű mezőben kör, ebben szárnyas oroszlán, feje körül dicsfény. Az oroszlán előtt könyv, körötte szabálytalanul elhelyezett apró rosetták. A négyszög sarkainál belül négyes dudorokból kombinált sarokdíszek. (Hossza és szélessége: 4·2 cm.). Jobb alsó sarkánál hat apró kör, melyek részben elmosódottak s a négyszög vonalait érintik.

3. Gyöngykörben hat köralakú kisebb mező, ezek mindegyikében egy-egy majusculás gót *Ų* betű; a középső rész oldalaival befelé hajló szabályos hatszögalak, melyben ugyancsak egy *Ų* betű foglal helyet. A körök közötti mezőkben egy-egy, összesen hat pont, a hatszög külső oldalain pedig gyöngyökből képezett ívecskék. (Átmérője: 3 cm.). A bal felső sarokban téglalapú kis mezőben pont és mögötte egy *Ų* betű.

4. Köralakú mezőben Sámson az oroszlánon; Sámson egyik lábával az oroslán hátán térdel, a másikat derekára feszíti s két kezével az oroslán száját tépi. A köralakú keretből két növényinda nő ki, melyeken apró hármás levélkék ülnek. (Átmérője. 4'4 cm.).

5. Rosetta, nyolcz küllőből alakítva, melyeknek végei összekunorodók. A rosetta közepén kisebb kör, ebben pont. (Átmérője: 1'4 cm.).

6. Fülbevalónak alsó része, mely a fentebb 3. szám alatt leírt

2. VERSECZI ÖTVÖSLEMEZ.

góthikus motívumnak megfelel. Fölötte a felső résznek egy négyszög alakú darabja elmosódott vésésben foglal helyet. (Hossza: 2'5 cm.).

7. Félgömb alakú púp, egészen síma felülettel. (Domborodása: 0'8 cm.).

8. Frieznek egy tagja. Párhuzamos vonalak között jobb s balfelől a négyes karélynak egy-egy fele által határolva. A belső mező négyszög, melyben hegyére állított rhombusz foglal helyet; a rhombusz oldalvonalain át a sarkok felé egy-egy, összesen négy apró csillag, közepén emberfő. (Hossza: 3'2 cm., szélessége 1'8 cm.).

9. Körben emberfő. (Átmérője: 1'1 cm.).

10. Frieznek egy tagja. Hármas gyöngyvonalakból alakított négyszögben négy nagyobb félgömb alakú púp, mindenik között 2—2 kicsiny gömböcske. (Hossza: 2'7 cm., szél., 1'4 cm.).

11. Négyes karélyban hosszúhajú szakállas emberfő. A karélyok beszögellési sarkaiban kívülről egy-egy pont. (Hossza 1'8 cm.).

12. Gyöngyvonalból képezett négyzetben kör, ebben hat ágú rosetta, az ágak végein s a behajlások köreiben egy-egy kicsiny púp. A rosetta közepében szederalakú dudor. (Hossza és szélessége: 2'1 cm.).

A lemez egész felületét vékony barnás oxydhártya borítja, lekoptatott éleiből, az ábrák bevésett falain helylyel-közzel fellépő apróbb sérülésekből pedig világosan észlelhetjük azt, hogy a lemez gyakorlati czélokra szolgált s huzamosabb időn át vétetett alkalmazásba. Hogy mi volt ez a cél s minő eljárásoknak szolgált a plakett eszközéül, arra nem nehéz megfelelni. A lemez oly mintát képezett, a melynek segélyével az ötvös az abba homorúan bevésett alakokat akár öntés, de leginkább trébelés útján domborúan állította elő vékony ezüst- vagy aranylemezen. Hogy ez tényleg így volt, bizonyítják az analógiák, a melyekkel már az ó-világ ötvössége köréből birunk. Hans Schliemann Mykenæben ásta ki a vékony aranylemezből kitrébelt plakettek egész sorozatát, a melyek palmettákat, kacskaringós ornamentumokat, tengeri puhányokat, figurális díszítéseket stb. viselnek s a melyeknek illetően negativ-formákon való előállítását bebizonyítva látjuk azzal a négy darab bazaltból készült mintával, a melyeket Schliemann ugyancsak Mykenæ romjai közül hozott napvilágra.* A minták közül az egyik kiterjesztett szárnyú madarat, a másik csigavonalban összekunkorodó dísz s egy kis négyszögű lemezt, a harmadik liliomlevélhez hasonló ékszert, végre az utolsó növénylevelet ábrázol negativ előállításban, vagyis a kő anyagába homorúan bevésve. A minták rajzainak megfelelő fémplaketteket magukat nem sikerült ugyan Schliemannnak megtalálnia, de lelt számtalan olyatén ékszert, a melyek ezen mintáknak legszorosabb analógiái s a melyek ma a berlini múzeumnak nagybecsű emlékeit képezik.

Hogy az ó-kori klasszikus népek ötvöseinek e technikája átszármazott a középkorra is, sőt azontúl is gyakorlatban maradt, azt egyrészt a reánk maradt ötvösművek megfelelő példányai bizonyítják, másfelől igazolja az a tény, hogy illetően minta gyanánt szolgáló fémlemezeket az újkorból is képesek vagyunk felmutatni. Hogy csak egy példát idézzünk, utalunk a magyar Nemzeti Múzeum tizenhatodik századbéli fémmintájára, a melybe a Forgáchok hableányát ábrázoló címer van bevésve,

* Schuchhardt: Schliemanns Ausgrabungen. Leipzig, 1891. 324. lap.

s a mely egyéb czélra nem szolgálhatott, minthogy abban a kérdéses czímert öntés vagy trébelés útján előállítsák.

Nyilvánvaló tehát mintánk rendeltetése s most nincs egyéb hátra, minthogy az egyes alakos és ornamentális rajzokat tárgyalás alá vevén, megkísértsük kimutatni azt, mily rendeltetésűek lehettek az általuk előállított díszítések.

A jobbadán nagyobb méretű figurális díszek közül a karmaiban könyvet tartó szárnyas oroszlán alak, nyilván evangelista-jelvény s mint ilyen Szent-Márk symboluma. A tárgy tehát, mely e mintából trébelt lemez alakjában kikerült, czélszerűen volt felhasználható akár keresztnek végére, akár evangeliumos könyv vagy missalé fedőlapjának a díszítésére, a mire analógiát a középkorból, de a későbbi időkben is, akárhányat idézhetnénk. Ugyanilyen czélt szolgálhatott a kezében könyvet tartó szárnyas angyalalak is, mely Szent-Máté evangelistának jelvényét alkotja, az oroszlánt tépő Sámson-alakra pedig csak nem régen, az «Archaeologiai Értesítő» 1898. évi juniusi füzetében, közölt Fraknoi Vilmos egy rendkívül érdekes analógiát abban a Szent-László királyunk karcsontját őrző raguzai ereklyetartóban, a melynek zárólapján a plaket-tünkön ábrázolt jelenetnek csaknem teljes mását szemlélhetjük. A technika, melylyel ez a raguzai lemez előállított, egészen mellettünk szól, mert úgy tapasztaljuk, hogy ennél is egy köralakú vékony ezüst lapban van kiverve a jelenet, a lap pedig úgy van ráforrasztva a kart ábrázoló cső végére. Hasonló célokat szolgálhattak azok a lemezek is, a melyek az oroszlántestű kardos férfit és a hasonlóan alakított szárnyas alakot ábrázolják. Az apró, emberfejet példázó, köralakú díszítések, igen alkalmasak lehettek kelyhek rotulusainak ékítésére, a hullámvonalban megszerkesztett szallagok, a rhombuszokkal, gömböcskékkel s apró csillagokkal díszített friez-részletek pedig, a mintának többszörös megismétlése mellett, egymáshoz rakva s felforrasztva vagy odaszegezve, kifogástalan kereteket képezhettek egyházi könyvtáblák számára, vagy cassetták borító lemezeiül szolgáltak, a mire nézve analógiákat megint csak feles számmal tudnánk idézni a közép- és új-korból. E csoportba tartozóknak véljük a köralakú mezőbe vésett körös ékítményeket és csillagidomú rosettákat is, a melyek közül az egyikben az ötvös szeszélye csupa egyforma betűt állított elő s mintha ebben különös kedve telnék, ilyen betűket vésett még be kétszer egy-egy négyszögű kis mezőbe is. Végül két oly ábrázolást találunk a lemezen, a melyeknek rendeltetése kétségbevonhatlanul világi. A két fülbevaló-mintát értjük ezek alatt, a melyeknek szerkezetéből könnyen fogalmat szerezhetünk magának a tárgynak előállítási módjáról is. A fülbevaló két lemezből állván, az kétszer domborított ki a mintán. A két fél-résznek az éleken való összeforrasztása s alkalmas füllel való ellátása után készen volt a tárgy, mely így a

maga egészében ha nem is állott a magasabb műigényű ékszerek sorában, azonban az eljárás praktikus mivolta rövid időn belül számtalan ilyen tárgyának előállítását tette lehetővé.

Hogy melyik korból származik ez az érdekes lemez, arra nézve támpontul szolgálnak első sorban a figurális díszítmények öltözetei, másodsorban pedig utbaigazítást ad a bevésett díszítmények stilisztikai szerkezete. Mielőtt azonban a keletkezés időpontjának tüzetes meghatározásához foglalkoznánk, konstatálnunk kell, hogy a lemezen két különböző korból és különböző stílushoz tartozó vésetek vannak előállítva. A régebbiek a román műízlés szellemében állítvák elő, az újabbak a csúcsízlés törvényei szerint készültek s amazoknál mintegy száz esztendővel fiatalabbak.

A régebbi csoportba mindenekelőtt a figurális díszeket felölelő négy-szögű és köralakú vésetek tartoznak; ide sorozandó tehát az oroszlánnal viaskodó Sámson, a kardot villogtató oroszlántestű férfi, az oroszlántestű szárnyas angyal, a két evangelista-symbolum, továbbá az apró koronák, az emberfejeket példázó díszek s a púpokkal, rhombusszal és apró gyöngysorokkal ékesített díszítmények. Mindezek közül az emberalakokat viselő ábrákön a kosztüm s a hajviselet a XIII., XIV. századokra utal. Sámson testét az a nyaknál kivágott, derékban lekötött s lábfejig érő hosszú kabát fedi, melynek szűk ujjai egy-egy sor gombbal vannak begombolva az alsó karok alján. E ruhaviselet a XIII. és XIV. században széltében honos Nyugat-Európában, a mire analógiákat a magyar XIII. és XIV. századbéli kosztümök sorából is idézhetünk. (Lásd: Nagy Géza: A magyar viseletek története. VIII. tábla; 3., 5., 6., 7., 10. és 11. ábra). Sőt tovább menve, konstatálhatjuk, hogy ez a ruhaviselet a XIV. század végéről származó székelyföldi falfestményeken is határozottan fel van tüntetve, a minek bizonyosságául megint csak Nagy Géza imént említett munkájának 29. táblájára utaljuk az olvasót, a melyen a kabát ujjának szőben forgó gombolási módját egy, fején háromlevelű nyílt koronát viselő egyénnek testén észlelhetjük. (3. ábra, jobbról a legszélső alak). Hangsúlyozzuk, hogy a gombok ilyen elhelyezésének módjára a külföldi viseleteket feltüntető kosztümképekből sokkal korlátoltabb mértékben tudnánk példákat felhozni, nagy valószínűséggel bir tehát az a feltevés, hogy a plakett alakjainak e mintája magyar kosztümről vétetett s olyatén ruhadarabot ábrázol, melyet a lemezt véső művésznek bőséges alkalmá nyílt természet után tanulmányozni. Feltűnő, hogy ugyanez a ruhadarab a kardot villogtató alakon is észlelhető, a mi véleményünket csak jobban megerősíti.

A mi a kormeghatározásban második irányító motívum, az az emberalakok hajviselete. A vésetek figyelmes szemlélője előtt feltűnhetik az a körülmény, hogy a mindig en face ábrázolt fejeken a hajzat

olyaténképen van kezelve, hogy az a fejnek tetejét szabadon hagyva, vagy igen vékony rétegben földve, a fülek felé vonúl, a hol, úgy körülbelől állmagasságban, egy-egy csomóban összegyűl s a füleket elfödve övezi a fej hátsó részét. Az arcok mindig szakál és bajusz nélkül ábrázoltatnak. A hajnak illetően divatja a XII. századtól a XIV. század végeig mindenütt divatos volt Európában, főként pedig Franciaországban, a honnét ez az ízlés kiindulni látszik. (Lásd: Racinet: *Le Costume Historique*. — Tom. II. *Figures historique costumes civils et militaires de la noblesse Française du XIIe siècle a la fin du XIVe*. Színes ábrákkal). A hajviseletnek ez a módja, a fej búbján alacsony sapkával, a vallási osztályhoz tartozók körében is tért hódított s különösen az angol papok hódoltak annak 1350-től körülbelől 1500-ig. (Lásd ugyanott. Tom. II. *Costume sacerdotaux*. Színes ábrákkal). A háromlevelű nyílt koronák plakettünkön való ábrázolásának módját a maga tipikus mivoltában megtaláljuk Fredegonda koronájában (Racinet: *Id. mű*, II. *France*. 420—987. N° 15.), a miből az a tanulság, hogy a koronák e közked veltségű modorban való előállítására igen régi tradíciókon nyugszik s tényleg átszármazott egészen a XV. századra is.

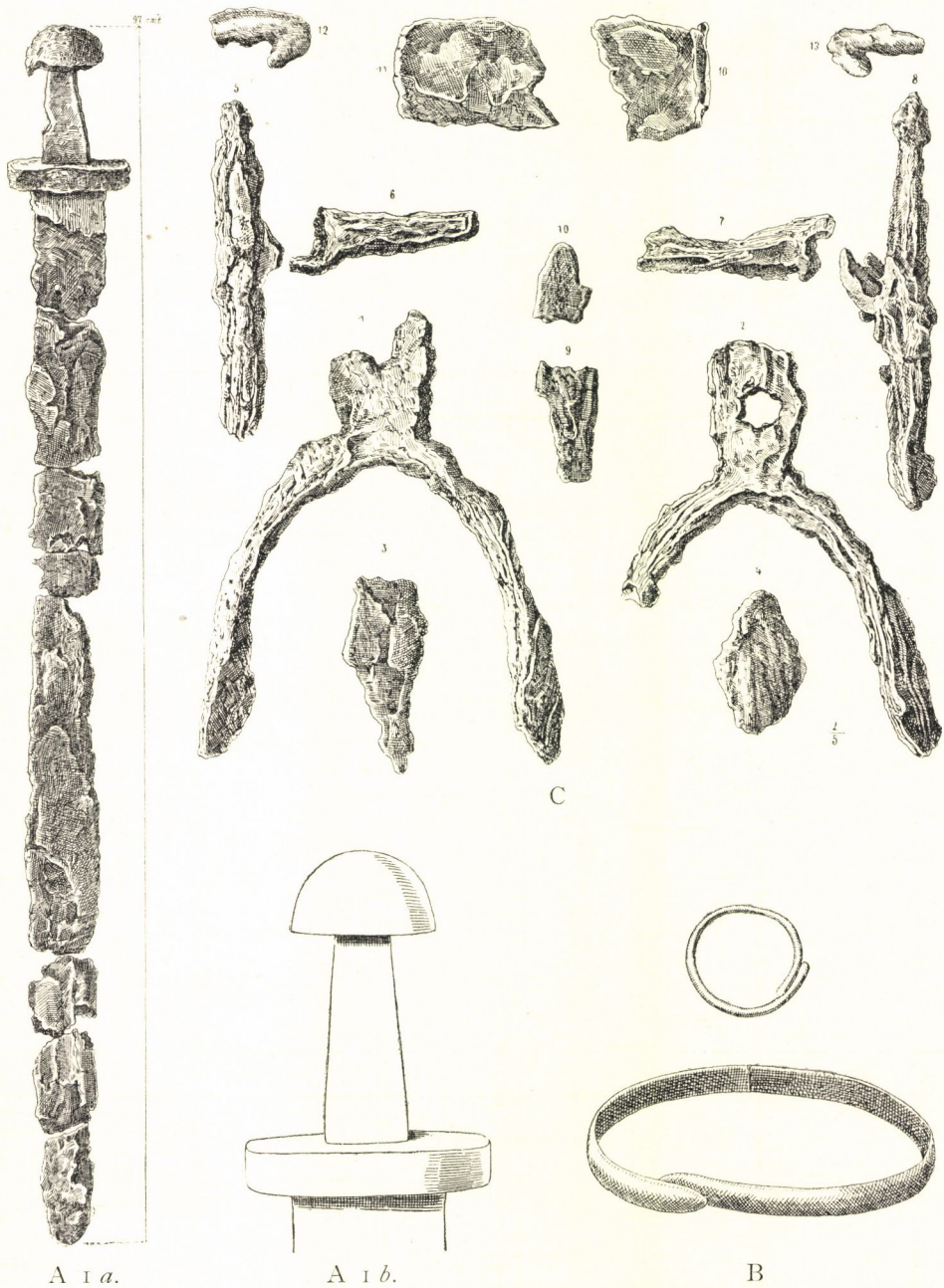
A lemeznek két fülbevaló-mintáját, továbbá a csillagokkal diszített hétkörös ábrát, az ezt érintő két elmosódott töredéket, a kacsaringós küllőjű rosettát, a Márk apostol jelvényét ábrázó lemez alatti apró körös mustrát s végül a pontocskákából álló kettős sort olyatén véseteknek látjuk, a melyeket később, a XV. században, hozott létre egy ötvös vésője a lemezen. A legjobb bizonyíték erre az egyik fülbevaló-minta, a mely a maga alsó részében, a góthika által oly nagy előszeretettel felkarolt cypripedium-virágot tünteti elő abban a kezelésben, a mint azt a góth ízlés, hol krabbék, hol keresztvirágok gyanánt az építészetben s a plasztikus alkotások egyéb nemeinél, nálunk a XV. század elejétől mintegy a XVI-ik század közepeig, alkalmazta.

A többi diszítést, melyet e később keletkezett csoportba osztotunk, ügyetlen előállítása minősíti a legjobban későbbi eredetűnek, a mi mellett még az a körülmény szól, hogy ezek némelyike — a csak háromnegyedében kész kördísz és az apró köröcskékből álló ékítés — ezenfelül még a többi véset részeibe is behatol, nyilvánvalóvá tevén azt, hogy ezek csak utóbb s igen kevés szakértelemmel lettek a lemezbe úgy a hogy bekarcolva.

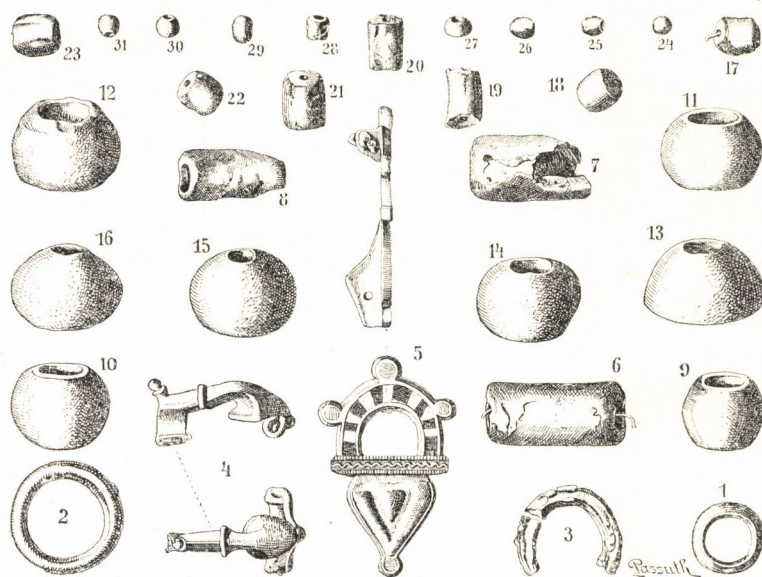
Mindezek alapján konstatáljuk, hogy a szerfözlött érdekes lemez a XIII. század végéről, vagy a XIV-ik elejéről származik.

Mihalik József.

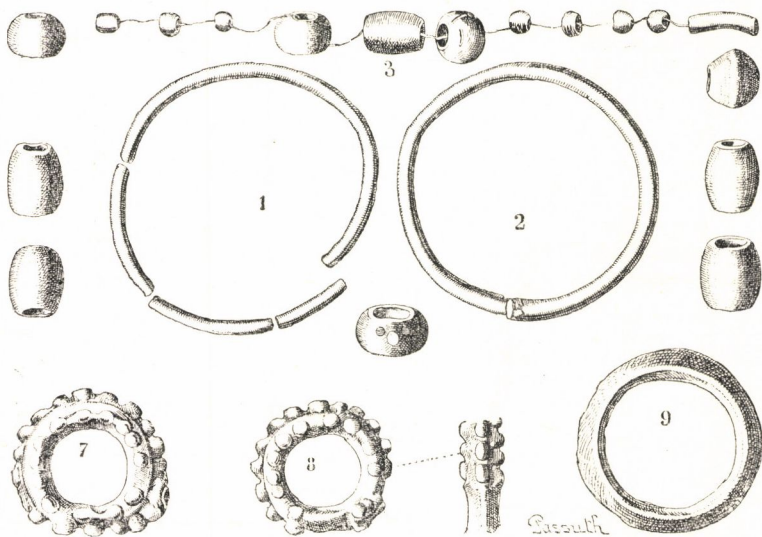
III. CSALLÁNY GÁBOR A RÓMAI KORI TEMETŐRŐL ÖCSÖD ÉS SZT.-ANDRÁS HATÁRÁBAN. Öcsöd és Szt.-András határán a Körös folyó és a körös-tisza-marosi ármentesítő és belvízszabályozó társulat védgátja között

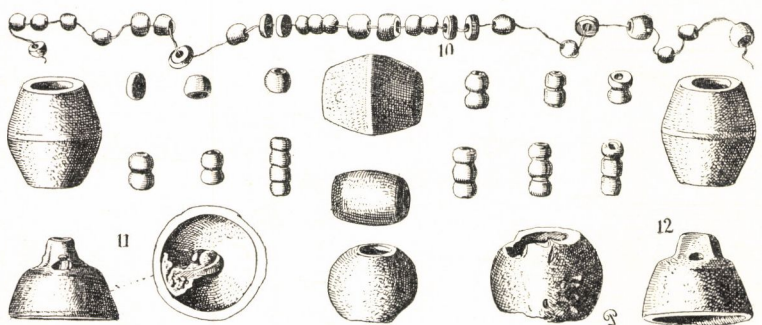
1. ŐCSŐDI SÍRLELETEK A SZENTESI MÚZEUMBAN.

A

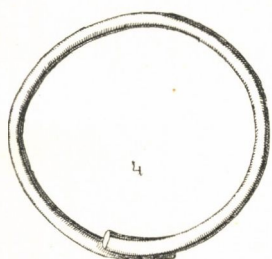
B

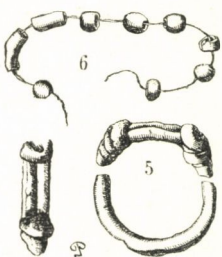
C

II. ÖCSÖDI SÍRLELETEK A SZENTESI MÚZEUMBAN.

van a Mogyorós halom, mely 4·50 méter magas és mintegy hold terjedelmű. E halom körül a társulati védgát magasításakor az ott dolgozó emberek több sírra bukkantak, a melyeknek mellékletei közül — a társulati tisztség útján — több érdekes tárgy került a magyar nemzeti múzeumba, míg a többi részint magángyűjteményekbe jutott, de legnagyobb részők elkallódott. Így birtokomba is több edény került, két szem carneol és egy szem gránátgyönggyel. Ezen edények közül kiemelendő azon préselt díszű graphitos korsó a szentesi múzeumban, melyet az Arch. Ért. 1898. évi januáriusi számában közölt. Minden jel oda mutatott, hogy itt a régi korban népek laktak és temetkeztek. Miután a társulat elnökétől, Fekete Márton kir. tanácsos úrtól, mint az ármentesítő társulat főigazgatójától engedélyt nyertem a társulat területén az ásásra, azt nyomban megkezdtem és pedig a halomnak délkeleti oldalán, attól 60 méter távolságig és 8 méter szélességig, vagyis a köbgödröknek hagyott helyeken. Az eredmény a következő volt. Feltártam kilencz sírt, melyek egy kivételével a 75—100 cm.-en alólra nem mentek, de legnagyobb részük úgy elvoltak korhadva, hogy csak a fogai voltak meg s így sem nemüket, sem pedig pontos

4. ábra.

5. és 6. ábra.

méretet nem lehetett meghatároznom. A kilencz váz közül hét-nél volt melléklet, melyeket sírok szerint fogok felsorolni. Az első váznál, mely egy 175 cm. hosszú férfi volt s mely arczzal és lábbal keletre s egyenesen kinyújtott karokkal feküdt. Bal oldalán szorosan az oldalán a honaljtól kezdve volt egy egyenes kétélű vaskard, (I. tábla A 1. a. b.)

melynek méretei a következők: hossza 93 cm., ebből a fejkomb 3·8 cm., a markolat 8·5 cm., az egyenes keresztvas vastagsága 1·7 cm., a penge 79 cm., szélessége pedig hat cm. A jobbkarján egy bronz karperecz (I. B) egymás mellé hajló kígyófej alakú végekkel, belül síma, kívül domború. A bal kezén egy bronz sodronygyűrű (I. B) nyílt végekkel. A kard hegyénél egymásra téve feküdt a két kengyelvas, (I. C. 1, 2) melynek szárai gömbölyűre kovácsoltak s csak a füle és a talpa van laposra kovácsolva. A kengyelvasaktól jobbra volt a zabla, (I. C. 5, 7) melynek szárai és a szájba tett része szintén gömbölyű s ez utóbbi része egy darabból valónak látszik lenni. Ezeken kívül találtam még egy vaskést (I. C. 9, 10) s a jobb váll közelében egy nyílhegy (?) alakú vaslemezt (I. C. 3, 4). A kengyelvas és a zabla alatt volt a lónak a feje és a négy lába.

E férfi csontvázától keletre 1·50 cm. mélységben arczzal s lábbal észak felé feküdt egy női csontváz, úgy hogy lábaik alig 25 cm. távolságra voltak egymástól, ez volt a negyedik lelet. Nyakán különböző színű és alakú gyöngysor, (II. A. 6—22) melyekből kiemelendő két galambtojás nagyságú calcedonygyöngy (II. A. 15, 16). Vállain egy-egy fibula, (II. A. 4, 5) melyek közül az egyik kék-fehér zománczos és három bronzkarika (II. A. 1—3). A bal karján

III. ÖCSÖDI SÍRLELETEK A SZENTESI MÚZEUMBAN.

két egymásra hajlónégű sodrony karperecz (II. B. 1, 2) és egy gyöngysor karék. (II. B. 8) a jobb karján szintén egy bronzkarék (4. ábra) egymásrahajló vastagodó végekkel és újján sodronygyűrűvel (5. és 6. ábra). A dereka táján három darab bronzkarika, melyek közül kettőnek oldalain és gerinczén gömböcskék dudorodnak ki, (II. B. 6, 7) a harmadik síma karika köldökgyűrű lehetett (II. B. 9). A bal lábán mintegy két méter hosszúságú, különféle színű és alakú gyöngysor (II. C. 10) és két kis bronzcsengettyű volt (II. C. 11, 12). A jobb lábon szintén mintegy két méter aprószemű üveggyöngysor volt, (III. A. 13) mellette egy vaskés (III. A. 14) és egy nagy agyaggyöngy (orsófej) (III. A. 15), melynek egyik nyílása homorúan van megmunkálva.

Ezen sírtól északra 22 méter távolságra 75 cm. mélységben találtunk a második vázra, arcczal, lábbal északra fordúlva s melynek lábainál lelt terra sigillata (?) edényen kívül semmi sem volt.

Ettől északra hét méter távolságban találtuk a 3-ik vázat, mely lábbal s arcczal délre volt. A csontokból semmisem maradt épen, kivéven a fogakat. Mellékletei: egy nagy bronzfibula (III. B. 17) és egy vaskés (III. B. 18) voltak.

Közvetlen mellette északkeleti irányban feküdt az 5-ik váz arcczal s lábbal délre fordulva, minden melléklet nélkül.

Ettől egyenes irányban északra 10 méter távolságban volt a 6-ik váz, arcczal és lábbal északra fordulva, lábainál egy fekete edény, mely azonban több darabban került felszínre; de a munkásom vigyázatlansága folytán annak darabjai ismét eltemetettek. Találtunk még egy fibulát (III. C. 19) s ugyancsak a vállánál egy nagy agyaggyöngyöt (orsófej) (III. C. 20), a nyak körül, a bal karon és a bal lábon gyöngyöket. Kiemelendő a karon volt gyöngyök, melyek kásaszem nagyságúak s mind sárgásszínűek (III. C. 22, 22).

Északra 10 méter távolságban volt a 7-ik váz, egy férfi arcczal északra fordulva. Mellékletei egy fibula (III. D. 24), egy vascsat (III. D. 25), kés (III. D. 26) és egy darab tűzkő (kova) (III. D. 27).

A hatodik váz mellett kissé délre, arcczal délre fordulva volt a 8-ik váz, mely mellett épen semmi sem volt.

Ez utóbbitól délre volt a 9-ik váz lábbal délre, fej nélkül, melyet a köb-gödör egyik részének ásásakor választották el a törzstől az ott dolgozó emberek, miután az az úgynevezett «figurába» esett. Mellékletei voltak egy nagy agyaggyöngy (III. E. 27), a nyaka körül hat szem dinnyemagalakú üveggyöngy (III. E. 28), a többi bizonyosan a fej elvétele alkalmából vitték el a munkások. Ezeken kívül volt még a derekán egy vascsat (III. E. 29). A leletből következtetve, ezek korát a III. századra lehet tenni. Elűtő azonban ezen leletekből az első sirlelet, melynek korát a kard után ítélve későbbinek kell tartanunk, talán a X.—XI. századra.

Mindenesetre egy nagyobb ásatással e helyről sok érdekes tárgy kerülne felszínre, a mely e sírok korára talán több világosságot vetne.

Ez ásatásokat legközelebb folytatni fogom s arról annak idején e helyen szólni fogok.

Szentes, 1898 október 8-án.

Csallány Gábor.

IV. PINTÉR PONGRÁCZ Ó-PALÁNKAI LELETEKRŐL. A báziai vasuti végállomástól a Neva és Jaruga vizeket átgázolva, van közvetlen a Dunaparton egy házcsoport, a melynek Ó-Palánka a neve. Közvetlen mellette nyugatra van a Dunában egy kis sziget, a melyet mindenütt a Duna vesz körül. Néha azonban kisebb vizállás alkalmával száraz lábbal is be lehet jutni a szigetre és ekkor látni lehet, hogy valaha a szigetre hid is vezetett, a melynek fa jármái a homokos Dunamederből kilátszanak. Belépve a szigetre vad bokrok és nagy fák gyökereitől körülvéve hatalmas falak látszanak, a melyek oly szilárdul vannak építve, hogy még századokig dacolnak az idő viszontagságaival. Azonkívül hatalmas faldarabok hevernek a Dunában is, a melyek ágyúk pusztítása nyomait viselik magukon és pedig talán még 1788 június 28-tól, a midőn br. Ló Presti a szomszéd szerb erősséget Rámát védte 27-ed magával 4000 török ellen, a hol hősi halálukat lelték és Rámát a török elfoglalta. A hősnek porai szintén itt pihennek egy márvány síremlék alatt, a melyen szép latin fölírás hirdeti a hőstettét. Ki tudja, hogy a sziget belseje, a melyet nagy fű és bokrok nőttek be, mit rejthet magában. A sziget megközelíthetetlen és az a pár ember, a ki ott él, úgy el van foglalva a halászatával, hogy az kutatásra rá nem ér. Turisták vagy kincskeresők szintén nem járnak ottan, pedig kincset már két ízben is találtak és pedig egy korsó aranyat, tavaly pedig 64 darab gyönyörű nagy római arany pénzt, a melyek a Duna partján heverték. Én csak 10 perczig jártam a parton föl-alá, már is egy szép régi római pénzt találtam. Találni ott azonban mindent, fegyverviseleteket, csatokat és többféle bronztárgyat, úgyszintén régi gyöngyöket. A szomszédos Fehértemplomban van egy pár régiséggyűjtő, úgyszintén Pancsován is, a kik a szép dolgokat jó pénzért megveszik; én azonban szintén megtettem a magam intézkedését és talán ez által nem kerül valamely szép tárgy ismét valami kapzsi gyűjtő kezébe.

Pintér Pongrácz.

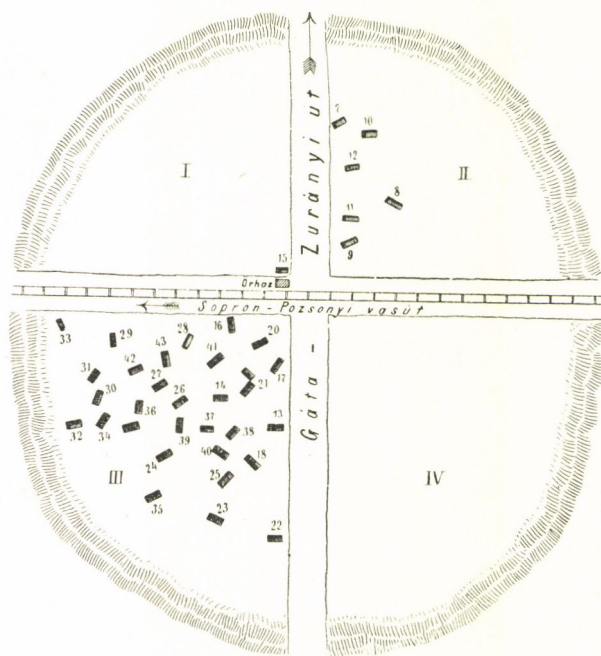
V. Dr. SÖTÉR ÁGOST: A GÁTAI ÁSATÁS FOLYTATÁSÁRÓL.

A mosonmegyei történelmi és régészeti egylet választmánya által nagyobb szabású ásatás eszközzésére kéretvén fel, minek teljesítésére az egylettől ásatásokra nyert 500 frt adomány is kötelezvén — tekintettel arra, hogy a lelhelyek legnagyobb része rendes mezei gazdálkodás helyéül szolgálván, mezei terményekkel volt ellepve, az 1898. márczius 3-án lelhelynek constatált* sírmezőt (I. ábra) szemeltem ki, mely a vasut és Gáta-Zurányi ut által átmetszett domb négy hasábjából áll, a melynek egyikén I. a pályaőr kertje van, II. és IV. számmal jelöltek gróf Pálffy Sándor tulajdonát képező tarlók, a III. pedig egyes gátai gazdák tulajdonát képezi, melyekről a termés már betakarítva lön.

A m. kir. államvasut igazgatósága a tulajdonát képező I. számú részleten az ásatást oly feltétel alatt engedte meg, hogy a 26. számú pályaőr kerti terményei megtérítéseként az egylet 70 frt kártérítést fizessen, gróf Pálffy Sándor úr úgy az egyes gátai birtokosok az ásatásra készségesen engedélyt adtak azon feltétellel, hogy a termő földréteg ismét felülről helyeztessék el.

* Vsd ö. «Archæologiai Értesítő» 1898. 146—152. l.

Az ásatásra folyó hó 2-ik és ezt követő napokat tűztem ki, mert a tarlók rövid idő alatt szándékolt feltörése után az ásatás már nem lett volna lehetséges, és hogy a kellő számú munkás rendelkezésemre álljon, megkeresést intéztem a gátai, párdorfi és körtvélyesi előjáróságokhoz, okulva azonban azon tapasztalásomon, hogy az ekként előállított napszámások meg szoktak ugyan jelenni, és minden előkészületben részt vesznek, mikor azonban a munka megkezdésére kerül a sor, akkor kezdenek 2 frt 50, egész 3 frt napibér követelésekkel előállni, kijelentvén, hogy ezen összegben alul ők sírokat nem ásnak, de okulva azon tapasztalásomon is, hogy ily munkában még részt nem vett munkásokkal különösen a sír feltalálása nagyon nehéz, és sok sírhelyet el is veszíték, tiz feketeerdei napszámást szállítottam Gátára.

I. ábra.

A helyszínét szemügyre vevén, első sorban Finda pályaórrel, kinek kártalanításáért a vasuti igazgatóság 70 frtot igényelt, bab és más vetését illetőleg megalkudtam 5 forint 20 krnyi összegben és az ásatást megkezdve, folyó hó 6-ikig estéig folytattam, miután azonban az öt nap lefolyása alatt csak 37 sírt találtam és ezek nagyrésze törött bögrén kívül más leletet nem nyújtott, a lösz és kavics pedig cementes mész és víz által majdnem köszikla keménységű lévén, rendkívül nehéz munkát adott, úgy hogy a csákányok igen gyorsan eltompulva szakadatlanul szikráztak, és egy sír kitarása néha fél napi munkát is adott, a sírhelyek pedig, rendes temetkezési irány, hiányában csak kutató árkok segítségével lévén egyenkint felkereshetők és nagyobb távolokban feltalálhatók, habár az ásatást még egy hétig folytatni szándékoztam, de a nagy hőségtől és

a szél által felkavart sírok porától sokat szenvedvén az ásatást, folyó hó 6-ikán este beszünttettem.

A tetemek fekvése, illetve — miután csontozat a 37. sír közül már csak 18-ban volt található — a sírok fekvése legtöbb esetben észak-nyugatról dél-keletnek, több esetben nyugatról keletnek, egyes esetekben nyugot-keletnek állapítottatott meg. A fejkékvés iránya váltakozó. Egy sír két alsó végével V betű alakban volt összeásva, és kettős sírnak bizonyult, az egyikben a fej észak-keletről délnyugotnak, a másikban éppen megfordítva, dél-nyugotról észak-keletnek feküdt. A két sír találkozási pontján a talált apró csontokból következtetve gyermek feküdt keresztbe, egy másik sírban, mely csakis 60 cm. mély volt, jobb oldalra fektetve, felhuzott térdekkel feküdt egy csontváz, alatta pedig egy éppen így fekvő csontváz volt. Ily sekély mélységű sír több nem találtatott. Az összes sírok csontozata legtöbb esetben teljesen elkorhadt, az előbb említett két váz azonban jó karban lévén, gondosan becsomagolva az országos embertani muzeumba Budapestre küldetett.

Az egy 60 cm. mély sírtól eltekintve, a sírok mélysége 150—220. cmig változott. Ezen sírmezőn — eltérőleg a népvándorláskori sírmezőktől — a sír mélysége nem ad támpontot leletre, mert itt a 60 cm. mély sírban is akadtam egy bronz csatra, míg két méter mélységű sírokban semmi sem volt. Legérdekesebb lelet a 27-ik sírban talált kilencszer hajlított karperecz. A karpereczek hajlíthatatlansága azon feltevésre indít, hogy azok a karra lettek reá hajlítva és azokat le nem tették és le nem tehették, mert nyílásuk oly szűk, hogy azon a kéz átdugható nem lehetett.

A vázak legnagyobb része csementféle habarcsba lett fektetve és így vegyüléssel leöntve, a mi által az egész váz egy sziklakeményiségű tömeg közepén feküdt s így lehetséges, hogy az ásatáskor az alig széttörhető nagy csement tömbökben bronzleletek maradtak el. Sírnak keresztmetszetét venni lehetetlen volt, mert akkor egy sírhoz egy heti munka is igényeltetett volna.

Pótolhatlan veszteséget okozott a megye régészeti ügyének Gáta község előljáróságának azon lelkiismeretlen mulasztása, hogy a vasutépítés alkalmával az akkori leletről jelentést tenni elmulasztott, mert akkor minden sírt minden költség nélkül keresztmetszetében lehetett volna tanulmányozni és a leletek, melyek így részint elkallódtak, részint Schreder Vincze által Bécsbe, a vasuti vállalkozó által pedig Budapestre vitettek, a megyei muzeum részére megmenthetők lettek volna.

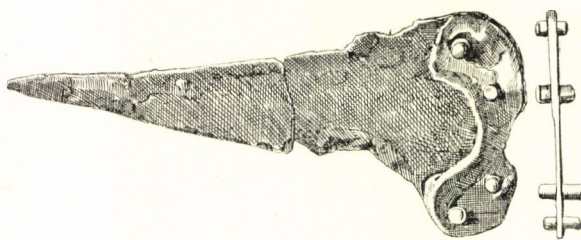
Az egyleti sátort a gróf Pálffy Sándor tulajdonát képező II-ik hasábon üttettem fel, ott hét 20 méter hosszú, egy méter széles árkot huzatván jelentkezett:

7-ik sír, melyben a feketeföldvegyülék határozottan jelölvé a sír helyét, 120 cm. mélységben egy 12 cm. vastagságu habarcsrétegre értünk, melyet keresztül törettem és leásattam a 2 méter 20 cm. mélységben jelentkező ösföldig, hol csak néhány bögre darab jelezte a sírt, azonban az ember ereklyének már nyoma sem volt.

8-ik sír 180 cm. mély, törött bögre darabok és egy ismeretlen rendeltetésű lapos, egyik végén hegyes, másik végén 5 cm. széles, 10 cm. hosszú bronz-

lemezzel bevont vastárgy taláztatott, melynek széles végén 4 drb. 2 cm. hosszú aklaszög áll ki. (2. ábra).

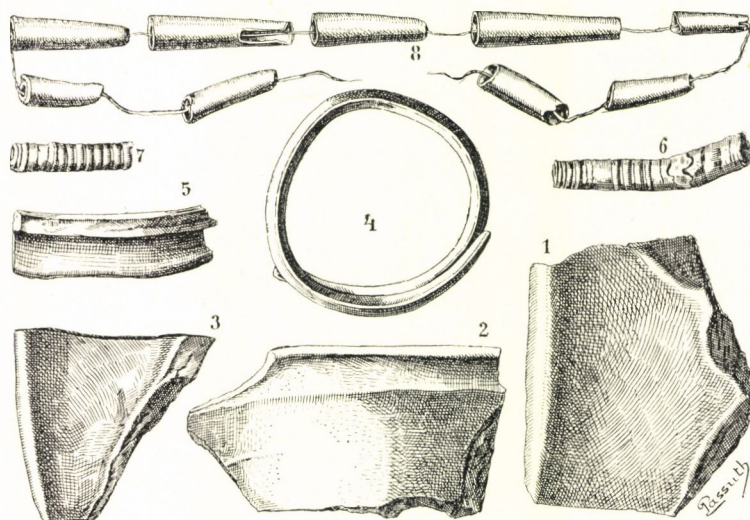

2. ábra.

9-ik sír 200 cm. mély két füles nagy tál darabjai. Talpátmérő 9 cméter, magassága 10 cm., egyéb méretei meg nem határozhatók, csontozat korhad.

10-ik sír 170 cm. mély, öblös törött bögre, melynek méretei meg nem határozhatók.

11-ik sír 195 cm., két füles nagyobb bögre, talpátmérője 2 cm., magassága 17 cm., legnagyobb köríve 50, nyakköríve 32, karima magassága 4 cm. Csontozat elkorhadva.

A) ábra.

12-ik sír 210 cm. mély, egy füles bögre, talpátmérője 5 cm., legnagyobb köríve 35 cm., nyakköríve 23 cm., egyéb méret meg nem határozható. Csontozat porrá vált.

Az e helyütt eredménytelennek mutatkozó ásást abba hagyatván, munkásaim közül kettőt az I. hasábra küldtem át, hol három próbaárkot húztak, a nélkül azonban, hogy sírra akadtak volna. A többi munkással átmentem a III. hasábra, hol a sátor is felállítatott és találtam:

13-ik sír 165 cm. mély, szép egy füles bögre, talpátmérője 3 cm., legnagyobb köríve 23 cm., magassága 3 cm., nyakköríve 17 cm., öblőnyátmérője 6 cm. Csontozat elkorhadva.

14-ik sír (A) ábra) 150 cm. mély, fiatal leány sírja 4 cm. átmérős, egyszerű és felszer áthajlított tömör bronz karperecczel, melynek egyes ágai 4 mm. vastagságúak (4. sz.), továbbá találtatott 9 darab fehér csonthüvely (8. sz.), melyeken bronz spirális volt keresztül húzva, melyek hosszúsága 2—3 cm. közt váltakozik, végül találtatott egy bronz spirális három darabja (6., 7. sz.), mely egy más karperecznek része lehetett.

15-ik sír 180 cm mély, bögre darabokkal, a csontozat korhadt ugyan, azonban a koponya mégis nagy elővigyázattal a régiségtárba beszállítható volt.

16. sír egy füles törött bögrével, melynek méretei meg nem határozhatók, a váz elkorhadt, 170 cm. mélységben.

17-ik sír öblös kis bögrével, melynek talpátmérője három és fél cm., legnagyobb köríve 30 cm., egyéb mérete meg nem határozható, csontok 190 cm. mélységben elkorhadva.

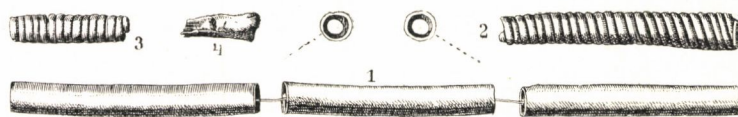
18-ik sír 172 cm. mély, törött bögrével, melynek méretei meg nem határozhatók; csontozat porrá vált.

19-ik sír 205 cm. mély, szép ép egyfüles bögre talpátmérője 3 cm., legnagyobb köríve 22 cm., magassága 3 cm., nyakköríve 15 cm., öblőnyátmérője 5 cm. Csont elkorhadt.

20-ik sír 170 cm. mély, kétfüles nagy lapos tál darabjai, magassága két cm. egyéb méret meg nem határozható; váz elkorhadva.

21-ik sír 186 cm. mély, nagyon primitív egyfüles bögrével, talpátmérője 3 cm., magassága 11 cm., öblőnyátmérője 11 cm., lábszáron kívül a csontozat elkorhadt.

22-ik sír 197 cm. mély, bögre és koponyadarabokon kívül mi sem találtatott.

B) ábra.

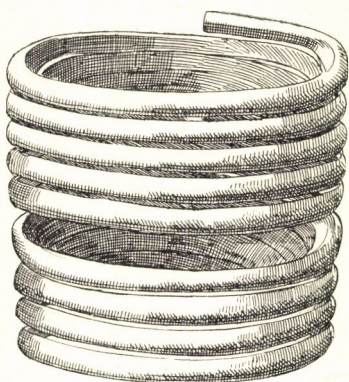
23-ik sír (B) ábra) 155 cm. mély, fiatal leány csontozat, ú. m. csigolák és kézuja beszállítva, két darab 4 cm. és egy darab 5 cm. hosszú, 6 mm. átmérős bronzhüvely (1. sz.), továbbá öt darab 2 cm. hosszú bronzspirális (2. és 3. sz.), melyek átmérője 7 mm.

24-ik sír 182 cm. mély, törött primitív bögre, mely megtelt azon habarccsal, melylyel a váz leöntetett. Csontozat elkorhadt.

25-ik sír 200 cm. mély, kétfüles kis bögre, talpátmérője 5 cm., magassága 12 cm., legnagyobb köríve 34 cm., nyakköríve 22 cm., öblőnyátmérője 8 és fél cm. Csont használhatatlan.

26-ik sír 195 cm. lelet nélkül, csontozat jobb karban, medencze, csont és felső lábszár beszállítva, koponya szétmállott.

27-ik sír (3. ábra) 210 cm. mély női sír, csontozat koponyán kívül jó karban, lábszár és karcsonat beszállítva, a balkarcsonton kilencszer áthajló

3. ábra.

bronztekercs, melynek egyes ágai öt mm. vastagok, a karperecz átmérője hat és fél cm.

28-ik sír 150 cm. mély, egy füles bögrével, melynek talpátmérője 2 cm., magassága 3 és fél cm., legnagyobb köríve 28 cm., nyakköríve 17 cm., karimája magassága 3 cm. öblönyátmérője 6 cm. Csontozat elkorhadt.

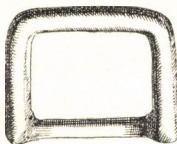
29-ik sír 170 cm. mély, nagy törött tál darabjai; csontozat elkorhadt.

30-ik sír 180 cm. mély, az elkorhadt csontok mellett lapos fekete tál darabjai.

31-ik sír 193 cm. mély, minden lelet nélkül.

32-ik sír 60 cm. mély, a fönt már említett és felhuzott térdekkel egymásra fektetett két váz, melynek csontozata szállítható minőségűnek találtatott s így először a felső váz koponyája és csontjai lettek külön becsomagolva, azután pedig az alul feküdt váz szinte külön kiszedetvén az országos magyar embertani társulatnak elküldetett. Ezen vázak mellett feküdt bögre darabokon kívül és pedig a test közepe táján, találtatott egy pöczök-

nélküli bronzcsat. (4. ábra.)

4. ábra

33-ik sír 175 cm. mélységben ősföld jelentkezett, de lelet nem találtatott.

34-ik sír 192 cm. mély, korhadt csontozaton kívül egy egyfüles bögre találtatott, melynek talpátmérője három és fél cm., egyéb méretek meg nem határozhatók.

35-ik sír 188 cm. mély, szép, egy füles bögrével, talpátmérője 4 cm., magassága 8 cm., legnagyobb köríve 30 cm., nyakköríve 17 cm., karima magassága 4 cm., öblönyátmérője 8 és fél cm. Csontozat használhatlan.

36-ik sír 172 cm. mély, csontozat elkorhadt, néhány bögre és tál darabon kívül semmi lelet.

37-ik sír 181 cm. mély, lábszárcsontokon kívül más tárgy nem találtatott.

38-ik sír 196 cm. mély, kétfüles három és fél cm. magas tál darabok, csontozat elkorhadt.

39-ik sír 165 cm. mély, csakis földvegyülék jelezte a sírt, de a lábszárcsont néhány szilánkján kívül mi sem találtatott.

40-ik sír 159 cm. mély, koponyadarabok, ketté tört lábszárak s néhány bögretöredéken kívül mit sem tartalmazott.

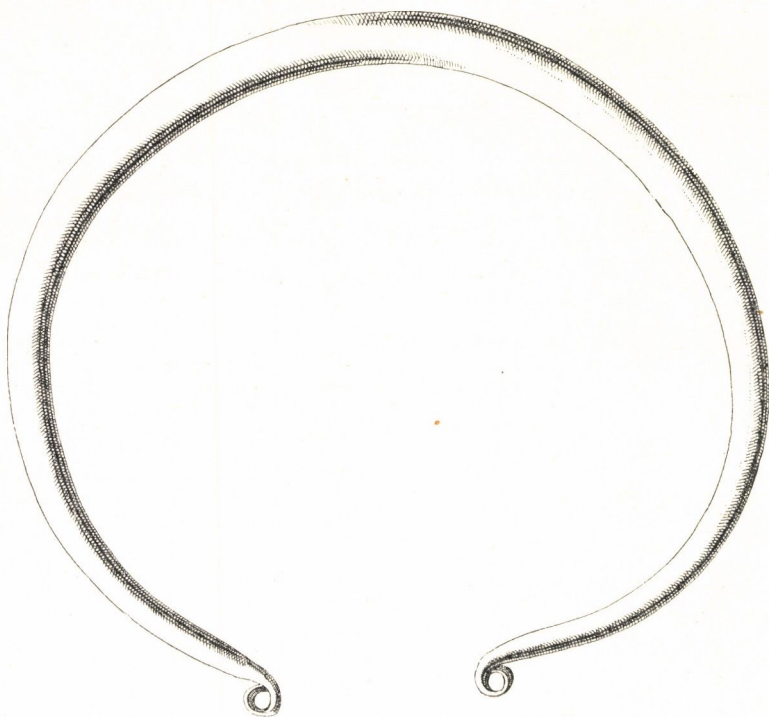
41-ik sír 176 cm. mély, elkorhadt csontokon és törött bögredarabokon kívül mit sem tartalmazott.

42-ik sír 183 cm. mély, csontozata teljesen elkorhadt. Lelet nem fordult elő.

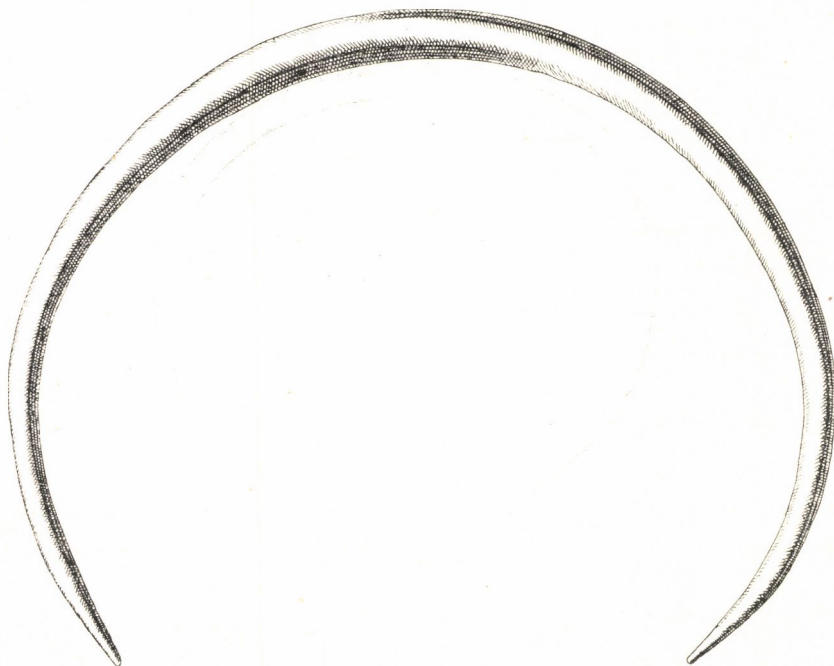
43-ik sír 196 cm. mély, csontozat használhatlan állapotban, csakis bögre darabok találtattak.

Saját és embereim kimerültsége folytán folyó hó 6-án délután 4 órakor az ásatást beszüntettem s a nyílt árkok betakarását eszközölttem.

Hangsúlyoznom kell, hogy míg a népvándorlaskori sírmezőkön a bögrék

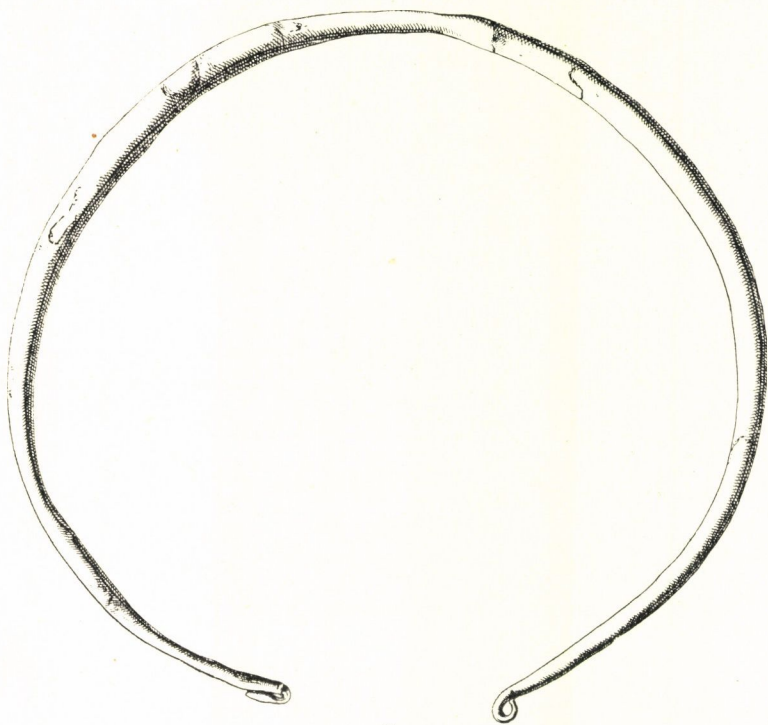

7. ábra.

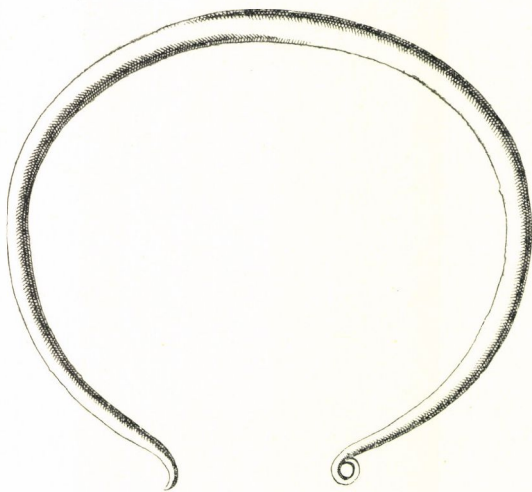

8 ábra.

mindig a lábvégénél találhatók, ezen gátai síroknál a bögre, sokszor kettő-három is, a jobb váll fölött, illetve mellette van elhelyezve, míg a szinte majdnem

9. ábra.

10. ábra.

minden sírban előforduló tálak, a has tájékán találhatók. Egyik sírban egy törött nagy tál a bal felső lábszár felett és a jobb lábszár alatt és így a két lábszár között feküdt. A bögrék és tálak anyaga agyag s fordulnak elő igen

durván, kezdetlegesen készült és nyílt tűzön rosszul szárított bögrék is, de fordulnak elő igen szabatos méretű és alakú szép bögrék is. A tálak mind laposak és nagyok és mind fekete színűek és csiszoltak.

A leletek a régiségtárban elhelyeztetvén, törekvésemet oda irányoztam, hogy a vasút építés alkalmával talált, Schreder Vincze birtokába jutott és általa Bécsbe, rendes lakhelyére vitt leletek az egylethez legalább megtekintés céljából beküldessenek.

A sírbögrék törékenysége miatt fogva ezek beküldése kieszközölhető nem volt, azonban a bronztárgyakat, melyek Schreder Vincze birtokába kerültek, a következőkben mutatom be:

11. ábra.

12. ábra.

14. ábra.

13. ábra.

1-ször (7. ábra). Felső kar védelmére szolgált egy cm. vastag, bronzsodronyból készült tömör karperecz, melynek két vége felhornyolva van és egymástól 4 cm. távolban áll. Átmérője 13, illetve 15 cm.

2-ször (8. ábra). Ugyanily karvéd 16 és fél cm. átmérővel.

3-szor (9. ábra). Ugyanily karvéd 14 és fél, illetve 15 cm. átmérővel.

4-szer (10. ábra). Egy hasonló vastag bronzsodronyból készült, az alsó karnak könyök alatti része védelmére szolgáló tömör karperecz 9 és fél, illetve 10 cm. átmérővel.

5-ször (11. ábra). Egy 11 cm. hosszú, hegyes bronzhajtű, felső végén egy 3 cm. átmérős lapba végződve.

6-szor (12. ábra). Egy tizenegyszer körülfutó fél cm. széles bronzszalagból idomított kézcsukló perecz 5 és fél, illetve 6 cm. átmérővel.

7-szer (13. ábra). Tizenkilencz darab nyakékül használt fehér csonthüvelykék 1—3 cm. hosszúsággal, melyek azonban nem egy, hanem több sírból kerültek elő.

8-szor. (14. ábra). Nyolcz darab vékony bronzsodronyból készült fülönfüggők és gyűrű.

Sajnos, hogy ezen leletek nem kerülhettek az egylet által alapított megyei muzeumba, de reméljük, hogy a régészetnek nagy lendületet nyert ügye nem-sokára országos törvény által fog szabályoztatni, és a leletek külföldre hurczolása meggátoltatni, mert a régészeti leletek az ország tudományos közkincsét képezik és így állami védelmet igényelnek és érdemelnek is. M.-Óvár, 1898. decz. 17.

Dr. Söter Ágost.

VI. PINTÉR SÁNDOR AZ ECSEGI BRONZLELETRŐL (NÓGRÁD M.)

Nógrád megyének nyugati részét a Zagyva völgyére hajló kelet s kelet-déli részétől az egyszersmind vízvásztóul szolgáló szőlősi, kozárdi és bujádi egyfolytonosságú hegylánczolat választja el. A kozárdi hegy legmagasabb csúcsának délkelet és délre fekvő lankás oldalát nagy kiterjedésben gondosan művelt szőlőültetvények borították, ámde a filloxera itt is, mint hazánk egyéb vidékein, elpusztította a szőlőültetvényt s a honnan csak alig tíz évvel előbb is, az alatta messzire elterülő s bokros aranykalászaival már az alföld rónájába olvadó cserhátra lehangzó víg dal, zene mellett szűrte aranszinű és vérpiros borát edényeibe a munkásnép: ott ma parlag a vulkanikus humus és csendes minden, mint az alvó nyomor. A dalolva dolgozott munkások szétzüllöttek, a gazdag szőlőbirtokosok elszegényedtek. Pedig ezen ma parlag nagyterület már a régen mult időben is emberlakta hely volt; mert most, a hogy a szőlőtőkék kipusztulása folytán kényszerült a tulajdonos földjét más vetemény természetése céljából mélyített munka alá venni, csaknem lépten-nyomon a hajdani ember tanyázó helyének nyoma tűnik elő. Tanúbizonyságot tesz erről azon 30 darab bronztárgy is, melyet egyik szomszédom elpusztult szőlőföldjén cselédje a mult év szeptember havában mélyített földmunka alkalmával agyag edénybe helyezve talált. A durva szemcsés agyaggyurmából készült edény — töredékeiből ítélve — elég nagy volt s mint majdnem minden találási esetben, itt is egészsze össze nem illeszthető számos darabban került ki a földből, hol még mindig 45 cm. mélységben pihent a föld szintje alatt.

Az ekként napfényre került bronztárgyak, eltekintve egy, valószínűleg kalapácsolt tányér töredékei és a bronzrúddarabtól, három osztályba sorozhatók és pedig: 1. fegyverek, 2. vésők (szerintem fejszék) és 3. sarlók. Az összes tárgyakat $\frac{1}{3}$ nagyságban három táblán mutatom be. Az I. tábla 10 darab tokos bronzvésőt tüntet fel, melyek közül öt darab használat folytán csonka, két darab rosszul sikerült öntvény, három darab pedig jó állapotú, hibátlan; méreteik a következők:

1. sz.	köpjének átmérete	25 mm.	meglevő test nagysága	90 mm.
2. sz.	„	25 „	„	80 „
3. sz.	„	38 mm.,	test nagysága	140 mm., élének szélessége 53 mm.

4. sz. köpű-szélesség 25 mm., testnagyság 113 mm., élszélesség 42 mm.
 5. sz. „ „ 27 mm., „ „ 98 mm., „ 40 mm.
 6. sz. „ „ 28 mm., „ „ 110 mm., „ 45 mm.
 7. sz. meglevő test nagysága 83 mm., élének szélessége 94 mm.
 8. sz. köpűje ovál, ennek szélessége 40—30 mm., test nagysága 112 mm.,
 élének szélessége 53 mm.

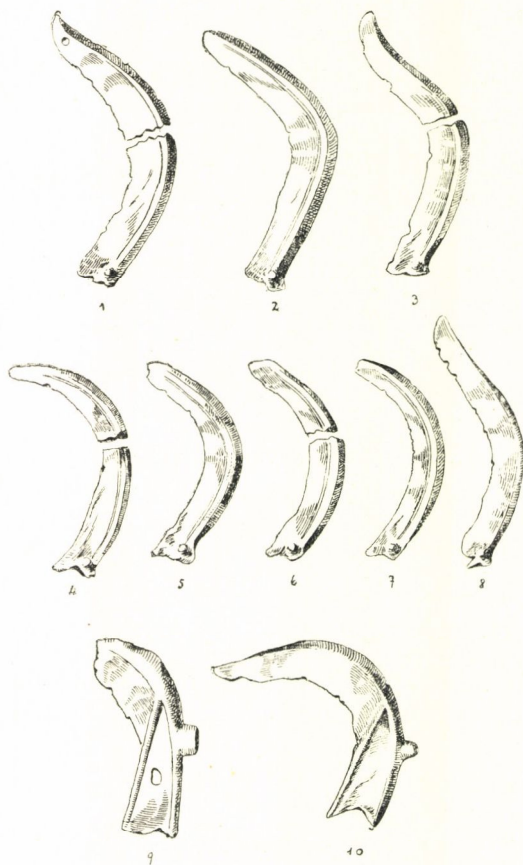
I. ECSEGI BRONZLELET.

9. sz. köpű szélessége 40—30 mm., testnagyság 74 mm.
 10. sz. köpűszélesség 40—30 mm., testnagyság 104 mm., élszélesség 53 mm.

Az első tekintetre észrevehetjük, hogy ezen eszközök három fejlődési korszakba illeszkednek és pedig az 1. és 2. számmal jelölt még fül nélküli; a 3., 4., 5., 6. számmal jelölt már füllel van öntve s a 8., 9., 10. számúak csücskösen felkanyarodó perémmel s füllel készítvék. A 7. számú milyenségét csonka voltánál fogva meghatározni nem lehet, de meglevő éle oly széles, a melyet bronzleleteink között ritkán lehet látni.

A II-ik tábla 10 darab sarlót tüntet fel, ezek között a 2., 8. és 10. számmal jelölt egészen ép, ellenben a többi hiányos és törött. Ezek is három fejlődési típust képviselnek.

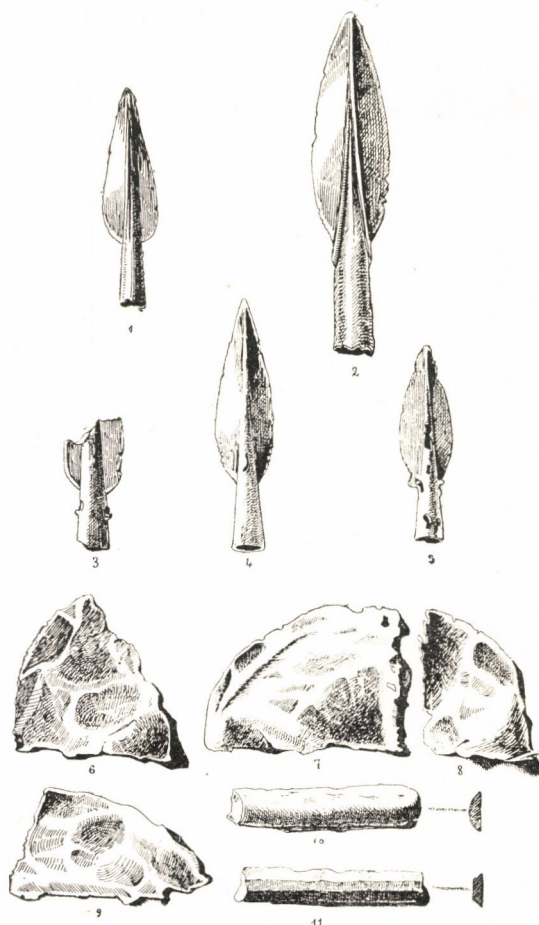
A III-ik tábla öt darab lándzsa rajzát mutatja; ezek közül az 1., 2. és 4. számmal jelölt teljesen ép, ellenben a 3. és 5. számú hibás öntvény s egy-szersmind igazolni látszik azt, hogy e tárgyak elrejtője maga is öntömester volt. Az összes tárgyak között — szerény véleményem szerint — legérdekesebb

II. ECSEGI BRONZLELET.

a III-ik táblán 10. számmal jelölt «bronzrúddarab». Számos bronzrög s olvasztott tömeg fordult már meg kezeim között, de ily «formába öntött bronzrudat» még rajzban sem láttam. Eredeti nagyságát meghatározni nem lehet, mert egy részét az öntő már felhasználta. A rajzban látható darab méretei: hossza 95 mm., aljának szélessége 28 mm., vastagságának átmérője a törésnél 15 mm., gömbölyű végénél azonban 30 mm. s azon föltevése jogosít, hogy ezen bronzrúd annak idején valamely vegyítő és olvasztógyárból került ki. Meg is figyeltem gondosan, hogy vajjon nincs-e rajta valahol súly vagy gyári jegy?

De ilyet nem észleltem, lehet, hogy a már fölhasznált részén volt. A 11. számmal jelölt szintén bronzrúd ugyan, de nem ezen leletből, hanem a dolányi Majorhegyről való, aztán nem is oly mintába öntött, mert míg a 10. számú úgy van öntve, mint a postán használt pecsétlőviasz, félhenger alakban, addig a 11. számú csiszolt felülettel bíró ötszögű öntvény. Rozsdájuk is különbözik, a 10. számúnak rozsdája zöld, a 11. számúnak pedig sötétbarna. Minden két-

III. ECSEGI BRONZLELET.

ségenkívül áll, hogy a bronzanyag rozsdájának képződésére befolyással van a föld alkatrésze és talán az esetleg mellette levő más anyagú tárgy is; de az is bizonyos, hogy a bronz rozsdájának milyenségére a vele kevert anyag mennyisége is közreműködik.

Talán nem volna fölösleges fáradozás az ily előkerülő bronzrúddarabok összetételi anyagát alapos vizsgálat tárgyává tenni, mert a nyerhető eredmény után a vegyítő és olvasztógyárak merrefelé létezéséről lehetne tájékozódni, sőt a rendelkezésünkre álló számos bronztárgy anyaga összekeverésének milyensége

nyomán még az is meghatározható volna, hogy melyik olvasztó gyártelep terméke volt kelendőbb s mely irányban hatolt előre? Aztán a bronzkorszak hivatott tanulmányozóját még sok más homályos kérdés megoldására is reá vezethetné. Ha most már e leletnek előttünk fekvő összes tárgyait egy tömegben figyelmesen szemléljük, önkéntelenül is azon következtetés csordul ajkunkra, hogy: «Ecseg vidékén» akkor, a midőn e tárgyak hatalmasabb ellenséges nép közeledte folytán rejtékhelyükre kerültek, az ott élt emberek nagy zöme földműveléssel és ácsoló iparral foglalkozott, mert a míg fegyvereszköz csak öt darab, addig fejsze 10 és sarló is 10 darab mutatkozik; de láthatjuk azt is, hogy a bronzkor ipareszközeinek mind a három fejlődési típusra egyszerre találkozott e helyen.

A fejszék erdőségre, tehát faiparra, a sarlók gabnatermelésre vallanak, noha én az úgynevezett «tokos vésők» apróbbjait az ekéinknél mai is használatban levő «üsztóke» helyettesítőinek, a sarlók között a kevésbé görbehajtásúakat pedig inkább szőlő, semmint gabona vagy fűvágó késeknek tartom úgy annyira, hogy némely borttermelő vidéken a szőlő-munkások metsző kései manap is szakasztott olyanok. Azoknak, kik majdan a lelőhelyek után hazánkban elhelyezkedve volt egyes néptörzsek térfoglalását is tanulmányuk tárgyává teendik, szíves készséggel idejegyzem, hogy az imént ismertetett lelet helyétől nem messze fekvő, úgynevezett «kozárdi hegytetőn» a vízmosta gödör oldalából saját kezemmel ástam ki oly hamvedret, melyben éppen oly görbe hajlású késpenge volt, mint a melyet «Szécsény közvetlen vidéke» című munkámban a szécsényi «Strázsapart» és «Kőhegyen» előkerült hamúvedrekben találtakként főlemlítettem; tehát Szécsény közvetlen vidékén hajdan ugyanoly néptörzs lakott, mint a kozárdi magaslaton. Tudtommal Nógrád megyének a Cserhátra hajló részéről számbavehető bronzleletünk még nem volt s így csak örülnöm lehet, hogy a fenti tárgyak közzétételével hazánk bronzkori térképére most már e vidék is fölvehető lesz.

Szécsény, 1899 januárius 15.

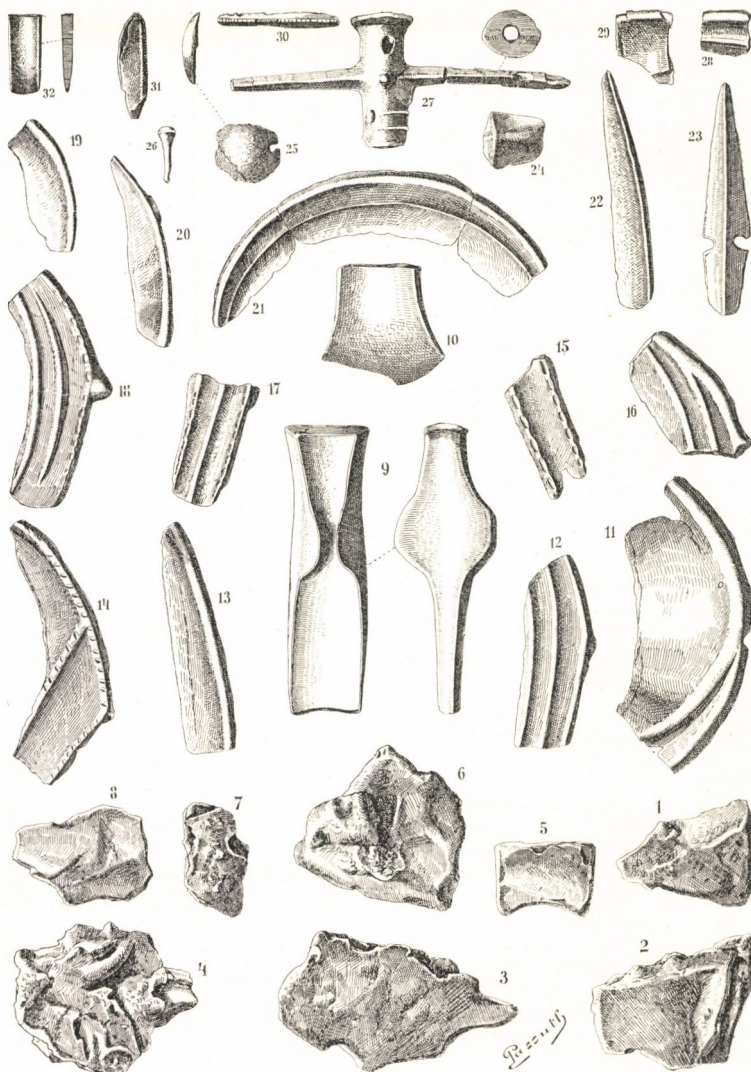
Pintér Sándor.

VII. Br. MISKE KÁLMÁN FELSO-SZENTLÁSZLÓI(?) BRONZLELET-RŐL (SOPRON M). Régiségkereskedő útján jutott a napokban a következő lelet birtokomba, melynek állítólagos lelőhelye Felső-László, Sopron megye községének határában fekszik.

Ezen bronzlelet érdekes annyiban, hogy többnyire törött eszközből álló tartalma mellett, aránylag nagy mennyiségű nyers öntőanyag volt, mi azon feltevést engedi, hogy ott öntőműhely létezett. A kékes zöld szíronyú eszközön tapadó föld után ítélve, a lelet márgás földből került ki. Tartalmát illetőleg néhány érdekesebb tárgy van benne, így első sorban ama kétes használatú tárgyak egyike, melynek alakja a csákányokéra emlékeztet* (27. szám) s köpüs testéből két ellenkező irányban vékony karok nyulnak ki. Ezen eszköz semmiesetre sem volt fegyver, már gyöngé alkotása miatt sem s ennek folytán elvénynek tekinteném. A kissé lapított, még öntővarrányaival bíró köpüt lent

* Hampel: Bronzkor I., XXX. t., 3. ábra.

két körülfutó sáv díszíti. Felső része egy kiszélesbülő kerekded lappal nyer befejezést. A köpü lent és fent nyílással bír, oldalán két lyuk látszik, melyek vagy hibás öntésből erednek, vagy jobb megerősítés célja miatt hagytak ki. A köpü hossza 54 mm., alsó átmérője 12 mm., belső üreg átmérője ebből

FELSŐ-SZENTLÁSZLÓI LELET.

9 mm. A felső kerekded lap, melynek pereme 5 mm.-t a köpün kiszögel 20×24 mm. átmérővel bír, ezen lapon levő köpü nyílás 6 mm. széles. A csupán egyik oldalon fekvő hosszúkás lyukakból a felső kb. 4×5 mm., az alsó 3×4 mm. nagyságú. A köpüből 30 mm. magasságnál indulnak ki a négyszegletes átmetsetű karok lefelé csekély hajlást mutatva. A karok egyike 53 mm. hosszú és

letörött csücsu, a másik 63 hosszú s a köpütől 16 mm. távolságban letörött ugyan, de töredékével összeilleszthető volt. A karok a köpünél levő kiindulási pontjuknál 8 mmt. átmérővel birnak. Eme karokkal keresztben állva 28 mm. magasságban a köpün két hosszabb bütyök van, mely közül a rövidebb 6 mm., a hosszabb 9 mm. mér. A lelet más darabja egy rövid törpenge (23. szám) érdekes közel egymás mellett fekvő aklyalyukai folytán, melyek kifelé nyílnak. Ez az alak arra enged következtetni, hogy valami más eszközből készült s csak utóbb törre átalakított tárggyal van dolgunk. Méretei teljes hossz 95 mm., melyből a törpenge 63 mm., ennek átmérője az aklyalyukak felett 18 mm. A két aklyalyuk között megmaradt rész 7 mm. széles és 4 mm. vastag. A penge csekély emelkedésű gerinczczel bir. A nyél rövidke legömbölyített végű nyelv. Nem kevésbé érdekes egy törött palstab (9. szám), melyet átalakítottak kalapácscsá. Eredeti alakját a «Bronzkorból» ismerjük,* ezen alaknak éle letörvén, a foka használat következtében vastagabbá vált, a szárnyak pedig a fokfelüli oldalon összébb kerültek. Méretei: teljes hossz 112 mm., a foknak szélessége 35 mm., vastagsága használat folytán kihajló peremével mérten 18 mm., a test átmérője a szárnyak és fok között 26 mm., a szárnyak alatt 30 mm. Szárnyak belső világossága a fok felüli részen 13 mm., a regenti él felül 24 mm. teszen ki. Eme érdekesebb tárgyakon kívül a lelet még tartalmazott egy 98 mm. hosszú késpengetöredéket (31. szám), egy 28 mm. hosszú keskenyvésőnek darabját (10. sz.), melynek éle 12 mm. széles. Egy valószínűleg tokos vésőtől származó él (32. sz.) és több sarlónak töredékét (11—22. és 28. sz.). Egy palstab fokának (5 sz.), úgy gombostű (26. sz.), két különféle karperecz, bronzpityke (25. sz.) s valószínűleg edénytől származó töredékét (29. sz.). Végre kisebb-nagyobb nyers öntőanyag darabokat 25 kg. súlyban. (1—4. és 6—8. és 14. sz.)

Köszeg, 1898 december hóban.

Br. Miske Kálmán.

VIII. CZIRÁKY GYULA, A BOGOJEVAI (BÁCS M.) ÖSTELEPRŐL.**

Újabb tapasztalataimról a következőkben számolok be. Előbb leírok két sírt, azután rátérek azon emlékekre, melyek lakás-gödörökből kerültek elő.

A második sírt az elsőől hét m.-nyi távolságban nyugatra, a műúttal párhuzamosan haladó partoldalban találtuk. 2½ m.-nyire tőle délnek egy 2 m. széles lakás-gödörnek keresztmetszete volt látható. A sír-gödör megint verem alakú, de méretei nagyobbak amazénál. Mélysége ennek is a homokig hatol, alsó öblének átmérője azonban a 2 m.-t is meghaladta. Földje az első sírével teljesen megegyez.

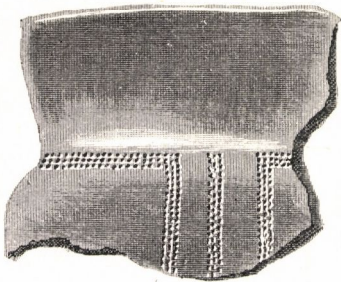
A sírban egy emberi s egy állatsontvázat találtunk. Az ember koponyájának s mellkasának, különösen gerinczének fekvéséből ítélve oldalt feküdt s nyugotnak nézett. A csipőcsontok azt látszottak mutatni, mintha a hullát arcczal lefelé helyezték volna a gödörbe, de ezeket a föld súlya készítette más helyzetbe. Feje éjszagnak, lábai délnek állottak, tehát megfordítva, mint

* Hampel: Bronzkor I. köt., VII. tábla 5 vagy 6. ábra.

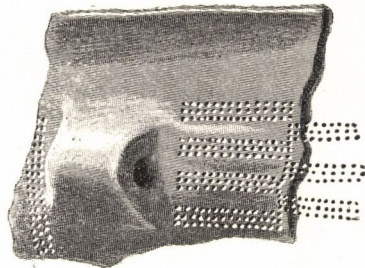
** Vsd. ő. a korábbi közleményt «Arch. Ért.» 1898. 19—24.

az első sírnál. Lábszár csontjaiból csak egy-egy nagyobb darab volt meg (a többit levágták a munkások), s ezek zsugorított fekvésre engednek következtetni.

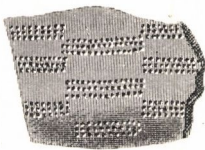
Az állat, mely az ember háta mögött feküdt, fejével szinte nyugotnak

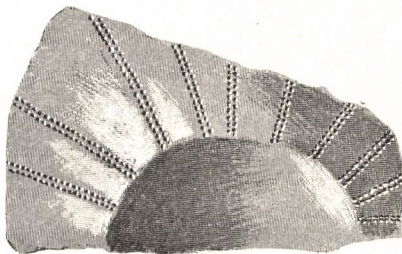
1. ábra.

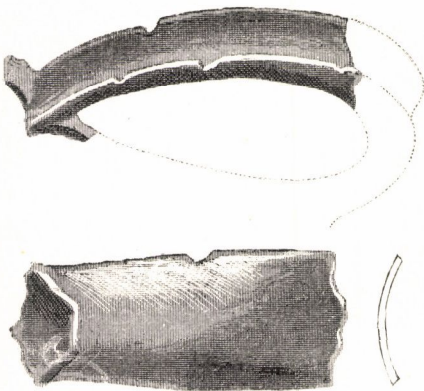
3. ábra.

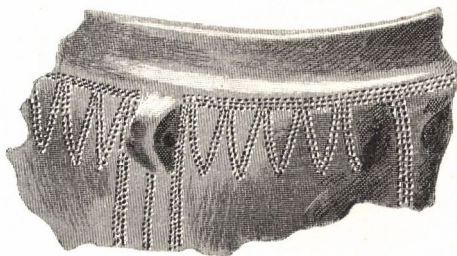
2. ábra

4. ábra.

6. ábra.

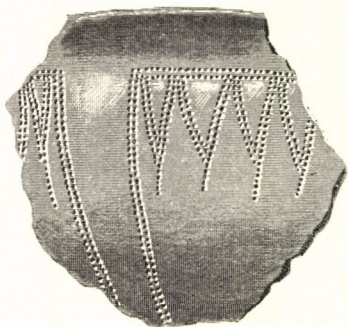
5. ábra.

I. TÁBLA.

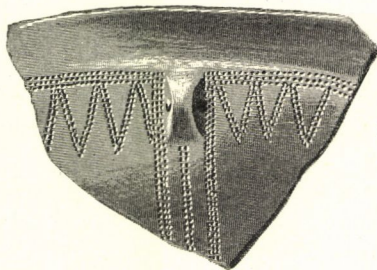
nézett. Feje az ember fejéhez közel volt s 160—170 mm. hosszúságú, kevés hajlással görbülő két szarva közül már csak az egyik volt rajta. Csontvázának nagysága a marháéval egyezett meg, feje is azéhoz volt hasonló, nemkülönben fogai is; bika, ökör, tehén, vagy bivaly volt-e azonban: el nem dönthető. Nevezetes, hogy az egész sír feneke egymás mellé fektetett, dísztelen és díszes

cserépdarabokkal volt kirakva. Néha két darab is hevert egymás tetején. Azonkívül úgy az ember, mint az állat hulláját is azokkal takarták be. Egyikét másikat talán egészben tették a sírba: némelyiknek legnagyobb részét meg lehetett találni darabokban. Egy kicsiny, valószínűleg szárnyas állat apró csontjai is előkerültek a cserepek között.

Ezen cserépdarabokon jellemző a mészbetétnek fellépése. Öt grafittal fényesre csiszolt, csinos, mészbetétes pontokból álló díszszel ékes, keskeny

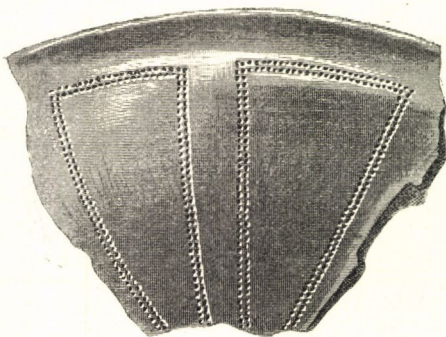
7. ábra.

8. ábra.

talpú, felső kerületén 4—5 dm. nagyságú átmérővel bíró tál különböztethető meg a sok cserép között. Ábráink a rajtok levő díszítésekkel ismertetnek meg bennünket s bemutatja egyszersmind (3., 8.) azt a kicsiny fület, melynek lyukába zsineget húztak. Egy óriási, legalább $\frac{1}{2}$ m. átmérőjű, alul vörös, felül feketére színezett s simára csiszolt széllel bíró magtartó edény

darabjait is megtaláltuk a sírban. Ez volt a hatodik edény. Füle a 3. ábrán közölthöz hasonlít s öblének felső részén fekszik.

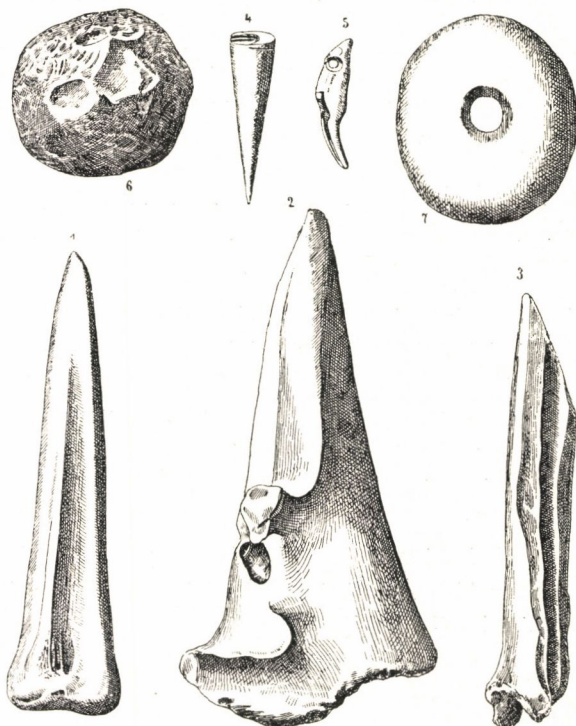
9. ábra.

Meg kell még említenem a 6. alatt bemutatott sajátos edény-fület, melyet első tekintetre mindennek nézne az ember, csak fülnek nem. Alakja olyan, mint egy szíjból készült s szélein kifelé pördülő, hosszukásra nyomott öv. Szélessége 8—9 cm., vastagsága 3—4—5 mm., belső ürének hossz-átm. a

közepén 145 cm., szélességi-átmérete ugyanott 45 cm. A sok beszéd helyett legjobban bemutatja rajza. Csodálatos, hogy az emberi ügyesség, mely kezdettől fogva mindig szem előtt tartotta a praktikusság elvét, itt hibázott, midőn egy — tenyérrel alig valahogy átfogható — óriási s az edény törzsével mégis csak igen kis szélességben összefüggő fület produkált. Magam sem akartam e tárgyat fülnek nézni; de e rendeltetéséről meggyőződtem a) az *analogia*. Hampel *A bronzkor emlékei* cz. műve III. r. függelékében a CCIII. t. 6. sz. alatt van

bemutatva egy edény, melynek fülei ehhez hasonlítanak; a különbség csak az, hogy e fülek az edény testének nagyobb részét zárják be, tehát erősebbek a mienknél; *b)* említett tárgyunk fül voltát kétségen kívül helyezi a két következő edény, melyek egy konyhahulladékkal telt gödörből kerültek elő csiga, békateknő és csontdarabokkal kevert földtartalommal. Ha e két edény füleit kiegészítjük, élénk áll a föntebb bemutatott fül. Az első fenekének átm. 7·8 cm., öblée a legnagyobb szélességben 19 cm., felső testée 13 cm. A második fenék átm. 5½ cm., felső kerületének átm. 10½ cm.

Még egy más körülmény is ajánlotta e két (utolsó helyen említett)

II. TÁBLA.

edény említését, az: hogy a sírok s lakásokban talált edények hasonló kidolgozásából azok szoros összefüggését kimutassuk.

Megjegyzem, hogy a már leírt két sír a telep nyugoti oldalán jött elő, e két edényt pedig a keleti oldalon volt lakások gödreiben találtuk. Anyaguk nagyrészt megegyez, talán csak vékonyabb a sír-mellékletek cserepe emezekénél. Mindkét helyen feketére csiszolva kerültek elő; a lakásokban találtak kopottabbak. Egyiken semmi diszítés nincsen; a másiknak a diszítése nagyban megegyez a 9. ábrán bemutatott edény diszítésével; azon kevés különbség van csak közöttük, hogy itt a kettős, lefelé haladó pontsor közé vonalat karcoltak be; füle alatt pedig egy pontokkal övezett háromszög van. A lakások edényei

a sírmellékletekhez viszonyítva általában durva tárgyak: ezek azok, melyek kidolgozás tekintetében a legközelebb állnak hozzájuk. A kréta- vagy mészbetétnak nyomát itt nem találjuk, de e körülmény alighanem abban leli magyarázatát, hogy a mindennapi használat következtében kihullott a pontok s vonalak mélyedéseiből. Egy agyagból készült csődarabunk (mely ugyancsak a lakásokból került elő) kicsinysége miatt az edény alakjára való következtetéshez semmi támaszt nem nyújt. Analogiája az Arch. Ért. XVIII. k. 99. l., a 4. sz. alatt közölt tordosi edény kiöntő csővében található fel.

Beszámolok egyúttal azon többi tárgyról is, melyek homok-hányás és téglaverés közben a lakásokból előkerültek. Van újabban 11 drb. *kőszilánkunk* éppen oly sokféle nagyságban s annyiféle anyagból. Van obsidián ($5\frac{1}{2} \times 2$ cm.), tűzkő (4×4.7 cm.), sőt még vörös márványból is. Egy nucleus (II. 6) azt mutatja, hogy még a közönséges pataki kavics pattogtatásával is szerencsét próbáltak — sikertelenül. Két drb. *parittya kő*-vünk rendeltetése kétségtelen. Kidolgozásuk nem a legtökéletesebb, mivel a gömbölyű felületet itt-ott egy-egy kis sima lap zavarja meg.

Csonteszközeink (II. 1—3) a következő darabokkal szaporodtak. Két drb. bordából készült simító mellett egy ugyancsak bordából készült, de inkább *kés* gyanánt használt s használat által nagyon simára kopott eszközünk van ($22 - 2.7$ cm.) Szélei élesek s alsó vége fél ellipszis alakban van befejezve. Két drb. igen kemény csontból készített, szép *vésőnk* is van. Az egyik (hossza 12, legnagyobb s legfelső szél. 2.7 cm.) használat által oly tetszetős, sima alakot nyert, hogy a laikus ember is észreveszi rajta a sok használat nyomait. Csücskös vége kissé lepattant. A másik (11.2 cm. hosszú) *lapos véső*. Él-vonalának hossza 8 mm. Találtunk még ezeken kívül egy horogalakú, 15 cm. hosszú *szarvas-agancs* darabot is.

Az agyageszközök közé 2 drb. *orsókarika* (egyik tiszta fekete s alacsony a másik vöröses s nagyobb magasságú csonka kúp) s egy rosszúl égett agyagkarika, (II. 7) *hálósúly* került újabban.

Czirákgy Gyula.

IRODALOM.

SZOBRÁSZATI EMLÉKEK MAGYARORSZÁGON. Különös tekintettel az ezredéves történelmi kiállítás szobrászati részére, írta dr. Gerecze Péter. Különlenyomat Matlekovics: «Magyarország az ezredik évben» című kiállítási főjelentés V. kötetéből. Budapest 1898. 1—86. l. 8. r. Középkori műemlékeink ismert nevű és fáradhatatlan buzgalmú kutatója az ezredéves kiállításon bemutatott szobrászati művekre támaszkodva röviden egybefoglalja a hazai úgy dekoratív mint figurális szobrászat történeti fejlődésének leírását. Az aracsi pusztán lelt, és a IX—X. század emlékei közé sorolt feliratos kő, — esetleg sírkő — és a feldebrői XII. századi altemplom talaja alatt lelt és valószínűleg X. században készült disztményes parapetum szolgáltat alapot szerzőnek annak kimutatására, hogy a honfoglalás kora előtt hazánk területén gyökeret vert kereszténység révén már némi művészi élet is keletkezett, mely valószínűleg bizanci befolyás alatt állott ugyan, de nem lehetetlen, hogy az itt található római emlékek is inspirálták az egyes művészeteket, vagyis, hogy hasonlóan Itáliához, Galliához, a római kultúra alkonya és a középkori keresztény művészet hajnala közt volt nálunk is valami szürkület, valami összekötő kapocs, és nem szünetelt a bár kezdetleges művészi élet teljesen és absolute.

A IX. századból ered a horvátországi Mucsról való feliratos ajtóhomlok-párkány, melynek disztményei az egykorú felső-italiai és dalmát műemlékekkel közös hagyományokra utalhatók vissza.

A XI—XIII. század román stílű műemlékei már bő választékát nyújtják nemcsak a külföldiekkel analog, hanem az egészen eredeti, amazoktól elütő disztító elemeknek, kétségen fölül álló bizonyítékát adván a hazai művészi élet bizonyos intenzivitásának és önállóságának. E kor hazai emlékei közül nevesebbek a szegzárdi monostori templom bizanci izlésre való disztményes maradványai, a füzetünkben bővebben tárgyalt és a legtöbb egyéb hazai egykorú emléket művészeti szempontból túlszárnyaló pécsi, továbbá az egykor pompás esztergomi, székesfehérvári, jaáki, zsámbéki, földvári, gyulafehérvári templomoknak részint a figurális, részint a dekoratív szobrászat körébe vágó maradványai, névszerint kitűnnek a pécsi dom oldallejáratainak domborművei, ugyanott a confessionak vagy keresztelő kápolnának tekinthető kőátor, melyet szerző külön kötetben írt meg és ad ki legközelebb, úgyszintén az esztergomi székesegyház porta speciosá-ja, a jaáki portale és annak apostol szobrai. A szerzete-
sek betelepülése révén e korbéli emlékeink egynémelyike francia iskolára vall, de tévedés lenne a francia befolyás véleményezését hazánk egész e korbéli szobrászatára és építészetére kiterjeszteni. — A középkori figurális szobrászat-

ban a testnek gyöngé aranyozása, a durva technika és rajz, jó ideig minden országban általános tulajdonság volt, mely okát az egyház által a művész elébe szabott feladatok túlzottságában, részben művészi kivitelre alkalmatlanságában találja, minek folytán a művész figyelme és szellemi ereje egyoldalúan vétetvén igénybe, nem pótolhatta az említett hiányokat. Másrészt a nagy közönség is inkább misztikus, szimbolisztikus jelentést keresett a szoborművekben, mint esztétikai hatást, mely a korábbi antik, majd pedig ismét a későbbi korban foglalta el a műigények közt őt megillető helyét. A IX. századtól kezdve áll be az örvendetes fordulat, az üdébb hangulat, a természetnek élénk megfigyelése, bizonyos beszédesség, mely a jelenetek egymás mellé sorozásában nyilvánul, mint ez a pécsi lejáratok domborműin látható.

A kisebb szoborművek közül a büngösi aquamanilet mint «borkancsót», gyertyatartókat és feszületeket, az uzdi hollót és egy oroszán szobrocskáját említi szerző a bronzmivesség illusztrálására.

A csücsíves művészet korszakában, a külföld pompás és számot alig ismerő alkotásaihoz képest jobban kitűnik a hazai művek elmaradottsága, mint az előző korszakban. Az átmeneti izlés a XIII. század elején lép föl, a román stíl aránylag tovább főnnáll, viszont a renaissance korán jelentkezik, a gothikának tehát rövidebbre van szabva a fejlődési ideje nálunk, mint egyebütt. Nevezetesebb alkotások a budavári főtemplom, a soproni benczés templom, néhány erdélyi és szépassági templom, a kassai Mihály-kápolna és a dóm szobrászati maradványai.

Az Anjou-kor művészetét jellemzik szent László győri hermája és szent Simeonnak zárai, az utóbbi időben többször ismertetett, szélesen ismert ezüstkoporsója, mely e füzetben is kiváló méltatásban részesült.

Kolozsvári Márton és György, mint a prágai szt. György szobor, a nagyváradai szt. Imre és László szobrok és az aacheni ezüst címerek készítői tűnnek föl a XIV. század második felében. A fa-faragást oltáraink, a kiállításon a káposztafalvi, továbbá a löcsei szt. György faszobra képviselik, a besztercebányai szt. Borbálaoltár és Olajfák-hegye, már Dürer-féle hatások alatt létesültek a XVI. század elején.

A renaissance hozzánk közvetlenül Olaszországból, nem pedig nyugoti szomszédaink révén jött be Mátyás király dicsőséges uralkodása idejében. A budai királyi palotának töredékeikben is oly szép díszítmény maradványai, az esztergomi Bakács-kápolna belseje, a visegrádi palota domborművű vörösmárvány Madonnája, Mátyás király arczképei, nevezetesen a bautzeni, bécsi és a diósgyőri Madonna (melynek rajzát az Arch. Ért. mult évi kötetében találjuk), a pécsi és a budapesti belvárosi templomok szentségházai, végül a Bakács (Bakócz) kápolna fehérmárvány oltára hirdetői hazánk virágzó viszonyainak e korban, és e maradványok szemlélete megkönnyíti elképzelését annak, a miről csak könyvekben olvasunk, de eredetiben többé nem láthatunk.

A mohácsi vész óta jó darabig hazai szobrászatunknak majdnem kizárólagos képviselői a sírkövek. Mintha a művészet is együtt gyászolna a nemzettel! Legrégibb sírköveink Gizella (szt. István neje) sírköve Passauban, Endre királyné Tihanyban és Salamoné. Azután a XIV. század elejéig nincsenek ismeretes sír-

köveink. 1301-ből való György pécsi püspöké. Az egyházi személyek sírkövein már ekkor, a világiakén csak később lesz általános szokássá az illetőnek élet-nagyságú alakját kivésni, olykor csak bevéssett körvonalakkal, rendesen domborműben, mely egyes esetekben háromnegyedrészen szabadon emelkedik ki a háttértől. Nevezetesebb síremlékeink Gagyí László, továbbá Sigfrid és Czudar László pannonhalmi főapátok emlékkövei a xiv. századból, Széchy Dénes, Vitéz János, Lósy Imre, Oláh Miklós, esztergomi érseknek, Schomberg pozsonyi prépost, a bazini grófok, Sirokai László, az Ujlakiak, a Szapolyaiak, Tarczai Tamás, Máriássy István, Rómer Gáspár, Cherödy János egri püspök, László János, Serédy Gáspár, Balassa Menyhért, Viczay Ádám, Izabella királyné, Chetneky István, a Palócziai, Perényi Imre, Illenfeld András, Warkócs Kristóf, Erdödi Anna és Illésházy István, a Kögl család, Mordax Jakab, Báthory István, Dobó István sírkövei a xv—xvi. századból, melyek egynémelyike határozottan olasz, másika német mester kezére vall.

Ugyancsak a xvi. századból származik a pozsonyi főtéren álló kút Miksa császár állítólagos szobrával, és a kassai dóm Bornemisza szobrával. E korba sorolandók a trencsényi templom aranyozott fa-szobrai, néhány díszes püspöki bot, és a Losonczy-féle óriási tálas kancsó.

A xvii. század szobrászata a Görgeiek, Pálffy Miklós győri hős, Kutassy János és Forgách Ferencz esztergomi érsekek, Draskovich, Hethesi Pethe Ferencz, a két Andrássy, Druget György és Illésházy István nádor síremlékeivel, a Pálffy Miklós síremlékei fa-mintájából készült házi oltárkával és egy csomó erdélyi, névszerint brassói és szebeni nagy részt színezett síremlékekkel van képviselve. Szerző itt fölhasználja az alkalmat, hogy a szobrok színezése mellett szálljon síkra, példa gyanánt említve néhány olympiai és pompeii műemlékeket, melyekhez még a nápolyi múzeum néhány szobrát, a tanagrai szobrocskákat stb. lehetne csatolni további példakul.

A xvii. század végén beálló barok korszak, majd pedig a rokokó vagy copf-styl erőszakolt keresettségének, értelmetlen ornamentikájának jellemzésével záródik be a történeti áttekintés, hazai emlékeink közül Lipót császár bronz mellszobrát, néhány síremléket, így Eszterházy Imre esztergomi érsekét és Weber Péter nagyszebeni királybiróét, továbbá a trencsényi piarista templom faszobrai, szent Jeromos szobrát, templomi és kanonoki székeket, a pécsi Szepessy-féle könyvtár fa-mellszobrai sorolván föl, annak kijelentésével, hogy nemzetünkben mindig élt a művészet szeretete és mindig voltak művészeink, kik azt gyakorolták, a mikor a háború és pusztító zavarok nem kényszerítették a polgárokat arra, hogy véső helyett kardot ragadjanak. Mi pedig köszönettel vagyunk szerzőnek évek óta tapasztalt kutatásaiért és buzgalmaért, hogy műemlékeinket, melyeket a pusztulástól számunkra megóvott a gondviselés, regisztrálni és a nyilvánosság elé hozni segít, hogy a multak emlékeiből merítsenek a jelenkor művészei új ihletet nemzeti szellemű új alkotásaikhoz.

Gohl Ödön.

CORPUS NUMMORUM HUNGARIAE. Magyar egyetemes éremtár. I. kötet. Árpádházi királyok kora. A m. tud. akadémia archæologiai bizottsága

megbízásából írta dr. Réthy László 1. tag. 1. füzet. Budapest 1899. A m. tud. Akadémia kiadása. Ára 10 korona.

Ismeretes numismatikai irodalmunk szégyenletes szegény volta. Hazánk egész érmészetét felölelő munkát hiába keresünk. Az egyetlen mű, mely rendszeresen és behatóan foglalkozik a magyar érmekkel — Rupp Jakab alapvető munkája — csak a középkort öleli fel és 1841—1846-ban jelent meg! Az újkort még senki irodalmilag fel nem dolgozta. Rupp könyve volt egy fél századnál tovább minden gyűjtő bibliája és minden tudás alfája és ómegája. — Igazán megérdemelné a jeles férfiú, hogy most, a mikor őt detronizálni készülünk, a magyar numismatikások összeadott árpádkori pénzekből emlékére érmet veressenek.

Hogy ily körülmények közt egy a magyar érmeleést a maga teljességében felölelő és tárgyaló munka mit jelent, azzal mindnyájan tisztában vagyunk és örömmel üdvözljük dr. Réthy László közel két évtizedes munkásságának és szorgalmának gyümölcsét, a *Corpus Nummorum Hungariæ*t, melynek 1. füzete a fenti cím alatt most került ki a sajtó alól.

Felesleges e folyóirat olvasói előtt a *Corpus* keletkezésének történetét fejtegetnem. Az e füzetekben időnként megjelent közlemények e tekintetben eléggé tájékoztatták az olvasót. Láttuk, honnan indult ki az eszme, láttuk a tudós szerző hogy hordta össze az agyagot Európa összes számottevő muzeumai-ból és láttuk, mekkora tömegét az érmeknek dolgozta fel itthon.

A szerző rendelkezésére állott anyag nagysága, ismert tudománya és a tanulmányaira fordított idő hossza egyaránt biztosítanak a felől, hogy az akadémia lobogója alatt megjelenő eme monumentális munka teljesen meg fog felelni a hozzá fűzött várakozásnak. De másrészt mindeme körülmények jogot is adnak nekünk arra, hogy a *Corpussal* szemben a legmeszszebb menő igényeket támaszszuk.

Most csupán a füzet tartalmának ismertetésére szorítkozom — legfeljebb némi megjegyzéseket engedvén meg magamnak.

A most megjelent füzet közli az egész mű tervezetét és közli az összes ismert árpádkori éremfajokat rövid leírásban és rajzban. (18. táblán 387. ábra.). A majdan teljes munka I-ső részében XIV csoportra osztva, fel fogja sorolni és leírni mindazon pénzeket, melyek Magyarország pénzverésével bármi összefüggésben állanak, míg II-ik része pénztudományi dolgokat fog magába foglalni.

Mint ebből látható, szerző a *Corpusba* csak a forgalmi érmekeket (pénzeket) veszi fel. Ez a szempont igazolja azt, hogy azon szoros viszonyból fogva, mely az érczépénz és a bankó közt fennáll a XIII-ik csoportba a papírpénzeket sorolja. Ez helyes; helyes, hogy a kutyabárczák és más egyéb, sem pénzpótló természettel, sem műtörténeti jelentőséggel nem bíró, hazánk történetével semmiféle kapcsolatban nem álló termékei az ércziparnak a *Corpusból* ki vannak zárva. De kérdés, helyes-e az eseményekre és személyekre vonatkozó emlékérmeket, melyek sokszor oly szépen illusztrálják a történetet és műtörténeti szempontból is adatokat szolgáltatnak, a *Corpus* programjából kirekeszteni? illetőleg feldolgozásukat beláthatlan időkre elodázní?

Némely esetben nehéz is lesz a határt megvonni pénz és emlékérem között.

Egyébiránt azon körülmény, hogy szerző csak a forgalmi értéket veszi fel a Corpusba, azon feltevésre jogosít, hogy a fősúlyt a munka II-ik (pénztudományi) részére fogja helyezni és megírja hazánk érmeelésének történetét. Mert hiszen tulajdonképen ez a fő feladat; az érme leírása és meghatározása mind csak eszköz ennek a végső célnak az elérésére.

A munka fent vázolt tervezetén kívül a füzet az árpádházi királyok pénzeinek típusait, fajtáit hozza leírásban és rajzban; a bélyegváltozatokat és pénzverőjegyeket külön fogja a szerző felsorolni. Kétségtelen, hogy ez a módszer igen könnyen kezelhetővé tenné a művet — ha a szerző következetesebb volna az alkalmazásában. Az éremfajok felületes leírásából ugyanis azt lehet következtetni, hogy azok valahol még egyszer tüzetesebben is le lesznek írva (nagyság, szélesség, stb.) és így azzal, hogy ugyanaz a pénz két helyen lesz leírva, oda lesz az áttekinthetőség, másrészt pedig variánsokat sorolván fel a fajták között: ezeknek számát indokolatlanul szaporítja és csorbitja az elvet. Mert durvább veret (pl. 76. és 77.; 83. és 84. stb.) vagy romlott körirat (2., 3., 4.) csak változatot jelent, de nem új típust. Szintűgy a csegely(??) sem új fajta (lásd pl. 59. és 60.; 71. és 72.; 90. és 91.) hanem egyszerű kuriózum; pénznek volt verve, mint a többi, de valamely okból nem nyírták körül.

Legérdekesebb és legfontosabb a mit a füzetben találunk az a mód, a hogy a szerző az árpádkori pénzeket csoportosítja. Azokkal a leküzdhetlen nehézségekkel szemben, melyekkel az iratlan pénzek meghatározása jár, Réthy szakít az eddig általánosan követett módszerrel, mely a pénzeket jól-rosszul királyok szerint sorolta egymás mellé: hanem a pénzeket külső jellegük szerint typologiai alapon csoportosítja, vagyis vezérgondolata az, hogy a pénzeket nem lehetvén biztosan királyok szerint rendezni, ezt a szempontot mellőzi és a pénzeket a maguk természetes rokonsága szerint osztályozza. Ezt a rokonságot pedig a pénzek külső tulajdonságaiban, az ábrázolatok hasonlóságában, a verési technika azonosságában, a pénzek nagyságában, stb. találja fel. Ezen elv szerint rendezvén a pénzeket, az éremsorozatok több esetben nem egymás után, hanem egymás mellett sorakoznak.

Kétségtelen, hogy mint minden úttörő, úgy Réthy László is csak küzdelmek árán fogja elveit diadalra juttatni. Mert a gyűjtők nagy része ragaszkodni fog a régi, megszokott beosztáshoz. Az ideális cél mindig az lesz, hogy minden egyes pénzecskét teljesen meg tudjunk határozni, helyét a sorozatban idő (király) és veretési hely szerint pontosan kijelölni. Ha Réthy László reformjával ezt a célt el sem éri: mindenesetre egy nagy lépéssel közelebb visz hozzá. Az eddigi, vajmi ingatag alapon álló csoportosítás helyébe reális alapon nyugvót állít. Ha a pénzek egyszer természetes hovatartozandóságuk szerint helyesen csoportosítva vannak, könnyebb is lesz őket a súly, ötvözet, veret, azonos siglák, leletek stb. gondos tanulmányozása és egybevetése alapján esetleg megfejteni.

Így fogván fel a szerző reformjának jelentőségét, csak üdvözölni tudom Réthy Lászlót szerencsés eszméjéért.

Közleményem célját és keretét túlhaladná annak a vizsgálata, vajjon az

elv gyakorlati alkalmazásához fér-e szó? E tekintetben a szerző tudománya megnyugvással tölthet el. Egyébiránt várjuk a kritika szavát.

A munka külső kiállítására nézve vannak súlyos észrevételeim. Ha az Réthy Lászlónak magán vállalkozása volna, úgy semmi mondani valóm sem volna a kiállításra nézve. Minthogy azonban a tud. akadémia viseli a nyomdai költségeket, úgy csak a hazafiúi elszomorodás hangján tudom konstatálni, hogy a Corpus ábrái hitványak. Silány, szemrontó munka. Mekkora visszaesés Rupp 58 éves ábráihoz képest! Hát hátrafelé haladunk? Ne tessék félreérteni; nem kívánok én pazar kiállítású díszművet — pedig ma minden éremkereskedő fénynyomatú táblákkal díszíti ephemer árjegyzékét — de igenis kívánom, hogy az akadémia tiszta rajzú és világos nyomású táblákat adjon elém. Mert a szemem világa kedves nekem.

Különösen a typosokat kellett volna tiszta nyomásban adni, mert a könyvnek ezt a részét fogjuk legtöbbet forgatni. A változatok és főleg a pénzverőjegyek feltüntetésére szolgáló ábrák már inkább lehetnének gyarlóbb nyomásuak. Hiába, igényeink emelkedtek, ízlésünk finomult. Engem már az is bánt, hogy szerző ezt a legalább egy fél századra szóló monumentális művet sajtó alá bocsátotta, mielőtt nyelvi szempontból is megadta volna neki a végső simítást. Micsoda kifejezések ezek: «Mint előbb, fejlettebb technika» (11. tábla) és ugyanott: «Magyarország címere *vért* nélkül» vagy a 21-ik oldalon: «Pénzverőjegyek az előlapi előállításban»? Szerző az «előállítást» szélteben a német «Darstellung» helyett használja, Krecsányi kapitány pedig tüntető jogászokkal szemben alkalmazza; melyikük után igazodjam? Az ábrákat is át kellett volna még egyszer nézni. Pl. 298 296 elé való,* 294 és 295 nincs a maga helyén stb.

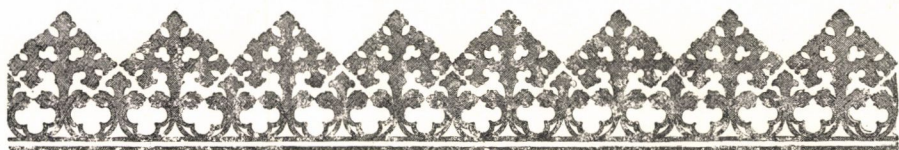
Még egy subjectiv aggodalom. Szerző előszavában azt írja, hogy «a Corpus (megjelenése) több időt fog igényelni, mint más kiadványok, melyek komplikáltabb nyomdászati eszközökre nem szorultak». — Hiszen én akkor a végét meg nem érem! Lám a Pallas Nagy Lexiconának 16 kötetét kinyomtatták 5 év alatt, pedig abban is voltak némi képes ábrázolatok.

Azzal az óhajtással fejezem be soraimat, hogy Réthy László sikere buzdítsa hazánk numismatikusait arra, hogy magok is kezükbe vegyék a tollat és tudásukat ne csak magukban tartsák, hanem közhiressé tegyék.

Jeszenszky Géza.

* A 15-ik táblán a 296., 297. és 298. sz. ábrák a nyomdában összetévesztettek, a hibás lap azóta ujjal helyettesített.

Réthy.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT deczember hó 27-én, d. u. 5 órakor, a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta ez évben utolsó ülését.

Jelen voltak: Forster Gyula társ. másodelnök elnöklete alatt Szumrák Pál, Vásárhelyi Géza, Halaváts Gyula, Mihalik József, Récsei Viktor, Kunvári Fülöp ig. vál. tagok, Lipcey József pénztárnok, a titkár és 5 más hallgató.

Elnök megnyitván az ülést, *Nagy Géza* tartotta értekezését az «Anjou-kori viselet Magyarországon» cím alatt.

Ezután *Gohl Ödön* értekezett Buda 1686-iki visszavételének emlékérméről. Mindkét előadást számos emlék bemutatása kísérte.

Titkár jelentése folyamán a Rómer-szobor ügy állásáról ad felvilágosítást, jelentve, hogy a társulat e célra a gyűjtést ujabbán megkezdte s hogy *Fraknoi Vilmos* püspök e célra 20 frtot küldött.

Jelenti továbbá, hogy *Pintér Sándor* a társulat eddigi rendes tagja Szécsényből 150 frttal az alapító tagok sorába lépett. A választmány mindkét bejelentést örvendetes tudomásul vevén, miután a folyó havi pénztári kimutatót fölolvastatott s jóváhagyatott; az elnök az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére *Szumrák Pál* és *Mihalik József* vál. tagokat kérvén föl az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT január hó 31-én, kedden d. u. 5 órakor a Magyar Tudományos Akadémia rendes heti üléstermében tartotta ez évben első havi ülését. Jelen voltak báró Nyáry Jenő elnöklete alatt Forster Gyula másodelnök; Thaly Kálmán, Szumrák Pál, Vásárhelyi Géza, Huszka József, dr. Pósta Béla, Kunvári Fülöp, dr. Gerecze Péter, Nagy Géza, Mihalik József ig. választmányi tagok, továbbá Ernst Lajos, Finály Gábor, Lipcey József pénztárnok és hat más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, *Darnay Kálmán*-nak «a zala-szántói kunhal-mok és két magyar lovassír» című értekezését olvasta fel és a leleteket bemutatta *dr. Réthy László*. Az érdekes leletet folyóiratunk jövő száma közli.

Utánna *dr. Szendrei János* mutatta be *Spitzer Mór* vál. tag érdekes gyűjteményét felső-magyarországi régi övcsatokból és ruhakapcsokból. A két-száz darabot meghaladó gyűjtemény az őskortól kezdve napjainkig tartalmaz egész sorozatokat és úgy régészeti szempontból, mint a tárgyi ethnographia szempontjából is becses. Ujabbán a «Magyar Iparművészet» című folyó-

iratban többen foglalkoztak ezzel a tárggyal és a bemutatott gyűjtemény gondos tanulmányozása bizonnyára becses adalékokat fog szolgáltatni.

Elnök jelenti, hogy igazgató-választmányunknak két örökös tagja *Szilágyi Sándor* nagynevű történész és *gróf Hunyady László* elhunytak, mindkettőnek érdemeit behatóbban méltányolva, indítványa alapján kimondja a választmány, hogy emlékezetüket jegyzőkönyvében megörökíti.

Titkár jelentése folyamán *Pintér Pongrácz* posta- és távirda főtisztet a társulat rendes tagjai sorába megválasztották.

Pénztárnok havi jelentése felolvastatván és tudomásul vétetvén, miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *dr. Pósta Béla* és *Nagy Géza* ig. vál. tagokat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A N. MÚZEUMI RÉGISÉGTÁR GYARAPODÁSA az 1898. év utolsó negyedében. Ó-Barokról (Fehér m.) származó átfűrt s csiszolt kőbaltát vétel útján szereztünk.

Állítólag Győrről való őskori rézcsákány felét kereskedőtől szereztük.

Állítólag Békásmegyerről származó őskori rézbaltát kereskedőtől szereztünk; más alkalommal állítólag ugyanonnan való rézcsákányt vettünk.

Állítólag a híres veleimi telepről (Vas m.) származik 6 db őskori bronztárgy, melyet vétel útján szerzett a N. Múzeum; más alkalommal állítólag ugyanazon helyről származó három bronzsarlót s egy vésőt szerzett az intézet.

Őskori szárnyas talpas bronzvésőt ajándékozott Császár Árpád tanár, lelhelye a gödöllői kincstári erdő. Állítólag Győrről való tokos bronzvésőt és szárnyas bronzvésőt kereskedőtől vettünk.

Állítólag Pécsről való bronzkarpereczet szereztünk kereskedőtől.

A kismartoni határszélen lelt hallstatti izlésű agyagurnát és 10 db későbbi régiséget ugyanarról a vidékről adott ajándékol Bubics Zsigmond úr kassai püspök.

La Tène izlésű övkapcsot bronzból ajándékozott Császár Árpád tanár.

Regöly község határából származó borostyán gyöngyöket, csonka fibulát s egyéb apró régiségeket vétel útján szereztünk; ugyanonnan származó 46 db borostyángyöngyöt más alkalommal szereztünk.

Szántódon (Somogy m.) lelt római bronzfibulát és bronzcsatot 28 db iv. századi rézéremmel vétel útján szereztünk.

Állítólag Békásmegyerről származó római csonka bronzkorsót kereskedőtől szereztünk.

Két darab bronzmérlegrud állítólag Velemről (Vas m.) vétel.

A római csoport legjelentékenyebb gyarapodása az aszári kincs.* Római katonai oklevél két bronzlemeze Antoninus pius korából; ** bronzserpenyő CARATVS SV bélyeggel, kisebb serpenyő bronzból, ennél is kisebb bronzserpenyő csonka fogóval, ezüstláncz, ezüstcsat karikája, félhold alakú csüngő dísz halavány aranyból, 2 db kigyófejes ezüstkarperecz, 5 db sodronyos ezüst-

* Rajzait lásd Arch. Ért. 1885. 24; de most hiányzik a lánczról a kis ezüsthengerke.

** Ismertette Adalék Pannonia történetéhez Antoninus pius korában. 1885. Budapest.

karperecz egymásra csavart végekkel, átlukasztott végű ezüstkarperecz, nyílt végű bronzkarperecz, két ezüst fülönfüggő, rajtuk mint dísz tompított sarku koczka.

Nógrád megyéből származó félhold alaku aranycsüngő ékszert vétel után szereztünk.

Nagy-Öszi (Torontál m.) származó honfoglalási korabeli leletet szerzett az intézet vétel után. Volt a leletben domborműves aranyozott ezüst szíjvég, három rózsaaalaku díszboglár és egy csonka rézcsat.

Esztergomban a Kölain nevű helyen bécsi fillérekkel együtt lelt ezüstgyűrűt, halántékgyűrűt és apró ezüstkarkát vétel után szereztünk.

Árpádkori ezüstgyűrűt vétel után szereztünk.

Állítólag Nagyváradról származó árpádkori processionalis keresztet bronzból kereskedőtől szereztünk.

Középkori vaskulcs, találták a tápió-szent-györgyi uradalom szőrösi pusztáján, ajándékozta Veres Lajos tanító.

XVII. századi aranyozott mellboglárt Erdélyből vétel után szereztünk.

1642-ből való aranyozott ezüstserleget, három takácsmester nevével, vétel után szereztünk.

Nagy-Szebenből való mesterséges vaslakatot 1621 évszámmal és csuklás barátot ábrázoló XVIII. századi laposan dolgozott vaspléhes domborművet vétel után szereztünk.

Agyagműves czéhkorsót 1765-ből és 1772-ből való díszes czéhkannát onból vétel után szereztünk.

Ugyancsak vétel után való szerzemény egy kisebb föliratos ónkanna.

Mult századbeli reá festett alakkal díszített üvegpalaczkot vétel után szereztünk.

XVIII. századi templomi függő lámpát vert ezüsből szerzett vétel után az intézet Brassóból.

Délszláv izlésű ezüstgyűrűt rossz ezüsből ajándékozott Császár Árpád tanár.

Egy sárgaréz pecsétnyomót ajándékozott Brencsik Károly.

A modern kegyeleti emlékek gyűjteményét vétel után Schlick tábornok aranygyűrűjével gyarapítottuk.

Mint gr. Széchenyi Imréné úrhölgy ajándéka érkezett egy régi egyszerű zongora, mely arról nevezetes, hogy rajta Liszt Ferencz tanult zongorázni.

A hadtörténelmi gyűjtemény számára ajándékba kaptunk kis-lapályi Juhász Zsigmond úrtól egy panduros vadászkést a mult század közepéről.

Vételek: Egy középkori kardtöredék. Egy XVI. századi egyenes kard. Két XVI. századi olasz kard. Egy XVII. század végéről való egyenes kard. Egy magyar szablya. Három nyílcsúcs.

A másolatok gyűjteménye számára készítettünk 17 db domborműves sárgaréz dísz a verseczi muzeumban őrzött XIV. századi ötvösminta után.

Mint a koronázási templom építő bizottságának hivatalos küldeménye érkeztek a N. Muzeumhoz az állítólag III. Béla és hitvese Anna sírjaiban lelt régiségek másolatai: a király ezüstkronája, jogara, kardja, gyűrűje zománczos encolpium és hozzá való láncz, karperecz, ezüstsarkantyúk, bronzfeszület, a királyné kronája, gyűrűje és három darab csipkeutánczás a ruhájából. H. J.

GRÓF ZICHY JENŐ LEGÚJABB RÉGÉSZETI GYŰJTEMÉNYE.

E folyóirat hasábjain közlött jelentéseimben,* melyekben a Zichy expeditió archæologiai munkálkodásairól számoltam be, ismételten megemlítettem, hogy a munkálkodás súlypontja a meglévő múzeális és irodalmi anyagnak, hazai régészetünk szempontjából való, lehetőleg teljes kiaknázásában feküdt s hogy az ásatások, avagy gyűjteményvásárlások útján elérhető régiséggyűjtés egészen alárendelt jelentőséggel birt.

A Szentpéterváron székelő régészeti bizottság egyik főfeladata ugyanis az, hogy gátat vessen az orosz területen talált régiségek külföldre való vándorlásának s e feladat megoldására szolgáló eszköze az, hogy ma már Oroszország területén csakis az ásathat, a ki erre a nevezett bizottságtól hivatalos engedélyt kap. Saját tapasztalásomból mondhatom, hogy ez az eszköz teljesen elégtelen a mondott cél megvalósítására, mert az orosz földről ma ép oly sok régiség vándorol külföldre, különösen pedig Francia- és Angolországba, mint ezelőtt; sőt mondhatom azt is, hogy ez eszköz eredményeiben nemcsak az orosz múzeumok gyűjtéseire, hanem különösen a szaktudományra határozottan káros. Az ásatási tilalom s az a tudat, hogy külföldinek régiséget eladni, a bizottság elővételi jogának megkerülésével nem szabad, első sorban azt eredményezi, hogy minden régiségleletet leggondosabban épen azon megbizottak előtt titkolnak el, a kikről tudják, hogy a régészeti bizottsággal összeköttetésben állanak; második eredménye pedig az, hogy a régiségek árát hallatlanul felszöktette, a mennyiben az áskálások s a régiségek eladásának titokbantartása sok ember szövetségét igényli ma, a kik természetesen valamennyien kell, hogy részt kapjanak a zsákmányból. A szaktudomány legnagyobb kárt azáltal vall ezen állapotok következtében, hogy míg a belföldi sírablók működése egyáltalán nincs megakadályozva, lévén a terület óriási, ellenőrző közeg pedig alig számbavehető; addig a külföldi szakerőkre nézve csaknem lehetetlen, hogy szakszerű ásatással használható anyagot nyújtsanak ahhoz a zagyva képhez, melyet ez óriás területek régészeti anyaga nyújt. Ezzel nem azt akarom mondani, mintha az orosz szakerők rátermettsége e feladatokra nem lenne meg, sőt minden tisztelet, különösen a mai nemzedéknek, de számbeli erejük a területhez képest olyan, mintha az egész magyar területre 1/6976 régész esnék. Épen azért a szaktudomány szempontjából, még Oroszországnak is az lenne az érdeke, hogy külföldi szakerőknek az ásatást ne csak lehetővé tegyék, de sőt ezt ők maguk kezdeményezzék. Ez azonban egyelőre csak jámbor óhaj, a melynek szükségességéről mindenesetre jó lenne egy orosz archæologiai congressus alkalmával meggyőzni az ottani szakköröket; a Zichy-expeditió archæologusára azonban, a ki e szakkörök igen nagy jóakaratával és támogatásával találkozott, sokkal fontosabb volt e jóakarát fenntartása, semhogy holmi titokban való ásatgatás megkísérlésével azt kockára téve egyrészt az említett köröknek alkalmatlanságot szerezzen, másrészt a főcél elérésénél ütközzék akadályokba. Ez volt a főök, a miért a Zichy-expeditió az ásatásokat mellékesen s csak annyiban vette fel programjába, a mennyiben arra maguknak az orosz

* Arch. Ért. XVIII. 69—74. 246—253. 334—345.

szakköröknek meghívása esetleg alkalmat nyújtand, holott kétségtelen, mikép egy régészeti gyűjtésnél az ásatásokból begyűlendő anyag a legbecsesebb.

De ha mellékesnek tekintetett is, mégis mint korábbi jelentéseimből ismeretes, két ízben tényleg meghivatott az expedíció ásatásokra is. Nevezetesen Nesselrode gróf úr által Czarevcsinára és Kuznyecsov úr által azon tomszavidéki sírmezőbe, melynek leletei a hazai népvándorlaskori leletekkel mutatnak rokonságokat. Az előbbi ásatás régiségeket nem eredményezett s mindössze egy koponyatöredék az, mely Nesselrode gróf ajándékából az expedíció tulajdonába jutott; a tomszavidéki sírmezőben felbontott négy sír közül azonban kettő elég gazdag mellékleteket nyújtott, melyek ismét Kuznyecsov úr ajándékából kerültek a Zichy-expedíció régészeti gyűjteményébe. Mint hiteles és az expedíció által megejtett ásatásból származó darabokat, ezeket kell a gyűjtemény legjobb darabjaiul tekintenünk, annál is inkább, mert ezek hazai régészeti csoportjaink szempontjából sem közömbösek.

Régiségek vásárlására különös engedély Oroszországban sem kell, de pénz annál több. A ki ez utóbbival nem fukarkodik, a mint hogy gróf Zichy Jenő valóban szívesen áldozott, az, ha jó összeköttetésekkel rendelkezik és a fáradságot nem sajnálja, figyelemre méltó régiséggyűjteményt hozhat össze. Ilyen módon került egybe kivétel nélkül minden orosz földről származó gyűjtemény s e tekintetben Saint Germain, avagy Berlin, sőt akár Pétervár, Moszkva avagy Tiflis semmivel sem jobb ma, mint Budapest.

Ha ugyanis csak a kaukázusi gyűjteményeket tekintjük, a dolog úgy áll, hogyha Saint-Germain Chantre Ernő ásatásainak eredményeivel dicsekszik, avagy Virchowéival Berlin s az orosz földi gyűjtemények Filimonow, Bayern, Antonovich, Olchevszki, Komarov és Uvarov ásatásainak eredményeit magukban foglalják is, ez ásatásainak eredményei az illető gyűjtemények kaukázusi anyagának csak egy részét teszik ki, más része azoknak is vásárlásokból származik. Magukra az ásatások anyagára nézve pedig meg kell jegyezni, hogy azon területeken, a hol az ásatások folytak, az avatatlan turkáló mindig megelőzte a szakkutatót. Így, hogy csak a kobáni sírmezőt említsem, annak tulajdonosa Chabos Chanukov minden ásatás előtt, alatt és után olyan alapos felforgatást végzett ott, hogy az ásatások anyaga alig valamivel jobb a szórványos leletekénél s a kritikai ellenőrizet azoknál ép oly elengedhetetlen mint ezeknél. A m. n. múzeum kaukázusi gyűjteménye, mely gróf Zichy Jenő ajándékából származik, ugyanoly elemekből alakul, mint bármely más hasonló. Egyrésze ennek is szórványos lelet, más része zárt területről, tudniillik a Bakszán és Csegem völgyből Uruszbiev herczeg ásatásaiból ered, melyekben Müller mint szakember is résztvett, tehát sem jobb, sem rosszabb a többinél.

A most befejezett expedícióban a régiségek felkutatását és vásárlását kizárólag gróf Zichy Jenő úr végezte, a mennyiben reám a múzeumi és irodalmi anyag feldolgozása tartozott. E fáradságos és szakismeretet igénylő munkát a gróf úr oly igazi lelkesedéssel végezte, hogy egyáltalán nem meglepő, hogy annak eredménye múzeumunkra nézve becses gyarapodásul szolgál.

Első sorban a kaukázusi gyűjtemény kiegészítésére törekedett s e részben fáradozásait egy teljesen ép bronzkard és egy áttört bronzcsatt vsd. ő. (Chantre

II. 54. Fig. 29) koronázta, de kiterjesztette figyelmét mindarra is, a mi egyéb hazai régészeti csoportjaink tekintetében tanulságos lehetett. Így szerzett meg egy kericsvidéki sírleletet, mely egy szkitha ővről származó, mintegy 10—12 darab préselt diszítésű aranylemezt (griff és szarvasmotívummal), továbbá két darab aranyfüggőt, három vashengert, egy darab hegyi kristálytojást s egy bronz állatalakot tartalmazott.

Különösen gazdag eredménynyel járt a szibériai bronzkor emlékeire vonatkozó gyűjtése. E nemű gyűjteménye egészen hiteles, a mennyiben csupa oly darabokból áll, melyek a jéniszei kormányzóság minuszinszki kerületéből erednek. A mintegy 250 darabra rugó gyűjteményben a felső jéniszei vidék e korbéli típusai csaknem teljesen képviselve vannak, úgy, hogy e gyűjteménnyel ha nem értük is el a leggazdagabb e nemű collectiókat, de annyira legalább vagyunk, mint p. o. a pétervári Eremitage középkori osztálya s a kezdet mindenestre oly tekintélyes alappal vettetett meg, a mely semmiesetre sem válik nemzeti intézetünk szégyenére. Egyenesen a minuszinszki múzeum gyűjteményéből származik az az 50 darab vastárgy, mely a Martin által helytelenül szibériai vaskornak nevezett csoport jellemzőbb típusait tartalmazza.

A gyűjtemény középkori része a x—xi. századbéli leletekkel kezdődik. Igen jó darabja ennek egy odessai vételből származó bronz kézvédő, egy a mi tinódi kardunkkal egyező vaskard markolatáról. Az eddig ismert első darab arról a vidékről, mely a régi Etelköz keleti határaitra esik. Ezekhez mintegy 50 darabbal csatlakoznak a régi Bolgari romjaiból szerzett darabok, köztük két meglehetősen teljes fonatos művű ezüst nyakperecz, több hasonló karperecz, övdiszitmény, síjívég, chinai tükör, egyéb más e leletcsoportot jellemző tárgy társaságában. Az orosz síkföld régészetének igen jellemző lelőhelyei az úgynevezett gorodistye-k (gyepűvel elsáncolt telephelyek legnagyobbbrészt xi—xiv. századbéli leletekkel). Egy ilyen gorodistyéből, tudniillik a tobolszkvidéki Iszker-ből származik mintegy 25 darab vas-, bronz- és agyagrégiség, melyet egy kirándulás alkalmával a helyszínén maga a gróf úr gyűjtött egybe.

A felső Jéniszei mindkét partján nagyszámmal találhatók oly őskori telephelyek, melyeknek jelenlétét különösen nagyszámú agyagcserép árulja el. E cserepek néha csaknem a földszínén fekszenek, de leggyakrabban a tavaszi áradások alkalmával beálló partszakadások hozzák azokat a felszínre. Az expedíció gyűjtésébe két ily lelőhelyről kerültek régiségek. Az egyik lelőhely egy homokos part Krasnojarszktól 20 versztnyire keleti irányban a Jéniszei folyó jobb partján. Innen mintegy 25 darab jellemző diszítésű agyagcserép és pattintgatott kőszerszám gyűjtetett. A másik, a honnan 50 darab hasonló régiség került, Lagyejki falu mellett fekszik 12 versztnyire Krasnojarszktól (Jéniszei kormányzóság). Hasonló cserepeket nagyszámban gyűjtött dr. Jankó János az Ob mellékfolyói völgyében az osztyák földön tett útja alatt, melyek ugyancsak az expedíció régészeti gyűjteményét egészítik ki.

Khinából is mintegy száz darab régi bronzot gyűjtött a gróf úr s ezek közül a tükrök s a kés alakú pénzek régészeti fontosságát már legújabbban is Reinecke Pál emelte ki, de az edényekben is nem egy becses újmutatást találunk, valamint az ékszerekben. Ez utóbbiak közül ez úttal csak egy öv-

kampóra akarok utalni, melyet kobáni típusú leletek közt a kievi kormányzó-ságtól a kaukázusig figyeltem meg, a melynek analógiái azonban eddig teljesen ismeretlenek voltak. Ezekre nézve a legelső meglepő analógiát éppen a gróf úr által gyűjtött khinai ékszerek közt találtam meg egy határozottan régi sőt egy valamivel későbbi, esetleg egészen modern példányon is. A khinai gyűjteménynek egyébként nem utolsó érdeme az a három műtörténelmi munka is, melyet a gróf úr Pekingben szerzett s melyek régi illusztrációkkal telve sok hazai kutatónak nyújthatnak szívesen vett útmutatást.

Ezen újabb gyűjtéssel a magyar nemzeti múzeum orosz földi és ázsiai gyűjteménye jelentékenyen nyert már csak az által is, hogy az a kaukázusi csoporton kívül, mely szintén bővült, szert tett egy szibériai őskori keramikus, egy szibériai bronz- és vaskori, továbbá egy pontosi szkitha, egy középvolgai s egy szibériai középkori csoportra. Igaz, hogy nem mindegyik egyenlően gazdag, de hisz a kicsiny ér is táplálja a folyamatot nemcsak a nagy mellékfolyó, ne feledjük el, hogy a Zichy-gyűjtemény az oroszföldi és ázsiai archaéologiai gyűjtés terén nálunk az első etape.

Dr. Pósta Béla.

A TISZAFÜREDI MÚZEUM KÖRÉBŐL. Az ezelőtt mintegy húsz évvel a tudós s buzgó történet- és régiségbúvár főt. Tariczky Endre által alapított tiszafüredi régészeti múzeum kezdetben az itteni környék speciális régiségeivel: kőkorszaki tárgyak, eszközök, az ősemlős állatok kiváló s nagy számottevő maradványaival s később népvándorláskori felmerült leletekkel szaporodott és gazdagodott évről-évre. Bronztárgyak tekintetében már szórványosabban jött a szaporulat, de azért mintegy észrevétlenül ez is egész gyűjteménnyé növekedett s midőn ma ezen osztály rendezve van, a bronz- és réztárgyak szekrénye jelentős és becses csoportot képez.

Jelenleg három csoportot mutatunk be. *Az első csoport* egy gránátos korongos fibula és társai. Ezek néhai Lipcsey Tamás tiszafüredi földbirtokos és főszolgabíró tégláégető agyagbányájában talált sírból kerültek fel. A lelőhelyet képező agyaggödör, hol a sír találtatott, a vasuti állomástól északra mintegy 20 méternyire van. Sajátságos, hogy e telepen, bár nagy területben van összevissza áskálva, csupán ez egyetlen sír találtatott, a földszínétől csak egy méter mélységben. Benne az emberi csontváz elporladva volt és teljes vízszintes irányban északról délre csupán keskeny sárgás-szürke színű csíkban mutatta az eltemetett holttestet. Egyéb sírt vagy valami tárgyat itt sem azelőtt sem azóta nem találtak.

E tárgyakat a munkások szedték ki s hozták be hozzánk, melyeket tőlük azonnal megvásároltunk, mert úgy vettük észre, hogy valami idegen egyén már alkuba is bocsátkozott értök velök. Vasárnap következőn, a munka szünetelt s a helyszínére sietve láttuk a fentebb leírt sírhelyet. Hallottuk itt, hogy a sír földtörmelékében még karika és sodronydarabkákat meg gömböcskéket is találtak, melyeket a munkások vizsgálódásukban annyira tördeltek körmeikkel, hogy csak parányi, alakatlan részeit mutogatták. Ezek valószínűleg gyűrűk és fülfüggők voltak.

A múzeumunkba innen került tárgyak: korongos fibula, aranyozott

bronzból közepén és szélein berakott gránátokkal. Ezen gránátos fibula ugyanazonosnak látszik a Hampel József «Régibb középkor (IV—X. század) emlékei Magyarhonban» című munkája I. k. 44. l. XLI. táblán, a gránátos ékszerek közt leírt és bemutatott népvándorláskori korongos fibulával, melyet Ó-Szőnyön leltek s a bécsi császári múzeumban őriznek. Ugyanerről emlékezik az «Arch. Értesítő» XI. k. 96. lapja is. Társai: két egyenlő nagyságú, keresztalakú nagy kapocs, aranyozott bronzból; két karperecz rossz ezüstdől. (I. tábla a 84. lapon.)

A második csoport Tiszafüred délnyugati oldalán elvonuló mintegy husz öles úton, útsinálás alkalmával a Lipcsey József földbirtokos kertje alatt a munkások által talált bronztárgyak. Ezeket a felügyelő Hardicsai Tamás községi rendőr hozta be hozzánk. Amíg múzeumi gyűjteményünk nem volt, de sok érdekes és értékes dolog elkallódott! Ime most figyelemmel vannak a leletekre, azokat méltányolják és be hozzák. Ezeknek legszebb példányát képezi a szép bronzkorongos fibula, a lapján négy körzetben, kék, sárga, zöld, barna zománczos berakásokkal. Társai: egy kis bronzkecske, teljesen ép s szép patinával bevonva, patinás bronzcsat madárfejjel és ennek pendantja épek, egy beonzcsat és négy függő. (II. tábla a 85. lapon és ábra a 87. lapon.)

A harmadik csoportot tiszaburai (Jász-nagykun-szolnok megye) leletek képezik, melyeket ott a tiszai gát emelése alkalmával találtak. Múzeumunknak Berár Lajos domaházi birtokos úr ajándékozta. Kiváló ékszerek az ezüst karperecz kigyófejeket ábrázoló aranyvégekkel s társa az ezüst hajtű, szintén aranyvéggel. Valószínűleg bizanti művek az avar korból. Továbbá ezüst pityke, ezüst lemezke (övdarab), három csat, három kapocsdarab. (III. t. a 88. lapon.)

Ezen tárgyak bemutatása után meg kell emlékeznünk azon ásatásról, melyet a tiszafüredi múzeum körül működő egyesület ezen tél kezdetén a *tiszaigari kettős halom* egyikén eszközölt. Ezen ásatás múzeumunknak — tárgyak tekintetében — nem sok eredményt hozott még eddigéig; de a tudományos haszna annál nagyobb, mert nagy mérvben, világosan tárta fel, mint nyitott könyv, az alföldi hűnhalmok keletkezését és mivoltát.

Mielőtt ezen érdekes ásatást leírnók, előre kell bocsátanunk e tárgyra vonatkozólag a következőket. Azok előtt, kik a magyar tudományos akadémia hazai tudományos buvárlatait, a régészet és geologia terén, e század közepe táján figyelemmel kísérték, különösen a halmokat illetőleg, emlékezetes még, hogy az 50-es években mily kiküldetéssel vizsgálta meg azokat dr. Szabó József egyetemi tanár s mily jelentést tett azokról az akadémia szakosztályi gyűlésein, hogy ő ezeket a síkságból hirtelen kiemelkedő halmokat földtani képződéseknek tehát természetes halmoknak tartja. Alkalmat erre az a körülmény adott, hogy n. Kuliffay Zsigmond kúnhegyesi református pap, a tiszavidéki halmokat nyilvánosan mind avar őrhalmoknak, tehát emberi kéz alkotta halmoknak állította.

A tiszafürediek közül még jól emlékezhetnek többen ezen tudományos kiküldetésre, mert az itteni és a pusztakócsi halmokat társaságukban, előttük vizsgálta meg dr. Szabó József; majd megkutatta a csongrádi halmokat is és kijelentette, hogy ezek mind a tenger hullámai alatt termettek, természetes alakulások. A milyen rétegek fekszenek a síkföld méhében, azon rétegek

vannak és emelkednek a halmokban is. Hogy a Tiszavölgy Magyarországnak legmélyebb része, ennél fogva az itt levő halmok magasabbak, mint például a csongrádiak s egyik felől mindegyik meredekebb a hullámveréstől. Így referált Szabó József az akadémiai gyűlésen, csupán annyit engedve meg, hogy a különféle vándornépek, kik Magyarországon megfordultak s itt laktak, a saját céljaikra emelhatték, magasbíthatták is azokat valami részben; ennél többet nem engedett. E szerint úgyszólván, természettudományi dogmatikus állítása minden ellenvélemény felett győzött. De azért támadtak ismét ellenvélemények; így Rómer Flóris különösen kúnhalmoknak nevezte azokat, nem igen hódolva a Szabó József tanának.

E kérdéses halmokon kívül voltak azonban és vannak most is halmok, melyek egészen más természetűek; ilyen a tiszafüredi Ásotthalom s ilyen a tószegi halom is, melyet 1876-ban az országos régészeti és embertani Congressus bizottsága megvizsgált. Ezek tűzhelyek és áldozati halmok lehettek.

A mi illeti a fennebbi halmok földtani alakulására vonatkozó elmondott és ismert állítást, annak ellenében, azon eredményeknél fogva, melyeket dr. Jósa András a szabolcsi halmok és dombok lelkes kutatója nyert, azokat ő nem természetes, de emberi kéz alkotta halmoknak állítja. Búvárlatai lefolyása és eredményei közlésében ily véleményt látszik táplálni, nyilvánítani és fentartani.

Egyletünk a saját véleményét e halmok alkotása és sajátosságai tekintetében az általa teendő búvárlatoknak eredményétől tette függővé. És pedig nem akar megelégedni olyas búvárlattal, mely csupán a halmok szélének vagy egyéb helyének megfurásszerű kutatásából áll, hanem beható, tekintélyes átmetszetben vizsgálni meg azokat. Természetesen ehhez anyagi erő kell s azt megnyerte azon 200 frtos államsegélyvel, melyet múzeumi célokra a magas kormánytól mult évben nyerni szerencsés volt. Másfelől is igen jó alkalmat nyert egyletünk erre az által, hogy Hering József tiszafüredi és tiszaiigari földbirtokos úr, egyletünk régi tagja, azon szándékát nyilvánította, hogy igari birtokain levő «kettős halom» egyikét tavaszkor le akarja hordatni a tagföldnek lapályos, rosszabb részére. Minthogy azonban az idő kedvező volt, rá lett a karácsony előtti munkálatra, úgy hogy mi 10 napszámot adunk a rendszeres ásatásra, ő pedig a föld elhordására igáit bocsátja munkába. Egyletünk szemei előtt ezen ásatás eszközzésénél két cél lebegett: először, ezen halomban honfoglalási sírokra és leletekre vélt akadni; másodsor meggyőződést akart szerezni alkotása felől, szem elé tárva annak teljes belvilágát, tetőpontjától le egész fenekéig.

A kettős-halom vagy kéthalom (róluk a Hering J. birtokos tanyáját röviden csak «kettős»-nek is nevezik) csekély emelkedésű barna és sárga homokos fensíkon fekszik Tiszafüredtől 14 és Tisza-Igar községtől, hova tartozik, keletre 4 kilométernyire a tanyai gazdasági telep mellett. A halmok egyike, az éjszaki, alacsonyabb, de szélesebb kerületű, mint a magasabb és meredekebb déli társhalom. Most előbbivel foglalkozunk, mert a tulajdonos ezt szándékozott ez időszerint elhordatni. E halom alsó kerülete 204 méter, magassága a föld színétől 12—14 méternyire tehető. Oldal áttekintési alakja nyugotra meredek, keletre lejtős, (a társa is), a halmon féreglyukakon kívül semmi megbontásnak vagy ásásnak nyomai sem látszottak.

Az ásatás 10 napszámossal és 6 földhordó szekérrel mult év decz. 12-én kezdődött. A munkálatot egyeletünk tudós elnöke Tariczky E. egész szakszerű tudományos tervezettel személyesen indította meg, a mire nagy szükség volt, mert a földhordási munkálat egyébkint abban állott volna, hogy a munkások az aljakban és oldalakon nagy aknákat ásnak vala és úgy döntögették volna össze a halmot, mi szakszerű bepillantást nem engedhetett volna meg. Tariczky Endre tehát az ásatást nyugot felől keletre vonulva átlag 4'50—7'50 méter széles nyomban kezdette meg egészen keresztül. Az ásatásnál egyeletünk által felfogadott s minden kellő utasítással ellátott egyén ügyelt fel, míg időnkint, hol az egyleti elnök, hol alulirott vállalta el a megtekintést.

A munkások a domb tetejétől számított m. e. 30—40 cm. mélységben két, fogaikkal egymás felé fordított lókoponyát találtak, a csontok nagyon el voltak porladva, csekély szilárd összetartás volt bennök s a legkisebb nyomásra szétmálltak. Majd egy kora nyílhegyet, agyagedény feneket s egy dudoros csupor töredékét találták. Három napon át folyton ásták és hordták a halom földjét, a nélkül, hogy valamit találtak volna, de az ásott sikátor két fala már mutatta a jelleget, hogy a halom különféle színű földnemekből áll, melyek nem természetes hosszas rétegeket, hanem foltokat és csomókat mutattak. — Negyednapra a felügyelő küldöncz által jelenté, hogy koporsóra és emberi csontvázra akadtak.

Ennek meg szemlélésére és felvételére alulirott ment ki a helyszínére az egylet másodelnökével, tiszteletes Csánky Benjamin ev. ref. lelkész urral. Tariczky elnök hivatalos elfoglaltság miatt gátolva volt a kimenetelben. Csatlakoztak hozzánk Tisza-Igarról ifju Széký Péter földbirtokos úr és sógora Kovássy Ferencz úr.

Az ásott sikátor éjszaki oldala tövében nyult el a korhadék koporsó s benne az emberi csontváz, háton fekvé, feje nyugotra, lába keletre, tehát arcczal keletnek nézve, oldalt nyújtott kezekkel, a halom lejtő tetejétől 3'50 m. mélységben. A koporsó darabok és csontváz kiszedését alulirott sajátkezüleg végezte. A farészek annyira korhadtak voltak, hogy csak kisebb darabokban voltak kiszedhetők, vasszegeknek rajta semmi nyoma, hossza 2 m.-nyit mutatott s benne teljesen kifejlett, sőt nagy embernek porladozó csontjai. Az apróbb csontrészek, láb- és újjperczek, bordák mintegy hamuvá válva: a lábszár és karcsonatok meg a gerincoszlop még meglehetősen szilárdak, de könnyűek, mint a száraz fa reve; a koponya egészen elpusztulva, állkapocsnak, fogaknak alig nyoma; a koponyacsontok összeséggel csupán maréknyi törmelékét képeztek, de fénylő, fekete göndör hajzat maradványai tapadvák rájuk.

Mindent nagy óvatosan kiszedve, sajátságos, hogy ezen csontváz mellett semmi fegyverzet, ékszer, érem vagy bármi csekély tárgy sem találtatott. Hanem a koporsó egészen sajátyszerű, oldalrészeit s különösen a fejnél való végét nézve, látszik, hogy egyetlen darab tölgyfából volt vájuszzerűleg kivésve. Az oldalak vastagsága az épebben maradt részeken 8—10 cm., a fejnél a vésésen túl a fa vastagsága 15—20 cm. és ez a legépebb része a koporsónak. A feneke és fedele vékonyabb lehetett s a fa rostjai egészen egygyé voltak nyomakodva a csontrészekkel. — Ezen vájuszzerűleg kivésott keményfa koporsó

élénken emlékeztet azon fakoporsóra, melyet dr. Wekerle László a Pallas kiadásában megjelent Kis Lexikona «Pogánykori temetkezések» cz. tábláján a 6-dik sz. alatt bemutatott s azt Alemann hullavájunak (Totdenbaum) nevezi Kr. u. a III—IV. századból.

Ki volt, mi volt ezen halott, mily időbeli? — nem tudhatjuk, mivel vele semmi jelvényt nem találtunk. De elporladozásából következtetve, nagyon régi lehet. Már közvetlen a csontok alatt sívó homokot találtunk s minthogy felette sírűregnek semmi jellegét sem fedeztük fel, de meg ily mélyre nem is ástak sírt, bizonyos, hogy a halottas koporsót ezen halom magvát képező (s ilyenül később egészen fel is tűnő) homokdombra fektették s úgy hordták rá a nagy halmot.

A koponyatöredékeket a hajzattal s a vájukoporsó jellegző részeit közeleg meg fogjuk mutatni dr. Török Aurel anthropologusunknak.

A halom ásatását folytattuk a 10 napszámossal s 6 igával, így 9 napon át, mindenütt a talált homokos ösföldig, sőt abban is. Azontul ezen az oldalon semmit sem találtunk; hanem a 35 méter hosszú ásott széles sikátor falai, különösen a déli magasabb, mely a halom középvátmetszetét képezi, — mutatják, hogy ez emberikéz csinálta mű és benne kisebb-nagyobb csomókban tarkállik a barna, sárga, fekete és világos föld, amint kosarakkal, talán pajzsokkal, avagy kerekcsap járművekkel is összehordták. — Jól jegyezte meg egy jelenlevő igen naivul, de találóan és jellemzően: úgy néz ki most ezen halom, mint egy ketté vágott óriási disznósajt (tarka földvegyületeivel). — Az összehordott földtömeg alatt világosan látható a homokbuczka tetejének gyöngye hajlású ívezete, melyre e rengeteg földet hordták s mely magában igen jelentéktelen, talán szélhordta lapos domb lehetett. A kiásott halom félrésze még megvan; ezt a tulajdonos tavaszkor lehordatja s figyelemmel lesz velünk együtt a művelet folytatására.

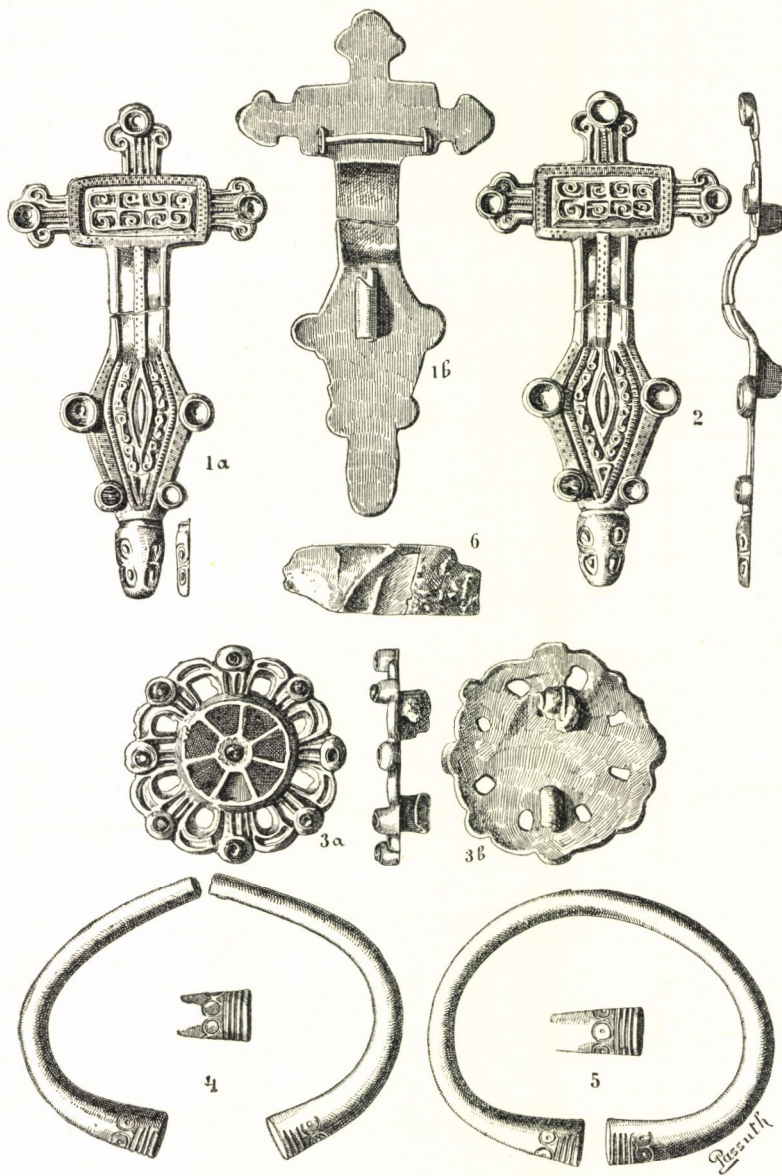
A másik halom tetejére menvén, világosan láttuk, hogy annak alakja is nyugotra meredek, délre lejtős. Miután tény, hogy mindkettőt hordták, tiszta dolog, hogy a lejtős oldalon hordták össze, amott meg öntötték a földet s így azon meredekség nem hullámverés következménye. Pontosabb vizsgálódásra azt is láttuk, hogy a lejtős oldal alján közel s távolabb régi időkből való szabálytalan alakú mélyedések vannak; ezen hepehupás helyekről hordták a földet. Minthogy pedig czéltalanul ily rengeteg munkát nem tehettek, bizony mondhatjuk, hogy e kettős halom valóságos kegyeletos temetkezési hely.

Ime ásatásunk eredménye ez ideig. A téli idő nem engedte meg a munka folytatását a halom még meglevő részében. E tavaszon megássuk a sugárabb társhalmot is s valószínű, hogy kutatásunkat ebben egyéb eredmények is fogják jutalmazni. Múzeumunk számára eddig nem kaptunk egyebet, mint az említett 3 db tárgyacskát; de ezek is a hordott földdel kerülhettek a halomba, mint az őskori emberek szétszórt eszközeinek maradványai. Hanem nyilvánvalóvá tettük ezzel mi is azt, hogy ezen kiemelkedő alföldi halmok kétségtelenül emberi kéz alkotásai.

Hogy a nagy halmok alatt kis dombok lapulnak el, mint magvak: ez állhat viszonyban dr. Szabó József vizsgálódásával. A halmoknak emberi kéz

által való alakítására nézve jól tapogatott Kuliffay ; de legjobban eltalálta — acu tetigit rem — dr. Jósza András felfedezéseivel és őt illeti e tekintetben tett nagymérvű fáradozásaiért a legszebb tudományos dicsőség.

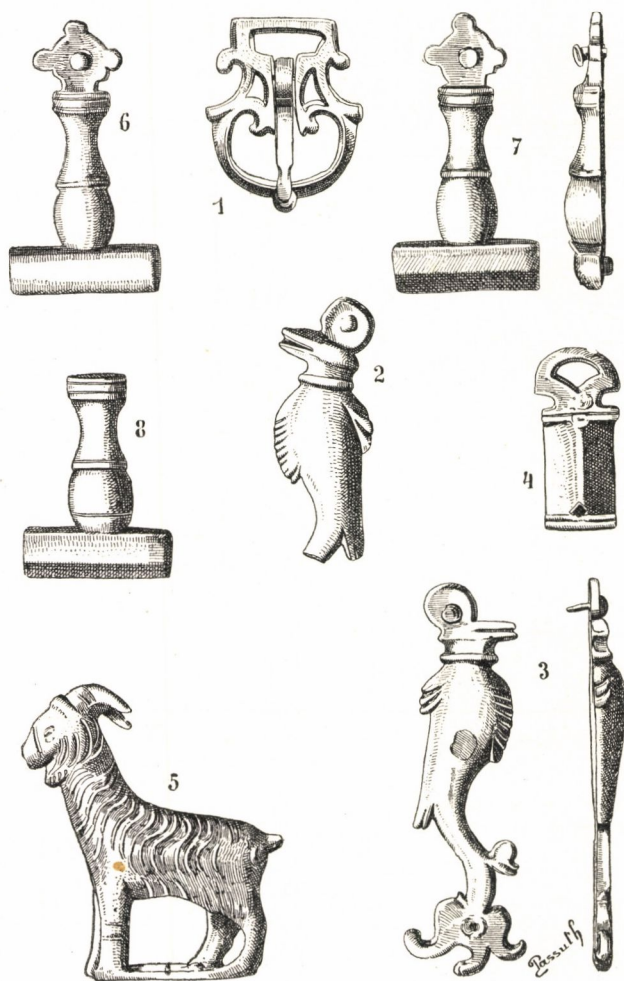
Milesz Béla,
egyl. titkár.

I. TÁBLA TISZAFÜREDI LELET.

Az I. tábla magyarázata $\frac{2}{3}$ n. A tiszafüredi vasuti állomás táján létező téglavető gödörben előkerült n. n. «meroving» izlésű sírtárgyai közt volt két egymással megegyező fibula 1. és 2. bronzból, fölülte ezüstözve s fölül aranyozva volt s az aranyozás nyomai sok helyütt még megmaradtak. A fibula feje

harántos négyszögidomú, melynek három oldalából hármás karélyú ág nő ki. A négyszögöt domborúan kiemelkedő sáv szegélyzi, melyet két sorban mélyített háromszögek ékitenek. Úgy látszik, hogy e mélyedésekben niello van. A bekeretelt mélyített térben sima sávoklól szegélyezett mélyedést, a sima sáv magasságáig emelkedő indamustrás domború idom ékíti. Ez az egész tért

II. TÁBLA. TISZAFÜREDI LELET.

nyolcz négyszögre osztó egyenesekből és az egyenesek oldalából minden négyszögtérbe hajló egy-egy indavégből áll. Hogy ez idom indákból eredt és még nem merevedett meg teljesen geometriai idommá, arra tanúság a vonalak szabálytalansága, úgy az egyeneseké mint a hajlottaké.

A fejből kiálló rövid ágak fölületét két szélén és közben egészben öt párhuzamos borda ékíti közbeeső négy hornyolattal, a középső bordát harántos

bevágások élénkítik. A végső karélyok közül a középső a legnagyobb s ezen mindig körfoglalás ül, melyből most hiányzik a kő, a körfoglalásból a két mellső karély szegélye gyanánt kiindul egy kis indavég domború csigavonal gyanánt.

A nyak laposan kihajló. Két széle párkányos s közepett erős, lapos gerincz domborodik ki, fölületét két sor mélyített háromszög ékíti, melyek valószínűleg niellóval voltak megtöltve.

A láblemez lapos, rhombus idoma van, két oldalsó szögén egy-egy nagyobb körkeretű foglalás most üres, vége mellett két kisebb körfoglalása egyikében még most is benne ül a gránát kő, a lemez előlről tekintett stylizált állatfőt példázó domború idommal végződik. A láblemez laposan kidomborodó keretét valószínűleg szintén mélyített háromszögsorok ékítették niellóval. A keret által közbefoglalt mélyebb tért kívül rovátkolt keskeny keret szegélyzi, ezen belül következik egy sáv, melyen indákra emlékeztető geometriai idomok sorakoznak, melyeknek mindegyike tangens által összekötött két körből áll, ezen belül csúcsos majdnem mandolaidomú keret és legbelül domborodó keskeny mandolaforma idom domborodik.

Az alsó oldalon mindkét esetben megmaradt a lábón a tű leszorítására szolgáló lemezes kampó s a fején két párhuzamosan fölállított átyukasztott lemezke; egyik példányon még az a bronz tengely is megmaradt, melyre a tű hengerdedtekercsű rúgója volt reáerősítve; ez ugyan ép oly kevésbé maradt meg mint a tű, de a vasrozsdafoltok tanúsítják, hogy vasból készült volt.

3. Korongos fibula rossz ezüsből vagy ezüstözött sárgarézsből, felső oldala aranyozott, öntött és áttört mű. A korong közepét kisebb korong foglalja el, melynek fölületét vele öntött elrekesztő falak középső körfoglalásra és hét körülötte álló trapezforma foglalásra tagozzák; a középső keretben félgömbű granát ül s ilyen a külső szélén ülő granátok idoma; a hét sugaras cikkelyből hatban még megvan a lapos gránát.

4. és 5. Egy pár ezüst karperecz, teste kerek átmetszetű, fölülete sima, végei nyíltan állanak, vastagodók és egymás felé tekintő oldaluk sima lappal záródik. Közvetlenül a szélők mellett néhány párhuzamos hornyolat vonul a fölület külső felén és mellettök három mélyített kör sorakozik, mindegyik közepén mélyített pont van.

Analogiák a bemutatott ékszerekre a bökény-mindszenti és bezenyei sírmezőkről ismeretesek.

A II. tábla magyarázata ($\frac{1}{5}$ n.). A Tisza-Füred nyugati oldalán elvonuló útról előkerült tárgyak bronzból valók és a római korszakból származnak.

1. Bronzcsat, áttört, igen csinos római provinciális munka.

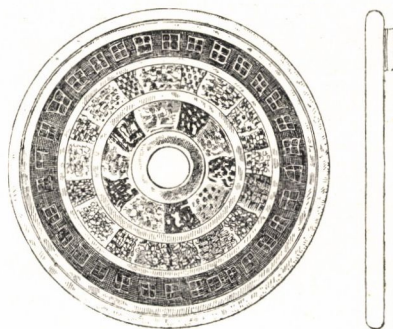
2. Delphint példázó csonka díszítő tag, domborműves, hátsó lapos oldalán szögecs volt.

3. Ellentétes állású hasonló dísztag, ezuttal az egyik szögecs megmaradt.

4. Kapcsoló pánt, hosszénegyszögű, két apró vasszögecs rozsdamaradványaival mindkét oldalán.

5. Apró kecske, szabadon mintázott, alul lapos lemezű talapzattal, mely egy tagban van öntve az állatidommal.

6., 8. Egy rövidebb és két hosszabb diszítő tag lapos aljjal domborodó és tagozott fölülettel, a nagyobbban három akla szögecs, a rövidebben két szögecs van. A lelethez tartozik egy korongos fibula bronzból, (ábra 1/1 n.) fölületét zománcz borítja három központi sávban, a külső kék, benne fehér fölnégvelt négyszögek sorakoznak; a második sávban kétféle négyszögmezők váltakoznak, egyik fajtában a tér vörös keretben rácsszerűen kilencz négyszögtérre van fölosztva, maga a rács fekete (?) az apró mezőkben fehér zománcz; a másik fajta négyszögeket sakkmustra szerint elrendezett zöld és sárga zománczfoltok töltik meg. A legbelső sávban négyszögű kék mezők váltakoznak másokkal, melyek fekete fehér sakkmustrával vannak ékítve. A korong közepe kerek lyukkal van átlukasztva; a hátlapján látszik a két hely, a hol a tűske tartója állott és a kampó helye.

KORONGOS BRONZFIBULA (1/1 n.).

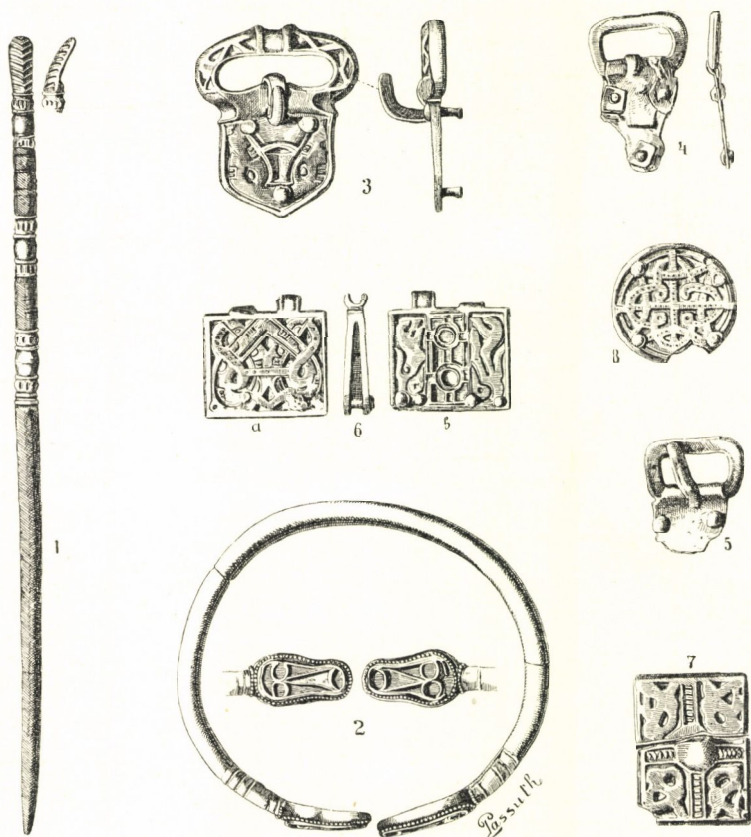
A III. tábla magyarázata (2/3 n.). A tiszaburai leletben alighanem több egyén holmija került össze és a mellett hiányos. Hiányzanak ugyanis a vastárgyak, melyek ritka sírból maradtak el, ha azt épségben kaptuk. A többféle csat alighanem több sírra enged következtetni és az apró lemezek (7. és 8.) bizonyára, ha csak egy sírlelettel állunk is szemben, abban is nagyobb számmal voltak, a mint valószínű, hogy a díszes karperecznek is volt párja. (?)

Az áttekintést az ékes ezüststyluson kezdjük (1), mely antik mustrát állít szemünk elé. Egész hossza 16 cm., ebből a hegyétől kezdve mintegy 86 mm.-nyi fölület síma, azontúl végig (beszámítva az ellenkező végének a lapított kihajló részét) aranylemezzel volt borítva, mely azonban most csak oly helyeken látszik tisztán, a hol nem burkolódott be kénezüstös kéreggel. E helyütt a stylust keskenyebb és szélesebb síma gyűrűtagok ékítik, melyekkel rovátkolt gyűrűk váltakoznak; kalászförmára elrendezett rovátkos vonalas dísz ékíti hajlított végének domború oldalát.

A karperecz (2.) síma fölületű, csak a vége felé lapul szélesbül s oly formát ölt, mely kígyó fejére emlékeztet. Ezen a részen a külső oldalát mintegy 13 mm.-nyire, azontúl köröskörül aranylemez borítja, a fej tövén gyöngyözött arany sodrony köríti és ugyanolyan szemcsés szegély futja körül a lemezes keretet, melyben három körkeretben és közbeeső háromszög keretben valamikor kő- vagy üveglapok ültek. Három kis bronzcsat került elé a leletben. Egyik (3.) azon typushoz tartozik, melynél a gyűrű és földőlemez egy tagban öntve és a tűske tövén gyűrűs véggel ragaszkodik a lemezben hagyott áttörésen át a gyűrű lemezfelőli oldalába, mely e helyütt kissé csúcsba fut. A gyűrű tojásdad s a lemez sphærikus ötszög formáját példázza, úgy hogy két oldala párhuzamos, a gyűrűvel ellentett két oldala pedig tompa hajlásban találkozik velök; a lemez erősítésére szolgáló három átjáró szögecs most is bennül még a lemezben. A gyűrű fölületét háromszög mélyedések ékítik, a lemez fölületét

pedig laposan domborodó szalagfonadékú csomó diszíti, melynek fölüllete kopottság következtében kissé elmosódott. A csomó közepét oly idom foglalja el, mely stylizált állatfej homlokfelőli nézetére emlékeztethet.

A két kisebb csat (4. és 5.) kerete hosszúkás és a fődőlemez vékonyan reászorúl és megduplázva alul visszahajlik. Egyiknek az alsó oldalát mutatja rajzunk (4.), látszik rajta a három szögecs átjáró vége és a kis szorító pléhecske, melyben benne ül. A másik két csaton (5. sz.), melynek fölületét

III. TÁBLA. TISZABURAI LELET.

látjuk, csak két szögecs maradt meg, de úgy látszik, hogy ennél a csatlemeznek ugyanaz az idoma volt, mint az előbbinél, de megcsonkult.

Csatoló tag (6 a, b) kettős négyszög bronzlemezkekből, mely ékformában áll össze és a szíjvégét szorította, azonfölül két átjáró szögecs biztosította köztök a szíj megállását; az ellenkező oldalból kiállott két füles gyűrűcske, mely most csonka; hajdan vagy karika járt bennök, vagy csuklónak voltak a gyűrűi. A lemezek velök öntött lapos domborművekkel vannak ékítve. Egyik oldalon (6 a) összetett idom látszik, mely egymást átjáró s egymással azonkívül is összekötött három főidomból áll, a szividom, továbbá kigyózó két sáv és \times formára rakott sávok; a kigyózó sáv pontsorrall, a másik két idom fo-

gakkal és körszelvényekkel van ékítve. A két összekötő tag közül az egyik vízszintes egyenes sáv pontsorrall van ékítve, a másik szögben megtört sávot, ellepte a rozsdá és azért nem vehető ki tisztán, volt-e rajta ékítés.

A tulsó oldal (6 b) három egyforma nagyságú osztályra van osztva, a két szélsőben négylábú állat van ábrázolva, mely szétterpeszti lábát; a középsőben két sávós körkeret emelkedik, melyet hosszában egyenes sáv köt össze egymással és harántosan kétfelől egyenes sávok kötnek össze a kerettel. Úgy a körkeret, mint az egyenes sávoktól határolt közök mélyedéseiben szintelen üvegpaszták voltak, melyekből most már csak öt van meg; a keret s a sávok közepe mélyített aljú.

Egy hosszánégyszögű ezüstlemezke (7.), melynek négy sarkában apró szögecs ült, valamely szíj díszítésére szolgált. Fölülete oxydatió következtében kevésbbé jól van föntartva, semhogy elég szabatosan föl lehetne ismerni a domborműves alakok részleteit. Középső köridomból a négy irány felé egy-egy egyenes sáv vonul, melynek közepét harántosan álló párhuzamos rovátkok ékítik. A négy sarokmezőt, mely így támad, pereczformára összefonódó szallagos sávú csomó ékíti.

Kis korong rossz ezüsből (?), melyet zöld patina borít (8.). Fölületén dupla keretben laposan kidomborodik egy központi díszítő motívum, mely három egymást átjáró sávós idomból alakul; a középen egyenszárú kereszt ágai a keretig vonulnak, az így támadó háromszögek körfelőli széle közepén egy-egy fejes szögecs áll, e négy szögecsset egymással befelé hajló körszelvényű négy sáv köti össze és a két idomot átjárja négy karéjú idom, melynek sávai a kereszt sarkaiban gyűrűsen összefüggnek egymással. Az összes idomok sárait sorban álló apró kidomborodó gömböcsök díszítik.

H. J.

A VERSECZI VÁROSI MÚZEUM 1898-ban összesen 1112 darabbal gyarapodott, melyek közül 224 érem, 744 régiség, 14 irat, kép, terv stb. és 130 nyomtatvány volt. A gyűjtemények állománya az említett év végén a következő volt: 4686 érem, 4567 régiség, 464 irat, kép stb. és 1694 nyomtatvány. A múzeumnak két osztálya, a régiséggyűjtemény és a város millenniumi tárgyainak gyűjteménye, tavaly felváltva 34 vasárnapon nyitva volt a közönség számára; a látogatók száma 1119-re rugott.

Tanulmányozás és szerzés céljából az őr 15-ször volt kiküldve, s pedig 5-ször a város határában és 10-szer vidékre. A vidék régészeti viszonyainak megfelelőleg a gyarapodás túlnyomólag az őskori osztályban tapasztalható. Itt tanulmányozás és szerzés karöltve jártak. A város határában lévő «Kozluk» nevű völgyben volt neolithkori telepről Ditsch János 3 óriási nagyságú keskenyvésőt, Blum János és Lajos pedig kő- és agyagdolgokat, Krein Sebestyén egy nyéllyukas kőbaltát engedett át, mely a «Sauäcker» nevű dűlőben találtatott. A «Mittlere Flur»-ból Schröder Gáspár egy kővésőt hozott. A «Majdan» dűlőről Wagner Bálint egy szépen csiszolt símitókövet ajándékozott. Vörösréz dolgokat Szent-János- és Soósdról kaptunk (Arch. Ért., U. F., XVIII., 5. f.). A bronzkorból szereztünk 7 edényt és 20 bronztöredéket, melyek az 1895-ben a verseczi «Ludos» dűlőben bolygatott urnatemetőből valók, Lázárovics Fedor

nagyszredistyei földbirtokos és Waldherr József verseczi tanár ajándékaként. A tolvádiai bronzkori urnatemetőből 4 urnát, 16 kisebb edényt és 3 bronzot szereztünk, részben Helfrich A. és Lózsa János ajándéka folytán. Doláczról Besser N. János nagy hálósúlyokat adott. Német-Sztamora cserepeket szolgáltatott. Vattináról, melyet különösen szemmel tartottak, nem kevesebb mint 502 darabot szereztünk. Van köztük bronz-, agancs-, csont-, kő- és agyagdolog. Képes leírásukat az «Arch. Közlemények» valamelyik legközelebbi kötete fogja hozni. A városban az új földalatti csatorna készíttetése alkalmával a vattinai telep kisebb edényeihez hasonlókat leltek telepmaradványok közt; ezeket Gruber János és Kunze József küldték be. A «Ravenicza» dülő halmáról Klevetay Lajos hozott be cserepeket.

Vasból készült skytha tört ajándékba kaptunk (Arch. Ért., U. F., XVIII., 5. füzet).

Kelta régiségeket több helyről szereztünk. A «Papok völgyé»-ben lévő Hemberger Bálint-féle szőlőből, hol telepmaradványokat konstataáltam, vasbaltát, kővésőt, kézi malmot és agyagedényktöredékeket kaptunk. A «Teufelschlucht» előtti telepről Zoffmann Jánosné egy vaskést ajándékozott, melynek nyélvégéről karika csüng le. Egy sirleletet Kirchner Ernő adott. (U. o.)

A népvándorlás korából származnak telepmaradványok, melyeket a «Nagy-Rét» keleti szélén lévő Seemayer János- és Fischer Ferencz-féle szőlőkből szereztünk. Tolvádiáról pedig vasszerszámokat Buday Tihamér mérnök engedte át.

Egy őskori láncszemet és egy II. vagy III. századból származó sodronyos újjgyűrűt vásároltunk a szerbiai Vég-Szendrőből; mindakettő aranyból való.

Végre megemlítendő, hogy Pottokról 2 és Vég-Szendrőről 1 barbár ezüstérmet vétel útján szereztünk.

Az állami subventió későn jutván kezünkhöz, azt csak az idén fogjuk felhasználni. Az állami segély elnyerése következtében módunkban volt a városi subventióból (500 frtot) nagyobb összeget szakkönyvtár alapítására fordítani; mit eddig a múzeumnak 1894-ben történt alapítása óta nem tehettünk. Eddig van 38 mű 65 kötetben.

Versecz, 1899 január 18-án.

Milleker Bódog.

AZ ERDÉLYI MÚZEUMEGYLET f. évi januárius 4-ikén tartott választmányi ülésén Szádeczky Lajos értekezett az ádámosi, gogánvárallyai és bogácsi templomokról, kiemelte az épületek műtörténelmi érdekességét s szólt a mennyezetüket ékítő festményekről, az ott őrzött régi szönyegekről és szépen faragott régi karosszékeikről, melyeket érdemes volna megmenteni az enyészettől. Az erdélyi múzeum számára ezúttal egy tölgyfából faragott csücsíves ablakot adott át a küllővári templomból, mely valószínűleg a templom építése idejéből 1506-ból származik és a papi-szék egyik végén szegélydiszül szolgált. Ugyanazon alkalommal Békésy Károly ismertette a küllővári ev. ref. templomban őrzött Patócsy Zsófia-féle márvány sarkophágot a XVI. századból s a bogácsi templom kelyheit, melyek között van a XV. századi erdélyi ötvösség egyik műremeke. (Erd. Múzeum XVI. k. 1899. 60. l.)

A HUNYADMEGYEI RÉGÉSZETI TÁRSULAT januáriusi szakülésén az elnök gróf Kuun Géza a társulat keletkezését megelőző mozgalmakról s a Hunyadmegye területén e század elejétől egyesek által folytatott ásatások történetéről számolt be. Felolvasásában tüzetesebben foglalkozott lugosi dr. *Fodor Andrással*, Hunyadmegye 1858-ban elhalálozott tiszti főorvosával, a ki korának számottevő régésze vala; *Neigebauer J. F.* porosz consult 1847. utazásaiban Hunyadmegye területén kalauzolja az első részletesebb közleményt szolgáltatá Hunyadmegye régiségeiről* *Ackner Mihály*val, gróf *Kemény Fózseff*el élénk összeköttetésben állott s a természetvizsgálók kolozsvári nagygyűlésén 1844-ben részletes hírt adott a megye régiségeiről. Dr. *Fodor András*, Szászváros orvosával dr. *Lévay Dániellel* és agyagfalvi *Goró Lajos* nyugalmazott mérnökkari őrnagygyal, a ki egyebek közt *Pompeyről* 1825-ben az első nagyobb ismertető munkával örököltette meg nevét a régészet irodalmában, 1844-ben a kolozsvári (erdélyi) országgyűléshez egy erdélyi múzeum létesítése iránt javaslatot terjesztettek be s egyúttal felajánlották saját gyűjteményeiket is. A lelkes kezdeményezés nem valósult ugyan akkor meg, de Hunyadmegye főurai közül többen buzdítást merítettek abból vidékeik régiségeinek gyűjtésére. Így létesítette báró Nopcsa László *Farkadinon* Hátszeg mellett *Sarmizegetusa* romjaiból azt a feliratgyűjteményt, mely most a gróf Lónyay tulajdonába jutott. Báró Nopcsa László az Aradmegye határszélén Zámon megépített kastélyát is sarmizegetusai márványemlékekkel díszíttette; de ez a gyűjteménye 1848-ban az átvonuló székely honvédek és az aradi nemzetőrök által jobbára feladatott s csak egy kis töredék került a jelenlegi tulajdonos *Csernovics Mihály* kezére.

Hátszegvidék urainál egyébként már régóta divatban vala a régiséggyűjtés s a mult század elején gróf *Ariasti* által innen Bécsbe vitetett feliratgyűjteményeket újabbakkal pótolgatták. Így a *Kendeffyek Boldogfalván*, *Pogány István Poklisán*, *Csulay Albert Osztron*, a *Brazovay* és *Papp* család *Nagy-Pestényben* s a többi család udvarházait római faragványokkal, feliratokkal díszítették. A templomi építkezéseknél már azelőtt is annyira divatozott ez a szokás, hogy a sokszor emlegetett és báró *Hohenhausen* felületes jegyzetei után sok történetíró és utazó által most is *Mars* templomának nézett gör. kath. templom. várhelyi (Sarmizegetusa) római sírkövekből s egyéb faragványokból van építve *Mezerzius* volt kolozsmonostori apát már 1516-ban feljegyezte azokat a római feliratokat, melyeket most is a nagyosztroi templom körül látunk. Dr. Fodor hatása alatt a gróf Kuun és gróf Gyulay-család látott legserényebben régiséggyűjtéshez s gróf Gyulay Lajos marosnémeti lapidariumot még 1856-ban is *Dacia* leggazdagabb gyűjteményének nyilváníthatá *Mommsen Tivadar*.

Gyűjteménye némely marosnémeti és veczeli határon kiásott római sír- és emlékköveknek, melyek jelenleg a marosnémeti kertben felállítvák, dr. Fodor le is írta egy füzetkében a Maros-Német és Veczel határára eső *Miciából* kiásott régiségeket.

* Fodor A.: Utazás nemes Hunyadmegyében régiségek kinyomozása végett. «Hon és Külföld» Kolozsvár, 1847. 87. sz. 346—348. l., 88. sz. 351—352. l., 89. sz. 355—356. l., 90. sz. 358—360. l., 91. sz. 362—364. lap.

Dr Léway Dániel épen olyan lelkes munkásságot fejtett ki *Szászváros* környékén, hova orvosi gyakorlata terjedt. Gróf Kemény Józsefhez irt leveleivel (egy algyógyi felirásos kő 1839., 1842., 1844-beli iratai) hagyta e nemű tevékenysége ny mait. De neki köszönhetjük a *Szászváros* tőzsomszédságába eső *Romosz* község hírneves bronzleletének részbeli megmentését, ha mindjárt *Bécsbe* is jutott az akkori idők szelleméhez képest ez a lelet, melyből az áldozati bronzkocsi képét az Archaeologiai Értesítő 1895. évf. 2. füzete címlapján is szemlélhetjük. A két orvossal szoros baráti viszonyban állott *Bruz Lajos* Szászvárosról és Várady Ádám Déván. Bruz Lajos, gróf Kemény József részére egy kis munkát irt össze Hunyadmegye régiségeiről s történelmi tervezetei is szép jövőt ígértek. Kenyérmezey álnév alatt ő irta a Vasárnapi Ujság 1856. évf. 2. számában megjelent *Hazai emlékeket*. Várady Ádám ugyan szűkebb látókörrel és kevesebb tanultsággal szolgálta a régészetet, de különösen *Micia* (Maros-Német és Veczel határán és Aquae (Kis-Kalán) régiségeiből szerencsésen gyűjtögetett ő is.

Ezeket az úttörő férfiakat örökítette meg Vass József* is «Hunyadmegyei régiségbarátok» című dolgozatában s az ők sikerein felbuzdulva indítványozá a hunyadmegyei régészeti társulatot azzal a hivatással; hogy a kolozsvári múzeum számára gyűjtsék és óvják a megyében gyakran felmerülő régiségeket. Gróf Bethlen Olivér, báró Nopcsa László, Lukács Farkas, Kenderessy Farkas, Puy Elek, Ponory István, Benedikty Albert, Szereday Ignác, Pogány Ádám, Zeyk Miklós, Várady Ádám, Wagner Károly hátszegi gyógyszerész, Léway Dániel és Fodor András lettek volna hivatva a régészeti társulat szervezésére. Gróf Bethlen Olivér, báró Nopcsa László, báró Józsika Géza, gróf Kuun Géza ki is valának küldve az előmunkálatokra; de az absolut kormány féltékenysége lehetetlenné tévé a jó szándék megvalósítását. Ily módon a háttérbe szorult eszme hét évtized multán 1880-ban ölthetett alakot, dr. *Sólyom Fekete Ferencz* törvényszéki elnök a «Hunyad» című lapban közzétett felhívására.

A hunyadmegyei történelmi régészeti társulat eme prähistoriai vázlata becses adalékul szolgálhat a hazai régészeti mozgalmak történetéhez is s azért kívántuk gróf Kuun Géza érdekes felolvasását itt is szóvá tenni.

A társulat munkába vette a hunyadmegyei őscaládok történetének megíratását, múzeuma kibővítését és rendezését. A múzeum gazdag lapidariumának nagy része ugyanis a kir. törvényszék folyosóján talált idáig elhelyezést. Most onnan is kiszorúl s ideiglenesen egy lapidariumot kell berendezni. A várhelyi ásátásokat majd tavaszra kelve kezdi meg a társulat, miután az államsegély 1898-ra későn érkezett meg. A hunyadmegyei történelem-régészeti társulat legutóbbi időben a megye különböző pontján történelmi és ethnographiai utazásokat rendeztetett Mailand Oszkár, dr. Veress Endre, Kolumban Sámuel tagjai által. Tegluskala a Sztrigy-Szt.-György Vályánál kiásatott négy felirásos követ és egy szoba-töredéket szállíttatott a múzeumba. A dévai várhegyen az útmunkálatokkal kapcsolatos ásátások hoztak felszínre prähistoricus leleteket. Ezek

* Vass József: Hunyadmegyei régiségbarátok, a Kolozsvári Magyarfutár című lap «Erdélyi Múzeum» című mellékletében 1856. évf. 16. szám 127–130. lap.

között kiválóan érdekes egy bálványfej. A bányavidék leggazdagabb aranybányájánál a *Musarinál* Brod mellett, mely havonta 50—60 kiló aranyat termel s a hol egy tömegbe már 50 kiló kristályosodott arany tömzsre is bukkantak, egy szépen csiszolt kőfejsze került napfényre. Ezzel a bánya fémkor előtti műveléséhez újabb adalékot nyertünk. A marosilyei medenczéből a Fehér Köröshöz átvezető szirbi völgyön *Valea Lungdnál* felmerült bronzlelet is az aranybányászathoz vivő út egyik állomását jelzi, mint a Branyiczka közelében Tirgyaviczánál több bronzkarikával talált két rézszekercze. A bronzkarikák azonban nyomtalanul eltűntek. Ép oly érdekesek a zalatnai aranyvidékhez vezető *Györgyvölgyén*, Erdőfálvánál a barlangkutatásaim közben még 1881-ben felfedezett *Cetecuja* = *Váracska* nevű sziklán a társulat által kiásatott bronz- és kőrégiségek, mert ezen a völgyön érintkezhetett az Al-Duna vidéke legsűrűbben az aranyvidék centrumával s ezen völgy torkolatánál virágzott a dák eredetű *Germizara* város. Sőt ezzel a völgygyel s ezen út szintén az aranytermeléssel állott kapcsolatban a Maros balparti *Tordos* is, hol Torma Zsófia Assyria, Babylonia felé utaló symbolicus régiségeit és bálványalakjait gyűjtötte.

A társulat Várhelyen Sarmizegetusában a tavaszi időszak megnyíltával kezdhet ásásokat, mert 1898-ra már megkésve érkezett a főfelügyelőség által kiutaltatott segítség. Várhelyen tehát ez évben szüneteltek a munkálatok.

Miciában (Maros-Német és Veczel határszélén) ez évben egy bélyeges téglá mellett egy sarcophag ásatott ki. A tulajdonos túl magas árat követelvén azért, nem vala megszerezhető. A sarcophag ugyan in sita fekszik; de fedele szét van ütve s a sírt kirabolták már a rómaiak kiűzetése után.

A római utak és castrumok felvétele, a társulat körében befejeződéséhez közeledik s a legapróbban átvizsgált daciai kerületek közé számíthatjuk Hunyadmegyét ma-holnap.

T. G.

KÜLÖNFÉLÉK.

† SZILÁGYI SÁNDOR, a nagyérdemű történetíró, az akadémia archæologiai bizottságának évek hosszú során át buzgó tagja, a hazai tudomány nagy kárára folyó januárius hó 12-ikén befejezte tudományos sikerekben dús földi pályafutását. Áldás emlékére!

† GEDULY FERENCZ, a műemlékek országos bizottságának 26 év óta titkárja és 1874-ben egy éven át az Arch. Értesítőnek segédszerkesztője, folyó évi januárius 30-ikán 72 éves korában rövid szenvedés után csöndesen elhunyt. Nyugodjék békén!.

ELŐADÁSOK A N. MÚZEUMBAN. Az idei télen a n. múzeum régiségtárának tisztviselői a mivelt közönség számára a n. múzeum egyik termében előadásokat tartottak. Hampel József értekezett az antik szobrászatról; dr. Pósta Béla az őskori régiségekről; dr. Kuzsinszky Bálint a régi Pannoniáról és Daciáról; Nagy Géza a régi magyar fegyverzetről; dr. Éber Nándor a régi magyar szobrászatról és dr. Réthy László a régi magyar érmekről.

A BÖGÖZI FALKÉPEK ÜGYÉBEN. I. Az Archæologiai Értesítő XVIII. kötetének 388. lapján téves Huszkának a bögözi falképekről irt cikkében a következő állítás: « . . . a legalsó képsort festették leghamarább s a Margit-legenda vakolatát simították reá a legalsó képsorra, a mi a mennyországban jól látható tatározási művelet nélkül is tudunkra adná, hogy a felső képek később készültek.» Ez állítással szemben az idézett tatározási művelet éppen azt derítette ki, hogy megfordítva történt a dolog, a mennyiben a Margit-legendának alsó részére, melyen kopás vagy sérülés támadhatott, vakolták rá később a mennyország képének alapját, mely kép a vele összefüggő ítélet-napjával és pokollal* sokkal tökéletesebb úgy rajza valamint árnyékolása és színezése dolgában a Margit-legendánál s az ezzel egyidőben készült László-legendánál. Huszka úr úgy véli, hogy a bögözi falfestményekre meszelés alkalmával akadtak. Ezzel szemben a falképek napfényre kerülésének története a következő. E sorok írója is harmadfél évvel ezelőtt vette észre a legalsóbb képek nyomait a falon mutatkozó színes foltok alakjában. Értésére esvén, hogy a templomot restauráltatni s ez alkalommal belsejét újból bemeszeltetni akarják, bevárta a restaurálás megindítását, mint legalkalmasabb időpontot s ekkor (a mult év tavaszán) fejtette ki az alsó képsorozatot s a középsőnek és felsőnek

* Ezt szerző kétségbe vonja.

egy-egy jelenetét önállóan, később pedig (a múlt év nyarán) a műemlékek orsz. bizottságának megbízásából Huszkával együtt a képek hátralevő részét.

Székelyudvarhelyt, 1899 januárius 19.

Csehély Adolf.

★

II. Cséhely tanár úr nyilatkozatára megjegyzem, hogy legfeljebb a mennyországról és ítéletről lehet szó, mert a többenél a felső képsor vakolatának széle simúl az alsóra. A mennyország és ítéletnél ez nem állapítható meg, de ha ezek készültek legutoljára, miért alkalmazkodik a Margit-legenda két első jelenete a betöltendő térhez? Vagy talán a két felső képsor közötti üres fölületet szeszélyből hagyta ki a festő s nem azért, hogy a megromlott alsó képsor hiányát kitölthesse? — Budapest, 1899 januárius 29.

Huszka József.

MÁTYÁS KIRÁLY ÉS FILIPPINO LIPPI című czikkecském (Arch. Értesítő 1898. 394—396. l.) megjelenése után arról értesültem, hogy dr. Riedl Frigyes «A magyar irodalom főirányai» című munkájában (Budapesti Szemle LXXVI. kötet és önállóan az Olcsó Könyvtárban Budapest, 1896) már értékesítette Ugolino Verininek Filippino Lippi és Mátyás király viszonyára vonatkozó epigrammáját és ugyanolyan következtetéseket vont le belőle mint én. Miután elolvastam Riedl munkáját, szívesen kijelentem, hogy ő két esztendővel megelőzött és örvendek, hogy ő ugyanarra az eredményre jutott.

Dr. Éber László.

SAJTÓHIBÁK JAVÍTÁSA. Az Arch. Ért. legutolsó számában közölt «*Antonius mester aranykelyhe*» című közleményünkbe több értelemzavaró sajtóhiba csúszván be, azokat ez alkalommal a következőkben igazítjuk helyre: 398. oldal, felülről 6. sor: «*ansi faber*» helyett *aurifaber*; — ugyanott felülről 6. sor: «*Echling*» helyett *Edling*; — 398. oldal, felülről 7. sor: «*Varachino*» helyett *Varadino*; — 398. oldal, alulról 5. sor: «*Már*» helyett *Bár*; — 399. oldal, felülről 1. sor: «*syn*» helyett *seyn*; — ugyanott 1. sor: «*ond*» helyett *vnd*; — 399. oldal, felülről 2. sor: «*Morc*» helyett *Mark*; — 399. oldal, felülről 19. sor: «*ond*» helyett *vnd*; — 399. oldal, felülről 24. sor: «*ond*» helyett *vnd*.

MILANOI PÉTER SZOBRÁSZ RAGUSÁBAN. 1452 junius 3. Az aragoniai király Ragusa város hatóságának. Ragusa városát arra kérte volt, hogy Petrus de Mediolano szobrászt, kit Ragusa városát bizonyos pénzösszegért szerződttetett, engedjék ő hozzá utazni, miután szüksége van reá. A város, hogy a mester elutazását megakadályozza, javait lefoglaltatta. Ezért megkeresést intéz most a király a városhoz, hogy nevezett Péter mesternek lefoglalt javait adja vissza, hogy ő a királyhoz elutazhassék. A levél így szól: «*Rex aragonum etc. Spectabiles et magnifici viri amici nostri carissimo: aliis nostris cum literis scripsisse vobis me minimus vos quam maxime deprecantes ut Petro de Mediolano sculptori lapideo a vobis certo salario conducto quem ob eis in sua arte ingenium singulare nobiscum aliquandiu habere cuperemus licentiam prestaretis ad nos cum uxore et omni eius familia et rebus veniendi et apudnos essendi dum*

eius opera in aliquibus fabriciis nostris uteremur. Impresentiarum verum contra expectationem nostram accepimus quod posteaquam litere nostre vobis reddite fuere omnia eiusdem Petri bona sequestrari fecistis in sui incomodum et dampnum pergrave. Ita ut omnino illi spes et facultas proficiscendi subdata sit. Et quare hominem hunc studiose a vobis petivimus cui ob eius de quo duximus ingenium singulare magnopere bene esse cupimus. Nosque pro commodis et ornamentis civitatis vestre semper paratos repereritis nos per amicitiam vestram proque vestro erga lege: *nos* studio et observantia rogamus sumo studio adde: ut nobis in hac re tam minima meliorem animi erga nos vestri significationem ostendatis eidemque Petro et bona sequestrata reddi et ut cum illis uxoreque et omnis eius familia quo commodius hic esse possit venire valeat prompter ac concedere velitis. Idque vobis persuadeatis nobis gratissimum futurum esse. Datum Puteolis III. junii MCCCCLII. Rex Alfonsus. Dominus Rex mandavit mihi Arnaldo fonolleda.

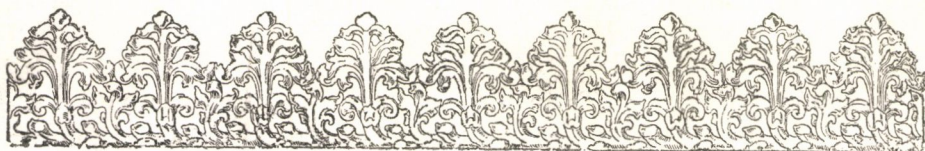
Spectabilibus et magnificis viris Rectori et consilio comunitatis Ragusie amicis nostris carissimis. (Arch. de la C. de A. Reg. 2660 f. 43a).

Közli: *Nehéz Lajos.*

BEREGMEGYEI LELETEK. Utolsó levelem óta e nyáron több ásatást igen szép sikerrel tettem. Kirándultam Beregszász-Végardóra, hol egész kosár kőkori tárgyakat leltem; néhány kisebb kutatás Munkács környékén szintén kedvező eredménynyel járt, de legérdekesebb az, mely a mult héten történt. Azon helyen, hol *Lovácska* hegyen már többször találtam *vastárgyakat*, melyeket én az «Arch. Értesítő»-ben tett közleményemben *quádok* maradványainak állítottam, míg dr. Reinecke Pál az utolsó füzetben azokat a Krisztus előtti 1—2 századokból valóknak tartja, e héten ismét igen szép leletre tettem szert; egy csomóban mintegy 40 darab került elő, egy roppant nagy agyagedénnyel együtt, mely hasonlít kazánhoz, de mely sajnos, tetelesen össze volt törve. A vastárgyak közt vannak két kiló súlyú fokosvésők és kisebb-nagyobb ily vésők; kisebb-nagyobb hosszúkás ásók, igen éles faragóféle kapák, szintén félig nyílt tokkal, kés és sarló-töredékek és egy ép kasza, melyen még a nyélhez való karika is van s mely bizonyára fegyverül is használtatott; de vannak hosszú nyársszerű lándzsák is s egyéb tokos és kalapács-féle szerszámok. Nagyon érdekes egy *fogó*, hosszú két nyelével s s egyéb apróság, melyekről majd kimerítő értesítést küldök. Közel e lelhelyhez találtam egy csonka piramis alakú *vas-üllőt is*, miből gyanítom, hogy e hely valami kovács vagy más ily kézműves tanyája volt, de viszont feltűnt, hogy tüzelő helynek nyoma sem mutatkozott; ellenben örlőkövek darabjai előfordultak. Mivel e tárgyak igen rozsdások és törékenyek valának, úgy véltem azokat erősebbekké tenni, hogy a sártól való alapos megtisztítás után, *tímsós-vízben megfőztem*, azután pedig firneiszszal megkentem.

Feltűnőnek találok azt a körülményt, hogy e fajta vastárgyak, melyekből gyűjteményemben számon felül vannak, csupán e hegy körül fordulnak elő s máshol e megyében sehol. Különben gyűjteményem bronztárgyakkal is szépen megszapordott. — Munkács, 1898 nov. 26.

Lehoczky Tivadar.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

HUNYADI JÁNOS KORMÁNYZÓ ÁLLITÓLAGOS SÍR- EMLÉKE GYULAFEHÉRVÁRTT.

Varju Elemér tagtársunk az «Arch. Értesítő» mult számában a gyulafehérvári székesegyháznak sírköveit ismertetvén, vázlatos képét adva leírja a Hunyadi János kormányzóénak tartott síremléket is. A márványképet, Nagy Géza után indulva,* ő is a kormányzó XV. században készült sírköve alakjának ismeri el.

Jó ideje annak már, hogy ezt az irodalmunkban régóta tárgyalt emléket tanulmányozás végett fölkerestem. Első tekintetre szilárd volt az a meggyőződése, hogy ez a sírkő a nagy Hunyadinak XV. százdbeli emléke nem lehet. Ehhez ma is ragaszkodom; a felhozottak az ellenkezőjéről egyáltalán meg nem győzhettek.

Kíváncsi lévén, hogy ez a több mint évszázados kérdés beható vita tárgyává tétessék s ha lehetséges, véglegesen meg is oldassék, fel fogom sorolni azokat az okokat, a melyek alapján az emlékek egykorú voltát kétségbe vonnom s annak későbbi eredetét igazolnom kell.

Az, hogy a nagy kormányzót, János öcsét és László fiát a gyulafehérvári székesegyházba temették, általánosan elismert tény.

Ez a három emlék valamikor a főoltár közelében állott, a templom szentélyében, a melyet a hagyomány szerint Hunyadi János emeltetett a szent-imrei csata és szabadulás emlékére.** A templommal együtt a síremlékek is sok viszontagságon mentek át. Nevezetesen 1601-ben, mikor Basta az ide menekült Székely Mózsest ostromolta s a várat bevette, vad vallonjai és hajdúi az egyházat és sírboltokat is feltörték, kirabolták. Az egyik sírrabló a nagy hadvezérnek pallosát (más forrás szerint kormányzói botját) ragadta el, a miért utóbb Esztergomban életével lakolt. Ebben a siralmas állapotban lehettek a szétdúlt sírok még 1603-ban is, mikor a székesegyház leégett. Hiszen még az 1615-iki ország-

* Nemes Mihály és Nagy Géza: A magyar viselet története 123. lap.

** Ujabb időben részletes ismertetést közölt a székesegyházról és emlékeiről P. Szathmáry Károly a «Vasárnapi Ujság» 1868. évfolyamában (160. s köv. lapokon).

gyűlés is azokról az eszközökről gondoskodik, miként lehetne az egyházat romjaiból kiemelni. Talán történt is némi kegyeletes helyreállítás. De ez csak arra volt jó, hogy legyen a töröknek mit széthánynia, mikor 1658-ban s majd 1661-ban bosszúálló haraggal Gyulafehérvárra tört s a templomot is felgyújtotta és a fejedelmi sírokat újból földülatta.

A széthányt sírköveket ezután kegyeletes kezek összeszedték, belőlök néhány sírládát raktak össze, a még épen maradt többi sírkövet a padlózatba rakták, a töredékeket pedig építő anyagul használták föl. 1753-ban, mikor br. Sztojka püspök a rongált és összedüléssel fenyegető szentélyt alapjáig lerontatta s Mária Terézia királynő pénzbeli segítségével régi alakjában újra felépíttette,* a «Hunyadi-sírkövek» már alkalmasint mostani helyükön állottak úgy, a hogy azokat ma látjuk, különféle össze nem tartozó síremlékekből összetoldozva. Felírása pusztán ifj. János vitéz (miles) sírjának volt** a másik kettőnek nem és csak a bizonytalan hagyomány emlegette az egyiket Hunyadi János sírja gyanánt. Br. Bajtay püspök ennek a hagyománynak igaz voltáról meggyőződni akarván, 1766-ban Szereday Antal kanonoknak felügyelete alatt a sírt kinyitatta, de sajnos, abban semmit sem talált. Ama Hunyadi László nevével megjelölt sírkőnek tulajdonosáról Szereday még hagyományt sem jegyez föl, s abból is, hogy a sírkövön látható egyik címernek alakját, általában madárnak (volucris), másikat pedig farkasnak mondja, kitűnik, hogy ennél a leírásnál Hunyadi Lászlóra nem is gondolt.

Tekintve azt, hogy a fentebbiek szerint az állítólagos Hunyadi János-féle sírláda nemcsak ismételt szétdúlatt, hanem jóval utóbb, szerteszét hevert darabokból és egészen más helyen lett ismét összeállítva, világos, hogy a sírláda alsó részein levő faragásokból a főalakra következtetéseket vonni mindaddig, míg ezekről az alsó domborképekről gondos gipszmásolat nem vétetett fel s azután az összetartozóság kellőképpen igazolva nem lett, nem lehet. Ezért az alábbiakban csakis a nagy kormányzónak állítólagos márványképét magát kívánjuk részletesebben tárgyalni.

Mikor emeltek Hunyadi Jánosnak a gyulafehérvári székesegyházban síremléket, biztosan nem tudjuk. Nagy Géza azt hiszi, hogy 1470—80 körül készíttetett emlékére sarcophagot Mátyás király vagy Szilágyi Erzsébet, Varju Elemér pedig határozottan arra hajlik, hogy

* Antonius Szeredai: Series antiquorum et recentiorum episcoporum Transilvaniae. 1790. 233. lap.

** Szereday Antal a Varju E. által is idézett kis művének 34—35. lapján gondosan leírja a két Hunyadi, apa s fia állítólagos sírját és, — egész művében kivált a felírásokat gyűjtven szorgalmasan — fel is jegyzi itt a Kendi címernél melletti betűket, de a vánkossra illetőleg oroszlanra bevészt nevekről hallgat. Bizonyosra vehetjük tehát, hogy ezek a felíratok 1791-ben még a sírkövekre vésvé nem voltak.

a nagy nemzeti hősnek síremlékét az özvegy rendelte meg.* Ezzel a nézetével teljesen egyetértek.

Kétségtelennek tartom ugyanis, hogy Szilágyi Erzsébet, aki egyébként is férje halála óta, elvonultságában legszívesebben kegyeleti tetteket gyakorolt, nem sokkal reá, hogy a nagy hadvezér meghalt (1456. aug. 11.) és Zimonyból Gyulafehérvárra vitetvén, a székesegyház sírboltjában eltemettetett, ott neki méltó síremléket is emelt. Tudva azt, hogy Szilágyi Erzsébetnek tevékeny szelleme özvegysége alatt szívesen keresett építkezésekben foglalkozást, így több templomot állíttatott helyre s a vajdahunyadi várpalota tetemes részét is ő építtette ki,** bizonyára rendelkezett ügyes képvisőkkel is, a kik férjének méltó emléket emeljenek. Ismervén a vajdahunyadi várépítkezésekből műízlését is, munkásainak technikáját is, nagyjából elképzelhetjük magunknak azt a síremléket, a melyet az özvegy nagy férjének emelhetett.

Már most, ha szemügyre vesszük az országhormányszónak nevével jegyzett sírkövet, ebben Szilágyi Erzsébetnek alkotására sehogyan sem ismerhetünk. Ezt a sírkövet sem azoknak a képfaragóknak egyike, a kik a hunyadi várnak díszítéseit, vagy akár az ifjabb Hunyadi János miles szintén góthikus ízlésű síralakját faragták, sem azon olasz művészek valamelyike, a kik Mátyás király meghívására hazánkban a korai renaissance nemes formáit behozták, nem készíthette!

A műnek gyarlóságát látva, a magyarázatot Varju Elemér abban keresi, hogy azt az özvegy valamelyik hazai képfaragóval készíttethette el. De még ha fel is tennők azt, hogy a fenkölt lelkű özvegy, mellőzve az udvarnál és saját építkezéseinél rendelkezésére állott annyi kiváló munkást, bálványozott férjének emlékét vidéki kontár képfaragóval készíttette el, ne feledjük, hogy az ilyen mesterember nem szokott új stílusban dolgozni, hanem a taposott régi nyomokon jár, vagyis a XV. század második felében sírkövet bizonyosan az ismert minták szerint, talán architektonikus keretben, mindenesetre azonban góthikus ízléssel, teljes vértzetben, fegyverzettel, lábainál a szokásos oroszlánal, mellette a hagyományos attributumokkal (címer, minusculás körirat stb.) alkotott volna, olyanfélét, minő Szentgyörgyi György gróf († 1467.) szentgyörgyi, vagy Szapolyai Imre († 1487.) szepeshelyi sírköve is. Nem ismerünk hazánkban egyetlen XV. századbeli világi férfi-sírkövet sem, a mely ne ebben a műízlésben készült volna.

Az alaknak teljes vasöltözékben való ábrázolása túléli a csúcsíves

* Feltehetőnek sem tartja ugyanis, hogy a nagy embernek sírja Mátyás trónraléptéig jeltelenül állott volna. Habár az ekként megállapított másfél éves időhatárhoz alig ragaszkodhatunk, s előző megjegyzései szerint maga a szerző is ingadozik ebbeli nézetében, az az alapgondolata, hogy a hős kormányzónak az özvegye emelt emléket, nagyon találó és helyes.

** Fraknoi Vilmos: Hunyadi Mátyás király (M. tört. életrajzok 1890. 343. lap.).

ízlést és a XV. századot is. János Zsigmond fejedelem is, ugyancsak Gyulafehérvárott levő már renaissance síremlékén még teljes vértezetben van, sőt lábainál szintén nem ugyan oroszlán, hanem egy fegyverderék fekszik. A XVI. századból még számos más példát is idézhetnénk. Teljes vértezetű alakokra még azután egyes XVII. századbeli síremlékeken is találunk. A könnyű magyar vértezetet, vagyis azt, a melynél a lábak már nincsenek vasba öltöztetve, a hazai sírokon a XVI. század második felében látjuk feltűnni. Korra az első, a kit sírjára így faragtak ki, tudomásunk szerint az 1514-ben meghalt Telegdy István, kinek azonban telegdi sírkövét¹ alkalmasint jóval utóbb készíthették.

Olyan sírkövet, a melyen nem hogy hadvezér, de általában valamely világi főúr minden vértezet nélkül lenne ábrázolva, nemcsak a XV., de a XVI. századból sem ismerünk eddig. Ez csak a XVII. század kezdetén kezd általánosabban szokásba jönni.

A nagy országhormányszónak csakis két, közel egykorú (1488.) képeről van tudomásunk, a Túróczi krónikájának brünni és augsburgi kiadásában levő fametszeteken.² A törökverő hős mindkét képen teljes vértezetet visel, jobb kezében vállára fektetett kivont pallost tart, baljában pedig magas paizsra támaszkodik. Az augsburgi metszeten arczából nem sokat láthatunk, mert fejét és arcának nagy részét vassalap (salade) és állvédő vas fedi, a brünni metszeten azonban arcza is látható. Borotvált sima képét kétfelé fésült és vállaira lefüggő hosszú és dús haja köríti, a melyet homlokán boglárral ékesített fonott abroncs (crinalekoszorú) szorít le.

A borotválkozás és a hosszú haj ebben a korban általános divat. A XV. századbeli hazai sírköveken azt látjuk csaknem mindig. Legfelebb elvértve, ha némi csonka, nyírott bajuszra is találunk. Bajuszt és rövid szakált csakis Ujlaki Miklós bosnyák királynak (?) a XV. század végéről, vagy a XVI. századnak kezdetéről származó síremlékén láthatunk.³ Ennek is hosszú fűrtökben leomló haja van, a mi szintén azt bizonyítja, hogy a szakállviselés ekkor nem lehetett még általános divat. Olvassuk, hogy mikor Mátyás király Bánffy Miklóst két évre elzáratta, de ezt ennek neje előtt, hamis okokat hozatván fel távollétének igazolására, eltitkoltatta, Bánffiné fogságából visszajövő férjét, kinek időközben szakálla megnőtt, csodálkozva nézte s kérdezte, miért növesztett szakállat, a mi a magyaroknál, a kik egyébként mindig borotválkozni szoktak, a gyásznak a jele?⁴

Tekintve a kornak általános szokását és azt, miszerint, alig tehetjük

¹ Csergheő-Csoma: Alte Grabdenkmähler aus Ungarn 63. lap.

² Közzétette a Szilágyi Sándor-féle Magyar nemzet története IV. kötet 20. és 84. lap.

³ Thallóczy Lajos: Az Ujlakyak síremlékei. Arch. Ért. Új folyam IX. 3. lap.

⁴ Matthiae Bél: Decadis II. Monument. II. 113. lap.

fel, hogy a Mátyás király korában élt, csaknem egykorú Túróczi művében ne úgy ábrázoltatta volna a nagy kormányzót, a mint az ő alakja a köztudatban és emlékezetben élt: kétségtelennek kell tartanunk, hogy Hunyadi János az arcát borotváltatta — legfelebb talán ha némi bajusza volt — és mindenesetre hosszú, leomló haját viselt.

Annak a középkorú, (semmi esetre sem 68 éves, mint volt Hunyadi János halálakor) férfinak azonban, a kit a síremlék ábrázol, kerek szakálla és kissé fölkunkorított bajusza van. Haja a tarkóján körül le van borotválva úgy, hogy a haj, mint valami kerek süveg vagy koszorú fedi a fejtetőt. A homlok fölött közepén azonban hosszabb üstök van növesztve, a melynek egy része a süveg karimája alól is kilátszik.

1. ábra.

A mellékelt vázlaton (1. ábra) közöljük a haj viseletét oldalról nézve. Lehetetlen ebben fel nem ismernünk azt a lengyeles hajviseletet, a mely hazánkban, főképen Erdélyben, Báthory István ideje táján egy darabig szintén divatra kapott. Lengyelországban (az üstök nélkül) már a XIV. században ott-honos volt * (2. ábra).

Ugyanezt mondhatjuk a kalpagról, a mely nem más, mint az a kurtaszörű prémből, többnyire asztrakánból készült süveg, a melynek

1—2.

3—4.

2. ábra.

LENGYEL HAJVISELETEK A XIV—XV. SZÁZADBÓL.

1—2. Alakok a Hedvig-legendából. 3—4. Matejko viseletképeiről.

elől mereven a homlokra lenyúló négyszögletes ellenzője, két oldalt és körül pedig laposan felhajtott keskeny karimája van s a mely annyira tipikus, hogy bizvást Báthory-süvegnek nevezhetnők el. Nagy Géza, bár beismeri, hogy ez a süvegforma megvolt Báthory István lengyel király korában, s bár a XV. századból nem tud egyetlen egy ilyen

* Lásd a Hedvig-legenda képeit, e műben: Adolf Ritter von Wolskron. Die Bilder der Hedwigs-legende Wien 1846. Továbbá: Jan Matejko: Objaśnienia dziesięcin tablic Ubiorov w Polsce I., II. és VI. tábla.

süvegformát felmutatni, mégis — hogy azt a feltevést, miszerint a szóban forgó sírkő 1470—80 körül kész, igazolja — legalultább a kalpag egyes motívumaira, úgymint a hátul körül felhajtott karimára és a homlok fölött alkalmazott kis ellenzőre külön-külön keres hasonlatosságokat. A kis ellenzőre egyáltalán nem találván XV. századbeli példát, a sírkövünk koránál legalább is 220 évvel régibb képes krónikában kutat fel néhány valamelyest hasonlító süveget, azt állítván, hogy a kérdéses kalpag ezzel a Nagy Lajos korabeli süvegváltozattal függ össze. Persze, éppen az összefüggést nem látjuk igazolva. Egyéb kapcsolat hiányában tehát utal az 1467-ben elhunyt Szentgyörgyi György gróf sírkövén ábrázolt süvegre, a melyen ugyan ellenző nem látható, de azért lehetségesnek tartja, hogy ezt a hajfürtök takarják el.

A mi a Nagy Lajos korabeli süvegváltozatot illeti, azokból sok tanulságot vonhatunk, de mégis azt aligha, hogy már a XV. században

3. ábra.

Hunyadi János szakasztott olyan süveget viselt volna, mint a minőt a XVI. századnak vége felé nálunk is, kivált Erdélyben s az ország északi részeiben,* de még inkább Báthory István idején Lengyelországban széltiben hordtak. A XV. századbeli szentgyörgyi sírkövön (3. ábra *b.*) pedig nemcsak nem látszik, de valóságban nincsen is meg a kis ellenző s nem is lehet, mert a süvegnek látható része már magában felhajtott nagy karimát képez. Az effajta süvegnek vagy egészen körülmegy a fölthajtott (olykor oldalt hasított) magas karimája, vagy hátul kanyarodva meg-rövidül vagy végre hosszabb-rövidebb hátulsó karimája a hajra van lehúzva, miként azt a Seckendorf György 1444-iki heilsbroni sírkövén láthatjuk (3. ábra *c.*), a hogyan a szentgyörgyi sírkövön is világosan kivehető, de elől a felhajtott karimának még lefelé is nyúló kis ellen-zője nem lehet.

* Lásd az 1572-iki Tököly-ármálist az orsz. levéltárban.

Nem találók a másik motívumra, a felhajtott kis karimára felhozott XV. századbeli példák sem. Az, a corvinákban és egyébütt többször lefestett s hazánkban is az udvarnál a fiatalság között bizonyára elterjedt puha, kerek, hátul kis felhajtással bíró posztó vagy selyemsapka ugyanis, a minőt borotvált arcú és hosszú hajú, olaszos renaissance ruhába öltözött alakokon, kivált olasz, de francia, sőt német képeken is számtalant láthatunk, soha kemény, nemezféle szövetből, vagy éppen állati prémből nem készült és annak soha homlokban viselt merev ellenzője nincsen. Bajos tehát ezt a Báthory-süveg egyik féleségének tartanunk, kivált akkor, ha ezt a két süvegformát egykorúnak kellene minősítenünk.

De lássuk a gyulafehérvári sírkő öltözetének többi részét, illetve azokat az okokat, a melyek ennek a viseletnek XV. századbeli volta mellett felhozattak.

A palástnak és dolmánynak igazolására hivatkozik Nagy Géza a XV. század dereka táján vert magyar aranyok Szt. Lászlójának viseletére, a mely szerinte a sírkő dolmányával és mentéjével szorosan egyezik, kivéve, hogy a sírkővön az előbbinek felálló magas, a palástnak pedig lehajtott gallérja van. Hivatkozik azonban két példára, a melyekkel bizonyítja, hogy a felálló ruhanyakat a XV. század második felének viselete is alkalmazta. Az idézett példákkal szemben mi ugyanazon táblán a 8. képre utalunk, a mely az 5. képen levő zekének a hátulsó felét mutatja. Azt hiszem, részletesebb bizonyításra nem szorul, hogy ezen az úgynevezett burgundi zekén levő gallér, a mely hátul kámsza formára van a bő, derékba nem szabott, hanem ránczokba szedett zekébe belévarrva, s a mely gyakran elől is kapsokkal vagy zsineggel szokott összefogva lenni, a sírkővön ábrázolt bő és magas gallérnak nem hogy egykorú változata, de még előképe sem lehet. Ha már most a Szent László-aranyakon sem magas, sem kihajtott gallér nincsen, s másrészt a dolmány is sokkal rövidebb, alig térdig érő és nincsen szárnya oldalt magasra felhajtva, akkor az arany forintok Szt. Lászlójának viseletét a gyulafehérvári sírkő viseletével azonosnak aligha tarthatjuk. De egyébként is ezeknek az arany forintoknak viselete közelebbi kormeghatározásra nem igen alkalmas, mert Szent Lászlónak alakja falfestményeinken (pl. a pécsi freskón) és pénzeinken egyaránt, Nagy Lajos kora óta bizonyos stereotip alakítást mutat, a mely a mindenkori közhasználatú viselethez nagyobb időközökben is csak némileg alkalmazkodik.*

* Hogy milyen nehéz ezekből az elkopott és gyarló veretű pénzekből más adatok egybevetése nélkül határozott következtetést vonni, mutatja az is, hogy ugyanazon Szt. László alakon Nagy Géza hol övig sűrű gombokkal ellátott, alján kissé kihajlott szélű, térdig érő dolmányt lát (i. m. 123. lap), hol pedig azt tartja, hogy Szt. László alakján a palást alatt rövid, ékköves övben végződő felső mente s ez alatt hosszú, térdig érő dolmány van (u. o. 127. lap).

Említettük már, hogy a gyulafehérvári sírkőalak dolmányának jobb szárnya fel van hajtva. Sőt csücskével alkalmasint az övbe is be van tűzve. A kőfaragó ezt meglehetősen gyarló módon alakította. Némi csorbulások még inkább rontottak ezen a dolmány-szárnynon úgy, hogy mindez, vagy talán a dolmánynak az ő vázlatán elmaradt hátulsó része, Varju Elemért a dolmánynak formájára nézve is megtévesztette. Azt írja ugyanis róla, hogy ez a térden alúl érő kabát, mint a fraknoi kincstár XV. századi kabátjain látjuk, hátul hosszabb mint elől, valóságos frakk. Tudva azt, hogy a fraknoi — Mátyás királynak tulajdonított — kabát olyan rövid (elől 75 cm., hátul 89 cm. hosszú), hogy még egy 10 éves fiúnak sem érhetne jóval térdén alúl, továbbá, hogy nemcsak derékba nem szabott, de szinte gallérszerűen bő s általában teljesen más szabású, — a két öltönydarab között még a hasonlatosság is ki van zárva.

Végül még a bal dolmányujjnak tipikus hajtókájára utalok, a mely nemhogy a XV. században, de — nagyon korai időt mondok — a XVI. század második fele előtt sem volt használatos.

Még legrégiesebb alakja a pallosnak van. Keresztvasa és tokjának vége ugyan letöredezett, meg aztán pengéje is, de kivált markolata sokkal rövidebb, mint a XV. századbeli pallosoké,* és nincsen olyan gombja, mint ezeknek, mégis tény az, hogy míg a XV. században általános az egyenes pallosnak használata, addig a következő században már sokkal gyakoribb a görbe szablya. Ne feledjük azonban, hogy azért az effajta egyenes pallosnak használatára is nemcsak a XVI. században,** hanem még a XVII. században is javában találunk,*** leltáraink pedig még a XVII. századnak végén is írnak össze egyes pallosokat.

Végre még annak bizonyítására, hogy a szóban forgó sírkő nem lehet a XV. századból való — nehogy ok nélkül hosszadalmasak legyünk — csakis a sarúnak alakját említjük meg. Sajnos, ezen a részen van a sírkő legjobban megrongálva. Megmaradt mégis annyi, hogy hátul az egyik sarúnak magasságát és alakját megállapíthatjuk, s ami fő, megmaradt mind a két lábon a sarúnak széles és magas, jellegzetes sarka is (4. ábra). Ilyen sarkot a XV. században még egyáltalán nem viseltek. Annál inkább elterjedt volt az azonban a XVI. század vége felé, s egy ideig még a XVII. századnak elején is.

* Nagy Géza: Harczias Fridrik . . . magyar kardja. Arch. Ért. Uj folyam XIV. 315. l. Lásd még a XV. századbeli sírköveken látható pallosokat.

** Így Perényi Imre († 1519) sírkövén (L. Csergheő-Csoma: Grabdenkmäler stb. 88. l.), továbbá Podmaniczky Rafael († 1558.) vágbesztercei, és guthi Ország Kristóf († 1567.) csejtei sírkövén.

*** Például Thurzó Kristóf († 1614.) sírkövén, azután — főként erdélyi — címeres leveleken, így Kovács Lőrincznek 1631-iki, Rácz Mihálynak és rokonainak 1658-iki armálisán (Szendrei I. A magyar viseletképek címeres leveleinken. «Arch. Ért.» XI., 5. és XII. 2.).

Kétségtelennek tartjuk ezek után, hogy az állítólagos Hunyadi János-féle sírkövön látható viselet is ebből a korból való.

Ennek bizonyítására nem szükséges az öltözetnek egyes részeit sokat elemezgetnünk s azoknak némely motivumaira távol eső hasonlatosságokat összehordanunk. Egyszerűen néhány, ebből a korból való képről bemutatjuk az akkori magyar és lengyel viseletet, (6. és 7. ábra) úgy, a mint az elterjedt használatban volt, a maga étellel teljes egészében, azután melléje helyezzük a gyulafehérvári sírkő-alaknak — jobb felvétel hiányában általam 14 év előtt felvett — vázlatát (5. ábra), s a többi a szemlélőre bizzuk. A kinek pedig még némi kételye volna, az nézze át a XV. századból és a XVI. század első feléből fenmaradt viseletképeket, — a mint vannak, a maguk egészében, nem elemezgetve — és azt hiszem, könnyű lesz a választása.

Csakis azokra az ellenvetésekre kívánok még válaszolni, a melyeket Nagy Géza¹ az ellen felhoz, hogy ez a síremlék «a XVI. század dereka felé s még később» készült volna.

Érvelésének nagy része azt a fölvetett gondolatot támadja meg, hogy a sírkő valamelyik Kendinek emléke lehet. Erre a gondolatra pedig az vezetett, hogy a Hunyadi László féle sírláda oldalán a Kendi czímert látjuk kifaragva² és a Hunyadi János-féle sírláda lábánál szintén olyan faragást, a mely alkalmasint az egykori Kendi-emlékhez tartozott.³ Tekintve mégis azt, hogy Varju Elemérnek e végből való újabb tüzetes vizsgálata szerint a Kendi-emlék töredékei más anyagból vannak, mint a síralakok, a Kendi czímerből ez idő szerint egyéb következtetést csakugyan nem vonhatunk, mint azt, hogy ennek az egykor dúsgazdag és előkelő családnak valamelyik tagját szintén ide temették volt, a miről azonban Szereday a múlt századnak végén már tudomással sem birt.

De végre is, nem az a kérdés tulajdonképen, hogy ez a sírkő Kendié vagy más XVI. századbeli főúr-e, hanem az, hogy Hunyadi János kormányzónak a XV. században állított emléke-e, vagy pedig a XVI. század végéről, vagy éppen a következő század elejéről származó mű-e, miként én állítom?

Az ezzel szemben felhozott érvekre válaszom a következő:

Azt az állítást, hogy a felálló ruhanyak utóbb annyira meghosszabbodott, hogy a XVI. század elején lehajtott gallerrá vált, bizonyára

¹ Nemes Mihály és Nagy Géza: A magyar viselet története 123. lap.

² A Kendi czímer a Haller-codexből lett ismeretessé, a melyet Szádeczky Lajossal együtt a «Turul» 1886-iki évfolyamában ismertettünk. Ekkor figyelmeztettem Szádeczky barátomat, — a ki a nemzetségekönyvet genealogiai oldaláról méltatta — arra, hogy az egyik gyulafehérvári «Hunyadi» sírkövön is megvan a Kendi czímer. Ezt ő jegyzetben fel is említette. Ebben azonban tévedésből az mondatott, hogy a Kendi czímer a Hunyadi Jánosénak tartott sarkophágon látható, holott az a Hunyadi László nevével jegyzett sírládán van.

³ Varju Elemér ezt kétségtelennek tartja. i. h. 31. lap.

Nagy Géza sem érti úgy, mintha ezen időtől fogva a felálló gallér már használatos sem lett volna, mert hiszen éppen ezentúl lesz az csaknem általános divattá, a mire ő maga is példákat hoz fel.*

Az, hogy a sírkő-alakon ujj nélküli palást volna, bajosan bizonyít-

5. ábra.

ható be határozottsággal, sőt valószínűnek tartjuk, hogy ennek a panyókán felvett mentének csonka, vagy síp ujjai is vannak, hasonlóan azokhoz a mentékhez, a melyeket fentebb bemutatunk. De, még ha ujjatlan

* I. m. XXI. 1., 8. Meggyőződésünk szerint ezek a lehajtott gallérok különben sem származtak soha a szóban forgó felálló gallérból — de ez végre is nem tartozik tárgyunkhoz.

palástnak kell is lennie, ilyesmire is találunk példát nemcsak a XVI-ik századból, mint pl. a Karvai Orlée Miklós és Imre 1571-iki (9. ábra)

1. 2. 3. 4. 5.

6. ábra.

A XVI. SZÁZAD VÉGÉRŐL ÉS A XVII. SZÁZAD ELEJÉRŐL VALÓ MAGYAR VISELETEK.
1., 4., 5. Haller családtagok a Haller codexből (5. 1590—1608. 1., 4 XVII. század legeleje, mindenesetre 1596 után). 2. A Thököly armálisról (1572). 3. Schweiger Salamon utleirásából (1584—89. kézirat a n. múzeumban).

7. ábra.

BÁTHORY ISTVÁN KORÁBÓL (1576—1586) VALÓ LENGYEL VISELETEK.

és Körmeny Benedek 1572-iki címeres levelén,* hanem még a XVII. század első feléből is, mint pl. Balassa Zsigmond († 1636) sírkövén

* Másolataik megvannak a nemz. múzeum levéltárában.

Vág-Beszterczén, Kovács Lőrincz 1631-iki címeres levelén,* s maga Nagy Géza is közöl művében több ilyen képet.

A mi végül azt a megjegyzését illeti, — mit bizonyára csak a dolmányra, s nem a köpenyre is vonatkoztat, — hogy a XVI. század második felében a gombsort rendesen sujtással, zsinórral látták el, s ha hiányzik is a sujtás, a gombsor sokkal ritkább volt és nem olyan sűrű, mint a XV. századnak dereka felé, ennek is magyarázatát adhatjuk. Azt, hogy a dolmányt a XVI. század végén igen gyakran viselték minden sujtás, zsinór nélküli kisebb gombokkal, a bemutatott képek után felesleges bizonyítanom. Mint kivételes dolgot, Nagy Géza is megengedi.

8. ábra.

XVII. SZÁZADBÓL VALÓ SERLEGNEK KUPÁJA (GR. ANDRÁSSY GÉZA TULAJDONA).

Az pedig természetes, hogy a XVI. századbéli címeres leveleken és más kicsiny képeken levő dolmányokra nem festhettek 34 gombot, a mennyit a sírkövön megolvastam. Tény azonban, hogy leltáraink sem igen tesznek említést ekkora számról. Mind a mellett a Jó Máté hagyatékában 1570-ben felvett egyik zöld dolmányon 22 ezüst gomb volt.** Valószínű egyébként, hogy a dolmányon a gombokat ilyen sűrűn rakni ez időtájt nem volt általánosan szokásos, hanem ez inkább lengyeles vagy törökös divat volt, éppen úgy, mint a hosszú, térden alul érő, felhajtott szárnyú «tatár» dolmány is, a milyen a sírkövön is van és

* Szendrei i. m. XII. 133. 56. ábra. Lásd még Nemes Mihály-Nagy Géza XXIV. 3.. 11. stb.

** Radvánszky Béla: M. családélet és háztartás I., 116.

a minőt pl. gyulafehérvári Nagy Istvánnak Báthory Zsigmond által 1602-ben adott címerez levelén a lenyakazott tatáron is láthatunk.*

Úgy hiszem, a felhozottakkal igazoltam az állítólagos Hunyadi János-féle sírkőnek sokkal későbbi keletkezését. Mivel pedig az a feltevés alig állhat meg, hogy a nagy kormányzónak emlékére csakis halála után valami 120—160 évvel állítottak volna sírkövet, egyúttal arra a következtetésre is kell jutnunk, hogy ezt a sírkövet újabb időben a nagy férfiú nevével hamisan jelölték meg.

Kinek a sírköve volt ez tehát? Erre ma határozott választ senki sem mondhat. Több XVI. és XVII. századbéli fejedelemről és sok előkelő urról tudjuk, hogy ide temették, pedig — miként fentebb a Kendi címér kapcsán kimutattuk — nincsen is valamennyiről tudomásunk. Egyelőre ez a kérdés el nem dönthető. Talán az igazán kíváncsú gondos felvétel, szakszerű kutatás és a restaurálások alkalmával kerülhetnének elő újabb máradványok és adatok, s bárha a nagy Hunyadi emlékének is előkerülne valahol az oltárok lábazatából vagy a padlózatból legalább annyi töredéke, hogy a nemzeti kegyelet az ő sírját újból régi alakjában felállíthatná!

Ezekről a sírkövekről még egyáltalán nincsen kimondva az utolsó szó! Igen sok kérdés vár még megoldást. A Hunyadi László-féle sírkőről már Varju Elemér is felvetette azt a kérdést, hogy mit keres rajta az idegen, farkasos

címer? Nem tűnt azonban fel neki az, hogy a harmadik Hunyadi, ifjabb János miles sírládáján a hollós címér mellett — miként ő megfigyeli, a cseh oroszlán — (Szeredai ezt szétterpesztett lábú, kitárt szárnyú sasnak írja le) és az országczímér is ott van. Mi jogon kerülhet ez utóbbi az ő sírjára?

Számos példánk van ugyan arra, kivált az Aba, Vigman és Kacsics nemzetségnek tagjainál, — mint Csoma József érdekesen kimutatta,** hogy egyes országzászlósok, kivált nádorok, országbirók és erdélyi

9. ábra.

* Szendrei i. m. XI. 405. lap. 32. ábra.

** Turul. XI. 49—55. lap.

vajdák a pólyás országczímert használták s ezt utóbb fiaik is átvették, de erre az igénytelenebb szerepet játszott János vitéznél jogczímet alig találunk. Annál inkább ott van azonban a helye az országkormányzónak sírján, a ki az általa kibocsátott és köriratul nevét viselő arany forintokra is a családi czímerével egyesített országczímert verette.

Nem lehetséges-e tehát az, hogy az ifjabb Hunyady János sírládájának oldalai valamikor a nagy kormányzó síremlékéhez tartoztak? A mennyire visszaemlékszem, ezek a nemes góthikus ízlésű, ú. n. halhólyagos diszítéssel faragott oldalak nagyon is származhatnak a Szilágyi Erzsébet vajdahunyadi kőfaragói egyikének kezéből. Egyszerűségüket pedig megfejténé az a föltevés, hogy nemzeti hősünk sírládája egykor talán oszlopos kő mennyezet alatt feküdt. Bizonyosságot erre nézve is a további kutatásoktól várunk.

Dr. Boncz Ödön.

A RENAISSANCE ÉS ROCCOCO KASSÁN.

Az a művészstylus, melyet renaissancenak kereszteltek el, Kassán a XV. század végén tűnik föl először.

A város hálája jeléül 1492-ben emlékkövet állít jótéteményeiért nagy fiának, Szathmáry György pécsi püspöknek s a faragott kőtáblát, melyet a városháza lépcsőházába illesztettek be, a kora-renaissance tömött lomb- és gyümölcsfüzére ékesíti.

A restaurált sz. Erzsébet-egyház talajából került elő Lardus Tádé, egri püspöki vicarius sírköve, melynek koráról a reá vésett évszám — 1516 — tanuskodik s diszítési motivumai talán Ragusai Vincze mesterre vallanak, a kinek műveit Sárosban és Lengyelországban szép számmal találjuk fel. Kassa város közepén, a főtéren a XV. század óta az áru-csarnok állott. Az épületet — *cromnak* nevezték — 1503-ban Mátyás ácsmester ujonnan befedte * s az 1534—1535. években ismét javították.** Az épület, melynek még képe sem maradt korunkra, bizonyára csúcsíves stylusban épült s e javítások aligha változtattak rajta. Ismerték és alkalmazták-e az új stylust a város építészei sat., arra nem felelhetünk, mert ez időből csupán nevek maradtak korunkra, mint Lang Simon, Aman Pál (1519—1529.), Maurer Ambrus és Bruckner Gergely (1521.), építészek, Lénárd kőfaragó (1526.), János (1525.) és Gergely (1530.) ötvösök, Tamás (1550—1553.), Simon (1519—1528.), Benedek, Balázs,

* «Den cymmerleuten off ir deginge dy crom czudecken d. 25 Gedinget vor fl. 2. d. 25. Den czimmerleuten off ir solt d. 75. Am tage Arnolphi dedi dem Matis czymmerman off seyn gedinge d. 50. Anno eodem 1505 seynt dy Cromen new gedeckt worden.

** 1534. Item dem czymmerman vor dy arbeit. fl. 2. Item dem steynmesz zw mauern d. 24. — 1535. Item den czymmerman d. 26.

Miklós (1533.), Kristóf (1545.) képírók, Farkas «schnyczer» (1526—1534.) és Gál ágyúöntő (1533.).

Perényi Péter a sárospataki várkastély építéséhez fogván, 1534-ben * Kassához fordul kőművesekért, a kik ekkor gyakorolhatták magukat a renaissance építés formáiban.

A régi Kassa az 1556. év április hó 13-án kiütött tűzvészben elhamvadt. A város déli és nyugati részén levő bástyák, a sz. Erzsébet s a domonkosoknak a Boldogságos Szűzről nevezett temploma, a városháza, a parochia, az iskola és fürdőház is leégtek; csak 128 ház maradt épen. Ekkor pusztult a várost ábrázoló festmény is a városházán.**

Az elpusztult középületek felépítéséhez még ez évben hozzáfognak. A Sz. Erzsébet-templomot Gábor és György ácsmesterek 207 forinton újra befedik; a kőfaragó munkát Mátyás mester végzi; a templomjavításra kiadott összeg 116 frt 28 denár. A megrongált toronyórát is helyreállítják s Miklós képíró festi ki 18 frt 75 denáron. A számadó könyvben még a következő tételek vonatkoznak az órajavításra: «dy hant czum szeger vergolden tut fl. 1. den. 50.»

«Dem dreszler, das her ein pater noster und eyn stab zcur wr gemacht hott, d. 16.»

«Item dem meister Matts, das er den Szeiger zugericht hat nach der Stattbrunst haben wir abzalt und geben fl. 25.»

«Item dem Bricci buhsenmaister für den glöcklen zur vhr d. 32.»

A városházát Gábor mester építi meg 78 frton. Az ablakok ólomkarikaiba 350, majd 248, az emeleten 790, a földszinten 890, majd ismét 640 üveget vágnak be. A fürdőházat Pollák Stenczel, más néven Krakovszky Szaniszló 24 frton építi meg s négy ablakába 473 üveget vágnak be.

A befejezett építkezések öröme vagy más ünnepies alkalomra Kristóf képíróval hat zászlót festetnek.

«Item dem Christof moler von 6 pfenel, 3 auf stadthausz, 2 auf dy schule, 1 ober den szeger von farbe und zymmermann, geben fl. 2.»

A XVI. században élnek György (1557—1558.), Mátyás (1557.), András (1557—1565.), Farkas (1562.) és Dömjén (1574.) kőfaragó mesterek; Gábor architectus 1559-ben polgárjogot nyer; említettnek János architectus (1564.), Illenfeldt Ferencz (1562—1567.), Illenfeldt András (1572.) és Najdel Pál ágyúöntők, Bereczk harangöntő (1556.), Leibitzer Joachim (1562—1575.), János (1575.), Roleder Lőrincz (1562.), András (1564.), Mátyás (1565.) kőművesmesterek; 1573-ban «Jacobus Thoni

* Kassa város levéltára, 1859. sz.

** «Pro circumferenciis ligneis vel quadratura pro effigie et pictura civitatis et pertinentia eiusdem, item armorum supra mensam tribunalem d. 24. Pictori pro pictura armorum civitatis fl. 3. d. 25.» Kassa v. levélt. 1556. számadó könyv.

Moterlin murator oriundus ex civitate Helvetiæ Burmbs»; János és András (1585.) ácsmesterek; András az ez évben leégett templomtornyának felállítására tervet készít.

A török előnyomulása szükségessé tette, hogy a város újabb bástyákkal megerősítették s 1566-ban lerontván az utban álló épületeket, így a sz. Lénárd templomot, még ez év május hó 11-én hozzáfognak a bástyák felépítéséhez, melyek költségéhez Lőcse 300, Bártfa és Eperjes egyenkint 287, Kis-Szeben 125 forinttal járulnak. Ez építkezésekkel kerülnek *olasz*, (*walen*, *wellischer*) építészek Kassára.

Már 1562-ben a város meghagyja téglavetőjének «Jacobus de Thuringia wellischer czigler»-nek, hogy nagyobb és vastagabb téglákat gyártson.

1566-ban Schlegel János és György olaszországi kőművesek dolgoznak a város részére.

«Ioannes Schlegel und Jorg Schlegel cum duobus eorum discipulis muvarii proficiscuntur in *Italiam*, *suam patriam*, honeste et probe se hic gesserunt et laborarunt civitati.» (Vár jegyzőkönyv.)

Schlegel Györgyről mint néhairól emlékeznek meg 1575-ben.

A szomszéd Eperjes birája, Sölner János 1569-ben azzal fordul a városhoz, hogy büntesse meg azt a két olasz (*wahlen*) kőművest, a kik abban hagyták házának építését.¹

Az olasz építőmesterek közül Kassán többen letelepedvén, polgárjogot nyernek.

«1570. Zoietta György ex oppido Clavena (= ma chiavenna) in finibus Lombardiæ et Helvetiæ sito oriundus, murator jus civ.,» «1573. Ioanni Maria Itali jus civ. muratori.»

1582-ben «wellischer paumeister Paul Catani»-ról van szó.²

Talán az 1636-ban emlegetett *olaszfok* is ezeknek az építőmestereknek emlékét rejtegeti.

Stella Kristóf építi meg Szendrő várát Borsodban 1590-ben, melynek építéséhez Kassától kér (1593.) kőműveseket.³ A költségekhez Kassa 100 frttal, a városban lakó nemesség 64 tallérral, Lőcse és Kis-Szeben 94, Ung vármegye 100 frttal járulnak.⁴

A kőműves-czéhről csak a XVII-ik század folyamán van tudomásunk, 1616. január hó 27-én, midőn a czéheket megújítják, a városi jegyzőkönyv így emlékezik róla:

«Kőműves céhmesterek Jorg Maurer undt Kőműves Antal, hogy jól miveljenek és az czéhlevélhez tartsák magukat és *hétfön* szintén

¹ Kassa v. levélt. 2977/47. szám.

² U. o. 3712. sz.

³ K. v. lt. 4382. és 4383. sz.

⁴ U. o. 4129., 4130., 4239. és 4284. sz.

úgy műveljenek, mint más napokon.» A *korhely* — hétfőről később is esik szó.

A czéhéletről 1641-ben a városi jegyzőkönyv következőkben emlékezik meg:

«Kőműves Jakab jelenti, hogy nem akaratjából, hanem történet szerint talált egy kutyácskát megölni, melyért az czéhbeliek mesterségétől priválni akarják. Erről kíván oltalmat.» A városi tanács «Deliberatum»-a: «Mondjon hittel róla.» A város építőmestereit e században Bethlen Gábor, majd a jezsuiták foglalkoztatták.

A fejedelem udvartartásának a királyi ház, mely addig a felső-magyarországi főkapitányok lakása volt, szűk lévén, a szomszédos löcsei házat — vendégfogadó volt, — «általvágatta lakodalmának kiszolgáltatásakor» s «az asszony kedvéért egy más civilis házat is foglalt az királyok régi házához és azt megépítvén sok szép épületekkel.»¹

A jezsuiták 1671-ben fognak hozzá a templomépítéshez. «Pater jezsuiták derekas templomot kezdenek építeni, az minthogy az fundamentumát meg is ásták» s kéri, hogy «a mely boltozat vagy szomszédságokban az löcsei ház mellett az köz-utcza felett, engedje meg a nemes város, hogy azon boltozatot vagy maguk elronthassák avagy penig az n. város rontassa el.»²

A mit az 1556. évi nagy tűzvész épen hagyott — a város északi részét, azt Bethlen s a jezsuita szerzetesek építkezése lerombolta.

A főtér közepén állt még a «cifra csorgó»,³ a melyről a város 1702-ben intézkedik, hogy az építőtisztek «megcsináltassák, mert annak az feneke rossz és ne álljon város gyaláztatára víz nélkül».⁴

Sicha Lukács György hadimérnök és építész 1668—1671-ben a czékházat építi, melyhez a követ és téglát a város adja; 1677-ben pedig a város alatti citadellát. Sichá ügyes rajzónja örökítette meg, Kassa és számos magyar város akkori látképét.

A kassai mesterek foglalkozást találnak messze vidéken. 1600-ban Ambrust mestert, »az templom tornyának megépítésére» szerződtette «uram ő nagysága;» hol? a levélből ki nem tűnik.⁵ 1671-ben Pfitzner János a Szentiványi Mihály hrussói kastélyán (Bars m.) dolgozik két nyáron.⁶ 1631-ben Balczer Herman, 1677-ben Polák Dániel kőfaragó, Kant Tóbiás és Oskerszki Márton kőműves mesterek nevei fordulnak elő.

A kőpírók epitaphiumokat, czímereket festenek s a czéhlevelek

¹ Vár. jegyzk. 1636. ápril 28., és 1643. július 14.

² Városi jegyzk. 1671. márcz. 2. és 9.

³ «Inter templum magnam prope fontanam, ubi vigiliæ mane conveniunt et inter opificum officinas.» 1672. V. jegyzk.

⁴ Kassa v. levéltár 11953. sz.

⁵ Kassa v. levéltár 4908/6. sz.

⁶ U. o. 9169./11. sz.

széleit díszítik. 1616-ban Ellinger Gáspár, 1617-ben Rubiner Mihály és 1628. Medveczky János pictorok nyernek Kassán polgárjogot; 1672-ben pedig Képiró János, 1677-ben Uram János.

Medveczky János a Czikk Pál — epitaphiuma miatt ezeket vallja a városi tanács előtt: «Tudom azt bizonyosan, hogy énnekem az Czikk Pál epitaphiumáért anno 1629. 9. febr. adott fl. 4, Várkonj János. Item azon epitaphiumért azon esztendőben 5. april. adtanak fl. 14.»

Képiró Spillenberger Sámuel, a ki 1636-ban tűnik fel, mint «jó képirót» emlegetik 1646-ban; azonban a himpellér kontárok miatt, nagy kárát vallván művészetének, 1658. szept. 27-én a tanács előtt «supplicál azon, hogy valami hempler képirók vadnak itt a városban, kik az ő mestersége ellen publice és bőven exerceálják a képiratást és mesterségeket, azokat a nemes tanács inhiheálná vagy megfogatná, avagy az városról elküldené.»

A XVIII. század parókás világa Kassára is hamar beköszöntött.

«Löcse városának kell írni, informálja az nemes várost, hogy ha bizonyos-é, hogy *parocka macher* labancczá lött volna,» olvassuk a városnak 1707. november hó 22-én kelt jegyzőkönyvében s 1731-ben Noor Mihály *parochmacher*, 1737-ben Ertenfeldt András *parocharius* polgárjogot nyernek.

A Mária-kultusz emléke a főutczán maig álló szobor, melynek 1720. október 6-án letett alapkövébe, mint forrásunk feljegyezte, elrejtették a mű körül fáradozott mesterek neveit. Az oszlopot három mesteri kivitellű rézdomborművű tábla ékesítette, melyek az éhség, a dögvész és a háború allegoriáját ábrázolják. Jelenleg a város levéltárában őriztetnek.

A század első felének keresett építőmestere volt Tornyossy Tamás, a ki 1715-ben az eperjesi szent Ferencz-rendüek klastromát, 1723-ban Geccsén (Abauj m.) Olasz László, 1731-ben Barkóczy László kázméri (Zemplén m.) és 1723-ban Patay Sámuel báji (Bihar megye) kastélyát építette.

1723. Liczky Nicodemus kőműves, és Grimin Simon képfaragó, 1734. Schedler János Kristóf kőmetesző nyernek polgári jogot. 1729-ben Izbégi János templomi zászlót fest s Rotter Antal pictort a város foglalkoztatja; 1736-ban Roschet a katonaság építésze.

A roccoco stylus igen sikerült emléke az a vasból vert kereszt, mely az 1735-ben elhalálozott Klobusiczky János kassai polgár sírját őrzi a feledéstől az evang. lutheránus temetőben; érdemes párja a volt Ferencz-rendüek templomában br. Renaud József († 1740.) felsőmagyarországi főkapitány kőből faragott epitaphiuma, fehér márványból faragott angyalokkal.

1764-ben készült a dóm szószéke, melynek az állhatatosságot és

igazságot ábrázoló szobrait Frey Ferencz képfaragó készítette; kőfaragó munkáját Hartman József sculptor végezte 300 frton; Schweitzer Henrik az aranyozás és kifestés munkáját ugyanannyiért.

E két utóbbi a sztropkói templomok díszítésén is közremunkált. Schweitzer 1754-ben a vártemplom Mária oltárképét festi, Hartman 1762-ben sz. Ferencz szobrát faragja az ottani klastrom részére.

Talán a Schweitzer Henrik fia, volt Antal, a város geometrája (1784.), majd főkapitánya, a kinek felügyelete alatt épült fel a régi kassai színházépület s a ki az illuminációk terveit rajzolja.

1774-ben Zsigmondi András, 1775-ben Ferland Keresztély szobrász és Schedler Lajos kőműves polgárjogot nyernek.

Scheidlert szólítja fel a város (1779.), hogy a városháza épületét alakítsa át a kor ízlése szerint. A korunkra maradt tervrajzon a ház homlokzatát három félkörre osztott magas tetőfalazat koronázza; az épület csúcsíves főkapuzata s renaissance-stilű mellékkapuja érintetlen maradt volna.

A tervet a pozsonyi udvari kamara elvetette s hivatalos építészével, Langer Jánossal készítettet tervet, a mely szerint a városháza fel is épült. Kőfaragó munkáit Ferary Antal, a tetőn levő szobrokat s a homlokzaton levő domborműveket Krausz Antal «statuarius» készítette s a lépcsőház frescoja, mely a magyar jog allegóriája, s elrendezése, színei mesterének derekasságát dicséri, *Schrött Erasmus* akadémikus festő műve. A művész a két frescokéért 1200 frtot kapott.

Schrött 1790 óta a «normalis nationalis» iskola rajztanára volt; ő festette a színház első díszleteit; több oltárképe maradt fenn a kassai premontrei s a város kegyurasági templomaiban: Mislókán, Kavecsányban; az ő rajza után metszette rézbe Prixner Godofréd Kassa és Eperjes látképét a jelen század elején. Meghalt 1804-ben.

A városháza ekkor készült butorzatából több faragott asztal és az a tizenhat szenátori szék maradt meg, melyet 1793-ban Hoffkirchner Ferencz asztalos mester 90 frtéért készített.

Kassa, 1899. februárius.

Kemény Lajos.

TORDOS ÉS TRÓJA.

Már volt alkalmam egy ízben reá mutatni a tordosi kőkori telep agyagművességének némely tulajdonságaira, melyeknél fogva az a Középtenger keleti partvidékének őskori agyagműveivel összefügg.*

* Arch. Értesítő 1898, 94—103.

Akkor azonban csak némely párhuzamosan jelenkező közös vonásra lehetett utalni, de igazi szoros összefüggésről az ottani legrégibb őskori szakaszok és Középeurópa szallagosdísű keramikája iránt nem voltak biztos tanúságaink. A dolog úgy állott, hogy Európában Tordost és erdélyi analógiáit tartottuk a szallagosdísű agyagművesség legkeletibb jelenségeinek és délen meg délkeleten csak hasonlatosságokat véltünk látni, nem igazi rokonságot, olyat, mely arra jogosított volna, hogy a mi vidékeink szallagos keramikájával egyneműnek tekintsük.*

Most már egy lépéssel odább mehetünk és állíthatjuk, hogy e keramikának Kis-Ázsiában is vannak képviselői. Elterjedési területe tehát, melyet meglehetősen összefüggő csoportokban északi Franciaország és Belgiumtól kezdve közép és déli Németországon, valamint Ausztrián és Magyarországon végig kísérhetünk — hozzászámítva néhány elszigetelt csoportot északi Németországban, valamint a pyrenæi és apennini félszigeten — most délkelet felé igen jelentékenyen bővül.

Hissarlikban és pedig az első legalsó rétegben oly őstelep van előttünk, melynek agyagművészete teljesen megfelel a mi szallagosdísű keramikánknak. A kik akár Schliemann életében, akár halála után a hissarliki várhegy legrégibb rétegét megfigyelték, egyetértének abban a tekintetben, hogy az tartalmilag a fölötte képződött rétegektől lényegesen külön válik. A legalsó ősi telepen csak apró törmelék-kövekből rakott falakra akadtak, ellenben a másodikban már nagy építkezések folytak, sőt három építési korszakot lehetett benne megkülönböztetni. A legrégibb rétegből előkerült kisebb leletek a fiatalabb telepek tárgyaival szemben szegényesek, kezdetlegesek és egy fokon állanak az Európa kőkorából és kezdő fémkorából való régiségekkel.

A VI. várost a trójai várhegyen, mely az újabb mykeni korszakba esik, igen részletesen ismerjük, a II. várost is meglehetősen terjedelemben kutatták át ellenben, a legősibb várost csak a Schliemann-féle nagy árok szelte át; belőle aránylag kevés lelet került elé és ezek sem kerültek még teljesen a nyilvánosság elé. A mi van, majdnem túlkeves összehasonlító tanulmányokra, hogy biztos eredményre jussunk; arra azonban elég, hogy fölismerjük benne az összefüggést a középeurópai szallagos keramikával. Hogyha a berlini Schliemann-gyűjteményben az első városból eredő leleteket szorgalmasan tanulmányozzuk, az alatt a hatás alatt állunk, hogy itt az újabb kőkor szallagosdísű agyagművéségének legközelebbi rokonságával van dolgunk. Tordos s

* Idézett cikkem bevezetésében kimutattam e vonatkozásokat. Much M. Trója és az alpesi vidék szallagos keramikája közti párhuzamosságot csak rézkora támogatása kedvéért idézte; de nem ismerte föl azt a benső összefüggést az első trójai város és az egész európai szallagos keramika között.

a többi egykorú erdélyi telep szolgáltatják e rokonságra a legtöbb bizonyítékot, a mi könnyen érthető.

Az első hissarliki város agyagművességi formái közt legelőbb a lábas poharak és edények lábai tűnnek szemünkbe (1., 2. ábra). Ilyenek európai őskori edényei közt aránylag ritkák, de a mikor előfordulnak, épen a szallagosdísű edények körében akadunk rájuk.

Németországi példányoktól eltekintve, melyeket itt nem kívánok felsorolni, Butmirt és Tordost említem, mindkét hely gazdag lábasedényekben és ilyenekből származó töredékekben, a mit már Voss A. is összefüggésben a trójai keramikával említett.

A butmiri példányok durvák, ellenben Tordoson igen szép ilyfajta edények töredékeivel találkozunk. Ez utóbbi helyről simára csiszolt, sárgás vagy vöröses fényű többnyire karcsú edénylábakat látunk, melyek a tapasztalatlan szemlélőt első perczen terra sigillata edényekre emlékeztetik. Ez edények idomát, sajnos, nem bírjuk pontosan helyreállítani; tudtommal nincs támasz-

1. ábra.

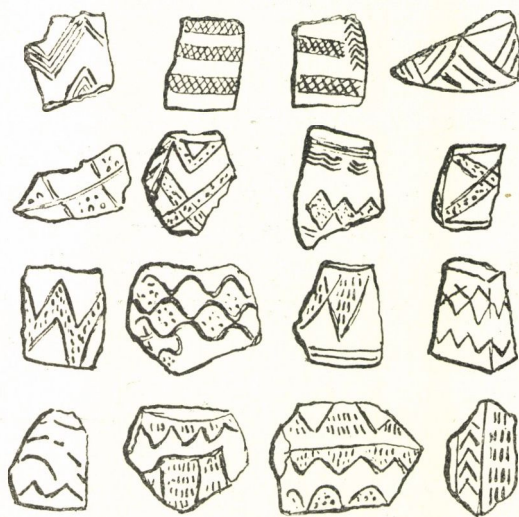
2. ábra.

pontunk arra, hogy milyen volt az öblük. Ezeken kívül Tordoson mindenféle alacsonylábú edényünk is van, a melyenek a szallagosdísű keramika más telepein is előkerültek p. o. a laibachi tőzeg czölöpös lakásaiból, úgyszintén Szlavoniából vagy a kissenki lakótelepről Erdélyben.

A középtenger keleti területén magas edénylábak csak gyéren

akadnak a legősibb telepeken. Cyprus szigetén tudtommal nem akadt és az egyiptomi præhistorikus sírokból sem került elé épen sok példány. A bronzkorban sűrűbben jelenkeznek. Elég ezúttal a szigetekbeli műveltség lábas márvány edényeire és a mykenei műveltség pompás agyagműves edényeire emlékeztetni. Azonban ezeknek nincs közük az első trójai város hasonló, de sokkal régibb edényeihez.

Idéznünk kell másodsorban azokat a magas, nagy, majdnem hengerded idomú agyagműves edényállványokat, melyeket Schliemann az első városból közzétett. Ezeknek megfelelő hasonmásokat birunk Tordosról — némelyek fényes csiszolás nyomaival — és Lengyelről. Trójában továbbá ismétlődnek azok a hasas és aránylag magasnyakú, széles-

3. ábra.

öblű edénykéek két átlukasztott toldalékkal, a milyenek Tordoson és a szallagos keramika egyéb telepein előfordultak.

Más párhuzamosságot mutatnak a csőszerű átfúrt toldványok és duplán átfúrt bütykök, melyekre már Much is figyelmeztetett. Az előbbieket Trójában sűrűn akadtak, Tordoson mind a két jelenség észlelhető, bár gyéresebb és kevésbé szembeütő; úgy látszik, hogy Butmirban nincs rájuk példa, de eléggé megfigyelhetők a szallagos keramika más telepein, melyeknek részletes felsorolását ezúttal mellőzöm.

Különösen az agyagművek ornamentikája az első hissarliki városból (3—5. ábra) felel meg az Erdélyből s egyebünnen ismert szallagos mustráknak. Vannak Tordosról s egyéb erdélyi helyekről szabálytalan hullámvonalos mustráink, vannak zig-zeg mustrák, szögös sorok, pont töltelékek, bemélyített vonalaktól határolt három és négyszögek stb.

és nyugotibb meg északnyugoti vidékeken sem nélkülözzük az összehasonlító anyagot. Említendő itt még a Much által is tárgyalt «nap-ornament», a mint a központi körök mustráját nevezték, melyeknek külső körét vonalak vagy pontok körülszegélyzik, mely előfordul az Alpes északi szélén elterülő tavak mellett (Felső-Ausztriában) csak úgy, mint a Bodentó közelében és szlavoniai telepeken, melyek közeli vonatkozásban vannak a laibachi tűzeg leleteivel. A trójai szemek mustrájára példák akadnak tordosi edényeken és edényfödeleken, melyeknek arczidomuk van.

Tekintve a legrégibb trójai telepől eredő leletek gyér voltát, nem kell csudálkoznunk azon, hogy ott sok mindenféle hiányzik, a

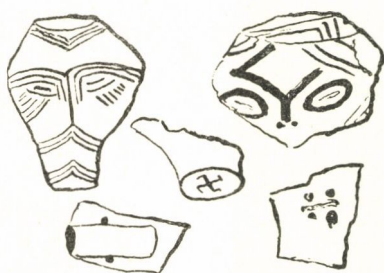
4. ábra.

mit a gazdag butmiri vagy tordosi leletek bőségesen szolgáltatnak. Ilyenek nagyszámú szobrászati kísérletek, tekercsdíszek és az edényfestés nyomai. Nincs kétségünk az iránt, hogy azon a módon, a hogy folytatni fogják a hissarliki várhegyen az első város rétegében a kutatásokat, mindezekre is elő fognak kerülni az analógiák.

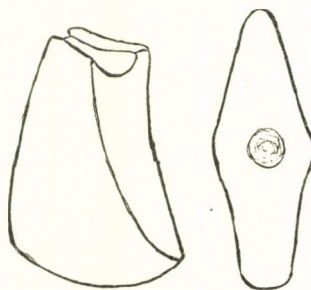
Még gyérebbek mint a díszített edények kerültek elé az első városból kőszerszámok. Schliemann után közlünk itt (6. ábra) két kőfejszét, egyik csonka, a másikon fűrási kísérlet látszik, melyeknek analógiáit Butmirről és Tordosról ismerjük. A tordosi példányok, melyeknek rajzait adjuk, az átfűrt fejszék azon neméhez tartoznak, melyeknek a szallagosdíszű ornamentikával való együttes előfordulását már más helyütt is észlelték, a nélkül azonban, hogy eléggé hangsúlyozták volna az összefüggésüket az újabb kőkor ezen szakaszával.

Kaptaidomú kőszerszámok ugyan nincsenek Trójában, de Kis-Ázsia más helyeiről sincsenek és a szallagósdíszű keramika középeurópai telepein sem fordulnak mindenütt elő. A laibachi tözegben p. o. kőszerszámok szintén csak gyéren akadtak és ezek közt a kaptaidom teljesen hiányzik, míg ugyanez az idom kőkori telepeken Szlavoniában, melyeknek keramikája szakasztott ugyanolyan, mint a laibachi tözegé, száz meg száz példányban előfordult. Kevésbé fontos az obsidián előfordulása a trójai első rétegben, mert az ægæi tenger vidékein még a bronzkorban is sűrűn használták, sűrűbben, mint p. o. a tűzkövet a régibb éjszak-német-skandináv bronzkorban.

A legrégibb trójai réteg leletei között röviden még két csoportot kívánok kiemelni, melyek szemben a mi középeurópai szallagósdíszű telepeinkkel a hissarliki várhegy legrégibb telepének látszólag egészen elütő jelleget ad.

5. ábra.

6. ábra.

Egyik a márványból készült u. n. deszkaidolok csoportja, melyek a felső őskori rétegekben oly sűrűn előfordulnak és Schliemann szerint állítólag az első rétegből is néhány példányban előkerültek. Schliemann első hissarliki ásatásánál követett módszertelenségénél fogva kétséges, vajjon ezek a bálványok csakugyan az első rétegből erednek-e. Tekintve, hogy a legrégibb s a későbbi őskori rétegek közt különben alig van összefüggés, nagyon valószínű, hogy itt csak Schliemann hiányos észleleteivel állunk szemben.

Az első város lakói már ismerték a rezt, ez bizonyos, mert elég számmal kerültek elő kezdetleges rézszerszámok, tűk, árák és néhány lapos törpenge rézből. Much a réztárgyak előfordulását az ő rézkorához fűzi, Montelius pedig az előfordulásban a görög-kelet rézkori szakaszának támogatására idézi (Archiv f. Anthr. XXI. 1.) Ennek daczára mindaddig, a míg Középeurópában nem gyarapodtak, inkább a mi ismereteink a fém első föllépéséről és az általunk megállapított kőkori szakaszokhoz való vonatkozásairól nem tudunk többet, itt is még kőkorról szólhatunk, csakúgy, mint a hogy a keletalpesi szallagósdíszű

agyagárús czölöptelepeken, daczára annak, hogy ott néha jelentékenyebb rézleletek fordultak elő, a kőkorbba soroljuk. Mivel pedig Trójában kétségtelenül előttünk van egy oly időszak, mely az európai kőkor jelentékeny szakaszát, talán annak befejezését képviselő szallagos agyagművű korrall kétségtelenül összefügg, inkább helyén van azt úgy nevezni, hogy ez összefüggést hangsúlyozzuk, mint hogy bármily más nevet adjunk neki. Ezenkívül eddig még nem lehetett a szallagos keramika egész területére nézve kimutatni, hogy a rézet ismerték volna. Tordosról csak igen kevés rézszeresármot ismerünk, szlavoniai telepeken és Butmirban teljesen hiányzik a réz, épúgy nem találtak rézet az ezen korbelt nagy sírmezőkben, a Rajna mentén, vagy számos egykorú lakóhelyen, Közép-Németországban vagy Csehszföldön.

Hogya itt közvetlen kapcsolatot állapítottunk meg a Schliemann által Hissarlikon fölsótt legrégibb telep és európai kőkorunk egy bizonyos szakasza között, akkor ez sokak szemében nem látszik már új, meglepő ténynek. A ki azonban azt a fáradságot veszi magának, hogy azzal, a mit ez ügyben itt fölhóztunk, összehasonlíttja A. Götze, M. Much és A. Voss nyilatkozatait ugyane kérdésről, megfogja engedni, hogy mégis csak jelentékenyen előbbre jutottunk, mint a hol előbb állottunk. Itt még néhány megjegyzéssel kell foglalkoznunk, melyeket nem régtben M. Hoernes: (*Urgesch. der bild. Kunst in Europa*, 266 s. k. 1.) néhány trójai díszítmény viszonyáról a mi szallagos díszünkhöz tett.

Hoernes fölfogása a szallagosdíszű keramikáról egészben meglehetősen zavaros; más szerzők alapján művében ugyan sok helyes észleletet közöl, de ezekhez majdnem épanynyi tévedést fűz.

A miként a kőkori szallagosdísz közvetlenül a fémkor szallagosdíszítéseivel hozza kapcsolatba, egykorúnak véli közép és déli Európa szallagosdíszű keramikájának területét Trója mykeneelótti rétegeivel és a görög szigetek legrégibb sírjaival (i. h. 266. 1.) és azt a régtbb mykenei (vagy Mykene-elótti) edényfestésével közeli rokonságban lévőnek hiszi (271. 1.) A dolgok azonban nem így állnak. Szallagos keramikánk tiszta neolith jellegű s a fiatalabb kőkor egy szakaszát képviseli. A réz ugyan már fellép e korban, de előfordulása a föltételezett «réz-kor»-ban még nem állapítható meg szabatosan.

A régtbb mykenei, vagyis mykeneelótti edényfestés, tehát az ú. n. mykenei tompafestékű festés szakasza nem ér föl magas korba, talán 700—1000 évvel fiatalabb, mint a szallagosdíszű agyagárú kora. A tompafestés, az ú. n. szigeti kultúra, avagy Cycladok műveltségének fiatalabb szakasza lehet és valószínűleg későbbre teendő, mint azok a sírok Melos, Amorgosban stb., melyekben az ismeretes márványedények, tekercsesdíszű szelenczék és hasonlók előfordultak. Montelius fönidézett tanulmányában e sírleleteket már a bronzkorba helyezi és pedig annak

második szakaszába, míg az első szakaszba Trója második városának a maradványait számítja.

A laibachi tözezből való neolith szallagosdísű keramika Hoernest a kőkor zsinegesdísű agyagműveire emlékezteti (u. o. 306. l.), pedig azzal legcsekélyebb összefüggése sincs, mert a zsinegesdísű keramika műveltsége a szallagosdísűtől oly lényegesen különbözik, a hogy két egészen különváló korszak egyáltalában egymástól elűthet. Hoernes azonban daczára annak, hogy a krajnai czölöptelepeknek az összefüggését a sokkal régebbi neolith zsinegdísű keramikával vallja, mégis úgy véli, hogy azoknak a kora a Kr. e. második évezred első felére teendő, tehát oly időszakra, melyben közép és északi Európában is túl voltak már a rézkor szakaszán.

A fönmaradt emlékanyag ily határozatlan megítélése oly műben, mely őskorunkról összefoglaló ismertetése kívánt lenni, nem alkalmas kellő világosság terjesztésére és ebben nem hibás a boldogúlt Klopfleisch, a kitől a különböző neolith köröket jelző «zsínor és szallagosdísű keramika», kevésbé jellemző és nem elég szabatos kifejezések származnak.

A mykenei műveltség virágzási kora, a harmadik mykeni mázasfestékű ízlés kora a Kr. e. XV—XIII. századokra talál, ezzel körülbelül összetalál a régibb skandináv bronzkor vége és egykorú vele déli Németországban és Magyarországon egy időszak, melyre a lapos tekercsdísű kardmarkolatok jellemzők. Az északi vidéken épűgy, mint a délin, a bronzkor kezdete messze túlmegy a mykeni tompafestés időszakán és a Cykladok műveltségi korán, legalább is a Kr. e. III. évezred végére érűnk. Ezek után mindenki könnyen beláthatja, hogy ezen túl még a Much és Montelius-féle még nem elég szabatosan körülirt rézkorra, a szallagosdísű keramikára, a harangidomú poharak időszakára és a zsinegesdísű agyagművek korára mily tetemes időt kell számítani!

A délkeleten nemcsak Hissarlikon lépett föl a szallagosdísű keramika. A Hellespontos európai partján a Protesilaos-féle halomban szintén találtak cserepeket, melyek a Trója első városából való cserepekkel összeváltak, és oda csatlakoznak a troasi tartományban létező Hanai Tepe halmokból származó cserepek, de ezek még csak gyéren vannak. Egy edényke, melyet Phrygiából egy Pebi (a régi Gordion) melletti tumulusból dr. Körte hozott, szép szallagdíszeket mutat* s ezt is bátran idecsatolhatjuk most. Valószínű, hogy majd nem kell sokáig várnunk újabb leletekre. Schliemann ugyan más összefüggésben állította oda a trójaiak és a phrygiek közös származását Európából, de a leletek most bizonyos tekintetben igazolják e véleeményt.

* Ismertettem Arch. Ért. 1898. 101. lap, 6. ábra.

A szallagósdíszú edények Hellespontos melléki és kisázsiai csoportja már nincs annyira elszigetelve a keleti Alpes vidék, Bosznia és Magyarország rokon csoportjától, hogy ne volnának közbeeső láncszemek. Oláhországban e kor bizton kimutatható, Moldvában létezése nagyon valószínű. Bulgáriából is ösmerünk tanujeleket, Szerbiában pedig legalább a jelzett korba tartozó kaptás kőszerszámok fordultak elő. Tehát már mai ismereteink mérvéhez képest is majdnem szélesebb körre terjed ez a kor, mint az európai neolithkor azon két másik szakasza, melyet a zsineges ornamentika és a harangserlegek képviselnek.

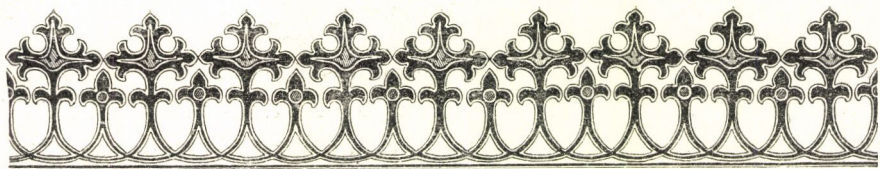
Mainz, 1899 február 28.

Reinecke Pál.

FŐDELES EZÜSTSERLEG A XVII. SZÁZADBÓL.

(Gr. Andrássy Géza gyűjteményében).

LEVELEZÉS.

I. MIHALIK JÓZSEF RÉGI KASSAI SÍRKÖVEKRŐL. A kassai Szent-Erzsébet templom restaurálása alkalmával napfényre került sírkövekről az Arch. Értesítő 1897. évi kötetében* Récsei Viktor egy alkalmi ismertetése ötletéből egyet-mást elmondván, a következő adatokban idézett cikkem kiegészítése-képen a régi kassai sírkövek újabban meghatározott példányait mutatom be.

1. Vörös márvány négyszögű lapon (53'5×31'5 cm.) szép lapidáris betűkkel bevésve s aranyozva e följírat:

SINGVLARIS INDOLIS OPTIMEQ SPEI
INFANTIBVS IOANNI ET SIGISMVND
EODEM ANNO SANCE IN CHRO DEFVNCTIS
IOANNES ANTONINVS PHILOSOPHIÆ AC
MEDICINÆ DOCTOR ET HONESTA MA-
TRONA ANNA GOMERIANA PARÈS MO-
ESTISSIMI FILOLIS VNICE DILEGIS HOC
MONVNTVM Fx Fx Aq DNI MDLXXXIII

A sírkő tehát Johannes Antoninus kassai bölcse és doktor és felesége, Cromer Anna két gyermekének, Jánosnak és Zsigmondnak hamvai fölé emeltetett 1583-ban.

Johannes Antoninus az 1493-tól 1520-ig Kassán élt s működött *Antonius aurifabernek* volt fia; tanulmányait a krakói egyetemen végezte s 1520-ban, elhunyt atyja hagyatékának tárgyalásánál, *baccalaureatus*-nak neveztetik. Valószínűleg ő az az egyén, a ki mint királyi udvari ötvös és író egyszemélyben nagy hírre vergődik Krakóban. A szóban forgó sírkőből kiderül, hogy később Kassán telepedett meg, a hol bizonyára mint orvos értékesítette tudományát.

A feliratos márványlap fölött a templom falába beerősítve még közvetlen a renoválás előtt egy homokkőből készített, 102 cm magas és 67 cm. széles másik kőlap volt látható, a melyen góth izlésű lóheríves fülkében a tövisel koszorúzott Ecce Homo alakja volt domború műben kifaragva. Az üdvözítő alakja övig meztelenül, két karját melle táján összekötve van ábrázolva. Mozdulatában a fájdalomteljes megadás, a határtalan türelem és a szenvedés kifejezése megkapó módon jutván érvényre, a művet a jelesebb plasztikai

* A kassai dóm régi síremlékei. 157—172. lap.

alkotások soraiba kell igdatnunk. A két emléket utoljára 1897-ben a dóm építkezési irodájában láttam, a hol azzal biztattak, hogy azokat a templom megfelelő helyére újból befalazzák.

2. Vörös márványlapon a felső részen üres barokstylű cartouche mellett jobb s bal felől egy-egy hosszú tunikás szárnyas angyalak; jobbjait csípők táján maguk elé tartják, baljaikban egyenes trombitát emelnek, a melyekbe bele fúnak. A kőnek vonallal két részre osztott alsó felén latin epitaphium, a keretén pedig lapidáris betűkkel e felírás bevésve:

EGREGIVS DMS PAVL9 ꝥTꝚH
CASSOVIEN CONCIVIS ET
NEGOCIATOR PLA
INCHRISTO OBDORMIVIT
ANM̃ DNI M 66
DIE SANCTI MARTINI
SVÆ XXXVI ANNI

Mely feliratból meggyőződhetünk, hogy a sírkő az ezerhatszáz hatvanas években, életének 36. esztendejében elhunyt *Tóth Pál* kassai polgár hamvai fölé állíttatott. A síremlék szobrászmunkája igen silány s különösen az angyalok testrészei vannak olyatén fogyatékosággal előállítva, hogy az emlék készítőjét nem szobrásznak, de közönséges kőfaragó mesternek kell tartanunk. A sírkő ma a városi anyagraktár sáros talaján ketté törve fekszik, mert a szállítás alkalmával a szekérről durván ledobták.

3. Vörös márványlap felső részén nemesi címernek domborművű képe: Renaissance paizsban ágaskodó kutya (?) jobb felé, jobb karmában hegyével lefelé álló nyilat tart. A paizson ötlevelű koronával díszített pántos sisak; oromdisz a paizsalak növekvőben. Mindkét oldalon gazdag paizstakarók. A sírkő alsó részén hosszabb latin epitaphium, kerületén pedig lapidár betűkkel bevésve e körirat:

HOC MONVMENTVM GENEROSO ET
AMPLISSIMO DNO STEPHANO SZEGEDI
SENATORI CASSOVIENSI QVI IN CHRO
PIE OBDORMIT MDCXXV DIE V DECEMBR
ÆTATIS VERO SVÆ XXXXIII MOLESTA
POSTERITAS P.

Szegedi István városi tanácsos e sírköve előkelő szobrászati részei miatt a jó művek sorába tartozik; sajnos, a barbár kezelés, mely az anyagraktárba való kiszállításánál a durva munkások részéről tanusíttatott, e becses emléket is három darabra törte össze.

4. Trachittufa-lap (183×105 cm.) közepén egy teljesen lekoptatott címer, fölötte olvashatlan latin epitaphium. A kerületen lapidáris betűkkel bevésve:

EPITAPHIV · HONESTISS : FOEMINÆ ·
 CATHARINÆ · EGREGII ET CIRCŪS
 (PECTI DOMINI) MARTINI WENCZEL
 CIVIS ET SENATORIS REIPVB
 CASSOVIEN : CONIVGIS QVÆ PIE
 OBIIT AÑO · MDLXXXVI · DIE XXI
 FEB : MMFF.

A sírkő tehát Wenczel Márton kassai szenátor feleségének, Katalin asszonynak, emlékére emeltetett 1586-ban. Maga Wenczel Márton, ki 1587-ben Laurentius Aurifabernek, a néhai kassai főbirónak, özvegyét, Zsuzsánnát, vette nőül, a városi nagy «Stadtbuch» 301. lapjának marginális jegyzete szerint 1600. április 9-én hunyt el mint kassai bíró. A sírkő jelenleg a dóm építési iroda szomszédságában lévő kőraktár törmelékkövei között fekszik.

5. A kassai papnövelde templomának sekrestyéjébe vezető sötét, keskeny folyosóján, alsó részével a földre, hátsó lapjával pedig a falba eresztve áll egy szerföltött díszes, minden ízében művészi kivitelű vörös márvány-síremlék, melynek hossza mai állapotában 2'04 m., szélessége pedig 1'02 m.

A sírkő két részre van osztva. Felső része négyszögű mezőben gazdag lombozatú koszorút tüntet elő, a négy sarkokban növény- s virágornamentumokkal. A koszorúban e címér foglal helyet: hármass halmon két szembenálló oroszlán, bal karmaikban egy búzakévet, felemelt jobbjaikban egymást keresztező leveles ágakat tartanak. A leveles ág fölött a napnak képe, jobbról és balról egy holdszarvval és csillaggal oldalozva. A paizson koronás sisak, sisakdísz: madár, (galamb?) csőrében leveles gyűrűt, jobb karmában pedig pallost tart, melyre kigyó tekerődik.

A sírkő alsó felén hosszabb latin epitáfium, kerületén lapidár betűkkel bevésve :

HIC IACET G. D. GREGORIVS MEGYERY S : C : ROM · CAM ·
 SCEPV · SECRET · ET CAVSARVM (a kő e részén a padlóba lévén
 eresztve, a felirat egy darabon olvashatlan) OBYT CASSOVIÆ DIE 5 MAY
 AO 1662 ATAT. SVÆ AOR · 48.

A rendkívül becses sírkő minden részében ép, de mostani helyén, tekintve, hogy a sekrestye fűtésére szolgáló fát szokták reá felhalmozni, már azért sem maradhat meg, mert műbecsénél fogva díszére válnék bármely templomnak. Reméljük is, hogy a szeminárium nagy tudományú, műértő és tevékeny rektora segít ezen az állapoton s a műemléknek minél előbb méltó helyet fog a templomban kijelölni.

Mihalik József.

II. LIPCSEY JÓZSEF AZ ÚRVÖLGYI BÁNYÁSZJELVÉNYRŐL. A Zólyom vármegyében fekvő Úrvölgy (Herrngrund) község, a czéhes időben ott fennállott bányász egyesület (Bruderschaft) két darab jelvényét — vésőt és csákányt — őrzi.

A jelvények még egészen jó karban vannak, de nézetem szerint nagyon is tisztán tartják azokat.

A két darab anyaga minden részében tűzben aranyozott ezüst. A tisztogatástól azonban az aranyozás kissé megkopott, a pontütővel bevert felírás betűi pedig itt-ott egy kevésbé elmosódtak.

A vésőt két, alapjukkal egymásra helyezett olyatén négyszögletes hasáb alkotja, a melyek végei felé folytonosan keskenyednek. A befejező rész egyiken lapos fokban végződik, a másikon pedig kisebb hegyes pyramist alkot. Nyele, mely gyöngéden van meghajlítva, technikai szerkezete és díszítésében az alább következő kalapács nyelével teljesen egyenlő.

A kalapács testét egy egyenlőtlen oldalú nyolczszögű hasáb alkotja, mindkét fokán függőlegesen menő síma lemezekkel. Egyenes, felső részében simán tartott, alul pedig domborúan kezelt s gyűrűvel tagolt nyele derékszögben érintkezik a testtel, melytől csekély távolságban gyöngén van profilrozva, ez alatt pedig az alább leírandó köralakú medaillonnal van díszítve.

A két eszköz ilyenén előállításában teljes analógiája annak a szerszámnak, melyet a német bányász-terminológia «*Schlägel und Eisen*»-nek szokott nevezni, vagyis az egyik az a közetrepesztésre szolgáló nyeles véső, a melynek fokára a gyakorlati használat alkalmával a bányász másik eszközével, a kalapáccsal, az ütések mértét mérte.

A vésőn a következő felírások olvashatók, az egyik oldalán: *Mit Verwilligung einer Christlichen Obrigkeit*; a másikon: *Andreas Troschdiag Deusch: und Matthias Mras Schlo: | wakischer Brudermaister. A: 1701.* A véső alsó részén, a nyél mellett, ezt olvassuk: | JOHANNES · KALTZ · FEITZER · VNDT · GERG · HITTER · WINDISCHER · | NATCION: MITGEHIEFFEN.

A nyélen a véső alatt két egyenlő kerek lapocska van egymásra helyezve, vésett díszítéssel: női félarcz, a mely az álltól és a homloktól kiindulva egy kört zár be, középen Mária-monogramm.

A nyél egyik oldalába beverve ez a felírás:

BEY · DIESEM · SCEIN · KHORET · SEGEN EIN
LOB · SAYE · DIER · DARVMB ALEIN.

Méretei: egész hossza 428 mm., magának a vésőnek hossza 190 mm., vastagsága a nyélnél 36 mm., nyelének legnagyobb szélessége 18 mm.

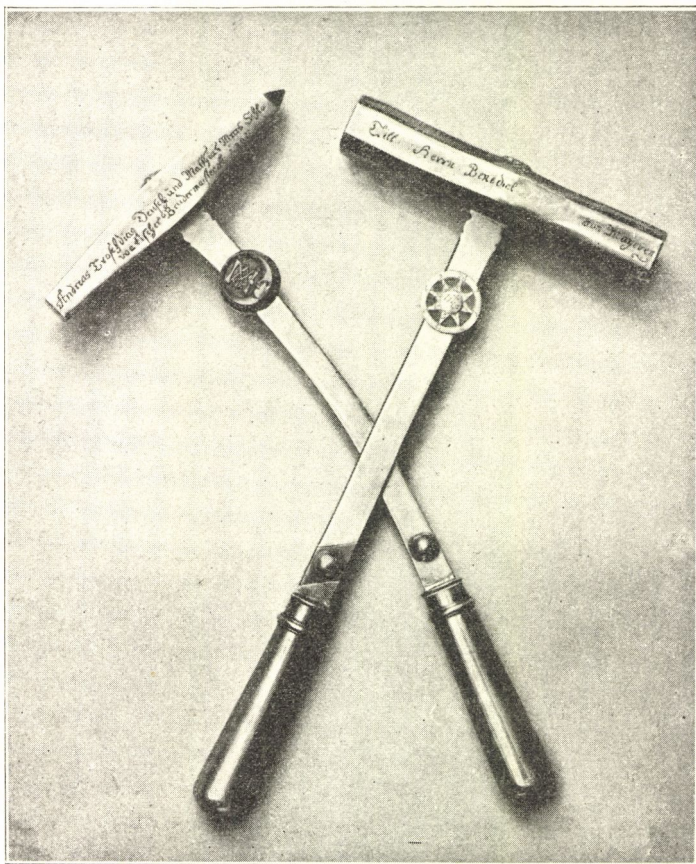
A kalapácson az alábbi felírások olvashatók, az egyik szélesebb oldalán: *Einer Ehrensamben Heyer Bruderschaft im Herrn Grund*; ezzel szemben a másikon: *Titt: Herrn Benedict Theobald von Mayeren.*, ez alatt a keskenyebb lapon: *Titt: TOBIAS ALOYSIVS RVCPRECHT · PERG MAISTER.*

Mint említve volt, nyele hasonló a vésőéhez, csak hogy egyenes, melyen szintén két darab egyenlő alakú kerek lapocska van megerősítve, a melyekbe nyolczágú csillag és betűk vannak bevésve. A csillag magjában IHS monogramm, a mag körül a szárokban egy egy betű, melyek CHRISTVS nevéét adják ki, a szárok végén pedig egy-egy szám a következő sorrendben látható, 24, 3, 6, 9, 12, 3, 6, 9.

A lapos nyél egyik oldalán a következő felírással találkozunk: NACHT · DIER · GERICHT · MAN · IHRETH · NICHT · Zv · DEINER · EHRE · VERNICHT · ES · NICHT.

Méretei: egész hossza 425 mm., a kalapács vastagsága 35—34 mm., a nyél szélessége 21 mm.

A két jelvény nyelén alúl, a fogóhoz közel egy haránt darab van kivágva, a mely darab egy csavarra járó gombbal van oda erősítve. E két kivágás arra szolgált, hogy azokat keresztbe téve, egymáshoz megerősíteni lehessen. Így egymáshoz megerősítve használták körmenetkor vánkossra helyezve, eskütétel-nél, stb.

A fogó fölött a nyélen két bélyeget látunk beütve: az egyik pajzsalakban félkerék, felette C betű, vagyis Körömczbánya hitelesítő jegye; a másik: szívalakban elhelyezett PN betűk, melyek a mester bélyegét alkotják.

A Szádeczky Lajos székfoglaló értekezéséhez* csatolt lajstrom többek között a körömczbányai ötvösök czéhét is említi, azzal a feltűntetéssel, hogy az arra vonatkozó okmányt az egyetemi könyvtárban őrzik. A czéhszabályokat

* Dr. Szádeczky Lajos: A czéhek történetéről Magyarországon. Budapest, 1890.

tehát, a melyeket 1701-ben I. Lipót királytól nyerték, az egyetemi könyvtárban megtekintettem és azokból sikerült a bányászjelvényeket készítő ötvösmester nevét is megállapítanom.

A szabályok, a melyek német nyelven szerkesztvék, latin bevezetésében ugyanis valamennyi körmöczbányai ötvösmesternek a neve föl van sorolva s ezek között, a kire a PN betűk ráillenének, csak egy van: *Petrus Neuman*. Hogy a szívalakba foglalt **P N** betűk tényleg Neuman Péterre vonatkoznak azzal is bizonyítható, miszerint a körmöczbányai ötvösök németek voltak.

A körmöczbányai ötvösöktől származó emléket eddig nem ismertünk, ezek az elsők, a melyeket itt bemutatni szerencsém volt és a melyekkel egyuttal sikerült hazai ötvösemlekeink sorozatát is gazdagítani.

Ezek után azt hiszem, nem végzek fölösleges munkát, ha a jelvények ládika alakú tokját is egy pár szóval ismertetni fogom.

A toknak anyaga fa, mely kézzel préselt aranyozott díszítésű bőrrrel van bevonva. Alakja hosszúkás négyszögletű. Felső lapja díszítése: a szélek mellett elvonuló keskeny, stilizált virágokból és levelekből alkotott keret, melynek négy szögletéből egy-egy a központ felé irányuló virágos ág nyulik. A keskeny keret által határolt mezőben két angyal hercegi koronát tart, alatta bányász jelvények. Ez alatt a következő arannyal bepréselt felírás olvasható:

EINER EHRSAMEN HERRNGRUNDER | HEYER BRUDESCHAFT,
UNTER | (TITL) HERRN MICHL LUD: DE ADDA | BERGMEISTERN.
WIE AUCH | GEORG KOGLER, DEUTSCEN | UND | ANDRÆ KARTIK
WINDISCHEN | BRUDERMEISTERN. | 1718.

A tok egykorú zárral csukódik; kuleslyuk-pajzsa, valamint a két csukló pántja vöröspléhből van kivágva, belseje pedig megfakult vörös bársonnyal bélelve.

Hossza 520 mm., szélessége 210 mm., vastagsága 68 mm.

A díszítések után ítélve a tok mindenesetre hazánkban s pedig vagy Nagyszombatban, vagy pedig Körmöczbányán készült.

Végül felemlítendőnek vélem az úrvölgyi idősebb emberek azon állítását, hogy régiebb jelvények is voltak, de azok nyomtalanul elvesztek.

Lipcsey Főzsef.

III. BARTALUS GYULA HONFOGLALÁSKORI LELETEKRŐL. Eger határában két helyen is honfoglaláskori temetkezés nyomaira bukkantunk. Szőlőfordítás alkalmával, dombtetőkön, porhanyó lösztalajban körülbelül 40—70 cm. mélységben több emberi és néhány lócsontvázra találtak a szőlőműnkások. A szőlőtulajdonos felszólítására mindkét helyen megjelentem és a már eleve megbolygatott fekvetből több igen érdekes leletet szedtem föl, ilyen: 8 darab kengyel, 3 darab zabola, több levélalakú kopjának csonka darabja, a kadból két kisebb pengevas, szíjvégek rézlemezei, de ezekből csak egy darab van rajzzal ékesítve, a többi csak hátsólapja lehetett, mint azt a szögek nyílása mutatja.

Egy korongidomú áttört művü bronzcsüggő; az előlapja ezüsttel van

befuttatva. A hézagok árvésővel látszanak lenni átliggatva. A ló sajátos, tipikus megrajzolása, a növénydísz úgy vélem nagyon tájékoztató. Van még egy törött csupor féloldala is. Több koponyán forradás nyomai láthatók. Végül ezüst pénzdarabnak felére is bukkantam, mely diszítésül szolgált; mert lyuk van rajta furva. A pénz I. Romanus és fiai Kristóf és Constantinus együttes uralkodása korából való (928—944) és Sabatier byzanci mumismatikájában leírja (II. 127. lap, 11. szám alatt). Azt hiszem ezen nyomokon még több nevezetes és nemzetünk őseire vonatkozó dolgot is találhatnánk; annál inkább reménylem ezt; mert még más három helyen a vidéken, Eger legközelebbi szomszédságában is — hasonló nyomokra akadtam. Ennyit azonban újévi gratuláció gyanánt csak előlegesen bejelenteni van szerencsém.

Eger, lyceum, 1898 decz. 31-én.

Bartalos Gyula.

IV. KÁRPÁTI KELEMEN: SABARIAI RÉGISÉGEKRŐL. A vasmegyei régészeti egyesület szombathelyi múzeuma számos és értékes római lelettel lett gazdagabb a múlt 1898. év folyamán.

A régiséggyűjtésre azért volt kiválóan kedvező alkalom ez a múlt esztendő, mivel a város általános csatornázása és a vízvezetéki csövek lerakása végett a városnak úgyszólván minden utcáját megbontották. A vízvezetéki csövek árkait 15—2 m., a csatornahálózat árkait 4—8 m. mélyre ásták.

A kora tavasszal megindult földmunka kezdetétől fogva majd minden napnak megvolt a maga érdekessége. Az egyik utczában p. o. hatalmas gránit-oszloptöredéket emeltek ki a mélységből, a másokban tégl- és mozaikpadozatra, a harmadikban erős betonfalakra stb. akadtak.

Ily módon a városnak több pontján került elő valami régiség, a mi — ha egyéb becse nem is volt — legalább adatot szolgáltatott a régi kolonia helyrajzának egyre világosabb képéhez; úgy hogy a lelethelyek gondos feljegyzetése alapján ma már egész határozottsággal megállapítható, a mi eddig inkább csak valószínű vélemény volt, hogy a kolonia középpontja a mai belső város területén állott. Az e helyt állt köz- és magánépületek nagyságáról, izléses alakjáról és ezek alapján a koloniális város egykori előkelő külsejéről világos bizonyítékok a földből kiemelt oszloptöredékek, szoborrészek, padozat- és falmaradványok, melyek hatalmas arányaikkal meggyőző erővel támogatják azt a feltevést, hogy a colonia Claudia Sabaria egyike volt azoknak a provinciális városoknak, melyek egész berendezésükben magukon hordták a finomultabb római izlés jeleit.

A külső városrészekben már csak szórványosan jelentkeztek a régi emlékek, melyek — főleg pedig az épületmaradványok — ritka voltak mellett is elég tájékozást nyújtanak a néhai colonia terjedelméről és ujabban is igazolták, hogy a város déli határán, a régi római köztemetőn túl,* valamint északon a Nigszty-féle telek vonalában, a hol századunk elején ugyancsak római temetőt tártak fel, már megszűnnek a római korra emlékeztető nyomok.

Ami a nagy kiterjedésű földmunkálatok folyamán színre került leleteket

* L. Arch. Ért. XIII. k. 286—287., 445—446. l.

illeti, csak azokról szólhatok, melyeket a városunkban nagyon megszorodott gyűjtők és kereskedők elől sikerült megszerezni. Ezeknek egy részére jobbra a Kr. u. III. és IV. századból való ezüst- és bronzérem; a többi különféle kő-, cserép-, üveg-, vas-, bronz- és ezüstdarab.

Az érmek között alig van egy-két ritkább példány; legnagyobb részök közönséges és nálunk régóta ismeretes.

A *kőtárgyak* között a hatalmas méretű mészkő-, gránit- és márványoszloptöredékek érdemelnek legtöbb figyelmet, melyek az Erzsébet-utcában, Nagykároly, Faludi- és Berzsényi-utczákban és a Horváth Boldizsár-téren kerültek elő a római kori épületek emlékeiként fenmaradt kő- és téglafalak szomszédságában.

Az oszloptöredékek részint oszloplábak, részint oszlopszárak; az utóbbiak között volt egy darab, melyen a római ión oszlopstylt jellemző barázdászerű bevágások is fel voltak ismerhetők.

A szobortöredékek halmazából csak egy laza mészkőből faragott herma vált ki; a többi csak dirib-darab, minden különös jelentőség nélkül. A föliratos emlékeket más alkalommal ismertetjük.

A *cserépedények* tömegét a különféle alakú, egy, két és három fülű bögrék, poharak és fazekak alkotják. Egy-kettő kivételével, melyeken némi horpadásos díszítés van, valamennyi nagyon közönséges munka. Változatosabbak az 1, 2 és 3 lyukú cserépmécsesek, melyeken itt-ott figurális díszítés is mutatkozik. Az egyik két lyukú mécsen p. o. női mellszobrot ábrázoló dombormű, a másikon két cyprus-fa között elhelyezett oltár és a rajta lobogó tűz láthatók. A bélyeges mécseseken előforduló gyári jegyek vagy bélyegek között legtöbb a vidékünkön gyakori FORTIS, FESTI és CRESCES jegy, ritkább a CAMPILI s csak első ízben fordultak elő a SVPER és az ismeretlen értelmű QGC bélyegek.

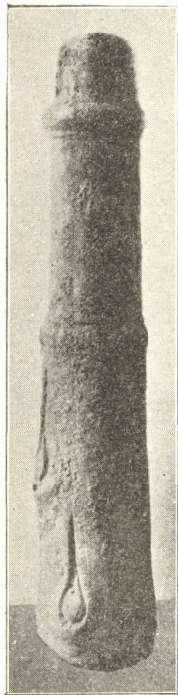
Üvegtárgyaink a régi római köztemetőből előkerült sírleletek. Nagy számmal a 6—13 cm. magas, alsó részükön kiöblösödő, körte- vagy tojásdad-alakú illatszertartók válnak ki; kevésbbé vannak képviselve — összesen 4 db. — a zöldes színű, öblösebb kenőcs- és festéktartó palaczkok. Van még néhány csésze és egy-két füzetre való átfurt gyöngyszem. A gyöngyszemek nagysága, alakja és színe igen változatos. Vannak hosszúkások és gömbölyűek, orsó-, hasáb- és hengeralakúak kék, zöld és fekete színben. Jórészt szépen csiszolt felületűek, egyiken-másikon vonalas díszítések is látszanak. Üvegkarperceink apró töredékek; csak két példány ép, az egyik kör alakú, a másik félkör-alakú átmetszettel. Mindkettő zöldbehajló fekete színű.

A *vastárgyak* közé tartoznak a földművelés eszközei: kapák, csákánykapák, ásók és egy eke, melyek a ma használatban levő eszközökhöz majdnem teljesen hasonlóak. Van a leletben egy fejsze, egy nyílhegy, néhány kulcs és több 3—3,5 cm. széles szárnyú lándzsacsúcs.

A *bronzta*rgyak, melyek a leletek legszebb és legbecsesebb részét alkotják, következők:

1. Fibulák. 10 darab. Hosszúságuk 8—9 cm. között változik. Legtöbbje ép. Testök félkörű rovátkolt vagy egyenes vonalú díszítéssel. Testök és lábuk gömbben végződnek.

2. Két csengetyű. Az egyik 5 cm. hosszú és 2·5 cm. átmérőjű hengeridom, csúcsán füllel, a szív hiányzik; a másik 3 cm. magas és 4·8 cm. alapélű szabálytalan négyoldalú csonka gulaalakú, szív és fül nélkül.

1 ábra.

3. Füzőtű 3 drb. Hosszúságuk 12—15 cm.

4. Két kulcs. Az egyik 7·7 cm. hosszú egyszer bemetszett tollal; a másik gyűrűkulcs és háromszoros metszésű tolla egy 2 cm. átmérőjű karikába van erősítve.

5. Karpereczek. 2 darab lemez-karperecz. Az egyiknek teste félkör-alakban domborodó, átmérője 5 cm.; a másiknak átmérője 5·5 cm. és 5 mm. széles testét párhuzamos vonal és koncentrikus kördiszítések cifrázzák. Három darab tekercesvégű sodrott karperecz. Három darab sodrony-karperecz végeik felé egyenletesen vékonyodó testtel.

Egy gyöngyökkel ékített sodrony-karperecz. A karperecz gerinczét három egymás mellett futó 1—1 mm. vastag bronz-sodrony alkotja, melyeket végeiken kidudorodó, harántos sávokkal díszített és hengeralakban összeforrasztott lemezek tartanak össze oly módon, hogy két-két ily lemez-henger közé a középső sodronyra füzött egy-egy gyöngyszem esik.

Az egymásra váltakozva következő gyöngyszemek egyike 5 mm. átmérőjű szabálytalan nyolczoldalú lazurkő, a másika 1 cm. hosszú és 0·5 cm. vastag hatoldalú zöld üveghasáb. A lemez-hengerek a közéjük füzött gyöngyszemekkel a karpereczet 7 izületre osztják, két-két henger és a közéjük füzött gyöngyszem alkotván egy izületet. A karperecz átmérője 6 cm. Két végén a sodronyok kapcsokban végződnek.

2 ábra.

6. Gyűrűk. Egy sodronygyűrű üveggel (—) és három pecsétlő gyűrű köralakú, illetőleg ovalis fejükön a következő durva vésetű figurákkal: az egyikken két meghatározhatatlan állatalak, a másikon emberszem, a harmadikon egy középpont körül tekerődő két kígyó.

7. Lábfej-töredék. A bronz-láb egy férfi-szobor maradványa. Nagysága fél természeti nagyságra vall, mivel a hüvelykujj hegye és a sarok között levő távolság csak 15 cm. Ujjai közül csak az első három (hüvelyk, mutató és középső) van meg. A lábra calceus volt kötve, melynek 1 cm. vastag talpából a hüvelykujj végén egy 0·9 cm. széles szíj indul ki és fut fel a lábtőre, mely a szíjkötésnél a calceus talpával együtt 4·5 cm. magas. A hátsó két ujj, a láb külső oldala és a lábfő hiányzanak; a calceus talpa is csak a meglevő ujjak alatt és a láb belső oldalán látható.

8. Mercurius-szobrocška. Találták a mult őszön az Erzsébet-utca nyugati végén a Gyöngyös-patak medre mellett végzett csatornázás közben 1½ mélységben. A 10 cm. magas szobrocška, mint a lábfejek tartásából látszik, talpazaton állott és útrakész helyzetben ábrázolja

az örök ifjú istent. Teste meztelen, ruházata csak az a kis chlamys, a mely a bal vállon megerősítve és a hónalj alatt a balkarra borulva a kézfelellett gazdag ránczokban ömlik alá. Az üresen álló s nem nagyon sikerült alkotású bal kézről hiányzik a caduceus; az előre tartott jobb kézben megvan az isten másik jelvénye: a bekötött szájú pénzes zacskó. Két szárnyú petatus fedi a fejtetőt és a pereme alól göndös fürtök omlanak le. Magas és nyílt homloka, szabályos és kifejezésteljes arcvonásai, melyeknek kedvességét nagyban emeli a rajtuk lebegő kedélyes mosolygás és — eltekintvén a két kéz esetlen alakjától — a testnek helyesek az arányai.

Az alább említendő szép bronztárgyak szintén a mult őszön kerültek birtokunkba. Valamennyi egy csoportban hevert a körmendi-utczai utcatest alatt 11 m. mélységben s csakis egy, a lelet színrekerültekor éppen jelenlevő tagtársunk éberségének és a városi hatóság erélyes fellépésének köszönhető, hogy nem jutottak azoknak a mult év folyamán előkerült római leleteknek sorsára, a melyek egyletünk tőle telhető elővigyázata daczára a kereskedők révén magánosok kezeibe kerültek, vagy talán éppen külföldre vándoroltak. E lelethez tartozik: *a)* Két hengercső (1. 2. ábra). Az egyik 17, a másik 12,5 cm. hosszú, falaik vastagsága 2—5 mm. között változik, a lefelé egyenletesen vékonyodó csövek átmérője 2—3 cm. A taragott faág-utánezatot mutató csövek külsője gyűrűs kidūdorodásokkal ízekre van osztva, oldalakon kiforrott ágmetészek vésetei látszanak. Valószínű, hogy valamely akár gyakorlati célra szolgált, akár dísz tárgy (tripus) lábainak maradványai.

3. ábra.

b) Szobortöredék (3. ábra). Szépen patinázott női kezet ábrázol az alsó karral együtt, a melyre ráhajlik a palla egyik ránczos csücske. A kéz és a kar hosszúsága 17 cm., a karra boruló palla csücske 20 cm. hosszú. A kar átmérője a könyök táján 3,2 cm., a tenyér szélessége 3,8 cm. E méretekből alapos következtetést vonhatunk az egykor egész szobor nagyságára, a munkának e töredéken is feltűnő finomságából az egész szobor szépségére. Nagy gondra valló munkáról tanuskodik a fátyolszerű felső öltöny változatos redőzete, nem közönséges tehetségre mutat a karon, a kézfelel és az ujjakon szembetűnő kellő arányosság.

c) Két domborműves női mellkép. Az egyik (4. ábra) 35—40 éves matronát ábrázol, magassága 9 cm., vállszélessége 6,6 cm. A nyak és a vállak között

4. ábra.

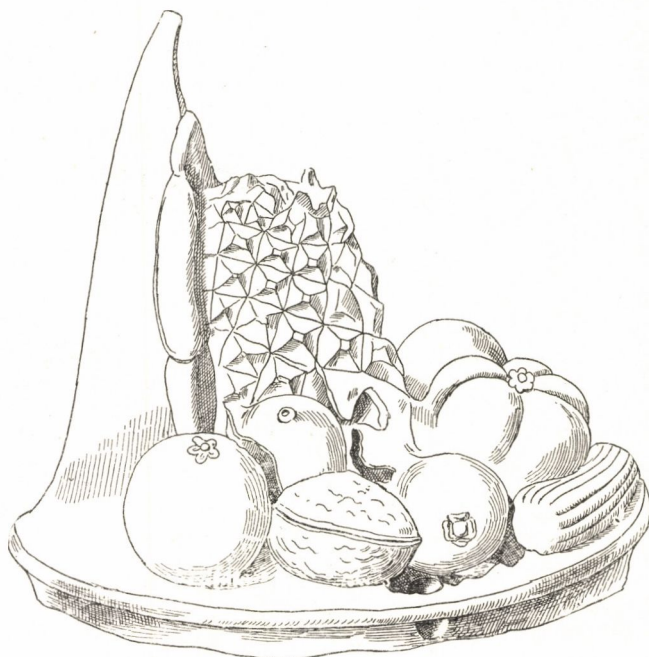

5. ábra.

6. a) ábra.

levő toldalék falrésznek vagy széktámlának tartható, melyről a mintázó művész tán azért gondoskodott, hogy a szobornak háttérrel adjon. A profilban látszó és minden részében szabályos arcz kifejezésteljes és megnyerő vonásai, a szemeknek egy pontra irányzott határozott tekintete, a finom metszésű orr, a félig zárt mosolygó ajkak intelligens nő alakját állítják elénk, a hajviselet, hajfürtjeinek művészi fodorítása, a miben az előkelő római nők kiváló ügyességet tanusítottak. A jobb mell meztelen. A bal mellett elborítják a stola redői, melyek csomóba futva a bal vállon vannak megerősítve. A másik szobrocska (5. ábra) valamivel kisebb; magassága 8.7 cm., a váll szélessége 6.4 cm. A bal

6. b) ábra.

mellre omló stolaredőzet az előbbiével majdnem azonos formát mutat. Arczvonásai szintén előkelők, a fodrozott hajfürtök hullámszerűsége a fej két oldalán amazéval egyező, de a fejtető hajdíszje jóval egyszerűbb.

d) Bronz-gyümölcssoportozat (6. ábra b). A gyümölcsrakást tartó edény alapja egy 16 cm. átmérőjű kör alakú lap, melynek hátsó pereméből egy 17 cm. magas és 12 cm. széles, izekre tagolt levélszerű díszítmény emelkedik ki és a kör alakú alap oldalfalát alkotja.

Ügyes csoportosításban a kör alakú fenéken vannak elhelyezve a különféle, természetes nagyságú gyümölcsök a következő sorrendben: Az alsó sorban jobbról bal felé látunk két levélke helybe zárt összenőtt mogyorót. A mogyorók mellett dió, e mellett füge, a füge szomszédságában datolya, a datolya mögött körte, a körte mögött dió és alma hever. E sor felett a második sorban ismét datolya, alma, hosszúszárú körte, granátalma és egy kisebb ür után,

melynek tetejéről talán egy gyümölcs hiányzik, újra körte következnek egymásra. A második sor közepéről emelkedik ki az edény oldalához támaszkodva egy 6 cm. magas és 4.6 cm. vastag szögletes szemű ananász (?), csúcsán egy

7. a) ábra.

kis töredékével az ismert levélkoronának. Az érdekes összeállítású csoport még érdekesebbé lesz, ha tekintetbe vesszük, hogy a csoportba rakott gyümölcsök kevés kivétellel a melegebb déli vidék termékei, melyeknek értékét csak az olyan ember méltányolhatta igazán, aki az ily vidékről költözött az általában zordon éghajlatú Pannonia földjére.

7. b) ábra.

Ez a körülmény is a mellett szól, a mi különben az egy halmazban talált tárgyak művészi technikája mellett amúgy is jogosan feltehető, hogy a lelet tárgyai nem provincialis alkotások, hanem azokkal a letelepülőkkel együtt kerültek Sabariába, akiknek korábbi lakóhelyeiken elég alkalmuk lehetett a tisztultabb ízlés és a szép iránt való fogékonyság ápolására. A csoportozat római korra valló eredetéhez a lelet körülményei miatt a kétségnek árnyéka sem férhet.

e) Triton (7. ábra) a jellemző mythicus formában. Domború művű bronzalakja három részből áll. A felső rész emberfő és embertörzs. A főt nyakig erőbozontos haj övezi. A bajuszos és szakállas arczon a kürt fuvására váró, széles nyílt ajkakon kívül nincs egyéb jellemző vonás. A féloldalt fordult törzs meztelen mellén hatalmas izomzat jelzi a tengeri istenség erejét; köldökénél két rétű pánczélos öv van testére erősítve. Előre nyújtott, duzzadt izmú balkarja

esetlen kézben végződik, melynek aránytalanul hosszú újjai tartják az istenség egyik attributumát: a kagyló-kürtöt. Jobb kezében lapátalakú evező van, melynek nyele az alsó karra nehezedik.

A közel 10 cm. magas és a vállaknál 4 cm. széles emberi törzs egy 11 cm. hosszú s elől 3, a farnál 5·7 cm. széles, alul pikkelyes, felül csupasz haltestből emelkedik ki, mely négyszeresen kunkorodó és csipkézett szélű úszóhártyával ellátott farkban végződik. Az egész dombormű egyes kiviteli fogyatkozásai daczára is szép munka.

f) Áldozati jelenetet ábrázoló dombormű (8. ábra). Múzeumunkban első e nemű példány Pannonia területéről. A 14 cm. magas és 12 cm. hosszú dombor-

8. ábra.

művű ékítmény középső részét egy megtermett bika alakja foglalja el. Kondorfürtű homloka felett, a szarvak között, gömbben végződő, ívalakban hajló háromszögű fejéket visel, vastag nyakáról ránczokban omlik alá a szügyig az infula néven ismeretes áldozati szallagdís és — ami domború művű képünkön különösen ritka — háta is be van terítve valami lepellel, a mely az állat farán csomóba van kötve. Fejét és teste elő részét daczosan magasra emeli, nem csekély gondot okozván az előtte álló victimariusnak, aki balkezevel az állat száját saját melléhez szorítva, jobbjaival pedig nyakára nehezülve igyekszik a bikát rendes álló helyzetbe kényszeríteni vagy azt a továbbmenésre bírni. Az izmos, körszakállas victimarius ezen erő kifejtés közben valószínűleg haragos tekintetvet a vesztét érző bikára, megkoszorúzott fejével neki támaszkodik a bika szarvának és erőlködése közben meztelen felső testén, karán és lábszárain megfeszül-

nek és kidagadnak izmai. Ruházata abból a térdig érő cinctusból áll, mely elől a köldöknél csomóra kötve hasát és felső lábszárait takarja. A másik, szintén koszorúzott fejű és szakállas arcú alak — a popa(?) — a bika oldalán, az első és hátsó lábak között áll. Balkarjával — mintha csak ő is segítségére lenne a victimariusnak — átfogja a bika hátát, jobb kezében kampós botot tart és ennek kampós végével ösztökéli az állat farát. Öltözete térdig érő tunica, mely felé a vállra vetve rövid chlamys-féle öltöny borúl. Lábain calceust visel. A domború művű bronzcsoportozat a legnagyobb valószínűség szerint valamely oltár vagy oltárrácszat díszítése volt és a bika faránál a bot kampója alatt látszó szög, továbbá egy másik szög segítségével, melynek helyét az állat jobb lába czombján ütött lyuk jelzi, volt az oltár falához, vagy a rácszathoz erősítve.

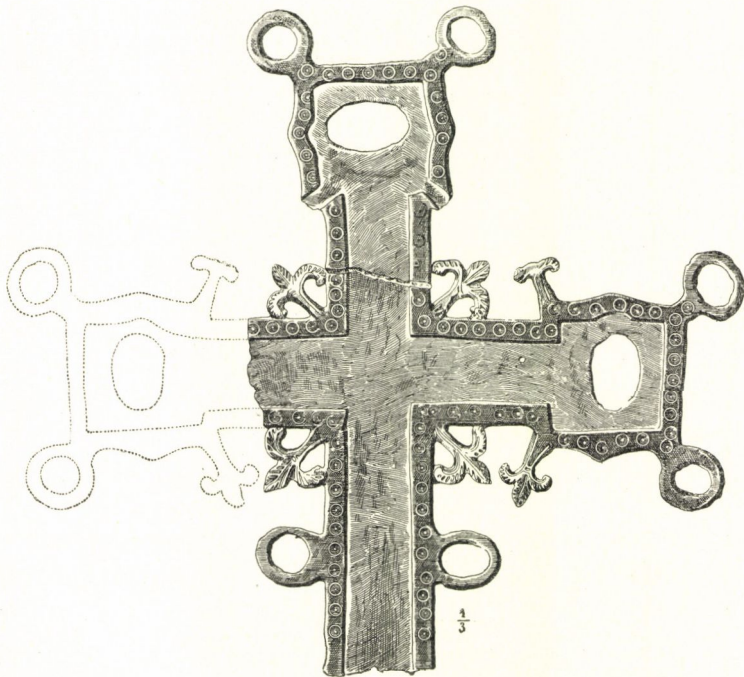
A kép épségén csak a victimarius csonka bal lába ejt csorbát. Az alakok technikai kivitele szabatos és meghaladja a közönséges provincialis mértéket, sőt a férfialakoknak, különösen a victimariusnak képe már fejlettebb műérzékre vall.

A felsorolt régiségek után megemlítek még néhány ezüst tárgyat. Valamennyi sirlelet. Ezek közé tartozik két 7—7 cm. hosszú gombos tű; az egyiknek gombja szívalakú, a másiké szabályos nyolczszög.

Van egy durva ezüstműből (billon) készült gyűrűnk, egy hosszúkás négyszög-alakú övcsatunk és egy ugyanily fémből való szívalakú, kiczífrált szélű csattöredékünk, melynek előlapján következő otromba vésetű betűk olvashatók: VTER | E | FELIX | VIVAS (Utere et felix vivas).

Szombathelyen, 1899 márczius hóban.

Kárpáti Kelemen.

ÁRPÁDKORI BRONZKERESZT A N. MÚZEUMBAN $1\frac{1}{2}$ n.

IRODALOM.

CORPUS-NUMMORUM HUNGARIAE, * írta dr. Réthy László.

A magyar érmek iránt mindenkor nagy előszeretettel viseltettem, de különösen ezredéves multunk első felébe eső eme fenmaradt emlékei iránt vagyok kegyellett és gyűjtöm is rendszeresen. Sejttem, hogy e tekintetben nem állok egyedül, csakhogy a közelebbi összetartó kapocs hiányában, ha csak kevesen lennének is, nem ismerjük egymást, még kevesebben érintkezünk egymással, mert nincs meg azon szellemi központ, a mely a magyar érmészetet tárgyaló ismeretek kellő terjesztése és tudományos fejtegetések mellett, a többé-kevésbé laikus gyűjtőket az érmek rendszeres gyűjtésére, és ez által komolyabb tanulmányozásra ösztönözné, vitás kérdéseknek tért nyitna, társas összejövetelekkel s személyes érintkezésből fejlődő eszmecsereekkel, a mellett hogy a gyűjtők egymás megismernék, a magyar érmészet jobb támogatásra méltó ügyét a kellő magaslatra emelnék, a mint ezt már külföldön már régen, még pedig szép eredménnyel teszik.

Ezen szellemi központ hiányában a laikus gyűjtő magára hagyva jóformán csak a saját leleményességére és a magyar érmészetet tárgyaló irodalomra van utalva. Hogy ez mit jelent, azt minden gyűjtő a saját tapasztalatából tudja, mert tekintsünk el Széchényitől és Schoenwiesnertől teljesen, úgy nem maradnak csak Weszerle József érmészeti táblái, szöveg nélkül, Rupp Jakob érdemes munkája, mely Magyarország érmeit a királyság megalakulásától a Habsburgház trónra léptéig írja le, továbbá az «Archæologiai Értesítő» füzetiben szórványosan megjelent ismertetések, végül Montenuovo herczeg nagy éremgyűjteményének magyar részét eladási czélból ismertető több rendbeli catalogus, Hess Adolf majna-frankfurti éremkereskedő által kiadva.

Ezzel azt mondhatnám, hogy a magyar érmészetet tárgyaló és számbavehető irodalmat teljesen ismertettem. Már most gondoljuk el a laikus gyűjtő helyzetét, a mikor az általa megszerzett érmek felől némi tájékozást ohajtván szerezni, mily vesztő utakon kell járnia, a míg a fonálra reá akad! Akkor is, a legjobb esetben az eredmény nem áll arányban a reá vesztegetett idővel, mert a kutatott éremnek rajzán vagy egyszerű leírásán kívül nem talál mást, a mi a tudási vágyát kielégítené.

Ezen a tarthatatlan állapoton segitendő a m. t. akadémia archæologiai bizottsága még 1881-ben elhatározta volt, hogy Magyarország érmészetét egy

* Vesd ő. A. E. 1899. 69—72. A mű nagy fontosságát tekintve, több oldalról való megvilágítása látszott kívánatosnak.
Szerk.

összegezõ nagy munkában megiratja. A magyar gyûjtõk öröme, megelégedéssel constatálom, hogy a magyar egyetemes éremtár (*Corpus Nummorum Hungariæ*) I. kötetének, árpádházi királyok korába bevezetõ és a magyar érmészetet beosztani vélõ I. füzeté megjelent, írta Dr. Réthy László a m. t. akadémia I. tagja.

Hogy ha az árpádházi királyok korában vert érmekeket szemügyre vesszük, úgy rögtön feltûnik, hogy ezeknek jó része néma vagyis iratlan. Ezeknek a besorozása tehát valamely királyhoz sok nehézséggel jár.

A besorozásnál többféleképen járhatunk el, de kivált három szempontot különböztethetünk meg:

a) Az érmekeket királyok szerint egymás mellé sorozzuk.

b) Csak a feliratos és minden kétségen felül álló iratlan érmekeket sorozzuk királyok mellé, a többit be nem osztva typologiai szempontból osztályozzuk.

c) A feliratos érmek mellett azon iratlanokat is királyok mellé sorozzuk, a melyeknél elfogadható támpontunk van erre, és csak is azokat sorozzuk külön csoportba, a melyeknek királyok mellé sorozása tényleg önkényes eljárás lenne.

Weszerle és Rupp munkáikban az első pont alatt jelzett azon elvet fogadták el, hogy az érmekeket királyok szerint kell egymás mellé sorozni. Ez a feliratos érmeknél általában lehetséges, habár ez is, az egynevű királyoknál sokszor fogas kérdésnek bizonyul, de az iratlan érmek egész sorozatánál nagy nehézségekbe ütközik.

Itt Rupp úgy a leletekben az iratlanokkal együtt feltárt feliratos, tehát meghatározható érmekből, másrészt képveret, jegy, nagyság, súly stb. összehasonlításából következtetve járt el. Hogy ebből sok tévedés származott, az természetes, de megvolt a jóhiszeműség és hogy ha a tisztán tudományos szemponttól eltekintünk, a laikus gyűjtõnek ezen elv rendszeresebbnek tetszik.

Némi jó akarrattal az első pontban jelzett önkényes eljárás és a második pontban jelzett tisztán tudományos szempont között, közvetítõleg a harmadik pont alatt jelzett elvből lehetne kiindulni, mert a tisztán tudományos szempont egyidejű kimerítõ ismertetése mellett, azon rendelkezésre volt adatok és okok kifejtésével, a melyek az egyes iratlan érmek egy részét, talán nagyobb részét, királyok mellé sorozhatóvá tenné és csak azok maradnának egy külön csoportban, a melyeknek besorozása teljesen önkényes eljárásnak minõsülne.

E mellett a laikus gyűjtõ vágya is, már a mennyiben lehetséges kielégítést nyerne, mert mindegyik szereti, hogy ha a megszerzendõ, vagy már birtokában levõ érmet besorozhatja, a mi az érem értékét szemében látszólag emeli, másrészt ismertetve a besorozást okadatoló támpontokat, további tudományos kutatásoknak, kiegészítéseknek, vagy helyreigazításoknak mintegy irányadásul szolgálnak; megjegyzem azonban, hogy ez csak saját egyéni nézetem, az a megjelenésben levõ mű értékét a legcsekélyebb mértékben sem csökkentheti.

Dr. Réthy László a második pont alatt jelzett tisztán tudományos szempont követõjének vallja magát, a mennyiben a néma vagyis iratlan érmeknek

királyok mellé sorozását teljesen önkényes kísérletnek látja és leghelyesebbnek tartja az ilyen érmekeket typologiai szempontokból osztályozni, azon indokolással, hogy ez által az egyes karok jellege élesebben tűntethető fel, míg másrészt az egyes pénzverdék működési körét is körvonalozhatjuk.

Fel kell tételeznünk, hogy mielőtt ezen szigorúan tudományos álláspontra helyezkedett volna, minden rendelkezésre álló adatot, támpontot stb. mérlegelve meggyőződött annak helyes voltáról, hogy ma még csak így és nem másképpen lehet az árpádkori érmekeket besorozni, nehogy az önkényes eljárás bélyegét nyomja a művére.

A bevezetésben megismerteti az olvasót a magyar érmészetet a maga teljességében összefoglaló és még megírandó *(A)* leíró és *(B)* pénztudományi részével, ebből láthatjuk, hogy a specialista magyar gyűjtőknek mennyi terök nyílik.

Továbbá tárgyalja a magyar pénzverés kezdetét, végül 18 táblán XIX sorozatban 387 ábrával bemutatja az árpádkori érmekeket, miután megelőzőleg mind a 387 éremnek leírását adta.

Nagy előnye Ruppall szemben az, hogy a táblákon az érmeke felett az illető király is meg van nevezve, így azonnal látni az egész beosztást, és nem kell a szövegben keresgélni. Kíváncsú lenne és nagy könnyebbiséget okozna, ha az érmekeket már bővebben tárgyaló következő füzetekben, az egyes érmeke leíró szövegében a megfelelő ábra újból lenyomatnák, hogy a tanulmányozásnál ne kelljen mindig a szóban levő érmet a táblákon újból felkeresni.

Az érmeke részletes leírásánál az egyes korok betű jellegének hű visszaadása, továbbá a sok változatban előforduló mellékjegyek (Dr. Réthy pénzverő jegyeknek tekinti) áttekinthető és könnyen tájékozó beosztása és e mellett az előlapon (Av.) azonos jegyű érmekeknél, a hátlapi (Rv.) eltérések figyelembevétele roppant nagy munkát fog még okozni, de meg vagyok győződve, hogy Dr. Réthy László ezen nehézségeket is a várakozásnak megfelelőleg, a legjobban és leghelyesebben fogja megoldani.

Rupp I. tábla 2. sz. alatt I. István királynak egy érmét ismerteti, a melynek hátlapján, a belső körben az egyenkarú kereszt helyett kettős kereszt látható. Ezt Dr. Réthy László nem hozza ábrában, a mit helyesnek vélek, miután ezen érem minden valószínűség szerint csak bélyeg csuszamlás folytán keletkezett kettős veretből létesült, és így csak a leíró szövegben lesz majd megemlíthető.

Úgy szintén nélkülözzük, még pedig a mű előnyére, hogy egyes érmekeknél, a Rupp tábláin 2 sőt 3 példányban előforduló azonos fajukat teljesen mellőzte, miután ezek új fajt nem képviselnek, és egyenlő nagyság mellett csak a mellékjegyekben váltakoznak, a minek megemlítése a szövegbe tartozik.

Nem vette fel továbbá Rupp szerint III. Bélának IX. nemű bracteáját V. tábla 113. sz., továbbá Imre VII. nemű érmét V. tábla 128., 129. és 130. sz., ez utóbbiakat a tartományi pénzek között (Spalato) fogjuk vizsgálni, de az elsőt úgy látszik egészen idegen jellegűnek tartja.

Hasonlólag idegen jellegűnek tartja Rupp szerint a határozatlanok közt besorozott XI. tábla 320. és 321. sz. 2 érmét, még pedig nézetem szerint egész

helyesen, pedig ezen legutóbbit Montenuovo herczeg gyűjteményét felsoroló catalogus Bajor Ottó pénze gyanánt mutatja be; hogy ezen király is képviselve legyen, a koronás sisakot minden áron koronás O betűnek kellett minősíteni.

Hiányzik ezeken kívül még Rupp szerint IV. Bélának VI. nemű érme VII. tábla 179. sz., a melynek hátlapján, a csillagok helyett, emberfejek láthatók; azt hiszem, ez csak tévedésből maradhatott ki.

Végül nem találtam Rupp szerint II. Endre XXII. nemű érmét XI. tábla 310. sz. és a határozatlanok közt levő XI. tábla 322. sz. érmet; ezek is idegen jellegűek lennének?

Azonban Rupp szerint Róbert Károly XIV. nemű iratlan érmét XIII. tábla 351. sz. (Ülő király — Husvétii bárány) Dr. Réthy a XVIII. táblán 365. szám alatt III. Andráshoz osztja be.

Befejezésül, mivel azt hiszen, hogy ezen sok évi fáradság gyümölcszeként megírandó tudományos nagy mű sokat ígérő szakszerű bevezetését, természetesen csak a magam szempontjából nagyjában megismertettem, miután az érdeklődőknek módjában lesz a saját egyéni felfogásukat ennek tanulmányozásából kidomborítani, az I. füzet megjelenését, mint a magyar érmészet első fecskéjét, örömmel üdvözlöm azon kívánságom kifejezése mellett, bár csak oly gyorsan megjelenhetne az egész mű, a mint ezt a tudományos szempont kára nélkül a gyűjtők óhajtják.

Sziklay Jenő.

MÜLLER D. H. ÉS SCHLOSSER v. J. *Die Haggadah von Sarajevo*. Eine spanisch-jüdische Bilderhandschrift des Mittelalters. Nebst einem Anhang von Prof. Dr. David Kaufmann. Mit einem Frontispiz in Chromotypie, 38 Lichtdrucktafeln, 18 Textabbildungen und einem Atlas von 35 Tafeln. Bécs, Hölder Alfréd kiadásában 4° IV+316 o. Tartalmánál és kiállításánál fogva ritkabecsű munka ismertetését célozza a jelen kiadvány. A munka kiadói ismeretlen világ felé terelik a műtörténettel foglalkozókat és járatlan erdőben törnek utat. A zsidó kéziratok nagy és változatos képsorozatára terelik a közfigyelmet, kiragadván annak gazdag világából a miniatureok oly sorozatát, melyekről a szaktudomány még eddig nem szerzett tudomást.

Valamint a keresztény áhitat már régóta kísérte képmagyarázatokkal a szent szöveget, akként a zsidóság kebelében is megindult egy hasonló mozgalom, mely *jórészben* — és ez a fődolog — függetlenül a keresztény typológiától specialis zsidó szellemből és zsidó hagyományból fakadó képsorozatot teremtett, mely művészeti tartamával és kivitelével nem sokkal hátrább áll, mint ama typussorozat. Kaufmann Dávid a legelső kidolgozataiban döntő bizonyítékokkal megmutatta, hogy az ábrázoló művészetnek is nagy szerepe jutott a zsinagógán belül. Egészen új látkört nyit Kaufmann ezen a téren, az adatok gazdag sorozatával czáfolván meg ama balhiedelmet, mely szerint a zsinagóga esküdt ellensége volna minden művészi formának és a zsidóság a művészettel ellentétben állana. A római zsidó katakombák szerény kezdetétől a legkülönbözőbb tartalmu codexek illusztrálásának gazdag sorozatáig sajátos fejlődés észlelhető, mely teljesen zsidó talajon fakadt.

Jelen munka a középkori héber codexek képsorozatának egy részét mutatja be, feldolgozásának keretét a *haggadah*, vagyagyis a passah-ünnep első két estéjének agendája képezi. E művecske már régi idő óta vált ki az imakönyvből, melyhez eredetileg tartozott és külön codexekbe másoltatott. Ezeknek művészi díszítése képezte a zsidó miniator egy főfeladatát. Az Egyiptomból való kiszabadulás csodás ténye, mely a patriarkhák életével szoros összefüggésben van, valamint ez ünneppel járó szertartások és jelképes cselekedetek hálás anyagot nyújtottak a miniaturnak, kinek kezét első sorban jámbor ajándék vezette.

A *haggadah* — elbeszélés — tartalma meghatározta a miniatorok jellegét és a díszesebb ornamentika mellett a szöveg elegendő alkalmat adott a miniator művészetének bemutatására. Az ábrázolandó tárgyak három osztálya folyik főleg a *haggadah* szövegéből. A Genesis és Exodus csodás elbeszélései, Dávid király és Illés próféta messiási szereplései a bibliás képek egész sorozatát hozták létre; a pészach-ünnep megünneplési módja, szertartásai a ritust ábrázoló képsorozat okozói; végül pedig a jelképes és ornamentális jellegű képek, mely koruknak nem zsidó ornamentikáját utánozzák nem kisebb ügyességgel és leleményességgel. Csaknem minden ország könyvtára mutat fel ilyen képes hagyadékat, melyek a Mózes két első könyvének csaknem folytatólagos illusztrálását adják.

Jelen művünk szerzői a boszniai-hercegovinai museum egyik értékes kézírata *haggadájából* indulnak ki, mely csaknem teljes képsorozatot őrizett meg számunkra a bibliai történetből, ahhoz ragaszkodva a Vörös tengeren való átkelésig. A munkát bevezeti Müller D. H. *haggadah* ismertetése, melyben röviden elmondja az ünnep esti rituálet tartalmazó könyvecske történetét (1—18. o. Azután Müller D. H. és Schlosser J. ismertetik a szarajevoi *haggadat*, mely szerzők döntő bizonyítékai szerint a XII. század végén keletkezett, alkalmasint Spanyolország északi részében. Főleg a miniatureok kivitele és a barcelonai címern ornamentális alkalmazása szól a spanyol eredet mellett. Szerzők még az egyes imák szövegének formuláiból is hozhattak volna döntő bizonyítékot a spanyol eredet mellett, mert ez imák javarészt a spanyol ritus szövegét mutatják. Így például a bor felett mondandó végbenedictio és a *Nismász* kezdetű darab teljesen spanyol jellegűek. A *haggadah* költői mellékletet is tartalmaz, melyben nem egy gyöngye foglaltatik a spanyol-héber zsinagógai költészetnek.

A szarajevoi *haggadah* képsorozata, melyet külön füzetben hiven reprodukálnak, 62 önálló figurális compositióból áll, s ezek — három *egész* oldalt betöltő kép kivételével — két-két történeti jelenetet mutatnak egymás fölé helyezve. Hogy ezen meglehetősen művészi izléssel keresztül vitt képek szerzői nem keresztények, azt — eltekintve vallási okoktól — maguk a képek és azoknak felfogása bizonyítja. Míg a keresztény képek alatt a *titulus* inkább didaktikus irányzatú vers, melyet néha oly egyén is készített, a ki az illető képet nem is látta, addig a korábbi zsidó képsorozatoknál ez rendszerint pusztán szentirási idézetből áll, mely minden moralizáló irányzat nélkül tisztán a kép magyarázatát célozza. A későbbi tréfás kísérv versek is, melyek a nüren-

bergi muzeum haggadájában lépnek fel legelőször és melyek a mult században kiadott haggadák zsidó-német rímeinek szolgáltak mintául, a genreszerű képekből folytak. De egyéb önálló érvek is bizonyítják a miniátor zsidó voltát. A festő, a mint ezt *Kaufmann* irodalmi forrásokból bizonyítja, rendszerint a Tóra másolók (héberül Szóferim) tudós czéhéből került ki. Jól ismerhette tehát a zsidó tradíciót gazdag mondáival, melyek a patriarkhák életének minden mozzanatát gazdag képzelő lehetőséggel élénken kiszínezték. Kézi ügyességét felülmúlhatta tudománya és a zsidó midrás irodalomban való jártassága: Így a figyelmesebb kutató az ábrázolási módban eredeti zsidó felfogással találkozott, mely a keresztény ábrázolási módtól teljesen elüt. Mig a keresztény kézből származó illusztrálás szigorúan ragaszkodik a szertartás szövegéhez, addig a zsidó miniátor ábrázolásának részleteit a *zsidó hagyományból* kéri kölcsön. Így például nem elégíti ki a kiadott magyarázata a 9. oldal felső képéhez, mely Jakabot ábrázolja, a mint sátrában ül és olvas, ha szerzők azt mondják róla «Jakab im Zelte lesend.» (36. o.) A zsidó hagyomány Jákobról beszéli, hogy Sém és Éber iskoláiban szorgalmasan tanulmányozta az isteni tant és a miniátor inkább a tanuló Jákobot akarja bemutatni. A 15. tábla felső képe még sokkal erősebb bizonyítékot nyújt a miniátor zsidó volta mellett. József gabonagyűjtését ábrázolja a kép. A trónuson ülő József lábainál egy gyermek ül, kinek kezében író-tekerces van, melyen írni látszik. Szerzők (38. o.) benne *író*t vélnek látni, ki feljegyzi a gabona mértékét. Mi ezen alakban egy speciális zsidó mondás részletet vélünk felismerni. A Genesis rabbah elbeszélése szerint *Menesse*, József kis fia, volt apjának írnoke, ki a gabona gyűjtésénél és kiosztásánál nagy szerepet játszott. (Gen. r. 91. §. 4.) A 20. lap felső képén József temetése látható, kit a Nilusba temettek. Ez is, mint szerzők helyesen kiemelik, speciális zsidó hagyomány.

A szarajevoi haggadah tárgyalása után szerzők bemutatják az európai gyűjtemények különböző haggadait. (93—207. o.) A spanyol származású kéziratok közül legelső helyet foglal el az Earl of Crawford ond Balcarres birtokában levő haggadah, melynek ornamentikája a XIII. század végére utal. Főleg az Exodus elbeszélése van folytatólagos ábrázolással illusztrálva, a képsorozat sokkal mozgalmasabb, és elevenebb, mint a szarajevoi haggadéé. A francia és német származású kéziratok közül legérdekesebbek a *Kaufmann* birtokában levő ünnepi rituálék, melyek jellegzetes kezdő rajzokban különösen gazdagok. Főleg érdekes egy initiale, mely lovagjátékot ábrázol. Az egyik lovag az osztrák, a másik a bajor címert viseli, a mi talán az 1322-iki mülhldorfi csatára emlékeztet. A germán muzeum birtokában levő haggadák közül érdekes a második helyen leírt haggadah genreszerű ábrázolásával és tréfás rimeivel. Származását a tizenötödik század utolsó tizedére teszik a szerzők. A képtáblakon a felső kép rendszerint a peszách rituálét ábrázolja, az alsó pedig folytatólagos előadásban az Exodus elbeszéléseit ábrázolja Mózes ifjúságától kezdve beleszöve a monda számos részletét és a későbbi exegesis felfogását. Érdekes Mózes házasságkötésének ábrázolása Ziporával (XXII. tábla), mely a középkori zsidók házassági kötés módját veszi mintaképül. Egy mennyezet alatt a vőlegény a menyasszony mutató újjára huzza a gyűrűt, jobbról az örömapa áll hegyes *zsidó*

süvegben, balról az örömanya áldólag emeli kezeit, a sarkon pedig a tréfáló személy pengeti a gitárt.

Az olasz haggadák közül legkiválóbb a *Kaufmann* D. birtokában levő haggadah. Miniaturjeiben a trecento második felének sajátos felső olasz ábrázolási mód vegyüléke mutatkozik a franczia elemmel, a mi Liguriára utal. Hasonló származásu a Rothschild E. birtokában levő haggadah, melynek képeiben szerzők a paduai iskola formáit vélik felfedezni.

A következő fejezetben (212—252. o.) Schlosser összefoglalta a haggadah miniatur festészet fejlődésének történetét. Két egymástól független csoportba osztja a miniaturokat: egy régibb és ifjabb typusba. A régibb typus folytatólagos képsorozattal illusztrálja függetlenül a haggadah szövegétől a Genesist és Exodust. Idővel ezen tisztán bibliai képsorozat terjedelmét megszorították és csak olyan bibliai jelenetek ábrázolását vették föl a haggadába, melyek ennek szövegével vagy az egyiptomi kiszabadulással voltak szoros összefüggésben. Így fejlődött lassankint bizonyos norma a haggadák illusztrálásában, mely három formában nyilatkozik meg. A tisztán *bibliai* jelenetek illusztrálása mellett *ritualis* jelenetek sorozata, melyek a pászach ünnepével függnek össze és végül a *symbolikus* jelenetek. Az ifjabb typus népszerűbb és csak kevés kéziratban figyelhető meg. Leginkább a nyomtatott haggadákban nyilatkozik. Itt sajátos népszerű ábrázolási mód előtt állnak, a melyhez járult igen gyakran a burleszk modorban tartott népies vers. Sajnáljuk, hogy szerzőnk a múlt század haggadái gazdag sorozatát nem tette beható vizsgálati tárgygyá.

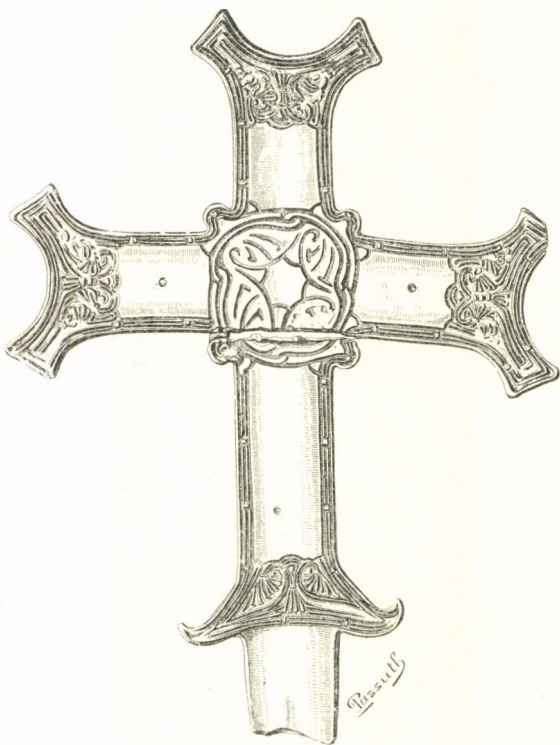
Az utolsó fejezet *Kaufmann* Dávid úttörő munkája, mely a zsidó kéziratok illusztrálásának minden ágát felöleli. Szokott alaposságával és világos előadásával a zsidó tudományok mestere oly térre vezet bennünket, mely eddig csaknem ismeretlen volt. Az egyetemes műtörtének eddig még meg nem irt fejezetét nyújtja szerzőnk pazar kézzel szórván ott az adatok gazdag bőségét, a hol eddig csak találgatásra voltunk utalva. A szentírás szövegének formájáról szóló hagyományokból az u. n. figurális masszorából indul ki *Kaufmann* nehéz és terjedelmes anyagának megbeszélésénél. Ezekben látja a művészi forma behozatalának első kísérleteit, melyektől folytak aztán a szöveg ábrázolások. Főleg a frigsátorról és a papi ruhákról szóló fejezetek szorultak illusztrálásra és a legrégebb képes bibliák csakugyan ily ábrákat mutatnak. A magyarázó képekből önkénytelenül folytak aztán azok a képek, melyek a biblia történelmi jelentésnek illusztrálására törekedtek. Különösen gazdagok e tekintetben a renaissance idejéből megmaradt bibliák. A pentateuchus mellett főleg az Eszter könyvecskéje volt az, mely a sorsok ünnepén való zsinagógái használata folytán korán felkeltette az initiatorok és illusztrálók figyelmét. Az író személye csakhamar háttértbe szorult és a szöveg columnális elrendezése külső kerete volt a folytatólagos illusztrálásnak. Az ájtatosságra szánt különböző codexek díszítése már igen korán képezett hálás feladatot és a megmeredt hétköznapi és ünnepi imákat tartalmazó codexek a legszerényebb ornamentikától fogva a legfényesebb illuminálás gazdag és változatos sorozatát mutatják. *Kaufmann* körültekintő figyelemmel ismerteti a különböző európai gyűjtemények legkiválóbb kincseit és részben saját gazdag gyűjteményét is. A házassági

szerződések művészeti kivitelére is különös súlyt fektettek. A legkülömbözőbb tudományokkal foglalkozó kéziratok is élénk tanúságot tesznek a gazdaság körében élő művészeti törekvésekről. Az illusztrálók *Kaufmann* döntő bizonyítékai szerint a másolók — *szoferim* — czéhéből kerültek ki, kik maguk is tudósok voltak, ismervén a zsidó hagyományok titkos rejtekeit.

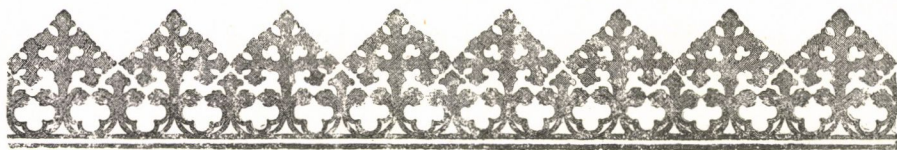
Az egész mű kiállítása mintaszerű és díszére válik a bécsi zsidó régiségeket gyűjtő és ismertető társulatnak, melynek hathatós támogatása nagyban előmozdította a megjelenését.

Budapest, 1899. februáriu.

Dr. Weisz Miksa.

XIV. SZÁZADI BRONZKERESZT A N. MUZEUMBAN $\frac{1}{3}$ n.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi február hó 28-án, d. u. 5 órakor a Magyar Tudományos Akadémia rendes havi üléstermében tartotta évi *rendes közgyűlését*.

Jelen voltak: Forster Gyula másodelnök elnöklete alatt dr. Boncz Ödön, dr. Czobor Béla, dr. Gerecze Péter, Huszka József, Kunvári Fülöp, dr. Kammerer Ernő, Mihalik József, Odescalchi Arthur herczeg, dr. Sósta Béla, Seemayer Vilibald, Szumrák Pál, Vásárhelyi Géza igazgató választmányi tagok, továbbá dr. Finaly Gábor, Gramberg Nándor, Pintér Pongrácz és Szontagh Antal, Lipcsei József pénztárnok és hat más hallgató.

Elnök a közgyűlést megnyitván, *dr. Szendrei János* bemutatta a bodrog-vécsi folytatólagos honfoglaláskori újabb leleteket, melyek megmentéseért a társulat Dokus Gyula kamarás s Zemplén vármegyei főjegyzőnek köszönetet mond.

Ezután titkár fölolvassa évi jelentését a társulat 1898-ik évi működéséről, mely szerint a társulat a lefolyt évben 8 ülést tartott, melyeken *br. Nyáry Jenő* tartott emlékbeszédet *Pulszky Ferencz* elhunyt tiszt. elnök felett. *dr. Szádeczky Lajos* a küüllővári sírbolt xvi. századbéli női díszruhákat és ékszereket mutatott be, *dr. Réthy László* aradmegyei Árpádkori leleteket ismertetett, *dr. Éber László*, kora renaissance emlékek Magyarországon cím alatt értekezett, *Mihalik József* bemutatta Rácz Ambrus kassai ötvös-mester ezüst kupáját, ugyancsak ő Beam és Flötner művészete Magyarországon cím alatt értekezett, *dr. Eber László* az aquincumi muzeum néger rabszolgát ábrázoló szobrát méltatta s Mátyás király és Filippino Lippi cím alatt ismertetett érdekes műtörténeti adatokat, *dr. Finaly Gábor* adalékok Dácia topographiájához, *Nagy Géza* az anjoukori viselet Magyarországon, *Göbl Ödön* Buda 1686-iki visszavételének emlékérméi, Darnay Kálmán a zala-szántói lovasárok czímén értekeztek, míg *dr. Szendrei János* a bodrog-vécsi honfoglaláskori leleteket, Spitzer Mór régi övcsattokból álló gyűjteményét s egy xvii. századbéli czéh poharat mutatott be. Mindezen értekezések folyamán több száz darab régiség került bemutatásra.

Hálásan emlékszik meg az «Archæologai Értesítő» szerkesztőjéről, s a folyóiratról, melynek nagy érdeme van a társulat 20 éves fennállásában.

A társulat anyagi viszonyai illetőleg jelenti, hogy bevétel volt a múlt évben 2816 frt 14 kr., kiadás 2288 frt 05 kr. s így pénztámaradvány 528 frt 09 kr. Úgy, hogy a pesti hazai első takarékpénztárnál elhelyezett alapítványi tőkékkel együtt a társulat vagyona ma 10.608 frt 09 kr. Régészeti ügyekben

a társulathoz az egész országból számos megkeresés érkezvén, a titkári hivatal 1509 ügy-számot intézett el.

A társulat beléleletet illetőleg jelenti, hogy a múlt évben 10 taguk halálozott el, kik közül Bárczay Oszkár, Káloczy Lajos, Nagy Iván, Villányi Szaniszló, gróf Hunyady László és Szilágyi Sándor mindannyian irodalmilag is foglalkoztak az archæológiával és így elhunytukkal tudományunkat is súlyos veszteség érte.

Majd behatóbban szól azon feladatokról, melyek a hazai archæologia emelése szempontjából a társulatra háramolnak, a melyeket azonban anyagi eszközök hiányában tagjainak csekély számánál fogva nem tud megvalósítani. A közgyűlés a jelentést tudomásul vevén, végül az elnök különösen a választmány tagjait tagok gyűjtésére kéri föl.

Mihalik József választmányi tag ezután fölolvassván a pénztárvizsgáló bizottság jelentését, annak alapján a közgyűlés a felmentvényt az elnökségnek és pénztárnoknak megadja. Ugyancsak *Mihalik József* bemutatja a társulat jövő évi költség előirányzatát, mely 2053 frt 97 kr. bevétellel, 1890 frt kiadással és így 163 frt 97 kr. pénztár maradványi előirányzattal számítva jóváhagyatik.

Ezután az elhalálozás folytán megüresedett két állandó, életfogytiglani választmányi tagságra *Odescalchi Arthur* herceg és *Thaly Kálmán* s az ennek folytán a rendes választmányban megüresedett két helyre *Szontagh Antal* és *Szémayer Vilibald* választottak meg.

Odescalchi Arthur herceg a társulat figyelmét pusztuló profán városi műemlékeinkre és várainkra hívja fel. *Dr. Boncz Ódon* kifejtvén, hogy társulatunk épen főntebb is hangsúlyozott szerény anyagi viszonyainál fogva ez ügyben mitsem tehet; a közgyűlés kimondja, hogy az ügyet elvileg és erkölcsileg támogatja s egyébként átír a műemlékek országos bizottságához és a Magyar Tudományos Akadémiához, hogy hatáskörükben ez érdemben minden lehető megtegyenek.

Elnök az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére *dr. Czobor Béla* és *dr. Gerecze Péter* igazgató-választmányi tagokat kérvén föl, a közgyűlés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

RÉGISÉGEK A PÁPAI REFORMÁTUS FŐISKOLA GYŰJTEMÉNYÉBEN. Az «Archæologiai Értesítő» mult évi folyamában* felemlített tárgyakon kívül van még több olyan régiség a pápai főiskola gyűjteményében, melyek érdekesség tekintetében talán felül is mulják azokat, s melyeknek szélesebb körben, a szakértők és érdeklődők előtt való megismertetése haszonnal járhat. Található gyűjteményünkben egy La-Tène korbelt vaskard, melynek hossza 78·7 cm. Ebből a markolatnyulványra esik 10·4 cm. A kard most egyenes ugyan, de pontosabb megtekintés mellett biztosan észrevehető, hogy közepe táján össze volt hajlítva s csak később, a megtalálás után egyenesítették ki, és pedig elég ügyesen. A markolatnyulvány végén, a penge lapjával

* «Arch. Értesítő» 1898. 350—356.

egy síkban, kifelé hajló vasdarabot vehetünk észre, mely a csontból vagy fából készült markolatboríték megerősítésére szolgált. De csak egyik oldalon van ez meg, a másikon letörött. E kard pengéjén a markolattól kezdve kiemelkedő borda fut végig. Teljes hasonmása e kardnak a Darnay Kálmán tulajdonában levő csabrendeki kard (Arch. Ért. u. f. X. k. 168. l.), csak hogy a mienk meglehetősen ép állapotban, egy darabban van s a rozsdá csak az éleit csipdeste ki fűrészszerűen. Hasonmása a csabrendeki kardnak abban, hogy ennek hegye sem képez tompaszöveget, mint a La-Tène kardok nagy részénél tapasztalhatjuk, hanem úgy ez a pápai, mint a csabrendeki kard hosszan elnyúló hegyükkel megközeleltik a bronzkardok alakját. E kard lelhelyét pontosan nem tudjuk; csak annyi bizonyos, hogy már régebben került Pápa környékéről a főiskola múzeumába. Ugyancsak a La-Tène korból való egy igen csinos bronz láncz, melyet még érdekesebbé tesz az, hogy ép és befejezett egészet képez. Biztosan meg lehet ezt állapítani elrendeléséből. Áll ugyanis e 28 cm. hosszú láncz 5 összekötő karika közt, melyeknek átmérője 1·2 cm., négy egyforma belső tagból s a két végén két egyforma befejező tagból. Egyformák e befejező tagok abban is, hogy mindegyik három, szétálló gömböcskével végződött, a mely diszítés annyira feltűnő és jellemző a La-Tène kor ékszereinél. Egyiknél azonban most már egy gömböcske letörött. A láncz egyes tagjai pálczaszerű rudacsákák, gyűrű alakban körülfutó dudorodásokkal diszítve. E gyűrűalakú diszítések közül a középső legmagasabban és legszélesebben emelkedik ki. Az egyes pálczaszerű tagok hossza 4·3 cm. Néhány karpereczen kívül több oly kisebb karika van nálunk részint bronzból, részint üvegből, melyeknek gömböcskékből álló diszítése mutatja La-Tène kori eredetüket. Ezek azonban nagyrészt karperecznek kicsinyek, gyűrűnek pedig igen nagyok; valószínűleg tehát felfűzve viselhették dísz gyanánt. Látható gyűjteményünkben egy érdekes sarkantyú, mely szintén a ritkább dolgok közé tartozik. Ezen bronz sarkantyúnál az oldalszárnyak feltűnően rövidek s végükön a sarkantyú felkötésére szolgáló szíj vagy kötő számára nem lyuk, vagy csat-féle készség van alkalmazva, mint a IX. századból kezdve szokásossá vált, hanem két kiálló gombocská, melyeknek lapos felületét egymást derékszög alatt metsző két-két párhuzamos vonal diszíti. A sarkantyú tömör, kupalakú tuskével van ellátva, mely vízszintesen áll ki a sarokpántból s melynek hossza 3·7 cm. A sarokszárnyak nyílása 5·5 cm. Az egészet egy darabból öntötték s gondosan kidolgozták. E leírásból kivehető, hogy ez a sarkantyú igen régi s eredetét egész biztosan a római korba kell helyeznünk. Sajnos, hogy lelhelyét biztosan nem mondhatjuk meg. Csak annyit mondhatunk, hogy — mint a Sárközy-féle gyűjtemény egyik darabja — valószínűség szerint Komárom megyében került napfényre. Van nálunk egy római sisak is meglehetősen ép állapotban, rövid és alacsony tarajjal a sisak hátsó részén, minden különös diszítés nélkül, a milyeneket közönséges légióbeli közkatonák viseltek, a mint ezt antik domborműveken láthatjuk. Legközelebb magán ember kezéből vétel útján került néhány csinos tárgy gyűjteményünkbe Ó-Szönyből. Nevezetesen csinos munkájú antik ezüst gyűrű, magasan kidomborodó kékszinű kővel, melyből egy darabka kitörött. A bronz gyűrűk közül, melyek ugyan onnét kerültek, figyelemreméltóbb egy három párhuzamos tekeredést képező kigyó, melynek pikkelyes bőrét bevert

rovátkákkal elég ügyesen utánozta csinálója; még érdekesebb két pecsétgyűrű, melyek közül az egyiknek bronz lapjába állatalak van bevésve, a másikába pedig valami bűvös jelt képező vonalak, melyek közül kettő X alakban szegi egymást, egy harmadik, de rövidebb, pedig középett áll függélyesen, úgy hogy első megpillantáskor okvetlen a régi Krisztus monogramra kell gondolnunk. De mivel egy pár más vékonyabb vonal is csatlakozik e fővonalakhoz, nem merem határozottan Krisztus monogrammnak állítani. Ugyancsak a most vásárolt ó-szőnyi tárgyak közt van egy vöröses agyagból (melylyel talán a samosi vagy terra sigillata edényeket akarták utánozni) készült csinos formájú, korsóalakú edény, melynek magassága 23 cm. Érdekességét emeli az, hogy e csinos ipartermék kétségtelenül helyi gyártmány; sőt még készítőjének a nevét is tudjuk, mert az edény oldalán látható VRS A szó, melyet égetés előtt karcoltak bele elég nagy betűkkel, bizonyára a készítő belföldi iparos nevét jelzi. Szintén csinos tárgy egy kis elefántcsont fésű, melynek magassága 5·8 cm., szélessége pedig 4·7 cm. Ennél a tulajdonképeni fésűfogsor két félkörídomú csontlap közé van foglalva. A két összefoglaló csontlap, melyek széleiken pontsorokból álló díszítésekkel vannak ellátva, hibátlan, de a fogsor közepe kitörött, Lelhelye Ó-Szőny.

Magyar régiségeink közül csak két Árpád-kori bronz feszületet említek fel melyeken az aranyozás nyomai most is látszanak. Közülük a nagyobbik teljesen jó karban van s ennek magassága 16 cm., szélessége pedig Krisztus kiterjesztett karjainál 12 cm. Hogy csakugyan Árpád-kori feszület, határozottan látható készítményéből. Jó vastag bronz lemezből készült elég csinosan s mivel a lemez hátulról homorú s előre van domborítva, valószínűleg trébelt munka. Krisztus fején háromágú, ú. n. falkorona van, arcza fájdalmas kifejezésű s meg lehetőszen idomtalan. Két szemgolyója lyukat képez, valamint két lábfején is lyuk van, bizonyára azért, hogy fel lehessen szegezni valami nagyobb tárgyra. Az alak felső teste mezítelen s rajta a bordák elég mély bevágásokkal vannak jelezve. Csípőitől kezdve térdig lágyéktakaró fedi. Lábfejei zsámolyon, scabellumon nyugszanak s a lábfej körvonalai szintén mélyített vonalakkal vannak jelezve. E feszület teljesen abban a stilusban készült, mint az «Archæol. Ért.» u. f. XIII. k. 96. l. ismertetett román feszület, melyet Pulszky F. is «Magyarország Archæológiája» cz. nagy művében (II. k. 176. l.) Árpád-kori munkának mond. Csakhogy a mienk ennél nagyobb és csinosabb kidolgozású. Másik keresztünk is hasonló ehhez, csakhogy kisebb és már rongált állapotban van.

Borsos István.

VATTINAI LELETEK A VERSECZI MUZEUMBAN. I. Az 1897. évi leletek. Vattina (Temes m.), mely gazdag és érdekes hallstattkori leleteivel a régészek előtt már ismeretes, * 1897-ben is sok tárggyal gyarapította Versecz városa múzeumát. A mult év felette gazdag eredményt mutatott fel, mert sikerült a nevezett múzeumnak a vattinai vasúti megállóhely melletti homokgödör bérlőivel, Oszuszk Józseffel és Bogics Vazullal, egyrészt és a munká-

* A vattinai leletekről l. Arch. Ért., U. F., XIV., 1—5. és Arch. Közl., XX., 52—62.

sokkal másrészt, igen előnyös egyezségekre lépni, minek folytán az aránylag csekély költséggel nem kevesebb mint 722 darab régiséget szerzett, melyeket 23 szállítmányban részint az őr a hely színén gyűjtött (8 izben), részint a munkások (15 izben) szállítottak be. Ehhez még azon körülmény is járult, hogy a homoknyerést is sokkal nagyobb mérvben üzték, mint az előző években. A verseczi múzeum tavaly Vattináról többet szerzett, mint az előtte való 4 esztendőben együttvéve.

Ápril 8-án kezdték a föld lehordását, hogy az alatta lévő homokot szabadba tehessék. Kezdték pedig a gödör északi szélén, a Naschitz-féle földön, folytatván azon munkát, melyet 1896 végén 13 m.-nyi szélességben kezdtek.

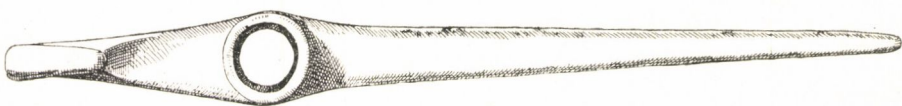
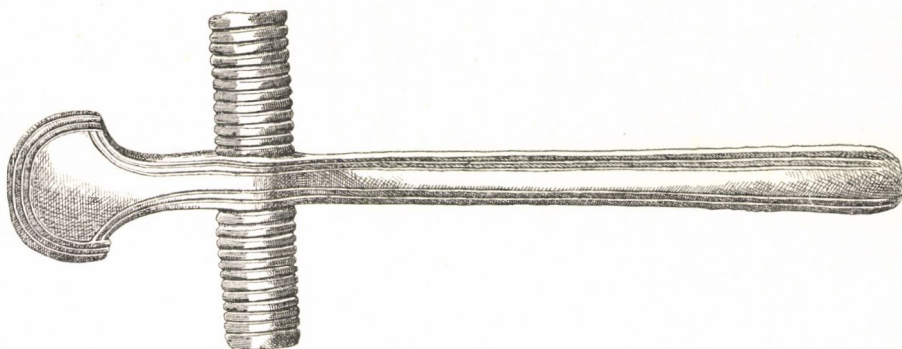
Április 14-én és 15-én kaptuk az első dolgokat, 84 darabot. A föld tele volt régiségekkel. Helyenként 0,6 m. vastagságot mutatott a kulturréteg. Többnyire tűzhelyek voltak. Közben-közben urnasírok is, de ez utóbbiak ritkábban fordultak elő, s néha az alsó homokrétegben is. A kulturrétegben hullámszerűen váltakoztak alulról fölfelé a világos és sötétebb sávok. A tűzhelyek klb. 1,2 m. átmérőjű kerek, 0,05 m. vastag égetett földlapok, melyeknek szélein 2—4 égetett agyaggula állott s melyeknél a lent leírandó tárgyak is mind előfordultak, miből kitűnik, hogy az őslakók élete ezek körül folyt le.

Fémről való egy bronz lándzsacsúcs. Ez köpűs. Hossza 0,182 m., miből 0,065 a köpüre és 0,117 m. a szárnyas részre esik. A köpűnyílás átmérője 0,02 m.; a köpű folytatása gerinczbe megy át, mely a csücsig terjed. A szárnyak a köpüből való kiindulásuk után azonnal kitágulnak és legszélesebbre terjedvén, a két él majdnem ferde egyenesben a hegy felé vonul. Díszítése nincsen. Ép, de vastag durva szirónynyal van bevonva. Kőből való egy balta, egy köszörűkő töredék, egy morzsolókő és egy négyszögű kőlap. A balta zöldes serpentinből való. Ép és sértetlen; csiszolása szép. Hossza 0,145 m., szélessége a nyéllyuknál 0,065 m., vastagsága 0,03 m. Nyéllyukának átmérője 0,02 és 0,017 m.; az üreg tehát csonka kúphoz hasonlít. Éle körszelvényt képez; foka is élt alkot, mely kevésbé kihajló (III. t., 21 a. b.). A köszörűkő kis négyszögű hasábot képez, mely 0,042 m. hosszú, az egyik oldalán, hol az egyik vége van, 0,010 m. széles és 0,005 m. vastag; a másik oldalon, hol a törés van, 0,013 m. széles és 0,008 m. vastag. Anyaga finom szemcséjű feketés homokkő. A morzsolókő almanagyságú kvarczgolyó. A negyedik kőtárgy 0,1 m. hosszú, 0,09 m. széles és 0,01 vastag palalap. Rendeltetése ismeretlen.

Az agancstárgyak száma 12 volt. Ezek közül 4 balta; 0,21, 0,17, 0,15 és 0,15 m. hosszú. Háromnak a nyéllyuka kerek és fűrva van; az egyik kétfelől. A negyediké négyszögű és ki van vésve. Egy ötödik rózsás agancsdarab kalapács, mert él helyett síma ütőlappal bír; hossza 0,11 m. (III. t., 18.). Két vékonyabb rózsza nélküli agancsrészletből van egy 0,11 m. hosszú balta és egy 0,14 m. hosszú kalapács. Három agancsvég is van, melyek közül az egyik 0,14 m. hosszú vésővé van átalakítva. Egy 0,04 m. hosszú darab csövecskét alkot; gyöngyözött külseje le van simítva. Végre van még egy háromhegyű őz-agancs, mely a legalsó ágacska alatt fűröllyukkal van ellátva; alsó, tőfelőli vége részben hegyezve van. Tehát függőleges és vízszintes helyzetben használható fegyver és szerszám lehetett (III. t., 15.).

Érdekes egy agancstárgy, mely talán övre való dísz lehetett (II. t., 6 a. b. c.). Ez egy, az egyik oldalon simára csiszolt korong, melynek átmérője 0.057 m. A szélén két párhuzamos körvonal közt apró körök vannak, középkönn ponttal. A körlap közepén körszelvényekből alkotott háromágú dísz, melynek közepén 0.009 m. átmérőjű lyuk van s mellette meg egy másik kis lyuk, melyekkel egy vonalban a koronghoz egy hosszúságú hegyes háromszög csatlakozik; ezen is van kördísz. A körlap hátsó oldala a két lyukra függőleges irányban vastagabb s ezen rész a középső lyukra irányzott lyukkal bir. A lyukak nyilván az övre való erősítésnél tettek szolgálatokat; ezeken áthúzták a vékony szíjakat vagy más madzagot.

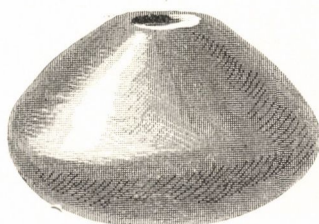
Agyaggyalát hatot hoztam haza. Ezek közül csak egy sérült Magasságuk 0.13 és 0.18 m. közt váltakozik. Az egyik oldalon jobban vannak kiegészítve, mint a másikon. Kettőnek tetején kerek benyomás van, három példány csúcsa kereszttel van díszítve (VII. t., 5.), egyen nincs semmiféle jegy. A többi tárgy kisebb edény és cseréptöredék. Az előbbieik száma 14-re rüg. Van két egyfülű bögre; a fülek le vannak törve. Négy az ismeretes kétfülűek közül, melyeknél a hegyes fülek a szájszél fölé emelkednek és a szájszélnek másik két oldala többnyire csőralakú (V. t., 29.). Öt edény szintén kétfülű, de karcsubb alakú; ezen alak is nagyon gyakori Vattinán (V. t., 31.). Két egyfülű hatszögletes hassal bir. Az egyik ép és igen csinos. Magassága 0.07 m. Füle válúzott. Hasának baloldalán 3 3 harántos vonal. Színe vörhenyes (V. t., 32.). Az utolsó 0.04 m. magas, 0.02 m. szájátmérőjű, hengeralakú edényke oly otromba kidolgozással, hogy gyermekek gyártmányának lehet tekinteni. Egy nagy csésze alakú szűrőedényt a munkások összetörtek. Egy másik példányból meg van a feneke. Ennek átmérője 0.09 és vastagsága 0.01 m. Vörösre van égetve. Füles agyagkanál egy van; füle hiányzik; fejének belső átmérői 0.08 és 0.07 m. Ikeredény-fület ötöt szereztem. Ezeknek az alakja is az «ansa lunata»-ra emlékeztet (V. t., 38.). Mint új alakot konstatáltam a talpcsöves edényekét. Már a tavalyi jelentésemben említettem egy rejtélyes célú, átlukkasztott henger-töredéket, mely (mint most tudom) egy olyannak csőalakú lába. Ez az e fajta edények előfordulásának első esete volt. A mostani kirándulás hozta meg a döntő bizonyítékot. Most kaptam két hasonló töredéket, melyek, mint most már bizonyos, szintén hengeralakú üres lábak töredékei és pedig közvetlen a tál alatti részből valók. Továbbá egy hengeralakú láb alsó részét, mely töredék 0.13 m. magas és szintén átlukkasztott és cifrázatos, mint az előbbi kettő. A henger belső átmérője 0.07 m. Alsó karimája 0.02 m. széles (IV. t., 24.). Egy negyedik töredék egy rosszul égetett cifrázatlan kis példánynak a tálcskája és tömör lábának felső része volt. Érdekes megemlíteni, hogy a harmadik nagy töredéket egy sírurna szájában leltem. A vattinai talpcsöves edények az e fajta edények szebbjei közé tartozhattak. A többi sok töredék közt volt több mozsáralakú urna részlete és egy kisebb edénytöredék is, mely a mozsárurna copijája volt kicsinyben. Magassága 0.09 m., szájátmérője 0.07 m. és talpátmérője 0.04 m. volt. A szájszél alatt kis távolságra, ép úgy, mint a nagy urnánál, vastag durva duzzadék fut az edény köré. Ápril 23-án a Naschitz-féle földön egy tűzhelyet hordván szét, a munkások u. a. hó 25-én a követ-

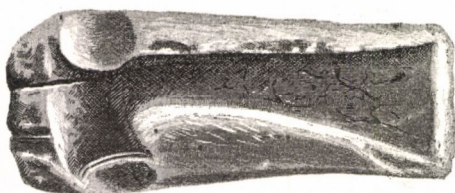
1. a. b.

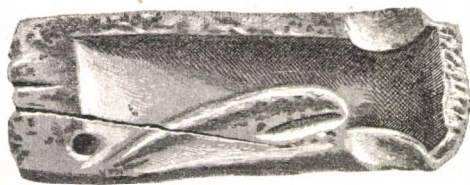
2.

3.

5. a.

5. b.

4. a. b.

VATTINAI LELET. I. TÁBLA.

kező ott lelt dolgokat hoztak be a múzeumba; 4 kőgolyót, 1 kőamulettet, 3 agyaggulát, 15 agyagedényt, 2 agyagkanalat, 6 cserepet és 4 agancsdolgot. A 4 kőgolyó közül 2 fehér kvarczból, egy szarúfénylő (?) -ből és egy vasércből készült. Egy hosszúkás, két végén csúcsba futó, kis szürke palakőlap, melynek hossza 0'07, a legnagyobb szélessége (a közepén) 0'026, vastagsága pedig 0'007 m., s mely az egy csúcs alatt lévő bemetszés által hordhatásra alkalmas amulett lehetett (III. t., 20 a. b.).

Az egyik agyaggula 0'20 m. magas; díszítése nincsen. A másik 0'16 m. magas; tetején újjal való benyomás. A harmadik 0'205 m. magas; tetején 0'005 m. belső átmérőjű függőleges lyuk; csúcsa egyik oldalán, a széllal párhuzamosan, 5 kis lyukból álló pontsor.

Az agyagedények közül első helyen megemlítendő két lángborító. Az egyik tökéletesen hasonló a múlt évben talált példányhoz (VI. t., 45.). A másik egyszerűbb és kisebb. Ez utóbbi 0'08 m. magas; alsó belső átmérője 0'09 m., felső nyílásának belső világa pedig 0'025 m. Felső nyílása nincsen külön tagosítva. Oldallyukai nagyon aprók. Oldalából egy darab kitört. Tekhnikája gyarlóbb, égetése jobb, színe fakó (VI. t., 44.). Kivételre nézve rokon a fentiekkel egy töredékes szűrőedény. Ez füles tálacskához hasonlít. Füle azonban letört. Magassága 0'045 m. Felső belső átmérője 0'13, fenekének átmérője 0'10 m. Falvastagsága 0'005 m. felülete feketés színű; le van simítva és kifényesítve (VI. t., 46.). Az ezen telepet jellemző födeles csészékből két példány került elő. Az egyik a földővel együtt 0'19 m. magas. Csak a földő sérült, maga a csésze ép. A csésze szűk talpán és széles, lapos hasán vonaldísz; az utóbbin még négy apró fül és ugyanannyi kis csücsök. A földő kupján és négyszögű karimáján gazdag vonaldísz; az utóbbin négyszögben elhelyezve négyszer két függőleges kis lyuk is. A másik csésze a földővel együtt 0'15 m. magas, miből 0'10 m. a csésze magasságára jut. A csésze igen csinos, fekete színű, lesimítva és kifényesítve. Szűk talpán, mely üres, két harántos vonal fut körül. Alacsony nyakán két kis fül. Szájszéle belül kört, kívül négyszöget képez. Hasa egymás mellett elhelyezett széles függőleges hornyolatokkal tele. Tartalma két lövmetszőfog volt. Földője egyszerűbb tekhnikájú, kis hegyes kúppal és négyszögű karimával. Az ismeretes kétfülű bögrék egyik fajtájából öt töredékes példányt kaptam, köztük volt egy, melynek magassága a fülek nélkül 0'12 m. volt. A másik fajta három csonka darabbal van képviselve. Egy vörhenyes színű durva csésze, magassága 0'07 m. Talpának átmérője 0'055 m. Szájátmérője 0'11 m. Szájszéle kifelé van hajlítva. Három füles bögre töredéke, egy ikeredény töredéke, egy csolnakalakú edény darabja és egy különös alakú edényfül. A két füles kanál közül az egyik ép, a másik töredékes. Az utóbbi fülén domború gerincz fut végig (VIII. t., 57. és 58.). Három levágott agancshegy közül az egyiknek csúcsa szélesre van kicsíszolva (III. t., 16.). Egy balta vagy kalapács töredéke a kerek nyéllyukkal. És végre egy kis üres henger. Ez utóbbi érdekes. Hossza 0'03, belső átmérője az egyik végén 0'024, a másikon pedig 0'03 m. Külső oldala majdnem fényesre van csíszolva és egyenesek, félkörök, körök és pontokból álló rajz lepi el (II. t., 9.).

Ápril 27-én és 30-án ismét egy-egy tűzhelyet találtak. Ezekről kaptam

a tárgyakat ápril 29-én künn a színhelyen és május 2-án, midőn a munkások a jobb dolgokat nekem behozták.

Az ápril 29-én szerzett dolgok a következők:

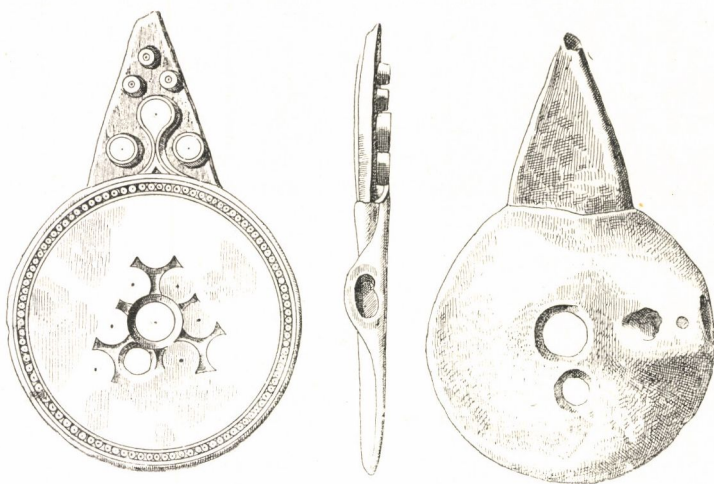
Öt kőszerszám töredéke és pedig egy zöldes serpentin balta és egy kékes-fehér márványból készült golyóalakú nyéllyukas buzogány fele; két, egy kisebb és egy nagyobb, serpentin baltának éle felőli töredéke, és egy hosszúkás, nagyobb kalapács darabja. Valamennyi a nyéllyuknál ketté törve. Két kisebb malomalj, kilencz kvarczból készült golyó és egy kis kerek és lapos kinagyolt kő. Egy közönséges agyaggula, melynek egyik lyuka újjal benyomott körrel van körülveve. Két töredék, mely égetett földtapaszból való, melyben a hajdan befűzött vesszők nyomai szépen láthatók. Az edénytöredékek közt volt: öt csonka egyszerű, vastagfalú füles csésze, hat ikeredény füle és oldaltöredéke, abból az érdekes edényfödékből egy töredék, néhány cifrázatos nagyobb edény oldaltöredéke, három vonaldíszes tál darabja s egyéb töredék. A szarvasagancs tárgyak, melyek 15 darabra rugtak, képviselve vannak: 12 lenyesett hegy által; az egyiknek a vágási lap felett kis lyuka van (fel-fűzésre s hordhatásra?); két ép nyéllyukas balta és egy baltatöredék által. Végre van a tárgyak közt egy megmunkált disznó-agyar is, melyet kis lyukon ékszerű(?) hordani lehetett.

Május 2-án vásároltam a munkásoktól: 2 ép és 4 töredékes kőszerszámot, 6 kőgolyót, 8 agancseszközt, 10 ép és 13 töredékes agyagedényt, 1 agyagyöngyöt és 1 agyagkanalat. A két ép kőszerszám kalapács. Az egyik 0'085 m. hosszú. A közepén, hol a nyéllyuk van, 0'065 m. széles, és 0'05 m. vastag. A nyéllyuk átmérője 0'02 és 0'022 m. Anyaga jegeczes szienit(?). Elöl és hátul az ütésektől kissé csorbás. A másik kalapácsnak hossza 0'07, vastagsága és egyenletes szélessége 0'05—0'05 m. Nyéllyuka, mely a szerszám közepén van elhelyezve, 0'023 és 0'025 m.-nyi átmérővel bír. Anyaga serpentin. A használat nyomaival. A négy töredék közül az egyik kalapács maradványa, kettő baltának éle felőli töredéke és a negyedik egy ugyanolyannak gömbölyű foka. Anyaguk serpentin. A kőgolyók kisebb-nagyobb, túlnyomóan kvarczból, egyszer gránitból és egyszer serpentinből(?) készült kinagyoló vagy morzsoló kövek. Agancsból 8 szerszám volt. Négy ezek közül balta, három lemetszett vég és a nyolczadik a két végén lenyesett, 0'023 m. hosszú vastag henger. A balták közül egy 0'16 m. hosszú, rózsás foka gömbölyűre van lecsiszolva és nyéllyuka négyszögű. Egy másik, mely 0'24 m. hosszú, csak félig kész; nyéllyukát mindkét felől vésővel kezdték kivájni.

A kis agyagedények közt képviselve volt az egyik kétfülű fajta 7 ép és 4 töredékes példánnyal (V. t., 29.). A hét darab vörösre van kiégetve. Megjegyzésre méltó, hogy ezen hét edény egy tűzhely mellett körben voltak felállítva, mi által bebizonyult, hogy ezen edényfajnak csakugyan áldozati célja volt, mit különben alakja már régen engedett sejteni. Ezen hét darab közt néhány valószínűségi diszpéldány volt. A másik fajtából kaptam 2 épet és 3 töredékest. Míg az egyik ép darab csak 0'07 m. magas, addig a másik példány szokatlan nagy, a mennyiben 0'16 m. magas. Eddig ilyen nagyobb példányokat csak töredékekben ismertem. Egyszerű csésze a szájszél fölé emelkedő

füllel 2 volt; az egyiknek a füle hiányzik. Volt azután két töredékes füles bögre, az egyik 0'115, a másik 0'10 m. magas. Egy 0'145 m. magas edény hasonlít egy versecz-ludosdülői alakhoz (Arch. Közl., XX. k., Versecz, IV. t., 52. ábra.). Szájátmérője 0'15, fenekeé 0'09 m. A szájszél alatt két kis fül és két hosszúkás duzzadék felváltva. Színe feketés. Töredékes. Egy csolnakalakú edény darabja, melynek magassága 0'05 és legnagyobb (szélességi) szájátmérője 0'09 m. Egy igen csinos talpcsöves edényből a lábrészlete 4 lyukkal. Egy óriási edény nyakából való töredék; az eredeti edény nagyságra nézve a gabona-tartókhoz áll közel, kidolgozása azonban a szokottnál valamivel jobb. Egy agyagkanál; fülén gerincz fut végig; ép. Egy agyaggyöngy, mely az egyik oldalon lapos korong, a másikon kúpalakú, s ezen oldalon vonaldíszes (VIII t., 60 a. b.). (Analógia: Arch. Közl., XX. k., Vattina, I. tábla, 11. ábra.). Végre volt egy 0'012 m. magas, 0'012 m. talp- és 0'022 m. szájátmérőjű, durva készítésű kis edényke, mely gyermekjátékszer lehetett. Április 29-én 2 m.-nyi mélységben kbl. 0'5 m.-nyire a homokban, egy emberi csontvázra akadtak, mely kinyújtott tagokkal, arczczal kelet felé feküdt. Mellékleteket azonban nem találtak. Május első felében egy meglehetősen nagy darab föld lett lehordva, melynek vastagsága néha 2'1 m. volt és igen kevés artefactát tartalmazott. Az ezen helyen előkerült dolgokat gyűjtöttem részint május 12-én a helyszínén, részint kaptam azokat május 16-án a munkásoktól. Ezen időben előfordult 2 csontvázsr is, de mellékletek nélkül. A csontvázak guggoló helyzetben, jobbra dőlve úgy voltak elhelyezve, hogy arczczal kelet felé néztek. Azonkívül volt egy helyen egy 0'7 m. hosszú és 0'3 m. széles négyszögű sekély való égetett földtapaszból. Vastagsága 0'03 m. lehetett, belső oldala le volt símitva. A munkások elrontották.

A május 12-én szerzett dolgok közt volt 2 ép edény. Az egyik a második fajta (V. t., 31.) kétfülű edények közül való; magassága 0'09 m. A másik füles csésze, melynek magassága 0'065 m.; díszítetlen; a fül 0'015 m.-nyire emelkedik a szájszél fölé. Egy ép 0'16 m. magas agyaggula, tetején újjal való benyomással. Négy nagyobb ikeredény füle. Egy szűrőedény (csésze) töredéke. Az edény 0'06 m. magas volt, a válúzott fül 0'01 m.-nyire a szájszél fölé emelkedik. Az edény feneke és az oldalfal alsó része sűrűn át van lyukasztva. Szájátmérője mintegy 0'12 m. lehetett. Egy 0'1 m. hosszú, 0'01 m. vastag hengeralakú edényfogantyú. Egy kis gömbalakú edénytöredéke, mely edény erősen irlával van áthatva. A gömb átmérője 0'06 m. lehetett, falvastagsága 0'01 m. volt. Több edénytöredék. Egy 0'17 m. hosszú nyéllyukas agancsbalta. Három lenyesett agancshegy. Egy símitott felületű, megközelítő köbidomú kvarczkő, mely buzatörő lehetett. És végre egy kis négyszögű kőlap. A május 16-án a munkásoktól vásárolt tárgyak közt volt 1 bronz-, 3 kő-, 5 agyag- és 9 agancseszköz. Bronzból egy egyszerű csinos tűt szereztünk. Hossza 0'115 m. Külön tagolt feje nincsen, a szár azon vége felé, hol a fej szokott lenni, egyszerűen vastagodik; itteni vastagsága 0'004 m. Ezen vég 0'014 m.-re harántosan és rézsutos vonaldíszszel bir; patinája szép. Tökéletesen hasonlót hozzá, s pedig úgy nagyságra, alakra, valamint czifrázatára nézve, láttam Fehértemp-

6. a. b. c.

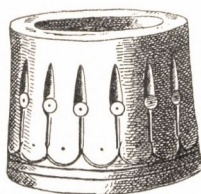
7.

11.

8.

9.

10.

12.

14.

13.

lomon Böhm Károlynál, ki azokat Palánkon a Karas jobb partján felfedezett bronzkori telep urnáiban lelte.

Agyagból kaptunk 1 füles bögrét, melynek magassága 0·08 m.; füle, mely gyengén válúzott, 0·01 m.-re emelkedik a szájszél fölé. Talpa 0·03 m. átmérőjű és 0·013 m. magas. Kihasasodása függőleges kidudorodások által határozott alakot nyer. Has és nyak függőleges, vízszintes és rézsutos vonalakkal van díszítve. Ép; csinos; felülete le van símitva.

Egy füles csészét. Magassága 0·035 m.; szájátmérője 0·08 m.; talpátmérője 0·035 m. Füle 2 kis csücsökkel ékes. Feketés színű; lesímitva. Sérült. Egy kbl. 0·15 m. magas kétfülü edénynek, talp- és hasból álló töredékét. Egy fődeles csészének földjét. Egyszerű és durva kivitelű. 0·045 m. magas. Keskeny karimájú négyszögű, a sarkokban egy-egy függőleges lyuk. Díszítetlen. Egy agyagkorongot. Átmérője 0·06, vastagsága 0·005 m. A közepén levő lyuk környéke vastagabb (0·013 m.) miáltal a tárgy kocsikerékhez hasonlít (VIII. t., 64a. b.). A kőszerek: 2 serpentinbaltának éle felőli töredéke és egy buzatörő. Agancsból pedig volt egy baltatöredék; 3 ép vagy csak kevéssé sérült balta, egy kis balta, mely egy agancsvégből lett előállítva, hossza csak 0·12 m.; 4 lemetezett hegy. A fent leírt tárgyakat, a tőt is, két ujonnan feltárt tűztelepnél találták. Az utolsó tűzhelyek mintegy 2 m.-nyire voltak egymástól. A köztükben itt is hamvvedreket konstatáltak, de összenyomva, töredékekben. Egyszer-kétszer a tűzhelyhez 0·5 m.-nyire fordultak elő. Gabonatartó edényeket is tapasztaltam. Eddig a Naschitz-földjén kezdett munkát 13 m.-nyi szélességben nyugat felé a 46. méterig folytatták; tehát eddig 585 m² területről lett a föld lehordva, mely a Haslinger-féle földön egy helyt, a gödör közepe táján 2·1 m. vastag volt.

Május 14-én egy újabb terület, mely 11 m. hosszú és 13 m. széles, vétetett munkálás alá.

Május 22-én ismét egy tűzpadot fedeztek föl. Ennek nyugati szélén egymás mellett 3 agyaggula feküdt, hegygyel kelet felé; egy negyedik gula félméternyire a tűzpadtól volt elhelyezve s szintén csúcscsal kelet felé feküdt. Egy nagyobb edény töredékei közt találtatott egy azon csinos csészék közül, melyek Verseczen a ludosdülői urnatemetőben is előfordultak (Arch. Közl., XX. k., Versecz, IV. t., 45—48. ábra.). A homokot borító földréteg itt 1·2 m. vastagsággal bír. Ezen helyről vettem át a munkásoktól: Egy baltát serpentinből. Hossza 0·12 m., legnagyobb szélessége a furólyuknál 0·06 m. és magassága 0·036 m. Nyéllyukának átmérője 0·02 m. Foka is élt alkot. Több helyt csorbás. — Két kis gömbölyű törökövet kvarczból. — Egy finom szemcséjű agyagpalából készült kőszörűkövet. A fent említett csészének gömbalakú hasa s rövid hengeralakú nyaka van, de külön tagolt nyaka nincsen. Magassága 0·08, miből 0·01 m. a nyakra jut. Hasátmérője 0·10, nyakáé 0·045 m. A hason négy dudorodás, melyek függőlegesen át vannak fúrva. Egyéb díszítése nincsen. Egy repedése van. Ez is urnasír-melléklet lehetett. A többi agyagdolgok közt volt 3 egyszerű füles csésze, melyeknek füle a szájszél fölé emelkedik és a szájátmérője nagyobb, mint a fenék átmérője; töredékesek. Egy lángborító lyukas oldaldarabja. Két ikeredény közös füle. Végre több edénytöredék. Az agyag-

gúlák közül az egyik 0'20 m. magas, tetején újjal benyomott ponttal. A második 0'19 és a harmadik 0'16 m. magas. Ezeknek alakja eltérő a többiekétől, a mennyeiben a csúcs négyzetet képez, a test pedig a lyuk alatt kétoldalulag az alap felé összehúzódik, miáltal az alap keskeny hosszénégyszet-alakú lesz; a tárgy pedig kalapács formát nyer. A díszítést nélkülözi. A negyedik 0'13 m. magas, újjal való benyomással a csúcsban.

Agancsból való egy 0'3 m. hosszú balta, mely azonban még befejezetlen, mivel nyéllyuka még hiányzik; s két lenyesett véget. Május 24-én vettem át Oszuszktyól ugyanazon lelethelyről: Egy csinos rajzú fekete színű ép edényt (IV. t., 28.). Magassága 0'11 m. Két füle, melyek fent egy-egy felfelé álló kis csücsökkel díszítvék, 0'03 m.-nyire emelkednek a szájszél fölé. Külön tagolt talpa nincsen; a nyak 0'015 m. magas; a perem felfelé álló és egyenes. Fenekének átmérője 0'02 m., gömbölyű hasáé 0'13 m. és szájáé 0'07 m. Hasa közepén 4 dudorodás. Hasának felső részén egyenesekből alkotott dísz. A perem alatt pontsor. A két fül külső, a szájszél felé néző, lapján vonaldísz. — Egy hatszögű, egyfülű edénykének töredékét; egy kisebb és két közép nagyságú csésze maradványát; egy ikeredény fülét; néhány ékített cserepet és végre 2 lemetszett agancsvéget. Május 29. napján a munkát egyelőre abbahagyták. Az utolsó héten még 3 tűzhelyet tártak fel. Ezek is 1—1'5 m.-nyire voltak egymástól elhelyezve. Az egyiknél agyaggula volt, mely csücsccsal nyugat felé ferde helyzetben találtatott. Az egyik tűzhely alatt 0'3 m.-nyire a tiszta homokban nagy edény állott.

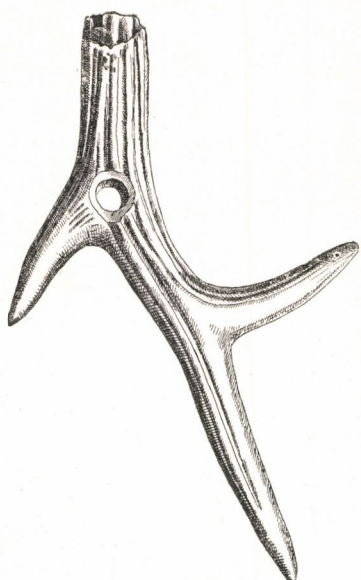
Május 30-án vettem át a munkásoktól az ott lelt tárgyakat. Volt köztük 4 kőtárgy s pedig 1 baltatöredék szienit(?)-ből, éle felőli darab, magassága 0'035 m., vastagsága a nyéllyuknál 0'04, kevésbé kihajló élének hossza 0'032, hengeralakú nyéllyukának átmérője 0'015 m. Továbbá 3 gömbalakú buzatörő, melyek közül az egyiknek az átmérője csak 0'05—0'036 m. voltak. Ez a legkisebb morzsolókö, mely eddig Vattinán napfényre került.

Agancsból való 2 lemetszett vég és egy késnyél. Ez utóbbi igen csinos darab (II. t., 10.). Végéből, mely körszelvényt alkot, van csinálva. Hossza 0'122, átmérője 0'11 m. Azon oldalon, hol a penge volt megerősítve, 0'011, a közepén 0'017, az alsó végén 0'02 m. vastag. Közvetlenül az alsó, korongot mutató, vég felett kissé összeszorúl. A vékonyabb, felső végén 0'026 m.-nyire bronzfűrészszel eszközölt 0'001 m. széles bevágás van, melybe a hiányzó penge töve egy vékony szöggel, melynek lyuka 0'003 m. átmérőjű, volt erősítve. A mély bevágás a pengető számára, valamint azon körülmény, hogy a nyél belső oldalán alig észrevehető barázda van, azt engedik következtetni, hogy a pengét behajtaní lehetett. A késnyél simára van kidolgozva és fent és lent bevéssett harántos, a közepén két harántos vonással és a közökben 0'005 m. átmérőjű, középkönn ponttal bíró körökkel van díszítve. Állapota meglehetősen jó. Csak fent a pengét tartó szög lyukainál kitörött az egyik oldal; az alsó végén pedig az agancs vastagabb levén, a likacsos belső rész tűnik fel az egyik oldalon. A hallstatti sírmező több ilyen behajtható pengéjű «zsebkést» szolgáltatott. Ott is a nyelek, a csont- és agancsdolgokon előfordulni szokott, jellemző körökkel van díszítve (Sacken: Das Grabfeld von Hallstatt, 87., 88. és XIX. t., 4., 5. és 6. ábra.).

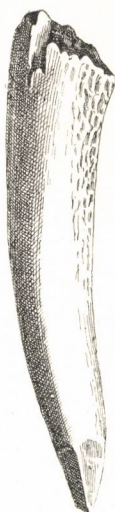
Az agyagdolgok közül első sorban azon edényt említem, mely a tűzhely alatt, 0'03 m.-nyire állott (VII. t., 55.). Ez 0'16 m. magas; talpátmérője 0'11 m. és szájaé 0'20 m. Falvastagsága 0'008 m. Oldalfala majdnem egyenes és függőleges. Csak a perem felső széle van apró vonásokkal díszítve. Az oldalfal közepe táján 5 kettős csücsök van elhelyezve. Anyaga homokos durva, színe sárgás-szürke. Majdnem azt lehetett gyanítani, hogy kőkori emlék. Valószínűleg áldozat-félét képezett. Szájszéléből egy darab kitörött, de megvan. Tartalma finom homok volt. — Volt továbbá két töredékes füles bögre. Egy két-fülűnek alsó fele. Egy kisebb vonaldiszes fületlen csésze sérült szájszéllal. Három kisebb fődő négyszögű karimával; töredékesek; az egyik sárgás színű és csúcsosan van díszítve. Egy edényfogantyú, 0'10 m. hosszú. Egy kisebb lapos golyóalakú gyöngy; ép. Egy másik gyöngy fele. Egy füles agyagkanálnak tojásdad alakú, 0'06 m. hosszú, feje. És egy 0'19 m. magas agyaggula, tetején nagyobb benyomással.

Ezen szállítmány legérdekesebb darabja azonban egy agyagból készített, bikafejet ábrázoló dombormű (VI. t., 41 a. b.). Úgylátszik valamely nagyobb edénynek oldalékitménye volt, mivel a háta homorú és a fej oldalai törést mutatván, edényfalra engednek következtetni. Színe szürkés. Kivitele ügyes kézre vall. Állapota meglehetősen jó; a két szarv letörött és a fülhegyek is. Csak az a különös, hogy a homlok, ill. a fej teteje és az orr körlapokat képeznek, a többi mind a természet után készült. Az egész töredék 0'11 m. hosszú, ill. magas és 0'10 m. széles. A száj nincsen külön megjelölve, az orrlyukak megvannak. Az orrot képező kör lapnak átmérője 0'026 m. Az orr felett két párhuzamos harántos vonal van; a fejet képező kör alatt pedig ilyen három látható. Ezeket összeköti az orr nyergén három párhuzamos függőleges húzás. A két kör közti távolság 0'06 m. A két szem két apró csücsökből áll, melyeknek közepén egy-egy pont van betűzdelve. Ezek mellett vannak a vízszintesen álló fülek. A fülek fölött voltak a szarvak, melyekből csak a törészletek szemlélhetők. A szarvtő hengeralakú, 0'02 m. átmérőjű s három párhuzamos harántos vonallal van díszítve. A fej tetején lévő kör lapnak átmérője 0'03 m. Daczára annak, hogy a marha-, illetőleg bikafő és az egész marhaalak bronzból a prähistoricus művészet emlékei közt nem ritka, ezen darab hazai ilyenemű leleteink közt előkelő helyet foglal el. Ezt biztosítja neki arányainak szabályossága és kivitelének csinosága.

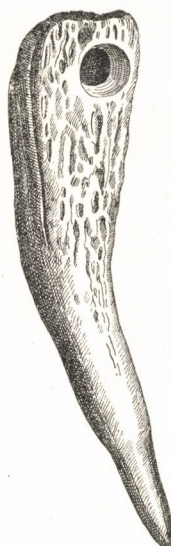
A hallstattkori állatalakokat ábrázoló szobrocskák között a szarvasmarha a ló- és a madár-idom mellett első helyen állott (M. Hoernes: Urgeschichte der Kunst, 498.). Az egész alak mellett a fej, melyet például az egyiptomiak szentnek tartották, nagy szerepet játszik (U. o. 500, 501.). Az ökörféj gyakran fordul elő mint csüngődísz vagy edényeken, sőt a lakásokon is mint ékitmény. Az első vaskorban a szarvasmarha alakjával és fejével sűrűen találkozunk. A szarvasmarha fejének összeköttetése az edénynyel ősrégi. Sokszor a füleken látható. Így Hallstattban (Sacken: Grabfeld von Hallstatt, XXIII. tábla, 2. és 3. számú ábra). A versecz-ludosi temető urnamellékletei között nem egy kis agyagbögre füle ökörfőre emlékeztető feltevénynyel bir (Arch. Közl., XX. k., I. t., 30. ábra és u. o. 50. l.). Sokszor az ökörféj az edények oldalfalait is

15.

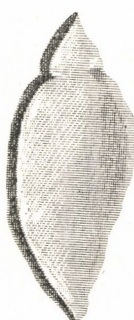
16.

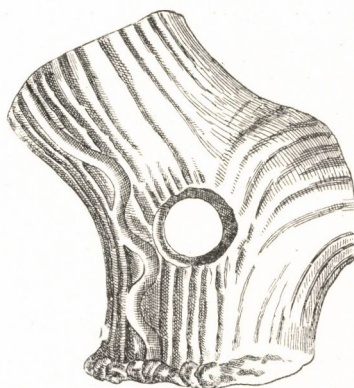
17.

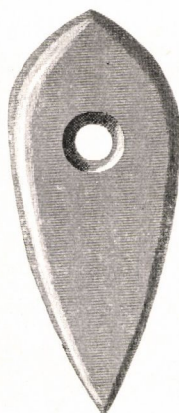
19. a. b.

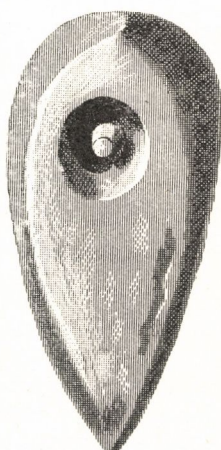
20. a. b.

18.

21. a. b.

22. a. b.

VATTINAI LELET. III. TÁBLA.

diszít. Így ismerünk Alsó-Krainából a Skt.-Margarten melletti sírhalmokból vázakat négy—négy bikafőalakú feltevénynyel (Heger Ferencz közlése, Mitth. d. præhist. Comm., I—2, 76.). Továbbá Stájerországból: Widemről, valamint Wies környékéről (Mitth. der anthropologischen Gesellschaft, XV. k., XII. t., 7. ábra). Végre Alsó-Ausztriából Gemeinlebarnról (Mitth. d. præh. Comm., I—2, 66. I., III. t., 1. és 2. ábra).

Agyagedények szarvasmarhafejalakú ragasztékokkal Trójában, Cyprosbán és Mykenæben korán lépnek fel s ezáltal a neolith-korban szórványos (Csehországból: p. u. a Praga melletti Podhabából és a Smichov kerületben levő Cerny Vul-ból) és a hallstatti korszakban meglehetősen gyakori jelensége ilyen protomoknak középeurópai agyagedényeken eredetében délkeleti befolyásokra megy vissza. (Hoernes: Urgeschichte der Kunst, 701.).

Junius 5-én kaptam az utolsó szállítmányt. Ebben volt egy szienit balta élefelőli töredéke, egy kvarczbuzatörő és egy válú alakú malomalj. A többi mindenféle edénytöredék volt, köztük egy füles kanál darabja is.

Ezután szüneteltek az ásatások augusztus második feléig. Augusztus 25-én ismét künn voltam. Az eredmény a következő volt: három buzatörő: egy gránit-, kettő kvarczból; egy kis köszörűkő palából; egy szienit balta középső része; egy szerpentin csákány hegyes fele, mindkét eszköz-nyéllyukas; egy ép nyéllyukas agancsbalta; egy ugyanolyannak töredékei; három levágott agancsvég; egy füles edény, 0.11 m. magas, keskeny talppal, vastag csőalakú füllel, sérült; egy gömbölyű agyaggyöngy; egy csonka füleskanál; egy lángborító oldaltöredéke; egy csészefödő (csonka); egy talpcsöves edény nagy hengeralakú lábtöredéke; két négyszögű agyagtáblának sarktöredéke; 18 edénytöredék, köztük háromféle nagy díszes tálnak darabjai, urna-, gabonatarató s egyéb töredékek.

Augusztus 28-án fejezték be a Haslinger-féle földön egy keletről-nyugatra huzódó 28 m. hosszú és 2.5 m. széles darab leásátását. Ezen terület hosszában három tűzhely volt. Innen vettem át szeptember 2-án 15 tárgyat. Ezek a következők: egy ép feketés, egyfülű bögre 0.09 m. magas, az ansa lunata-fül 0.02 m.-rel emelkedik a szájszél fölé. A szájszélnek a fülnek átellenében álló része csúcsba szögell ki. A talp aránylag kicsiny. A hason és a nyakon egyenesek és görbék képezik a díszítést (V. t., 34.); egy ép kétfülű, 0.08 m. magas edényke; két kétfülű bögre töredéke; egy durva készítésű kerek tálcza, átmérője 0.075 és magassága 0.025 m. (VI. t., 36.); egy talpcsöves edény, durva kivitel, magassága 0.06, felső csészének átmérője 0.09 m.; egy nagy agyagkanál feje, nyele letörött, kerek fejének átmérője 0.09 m.; négy edénycserép, díszítéssel; három agancsvég; egy kettősagancsvég, mely az alsó részen át van fúrva.

Augusztus 30-tól szeptember 2-ig a fenti részlettől nyugatra a vasút felé, egy újabb, 14 m. hosszú és 11 m. széles, 1.10—1.25 m. vastag hamusréteget hordtak le. Itt öt tűzpad volt, a közökben durva készítésű, legtöbbször mozsáralakú hamvvedrek fordultak elő. A föld a hosszantartott szárazság következtében nagyon kemény lévén, a legtöbb tárgy, első sorban az edények, csak töredékekben kerültek napfényre. Szeptember 2-án hoztam haza két kőbaltának

élefelőli töredékét, egy gömbölyű és egy hosszúkás buzatörőt, két csonka agancsbaltát, három lenyesett agancshegyet és végre 28 különféle cserepet. Az utóbbiak közül megemlítenők : egy talpcsöves edény felső oldala lesimitva és bekarczolt rajzzal díszítve van. A tálcza 0'09 m. magas, belső átmérője pedig 0'30 m. lehetett. Üres lába 0'08 m. átmérője volt. Csinos darab (IV. t., 25. á.) Továbbá két négyszögű agyagtábla sarkötredéke. Ikeredények oldalötredékei és fülei. Czfírázott urnák darabjai. Táltötredékek. Különös alakú edényfülek. Végre egy kis 11 szögletű füles edényke maradványai. Ezen időben talált egy fuvaros a gödör keleti részében egy patkóalakú réztárgyat, mely a munkások leírása szerint bronzsarló volt. Elkallódott. Szeptember 2—4-ig ismét egy 14 m. hosszú és 11 m. széles területen hordták le a homokot fedő földet. Itt három tűzhely volt, melyek négyszögű alakkal bírtak. A tűzpadoknak nyugatra néző oldalán 3—3 «tűzi kutya» állott 2—3 dm.-nyire a tűzhely széletől s ugyanannyira egymástól sorban. A gúlak nem állottak egyenesen, hanem nyugat felé dölve találtattak. A legtöbb edény és tárgy a tűzhelyek mellett fordultak elő. Most is a tűzpadok közti területen hamvedrek voltak, de azok csak darabokban összezúzva hozattak napfényre.

Az itt előkerült lelettárgyakból szeptember 5-én a következőket vettem át: 10 buzatörőt, 1 kis kőbaltának éle felőli darabját és egy gömbölyű, szépen csiszolt buzogányfőt, nyéllyukkal, melynek átmérője 0'018—0'021 m. Agancsból volt egy 0'15 m. hosszú, ép és egy töredékes balta, valamint 3 lenyesett vég. Edény volt 5 ép és 17 töredékes, köztük néhány nagyobb egyszerű egyfülű csésze s 2 lángborító töredéke. Három agyaggula 0'13, 0'13 és 0'16 m. magas; az egyik tetején újjal benyomott pont. Négy föld s pedig azokból a különös alakú csészéken előforduló cifra fajtából 2 s 2 egyszerű; az egyik kis csészére való lehetett, felső oldalán alkalmazott füle letörött, — a másik aránylag nagy, úgy, hogy nagyobb edényre való volt, de külön találták. Korongjának átmérője 0'16 és vastagsága 0'02 m. Füles; ép. Volt végre 4 ép és töredékes füles kanál és 3 ép és töredékes lapos agyagkarika. Bogicsnál pedig maradt ezen leletekből egy ép balta serpentinből, egy ép bögre és 3 agyagkarika; Oszuszkynál 1 bögre, 3 agyaggula s több cserép. A munkások kezében végre 3 malomalj és 2 agyaggula. Szeptember 10-én és 11-én ismét a gödör északkeleti sarkában, a Naschitz-féle földön, egy 15 m. hosszú és 5 m. széles területnek földje hordatott le. Itt 1 m.-nyi mélységben 9 tűzpad volt, melyeknek alakja szintén négyszögű volt. A legtöbb tárgy ezek mellett találtatott s itt is a tűzpadok környékén urnasírok voltak. Szeptember 12-én hoztak be a munkások: 1 bronz-, 7 kő-, 1 agancs- és sok agyagtárgyat. A bronztárgy egy igen csinos, ép 0'24 m. hosszú harci balta (I. t., 1 a. b.). A hengerded köpű erősen van kiemelve, 0'09 m. magas, 0'016 m. belső átmérőjű s külsején harántos hornyolatokkal díszítve. A köpű mögötti tag körded formában szélesedik ki s 0'055 m. hosszú. A penge 0'16 m. hosszú, a tövén 0'12 és az élnél 0'18 m. széles, tehát aránylag keskeny; de az élnél 0'004 és a tőnél 0'02 m. vastag, miáltal pálczához hasonlít. A penge és a köpű mögötti tagok szélei kettős vonallal szegélyezvék. Teljes analógiája dr. Hampel József: Bronzkor, I. k., XXI. tábláján, 6. szám alatt látható. Magyarországi típus; de

másutt is gyakori alak. Így Csehországból is ismeretes (M. Much: Præhist. Atlas, XXV. tábla, 1., 2. és 14. ábra.). Kőből 6 buzatörő és egy csiszolt balta volt a szállítmányban. Ez utóbbi azonban a munkás által sérült meg. Hossza 0'13 m., szélessége 0'06 és magassága 0'04 m. Nyéllyukának átmérője 0'02 m. A fok éllel bir. Agancsból egy kerek nyéllyukkal biró, 0'09 m. hosszú kalapács és 2 agancshegy sorolandó fel. Az agyagdolgok közül első sorban megemlítendő egy edény, mely hízott disznót ábrázol s meglehetősen ép. A bronzkori dolgok közt nem ritka a disznó utánzata. Bronzból csüngődíszül szolgál egy alak, mely Gerendről az erdélyi múzeumban őriztetik (Hampel J.: Bronzkor, I. k. LXVIII. t., 4. sz.). Agyagból többször fordult elő Pilinben, s ezek gyermekjátékszerűül szolgálhattak (U. o. LXXI. t., 7. ábra). Gyönyörű tömör szobrocska találtatott a tolnavármegyei Bába község határában, az ottani «Öreg-hegy» nevű őskori erődítmény meredek partja tövében; ez 0'08 m. magas és 0'11 m. hosszú. Szép kivitele miatt Wosinszky etrusk műnek tartja (Tolna, II., 574. s u. o. 534.). Hasonló, de durvább munka Szönyön találtatott. Velem-Szent-Vidről egy harmadik ismeretes (Arch. Ért., U. F., XVIII., 80.).

A vadkan alakja a La Tène ízlésnek is kedvencz motivuma s azután majdnem változások nélkül maradt fenn századokon keresztül. A gerendi lelet-től kezdve a Neuy-en-Sullias-ban római felirat társaságában előkerült régiségekig egyforma modorban van ábrázolva, a hogy harczra készen bátran helyezkedik lábaira. Még a Vikingek korának kezdetén is szerepel (Reinach S. az Arch. Ért. kötetében, U. F., XIV., 398.).

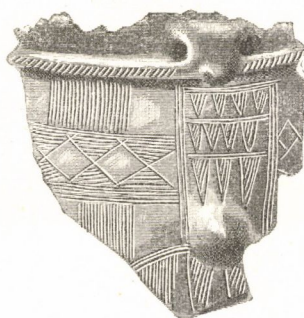
Wosinszky a vadkan alakokat a keltákról származtatja (Tolna, II., 574.), a kikenél a vaddisznó kultusa általánosan elterjedt s szentélyeikben (mint Sopronban, Arch. Ért., U. F., VI., 113.) s főleg érmeiken nagyon gyakran találjuk a vadkant; ép úgy, mint a rómaiaknál a nöstény farkast s az itálusoknál a borjut.

Vattinai tárgyunk azonban nem vadkan, hanem hízott nöstény disznó s rendeltetésére nézve függő edény. Művészi felfogás és kivitel dolgában pedig a hazai és ausztriai állatalakokat ábrázoló őskori szobrocskák és edények jobbjai között említendő.

A vattinai alak (VI. t., 42., a rajz nem igen sikerült) igen csinos kivitelű s ügyes kéz műve. Kár, hogy a bal elő és hátsó lábai és farka hiányzik. Hossza 0'155 m. Magassága a nyaknál 0'09 és a hátnál 0'08 m. A lábak 0'025 m. hosszúak, idomtalanok, egyenesek, a tülkök bemetszés általi megjelölésével. A fej karakterisztikusan van alkotva. Az orr tompa. A két szem két benyomott vastag pont által van megjelölve. A két fül csavart és erősen kiálló. Az edény szürkés-vörhenyes színű, felülete le van simítva és párhuzamos vonásokkal s itt-ott pontokkal díszítve. Egy helyt észrevettem, hogy a vonalak krétaszerű anyaggal voltak kitöltve. Az állat háta közepén van egy tojásdad alakú 0'05—0'03 m. belső átmérőjű nyílás. A nyílásnak két végén pedig egy-egy apró lyuk látható, miből következtethetni, hogy ezen edényt felfüggesztve használták.

Egy ilyen másik edénynek fejtőredéke. Ennek a színe fekete (VI. t., 43 a. b.).

A magyarországi figurális edények közül citál Hampel J. néhány üres

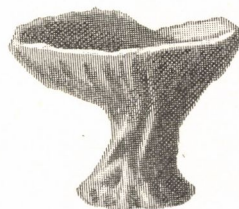
23. a. b.

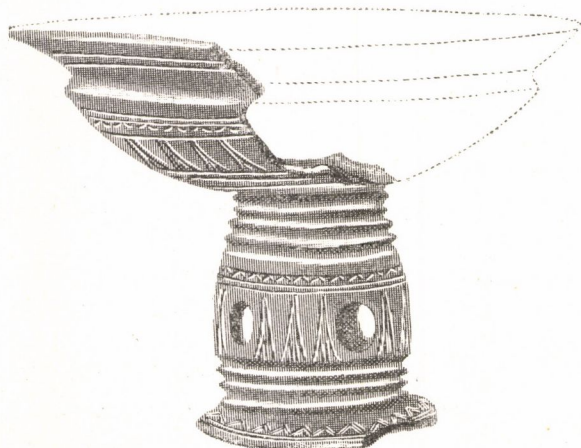
24.

26.

27.

25.

28.

testü madáralakú bronzedényt, mely a vattinai edényekkel rokoncélú lehetett, miért is ezeket szintén felhozni kell. Ugyanis van két rejtélyes testü madáridom (Hampel J.: Bronzkor, I. k., LXVII. tábla, sz. n. *a. b.* ábra és LXVIII. tábla, 5 *a. b.* ábra), mely első tekintetre talán lámpának látszhatik, mert felső nyílásának szélén egyiknél két-két ellentett lyuk van, a másíknál ugyanott egy-egy kiálló fül szolgált felfüggesztésére. Ezentúl azonban az edény közelebbi céljának megállapítását nem vihetjük. Mint függő edényke, talán szinte lámpa, két madárfővel (U. o., I. k., LXIX. t., 7 *a. b.* ábra), legszorosabban csatlakozik az ürestestü madár edényekhez (Hampel J.: U. o., III. k., 168. l.). Két emberi láb, az egyik a bal, a másik a jobb láb. Ez utóbbi megvan egészen a térdig, az előbbiből csak az alsó rész a bokáig. A talpok hossza 0'062 és 0'064 m. A két disznó-alakú edény és a két lábtöredék elszórtan fordultak elő tűzpadok mellett. Az edények és cserepek csoportja képviselve voltak urna-, tál-, csésze-, láb-, földel- és pálczatöredékekkel.

Ezen időben egy munkás egy tűzhelynél egy bronz tárgyat talált, melyet eltitkolt és később Manzin Lajos földbirtokosnak eladott. Ezen tárgy, a mint azt 1898-ban megtudtam, fölnélküli bronz tokos véső volt.

Szeptember 14-én kirándultam a lelethelyre. Ekkor kaptam Bogics és Oszuszký tárgyait. A Bogicsnál volt kőbalta magánkezekbe került. Ez kis méretei által tűnik ki. Állítólag csak mintegy 0'07 m. hosszú. A nyéllyuk mögötti rész, a foka, félkört alkot. Anyaga serpentin(?). Ezen nap szerzeményében volt kőből: 1 serpentinkealapács-töredék, 1 kis pala-köszörűkő és 10 buza-törő. Agancsból volt 11 lenyesett agancsvég, melyek közül egy a vastag végén keresztülfúrva volt hordhatás céljából (III. t., 17.). Két darabon meglátszik, hogy a lyukfurást tüzes szerszámmal eszközölték. Érdekes egy agancsvégdarabból készült határozatlan rendeltetésű tárgy czifrázata által. Ez kissé hajlított, a két végén lenyesett henger (II. t., 11.). Felső vastagsági átmérője 0'012, alsó átmérője 0'020 m. A tárgy hosszának közepén 0'02 m. hosszú és 0'008 m. széles lyuk van, melynek következtében a tárgy egy modern furónak fogantyujához hasonlít. Felülete le van csiszolva és körökkel és félkörökből készült párhuzamos hullámvonalakkal izlésesen díszítve. Még a végek, a vágási lapok is kis körökkel ékesek. Agyagból volt: 6 gula; kettőnek tetején újjal benyomott köralakú mélyedés; magasságuk 0'14—0'16 és egyé 0'20 m. Ez utóbbi igen nehézkes példány, alapja 0'12—0'14 és teteje 0'08—0'08 m. Egy agyagkarika. Egy töredékes kanál nyéllel. Nagyon örültem, hogy a minap behozott talpcsőves edény tálához most az üres lábat kaptam (IV. t., 25.). Ez 0'13 m. magas, fent 0'06, lent pedig 0'07 m. belső átmérőjű s harangalakú. Az alsó szélén 0'02 m. széles karimája van. A közepén 4 0'025 m. átmérőjű kerek lyuk, ezek alatt és fent 4—4 harántos hornyolat fut párhuzamosan körül. Azonkívül bekarczott vonalakkal is van díszítve. Ez már a második talpcsőves edény, mely alakjának csínossága és díszítésének szépsége által kiválik. Egy másik talpcsőves edény durva kivitelű ugyan, de oly kicsiny, hogy csak gyermekjátékszerűül szolgálhatott. Ez 0'045 m. magas Tömör. Alapja 0'025 és felső, csészealakú része 0'035 m. átmérőjű (IV. t., 27.). A töredékes edények közül megemlítendő két lapos, széles-hasú díszedény, szűk rövid nyak-

kal és ugyanolyan talppal; továbbá egy füles csésze. A cserepek közt megint sokféle változás kimutatható. Köztük volt lángborító töredéke is. A most folyamatban volt munka egy tűzpadot hozott napfényre, mely 3,5 m. hosszú és majdnem 5 m. széles volt. Két esetben láttam, hogy a tűzpad alatt 0,3 m.-nyire egy másik hasonló réteg volt, mi hosszabb tartózkodást egy helyen bizonyít. Ezen utóbbi tűzhelynél is 3 «tűzikutyát» leltek, melyek közül 1 ép. Ezek fekvő helyzetben csúcsal nyugat felé voltak elhelyezve a tűzpad széléhez közel. Szeptember 19-én vettem át a fent említett agyaggulán kívül 8 malomaljat, 6 buzatörőt, 1 agancsbaltát, 3 lenyesett agancsvéget, 2 agyaggyöngyöt, 8 töredékes agyagedényt és 12 cserepet.

A malomaljak közt volt egy aránylag nagy példány, hossza 0,46, átlagos szélessége 0,22 m.

A gyöngyök közül az egyik kúpalakú 0,035 átm. bázissal és 0,018 m. magassággal. A másik kissé lapos gömb, mely az oldalon bevágva, 5 hegyű csillagra emlékeztet (VIII. t., 61.).

Az edények többsége kétfülű bögre az ismeretes két típusból. Van két szűrőedény, az egyik sérült, magassága 0,08, szájmérete 0,13 m.; a fül az oldal közepe felett van. A másik példánynak csak a fele van meg. Magassága 0,065, szájmérete szintén 0,13 m. A fül a szájszél fölé emelkedik. Van végre 2 ikeredény füle, 1 táblának sarka és 1 csolnakalakú edény csücsötöredéke, mely igen magas edénynek maradványa (0,075 m.).

Ezután szünetelt a munka egészen október 14-ig.

Október 4-én kaptam 4 edényt, melyek a munkások által már tavasszal találtattak. A kisebbik gyakori alak, a nagyobbik azonban abból a fajtából, mely szűk nyakkal és ugyanolyan talppal s lapos széles hassal birnak és melyek gyakran azokkal az érdekes fedőkkel vannak ellátva. Magassága 0,11 m., miből 0,006 a talpra, 0,09 a hasra és 0,014 m. a nyakra esik. Nyakának belső átmérete 0,06, hasáé 0,14 és talpáé 0,035 m. Ép, vörhenyes színű; a kihasasodáson 4 csücsök lefelé keresztül fúrva. A has felső felén egyenesekből képezett czifrázat, melyben schraffirozott háromszögek a főszerepet viszik (V. t., 35.).

Október 14-én ismét folytatták a földlehordást. Ugyanazon hó 16-án hozták be a következő dolgokat:

Egy serpentin-balta használati nyomokkal. Hossza 0,08 m. Éle kevésbé kihajló; foka is éles volt, de ütések által altompult. Nyéllyukának átmérei 0,015 és 0,018 m. Két agancsbalta. Az egyik rózsás részből, a másik vékony végből készült: hosszúságuk 0,15—0,15 m. Egy, alapjukkal egymásra helyezett csonka kútból képezett agyaggyöngy; sérült. Egy lapos agyagkarikának fele. Egy agyagkanál fejtöredéke. Két kis agyagedény; csonkák; s néhány cserép. Végre egy vörösre égetett 0,11 m. magas agyagkúp, melynek alapja 0,06 m. átméretű. A «tűzi kutyának» kúp alakja Vattinán még nem fordult elő; valamennyi eddig talált — pedig meglehetősen sok volt — gula-alakú volt. Október 20-án utolszor a lelethelyen voltam. Most nem dolgoztak. De mégis hoztam magammal néhány töredéket. Egyebek közt: egy lángborítónak két töredékét, két földéldarabot, két táblasarkot, három ikeredény töredékét, két agancsrésztet vágási nyomokkal s egy malomaljat. Később ismét néhány napig dolgoz-

tak, s ezen alkalommal a következőket lelték, mit október 30-án hoztak be a munkások: 1 baltatöredék serpentinből, 1 kvarcz morzsolókő, 1 középnagyságú és 1 kis edény, 1 agyaggyöngy, 1 agancsbalta és 3 levágott agancsdarab.

1897-ben a gödör északi széle hosszában váltakozó szélességben 1000-nél több négyszögméternyi területről hordták le a homokot borító földréteget. Csak a közepén hagytak meg egy kis darabot érintetlenül, mert itt a humuszréteg 2.1 m. vastag lévén, nem fizette ki magát a munka. A többi helyeken a földréteg vastagsága 0.9, 1.2 egészen 1.7 m.-ig, a mint az említett közép-résztől közelebbre vagy távolabbra esik.

Ezen lehordott területen 35-nél több tűzhelyet tártak fel. Ezeknél folyt le az őslakók élete s azért ott a legtöbb lelettárgy is gyűjtetett. Ott voltak az égetett földrögök vesszőbenyomatokkal, a gunyhók maradványai is. A tűzhelyeket 0.03—0.05 m. vastag vörösre égetett földréteg képezte; alakjuk kör volt, de fordult elő aránylag nagy hosszúnégyszögű is. A tűzhelyek közti területen gabonatartó nagy agyagedények, összezúzott hamvvedrek, sőt egy esetben kinyújtott tagokkal fekvő és két esetben gúggoló helyzetben lévő emberi csontvázak is találtattak. Ezen leletek is mutatták, hogy Vattinán lakások és sírok össze-vissza voltak elhelyezve és hogy ott sem külön telep, sem pedig külön elhelyezett temető nem volt.

Az összes 722 tárgynak az anyaga bronz, kő, csont, szarvasagancs és agyag. Bronzból ismét aránylag kevés találtatott, csak 5 darab fordult elő, melyek mind egyszerű, ismeretes típusok: lándzsahegy, tű, tokos véső, sarló és harci csákány. Ez utóbbi csőalakú nyéltokjával magyarhoni típus.

Kőből valók, mint új alak, egy gömbalakú buzogányfő, továbbá kalapácsok és balták, valamint egy amulett(?). A balták túlnyomóan szienitből valók és vagy éles vagy kerek fokkal birnak.

A szarvasagancsdolgok közül első helyen a csiszolt és vésott tárgyak említendők: üres henger, korong, «zsebkés»-nyél és pálczára(?) való fogantyú, a hallstatti korszaknak díszített agancsdolgait jellemző cifrázattal. Dél-Magyarországon ezek az első ilyenmű régiségek. A többi szarvasagancstárgy közt van sok kalapács, balta és lenyesett és hegyezett agancsvég.

A legtöbb tárgy agyagból való, köztük aránylag sok jó fentartású, mert a laza homokos humusban az edények, kivált a kisebbek, nem voltak annyira az összezúzásnak kitéve. Ezen agyagdolgok adják meg a vattinai leleteknek az igazi jelentőséget. Mert ezek csinos s néha különös alakjuk, valamint szép kidolgozásuk és érdekes cifrázatuk által méltóan vonják magukra a régészek figyelmét. A hallstatti kor hazai keramikai emlékei közt előkelő hely van számukra biztosítva.

Az eddig ismert urnaalakhoz egy ötödik lépett tavalý: a palaczkalak. Gazdag választékban kerültek elő tavalý nemcsak a cifrázott sacralis célú edények, hanem kaptunk sok fazék- és csészealakú edényt is, melyeket egyszerűségük és elhelyezésök által főzőedényeknek tartani lehet. Volt azonkívül sok agyaggula, gyakran egyenes keresztrel vagy ponttal a csúcsán, agyagtábla s egyszer agyagpálca is. A kétfülű kis edények egy fajtájából (V. t., 29.) egyszer egy tűzhely mellett 7 darab körben volt felállítva, mi csak áldozatra

33.

32.

31.

34.

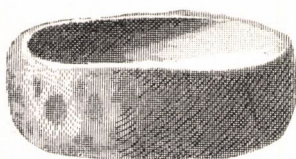
29.

38.

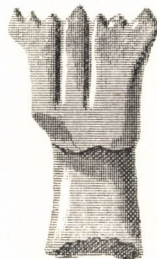
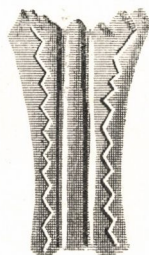
35.

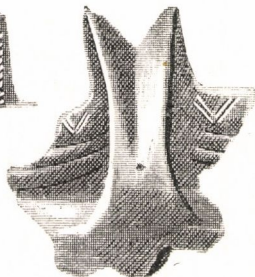
36.

37.

39. a. b.

40. a. b.

35.

következtetni enged. Az ezen edényeknek másik neméből is (V. t., 31.), ép úgy, mint az előbbiből, a mult évben több ép példány került elő. A lapos hasú csészék is, melyek csinoságuk, de főleg különös födelük által tűnnek szembe, több darabot szolgáltattak. A talpcsöves edények csoportja két nagy cifrázott (IV. t., 24. és 25.) és több apró gyarló példánnyal (IV. t., 26. és 27.) vannak képviselve. Az előbbieket oly csinosak, hogy ritkítják párjukat Magyarországon. Volt azután lángborító, szűrőedény, csolnakalakú edény, sőt egyszer egy agyagtölcsér is; továbbá több kanál, korong és gyöngy, köztük egy-két cifrázott is; végre 2 lábutánzat. Legérdekesebb azonban a disznó-alakú edény és a disznófejet és bikafőt ábrázoló edényrészletek, melyek Magyarországon határozottan ritkaság számba mennek.

Megemlítendő végre, hogy a kétfülű urnamellékletül szolgált bögre típusok első fajtája, mely erősen vályúzott két füllel van ellátva és melynek szájszéle két hegyes csőrt képez (V. t., 31. és 33.), eddig Dél-Magyarországon még három helyen, de csak egy-egy példánnyal konstatáltatott. Az egyik Sándoregyházon fordult elő 1895-ben, midőn ott a homoliczi magaslatról gátépítésre anyagot hordtak. Ezt Pancsován Szmik Antalnál láttam. (Milleker Bódog: Dél-Magyarország régiségleletei, I., 100., 101.). A másikat 1896-ban Pancsován lelték, a Pánta-féle téglavetőnél és ez jelenleg Fehértemplomon Böhm Károly tulajdonában van (U. o., 88.). A harmadikat Verseczen találták, midőn 1898. nyarán a Csatorna-utczában az új földalatti csatorna medrét ásatták. Ez a verseczi múzeumban őriztetik.

★

II. Az 1898. évi leletek. 1898-ban márczius 21-én kezdték meg a munkát a gödörben. A Haslinger-féle földön s pedig a tavaly a gödör közepének északi oldalán meghagyott 2'2 m. vastag részlettől nyugatra fekvő lehordott résztől ugyanazon irányban egy 20 m. hosszú és 18 m. széles területről hordták le a humust, mely a keleti oldalon 1'75 m., a nyugatin pedig 1'45 m. vastag volt. Április 2-án fejezték be a munkát. Itt is az 5 előfordult tűzhelynél a szokott malmok, szerszámok és edények találtattak s a tűzhelyek közti területen a gabonatarató edények és sírurnák konstatáltattak. Két emberi csontváz is hozatott napfényre, melyek hanyattfekve nyugat felé néztek. Ezek mellett sem voltak mellékletek. Most is volt kettős, egymásfelett elhelyezett tűzhely. Az alsó 0'1 m.-nyire a homok felett volt, a felső pedig 0'6—0'7 m.-nyire feljebb következett. A tűzhelyek 0'01—0'03 m. vastag vörösre égetett föld tapaszrétegből állottak. «Tűzi kutya» vagy egy tucsat volt, de többnyire eltörtek. Hallottam, hogy 4—5, néha 0'1 m. hosszú tűzköböl készült késpenge is előfordult, de ezek elkallódtak. Fémolgót sem találtak, még a nyomát sem konstatálhattam. Volt azonban a lelettárgyak közt egy palás kődarab a kőszőrülés által okozott vájattal.

Márczius 27-én vettem át a munkásoktól az első szállítmányt. Volt benne 5 kőgolyó, 1 ép és 1 töredékes kőbalta, 2 agancsbalta és 5 megmunkált agancsdarab, 1 agyaggúla, 17 ép és töredékes agyagedény, 1 földő és 4 cserép, összesen 37 darab.

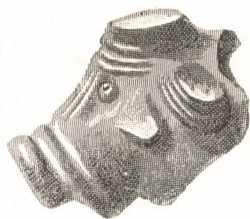
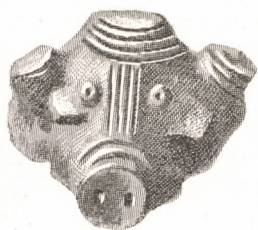
Április 3-án hoztak be 44 tárgyat, ú. m. 2 kőbaltatöredéket, 1 ép kő-

buzogányfőt és 2 kőgolyót, 11 agancsdarabot (köztük egy csiszolt és vésett késnyelet), 2 agyaggulát és 26 agyagedénytöredéket. Április 6-án rándultam ki a színhelyre s ekkor gyűjtöttem: 6 kőtárgyat (3 golyót, 2 buzogányfőtöredéket és 1 köszörűkövet), 3 agancsbaltát és 3 megmunkált agancsdarabot, 2 agyaggulát és 5 ép és töredékes agyagedényt és 53 egyéb agyagdolgót és cserepet, összesen 72 darabot. A 360 m² nagy terület szolgáltatott tehát 18 kőtárgyat, 24 agancsdolgót és 111 agyagtárgyat; eltekintve a tömérdek cseréptől és malomkőtöredéktől, melyeket a lelethelyen láthattam. A kőtárgyak közt volt egy ép buzogányfő és 2 olyan töredéke. Mind a háromnak lapos gömbalakja van; anyaguk gránit, csiszolásuk szép, nyéllyukuk kerek. Az ép példánynak magassága 0'042, szélességi átmérője 0'062 m. A nyéllyuk átmérője 0'021—0'018 m. Az első töredék méretei: magasság 0'045, szélesség 0'064 m. A második töredék magassága 0'049 m. Volt 1 ép és 3 töredékes balta; az utóbbi mind élfelőli darab. Az ép 0'11 m. hosszú, 0'04 m. magas és a 0'020—0'023 m. átmérőjű nyéllyuknál 0'065 m. széles. Az első töredék 0'085 m. hosszú és 0'039 m. magas; a második 0'10 m. hosszú és 0'024 m. magas; a harmadik 0'070 m. hosszú és 0'025 m. magas. Az ép és első két töredéknek anyaga szienit, a harmadik darabé serpentin. A köszörűkö egy nagy példány darabja, 0'015 m. széles és 0'004 m. mély vájattal. Anyaga finom szemcséjű homokkő (?) Kőgolyó 10 van. Hétnek az anyaga kvarcz, kettőé gránit és egyé serpentin. Agancsból megemlítendő első sorban egy üres, 0'048 m. hosszú kívül csiszolt és vésett henger, mely valamely fegyvernek vagy szerszámnak a markolata lehetett. Külső lapja, talán azért, nem egyenesen, hanem hullámvonalban van csiszolva. Alsó szélén egy egyenes, felette pedig párhuzamos félkörökből, melyek közepén pontok vannak, meanderdísz vonul körül. Aránylag jó fenn tartású, csak hosszában ketté van repedve. Ez már az ötödik czifrázott agancstárgy Vattináról (II. t., 8.). Agancsból készült továbbá 5 balta, 4 a rózsza feletti részből s egy kisebb vékony végből. Kettőnek a nyéllyuka négyszög alakúlag ki van vájva, a többi kerek, fűrt lyuk. Hosszúságuk: 0'26, 0'20, 0'17, 0'12 és 0'12 m. Van aztán egy végdarab, mely valószínűleg simító eszközzé van átalakítva; hossza 0'19 m. A többi agancstárgy hegyezett vég, vagy megmunkált részlet, a fűrészelés vagy vágás és nyelés nyomaival. Az agyagtárgyak közt van két középnagyságú edény, melyek azonban kissé sérültek. Az egyik 0'18 m. magas, díszítetlen, csak 0'06 m. magas nyaka alján van két apró fül. Szájszéle kissé ki van hajlítva. Szájának belső átmérője 0'10, hasáé 0'16 és talpáé 0'07 m. Feketés színű. A másik 0'15 m. magas. Szintén feketés színű és díszítetlen, csak a 0'04 m. magas ágakon van két kis fül. Pereme fölfelé álló. Szájának átmérője 0'09, hasáé 0'125 és fenekeé 0'075 m. Egy töredék egy talán 50 l. űrtartalmú mozsáralakú vörhenyes színű gabonatartóedénynek maradványa. Öt cserép pedig ugyanannyi hamvvedernek töredéke s pedig két palaczkalakúé, a rövid egyenes periméjű hengeralakú nyak alján kis fülekkel; továbbá egy gömbalakú urnának oldaltöredéke. Azokból a díszes tálakból, melyek például Verseczen a sírurnákon földül szolgálnak, 4-nek töredékét szereztem; egynek szögletes szájszéle volt. Érdekes egy nagyobb öblös, katlanalakú edénynek oldal- és fenéktöredéke. Magassága a külön tagozott nyakig

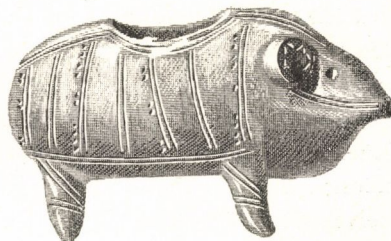
0·14 m. kihasasodásának legnagyobb átmérője a nyak alatt 0·26 m. Fenekének átmérője 0·11 m. Fenekének vastagsága 0·01, falvastagsága 0·007 m. Az edény belsejében, a fenék fölött, két 0·035 m. széles és 0·01 m. vastag s 0·20 m. hosszú szalagfűl, ívalakban keresztezi magát. A keresztezés helyén 0·035 m. átmérőjű lyuk van. Fala, ill. külseje, díszítetlen. Színe feketés (VI. t., 47.).

Tavaly (1897-ben) volt egy töredékes edény, melynek feneké fölött egy ívalakú fűl volt (VI. t., 48.) és a mit csak a mostani lelet segítségével voltam képes konstatálni, egy ilyen kettős, ill. keresztalakú fűlnek töredéke is. Az idén pedig a töredékek közt még három ilyen, a fenék felett alkalmazott, keresztbe elhelyezett kettős fűl darabja volt. Az ilyen edények tehát gyakoriaknak látszanak. A fenti példány egy tűzhely mellett, ill. attól mintegy 0·3 m.-nyire távol, taláztatott. Ezen nagy, mély taláknak, elhelyezésükből következtetve, áldozati céljuk lehetett. A Vattinán oly gyakori ikeredény-alakkal most is találkozunk. Van 14 közös fűl, 2 töredék, mely a két edénynek összeragasztását a hasnál mutatja és 1 töredékes edény. Ez utóbbi ritkaság számba megy, mert eddig csak egyes füleket vagy kis oldaltöredékeket leltek. A közös fűlből, a hasnál lévő összekötő hely és az egyik csészének két harmad részéből áll. A csésze 0·15 m. magas. Szájátmérője 0·13, hasáé 0·17 és a fenekeé 0·07 m. A közös fűl 0·07 m.-nyire emelkedik a két csak kevésbé kifelé hajlított szájszél fölé. A fűl, mint a legtöbb esetben, válúzott. Az edények maguk, díszítetlenek. Egy nagyobb fazékalakú edény, mely 0·15 m. magas, 0·045 m.-nyire a szájszél fölé emelkedő széles szalagfüllel bír, melynek felső részén csücsök van. Sérült; czifrázat nélkül. Az ismeretes kétfűlű bögrék mindkét fajtája képviselve van több példánnyal. Az egyik nemből (V. t., 29. ábra) 9 darab van. Valamennyi sérült. Kettő vörös, hét fekete színű. A legnagyobb 0·10 m., a legkisebb 0·05 m. magas (mindig fűl nélkül mérve). Olyan kis példány, mint az utóbbi, még nem fordult elő. A másik bögréfajta (U. o., 31. ábra) 10 példány által van képviselve. 4 közülök ép. Kettő vörös, a többi feketés. Magasságuk 0·06—0·11 m. Egyfűlű bögre, az urnamellékletek harmadik fajta, 3 volt (U. o., 32. ábra.). Egy feketés, gömbölyű, rovátkos hassal, de letörött füllel. Egy vörös, ötszögű hassal szintén csonka. Egy nyolcszögű hassal, vörös, ép.

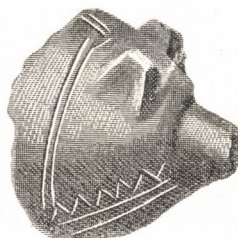
Azon széles és lapos hasú s különös alakú földővel bíró czifra, érdekes csészékből (Arch. Közl., Vattina, IV. t.) kaptunk ezen alkalommal 1 ép csészét, 1 csészének töredékeit, 2 sérült földőt és egy ugyanolyannak egy darabját. Az ép csésze vörhenyes színű, símitott felületű és egyenes és görbe vonalakkal czifrázott. Magassága 0·105 m., miből 0·01 a nyakra, 0·008 a talpra, a többi pedig a hasra jut. A szájátmérője 0·055, a hasé 0·13 és a talpé 0·04 m. A hasnak 4 helyén hosszúkás kicsücsödés van, mi által az majdnem négyszögű alakot nyer. A csücsökök felváltva 1 és 2 függőleges lyukkal bírnak. A másik csésze, melyből 2 hastöredék van, feketés, símitott és kifényesített; függőleges széles hornyolatok által sokszögűvé válik. Az első sérült földő nagyobb példány. Magassága 0·08, kúpalakú belsejének alsó belső világa 0·09, a négyszögletű karimának hossza és szélessége 0·13—0·13 m. A karimának 4 szögletében felváltva 2 és 3 függőleges lyuk. A tetején tompa csücsök, a felső részen vízszintesen körülfutó párhuzamos hornyolatok. A karima felső oldalán kettős párhuzamos

41. a. b.

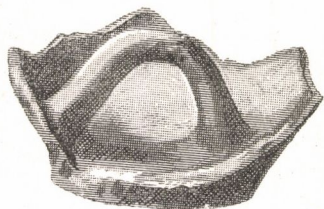
42.

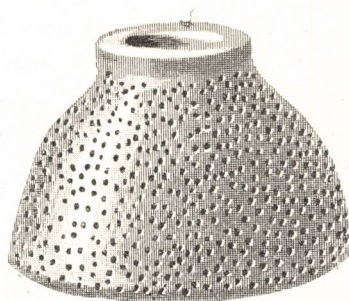
43. a. b.

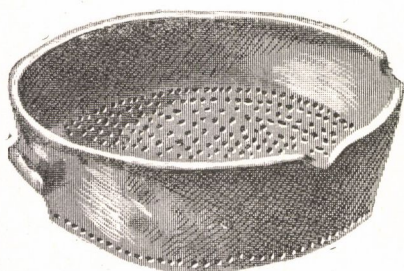
44.

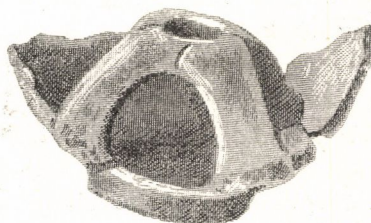
47.

45.

46.

48.

vonalak, a közők straffirozva. A nyílás külső oldalán két körülfutó vonás. A másik földő csak 0'065 m. magas, alsó belső átmérője 0'06, és karimájának hossz-szélessége 0'08—0'08 m. A karima szögleteiben kétszer, felváltva 1—2 lyuk. A földőtöredék a nagyobb példánynak sarkdarabja. Alakra hasonló a fenti csészéhez egy, melynek azonban két nagy, a szájszél fölé emelkedő füle volt. Színe feketés; czifrázata egyenesesekből áll. Magassága 0'08, külön tagolt talpa nincsen, hasa gömbalakú, egyenesen felálló nyaka 0'01 m. magas. Füles csésze, melyeknél a többnyire válúzott fül a szájszél fölé emelkedik, s melyek nincsenek czifrázattal ellátva, tehát kézi vagy konyhai használatra szolgálhattak, 5 töredékes számláltatott. Van olyan tálalakú kisebb csésze is, minők a sír-urnák szájában szoktak előfordulni. Szájszéle négyszögű alakot mutat, de csorbás. Jól ki van égetve. A külseje egyenesekkel és görbékkel van díszítve. Magassága 0'07 m. Keskeny nyakán apró ansa lunata-fül. 0'01 m. magas talpának átmérője 0'055 m. Erősen kifelé hajlított szájszéle egyik oldalának hossza 0'12 m. Egy ivópohár-fele. Magassága 0'07 m. Fenekének átmérője 0'07 m., szájáé 0'10 m. A csolnakalakú edények fajtája 2 csücsötöredékkel van képviselve. A talpcsöves edényekből 4 töredék van. Egy szűrőedény füles oldal-darabját és egy lángborító alsó széléből egy darabot kaptunk. Két csöves töredék locsoló kannaalakú edényeknek csöves része látszik lennie. Egy edény oldaltöredéke tág kiöntő csövel. Van azután két kis edényföldő. Az egyiknél a síma korongnak átmérője 0'06—0'065 m. A hornyolatokkal díszített felső részén szalagfűl. A másiknak az átmérője 0'05 m. Az alsó oldalon kisebb karima. A felsőn vonaldísz és apró fűl. Egy 0'10 m. átmérővel birt korongnak töredéke. Vastagsága 0'011 m. közepén lyuk, mely körül karima van. A karimás lyuk magassága 0'04 m. A korong kocsikerékhez hasonló. Egy ilyen ép korong, 0'05 m.-nyi átmérővel. Mindkettő fekete színű. Egy fekete színű, kúp-alakú gyöngy. Magassága 0'021, alapjának átmérője 0'04 m. Egy 0'02 m. vastag agyaghengernek 0'04 m. hosszú darabja. Egy ilyen ép példány, mely azonban csak 0'033 m. hosszú és 0'02 m. vastag. Egy négyszögű táblának sarktöredéke. Öt agyaggula. Az első 0'17, a második 0'165 és a harmadik 0'15 m. magas. Mindegyik tetején újjal benyomott mélyedés. A negyedik csonka; csücsa letörött. Az ötödik jól kiégetett példány s csak 0'095 m. magas. Volt végre egy égetett agyaglepény, melynek korong alakja van s 0'14 m. átmérőjű. Úgy néz ki, mintha egy nagy urna belsejének aljában formálódott volna.

A nagy hétben csak 3 nap dolgoztak. Ekkor egy új részletről hordták le a földet, mely részlet ismét nyugat felé 16 m.-nyi hosszában s 5 m.-nyi szélességben a vasútig terjedt.

A következő héten, 11—16-ig, a fenti részlettől északra, tehát a folyó felé, egy nagyobb ugyanolyan hosszú és széles területről hordták le a humust, mely itt a folyó felé emelkedvén, 1'45—1'75 m. magas volt. A két hétben összesen 160 m²-nyi terület dolgoztatott föl. Ezen területen 5 tűzhely volt. Ezek közül 3 kettős, azaz, az alsó felett mintegy 0'4 m.-nyire egy másik, újabb következett. Az utolsó tűzhely, a gödör északnyugati sarokban pláne 3 réteget mutatott fel 0'3—0'4 m.-nyi közőkben. Itt tehát háromszor volt lakás-alapítás. Most is a tűzhelyek közti közőkben urnasírok és gabonatartók voltak.

Ép urnát nem sikerült ugyan megmenteni, de megkaptuk a mellékelt kétfülű bögréket, melyekből mindig 1—2 a hamvveder mellett állott. Egyszer, egy alsó tűzhely mellett elhelyezve volt urna mellett egy szokatlan nagy példány a második fajtájából (Arch. Közl., XX., Vattina, III. t., 23. ábra) volt s e mellett 1 apró serpentin-balta és 2 nyéllyukas agancsszerszám, melyek csekély nagyságuk által tűnnek ki (VIII. t., 65 *a. b.*, 66. és 67.).

Azon szokás az őskorban, hogy a halottak mellé kis szerszámutánzatokat helyeztek, sok helyt konstatáltatott. Lengyelen többször találtak a sírokban apró kőeszközöket (Wosinszky M.: Das prähistorische Schanzwerk von Lengyel, III. k., 118. l.). Pilinben pedig bronzutánzatok voltak a sírokban (Hampel József: A bronzkor emlékei, I. k., LXX. tábla, 1—10. ábra.). Egy tűzhelyen sorban egymás mellett 5 csolnakalakú edény állott. Minden tűzhely mellett pedig, mintegy 0.3 m.-nyire annak nyugati szélétől 2—3 agyaggula állott, részint egyenesen, részint nyugat felé dölve.

Április 17-én hoztak be a munkások: 7 kő-, 9 szarvasagancs- és 34 agyagdolgot. A kőszerszámok között van 4 morzsolókő és 3 balta. A morzsolókövek közül 3 fehér, 1 rózsza kvarcból való. A legnagyobb példány szép gömbölyű és 0.10 m. átmérőjű. A balták közül 2 szienitből való és élt képező fokkal bir. Az egyik 0.13 m. hosszú, 0.03 m. vastag és (a nyéllyuknál) 0.055 m. széles. A nyéllyuk átmérője 0.021—0.019 m. Ép, csak az éle csorbás. A másik balta 0.11 m. hosszú, 0.021 m. vastag és a nyéllyuknál 0.052 m. széles. Nyéllyukának átmérője 0.018—0.019 m. Tökéletesen ép. A harmadik balta zöld serpentinből való és kicsisége által érdekes. A már említett urnasír-mellékletekhez tartozván, votívtárgy volt. Hossza 0.05, szélessége és vastagsága 0.03—0.03 m. Foka tompa, majdnem négyszögű s éle kissé kihajló. Teljesen ép (VIII. t., 65 *a. b.*). Az agancsdolgok közt van 4 balta, 3 lenyesett vég és 2 votívtárgy. A balták részben sérültek, kerek nyéllyukakkal. A végek bronz és kőszerszámmal vannak levágva. A 2 votívtárgy balta, ill. kalapács. Hosszúságuk 0.095 és 0.065 m. Ügyetlenül levágott agancshegyek fűrt lyukkal, mely utóbbiak közül a kisebbik 0.005, a nagyobbik pedig 0.009 m. átmérőjű.

Az agyagedények közül felemlítem első sorban ama két kétfülű bögre-fajt, melyek urnasírmellékletül szerepelvén, csínosságuk által tűnnek ki. Az egyik, mely erősen válúzott füllel és 2 csörrel bir, 5 példány által van képviselve. Egy szép vörös és teljesen ép; egy másik szürkés és szintén ép, de díszítés nélkül; a többi három sérült. A másik fajtából 6 darab van, melyek közül az egyik ép, egy másik aránylag igen nagy, de szűk talpa és 2 füle, valamint nyakának nagy része hiányzik. Ez is, ép úgy, mint a fenti kis ép példány, vonaldíszes, lesímítva és kifényesítve. Ez utóbbi urna mellett állott, mellette voltak a fent említett kő és agancs votívtárgyak elhelyezve. Különben az első fajtából való ép kétfülű bögrében is egy égetett szárcsontdarabka volt. Ez valamint a munkásoknak azon tapasztalata, hogy ezen két bögre-fajtát mindig nagyobb edény cserepei, urnák töredékei, társaságában találják, igazolják azt, hogy sacralis, ill. votív czéljuk volt.

Azokból a szép, lapos hasú és szűk rövid nyakú és ugyanolyan talpú csészékből, melyekhez azon különös alakú fődök tartoznak, 3 darabot kaptunk.

Mind a három egyenesekkel, zig-züg vonalakkal, schraffírozott háromszögekkel, pontozott sorokkal és kis ívekkel van díszítve. A legkisebb ép, a középsőnél a szokásos négy csücsökből a hason 3 letörött és a legnagyobbnál hiányzik a nyak. Ezek mindig a tűzhely mellett állanak.

Talpcsöves edények is voltak. Egy lábtöredék egy nagyobb példány maradványa. Ezen láb harangalakú, lent karimával, feketés színű, lesimitva s 0'021 m. magas. Két apró példány durva előállításá folytán, talán olcsósága által, a díszesebb nagyobb példányokat helyettesíthette. Az egyik 0'050 m., a másik 0'038 m. magas. Mindegyik a tálcakának alsó oldalán apró füllel bír s ép.

Kilencz kis csésze és bögre közül az egyik fül nélküli kerek csésze, mely 0'065 m. magas, 0'06 m. talp- és 0'11 m. szájmérőjű. Kettő füles csésze, melyek kávésfindzsákhoz hasonlóak, díztelenek; fülük letörött. Vörhenyes színű egyszerű füles bögre, hiányzó füllel. Nyolczszögű hasú csinos füles bögrecske, felső része letörött; az alak többször, ep példányokban is, fordult elő. Egyfülű feketés lesimitott bögre. Kétfülű fekete színű czifrázott bögrécskének hasa. Külön tagolt talpa nincsen, a fenekének külső, alsó oldalának közepén egy apró csücsök, mely kettős párhuzamos vonalak keresztezési pontján van. A has felső oldalán straffírozott három- és négyszögekkel álló ékítés. Fazékalakú edénynek oldalfele, apró füllel. Ikeredény fültöredéke és egy nagyobb edénynek belsejéből származó, a fenekén elhelyezett, keresztezett, kettős fül, lyukkal a közepén. Csolnakalakú edény most több volt; 3 meglehetősen ép darab, mely egymás mellett egy tűzhelyen állott és 4 csücs-töredék, valamint 1 oldaldarab. Az első bárom közül egy 0'04 m. magas, 0'12 m. széles és 0'26 m. hosszú. A másik 0'04 m. magas, 0'11 szélesség és 0'25 m. hosszátmérőjű; a harmadik végre 0'05 m. magas, 0'12 m. széles és 0'30 m. hosszú. Mindegyik egy kis füllel az oldalon, mely a perem fölé emelkedik. Lesimitvák. Meglehetősen jól kiégetett nyulánk 0'19 m. magas agyaggúla. Végre egy 0'08 m. szélességi átmérőjű, lyukkal bíró korong; töredékes.

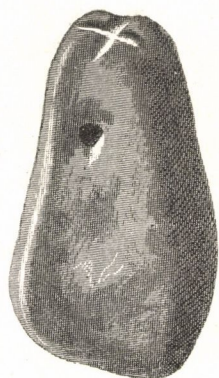
Magánkezekbe került ezenkívül még 2 agyaggúla, 2 csiszolt kőbaltának éle felőli része és egy közép nagyságú edény, mely egyszerű, díszítés nélkül lévén, a főzőedények közé tartozhatott.

Április 19-től 23-áig bezárólag a fentemlített két keskeny területtől északra dolgoztak, egy 16 m. hosszú és 12 m. széles területről az átlag 1'70 m. vastag humusréteget lehordván. Itt 5 tűzhely volt közben urnasírokkal. Három tűzhely két egymás felett elhelyezett rétegből állott, tehát a régi fölött újat raktak. A «tűzi kutyák» a tűzhelyek nyugati oldalán, a szélről 0'2—0'3 m.-nyire sorban kelet felé dőlt helyzetben találtattak. Mindig 2 vagy 3 volt egy tűzhelynél.

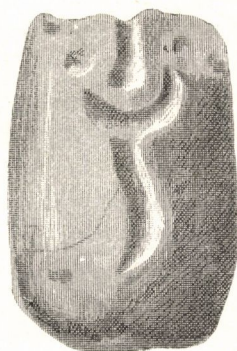
Április 21-én künn voltam a lelethelyen. Ekkor hoztam be többnyire töredékes dolgokat, u. m. 5 kő-, 5 agancs- és 40 agyagdolgot. A kőtárgyak golyóalakú morzsolókövek. Az agancsdolgok állanak 4 megmunkált agancs-töredékből és 1 lemetszett marhaszarvtöbbl. Az agyagtárgyak közt van egy kis díszítetlen füles bögre; 12 ikeredény füle és töredéke (az előbbiektől közt van egy vonaldíszes és egy négyszögű alakkal bíró); egy csolnakalakú edény csücsa; egy talpcsöves edény lábtöredéke; 2 szűrőedény és 2 lángborító darabja; 2 csészefüldő töredéke; 4 czifrázott edényfül; tálak, csészék és bögrék

49.

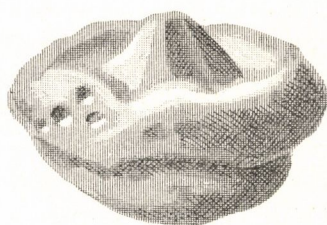
50.

51.

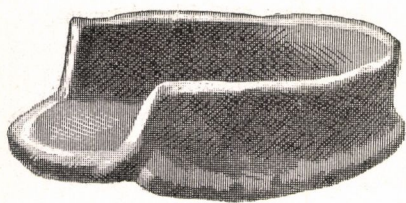
52.

53.

54.

56.

55.

VATTINAI LELET. VII. TÁBLA.

töredékei; 1 cifrázott szegélyű tábla sarkttöredéke s végre 3 ép és 1 töredékes agyaggúla. A három ép 0'16—0'16 m. magas. Az egyik tetején van egy újjal benyomott pont. Ez utóbbi gúla még azért érdekes, mert azon két oldalán, melyen nincs lyuk, az alaptól a csúcsig újjal benyomott vastag kigyóvonal tekerődik. (VII. t., 49.) A töredék egy csúcsfelőli darab, melynek tetején két egyenes, újjal benyomott párhuzamos vonal van.

Április 24-én szállítottak be a munkások: 5 kő-, 3 agancs-, 1 csont- és 47 agyagtárgyat.

Kőtárgyak: Szienitbaltá hossza 0'16 m., szélessége a nyéllyuknál 0'07 és vastagsága 0'04 m. Foka eredetileg éles volt, de használat folytán eltompult. Éle kevésbé kihajló. Nyéllyukának átmérői 0'023—0'020 m. Ketté törve. Egy hasonlóan éles foka felőli töredéke. Két hasonlóan éle felőli darabja. Közép nagyságú fehér kvarcból készült gömbalakú törökő. Agancsból két balta van. Az egyik a rózsa felett van átfúrva és 0'15 m. hosszú. A másik agancsvégből van készítve és 0'14 m. hosszú. A harmadik lenyesett agancsdarab égési nyomokkal. Csontból van egy határozatlan rendeltetésű tárgy, mely 0'135 m. hosszú és a lenyesett szár vége előtt kerek lyukkal bir. Az agyagtárgyak közt volt két urna oldalfaltöredéke, melyek gazdag bekarczott vonalas, ill. straffirozott szőnyegrajzzal voltak ékítve (IV. t., 23 a. b.). Az ismeretes kétfülű bögrék közül, melyek az urnák mellékleteül szolgáltak, az első fajta 1 egész és 4 töredékes példány által van képviselve. A hasonczélú második fajtából 2 ép és 9 töredékes darabot kaptunk. A hasonczélú csinos egyfülű bögrealak pedig 7-szer fordul elő. Két példány ép. Kettőnek a hasa kerek, háromé ötszögű, egyé hat- és végre egyé hétszögű. A lapos hasú díszcsészék földője egy sérült, de csinos rajzú példány által van képviselve. Volt azután az agyagtárgyak közt durván készített 3 edényke, melyek valószínűleg a szebb mellékleteket helyettesítették. Az egyik talpcsöves edényke ép, 0'035 m. magas. A másik egy olyannak tála, füllel. A harmadik végre egy 0'05 m. magas gömbalakú edényke nyak nélkül, de külön tagolt talppal. A kihasasodásán 4 szimetriailag elhelyezett csücsök, melyek függőlegesen át vannak fúrva. Ezen apró edények az urnák belsejében találtattak. A házi ill. főzőedények közt volt egy ép füles bögre, 3 csészetöredék, 1 ikeredény közös füle és 1 csolnakalakú edény csúcsa. Kanál 3 volt a szállítmányban, kettő ép és füles. Egynek fül helyett nyele volt, de ez letörött és hiányzik. Mind a háromnak a feje többé-kevésbé hosszúkás. A tűzhelyeken fordultak elő. Két agyagkorong. Az egyik szokatlan nagy, lapjának átmérője 0'13 m., vastagsága 0'007 m., közepén lévő karimás lyuk csőalakot képez, mely 0'04 m. hosszú; a másik hasonalakú, korongjának átmérője 0'07 m. Az előbbi vörösre égetett, az utóbbi fekete. Lapos gyöngy 0'03 m. magas és 0'05 m. széles. Találták a tűzhelyeken. Három agyaggúla. Magasságuk 0'18, 0'16 és 0'13 m. Az elsőnek tetején benyomott vastag pont, a másikan bekarczott egyenes álló kereszt és a harmadikan benyomott pont. Nagy durva, vörösre égetett agyagsúlyzó (vagy nagy csörlő). Hossza 0'12 és szélessége ill. vastagsága 0'08 m. Agyaggúla társaságában 0'3 m.-nyire egy tűzhely szélétől feküdt. Ismeretlen rendeltetésű agyagtárgy, mely áll egy 0'13—0'14 átmérőjű, 0'01 m. vastag korongból, melynek egyik lapján 0'03 m.

magas, álló, nem teljes kört képező karima van. A tárgy alakja a lópatkóra emlékeztet. Ez egy tűzhely alatt 0'25 m.-nyire, a karimás oldallal fölfelé, volt elhelyezve s azért áldozati tárgy lehetett (VII. t., 56.). A tavalyi töredékek közt egy másik példány töredéke van.

Érdekes egy csonttárgy, mely azonban Oszuszký bérlő útján elkallódott. Ez a munkások elbeszélése szerint harpuna volt, melynek hossza 0'15—0'16 m. lehetett. Hegye alatt két kampója volt. Teste pedig csiszolva volt.

Április 28-ikától május 4-ig a Naschitz-féle földön, ennek északi oldalán, keletről nyugatra haladva, először egy 10 m. hosszú és 5 m. széles, azután egy 7 m. hosszú és átlag 3 m. széles területről hordták le a földet. Itt 5 tűzhely volt; köztük 4 kettős, t. i. olyan, melynek két 0'5—0'7 m.-nyire egymás felett elterülő vörösre égetett rétege volt.

Május 1-én vettem át 1 bronz-, 14 kő-, 17 agancs- és 38 agyagdolgot. A bronztárgy 0'01 m. széles bronzlemezből egyszerűen összehajlított, 0'018 m. belső átmérőjű tekercs, mely épen oly nagy, mint egy újjgyűrű (I. t., 2.). Ilyen állítólag már több fordult elő, de a munkások nem vették figyelembe. A fenti egy tűzhelynél volt. A kőtárgyak közül első helyen említendő egy új alak, egy szépen csiszolt egyszerű véső (I. t., 4.). Hossza 0'09 m. Szélessége a foknál 0'022 és az élnél 0'04 m. Foka az ütésektől sérült, éle kevésbé kihajló s csak kissé csorbás. Három baltának éle felőli töredéke. Az egyik 0'10, a másik 0'08, a harmadik 0'05 m. hosszú. Az első darab tűztől van megtámadva s repedéseket mutat. Figyelmeztetésem következtében, hogy nem fordulnak-e elő tűzkő darabkák is, kaptam most egy töredéket. A többi nyolcz kőtárgy golyóalakú buzatörő volt, 5 kvarcból, egy szürkés homokkőből, egy serpentinből s a legnagyobb gránitból. A szarvasagancs eszközök közt van 8 balta a rózsa felett fűrt nyéllyukkal; a legkisebb, ép példány 0'10 m. hosszú, 5 lenyesett hegy, köztük egy darab, melyet talán késnyéllé akarták kikészíteni. Egy agancstörő, melyről 3 ágat lefűrészeltek. Egy ép és két töredékes tű. Ezek agancsvégekből lettek előállítva s úgy néznek ki, mintha fából volnának és késsel durván kivágva (II. t., 12. és 13.). Az ép példány egyszerű 0'22 m. hosszú négyszögű szár. Az egyik töredéke, hasonló alakú 0'09 m. hosszú szárdarab és a másik 0'16 m. hosszú fejfelőli darab; a fejet a 0'05 m. hosszú hegyrészlet alkotja. Ezen egyszerű tűk is új dolgok a lelettárgyak között. Az agyagdolgok közt van 5 durva füles csészének töredéke; 3 csinos csészének cifrázott füle; az urna-sírmellékletül szolgált 2 kétfülű bögrefajtából 5—5 töredékes darab; cifrázott urnák darabjai; egy talpcsöves edény lábtöredéke; egy csak 0'03 m. magas durva készítésű ép talpcsöves edényke, mely a nagy pompás példányok helyettesítésére szolgált; egy csészefödő sarkdarabja; egy csolnakalakú edény csücsötöredéke; egy a közepén átlukasztott edénytalp; egy egyenes síma lapból készült 0'06 m. átmérőjű és 0'006 m. vastag korong; egy 0'065 m. hosszú és 0'022 m. vastag hengertöredék; egy agyaggyöngy, melynek teste négy kicsücsödés által majdnem négyszögű csillaggá válik; s végre egy határozatlan rendeltetésű tárgy, mely csolnakhoz hasonlít, s melynek felső részén háromszögű átlukasztott csücsök van. Kidolgozás gondos; vonaldíszes; az egyik csücske letörött. Eredeti hossza 0'073 m. lehetett; most a tárgy 0'06 m. hosszú (VII. t., 54.).

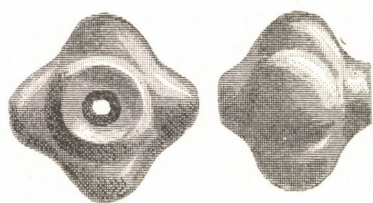
Május 5-én künn voltam. Az eredmény 5 agancs-, 1 csont- és 37 agyag-régiség volt.

A kődolgozók közt volt egy csiszolt nyéllyukas szienitbalta oldaldarabja, 3 buzatóró és 1 pattogatott eszköznek töredéke, mely eszköz, mivel a töredéknek egy egyenes oldala csipkézett, fűrész volt. Az agancstárgyak közt volt kalapács, melynek a rózsa feletti nyéllyuka négyszögű s gyöngyözött felülete lesimitott. A csonteszköz szárból készült 0·135 m. hosszú ár (II. t., 14.). Agyagból 2 töredékes egyszerű edény, az egyik 0·21, a másik 0·16 m. magas s mindenféle edénytöredék; végre egy agyaggúla, mely vörösre égetett, de azért érdekes, mert azon két oldalán, hol a lyukak vannak, egymásfelett sorban elhelyezett 5—5 beszurkált kis lyukkal bír; magassága 0·12 m. kissé megviselt. Egy négyszögű fenékkal bíró edény alja, melynek belsejében annak a nyoma látható, hogy szintén a fenék felett 2 egymást keresztező fül volt alkalmazva. A fenék egyik ép oldalának hossza 0·08 m. Ez is tál lehetett. Egy durva agyagtárgy, mely egy gömbszelvényű gombakalaphoz hasonlít; a belső oldalán csücsök van. Átmérője 0·11 m. Dr. Hampel József, ki ezen tárgyat látta, odanyilatkozott, hogy ilyen eszközzel az edények alját belül kisimíthatták. Hasonló tárgy már ismeretes, csak hogy azok kisebbek és gondosabban vannak kidolgozva, mint a vattinai (VII. t., 53.).

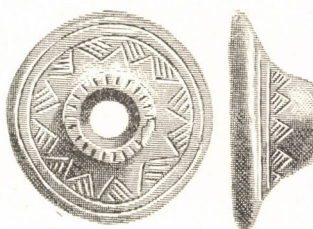
Május 6-án hozták be az utolsó szállítmányt. Ebben volt 2 kő-, 3 agyag- és 5 agancsrégiség. Volt egy mészkőből készült véső, éle kopott, hossza 0·085 m. s egy 0·04 m. hosszú csiszolt négyszögű tárgy, melynek rendeltetését nem ismerem. Agyagból való egy csolnakalakú edény. Hossza 0·20, szélessége 0·11 m. füle letörött. Egy füles kanál, melynek füle azonban hiányzik. Egy kétfülű bögre, mely az urnamellékletek második fajtájából való. Agancsból pedig volt 2 balta, 2 lenyesett agancsdarab és egy végből készített 0·10 m. hosszú, a felfűzésre szolgáló lyukkal ellátott véső.

A tavasszal feltárt és szabaddá tett homok a nyár folyamán elvitetvén, szeptember hóban napszámosok gödröket kiegyenlítettek és előkészületeket is tettek az őszi munkaidényre. Ezen munka közben is akadt néhány tárgy, melyeket a munkások behoztak. Három agyag-, két agancs- és egy kődolgot számláltam. Volt két kétfülű bögrének fele, azon bögrék közül, melyek az urnamellékletek második fajtáját képezik. A harmadik agyagtárgy ép korong, melynek átmérője 0·06 m. A központi lyuk két oldalán karima van. Az egyik agancstárgy ágból készült 0·17 m. hosszú balta, a másik durván nyesett nagy tűnek 0·10 m. hosszú töredéke. Érdekes a kőtárgy. Ez egy a kőszerszámok nyéllyukának fűrése alkalmával keletkezett és kihullott pöczök, mely hengeralakú 0·03 m. hosszú és 0·015 m. vastag. Anyaga serpentín. A pöczök egyik vége, mely annak az oldalnak, a hol a fűrés eszközöltetett, átellenében volt érdes, mi azt bizonyítja, hogy a szerszám befejezettlen állapotban fúratott meg. A tulsó oldal sima s egy körszelvény alakú vájat rajta mutatja, hogy előbb már más helyen kísérelték a fűrést. Ezen vájatnak szabályos alakja, valamint a pöczök szép hengerformája azt a következtetést engedik meg, hogy a fűrés üreges hengeralakú fémfűróval történt.

Szeptember 28-án a gödör közepén egy csontvázsírra bukkantak. A váz

59. a. b.

60. a. b.

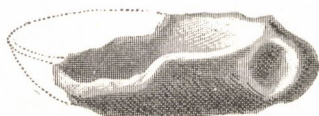
61.

63. a. b.

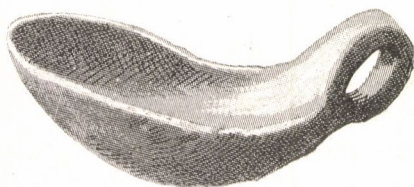
62.

57.

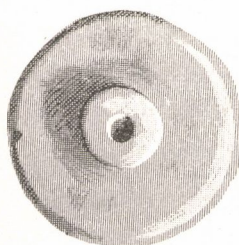
66.

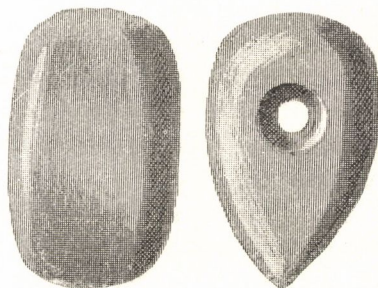
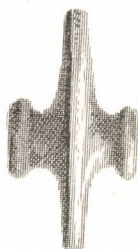
58.

67.

64. a. b.

65. a. b.

felnőtt emberé volt, gugguló helyzetben, arczczal kelet felé, mellette egy kis csésze volt. Ennek a magassága 0'09 m. volt. Szájátmérője 0'15 m., talpái 0'07 m. Füle és szájszélének egy része hiányzik. Felülete feketésszínű, lesimítva, de cifrázat nélkül.

Október 4-én künn voltam. Az eredmény 1 kő-, 2 agancs-, 1 csont- és 19 agyagdolog volt. A kőtárgy egy kisebb gömbölyű fehér kvarcból készült morzsolókő, a két agancstárgy egy lenyesett vég és egy ágas darab a megmunkáltatás nyomaival. A csonttárgy egy ép, szépen csiszolt ár volt, mely erős lábszárcsontból készült. Hossza 0'103 m. Az agyagdologok edénytöredékek, köztük egy töredéke azon a medenczékben a fenék fölött elhelyezett füleknek is. Második munkaidény azonban még sem volt az idén közbejött nagyobb akadályok miatt és így a fent felsorolt néhány tárgyon kívül, több nem került elő ezen ősszel. Márczius 21-től május 4-ig volt tehát az ezen esztendőnek első és egyedüli idénye, melyben 780 m²-nyi területől hordatott le a 1'45—1'85 m. vastag humusréteg. A verseczi múzeum gyűjtésének eredménye 1 bronz-, 58 kő-, 69 agancs-, 3 csont- és 333 agyagdolog, összesen tehát 467 tárgy volt. Tűzhely 20 volt, csontvázsír 3, urnasír pedig vagy 20 lehetett. Ezek mind a tűzhelyek közt terültek el. Érdekes, hogy egy urnasír mellékleteit apró votiv-eszközök kő- és agancsból képezték és hogy több urnasírban a szép nagy talpcsöves edényeket apró durva példányokkal helyettesítették. Most is a bronz elenyésző kis számmal van képviselve, míg a kő- és agancseszközök elég gazdagon lépnek fel. Új kőszerszám típusok a csiszolt vésők és a pattogtatott szerszám-töredékek; ezek régibb alakok. A furás után maradt köpeczek a helyi gyártásnak új bizonyítéka. Az agancstárgyak közt újak a tük. Új anyag a csont, melyből két árt szereztünk.

A gyűjtött agyagtárgyak közt ép nagyobb edények, u. m. sírurnák nem voltak, csak egy igen diszesnek 2 töredéke említendő meg. Volt azonban több közép nagyságú fazék és füles csésze, melyek a főzésnél használatban lehettek, mit egyszerűségük és durva anyaguk igazolni látszanak. A lelethelyen maradt és újra betemetetett cserepeket és köveket kocsiszámra lehetett volna elvinni, oly sokat hoztak napfényre; én csak a javát igyekeztem megmenteni.

Új a patkóalakú áldozati tárgy, mely egy tűzhely alatt volt elhelyezve; újak továbbá azon edények, talán medenczék, a belsejükben a fenék fölött alkalmazott két egymást keresztező füllel, melyek a tűzpadok mellett találtatván, szintén áldozati czéllal birhattak és végre a kis csolnakalakú csüngőtárgy, mely talán a szövésnél szerepelhetett. Végre megemlítendő még, hogy 1898. április 20-án Manzin pusztáján egy istállóhoz a falakat veretvén, a Nagy-Gáj felé vezető kocsí-út mellett, közel a nagygáji határhoz egy 2 m. magas s alapjában 35 m. átmérőjű kerek halom földjét hordatta el, mely alkalommal a csúcs alatt 0'6—0'7 m.-nyire egy fejjel dél felé fekvő emberi csontvázat mellékletek nélkül s alatta égetett földrögöket és nagyobb és kisebb őskori edények cserepeit találták, mely utóbbiak a nagy gödörben előforduló cserepekhez hasonlítottak.

Versecz, 1898. deczember 1-én.

Milleker Bódog.

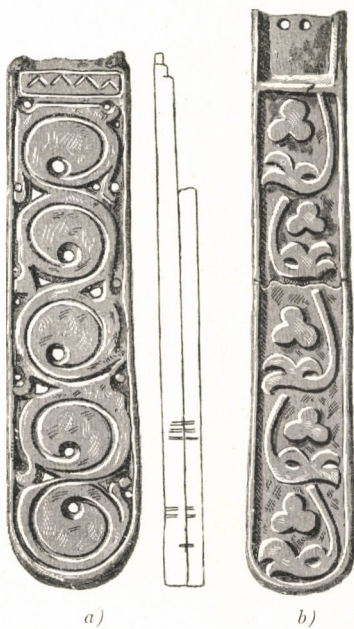
KÖZLEMÉNYEK A SZEGED VÁROSI MÚZEUMBÓL. Szeged város közönsége az ezredév emlékezetére a város közepén a Tiszaparti kies Stefánia sétányon még az 1896. évben egy kétemeletes emlékszerű palotát állított 200,000 frt költséggel, melyet a «Közművelődésnek» felirattal láttak el s a melyben a Somogyi-könyvtár és a városi múzeum nyert elhelyezést.

A palota még az 1896. évi szept. 6-án ünnepélyesen felavatva lett, a betelepülés azonban csak a következő év nyarán történhetett. Mindenekelőtt a somogyi könyvtár elhelyezése és szakszerű felállítása hajtatott végre. A könyvtár az épület másodemeleti csaknem összes helyiségeit igénybe vette. A történelmi és régészeti s ezzel kapcsolatos éremtani gyűjtemények az emeleti helyiségekbe kerültek, ugyanott van a képtár, míg a természetrajzi gyűjtemények a másodemeletre kerültek. A múzeum osztályainak rendezése most van folyamatban s remélhetőleg még ez évben a nyilvánosságnak azok is átadhatók lesznek.

A történet-régészeti osztály tárgyai között több becses dolog felől e folyóirat tisztelt közönsége korábbi közleményeinkből már némileg tájékozódott. Ezúttal is némely leletről vagy szerzeményről nyújtunk rövid közleményeket, mint adalékokat hazánk és vidékünk archæológiájának bővebb ismeréséhez.

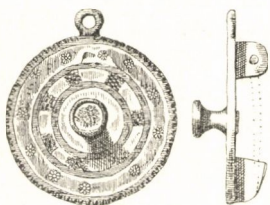
1. *Sövényházi lelet.* Az «Arch. Ért.» 1881. évi folyamában (4. l.) a sövényházi leletek egy része, a keramikai tárgyak, különösen az ott nagy számmal előfordult talpcsöves edények már bemutatva lettek. Ugyanezen évfolyam 151. lapján feltüntetett avar kori griffes bronz szíjvégek, csatok stb. azonban tévesen vannak ott sövényházi leletekként feltüntetve, mert azok a Szegedőthalmi lelethez tartoznak, a minthogy a 155. lapon ugyancsak tévedésből keszthelyi leletekként bemutatott vastárgyak (kengyel, zabla stb.) és az őthalmi lelet ki-egészítő részeit képezik.

Ezúttal tehát valósággal sövényházi bronztárgyakat mutatunk be. Ezen bronztárgyak is még az 1884. évben kerültek a múzeumba. Volt két bronz szíjvég és egy zománczozott bronz korongfibula, melyek a mellékelt rajzon vannak feltüntetve. Az egyik szíjvég kettős lapból áll (a) ábra), a szíj ezek közé volt szorítva, illetőleg a rajta látható lyukakon át keresztül szegezve. A hosszabb s egyúttal díszített felső lemez 10'05 cm. hosszú, 2'05 cm. széles. A díszítmény kör alakokban végigfutó indát ábrázol. A mosonymegyei nemes-völgyi, a keszthelyi stb. leletekben is találunk ilyeneket. A másik (b) ábra) 11'05 cm. hosszú, 2 cm. széles és az egyik végén bemélyedéssel van ellátva, a hova a szíj az ott látható két lyukon átszögezés által volt felerősítve. A rajta levő díszítmény hasonlóképp indát ábrázol mæanderszerű elhelyezéssel. Az ellentétesen hajló szárak által képezett szabad tereken az indaszárakon ülő

levélpár látható, ezek fölött pedig ismét lóhere mintájú hármastöltetbe a tért. A már említett leletekben szintén vannak ehhez közel álló típusok.

Legbecsesebb a zománczos korongfibula, (c) ábra) melynek átmérője 3,05 cm. A korong közepéből kiemelkedő szegen egy kisebb korong van, melynek keretében élénk veres színű zománcz látható. Az alsó korong három

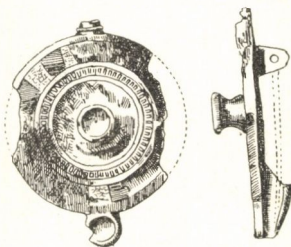
c)

kiemelkedő bronz él által ugyanannyi mezőre, sávkörre van felosztva. A legbelső sáv tiszta fehér zománczozású, a középső és szélső mezőben pedig fehér keretben felváltva egy-egy veres és egy-egy zöld színű, rózsát vagy virágkelyhet ábrázoló apró szemcsékből, mozaikszerűleg igen gondosan alkotott zománczmű tűnik elő. Néhol a színezés és az egyes szemcsék is teljes üdeségükben észlelhetők. A korong

szélén egy kis füzölyük is látható, a mely alatt az ellenlapon van a tüske tengelye, az átellenes szélén pedig a vályú; a tüske azonban hiányzik.

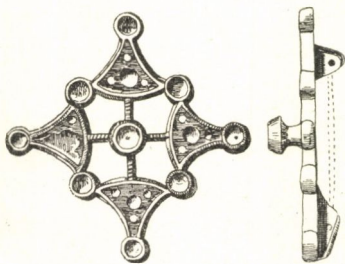
2. *Zománczos bronzfibulák.* A két fibula, melyet itt bemutatunk, néhai Lászy Vilmos színigazgatónak gyűjteményéből származott, kinek régi éremgyűjteményét és más régiségeit, könyveit és ásványait a város még 1885-ben szerezte meg, Lászy jegyzetei alapján lelőhelyük valószínűleg Új-Szöny vagy Győr lehetett, mint a hol az egykori színigazgató több ízben személyesen kutatott és ásatott különféle telepeken.

Miként az ábrák feltüntetik, az egyik (d) ábra) korong alakú, átmérője 3,08 cm. A korong közepéből kiemelkedő szegecskén egy másik, kisebb korong

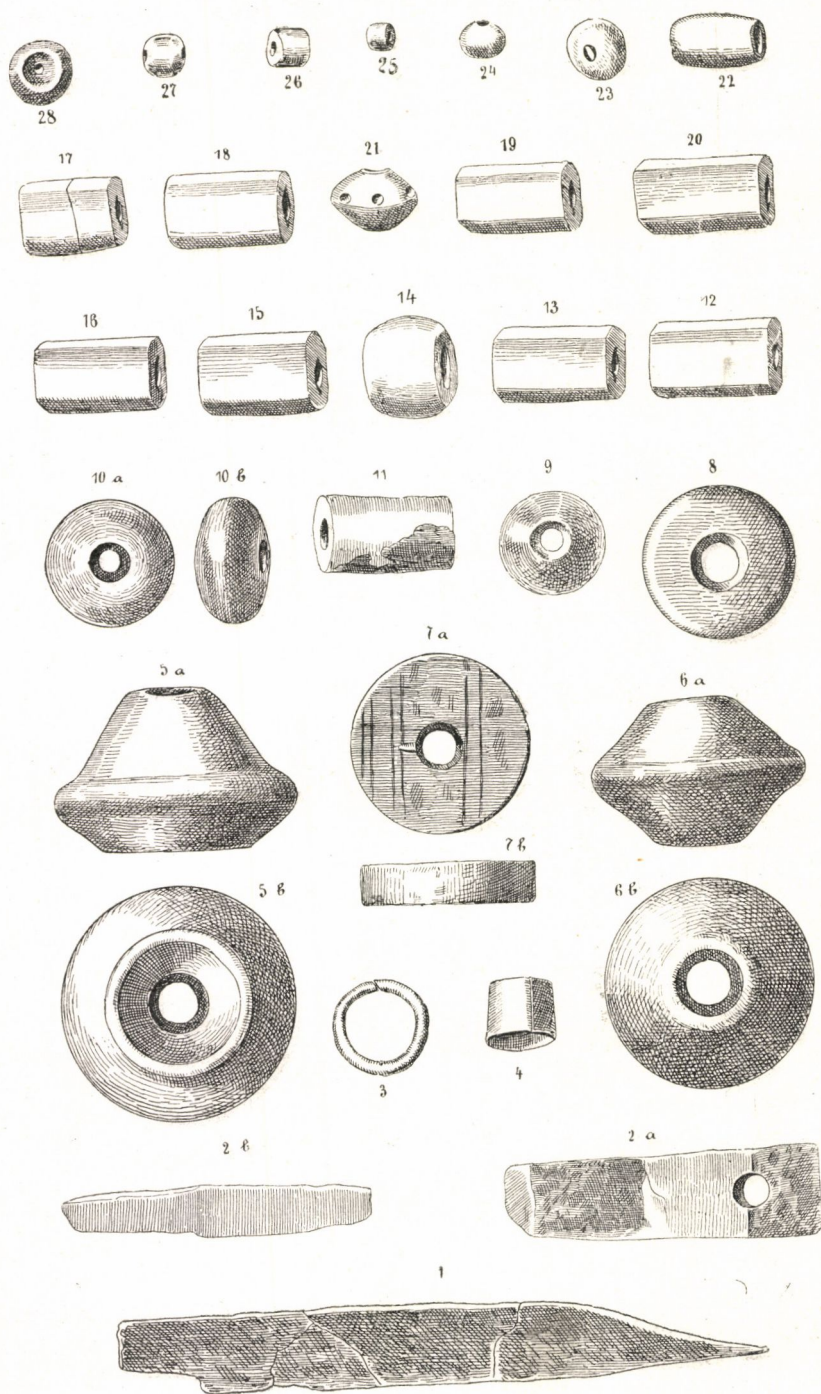
d)

látható. A nagy korongnak két átellenes szélén egy-egy kör alakú nyúlvány van. Az egyik ugyan letörött, a másiknak pedig a mélyedéséből kihullott a zománcz. A két toldalék alatt volt a tüske, melynek tengelye és vályúja részben még fennmaradt. Maga a nagy korong is több helyen csorbát szenvedett, a sejtekben levő zománcz pedig igen rongált, mindazáltal a beosztás és színváltozás megállapítható. A szélső sáv ugyanis váltakozva fehér és kék négyszögű mezőkből áll, — a középső és pedig az előbbinél keskenyebb sávban színehagyott, apró szemcsékből álló, mozaikszerű betét, a legbelső s egyuttal legszelesebb sáv zománczozata azonban teljesen ki van esve, hasonlóképp a felső kis korong sejtje is üres.

e)

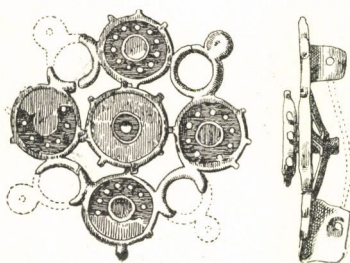
A másik fibula (e) ábra) egy áttört négyszögű lap, melynek egyenkarú oldalai gyengén behajlottak s úgy a csúcsok, valamint az oldalapok közepe is egy-egy kis körrel vannak ellátva. Mindenik csúcs architektonikus kiképzéssel egy-egy háromszöget képez s ezen túl a központ felé van az áttörés, mely kereszt alakú rudakkal négy részből áll. A központból kiemelkedő szegecskén van a szokott módon

I. TÁBLA.

előforduló kisebb korong, mely narancs színű sárga zománczcal van megtöltve. A négyszög csúcaiban levő háromszögekben üde kék színű mezőben egyenletesen elosztott három kisebb és a közepén egy nagyobb köralakú fehér zománczozás van. A csúcson és az oldallapok közepén elhelyezett nyolcz kis körben pedig a zománcz színe vörös.

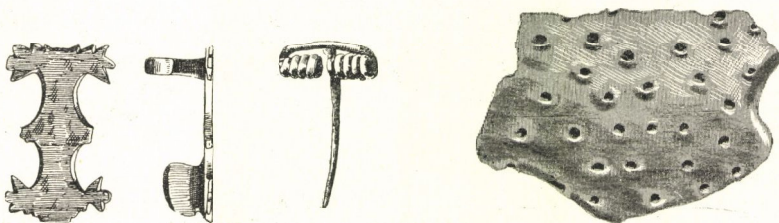
3. *Új-Szentiváni lelet.* A Szegedhez közel eső, Torontál vármegyéhez tartozó Új-Szent-Iván község téglavető gödréből Náthly János úr adománya útján több régiség, különösen agyagedény stb. került már múzeumunkba. Az 1896. évi december havában is egy felettébb érdekes leletet szolgáltatott be, melyet a munkások ásás közben embercsontok körül találtak. A különféle gyöngyökből, orsókarikákból, egy szűrő cserépből, bronz és csonttárgyakból álló leletet a mellékelt rajz tárja elénk, megjegyezvén, hogy a lelethez tartozik még egy finom arany lemezke is, mely 21 mm. hosszú és 9 mm. széles.

f)

Az új-szentiváni leletben kiváló érdekű az a bronzfibula (*f*) ábra), mely öt külön korongnak kereszt alakú összeillesztésével készült olyformán, hogy a mű egy négyzetet is mutat, mert a korongok szögletei közt lévő távolságokat karikák töltik ki, ezek azonban több helyen letöredeztek. Különben az egész mű áttört munka. A korongokban egyformán a következő zománczozás fordul elő. A korong központján kék zománczú köralakú mezőben egy fehér pont, a külső sávbán pedig, ugyancsak kék alapon, egyenletes távolban kisebb fehér zománczkörök, illetőleg pontok láthatók.

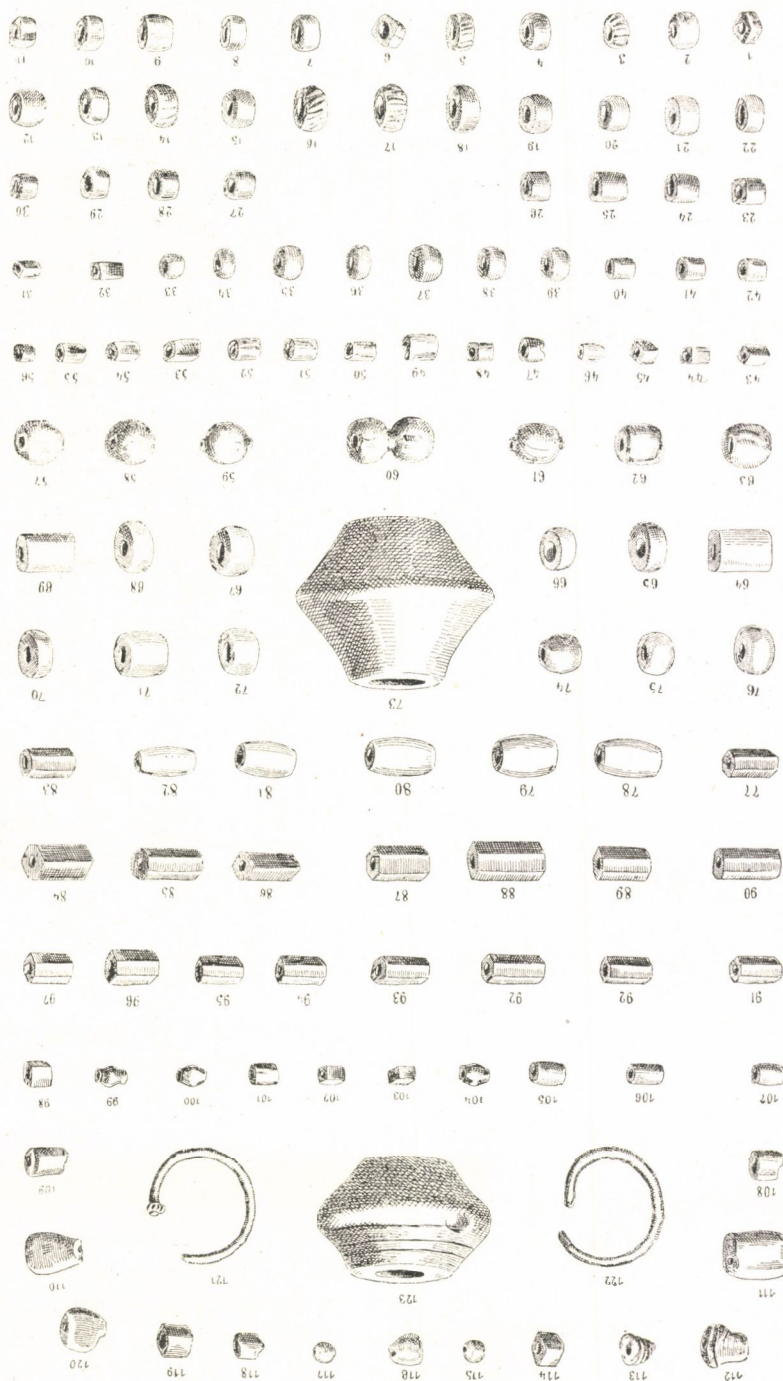
Egy másik, hosszúkás lemezből, végein és a derékon hármass levelű stylizált díszítéssel ellátott rézfibula, mely ezüstözve van, egészen szokatlan alakú (*g*) ábra). Ennek sodronytengelye és tuskéje is fenmaradt.

g)

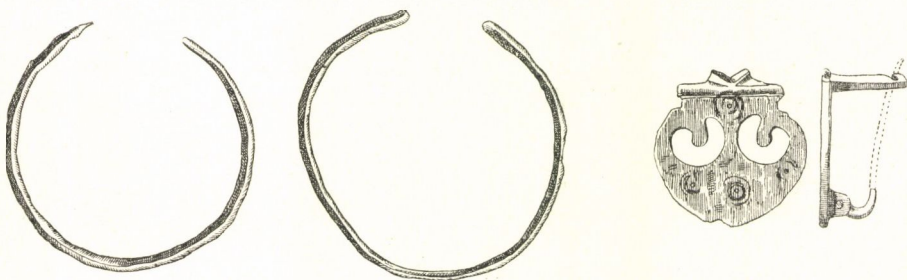
Egy kis bronzsodrony karikán (I. tábla, 3. sz.) s egy kisebb bronzhengeren túl (4. sz.) a lelethez tartozik egy 13 cm. hosszú és 17 mm. széles, síma és lapos csontkés, mely hegybe végződik (1. ábra); egy kő eszköz, mely 6 cm. hosszú, 2 cm. széles és 1 cm. vastag (2. ábra), az egyik végén átfűzőlyukkal, de a másik vége, mely esetleg az eszköz jellegét megadná s így annak rendeltetését megállapítani lehetne, hiányzik. Az 5., 6. sz. alatti kúp alakú s a 7., 8. sz. alatti korong alakú tárgyak orsókarikák. A 9., 10. sz. gyöngyök szép és tiszta, csiszolt calcedon gyöngyök, egy kisebb pedig carneolból való. A többi

II. TÄBLA.

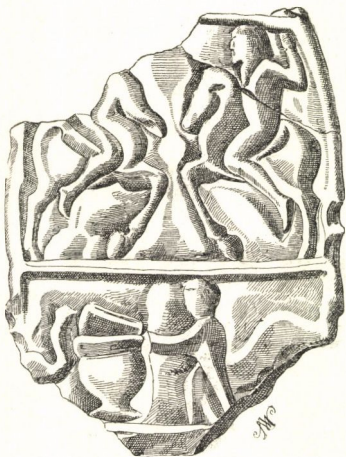

hosszúkas, lapos, hatszögűre símitott, továbbá henger, gömb és más alakra készült gyöngyök elkrétásodott anyagból valók.

4. *Nagy-szredistyei lelet.* Versecz közelében, Nagy-Szredistye határából Czimer János tanító adománya útján került múzeumunkba ama népvándorlás-kori lelet, melyet a következő ábrákon mutatunk be. Ez egy pár igen vékony s még ma is kellő ruganyosságú bronzkarpereczből, egy bronzfibulából és egy sorozat gyöngyből áll. A karpereczeknél jellemző, hogy a sodrony nem hengerded, hanem négyszögű és két átellenes része mintegy kiélesedett. Ezen túl az egyiknek mindkét vége kihegyesedett. A fibula sajátos áttöréssel mintegy lyra alakú ritka típust mutat. Mind a karperecz, mind a fibula, mely

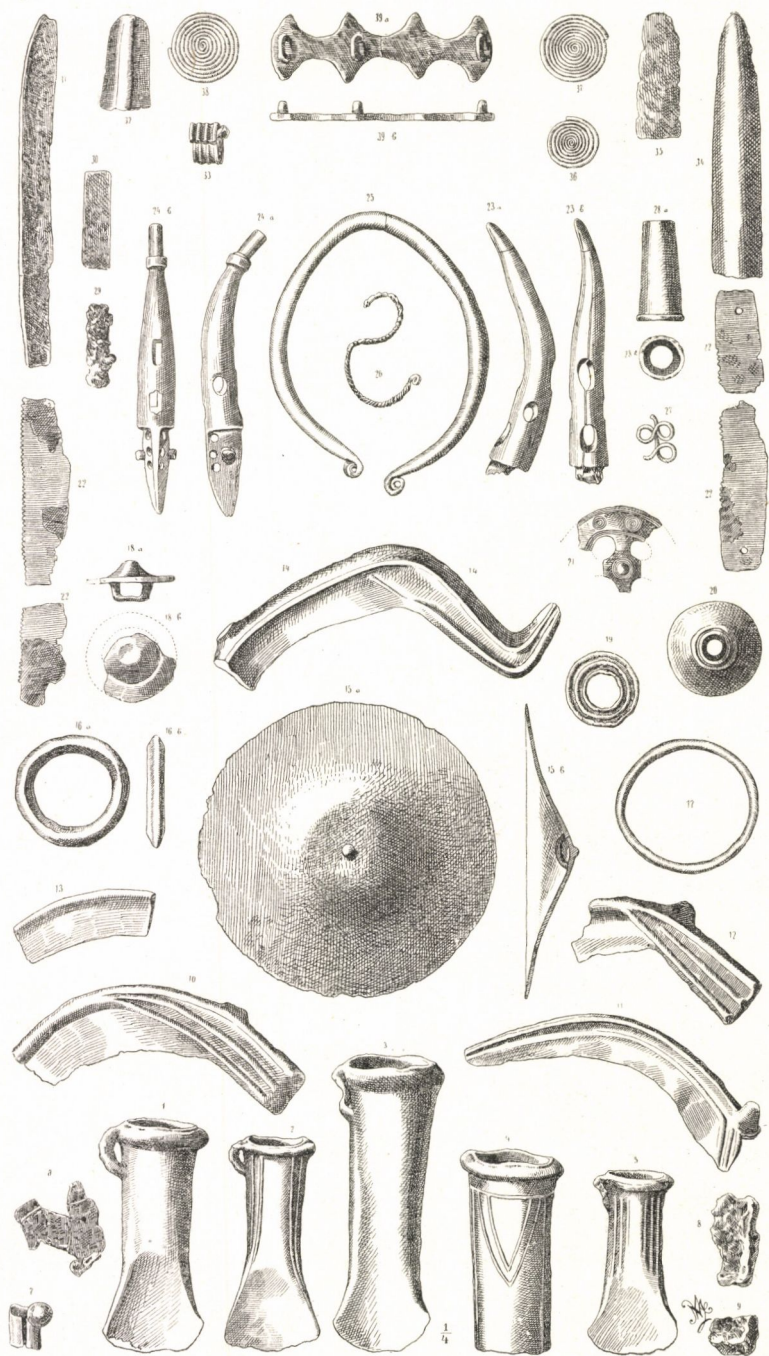
utóbbin bemélyedő körszerű díszítések nyomai észlelhetők, patinájuktól megfosztva és mintegy kifényesítve kerültek hozzánk. A lelethez tartozik még egy gyöngyfűzér, 32 szemből álló opálizálódott üveggyöngy. Ezek részint henger, négyzet, négyszög, részint gömb vagy tojás alakúak és barna, sárga, fűzöld, lila, kék, veres és piros színűek.

5. *Gradistyei lelet.* Szerbiának Pozarevác területéhez tartozó Gradistye helységről, hol egykor a Legio VII. Claudiana táborozott s a hol a castrum és temető körül oly sok római régiségre akadtak, a lelőhelye azon alabastromba vésett reliefnek, melyet ábránk mutat.

A 12 cm. magas és 9 cm. széles, de három sarkán megcsorbult vékony lemezen kezdetleges kivitelben, mely barbar utánzatra vall, két külön mezőben lapos domborművű ábrázolások vannak. A felső mezőben szemben ágaskodó két paripán meztelen harcosok felemelt dardával törnek egymásra. Az alsó mezőben áldozó oltár előtt egy meztelen alak látható. Ezen becses szobrászati emléket Molnár Elemér táblabíró adományából birjuk.

6. *Török-kamizsai lelet.* Innen is már több prähistorikus tárgyunk került, a többi közt egy rendkívül becses s kagylóból készült karika, úgyszintén egy szerpentin kőből való nyílt karika, melyek az Arch. Értesítőben annak idején bemutatva és ismertetve lőnek.

III. TÁBLA.

Az ide mellékelt táblán 1—97. számok alatt bemutatott gazdag gyöngy-sorozat, Burger István ügyvéd úr adománya. A gyöngyök alakra és színre nézve igen változatosak, abban azonban mégis megegyeznek, hogy a kocka-alakú kisebb szemek mind veres színűek, a nagyobb hatoldalas hasábok mind zöld színűek, de ezeknél néhol az oldallapokon fehér mészréteg képződött. A henger és gömbalakúak általában fehér színűek, az utóbbiak között igen sok aranyozott s van egy olyan is, mely összeforrott és kettős szemet képez.

7. *Rábéi lelet.* Népvándorláskori a táblán 98—112. szám alatt bemutatott lelet, melyeket Weyhold István tanítónak köszönhetünk, ki azokat Rábé helység határához tartozó Auka-sziget nevű dombon, szőlőtelepítés alkalmával találta. Ez a hely is mint gazdag lelőhely már ismeretes, mert múzeumunkba innen is sok kő-, csont-, agyagedény és más tárgy lett beszolgáltatva.

A táblán közölt rajzok szerint a lelethez agyagból készült orsókarika, két kis bronzgyűrű és számos üveggyöngy tartozik. Ezek főként henger vagy gömbalakúak, többnyire opálosodottak és sárga, veres, piros, kék vagy zöld színűek. Ezeken túl átfurt apró csigák (113. sz. ábra), kagylóhéjból faragott gyöngyök, sőt ékkövek is fordulnak elő (110., 111., 112., 120. sz. ábrák). Az ékkövek, gránátok és lapis lazulik szépen laposra köszörülve, de fűzőlyukuk igen szűk.

8. *Borjasi lelet.* A Török-Becséhez közel eső borjasi tiszai átmetszés munkálatai alkalmával a nemzeti múzeum régiségtárába már sok bronzlelet jutott. A mellékelt táblán bemutatott és a múlt év folyamán a szegedi múzeumba került tárgyak, több rendbeli őslény maradvánnyal együtt, hasonlóképp a borjasi átmetszésből valók.

A lelet korát talán legjobban jellemzi két csontzabla. A leletben különben több olvasztott bronzrög (8., 9. ábra), 5 tokos véső, köztük egy fül nélküli, 5 sarló és sarlótöredék van, melyek a vésőkkel együtt különböző korokat, típusokat, művészeti és technikai irányokat tüntetnek fel. A lelet tartozékai továbbá: egy lándzsatok (28.), egy kardcsúcs-töredék (37.) tompa véggel, egy hosszabb kardpenge (34.), egy késpenge (31.), melynek éle előre hajlott, két közönséges zárt karika bronzból, több különféle sodronytekercs (26., 27., 31., 36., 37., 38.), egy nagy dűdörös körlap, mely hihetőleg a paizs erősítésére szolgált (15.), egy átlukasztott s belül üres bronzgömb (20.), egy bronzfogantyú (vederhez való) s egy lapos bronzlemez, három fűzőlyukkal, szélein félkörű behomorodásokkal (38.). A 13 cm. hosszú s mindenesetre szíjra fűzött eszköz célja és rendeltetése előttünk ismeretlen. Érdekes még azon négy rendbeli kis fűrész (22.), melyeknek a rajtuk látható lyukak tanúsága szerint fogantyúik voltak, de legtöbb figyelmet érdemel az a csontból, illetőleg szarvasagancsból készült két zablarészlet, a melyekhez a rajtok látható részekben a kantárszárok voltak felfűzve (23., 24.).

Reizner János.

KÜLÖNFÉLÉK.

KÚN-SZENT-MÁRTON mellett a Körös part lemetszése alkalmával a körtvélyesi parton többnemű régiség került elé, melyekből Fluck Dezső K. mérnök útján némelyek b. Fechtig Imre tulajdonába jutottak, kinek szivesége következtében leírhatjuk.

a) Az egész sorozat legérdekesebb darabja egy vékony, tölcséred üveg pohár, melynek külső oldalát kidomborodó szabálytalan ág és háromszögforma idomok ékítik. Egész magassága 7.4 cm., öble átmérője 4.4 cm., talpának átmérője 1.7 cm., oldala egyik oldalán kitört és az alján a megállását biztosító talpas gyűrű is megsérült. Fölülete a föld hatása következtében irizáló és porhanyós lett.

b) Egy durva kis agyagcsupor, mely egyenlőtlenül átégetett agyagból és korong nélkül készült, a lelet legkezdetlegesebb tárgya.

c) 1. Cyprea kagyló, melyet felső végén átlukasztottak és bronzgyűrűre akasztottak, ékítményül szolgált; a gyűrű végei egymásra csavarodnak. 2. Orsógomb agyagból, díszítés nélkül.

d) 1. Kicsi bronzkarperecz lapos pántból, melynek végei különböző szélességűek. 2. Vékony bronzkarperecz bronzból. 3. Karperecz négy töredéke, egyikén reá rozsdásodott vászondarabka. 4. Szabálytalan fölületű bronzlemez, csonka, legnagyobb vastagsága 3—4 mm. 5. és 6. Vékony lemezű korongok töredéke, volt még más három töredék, talán korongos fibulából valók. 7. Hét bogu bronzgyűrűcske, a bogok nyilván gömböcsök reminiscenciái. 8. Csonka végű, összehajlított sodrony, rendeltetése bizonytalan. 9. Ezüstfibula, csonka a fej rugója, de megmaradt a tüje. 10. Ezüstfibula, a rugó fele része rajta van a tűn. 11. Fibula sárgarézből megmaradt a háta s a rugója. 12. Apró sodronyos fibula, rossz ezüsből, hiányzik a feje s a tüje. 13. Fibula rossz ezüsből, megvan a hengerded rugó fele része s a tű. 14. Karperecz csonka darabja, rajta reá csavart sodronyrész látszik.

e) 1. Üveggyöngyök egészben, volt 370 db, a formák változatosságát mutatják az ábrák, anyaguk nem áttetsző üvegpaszta, fehér, piros, zöldes s egyéb színű, némelyikről a külső fölületről lekopott az azt borító színes üvegréteg. Egy gyöngy áttetsző kék üvegből (4.) négyszögű hasáb idommal bír tompított sarkokkal. Két gyöngy sárgásbarna áttetsző kőből (13., 14.) karneol gyöngynek látszik, idoma hat oldalu hasáb, két széles és a hosszú széleken négy keskeny lappal. Sárgásbarna, májszínű vagy sötétvörös gránátgyöngy volt 11 db (2., 3., 5—12. és 15. sz.), idomuk mindig ugyanaz — lapos hasáb a lemetszett sarkokkal.

ab.

ÚJLAKY LÖRINCZ SÍRJA. Egy utazó, névszerint Burbury János, ki 1665-ben az angol követtel, Lord Henry Howard-dal és Lipót császár rendkívüli követével, Lesley gróffal Bécsből hazánkban át Konstantinápolyba utazott, említi útleírásában, hogy «Sackerkoi»-ban (Niss és Szófia közt) három keresztény templom állott. Szerinte továbbá ez a hely hajdanta állítólag az Újlaky hercegek (the Dukes of Villack) székhelye vala s az egyik templomban, mely «addig» a dominikánusoké volt, látta «az említett hercegek síremlékét», melyen egy férfi fekvő alakja vala látható «egész hosszában», a herceg lábainál kerék és félholddal s a következő fölirattal:

Hic est sepultus illustris Dominus Laurentius Dux de Villack, filius olim Serenissimi Domini Nicolai Regis Bosniæ cum consorte sua Catharina Anno MD...» (Lásd *A. Journey of Lord Henry Howard from London to Vienna and Constantinople*. London 1671. p. 128.)

Ha e leírást összehasonlítjuk azzal, mely a Török János-féle *Hazánkban* (I. 227.) jelent meg Paur Iván tollából és azzal, melyet Thallóczy közölt e folyóiratban az ujlaki sirokról (Arch. Ért. 1889. 1—8.), úgy csakhamar arra a meggyőződésre jutunk, hogy az illoki minoriták templomában mai nap is látható síremléssel és nem egy duplicatummal van dolgunk s hogy a leírás egyszerűen eltévedt az angol író jegyzetei közt Sakarkőibe.

Persze fölütöttem Kanitz Ferencz munkáját (a francia javított kiadását, *La Bulgarie danubienne*. Paris 1882) de hiába, mert amint a könyvhöz mellékelte mappából azonnal láthattam, ő nem járt «Sackerkoi»-ban és azért persze egy szót sem említ sem a helyről, sem persze az ottani régiségekről.

London, 1898 április.

Kropf Lajos.

RÉGISÉGEK FELVINCZ HATÁRÁN. Felvincz, Torda-Aranyos vármegye déli részén fekvő községnek az ott és a környékén előforduló leletekből ítélve, már a régi korban volt szereplése. A községtől északkeletre emelkedő szőlőhegyek tetején vonult el a Tordáról (Potaissa) a székelyföldvári castrumhoz vezető római út. A római út közelében a Liki nevű határ részben már régebbi idő óta gyakran találunk edény- és bronzeszköz töredékeket, sőt bélyeges téglákat is. A néhai dr. Kovács Károly birtokába is innen került egy carneol camea, mely a többi lelettel együtt elkallódott. A községben, továbbá a községtől délnyugatra a Csürszeg nevű helyen, valamint a vályogvető helyen is találtak edénytöredékeket s bronzérmeket és embercsontokat. Az utóbbi években Ács Lajos a Pestes nevű hegy oldalon fekvő szőlőjét rigoliroztatta és ott gyakran talált edénytöredékeket, melyeket magam is megtekintettem. Az egyik egy 8 cm. magas s 9 cm. átmérőjű, a másik teljesen ép példány pedig egy 9 cm. magas, alól 4 és felül 9 cm. átmérőjű kis csupor. Az edények fülei az edény széléről 25 mm. magasra felkanyarodnak. A töredékek között van egy 6 cm. magas, alól 4 és felül 9 cm. átmérőjű kis tálnak is felénél nagyobb része. Anyaga mindannyinak durva és átlag 7 mm. vastag. A kisebb edények állítólag egy nagyobb tálban elhelyezve találtattak, de a nagy tál összetört. A Pestes nevű szőlőben állítólag más alkalommal csontokat s bronz-töredékeket és nyilakat is találtak, de miután a leleteknek fontosságát nem tulajdonítottak, azok elhanyagódtak.

Torda, 1899 februárius 2.

Téglás István.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

MÁRIA KIRÁLYNÉ ARCZKÉPE KÖNIGSBERGBEN.

Ehrenberg H. a porosz hercegek udvarán virágzott művészetéről írt új munkájában * közzétette Mária királynénak, II. Lajos királyunk hitvestársának, utóbb özvegyének eddig majdnem teljesen ismeretlen arczképét, a mely értékes adattal gyarapítja a királyné ikonographiáját. A festmény a XVI. század első felében kerülhetett Königsbergbe, Albrecht első porosz herceg uralkodása alatt, a ki az 1525-iki krakói szerződés következtében a német lovagrend nagymesteréből a lengyel főnhatóság alatt álló örökös hercegség első uralkodójává lett és sietett udvarán a művészet minden ágát meghonosítani és fölvirágoztatni. Mária királyné arczképe egyik dísz volt a königsbergi, egykor oly gazdag képgyűjteménynek, a melyből csak igen kevés darab maradt meg a helyszínén. Közöttük úgy történelmi, mint művészi érték dolgában a szóban forgó festmény nyilván a legelőkelőbb helyet foglalja el.

A modern keretbe foglalt, fára festett kép 70 centiméter magas, 54,5 centiméter széles. Fiatal, mondhatni, még serdülő korában ábrázolja a királynét. A fej háromnegyed nézetben, majdnem előlről van ábrázolva, a szemek balra pillantanak. A formáiban nem épen szép, de kifejezésével vonzó és nyilván nagy művészi gonddal megfestett arcz élenken emlékeztet a királyné egyéb arczképeire. A halovány arcz hosszúkás alakja, a kerek, barna szemek, a kis orr, a finom ívű szemöldök, a gondosan a fülre fésült, dús, sötétszőke haj, a száj erősen kifejezett alsó széle a képen látható fölirat nélkül is határozottan V. Károly hugára vallának. Ruházata igen gazdag, a mint a királynénak özvegyeége előtt készült egyéb arczképei is rendesen fejedelmi díszben mutatják be. Fején nagy, fekete bársonyból készült barettet visel, a melynek aranyszövetből való bélése az apró bevágások mögül kilátszik. Szintén fekete bársonyból készült ruhájának bő újjai is apró bórítékokkal vannak ellátva, a melyek az alattok lévő aranybarna kelme

* Die Kunst am Hofe der Herzöge von Preussen; Lipse és Berlin, 1899.

mustráit érvényre juttatják. Fehér, ránczokba szedett patyolatinge fölött arannyal átszőtt gallért visel, a melyen egy férfi és egy női alak, valamint tarka virágok hatásosan ütnek el az aranyos háttértől. Nyakáról nehéz aranyláncz lóg le. A lánczhoz erősített zománczos ékszer a királyné pompás öltözetének legérdekesebb darabja. Fekete, zománczos alapon virágindákon álló két világos színű puttó képét látjuk, kezeikben bőségsszarúkkal. Az ékszer közepére háromszögletű foglalatban drágakő van erősítve, míg alul egy hatalmas gyöngy lóg le. A ruházatot az aranyos öv és a királyné kezeiben levő keztyűk teszik teljessé.

A kép háttérére nagy, aranyos latin majusculákkal a következő fölirat van festve: · M · D · XXI · J · CA · L · GVLIJS ETATIS · REGINE · MARIE · XV · J · MENSIS · SEPTEMBRIS · IJMAGO FVIT. Eme megležitostosan zavaros fölirat adatai teljesen megfelelnek annak, a mit a kép a királyné életkoráról elárul és valószínű, hogy a fölirat a képpel egykorú. Ehrenberg az MDXXII-ös évszámot tévesen MDXXVI-nak olvasta, a mire nyilván a kettős szám különös VJ vagy Y formája vezette. Azért kénytelen volt azt föltételezni, hogy az arczkép, a mely nyilván egészen fiatal nőt ábrázol, csak négy évvel később keletkezett, sőt azt is gyanította, a mit pedig a kép méretei majdnem kizárnak, hogy a fölirat megcsonkult. A fölirat értelme valószínűleg az, hogy a kép a fiatal királynét, a ki a múlt szeptember hónapban töltötte be életének 16. esztendejét 1525 július 1-én (tehát II. Lajos királylyal Székesfehérvárt tényleg megkötött házasságának évében) ábrázolja.

Mária királynénak egy másik arczképe, a mely Tirolai Ferdinánd főherczeg híres arczképcsarnokából származik és most a bécsi művészettörténeti gyűjteményben van,* mind általános benyomása, mind a részletek dolgában föltűnően emlékeztet a königsbergi palota példányára, úgy hogy Ehrenberg hajlandó mindkettőt egy mester művének tekinteni. De a bécsi festmény sokkal fölületesebb kivitelű, az a benső kifejezés, a mely a königsbergi képet olyan vonzóvá teszi, hiányzik belőle, úgy hogy valószínűleg csak másolattal van dolgunk. A királynénak egy másik arczképe, a berlini múzeum metszetgyűjteményének híres clairobcur-fametszete,** néhány évvel később keletkezhetett, legalább erre vall az arcz formáinak aránylagos teltsége és az önérzetesebb fejtartás. A későbbi évekből, különösen özvegysége idejéből, számos képmást, emlékérmét és szobrot ismerünk, a melyek közül művészi érték dolgában különösen Leone Leoni pompás munkái válnak ki.***

* Jahrbuch der Kunstsammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses XIV. köt. X. tábla, 157 kép.

** Arch. Ért. U. f. X. 245. s köv. II.

*** Arch. Ért. U. f. VII. 143. s köv. II.

Francis Beckett és Ehrenberg véleménye szerint a königsbergi arczkép alighanem Binck Jakab német festő, rézmetsző és fafaragó műve. Binck a XV. század utolsó évtizedében vagy a XVI. század leg-
elején született, valószínűleg Kölnben és két ízben a königsbergi her-

MÁRIA KIRÁLYNÉ ARCZKÉPE KÖNIGSBERGBEN.

cegi udvarnál is tartózkodott (megh. 1569.). Festményeinek és metszeteinek javarésze a XVI. század harmadik évtizedében keletkezett, úgy, mint a szóban forgó arczkép is, a mely húsz évvel korábbi Binck első königsbergi tartózkodásának a kezdeténél és eddig ismeretlen úton került Poroszországba.

Mária királyné arczképe mindenesetre a német renaissance-festészet becsesebb alkotásai közé tartozik. A gondos megfigyelés, a részletek lelkiismeretes ábrázolása, a kifejezés bensősége, nemkülönben az éles rajz, a hideg színek és a formáknak itt-ott feltűnő sarkossága épen úgy jellemvonásai, mint a kor legtöbb német képmásának. Bizonyos jelekből talán arra is következtethetünk, hogy mestere idős Cranach Lukácsnak, Dürer kortársának, a hatása alatt állott.

Dr. Éber László.

A BOR HATÁSAINAK ALLEGORIÁI RÉGI ÖTVÖSMŰVEKEN.

Régi metszeteken, plaketteken és ötvösműveken gyakran találunk olyatén figurális kompozíciókkal, a melyek rendszeren négy egymást kiegészítő képből állanak s vagy mulatozó társaságot, vagy csupán egyes alakokat ábrázolnak.

A sorozat egyik képén őz vagy bárány, a másodikon majom, a harmadikon oroszlán vagy medve, néha mind a kettő, végre a negyediken egy vagy több disznó kíséri a társaságot, vagy ha az illető előállítás csak egyedül álló alakot ábrázol, kíséretében mindig megtaláljuk az illető állatot, a melynek jelenléte bizonyára valamely allegorikus értelmet rejt magában, különben megmagyarázhatlan volna az illető műtárgyon való következetes jelenléte.

Az ismert előállítások közül *Virgil Solis*-nak ide vonatkozó metszetei eléggé ismeretesek irodalmunkban is. Utolsó ízben Radisics Jenő mutatta be azokat a Művészi Ipar egyik kötetében a Magyar Nemzeti Múzeum harangvirág-serlegéről írt tanulmányában,* hivatkozással Bartsch katalógusára, a hol az illető metszetek a 256—259. számok alatt tárgyalvák.

A négy képből álló sorozatból, melyet itt összehasonlítás céljából megismétlünk, az első metszet (1. ábra) négy férfiúból s egy nőtől álló, asztal körül ülő mulatozó társaságot tüntet elő, részben hangszerket kezelve, részben kedélyes társalgásba bocsátkozva. Valamennyi alakon a nyugalmas kedélyesség érzelme ömlik el, a melynek okozójául bizonyára az asztalon lévő boros edények tartalmát kell tekintenünk. A jelenet háttérében egy őzbak képe tűnik elő, mely csendes nyugalommal látszik szemlélni a kedélyes mulatozást.

A második metszet (2. ábra) négy tornázó férfit tüntet elő, kik valamennyien a legféltlenebb jókedvnek örvendenek. Egyikük tótágot

* Harangvirág-serleg. Művészi Ipar, I. évf. 173 s. köv. lap. Budapest, 1885/86.

I.

2.

3.

4.

I. VIRGIL SOLIS RÉZMETSZETEI.

áll, a másik léczkerítésre kúszik, a harmadik négykézláb, a negyedik pedig két rét hátrafelé görbülve a földön gimnasztizál. Az ivóedényekkel megrakott asztal szélén majom ül és pohárból iszik. A jelenet tendenciája itt is eléggé világos: az ugrándozó egyének az elfogyasztott bortól kapták bolondos jókedvüket.

A harmadik képen (3. ábra) a négy férfiből álló csoport dühhel támad egymásnak részint fegyveres kézzel, részint a kezük ügyébe eső ivóedényekkel; a csoportot kísérő állatok egy oroszánt s egy medvét ábrázolnak, melyek mérges morgással közelítenek egymás felé.

Végre a sorozat utolsó képe (4. ábra) a négy férfit undok helyzetben, hányva s egyéb leírhatlan állapotban tünteti elő. A csoportot három disznó kíséri nemkevesebbé undorító foglalkozásban.

A metszeteken mindenütt Virgil Solis ismeretes művészjegyével találkozván, kétségtelen, hogy azokat ő metszette rézbe. A mester az 1514—1562. évek között élén, a metszetek készítésének kora a XVI. század második felébe helyezhető, köztudomás szerint ekkor állván művészünk tevékenységének tetőpontján.

A szóban forgó metszetek tárgyához nagyon hasonló és minden bizonynyal teljesen analog vonatkozású és értelmű előállításokat találunk *Peter Flötner* plakettjei között négy, illetve öt ólomlemezen.¹ Konrad Lange, tübingai egyetemi tanár, ki Peter Flötner művészetéről csak nemrégiben egy alapos munkát írt, a négy ólomplakettet három mással egy csoportba összefoglalván, «Die sieben Folgen der Trunkenheit in Landschaften» cím alatt írja le, de nem képes azoknak sem figurális előállításait, sem allegorikus értelmét megmagyarázni.

Az első plaketten (5. ábra)² szőlőfürtökkel dúsan megtöltött kád mellett fa alatt alvó férfit látunk; a kád tövében korsó, a férfi mellett füles pohár s egy békésen nyugvó bárány látszik. Lange ezt a plakettet így értelmezi: «*Trägheit* (Dummheit?): Ein trunkener Mann unter einem Baum schlafend, dabei ein Schaf».³

A második plakett (6. ábra) ugyancsak szőlőfürtökkel megtöltött kád mellett ülő férfit ábrázol, ki két kezét füleihez emelve maskarákat vág. Bal lába alatt feldöntött korsó, a kád tövében pedig füles serleg látható. Lange e jelenetet így magyarázza: «*Zorn* (Plauderhaftigkeit?) Ein sitzender Mann, der eine Fratze schneidet und dabei beide Hände zu den Ohren emporhebt».⁴

A harmadik lemez (7. ábra) oroszlánnon ülő s jobbájában kardot

¹ Konrad Lange: Peter Flötner, 129—130. lap és XII. tábla No 102, 104, 105, 108. A négy téglalapalaku placett mérete: 3'9 × 6'4 cm. Az ötödik kis ülő alak méretét Lange nem közli.

² K. Langenál: XII. tábla 108. ábra.

³ Id. mű, 130. l. No 108.

⁴ U. o. 130. l. No 105.

villogtató férfit tüntet elő; jobbra tőle két hordó, egy kulacs s egy nyeles serleg van a földre helyezve. Ezt Lange így értelmezi: «*Hoffart* (oder Unbedachtsamkeit?). Ein bekränzter Mann auf einem Löwen sitzend, schwingt einen krummen Säbel».*

Végre a negyedik plakett (8. ábra) fa tövében félig fekvő, félig ülő meztelen férfit ábrázol, ki gyomrának tartalmát elől-hátul adja ki magából. A férfi előtt kancsó áll, mögötte disznó, mely a földről a tisztátalanságot falja. Lange felfogása szerint e plakett tárgya: «*Un-*

5.

6.

7.

8.

PÉTER FLÖTNER DOMRORMŰVES LEMEZKÉI (PLAKETTEK).

keuschheit (Unreinlichkeit?). Ein sitzender Mann, der den Inhalt seines Magens in doppelter Weise von sich giebt, hinter ihm ein Schwein».**

A Lange által közölt Flötner-féle plakettek közül tárgyunkhoz illő még egy ötödik ólomalak is, melyet Lange a «Drei ganz kleine sitzende Figürchen aus Serien der Tugenden und Laster» cím alatt ekképen ír le s értelmez: «*Gefrüssigkeit* (?), eine unterhalb bekleidete Frau, die Weinlaub um den nackten Leib geschlungen hat, sitzt auf

* U. o. 129. l. No 102.

** U. o. 130. l. No 104.

einem Schwein, das von einem Kothhaufen frisst, und hält (t. i. a nő) in der Linken eine Vase». ¹

E négy rendbeli plakett közül az általunk elsőnek ismertetett példánynak egyes darabjait bírják: a baseli, berlini, luzerni múzeumok és Mayer Van den Bergh lovag Antwerpenben; ² a másodikat bírja ugyancsak Van den Bergh lovag és a berlini iparművészeti múzeum; ³ a harmadikat a berlini és braunschweigi múzeum, ⁴ végre a negyedik példánynak egy darabját bírja Mayer Van den Bergh lovag, a baseli múzeum, a berlini iparművészeti múzeum, a darmstadti nagyhercegi múzeum és Luzernben J. Bossard ékszerész. ⁵

Itt jegyezzük meg, hogy a negyedik plakettnek egy törhüvelyhez alakított mintája a baseli történelmi múzeumban őriztetik, ⁶ a kis női alakot ábrázoló ólomplakettet pedig szintén ez a múzeum bírja. ⁷

Az ötvösművek sorába, a melyeken e művészi alkotásoknak gyakorlati felhasználását megtalálhatjuk, tartozik az a harangvirág-alakú serleg, a melyet néhai Jankovich Miklós gyűjteményéből Nemzeti Múzeumunk bír. Kiváló fontosságú reánk nézve ez a remekmű, nemcsak azért, mert a mi tulajdonunk, hanem azért is, mert figurális jele-
neteinek kifogástalan értelmezését idáig nem tudták adni. Serlegünk peremén domborműben hat képet látunk külön-külön cartoucheokban elhelyezve. Az elsőben (9. ábra) nyugvó amorett van ábrázolva birka kíséretében, a másodikban (10. ábra) tótágast álló meztelen gyermek-alakot látunk majom által kísérve, mely ugyanezt a produkciót végzi, a harmadikban (11. ábra) oroszlán mellett ülő, paizsot tartó meztelen gyermek karddal vagdalkozik, végre a negyedikben (12. ábra) fekvő meztelen amorett gyomrának tartalmát kiüríti. Mellette disznó. ⁸

Ha e három rendbeli emlékcsoportot, a metszeteket, Flöttner plakettjeit és a M. N. Múzeum harangvirág-serlegét összehasonlítjuk, lehetetlen, hogy fel ne tűnjék az egyes előállítások értelmének közösége, mely az egyes állatalakok jelenléte által nemcsak a bor hatásának fázisait kívánja feltüntetni, de bizonyára mélyebb allegorikus jelentőséget is rejt magában.

Radisics Jenő a harangvirág-serleg domborműveinek négy képét megkísérlette összhangba hozni a Virgil Solis készítette metszetekkel s azokat a bor hatásának fokozataival hozván összefüggésbe, arra az

¹ U. o. 129. l. No 94.

² U. o. 120—121. l.

³ U. o. 121. l. (XXXIII. Terem 338. szekrény és 342. tárló).

⁴ U. o. 121. l.

⁵ U. o. 121—122. l.

⁶ U. o. 130. l. No 104.

⁷ U. o. 120. l.

⁸ Vsd. ő. Radisics Jenő: Harangvirág-serleg. Művészi Ipar, I. 175—177. lap és A magy. tört. ötvösmű-kiállítás remekei, I. 155. l.

HARANGVIRÁGSERLEG A N. MÚZEUMBAN.

eredményre jut, hogy «mert a cifraságokhoz, legalább a mi a serleg száján látható jelenetek felerészét illeti, Virgil Solis szolgáltatta a gondolatot»,* sőt egyenesen ki is mondja, hogy a serleg díszítései Virgil Solis metszetei után készültek.**

Mielőtt erre vonatkozó nézetünket kifejtenők, lássuk, miképen tudjuk megadni a választ arra a kérdésre, mely a szóban forgó jelenetek mibenlétére és allegorikus jelentéseik felfejtésére vonatkozik.

Hogy a Flötner-féle plaketteknek egyszerű bachikus előállításokon kívül mélyebb allegorikus jelentősége is van, azt Konrad Lange is sejti és e sejtelmének kifejezést is ad, de beismeri, hogy ez az értelem előtte nem egészen világos.***

Konrad Lange sejtelmei, mik e kis plasztikai művek szemlélése közben benne támadtak, meg sem közelítették a valóságot, mit bizonyít egyrészt az a körülmény, hogy az érdemes műtörténet-író az első plakettet a restség, megkérdőjelezve pedig az ostobaság allegorikus ábrázolásának tartja, a másodikat a harag vagy a fecsegés, a harmadikat a kevélység (meggondolatlanság), végre a negyediket a szemérmertlenség (tisztátalanság) jellemzésének lenni mondja.

Hogy ez a magyarázat nem helyes s elég távol áll az igazságtól, azt kimutatjuk azzal, ha utalunk a plakettek figurális jeleneteinek értelmező népmesére, mely magyar népünk között mai nap is él még s több változatban forog közszájon országszerte.

A mese, mely a Noé-mesék ciklusához tartozik, egyik változatában a következő:

Noé egy ismerősét egy szőlőcsemetével megajándékozván, ez a növényt elültette, gondosan ápolta s fejlődésének első szakában *bárány* (vagy *őz*) vérével, a másodikban *majom* vérével, a harmadikban *oroszlánnéval* (vagy *medvéével*), a negyedikben pedig *disznó* vérével öntözte annak tövét. Innét van az, hogy ha valaki a szőlő nedvéből csak keveset iszik, olyan békességes és jámbor lesz, mint a bárány (őz); ha többet iszik belőle, széles, bolondos jó kedve támad s ugrándozik, akár csak a majom, ha még többet élvez belőle dühössé, veszekedővé válik, mint az oroszlán, vagy mint a medve, végre, ha túlságos mértékben élvezi a nedvét, olyanná válik, mint a sertés.

A népmese tartalmából világossá válik előttünk a szóban forgó művészi alkotások egyes jeleneteinek értelme is, a melyre külön útbaigazító allegorikus jelek gyanánt még az egyes állatalakok jelenléte is

* Művészi Ipar, I. 176. l.

** U. o. 177. l.

*** Lange idézett művében, a 129. lapon: «... die abgesehen von ihrem bachischen Sinn, auch einen allegorischen zu haben scheinen, wenn ich auch zugeben muss, dass mir derselbe nicht ganz klar geworden ist».

9.

10.

11.

12.

DOMBORMŰVES MEZŐK A N. MÚZEUM HARANGVIRÁGOS SERLEGÉN.

külön figyelmeztető momentumok gyanánt szolgálnak. Flötner plakettjeinek első példányán a bárány, Virgil Solis metszetén az őz, a múzeum serlegén pedig szintén a bárány jelenléte utal arra, hogy itt a bor hatásának első fázisával van dolgunk. Flötner második plakettjéről kivételesen hiányzik ugyan a kísérő allegorikus állat, a majom, de maga a főalak fintorgatásaival világosan kifejezi, mit kell értenünk a jelenet alatt, melyhez magyarázó analógia gyanánt Virgil Salis második metszete és a harangvirág-serleg második domborműve elég értelmesen hozzájárul; a harmadik Flötner-féle plaketten az oroszlán jelenléte allegorizálja a harag megnyilatkozását, tehát a bor hatásának harmadik fázisát, mit Virgil Solis az ő metszetén a medve jelenlétével még fokozottabb mértékben kifejezett, végre a negyedik fázisra valamennyi emléken a sertés jelenléte viszi reá a szemléltőt.

A bor működésének ezt az utolsó fázisát jelképezi a Lange által P. Flötnernek tulajdonított kis nőalak is, mely testén szőlőlombbal és fürtökkel övezve, félig meztelen helyzetben, kezeiben kancsóval, sertésen ülve ábrázoltatik. A kíséretet képező tárgyak elég világosan jelzik, mily értelmű előállítással van itt dolgunk.

Természetes, hogy ez a kis lemez is egy négy tagból álló sorozathoz tartozik, a melynek azonban három első tagja sem Lange, sem Domanig* előtt idáig nem ismeretes, tehát vagy elvesztek, vagy lappanganak valahol.

Hogy a közölt népmese hol keletkezett, mely tájakon, mily mértékben s minő változatokban ismeretes, azt döntsék el az illetékes kutatók. Nekünk elég azt a tényt konstatálni, hogy a mese már a XVI. század első felében él Németországban s az odavaló művészeknek anyagot szolgáltat plasztikai és grafikus művek előállításához, megragadja fantáziájukat s az antik motívumok mellőzésével ráviszi a művészeket arra, hogy a reális életet a maga meztelen valóságában ábrázolván, a kisművészeteket naturalisztikus irányba terelje. A tárgy s annak allegorikus jelentése hálás téma gyanánt kínálkozott kivált boros edények díszítésére; örömmel is nyultak utána a német mesterek, kiknek művein csak az általunk itt bemutatott tárgyakon is három változatban találjuk meg annak feldolgozását, a melyek stílus, felfogás és kifejezés tekintetében merőben más és más kompozíciókat tüntetvén elő, világosan tanúskodnak arról, hogy nem képezik egymás másolatait, de hogy mindegyiknek művésze csupán csak az alapeszméből, a közkinccsé vált népmeséből merítette témáját s dolgozta föl a maga fölfogása, ihletése s művészi készsége szerint.

* *Karl Domanig*: Peter Flötner als Plastiker und Medailleur, vornemlich nach seinen in den Kunstsammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses befindlichen Werken. — Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses, XVI. kötet 20—22. l.

Kérdés tárgyát képezheti, a három közül melyik a legrégibb előállítás s hogy mily sorrendben követik egymást az egyes emlékművek.

E kérdésre nem lesz nehéz a feleletet megadni akkor, ha tudjuk, hogy a négy ólomplakett mestere Peter Flötner, a genialis nürnbergi plasztikus, a ki 1522-ben már mint kész szobrász került Ansbachból Nürnbergbe, a ki 1546-ban bekövetkezett haláláig ötvösök használatára a plakettek egész sorozatát metszette kelheimi márga-palába, kiöntötte azokat rézbe, bronzba s ólomba s a kinek messze földekre, köztük hazánkba is, kiható művészi befolyását csak nem régiben méltattuk a jelen folyóirat hasábjain.*

13.

14.

DOMBORMŰVES MEZŐK A N. MÚZEUM HARANGVIRÁGOS SERLEGÉN.

Flötner művészete az 1530-tól 1540-ig terjedő években állván tetőpontján, a négy plakett előállítását is ebbe a tíz esztendei időközbe kell tennünk, a mi mellett azok művészi befejezettségü technikája szól a legnyomatékosabban. Virgil Solis 1514-ben születvén, művészetének fénykorát a 40—55-ig terjedő időszakban kell keresnünk, a miből kiderül, hogy a bemutatott négy metszet keletkezése a Flötner tevékenysége utáni időbe esik s így a plaketteknel okvetetlenül fiatalabb művészeti alkotások.

* Mihalik József: Flötner és Beham művészete hazai emlékeken. Arch. Ért. 1898.

A harangvirág-serleg domborművei magának a serlegnek keletkezésével egykorúak s a XVII. század elejéről valók, a miről a cartoucheok czifraságai s a serleg egész munkája tanúskodik.

Ha ezeket a domborműveket Virgil Solis metszeteivel összehasonlítjuk, azonnal szembeötlik a kettő kompozíciójának különbsége. Még ugyanis Virgil Solis metszetein a bor hatásának fázisait csoportképekkel tette szemlélhetővé, a serleg mestere, P. Flötner modorához hasonlóan, meglegedett egyes alakok feltüntetésével, a melyeken azonban a bor hatásának fokozatait pompásan tudta az alakok mozdulataiban s az allegorikus állatok jelenlétével kifejezni.

A mit elfogadnunk lehetetlen, az a közös forrásnak ható ereje és igénybe vétele, a melynek megnyilatkozása azonban nem a szolgai másolásban, de az eszme felkarolásában és testté való kidolgozásában jelentkezik a szép serlegen. Bizonyos tehát, hogy a serleg mestere nem másolta Virgil Solist, nem utánozta szolgai módon P. Flötnert sem, de a már általánosan ismert témát önálló kompozícióban szabadon dolgozta fel s alkalmazta a kupán, a melyet — miként azt Radisics igen helyesen megjegyzi — bizonyára mesterremek gyanánt készített a nürnbergi czéhben, a melynek idevágó szabályzatai éppen egy ilyen szabású kupának az előállítását tűzte ki feladatul a mesterré lenni kívánó legény elé. A szabályzatnak a mesterremekre vonatkozó pontja világosan kifejezvé, hogy az illető mesterjelöltnek a serleget szabadságában áll «besser zu machen, wo er kann» és «es steht auch in einer jeden willkühr die Zierd auf ein andere weys oder Arth zu machen»,* csak természetes lehet, hogy a serleg készítője éppenséggel nem kötötte magát ismert mintákhoz, hanem a serleget eredeti kompozíciók igénybevételével elődeinél «jobban», eredetibben, vagyis helyesebben szólva, az akkori idők divatjának megfelelőbb modorban igyekezett díszíteni.

Mindezt figyelembe vevén, eredménykép ki lehet mondanunk, hogy Peter Flötner négy plakettje a bor hatásának négy fokozatos fázisát tünteti elő s így azokra nézve meg nem állhat Lange tanár értelmezése; hogy a Virgil Solis-féle négy metszet ugyancsak ennek a négy fázisnak ábrázolása s végül, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum szép harangvirág-serlegén lévő négy dombormű is jelentésére nézve az előbbienekhez csatlakozik, ezek nem Virgil Solis után készített másolatok, de önálló kompozíciók, melyeknek mesterét a jövő kutatásainak van fenntartva kideríteni.

Mihalik József.

* Radisics Jenő: Harangvirág-serleg. 171. l.

CSÉCSI FALKÉPEK.

Az abauj-tornamegyei Csécs község ev. ref. ekléziájának szerény templomában már régóta mállott a mészburkolat a régi falképekről, melyeket időnként, fájdalom, újra is meszeltek. A műemlékek orsz. bizottsága megbízásából a mult évben végre eljutottam Csécsre kikaparásuk és lemásolásukra.

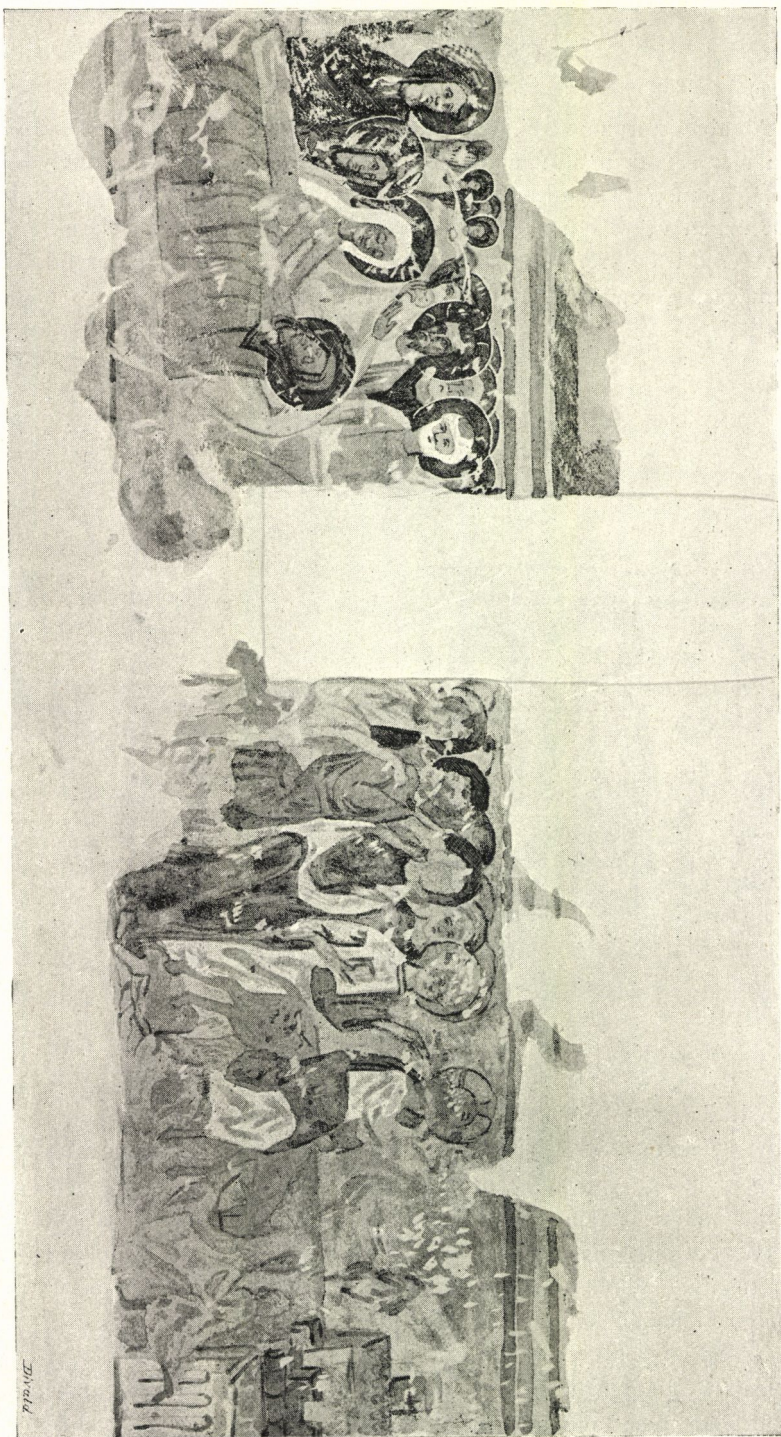
A csécsi ev. ref. templom 6'5 méter széles és 9'7 méter hosszú aránytalan magas, gerendázott hajójához egy 5'7 méter hosszú és 4'6 méter széles

A TEMPLOMHAJÓ KELETI FALA ÉS EGY RÉSZ A DÉLI FALBÓL.

dongabolttal fedett egyes záródású szentély csatlakozik. Az összekötő csúcsíves diadalív 3'7 méter széles nyílású és nagyon csekélylyel alacsonyabb a szentély legnagyobb magasságánál, a mely 5'15 méter. Sem ajtón, sem ablakon nincs műformát mutató faragott kő. A szentély északi oldalához csatlakozó hajdani sekrestye szintén dongabolttal és ma sincs belőle bejárat a templomba. A bera-kott ajtó nyomaiból ítélve, mikor még használták, a templom-talaj legalább egy méterrel lejjebb lehetett.

Az egész szentély ki volt festve, valamint a templom-hajó fala is a diadalív két oldalán, sőt a déli falon is megmaradt egy töredék. A hajóban azonban több festésre nem akadtam. Úgy látszik, valaha az egészet belső tűz pusztította, mert a megmaradt képek is foltonként kiégtek, s rajz nélküli sárgászörös színűek.

DÉLI FAL.

ÉJSZAKI FAL.

A képek két sorban sorakoznak egymás fölé a szentély három oldalán. A felső sor már félig a bolthajtáson van. A dongabolt megmaradt részét egyetlenegy Krisztus-alak tölti be, jobb kezével áldva és baljában könyvet tartva. A körítő «mondorla»-n kívül a négy sarokban a négy evangélista lehe-

A BOLTHAJTÁS.

tett, mert némi mondatszalogot (írás nélkül) még sikerült az egyiknél fölfedezni. Ez a legveszendőbb és legrongáltabb alak, s ha nem javítjuk ki, rövid időn lehull. A szentély összes képei, az egy magyar czímeres Imre herceg kivételével, Krisztus életét tárgyazzák s ruházatukban kevés érdekést mutatnak. Az északi falon kezdődik a felső sorban az angyali üdvözléssel, a hol is Mária állva rokka mellett, jobbjában orsót forgatva, hallgatja az angyalt.

A NYUGOTI FAL ÉS
A CSATLAKOZÓ DIADALÍV.

A DIADALÍV ÉJSZAK FELŐLI
RÉSZE.

A szentlelket a felülről Máriának irányuló sok, vízfolyásszerű vonal jelképezi. Sajnos, a Mária háta megetti rokkát és egyéb berendezést képtelenek vagyunk jól kivenni. A második jelenet Jézus gyermekkor, melyben a fátyolos, ülő Máriának zsámolyon nyugvó lábai mellett játszik a gyermek Jézus. Fölötte lógó bölcső és mellette József felkőnyökölve. Az északi fal e sorának harmadik jelenete a bethlehemi gyermekgyilkolás lehet csak, mert egy trónon ülő király előtt sok női fej látszik. A trón háta megett hegyes-sisaku katona egyenes, becsavargatott szíjú karddal, mely a lictor-jelvényre is emlékeztet.

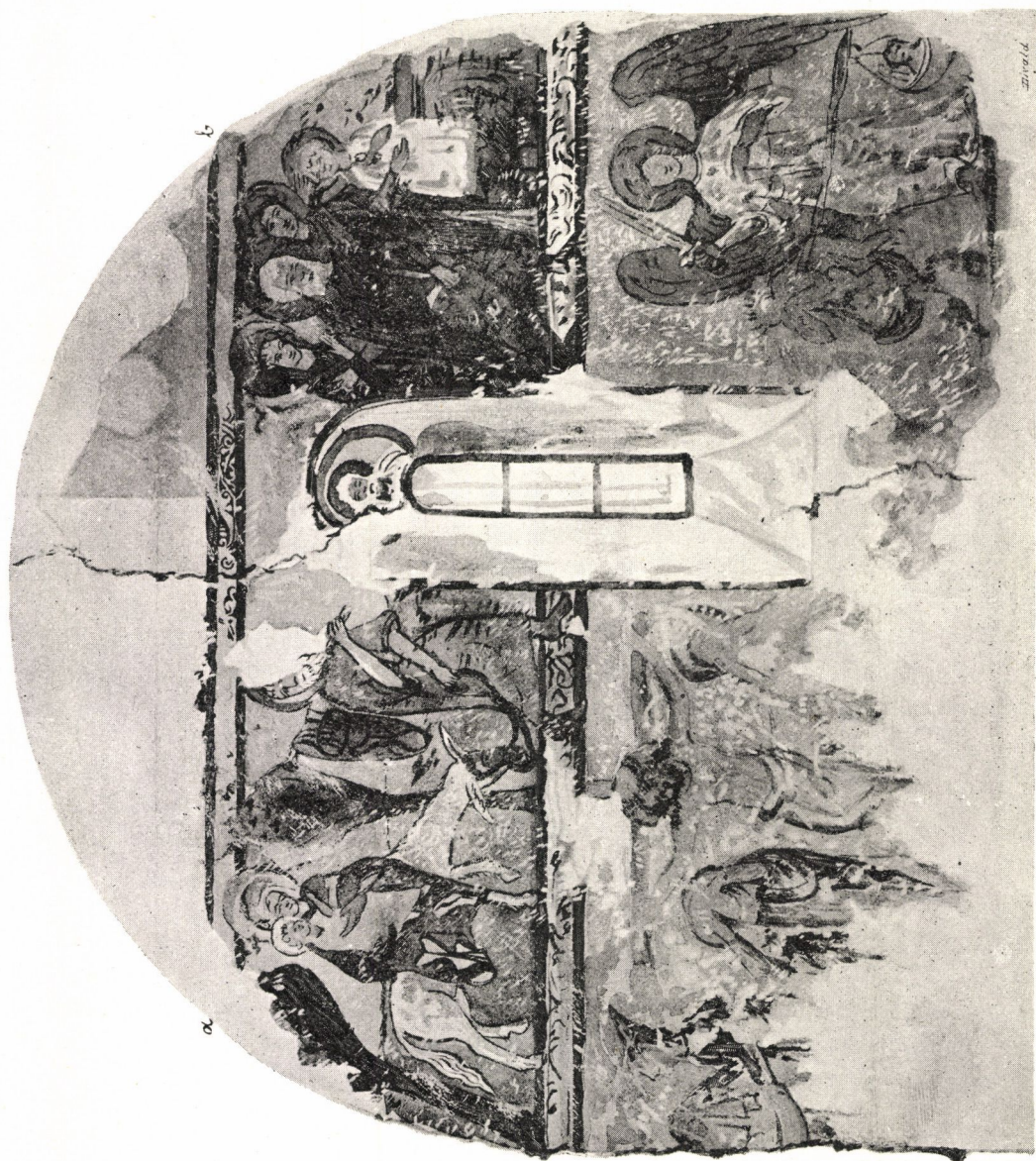
Az északi fal alsó sorában az utolsó vacsorából látunk hét-nyolcz alakot nagyon megrongálva és elmosódva. Mellettük a Krisztust Pilátus elé kísérő katonák hegyes kalapsisakja tűnik fel. Pilátus mellett két zsidó főpap. A kezét mosó királynak a tálat és törölt már a keleti falon levő szolga nyújtja, s a Pilátus kezefeje is átér oda. A jelenetek és alakok ilyen átnyújtása egyik falról a másikra nem épen szokatlan a középkorban. A keleti fal képeit megszakító ablakbélés is ki volt festve. Ma is látszik még egy ősz alak a nyílás fölött. A felső képsor a menekülést és a körülmetélést ábrázolja. Érdekesek a Máriát és Jézust vivő szürke számár mellett ábrázolt fák levelei. Az egyikben a francia kártya makkját, a másikon a zöldjét látjuk. József vállán diszes csutora. A körülmetélő főpap kezében tompa végű kés, a Jézuséban mézeskalács, vigaszul a kínos műtétért.

Az alatta levő sorban a Pilátus szolgája mellett Krisztus a kereszten, alatta Mária és János. Az ablak más oldalán a lélekmérés. Az angyal kezében egyenes, rövid kard. A mérleg felbillent serpenyőjén kapaszkodó ördögök.

A déli fal felső képsora ellentállott a kifejtésnek, az alsó sorban azonban Krisztus egy csudatétele és jeruzsálemi bevonulása, részben jól kivethető. A halott leány mellett három fájdalmas női fej, felettük angyalok pálmával. A fejnél álló és tanítványaitól környezett Krisztus pólyás gyermeket tart a kezében. Azt hiszem, itt a festő azt is meg akarta örökíteni, hogy: «Bocsásátok hozzám a kisdedeket». A bevonulás rózsaszínű számara nem jár a földön s a kísérő apostolok szerfelett nagyok a fogadó sokaság egy épen maradt és inget terítő alakjához mérten.

Még egy alak van a szentélyben a nyugoti falon. Magyar címeres pajzsa, attilája, szűk nadrágja s bajusztalan ifjú arcza csak Szt-Imre királyfit ábrázolhatja és semmi szín alatt sem Szt-Lászlót, a mint azt némelyek eddig hitték és hirdették. Megjegyzem ugyanis, hogy ez az alak már régen látható és nem én bontottam ki a mész alól. Imre királyfi feje fölött leveletlen, csigás indadisz. A diadalív egy-egy felén két kivont kardos szent király és három-három egész körben és egy fél-félkörben több, nem eléggé jól meghatározható szent. Mindenik kezében mondatszalog, melyek azonban már teljesen olvashatatlanok. Egyen még három, összefüggés nélküli majuscula betűt sikerült kivennem. Ezek a betűk, az Imre királyfi fölött levő román indadisz, valamint a keleti fal két sor képét elválasztó keret határozottan románkori levéldíszé ad csak némi útmutatást képeink korára nézve, mert a ruházat mind bibliai. Képeink tehát legalább is a xiv. századból valók.

Meg kell még emlékeznem a templomhajó keleti falának három, dalma-

KELETI FAI.

tikás barátalakjáról és a déli falon egy vértanú megkövezéséről, mely utóbbi már alig kivethető.

A képek jó, sima homokvakolatra készültek. A festékes csuorban csak kékesfekete, fehér-okker és vörös szín volt. A kék és zöld hiányzik. Az alakokat erős fekete körvonal választja el a háttértől, a mely aligha volt valaha nagyon sötét, ma sárgásszürke. Régiségüket tekintve, restaurálásuk s így fentartásuk kívánatos.

Husza József.

CENTUM PUTEI NEVÉNEK HELYRAJZI VONATKOZÁSAI ÉS ÉRTELMEZÉSE.

(Két térképvázlattal.)

Mióta Dácia és *Moesia* összekötő útvonalainak helyrajzát vizsgálom, nemcsak az útirány pontos kitűzése s a helyi viszonyokkal való összehasonlítása, valamint az egyes állomások közgazdasági és stratégiai rendeltetése kötöttek le figyelmemet, hanem az egyes *statiók elnevezésének* értelmezése is állandó érdeklődésem tárgyát képezé s e végből a természeti viszonyokat beható megfigyelés alá vevém mindenütt.

Rendkívül lehangolólag hatott tehát reám, hogy a *Lederatától*, vagyis szerbiai *Rama* városától a *Dunán* át a *Karas* és *Nera* torkolatához s onnan a krassószerénymegyei *Szemek Plesura* hegység nyugati peremébe vájódott völgyeken a *Poganis* völgyére s arról pedig Karán-Sebes alatt *Zsuppánál* a *Temeshez* szolgáló fő hadiút *Centum putei* állomásának engem is megnyugtató értelmezését sem az irodalomban nem találtam meg, sem én magam nem valék képes megadni a magyar tudományos Akadémia elé terjesztett munkámban.*

Mielőtt sikerült volna *Centum putei* hollétéről pontosabban tájékozódunk, a «*Száz kút*», «*Száz forrás*» szó szerinti jelentésének megfelelő elhelyezést kerestek régészeink. S a kik beérték a pusztá szóértelmezéssel, valóban csakhamar meg is állapodtak a mai *Zsidoventől*, vagyis a *Tabula peutingeriana Berzoviajától* nem messzi, délnyugatnak visszaszűrődő *Moravicza* menti vízenyős területnél. A *Centum putei* és *Berzovia* közé jelzett XIII. római mér földnyi távolság alapján *Temes-Buttyán* tájára, illetőleg *Germanhoz Buttyántól* délre helyezhették tehát *Goos* Károlylyal** mindazok ezt az állomást, a kiket a *Verseczről* ismeretessé vált római feliratok delejtűje *Arcidava* állomás kitűzésével, e feliratok lelőhelyéhez, vagyis a verseczi várhegy alá vezetett.

De a mint nyilvánosságra jutott *Torma* Károly*** 1883 július 2-iki szerencsés felfedezésével *Arcidavanak Versecztől* keletre, *Váradján* kívül a *Karas*

* Az «Archæol. Közlemények» 1898. évfolyamában sajtó alatt álló jelentést 1896 márczius 9-én olvastam fel. Kivonatát lásd az «Akadémiai Értesítő» 1896 aug. VIII. füzetében.

** Carl Goos Studien zur Geographie und Geschichte des traianischen Datens. A segessvári ág. ev. főgymnasium 1893/4. évi Értesítőjében.

*** Millcker Bódog Váradja története és Délmagyarország római régiségleletei 1892. Temesvár. Különlenyomat a Tört. Rég. Értesítő.

balpartján létezése s onnan a *Cernovec* patak mentén felfelé haladva, *Nagy-Szurduk* és *Doklin* közt végre *Centum putei*-nek kitűnően megtartott s a nép által «*Pogradje*»-nek nevezett castrumával is tisztába jöheténk, a «*Száz kút*», «*Száz forrás*» elnevezése is azonnal hatályát veszítette. Ugyanis a mint 1895 július 25-én alkalmam vala a castrum elhelyezésével és környezetével közelebb-ről megismerkedni, azonnal tisztába jövék azzal is, hogy a nagy-szurduki castrum területe távolról sem dicsekedhetik akkora vízbőséggel s annyi forrással, mennyivel a *Centum putei* elnevezést helyrajzilag igazolhatnók. A *Cernovec* patak keletről a *Dognácska* felé kimagasló erdős magaslatokról szűrődik össze, de azt a vízbőséget, a mit *Pesty Frigyes Krassó megye* történetében meg is örökölt, annyira nem bírja: hogy *Keil Gyula*, bécsi gyáros, a ki *Csiky Mihály*tól 1881-ben a szurduki uradalmat megvásárolta, tanyaépületeihez, épen *Centum putei* castrumával átellenben, a *Cernovec* medréből szélmotorral emelteti fel a szükséges vízmennyiséget.*

A nagy-szurduki *Rovina* nevű határrész, a hol *Centum putei* castrumát a *Doklinra* vezető járási út épen derékban szeli, távolról sem dicsekedhetik tehát a «*Száz forrás*» elnevezés jogosultságához megkívántató vízforrásokkal.

Miután tehát az útvonal bejárása közben bő alkalmam nyílt a felől is megbizonyosodni, hogy annak kitűzésénél Dácia meghódító a krassó-szörényi Érczhegység főbb pontjaihoz szembetűnőleg alkalmazkodni igyekeztek: abba az irányba terjesztém ki puhatolózásaimat. Így *Arcidava* állomás elhelyezésével egyenesen az *oravicza-csiklovai* bányavidék biztonságát czélozták a tervezők s a Moesiából Dácia felé irányított hadi útjukat a Jánis-emelkedésen lehetőleg abba az irányba vezették, hogy Oravicza, Csiklova, Szairka felé kellő fedezetet nyújtva, a közlekedést is biztosíthassák. Fennebb *Berzovia* határozottan *Bogsán* bányászatát fedezi; míg a *Berzoviától Ahihis (Azizis)* felé vezető római út kétségbevonhatatlanul azt a hegységet fogja körül, melynek 551 m. magas főcsúcsa megrománosított alakjában is *Arinyes* nevet visel s honnan eredetét veszi azon *Aranyaspathaka*, mely *Egerszeget* a komjáthi (Cumyuth) kerülettől egy 1369 márczius 13-iki határjárási oklevél** szerint elválasztotta is, melynek ősi nevét a *Valea Pajnal a Poganisba ömlő* s *Barbosza* határából keletkező *Valea Arinyes* mai változatában is felismerhetjük. Ez az elnevezés igazolja ugyanis az egykor itt űzött aranybányászat halvány reminiscentiáját.*** A modern bányászat költségeit ugyanez a bányászat ma, mikor csakis a mélységbe terjedhetnének ezek a miveletek, s *Turlognál* például átlag 25 mázsa telértöltelékből kerül ki egy aranyérték, többé ki nem fizetheti. De az ókor absolutisticus bányaszervezete az idő és emberi munka értékét alig vette figyelembe s az *Aranyos* hegységből kivezető vizek hordalékát aranymosásra ép úgy hasznosítani tudta, mint *Bogsán*, *Dognácska* s a kettő közé eső *Vaskő* (Moravicza) *andesin-quarcztrachit* érczes teléreit érintő többi vizek kavicslerakódását.

* Milleker Bódog: *Centum putea*. Történelem és Régészeti Értesítő, új folyam 14., 1892. 214—217. lap.

** *Pesti Frigyes*: Krassó vármegye története. III. kötet. Oklevéltár 90 lap.

*** Fr. *Schröckenstein*. Die geologischen Verhältnisse des Banater Montan-Distriktes. (A magyar földtani társulat munkálatai V. kötet, 85. lap).

Minthogy ilyenformán a helyi viszonyok behatóbb megfigyeléséből még jobban megbizonyosodhattam a felől, hogy a szóban forgó római útvonallal *Arcidava* (Váradja) állomásától *Centum putein* át a keletre eső dognácskai bányaságot, Nagy-Szurduktól *Zsidovinig*, vagyis *Berzováig*, valamint *Berzová-tól Azisig* (a Forlongnál általam meghatározott statióig) pedig a bogsáni Ércz-hegyeket óhajtották bekeríteni, — valóban nem látszott egészen reménytelennek előttem az a kísérlet, hogy a római hadmérnökök által oly szembetűnőleg megközelíteni igyekezett dognácska-vaskői Érczhegységben keressem *Centum putei* elnevezésének jogalapját is.

Erre bátorított engem a *putein* latin szónak általános jelentésén kívül az is, hogy az 1876-ban *Aljustret* mellett *Portugaliában*, a *Compagnie de minération Transagane* ókori rézbányájában felfedezett s «*lex metalli Vipascensis*»* néven emlegetett bányaszabályzat 1. és 2. pontjában határozottan *putei* néven emlegeti az odaváló bányaműveket. «*Conductor ex pretio puteorum*», mondja az 1. pont és «*puteorum, quos procurator metallorum vendiderit, emptor cenlesimam d. d.*», írja a 2. pont. Pliniusnál azt olvassuk: «*Mirum adhuc per Hispanias ab Hannibalo inchoatos durare puteos; sua nomina ab inventoribus habent.*»**

1897 augusztusában tehát ismét alkalmat vettem *Centum putei* környékének s *Dognácska-Vaskő-Bogsán* Érczhegységnek tüzetesebb bejárására s a szurduki *castrum* és bányavidék lehető összeköttetéseinek és egykori viszonyának kipuhatolására.

A *castrum* 210 m. magasságban, alig fél kilométernyivel délebbre fekszik attól a ponttól, hol a *Cernovec* a *Valea Salasilor* vizét az utólagos erosio szétrombolhatta. A kitetszőbb pontok és hegyélek tehát kristályos palából állnak most is s a szóban forgó quarcztrachyt szorulata a cigánysortól a helység nyugati szélén kezdődik s csak *Dognácska* temetőjénél csap a völgy keleti lejtőre is át. Így halad a nagy tó északi csúcsáig. Innen kezdve ismét a nyugati lejtőkre szorítkozik a *Márkus-tárna* tájáig, hol a kristályos pala takaró alá rejtőzve, az alól a vaskői vízvázalstóra kapaszkodó út menti *Axenti-forrásnál* kerül ismét napfényre s a *Dealu Vecz* 450 m. nyergén át a *Moravicza* völgyére csap, mely patak D.-Ny.—É.-K. medre jó szélesen feltárja. Innen a *Cracu cu aur* sokat emlegetett hegyen folytatódik a trachytvonulat, úgy azonban, hogy a hegyélen ott is kristályos palarögök maradtak. Majd másodszor szakítja meg a most É.-Ny. haladó *Moravicza* vize *Godinovan* át, hol a kocsi-utat Bánya-Bogsánról Vaskőre vezették, behatol a helyiségig s a Berzováig,*** melyen túl a *Vaskő* és *Bánya-Bogsán* közt 251 méter felmagasló *Godinovában* látjuk folytatását s Bogsánnál a *Berzaváig* hatol.

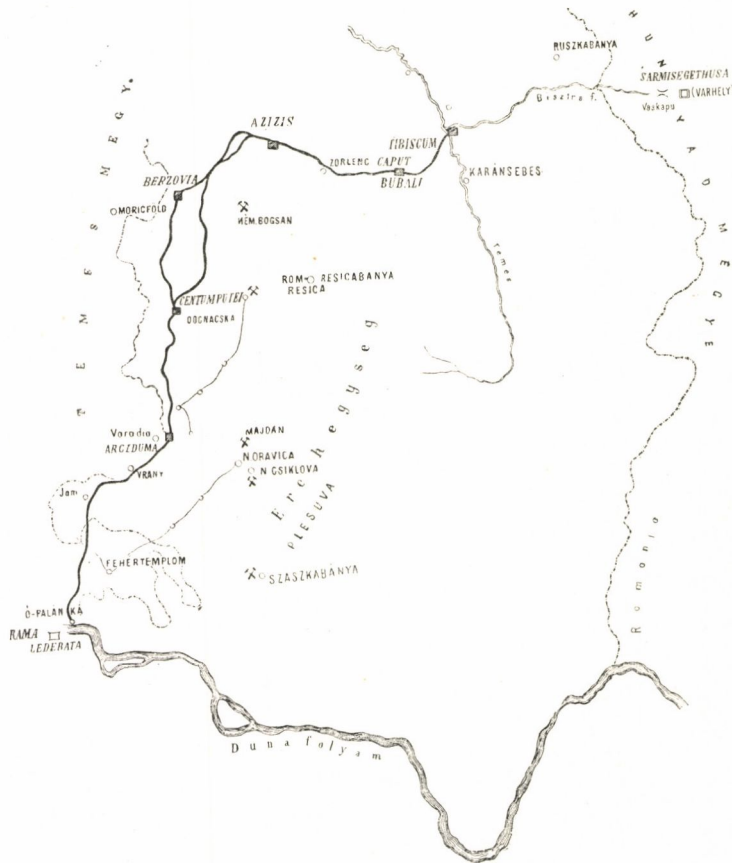
A *János-völgytől* É.-ra haladólág tehát a jelzett quarcztrachytvonulattól áttört mészkővel szoros összefüggésben, sőt annak rögzeit körülzárva mutatkoz-

* Hübner Ephemeris epigraphica Volum. III. fasc., III. p. 165—189. S még elébb La table de bronze d'Aljustret rapport adresse a Monseigneur le Ministre de l'Interieure par Augusto Soromenho, professeur d'histoire à l'école supérieure de lettrés etc. Olisipone 1877.

** Plinius Historia naturalis XXXIII., 96.

*** Halaváts Gyula: *Dognácska-Vaskő bányászata* című értekezésében, «Földrajzi Közlemények» 1890. évf. 299—326 l., igen érdekesen ismerteti ezt a vidéket.

nak az ércvezető contactképződmények. Így a Jánosvölgytől odább a *Péter Pál*-völgyben, fennebb a *Teresia*-hegyéltől egész a *Dániel*-hegy É. lejtőjéig nagy szélességben körítik azok a mészkő rögeit. Onnan kezdve az *erosio* megszakítja; de Vaskő (Moravicza) nyugati szélétől ismét észrevehető egészen a *Bánya-Bogsánra* vezető út menti hegyhátig, hol a szóban forgó képződmények, melyek túlnyomólag gránátból állva, *gránátsziklának* is neveztetnek, kiékelve véget érnek. A *gránát* mellett alárendeltebb szerepben piroxen és anfibol-

nemű ásványok s még csekélyebb arányban epidot, chlorit, szerpentin, calcit töltik ki az üregedéseket. De a legbecsesebb járulékaik ezen contactképződmények, a bányászatiilag értékesíthető *magnetit, hematit, limorit, pyrit, chalcopirit, galenit* s más kénés érczek *lencseszerű fészkei* a lehető legszeszélyesebb elhelyezkedésben, t. i. majd a mészkő, majd a trachyt szomszédságában, vagy épen a gránátszikla közepén. Ezekre a lencseképződmésekre, ásványfészkekre irányult leginkább a régiek, legkivált pedig a rómaiak bányászata is.

Erre a lencses telérképződésre s ezzel kapcsolatos aknavájatokra utal szerintem *Széchy* Miklós országbíró 1358 június 14-én kelt levelében felmerülő

«Székásbánya» (*Zekusbánya*) elnevezés is.* *Bessenyo* János, *Érsomlyó* (*Ersomlow*) várnagya u. i. hű szolgálatára hivatkozva, arra kérte a királyt, hogy adományozná neki a *Székásvölgyet* (*Zekuswelgh — Zykaswelgh*), melyben a *Zékáspatak* folyik a *Karas* folyó mentén, s melyet azelőtt *Zokul* fiai: *Farkas* és *Gergely* kenézek birtak. E birtok épen *Székásbánya* (*Zekusbánya*) királyi bányahelytől s a krassói királyi vár földjeig terjedt. Kérte egyúttal a *Kövespataka* (*Kuespatak*) eredetétől számítva e pataknak a *Nyárág patakába* (*Nyárágh*) szakadásaig terjedő földet is. A király utasította a csanádi káptalant, vizsgálja meg, vajjon a *Székásvölgy* (*Zykeswelgh*), melyen a *Zykáspatak* folyik, a király adományozási jogához tartozik-e? A meghívott nemesek és szomszédok közül sokan mezei munkájuk miatt távol maradtak; de a megjelentek igazolták, hogy a *Székásvölgy* királyi birtok és a király jogosan eladományozhatja ezt a földet. Mikor azonban a káptalani megbízottak *Bessenyo* János beiktatásához fogtak, *Zekul* fiai: *Gergely*, *Farkas* és *Miklós*, ellenmondának, hivatkozván istenben boldogult *Robert Károly* adománylevelére, melylyel apjuk, *Zekul*, ezen völgyekben két *Zekas* nevű birtokot (in ipsis nullibus duas possessiones *Zekas* nominatas) nyert mindennemű járandóságokkal együtt. Adománylevelüket azonban nem mutathatták fel, mert *Bozorad*, *nagykarassói* kenéz, kiskarassói hasonnevű társával s más czinkosokkal *Szt-Máté* utáni hétfő éjjel tiltakozók házáat megrohanták s csak futással menthették meg életüket is. De, mert a támadók házukat is felgyújtották, 40 márkánál nagyobb kárt okozának s a *Kéthzaykasra* vonatkozó adománylevél is odaveszett. Újévre következő nyolczadán új határnapot nyervén *Bessenyo* (*Bysseur*) János ügyvéde, *Domokos*, *Wida fija*, *Zokul* fia, *Gergely*, valamint *Farkas* és *Miklós* testvérei nevében is egyezséget jelentettek be a *Zekaswelgh* birtokára nézve, bemutatván a káptalan 1357-iki bizonyító levelét is. Az országbíró háromszor ismételt felszólítására is megmaradván egyezségük mellett, husvét után egy hétre tüzetett ki a beiktatás. Akkor (1358 ápril 1.) azonban a *nagy hó* miatt a bejárás ismét kivihetetlenné válván, a felek hozzájárulásával pünkösöd utáni nyolczadra tüzetett ki a határjárás, a mikor aztán ellenmondás nélkül be is fejeztetett.

Bessenyo János 1361-ben *Kövespataka*, *Vaja*, *Zekáspataka* falvait *Bács-tövisé* felével *Nagy Lajos* királynak 3400 forintért eladván, attól *Himfy* Benedek *Szatmár*, *Máramaros* és *Ugocsa* megyék főispánja és testvérei nyerik azt 1361 november 18-án. Az adománylevelet ugyancsak 1364-ben kaphatták kézhez, miután a királyi pecsét *Ozorán* elveszett; de a király mindjárt 1361-ben utasította a csanádi káptalant, melynek küldöttei 1363-ban, hétfőn (post Dominikán Oculi) *Zekáspataka* faluban megjelenve, eszközölték is a beiktatást.

Eme két beiktatási és határjárási okmányokból a *Karas* vidék sok feledésbe ment, jó hangzású, zamatos helyneve mellett, tanulmányomra vonatkozólag azt az igen becses adatot is kiolvashatjuk, hogy *Székáspatak* határa északról Székásbányától, magának a Székáspatakának forrásterületétől vette kezdetét.

A *Dognácska* elnevezés annyira újabb keletű, hogy csakis *Mercy* tábor-

* Pesti Frigyes: Krassó vármegye története 1885., második kötet, II. rész. Budapest, Athenaeum 214—219. l., vagy harmadik kötet (Oklevéltár) 28. és 29. oklevél.

nagy 1723—5-iki térképén találkozunk először ezzel, mint ezüstmányahelylyel. A török világban őslakosságának kipusztultával a régi *Székásbánya*, *Zekásbánya* neve is feledésbe ment s a passarováci békével visszacsatolt délvidék bevándorolt új telepesei adhatták az új szlávos nevet.

A *Székesbánya-Zekusbánya* elnevezés, úgy látszik, épen a régi bányaevésekkel áll összefüggésben. Az *Árpádok* alatt a délvidékre is német hospitesek kerülvén, az itt talált ősrégi bányaevéseket azok hívhatták *Zechenek*. *Todte zeche* = felhagyott; *Zechenbau* = régi törések, evések fejtése; *Zechengänge* = zúzércz; *Zechenmeister* = aknamester, bányamester stb.

De a magyar nyelvben is használatos idevonatkoztatható értelemben a *szék* szó.

A *szék* = *szik* a Nyelvtörténeti Szótárban, de a közhasználat szerint is annyi, mint *mag*, *bélnucleus*, *medulla*. «Nem elég, hogy akármely dolognak *széki*, veleje és belső mivolta kellemetes legyen. (Fal. UE. 371.)» *Búzának székevel* eteted őket. (Dobr. C. 154.) Magad akarod-e az *dió székit* hajánac törése nélkül megenni. (Prag. Serk 944.)» A *szék*, *szik* natrosus jelentése is figyelembe jöhet: «Hogy az ő lakó és élő heley *szekes* és *soss* föld légen, én csináltam. (Mel. Job 95.)»* Erre utalhatna az a természeti jelenség is, hogy a kénes ásványoktól a bányavizek általában fanyar, sós ízt nyernek.

De a telértömszőket, ha azok törzse elszélesedik, *széknek* is emlegetik, úgy, hogy a Székesbánya elnevezést ép oly joggal kapcsolhatjuk az Árpádok idejében idetelepített német bányászok révén az ősidőkből s itt különösen a rómaiaktól átszármazott *külvájatokra*, kútszerű aknákra, mint a magyar hatósági közegeknek a lencseszerű telértömszőket jellemző nyelvhasználatára. Hogy Nagy Lajos idejében mennyire otthonos vala ez a Székesbánya megnevezés, azt a hivatolt oklevelek ismétlődései világosan illusztrálják.

Akárminth álljon is az elnevezés kérdése, kétségtelennek látszik előttem, hogy a Székesbánya (=bania) elnevezésének alapul szolgált aknaüregesítések, telérkülvájatok oly nagy számban szerepeltek már a betelepülő rómaiak idejében itt, hogy a nagy-szurduki castrum, *Centum putei* neve egyenesen ezekre vonatkozott és ezektől származott. Részemről tehát Nagy-Szurdok castrumának védterületét minősítem Székásbánya aknamiveleteit, melyek már a dákok idejében olyfokú művelés alatt állhattak, hogy a lederata-tibiscumi útvonalat miattuk irányíthatták a dognácskai hegyek alá s a műszaki tisztikar és katonai őrség Centum puteiben nyervén elhelyezést, annak elnevezését is a nagysokaságú aknamiveletektől kölcsönözték.

A bányászat híre mindenesetre kedvező lehetett a török hódoltság megszűnése idejében is, mert *Mercy Claudius* tábornagy telepítési rendszerében első helyre került Dognácska. A Tirolból betelepített bányászok új templomát már 1735-ben felszentelték s 1741-től állandó plebanust tartott itt a kincstár. A törökök ugyan 1738-ban még egyszer hatalmukba kerítették ezt a vidéket s majdnem megsemmisítették a szép alkotásokat; de az 1733—6-ban szerve

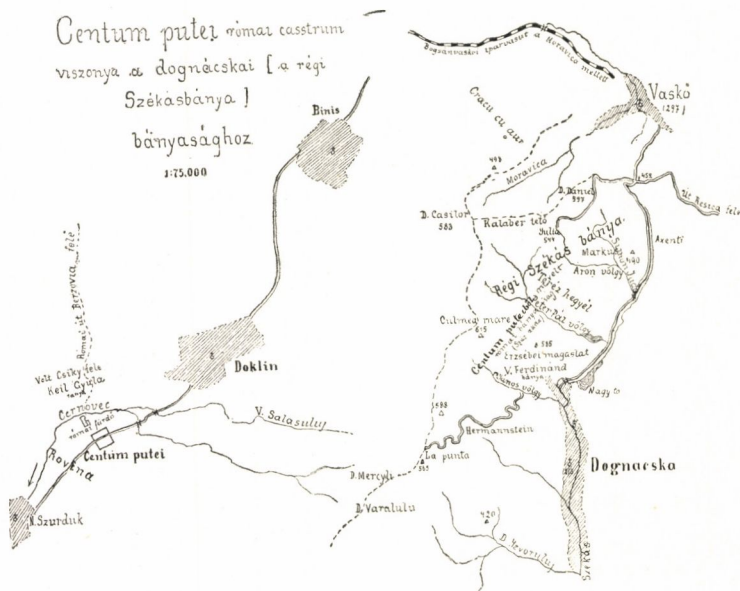
* Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond: *Magyar nyelvtörténeti Szótár*, Budapest, 1893. 130—1. lapján.

zett bányatársulatok hamar kiheverték ezt a csapást s 1740-től újult erővel fogtak a dognácskai ezüst- és érczbányászat felvirágoztatásához. 1761-ben a bécsi császári hadügyminiszterium újból felvétetvén a «temesi Bánságot», Dognácskát ezüst-, réz- és vasbányahely és postaállomásként örökíti meg ez a térkép. Kiváló szakemberekkel vizsgáltatják meg a bányapolgárság munkásságát, miután a kincstár sok kedvezmény és erdőhasználat mellett magának a beváltás jogát biztosította csak.

Így jelent meg *Born* Ignác is 1770-ben Dognácskán s július 5-ről *Ferber* (Jakab) Ignácához intézett 9-dik levelében felemlíti, hogy a török kiűzése után a Jánosvölgyből nyertek legtöbb ezüstöt. A *Maria, Christian, Susanna, János, György, Borbara, Samuel, Mercy, Nepomuk Szt-János, Szt-Tódor, vagy császári akna, a Herberstein altárnával* álltak ott művelés alatt akkoriban. Csakhogy a meredekről becsurgó víz sok kárt okozott s a *Maria Christina* akna szivattyúzását épen gyenge eredménnyel szemlélhette ő is. *Born grándt*-nak nézte az érczvezető trachytot. Majd a *Farkashegy* (Wolganger Gebürge) átmenve, *Maria Victoria, Kristof, Pancratiuss, Erasmus, Uj-Szerencse* fel, Istenben vetett bizalom, ólom és réztelére után a *Tilfahegy, Rochus, Teresia, Fabián*. majd a moraviczai hegy alatt *Péter Pál, Keresztelő Szt-János, Szent-háromság, Ferencz, Johanna* s különösen a *Simon Jüda* kötötték le figyelmét. Utóbbit 1740-ben kezdte fejteni egy társulat s eleinte majdnem tönkre mentek munkásai, oly szegénynek mutatkozott; míg egy reményvájattal belejutottak a csodálatosan gazdag réztömszbe.

Csakhogy a rohamos lefejtés veszélyeit elhárítani elmulasztották s miután a minél nagyobb kihasználást állott még az ellenőriző bánya- és kohómesternek is érdekében, amaz öt, emez három garas jutalékot kapván minden mázsa réz-ércztől, könnyen elgondolhatjuk, hova vezetett ez a rablóbányászati rendszer. A tátongó üregesítést gr. Stampfer Gottlieb, selmeczi bányagróf javaslatára egész a IX. szintáig meddő közzel *Delius* bányamester ugyan betömette, de azért *Born* látogatásakor még templomnyi üreget talált. «Nagyszerű kép lepott meg, írja *Ferber* barátjának, mely azonban érett meggondolás után ép oly borzasztónak is mutatkozott, mint a mennyire először gyönyörködtete. A bánya hatalmas üregét számtalan mécses ragyogta be; a bányászok ott fenn a dústarka rézércz kiálló párkányain és lépcsőzetein inkább függve, mint állva fejtették az érczet, melynek tojásdad tömsze felső szintjén 3—4 öl széles, de lefelé rohamosan vastagszik, olyannyira, hogy a IX. szinten már 26 lachter hosszúra és 20 lachter szélességre terjed. E szinttől lefelé azonban hasonló arányban fogyatkozni kezdnek a kiterjedési méretek». De azért Európa legjelentékenyebb rézbányájának nyilvánítá a *Simon Judát Born*. Az egész tömszöt 40 lachter mélyre dolgozták volt ki a *József-akna* segítségével s a vizet a IX. szintnél megépített altárnáig emelve, vezetik ki. Akkoriban havonta 150 mázsa rezet termeltek s *Born* alig 10—12 évre való készletet feltételezett ott, mivel a mélység felé szembetűnőleg megfogyatkozott a tömsz, mely közé alig vegyült mellékközet, hogy még a lefejtési lépcsőket is a legszebben ragyogó rézkovandból vágták ki. *Born* feltűnőnek találta, hogy ezen tömsz fekjétől alig 100 lachter távolságra a *Paulus ólománya* következett s a fedőtől újabb 100 lachter távol-

ságból már vasérczeket szállítottak *Bogsánra*. Minthogy a két szomszédos közeli bányából ezen tömzsbe repedések szolgáltak be, így az ólomfényle mellett nemcsak sárga gáranátkristályok jelentkeznek, melyek a *Pál*-aknában az ólomérczek mellett roppantul el vannak terjedve, hanem a fedüben az érczek vastartalmú burkolatot is kaptak. A *Farkas*-hegyen a *Mária Victoria* bányát egy társulat kezelte akkor, mely nemrég nyitotta meg. Az érczhordó kőzetet (trachyt) a *sexum metallicumot* Dognácskán érthetetlen módon *homokkőnek* nevezték. Szerinte az érczhordó telér gyengén feloldott, fehér, csillámlós kőzet. Born jövőt jósol a bányának. A Moravicza-hegyen a *Keresztelő Szt.-János* bányában a mész és pala közti alabastrom vezeti a rézkovandot. Az *Izidor* bányát kimerültsége miatt kevéssel azelőtt hagyták fel. Ennek telérkibúvásainál asbest-

ben vascsillámot és vasgránitot gyűjtött. A *Fabián*-bánya vastartalmú agyagjában leveles *termésarany*, de a rézlelérén a termés rézjegeczek szomszédságában helyenkint fészkesen is eléjő az arany. Termésréz mutatkozott a *Simon Júdátömzs* barnás vasockerjében is. Ennél a bányánál lóerőre berendezett száraz ézmalom is működött, melynek alkotórészeit egész terjedelmében leírta Born.*

Born látogatásának eredményeül 1790-ben cinkhutát építettek *Dognácskán*, hogy az ezüstös feketerezet, melyet addig *Beszterczebánya* mellett a távoli *Tajovára* kellett szállítani, itt a *Born* amalgamativ rendszere szerint értékesítsék. Az amalgamatio azonban nem vált be s az ezüstkivonás nem sikerült kellően.

Greselini Ferencz *Born* után 1775-ben szintén *Oravicza* felől a *Székás-*

* Des Herrn Ignatz Edl. von Born Briefe über mineralogische Gegenstände auf seiner Reise durch das Temeswarer Bannat, Siebenbürgen, Ober- und Nieder Ungarn an den Herausgeber derselben Johann Jakob Ferber geschrieben. Frankfurt und Leipzig 1774.

völgyén látogatott Dognácskára oly esős időben, hogy csak huszárjainak és nagy kíséretének segítségével juthatott el a *Simon Juda* bányához.* Útközben azért a zúzművet, hajtó vízesést, a vad akácot (*Acacia spinosa*), sós kacserjet (*Berberis vulgaris*) mégis megtudta jegyezni. A *Simon Judába* vezető altárna 220 öl nyire ketté ágazik. Ők jobbfelé mentek s egyszerre a szűk tárnából, hol érczhalmokon kelle átkúszniok, 19 öl magas, 60 öl területű hatalmas üregesítésbe jutottak. A mécsesek kísérteties csillogásának babonázó hatását a nyüzsgő munkások zaja, a kalapácsok csattogása mellett, egy-egy löporrobbantás meg-rázó döreje is fokozta. De egy mélyebb tárnából még szebb, mert 40 öl magas-ságnyi látvány tárul a látogató elé!

Griselini jóformán *Born* észrevételeit ismételve adja elő, hogy *Simon Judánál* apránként 60 aknát mélyítettek le s hét tárnamenet kapcsolta akkor azokat össze, u. m.: a *Borbara*, *Ferencz*, *Benedek*, *Clemens*, melyek a *Simon Judával* együtt rézérczeket termeltek, míg a *Keresztelő János* vasérczet, a *Pál*-bánya ólmot, ezüstöt szolgáltatott.**

Többi adataiban szintén *Bornt* ismétli, megemlítve, hogy a Jánoshegy termelte a legtöbb ezüstöt 1740 előtt is, mint századunkban; de a meredekről bezuhogó víz az aknákat elfulusztotta s hogy a moraviczai hegy, miként *Elba* sziget, valóságos «*vaskő*». Évente 3—4000 mázsa rézérczet szállított akkor Dognácska a csiklovai (*Oravicza* mellett) rézverőhámorhoz kidolgozásra. A vas-érczeket pörkölés után a resiczai olvasztóhoz fuvarozták, a hol bombákat, gránátokat, kályha-, üst-, fejsze-, ásó-, kapaféléket dolgoztatott a kincstár.

A dognácskai apró bányatársulatok, mint hazánk többi vidékein, a haladó bányászati technikával versenyt nem tarthatván, kellő szellemi és anyagi tőkével nem rendelkezvén, a fémárak hanyatlása s mélységbeli műveletek költsége-sebbé alakulása miatt hanyatlásnak indultak. A kincstár 1835-ben a bánya-igazgatóságok és tiszti személyzet újjászervezésével próbált gátat vetni a hanyatlási *processusnak*, mígnem a szövetkezetek saját erőik elégtelenségét belátva, önként átengedték műveiket az államnak. A kincstár 1852-ben meg-váltván Dognácska bányáit, a bányászatnak némi lendületet kölcsönzött, mígnem 1855 január 1-ével a *Krassó-Szőrénymegye* hegyvidékeit felölelő összes állami erdőkkel, uradalmakkal együtt az akkori szabadalmazott osztrák, ma már osztrák-magyar államvaspálya kezére jutott örökvásár útján *Dognácska* is. Az új tulajdonos 1857—8-ban két magas kemenczét, 1864-ben zúzműveket építtetett, a hutákat új gépekkel, fujtatókkal szerelte fel s oly virágzásra emelte itt a bányászatot, hogy 52 tisztviselő altiszt, 223 bánya-, 93 kohómunkás és 213 erdómunkás találhatta meg biztos létalapját.

Az ezüst és réztermelést azonban hovatovább mindjobban háttérbe szo-rította a vasútépítkezésekkel óriás arányokban fellendült vasbányászat. Így 1872-ben 520·7 vámfont ezüst és 116·3 vámfont réztermelés mellett már 596490

* Mind *Born*, mind *Griselini* nagyszámú kísérettel, fegyveres kísérettel végezték uta-zásaikat. Mily nehéz mai napság a kutatónak némi támogatást is nyerni!

** *Franz Griselini Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temes-warer Banats in Briefen an Standespersonen und Gelehrte. Zweiter Theil. Siebenter Brief an Herrn Abt 72—85, lap. Wien im Verlage bey Johann Paul Krauss 1780.*

mmázsa vasat állított elé Dognácska. A másfélszázados ezüstmányászat utolsó hírmondóját végre az 1885-iki kiállításon felmutatott lágy ólom, ólommézga és ezüstös rézdara mellett abban a 48 klgr. színezüstleplenyben szemlélhettük, mely az osztrák-magyar államvasút pavillonjában Dognácska nemes fémbányászatainak és kohászatainak szemléletére ki vala állítva.

Ez a nemes fémbányászat pedig épen a nagy-szurduki római castrum rayonjában s ahhoz legközelebb eső *Jánosvölgyén* az V. Ferdinánd altárnában nyerte befejeződését, azon a tájon, honnan a római «100 akna» külvájakok kezdetét s északra folytatását számíthatjuk.

Az V. Ferdinánd altárnától, vagy a Hammersten (valószínűleg mult századi Herberstein) északra a *Péter Pál* völgyére terjednek ezen érczes contactképződmények, sőt ott a felszínig nyomulva, folyvást növekvő terjedelemben követhetők a *Terézia* magaslat irányában a *Dániel* magaslatig. Itt az u. n. *gránitszikla* tojásdad, lencsés, ezüst-réztartalmú érczeit vájhatták ki kütszerű aknáikkal a rómaiak oly nagy mennyiségben, hogy a «Száz akna» *Centum putei* névre méltathaták szomszédos castrumukat.

De a rómaiak a patak áradványi hordalékát is szorgalmasan felkutatták s bejárásom közben három ponton is észlelhetém jellemző aranymosási kavics-halmaikat. Dognácskáról a Jánosvölgybe haladólag, kevésse az V. Ferdinánd altárna alatt, a patak medrében nagy területeket forgattak fel. Majd Dognácskáról Vaskőre utazólag a fővölgyben a Fehér keresztig látni ezeket. Végre a *Simon Juda* bánya felé az Áronvölgy kiágazásánál ismétlődnek ezen aranymosási területek. Az Árpádok idejében épen a római külvájak képezheték az első bányászkodás alapját s a Nagy Lajos idejéből okmányilag bemutatott *Székásbánya* is ott virágozhatott, hol a szóban forgó contactképződések leg-szélesebbre terjedve, legsűrűbben fogják körül a mészrögöket, s hol az ércz-kibúvások is legkönnyebben észrevehetők valának. Az *Ogasu Balea* felett, a *Mark* bányaterület közelében, látható apró domborodások is, melyeket sírhal-moknak néz a lakosság, sokkal inkább ezen apró, kütszerű ősi aknákat jelölhetik. Innen a *Lobkovitz* felé nyugatra haladólag 1897 augusztus 13-án 30 méter szélességben besüppedve találtam az ércszállító utat. Ezen süppedést is ilyen régi «*evések*» okozzák. Odább a szénszállító úttól pár méternyire látjuk a Halavács Gyula által 1889-ben kutatott «*Magyar templom*» (*Beserica ungarasca*) romjait, s a Magyar falú (*Satu ungarasca*) nevű erdőközi tisztást.* A Székás vizei mind erről a tájról szűrődnek össze s következőleg bizvást itt létezhetett a *Bes-senyő* János birtokbeiktatási oklevelében 1358-ból megnevezett *Székásbánya* is.

A magyarkori bányászat, mint Dácia belterületén, itt is a római maradványokból vette irányítását s még a művelési mód is azonos vala egészen a XVII. század kezdetéig, midőn a löporrobbantás hatalmas impulsust adott hazai bányászatunknak is. Épen azért Dognácska szép ősi magyar neve, a Székesbánya elnevezés világosan ráutal a fészkes, lencseszerű érczelővetelekkel együtt a rómaiakéhoz hasonló apró aknamíveletekre is.

* Halavács Gyula: Dognácska-Vaskő bányászata. Földrajzi Közlemények 1890 évfolyam 319 lapján.

Hogy pedig *Centum putei* = *Száz akna* elnevezés ekkora távolságból is rátapadhatott a *Nagy-Szurduk* és *Doklin* közé épített római castrumra, azt a dácziai analógiák után legkevésbé sem csodálhatjuk, hisz *Ampeliumtól*, vagyis a mai *Zalatnától* még nagyobb, 4—5 órai távolságban következnek az oda számító római bányák az *Érczhegység* gerinczén a *Corabia* alatt és *Nagy-Almás* felé. *Algyógytól*, vagyis *Germizdrától* 35 kilom. esett a pojanai Fericzeltető és Magyarok hegye a római bányákkal. A *Fehér-Körös* menti *Körösbányától* ismét a dognácskai *Jánosvölgy*nél távolabb feküdtek *Karács* római bányái. *Offteubányánál* az *Afinis*-hegyen a *Csorai kő* (Piatra Ceoranuluj) alatt szintén nagyobb távolságot észlelhettem, sőt a *dognácska-vaskői* bányákhoz kijáró munkások ma is hosszabb utat tesznek a környék helységeiből, mint a mekkorát kelle *Centum putei* őrségének a *Jánosvölgy*, *Péter Pál*, *Markus* aknáihoz megtenniök. Mert *Centum puteinél* ép úgy a személy- és vagyonsbiztonsági személyzetet feltételezhetjük, mint *Ampelumban*,* hol a XIII. legio egyik kirendeltségét igazolhatám be s miként a *Déván* aluli *Miciából* (*Maros-Németi* és *Veczel* közt) is 40 kilométernyire látták el az *Érczhegység* déli szakaszának biztonsági szolgálatát. A munkásnépség *Dognácskánál* is a bányák közelében hevenyészett kunyhókban tengődött, mint azt *Zalatna* felett a *Korabia* hegyen** kimutatnom sikerült.

Valóban nagy elégtételekre szolgál *Centum putei* elnevezésének illetén kideríthetése, mert ezzel is újabb argumentumot nyertem ama kezdettől fogva hangoztatott, de szaktársaimnál sem eléggé méltányolt elméletemhez, hogy t. i. Dácia occupatiójánál és berendezésénél a hadvezényletet legfőbbképen a bányászat irányította. Ime, a mit határozottan magam sem mertem eleinte kijelenteni, az a délvidéki főhadi út kitűzésében is igazolását találja. A római hadvezénylet Verseczen alul azért nem kereste Dáziához az útirányt a mai közlekedési vonalak irányában, mert akkor az *Érczhegységtől* kell vala eltávolodni. A közlekedés mellett pedig legfőbb érdekül a bányatelepek jó körülzárása és hozzáférhetővé tétele lebegett *Centum putei* elhelyezéséből kitetszőleg is a tervezők szemei előtt s a dognácskai ezüst- és telérek értékesítése annyira előtérben állott mindjárt a tartomány berendezésénél, hogy egyik állomásukat egyenesen a dognácskai aknákról nevezték el.

Ezzel egyúttal meg van fejtve az a feltűnő körülmény is, a minek a m. tud. Akadémia elé terjesztett s az «Archæologiai Közlemények» 1898. évfolyamában sajtó alatt álló értekezésemben is kifejezést adtam, hogy miért kelle Berzoviához (Zsidoven) aránylag oly közel *Centum putei*t megépíteni s ha már megépítették: miért nem helyezték azt Nagy-Szurduktól délre a brezonfalvi hágóra, honnan a közlekedés biztonságát a helyőrség sokkal könnyebben szolgálhatja vala, mint a Nagy-Szurduk-Doklin közti mélyedésben szinte elrejtett *Centum puteiből*. Ime tehát, itt is a bányászat érdeke játszott a döntő szerepet, ép úgy, mint az erdélyi *Érczhegység*nél, melynek a Maros terétől kezdve min-

* Téglás Gábor: Tanulmányok a rómaiak aranybányászatáról. Értekezések a történettudományok köréből. M. tud. Akadémia Budapest, 1889.

** Téglás Gábor: A Korabia római bányászata és kettős sírmezeje Zalatna mellett. 1890., Archæologiai Közlemények.

den kivezető völgynyílását őrséggel rakták meg. Így *Miciától* (Maros-Németi, Déva alatt) fel Apulumon (Gy.-Fehérvár), *Salinán* (Székely-Földvár) át az Aranyos tordai nyílásáig, sőt *Napolan* (Kolozsvár) át a Sebes-Kőrös menti *Resculumig* (Sebesváralja) délkelet és északról a szó szoros értelmében körülzárták az aranyvidéket.

Miután ily módon sikerült itt is kimutatnom a krassó-szörényi bánya-vidék és a hadi út közti szoros kapcsolatot s Centum putei nevével egyenesen az akkori bányászat központját Dognácskához szerencsésen kijelölhetnem, nem tehetem, hogy hálás köszönetemet ne nyilvánítsam az osztrák-magyar államvaspályatársulat rescizabányai főtisztartóságának, valamint a dognácskai és vaskői bányagondnok uraknak a kutatásaim iránt tanúsított meleg érdeklődésért, valamint a részemre juttatott hathatós támogatásért, mely nélkül célomat alig érhettem volna el.

Déva.

Téglás Gábor.

TANULMÁNYOK A MAGYARORSZÁGI BRONZKOR CHRONOLOGIJÁRÓL.

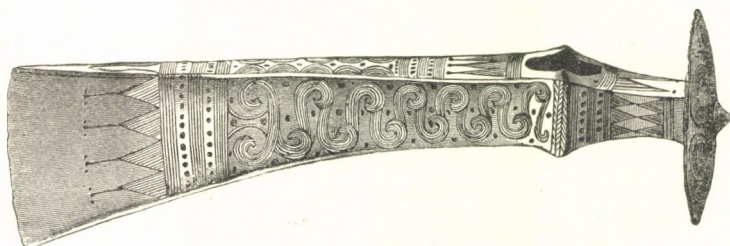
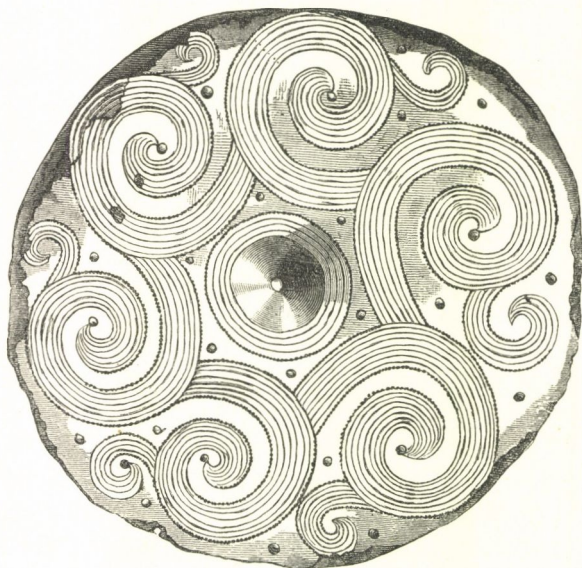
(Első közlemény.)

I. Ha végignézzük a múzeumokban és gyűjteményekben a Magyarország bronzkorára vonatkozó anyagot, vagy átlapozzuk Hampelnak a magyarországi bronzkorról írt művének atlaszát, akkor a fegyverek és eszközök diszítványai közül különösen egy tűnik föl mint olyan, a mely igen különböző tárgyakon aránylag gyakran ismétlődik. Egymáshoz sorolt ívekből alkotott csillagmotivum ez és olyan mintára emlékeztet, a mely egy másik területnek meghatározott időszakában, az Északnémet-Skandináv bronzkor IV. fokán (Montelius, Om tidsbestämning inom bronzolderen, 1885) tipikus ismérv gyanánt szerepel. A diszítvány megegyezése olyan feltűnő, hogy bizvást bizonyos összefüggésre, nevezetesen az idő tekintetében, következtethetünk, a mire különben egyéb okaink is vannak, melyeket jelen dolgozatunk folyamán fogunk előadni. Itt adjuk a képét egy, ezzel a diszítvánnyal ellátott bronzfejszének (1. ábra) és megkiméljük magunkat attól a fáradságtól, hogy a tömérdek hasonló diszítésű régiséget felsoroljuk.

Ezzel a csillagmotivummal diszített tárgyakon, valamint olyan darabokon, a melyek ugyanazokból a leletekből származnak mint az előbbiek, a diszítésnek azonban más neme is mutatkozik: egymásmellé rakott ívek, a melyeknek a csillagmotivummal való rokonsága nyilvánvaló, árnyékolt háromszögek sorozatai, közös központú körök és félkörök csoportjai, mæanderszerű hullámos minták, spirális diszítványok, stb. Ezen diszítványokból sok ismét egy másik központ diszítványeivel egyezik meg, azokkal, a melyeknek legtökéletesebb példáit a svájci

czölöpépítmények szolgáltatták. Ez esetben is úgy időbeli, mint stilsztikai vonatkozásokat kell megállapítanunk.

A jellemzett régiségeket tartalmazó leletekben továbbá az érczmunkáknak olyan csoportjával találkozunk, a melyek sok más területről is ismeretesek; első sorban trébelt bronzedényekről van szó, a melyek — a mennyiben az Alpoktól északra, keletre és nyugatra találattak — kétségkívül beviteli árúk, a melyeknek gyártási központja

gyanánt Olaszországot szokás föltételezni. «Ó-italiaiak»-nak is nevezik őket. Ilyképen Magyarországon magukban véve különböző jelenségekre nézve hasonló összefüggés mutatható ki, mint egyebütt is; ez az összefüggés a bronzkor végéről való amaz oldalágnak felel meg, mely az Alpoktól északra, keletre és nyugatra uralkodott, vagy, ha tekintetbe vesszük azt, hogy ezen a fokon már vassal is találkozunk, a vaskor elejének — persze helyi színezettel, az egyes országok szerint.

Azok a kardformák, a melyek ebben a környezetben föllépnek, különféle típusokat képviselnek, a melyek egybekapcsolása az ősrégé-

szek typologiai tanulmányainak rendes menete szerint lehetetlen. A fejlődés eme fokáról való kardleletek (Hajdúböszörmény, Podhering, Komjáthna, stb.) tömör, kerek markolattal és gombbal, csészés markolattal ellátott kardok mellett olyanokat is tartalmaznak, a melyeknek tömör, kerek markolat helyett markolatnyulványuk van, közöttük néhányat, a melyeket a Hallstatt-kor bronz- majd vaskardjai ősfarmái gyanánt tekinthetünk, továbbá a Ronzano-Mörigentypus egy változatát és egy antennes-kardot is. (Hampel művének atlaszából hiányzik). E kardok, majdnem mindnyájának sajátossága — kivéve az ismeretes Ronzano és «antennes»-formákat, — a pengének a kardcsúcs felé túlságosan szélesedő, falevéltre emlékeztető formája, igen jellemző megkülönböztetése a régibb formáktól, a melyeknek markolata azonos.

A magyar bronzkardok egész sorozata, a melyek részint egyes, részint gyűjtéléses leletekből származnak, nem tünteti föl a pengének ilyen erősen falevélszerű alakítását. Ha megvizsgáljuk azokat a tárgyakat, a melyek velök együtt kerültek a föld méhébe, úgy fölismerjük, hogy egészen más jellegűek, mint azok, a melyek az imént leírt kardok társaságában fordulnak elő. Ez a különbség csak nagy időbeli eltérésben lelheti okát, ezt bizonyítják egyéb körülmények is, a melyek nem magyar területekről elégséges számmal állanak rendelkezésünkre. Igaz, ezek a bizonyosságok nem typologiai természetűek, hanem a leletek tartalmának magának az összehasonlító tanulmányozásából erednek.

Eme majdnem egyenes, nem kiszélesedő pengéjű kardok között nem egyszer találunk olyanokat, a melyeknek tömör, átmetszetben hegyes ovális formájú markolata van, spirális vonalakkal, illetőleg «futó kutyával» díszítve, olyan formát tehát, a mely Németország déli részében és Csehországban sem épen ritka és megelőzi a bronzkornak azt a fokát, a melyhez az «antennes»- és a Ronzano-Mörigen kardok tartoznak. Azonkívül a magyarországi bronzkardok régibb csoportjában nyolczszögű tömör markolattal ellátott typust találunk, a melynek megfelelő példányokat ismerünk Németországnak úgy déli mint északi részéből: ismét régibb mint a lapos ovális markolatú és a Magyarországon vele együtt föllépő bronztárgyak, — egyéb kardformák, eszközök és ékszerek — is más jellegűek, mint a lapos ovális markolattal ellátott kardokhoz tartozó tárgyak.

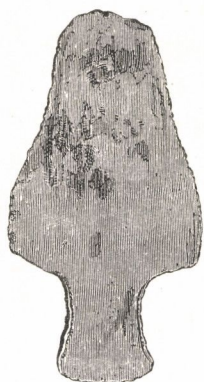
A typologiai kutatás, a mely a régiségek egyes osztályainak ősi és levezetett formáit akarja földeríteni, a magyarországi bronzkardok tanulmányozásánál legyőzhetlen akadályokba ütközik, hacsak nem teszi ki magát erős tévedéseknek. Magyarországon a kardok legrégibb formái egymás mellett majd tömör markolattal, majd lapos, fölhajtott markolatnyulvánnyal vannak ellátva, sőt vannak olyanok is, a melyeknek

nincs érczmarkolatuk. Typologiai levezetés itt lehetetlen. A fejlődés további fokán a kardoknak ismét tömör markolataik vannak, ha más formákkal is, és ismét markolatnyúlványaik; még későbbben ismét más, de typologiai szempontból ugyanazon a fokon álló formák tűnnek föl. Ez esetben leszármazás, egy ősi formából való fejlődés és ezen az alapon időbeli fokozatok megállapításán fáradozni hiú fáradság volna; de sajnos, az ősrégészet terén, miután hasonló typus-sorozatok föllállítása, csekély hibáktól eltekintve, nehányszor sikerült, hasztalan fáradoznak szükségképen meddő föladatok megoldásán. Undsetnek és Nauenak épen a kardokról írt dolgozatai * világos tanuságot tesznek erről.

A bronzleletek egy csoportja, úgy Magyarországon mint egyéb országokban, olyan időre megy vissza, a mely kardok helyett még csak töröket mutathat föl. Ez időt a bronzkor elejére tehetjük. Ilyennemű leletek Magyarországon is előfordulnak, ha nem is gyakran és ha fegyverek meg szerszámok majdnem teljesen hiányzanak is belőlök. De a legrégebb bronztárgyak még nem a legrégebb ércztárgyak, a melyek Európában találtattak. Megismertünk tiszta rézből vagy igen kevés óntartalmú bronzból készült eszközöket, a melyek egyrészt kezdetlegesebb formákat tüntetnek föl a bronztárgyaknál, másrészt olyan körülmények között találtattak, a melyek a bronzkort megelőző időre utalnak. Hozzászoktunk ahhoz, hogy rézkorról beszéljünk és mindazokat az őskori régiségeket, a melyek rézből állanak, vagy abból látszanak lenni, rövidesen ebbe a rézkorba, a mely az újabb kőkorszaktól a bronzkorba való átmenetet volna hivatva képviselni, osszuk be. Ez időmeghatározás gyakran helyes volt, de gyakran tévedésen alapult. Majdnem mindig ugyanis egyedül lelt tárgyakról volt szó, és, bár ilyen esetben a kort meghatározó minden egyes formát gondosan meg kell vizsgálni, mégis olyan típusokat, a melyek nyilván fiatalabbak és csak a bronzkorban, sőt annak nem is régebb szakaszaiban lépnek föl, a rézkorba soroztak, tisztán abból az okból, mert rézből készültek, vagy mert ezt föltételezték. Így állapítottak meg egy korszakot, a mely ebben a terjedelemben tényleg nem is létezik és a közönségesen neolithikusoknak tartott rétegekben talált réztárgyak pontos vizsgálatát elhanyagolták, vagy legalább is nem választották eme kérdés megoldásának alapjául, kiindulási pontjául. Pedig ez az egyedüli lehetőség, hogy tényleges eredményt érjünk el.

Rövid vázlatát adtuk annak, hogy mi szolgálhat a magyarországi bronzkor egyes szakaszainak fölosztási alapjául. De mielőtt reá térnénk az egyes bronzkori fokozatok — szerintünk négy korszak — jellemzé-

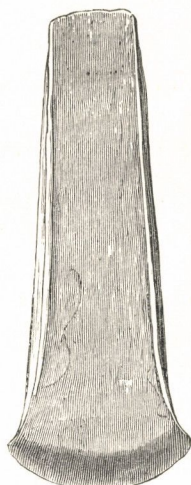
* Études sur l'âge de bronze en Hongrie; Die ältesten Schwertformen, Zeitschrift für Ethnologie 1890; Die prähistorischen Schwerter, Beitr. z. Anthr. u. Urgesch. Bayerns, VI. 1885; Die Bronzezeit in Oberbayern.

1

2.

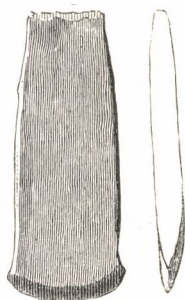
3 a)

3.b)

5.

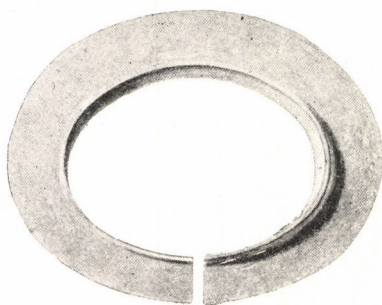
8.

6.

4.

9.

7.

I. TÁBLA.

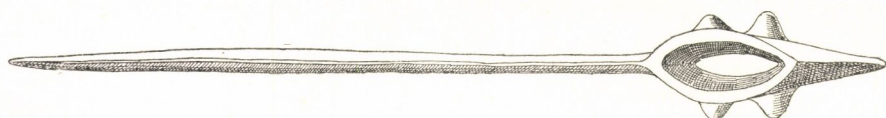
sére, röviden kiemeljük azt, a mi az absolut chronologia szempontjából tekintetbe jöhet.

A magyarországi bronzkor vége még megelőzi a keleties művészeti áramlat föllépését Görögországban és odább az itáliai félszigeten, melynek kiágazásai az Alpoktól északra is észrevehetők, de még a Hallstatt-korszaknak második, a vas Hallstatt-kardok által jellemzett fő szakaszát is, a mely még ment ettől a keleties iránytól és idő tekintetében csak a bronz Hallstatt-kardok korával vághat össze. A hogy az eddigelé ismeretes leletekből kitűnik, a magyar bronzkor vége a Kr. e. IX. századba, vagy épen a Kr. e. 900 év körüli időbe esik. A bronzkornak általunk megállapított IV. korszakában több változatot különböztethetünk meg (a fibulák, — és pedig *a*) egyszerű, egytagú «magyar típusú»; *b*) «magyar» fibulák spirális szereléssel, a mellett Hallstatt-spirálisokkal; *c*) spirális fibulák, Hallstatt-typus, — a véső formák, a behozott árúk, stb. különbségeinek alapján). A fiatalabb rész nagyjában a skandináv bronzkor, Montelius szerint,* ötödik fokának felel meg. IV. korszakunk elejét jellemzik a legrégibb Villanova jellegű behozatali árúk, az antennes- és Ronzano-Mörigen típusú kardok, kardok markolatnyulványokkal, a milyenek a svájci czölöpépítményekből és Dél- meg Közép-Németországból kerültek elé, ornamentika, a mely majd a skandináv bronzkor IV. fokozata (Montelius) díszítési módjához, majd a svájci czölöpépítmények ú. n. bronzkorának az ornamentikájához hasonlít.** Annál a sűrűségnél fogva, a melylyel ez a korszak egész Közép-Európában elterjedt (az egyes országokban természetesen helyi színezettel) és ama körülmény következtében, hogy magában több phasist mutat föl, bizonyynyal messze túlterjed a Kr. e. 1000. éven, egész a XII. századba időszámításunk előtt.

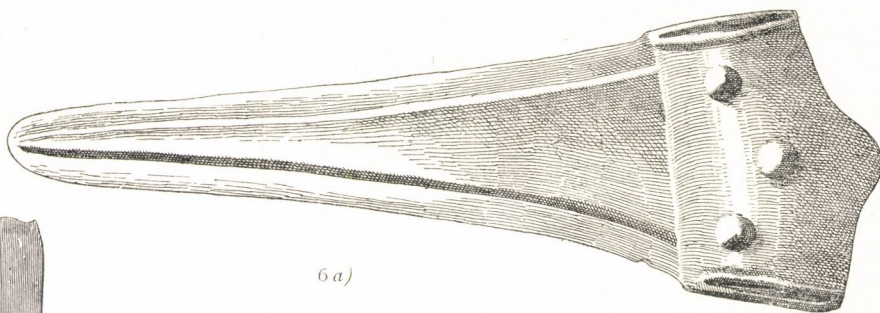
A magyarországi bronzkor III. korszaka körülbelül összevág az újabb mykenæi idő (a III. firnisz-stilus) virágzásával, a mely mykenæi agyagtárgyak egyiptomi leletei és egyiptomi tárgyaknak a mykenæi művelődési kör sírjaiban való előfordulása révén igen pontosan megvan határozva. Különösen a Kr. e. XV., XIV. és XIII. század jön itt tekintetbe. Magyarországon ebbe a korszakba tartozik néhány forma, a mely szoros rokonságot árul el a Földközi-tenger keleti területének fegyvereivel az újabb mykenæi időből. Ezeket a formákat eddigelé mindig a rézkorral hozták kapcsolatba, noha csaknem egy évezreddel fiatalabbak a rézkornál. Több magyarországi fegyver (kardok és török) megegyezése a Földközi-tenger keleti területéről való fegyverekkel

* Rendkívül fontos időhatározó párhuzamos lelet erre nézve a holbæk-ladegærði, Seeland szigetén (Madsen, Broncealderen II. 30—31. tábla, bronz Hallstatt-karddal).

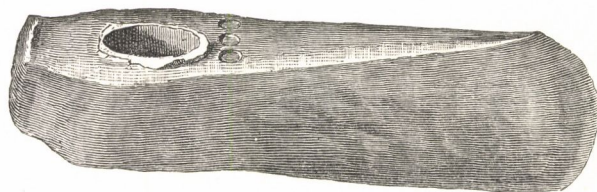
** Fontos időmeghatározó adat északról pl. a kirkendrupi, Fünen (Madsen i. m. II. 21—22. tábla.).

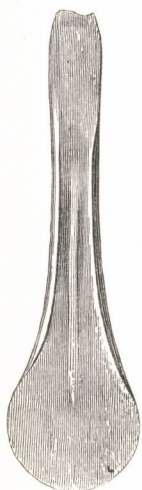
6b)

6a)

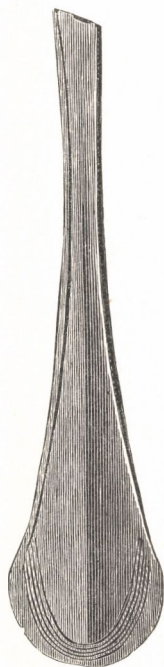
7.

3.

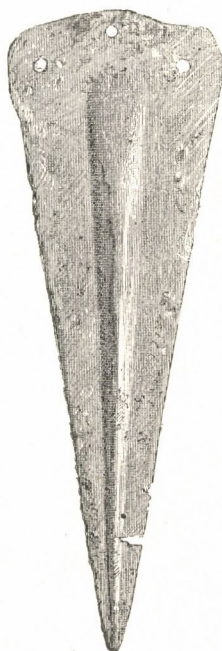
1.

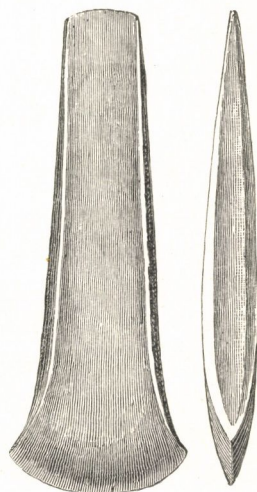
4.

8.

5.

2.

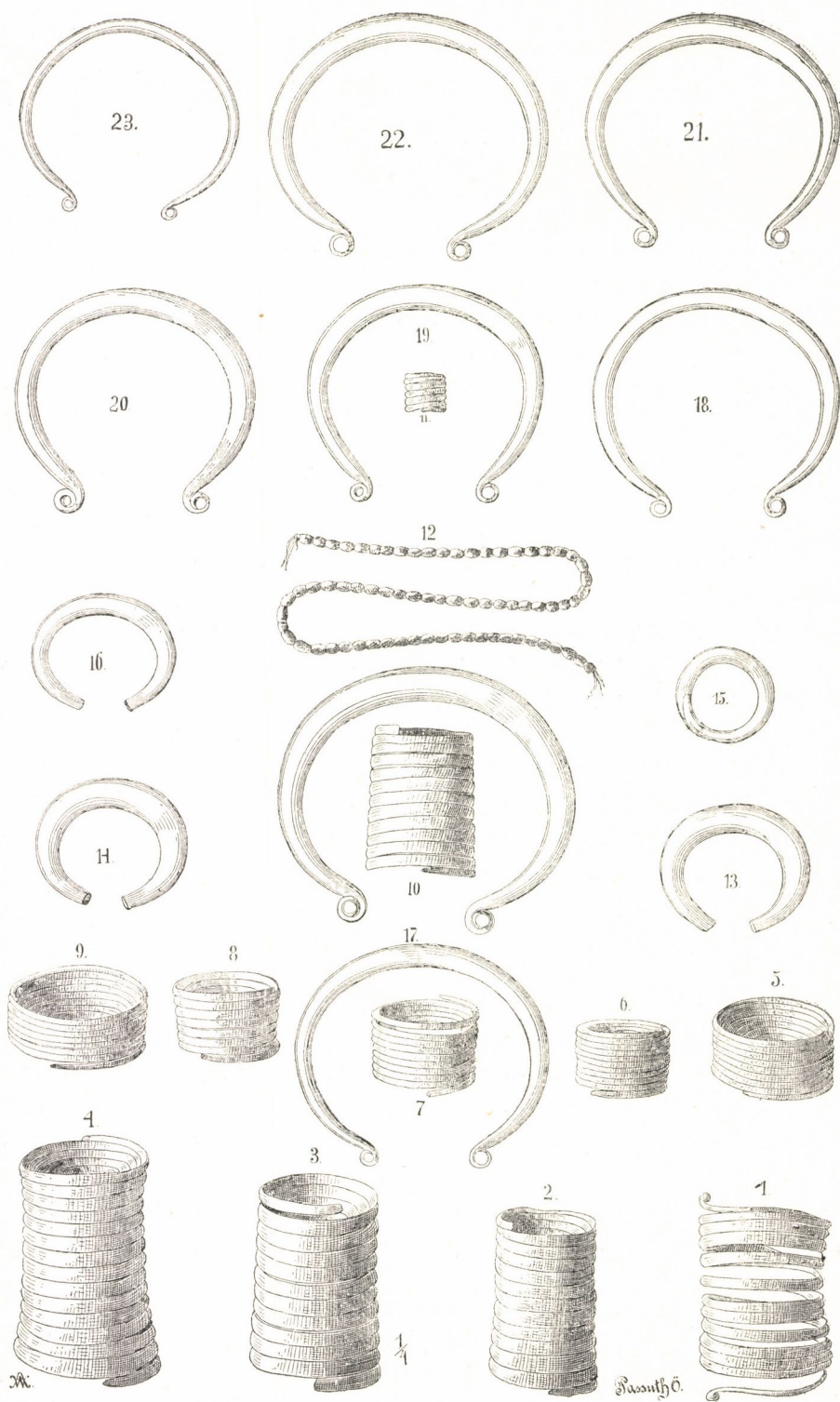
II. TÁBLA.

ugyan már régóta ismeretes — Sophus Müller, Undset és mások figyelemztettek reá — de a valódi összefüggést sohasem fogták föl helyesen. Ugyanebbe a korszakba esnek olyan bronzok, a melyek pl. Dél-Németországban és Csehországban az ó-italiai kiviteli árúk korszakát megelőző időszakot képviselik. (Részben a Naue-féle újabb bronzkor Bajorország sírdombjaiból). Németország északi részében és Skandináviában Montelius beosztásának III. foka megfelel a mi III. korszakunknak.

A Kr. e. második évezred első felének nagy részét a magyarországi bronzkor II. korszaka tölti be, a mely a bajor sírdombok régiebb bronzkorának (Naue) és a skandináv bronzkor II. fokának (Montelius) felel meg. Nem tagadható az Északnak némi függése a Dél bizonyos csoportjaitól — csak a «szigeti művelődés» körének kőszelenczéin levő spirális diszítési módra emlékeztetünk, — de Magyarországon ez kevésbé feltűnő mint akár a skandináv körben; ezen időszak felől rendelkezésünkre álló anyag Magyarországon már igen gyér.

A bronzkor kezdete megelőzi a Kr. e. 2000. évet. A bronzkor I. szaka mindenütt Közép-, Észak- és Nyugat-Európában igen egyformán lép föl, helyenkint a leletek bámulatos gazdagságát tárja elénk, úgy hogy pontosan követhetjük a formák fokozatos fejlődését és kiművelését ebben a korszakban. Az I. korszak kétségkívül tovább tartott mint a következők, de abszolút mértékkel erre nézve már nem rendelkezünk.

Az újabb kőkor végéről még nem tudunk annyit, hogy egy határozott neolithikus csoportot végleg a kőkor befejezésének tekinthessünk. A középeurópai újabb kőkori régiségek, első sorban az agyagművesség tanulmányozása arra az eredményre vezetett, hogy az újabb kőkoron belül több olyan fokozat különböztethető meg, a melyek Európaszerte nagyon elterjedtek, azonkívül pedig több kisebb, helyi érdekű csoport az egyes kerületekben. Sajnos azonban, hiányzanak a segédeszközök ahhoz, hogy ez egyes fokozatok sorrendjét egészen megbízható módon megállapíthassuk, mert a typologiai kutatás itt is cserben hagy és a Délről meg Keletről, Egyiptomból és Mesopotamiából való leletek összehasonlítása egyelőre nem vezet tényleges eredményre. Több ízben találunk olyan rétegekben, a melyek bizonyos újabb kőkori fokozatba tartoznak, rezet. Első sorban a szalagdiszítványú neolithikus agyagművéség korszakáról és a harangserlegek és hasonló edények idejéről van itt szó, a melyek Európában óriási területet hódítottak meg. Nem épen csudálatos, hogy a kőkornak ez a két szakasza, a mely a rezet már ismerte, sőt bizonyos fokig magáévá is tette, messze visszanyúlik a Kr. e. harmadik évszázadba, vagy épen még a negyedikbe is, hiszen Egyiptomban és Mesopotamiában a Kr. e. 4000. év körül már fölhasználták a rezet.

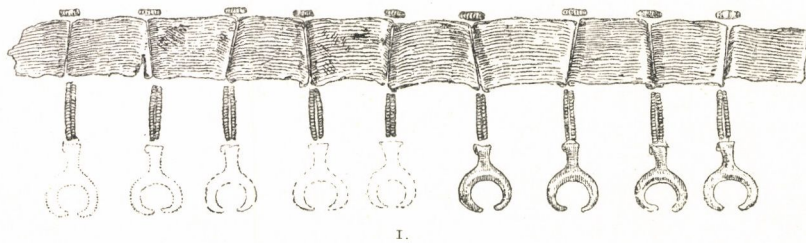
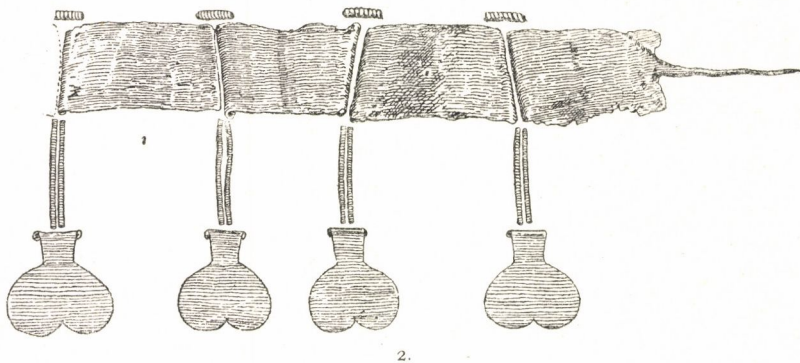
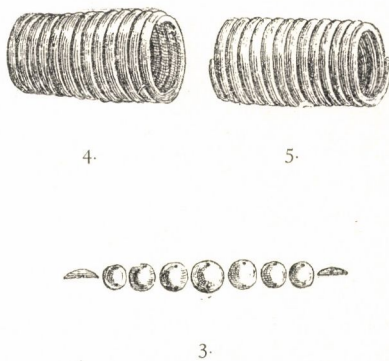
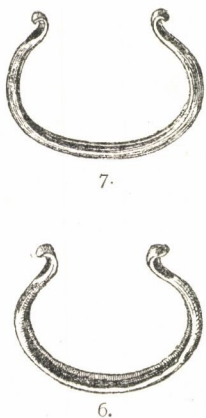
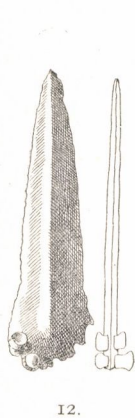
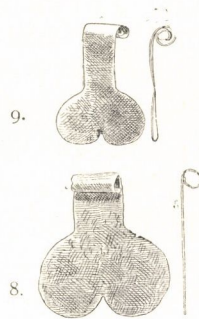
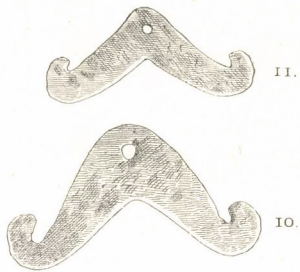
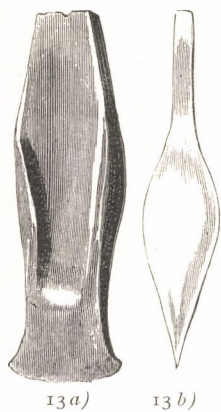
III. TÁBLA.

II. A magyarországi bronzkor tanulmányozásának anyagát majdnem kizárólag gyűjtélékes leletek szolgáltatják; sírok igen ritkák, különösen a gazdag fölszerelésűek. Nagyon megnehezíti ez a magyarországi bronzkor fölosztásával foglalkozó őstörténeti kutatás menetét. A gyűjtélékes leletek ugyanis hézagosak, a tárgyak nagy mennyisége mellett gyakran csak kevés típust foglalnak magukban. Ehhez járul, hogy egy lelet tartalma igen különböző időkből származhat, a mire több lelet szolgáltat példát. Különösen a nagy bronzkincsekre nézve áll ez, a melyek az ércz rengeteg tömegét, a bronzöntő egész érczkészletét mutatják föl. Ezzel a körülménnyel számolnunk kell és azért kutatásunknál néhány leletet egészen ki kell hagynunk. Csak lehetőleg egyenemű anyagot használhatunk föl, az ellenőrzésre szolgáló sírleletek pedig majdnem teljesen hiányzanak. A különböző korszakokról szóló fejtegetéseinkben bizonyára még sok a hiány. Összeállításunkban nagyon is sok hézag lesz észrevehető. Remélhetőleg mihamarább új leletek fogják kiegészíteni és lehetővé teszik majd, hogy a magyarországi bronzkornak általunk meghatározott nagyobb szakaszait pontosabban domboríthassuk ki, mint az eddig lehetséges volt és hogy az egyes csoportoknak egymáshoz való, számos, eddigelé egészen homályos vonatkozását földeríthessük.

Hozzászoktunk ahhoz, hogy magyar bronztartományról, magyar bronzcsoportról beszéljünk. Alapjában véve ez helytelen. Egységes magyar bronztartomány nem létezik; a bronzkornak egy-két egyes szakaszára alkalmazhatnók ezt a fogalmat, de az egész korra vonatkoztatva épenséggel hamis képet ad. Az őstörténészeknél, sajnos, meghonosodott az a szokás, hogy más területeken is egységes csoportokat tételeznek föl a bronzkor egész tartamára, a nélkül, hogy kitűnnék, hogy itt is mindig csak egyes időszakok jöhetnek tekintetbe. Ha egy olyan könyvben, a mely igényt tart arra, hogy mintegy tankönyv legyen az őskori archæológiának,* bronztartományokról és bronzban szegény országokról olvasunk, mindenféle ehhez fűzött következtetésekkel együtt, úgy ez mitsem változtat azon a tényen, hogy az abban a munkában foglalt tanok nem felelnek meg annak a képnek, a melyet a leletek álladéka elénk tár. Népszerű munkában ez nem volna komoly baj, de szakembereknek szánt összefoglalásban a meglévő anyagnak alaposabb ismeretét várhattuk volna el, akár az idegen íróktól kritika nélkül átvett fejtegetések rovására is.

A magyarországi bronzkornak korszakokra való fölosztásánál saját utunkon járunk és nem ragaszkodunk ahhoz, a mit más írók más országok bronzkoráról közzétettek. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy

* Hørnes, Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa.

IV. TÁBLA.

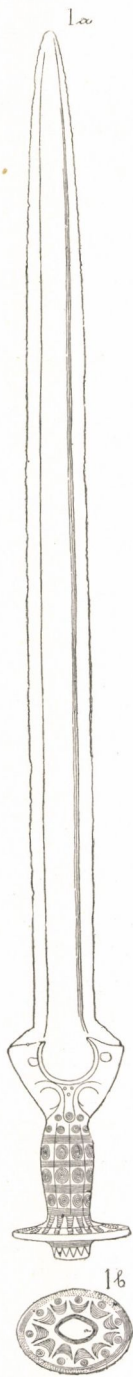
ne legyünk tekintettel más országok leleteire is; ellenkezőleg, csak ez teheti lehetővé, hogy a magyarországi, meglehetősen bonyolódott, zavaros viszonyokról némileg világos képet nyerjünk és egyszersmind föl ismerhetjük azt is, hogy a Magyarországra nézve föllállított bronzkori fokozatok Európa egyéb területein is — a Földközi tenger mellékétől eltekintve — rokon módon, természetesen mindenütt különböző helyi típusokkal, föllépnek. A mit más országok bronzkoráról eddigelé közzetettek,* részben nem egyeztethető össze a mi fölosztásunkkal, csak Monteliusnak a skandináv területre vonatkozó osztályozásai,** a melyek már majdnem másfél évtized előtt jelentek meg és alapvető fontosságra tettek szert, egyeznek meg nagyjából a mieinkkel.

A rézből készült régiségeknek a régibb bronzkor leleteivel való belső kapcsolatánál fogva nem mulaszthatjuk el, hogy a bronzkornak érczkorbéli megelőző fokozatait ne vegyük tekintetbe. A mennyire megbízható, sírokból vagy telepekből származó leletek alapján a réztárgyak föllépését időrend tekintetében meghatározhatjuk, kitűnik, hogy nem egy külön rézkorszak szorul bele az őstörténeti kutatás által megállapított neolithikus csoportok és a legkorábbi bronzkor közé, hanem hogy a réz szórványosan lép föl egyes neolithikus csoportokban. A nagy, Európa sok részében kimutatott csoportok közül ilyenek a harangserlegek és hasonló edények, továbbá a szalagdiszítványes agyagművesség által jellemzett csoportok. Az a kérdés, hogy a két csoport közül melyik a régibb, tisztán a neolithikus anyag alapján nem oldható meg. A typologia itt egészen cserben hagy, a két csoport művelődési állapotának összehasonlítása sem vezet egyelőre biztos eredményre. Nézetem szerint azonban egy németországi leletnek némi fontossága van eme kérdésben. Egy kőlemez-sírban (bizonyára csontvázszal) az Eisleben melletti Stadtbergen a szász tartományban*** egy harangserleget együtt találtak egy igen kezdetleges réztőrrel, a melynek formája sokkal nyersebb és egyszerűbb mint például azoké, a melyek a szalagdiszítványes agyagművesség állomásaiból (a trójai I. város; Mondsee; a Tominz barlang San Kanziano mellett a Littoralén, stb.) kerültek elé. Ezeknek a töröknek már külön markolatjuk van állati vagy növényi anyagból, a melyet szögekkel erősítettek a pengéhez; az eislebeni tör markolatát csak a penge széles folytatása képezi. Ez talán némileg arra vallana, hogy a harangserlegek ideje megelőzi a szalagdiszítványes keramikáét. Ha ez így volna — ellenőrzés gyanánt még be kell várnunk további

* Dánországról Sophus Müller; Mecklenburgról Belti; Pommerániáról Schumann; Nyugat-Poroszországról Lissauer; Bajorországról Naue.

** O. Montelius, Om tidsbestämning inom bronsalderen, Stockholm, 1885

*** Eddigelé csak a «Mansfelder Blätter»-ben jelent meg, XII. Eisleben, 1898. 202—203. l., táblával; a darabok gipszöntvényei megvannak a mainzi római-germán központi múzeumban is.

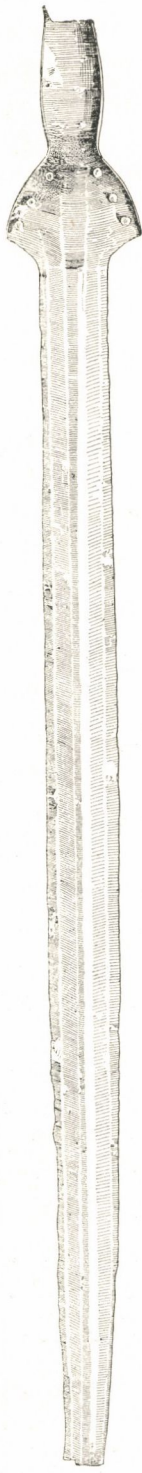
1.

2.

3.

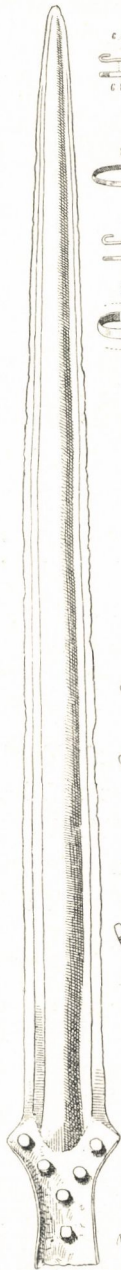
4.

5.

6.

7.

10.

9.

8.

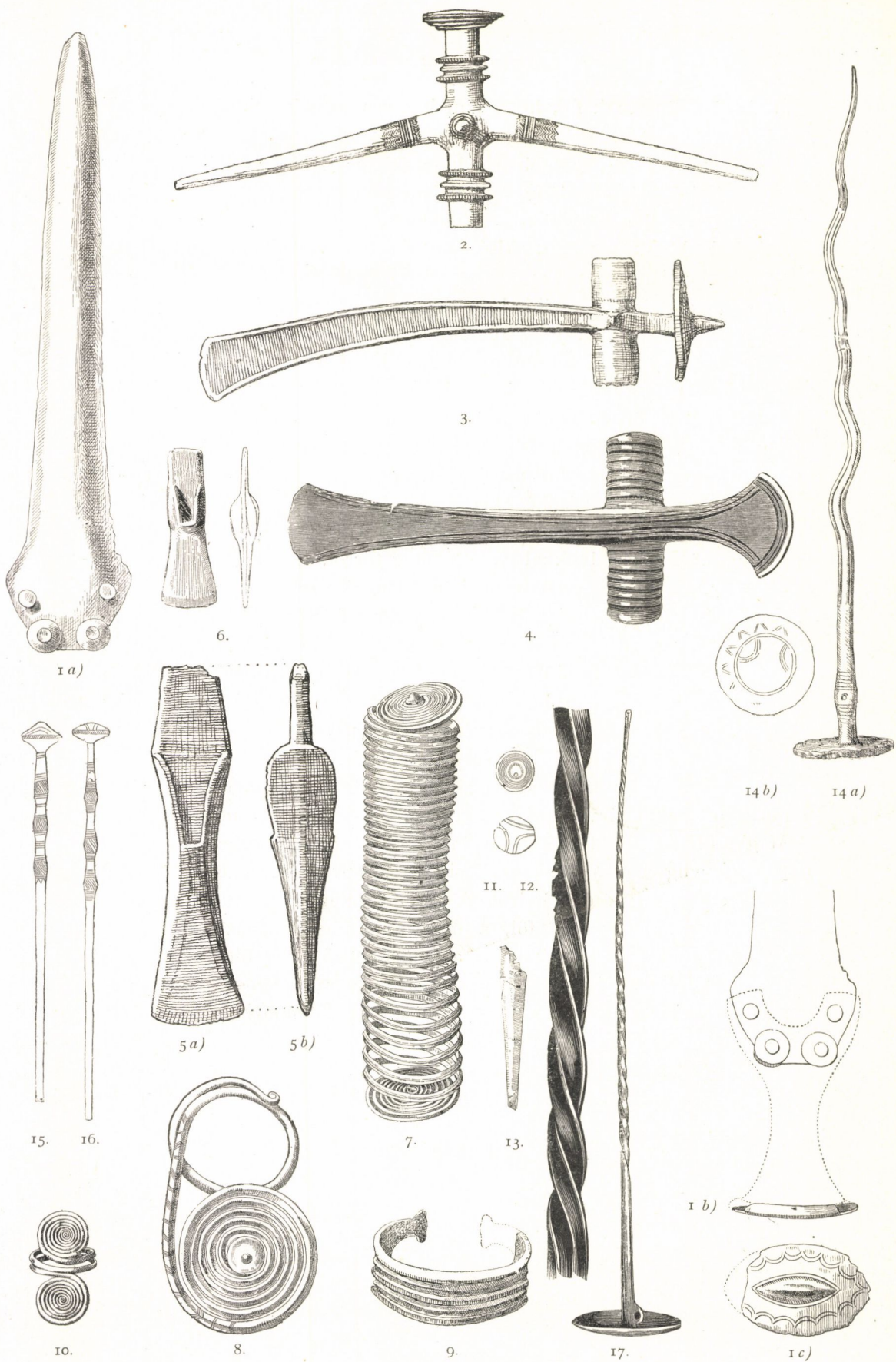
V. TÁBLA.

leleteket — nagy lépéssel közeledtünk volna az újabb kőkor kérdéseinek földérítése felé. Bármint is álljon a dolog, az, a mit réztárgyaknak egyes neolithikus csoportokban való előfordulásáról tudunk, lehetővé teszi azt is, hogy néhány jelenséget a föltételezett magyar rézkor gazdag formasorozataiból, bizvást újabb kőkoriaknak tekintsünk. Az eislebenihez hasonló réztőrök Magyarországon nem gyakoriak. Csak két darabot említhetünk, egy igen durvát és egy jóval csinosabbat, elegánsabbat (I. 1., 2.); természetesen mindkettő egyes lelet. Arra is emlékeztetünk, hogy eme korszakból való edényeket Magyarországon Tököl mellett a Csepel-szigeten találtak. Lehetséges, hogy azok a rézbalták, a melyek hosszúra nyult vastag alkatukkal jobban emlékeztetnek a kőbaltákra mint a Mondseeből származó vékony, inkább széles rézvésők, is még ebbe a csoportba esnek, a nélkül, hogy ezt már bebizonyíthatnók. Ilyennemű balták Magyarországon is ritkák (I. I. 3 a) b). Hasonlóképen fogyatékos a rézszerszámokból a szalagdiszítményes agyagművességre vonatkozó magyarországi anyag. A felső-ausztriai Mondsee czölöpépítményeiben több réztárgyat* találtak, közöttük falevéalakú lapos törpengéket és lapos baltákat. Hasonló tört találtak Abán (Szabolcs m. I. 4.), a lapos baltáknak megfelelő, ismeretes lelhelyről származó darabokról nem tudunk. A szalagdiszítványes nagy neolithikus telep Tordosban (Erdély), ha jól tudom, néhány igen egyszerű formájú réztárgyat szolgáltatott, a melyek a típusok csekély számát gyarapítják. Hosszúra nyult, nem egyenlő hosszú kalapácsszerű szerszámok a nyél beleillesztésére szolgáló lyukkal ellátva és az ismeretes magyar rézfejszékhez és rézkalapácsokhoz hasonlítva végtelenül egyszerűbb formájúak (I. 5., 6.). Azonkívül találtak Tordosban egy tömör, széles, megközelítőleg háromszögű átmetszettel bíró rézkarpereczet is, mely típus Horvátországban (Eszék) is előfordul és a melyet Hampel joggal kőgyűrű utánzatának tekint.** Ez a néhány tárgy képviseli azokat a réztípusokat, a melyek nyilván régiebbek a legrégibb bronzkornál; a réztárgyak legnagyobb részének, többnyire fejlett formákkal bíró tárgyaknak, időbeli meghatározása még igen bizonytalan, másokkal később, a bronzkor mélyében fogunk találkozni.

Az említett neolithikus phasistól a bronzkor legrégibb fokához vezető átmenetek még homályosak. További leletekre van szükség, hogy némileg megbízható eredményre jussunk. Más országokban a legrégibb bronzkort gazdag leletek, mind letétek, mind sírok képviselik, az anyag elegendő ahhoz, hogy világos képet nyerjünk róla. Ennek a korszaknak Európa sok részén egyenlő jellege van, sőt az agyagművéség dolgában is egymástól igen távol eső vidékek olyan belső vonat-

* Much, Prähist. Atlas, XVII. tábla.

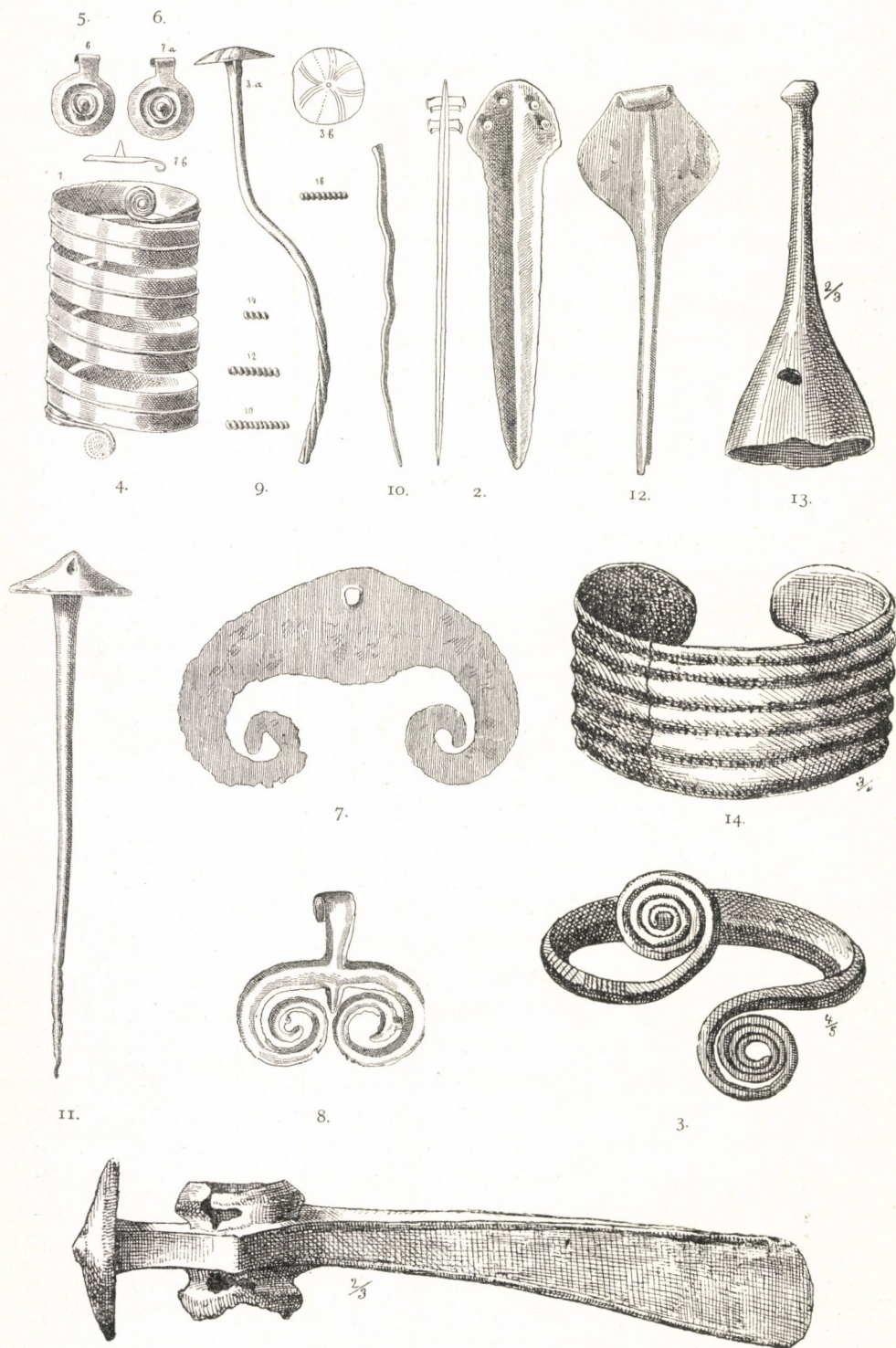
** Zeitschr. f. Ethnologie 1896, 78., 79., 1.

VI. TÁBLA.

kozásokat tüntetnek föl, hogy ennek a csoportnak a különböző területeken való összefüggését nem vonhatjuk kétségbe. Magyarországnak csak csekély része van ebben a korszakban; különösen föltűnő a fegyverek és szerszámok hiánya. Általában Magyarországnak csak kis része, a Duna melléke közvetlenül Bécs alatt, jöhet tekintetbe; ezt is csak a keleti Alpok területe, Alsó-Ausztria, Morva- és Csehország korai bronzcsoportjának magyar területre való átcsapásának tarthatjuk. Ezzel szemben az egész országból egyetlen leletet sem ismerünk, a mely lehetővé tette volna, hogy belőle az ezen korszakbeli fegyverek és szerszámok típusait föltüntető táblát állítsunk össze. Emez időszakból való egyes tárgyak déli és keleti Magyarország gyűjteményeiben láthatók. Ilyen körülmények között arra kellett szorítkoznunk, hogy egyes darabokból, a melyek ilyenképen rendkívül ritkák, válogassuk össze más országok anyaga szerint a vésőket, töröket, stb. Ebbe a korszakba helyezzük a lapos vésőket kis szegélyléczczel egyszerű vagy inkább lapátalakú pengeformában, (II. 1., 2., 3., 4.) egy háromszögletű pengét három szögecselési lyukkal (valószínűleg törőről, de talán «Schwertstab»-ról II. 5.), egy Schwertstabpengét azzal a részszel, a melybe a fegyver nyelét dugták, (II. 6. a) b) egy egyszerű fejszét nyéllyukkal, (II. 7.) a mely még világosan kőmintára emlékeztet, ámbár már fejlettebb formákat tüntet föl mint például a tordosi neolithikus telepről való nyéllyukkal ellátott kezdetleges rézfej szék, egy hosszú lándzsacsúcsot (II. 8.), a mely megfelel a legrégibb bronzkorból való híres neueneiligeni (szász tartomány) lelet lándzsacsúcsának. Markolattal ellátott háromszögletű török, a melyek Olaszországtól egészen a keleti tengerig olyan gyakran előfordulnak, eddigelé alig hanem hiányzanak Magyarországon, legalább is meghatározott lelhelyekről, sok véső-típus pedig egyes leletekkel sincsen képviselve. Valamivel többet tudunk ez időszak ékszereiről. A stomfai lelet (Pozsony m.) III. tábla olyan ékszereket mutat föl, a melyenek ebben a phasisban Magyarországon kívül is sok helyen, a Duna felső területén, Németország északi részében stb. is előfordulnak: a sodratlan végű nyakperekcek az Alpoktól a keleti tengerig elterjedt típusokhoz tartoznak, míg keleti Galicziában és Oláhországban való állítólagos előfordulásuk nincs bebizonyítva. A vastag, öklöző gyűrűre emlékeztető karperekcek Magyarországon kívül inkább csak északi Németország keleti felére szorítkoznak, míg a kezdetleges, megközelítőleg hengeres karterekcek éppen úgy el vannak terjedve, mint a nyakperekcek, ha nem is fordulnak elő olyan gyakran. Ezen csoport sírjaival és edényeivel csak későbbben, más összefüggésben fogunk foglalkozni.

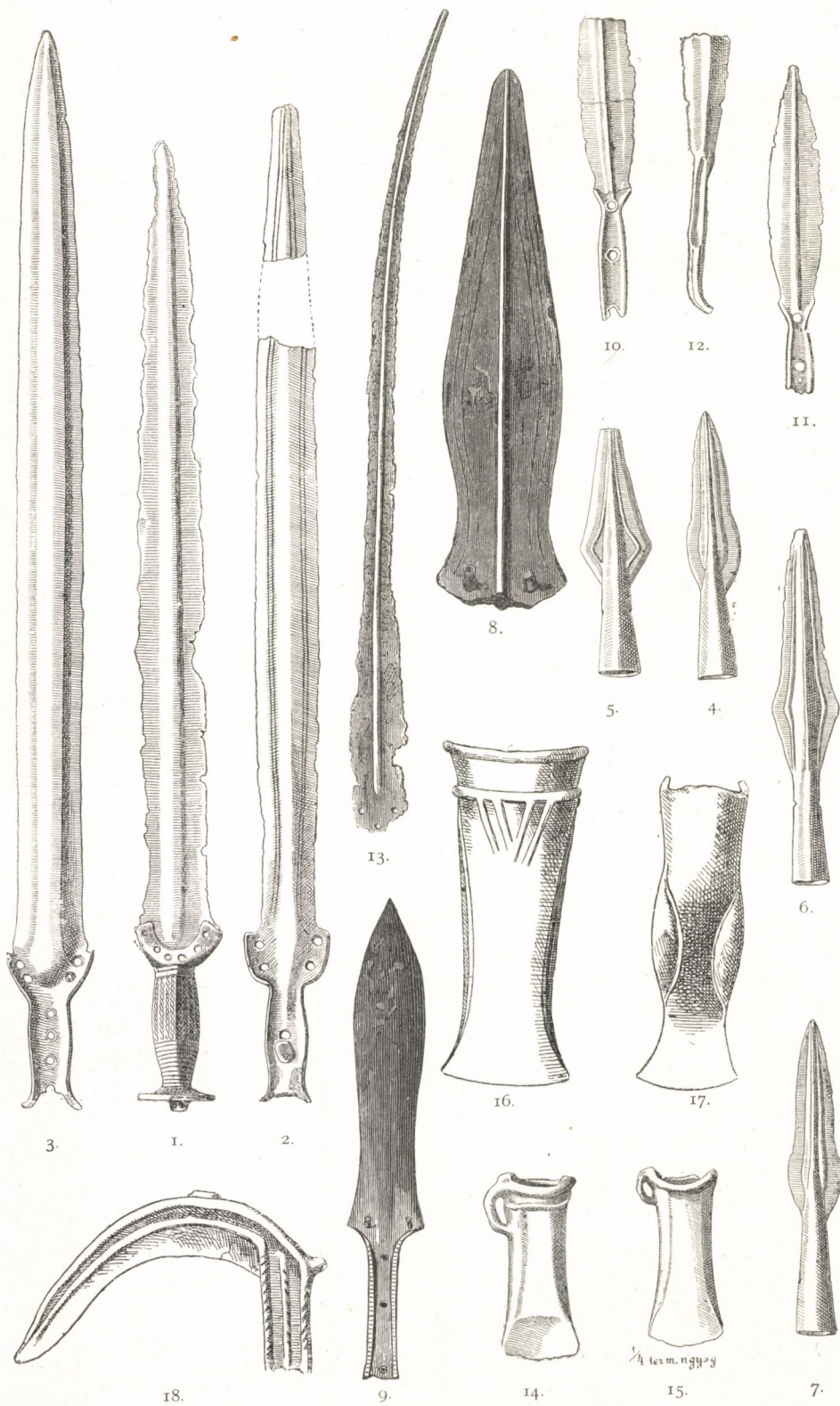
Néhány magyar gyűjtélés lelet a régibb bronzkorból olyan formákat foglal magában, a melyek más országoknak ez időbeli számos

I.
VII. TÁBLA.

kincsleletében nem fordulnak elő és a melyek bizonyos tekintetben a bronzkor II. korszakához való átmenetet közvetítik, azért ezen a helyen, mint a legrégibb bronzkor fiatalabb változatát állítjuk őket össze. Ezek az ercsii és alsó-csikolai (Fejér m.), pusztasárkánytői (Somogy m.) és gátai (sírleletek, Mosony m.) leletek (IV. t.). Területek még igen korlátolt. Öntött, tömör nyakperczek, (mint fönne), hasonlóképen egyszerű karkercsek mellett a legegyszerűbb bronzbádögékszer is előfordul, bádögéből kimetszett szögletes lemezkék fölsodort végekkel, szívalakú csüngődíszek és övpántok, a melyek behajtott szélű négyszögű bádöglemezekből állanak, A közép Rajna területén megfelelő leletekkel találkozunk, szintén csaknem tisztán ékszerekkel; a mainzi gyűjteményben több ilyen gyűjtélékes lelet van. A magyarországi leletek egyikében egy bronztörpenge is akadt, négy szögeccsel, azonkívül a legkisebb segéd-eszközünk sincsen, a melylyel az emez ékszerekkel egykorú fegyvereket és szerszámokat meghatározhatnók. Az egyedül talált vésőt, a melynek képét eme darabok mellett adjuk (IV. 13 a) b), azért sorozzuk hozzájuk, mert egyrészt régibb a fönne tárgyalt eszközöknél (I^a fokozat), másrészt azonban a II. fokozatnak általunk összeállított leleteihez képest igen ódon jellegű.

A bronzkor II. korszakában, a melyet első sorban a felső-baloghi és rimaszombati (Gömör m.), forrói (Abauj m.), zentai (Bács-Bodrog m.) gyűjtélékes leletek, valamint a keszthelyi (Zala m.) és szomolányi (Pozsony m.) sírleletek képviselnek, egészen új formák lépnek föl Magyarországon. Ennek a korszaknak a leltára egészen más, mint az előző I. fokozaté. A most először előforduló kardok formáikban lényeges különbségeket tüntetnek föl, a nélkül azonban, hogy ez tetemes időbeli különbségekre engedne következtetni. Előfordulnak tömör markolatú kardok, a melyeket fölül erős gomb (középen dudorral ellátott korong) fejez be (V. 1., 2.); a markolat majd síma, kerek átmetszettel, majd nyolczszögű átmetszetű és körmustrákkal stb. ékes, míg a felső korong díszítményei bizonyos tekintetben előfutárai a későbbi csillagdíszítménynek. Ilyen típusú kardokkal a felső Duna vidékén, északi Németországban és Skandináviában is találkozunk, még pedig a bronzkornak megfelelő fejlődési fokán. Kardok, a melyeknek rövid, keskeny, favagy csontmarkolatba dugható nyúlványuk van, gyakrabban fordulnak elő nyugaton, mint Magyarországon, északon pedig, úgy látszik, hiányznak. Mint a rimaszombati kincs tanúsítja (V. 3.), egyidejűleg olyan kardok is előfordulnak, melyeknek kifejlett markolatnyúlványuk van, fölhajtott szélekkel, olyanforma tehát, a milyen szintén előfordul Magyarországtól nyugatra. E mellett más típusokat is ismerünk, egyszerűbb markolatnyúlvánnyal, fölhajtott szélek nélkül; olyan sírokból származnak, a melyek szorosan az egykorú, a felső Duna vidékéről való, vagyis

VIII. TÁBLA.

inkább a délnémet—cseh—alsó-ausztriai bronzkori sírdombokhoz csatlakoznak. A török közül csak egy példányt említhetünk (VI. 1. *a) b) c)*), a melynek romlandó anyagból készült markolata a gombján jellemző diszítványokkal ékes bronzkorongot viselt. Különös formáik vannak a kétkarú fegyvereknek és az egy- vagy kétélű díszbaltáknak (VI. 2., 3., 4.) A kétkarú fegyverek közül Magyarországon kívül csak egy ez időből való brandenburgi tűzgleletről származó darab találtatott. A fejszék kétféle formájúak, hosszú élűek és tövises lemezűek és olyanok, a melyeken rövid, kiélesített rész foglalja el a lemez helyét. Az első faj szórványosan fordul elő Németország északi részében, valamint Csehországban és a felső Duna vidékén, és pedig a már említett sírdombokban; a második csoport már ritkább és inkább Csehország és közép Németország egyes vidékeire szorítkozik. Vésők Magyarországon még ez időben is elég ritkák. (VI. 5., 6.) Az északnémet-skandináv csoportban ez időszakban igen hosszúhomorú vésőket találunk (a legrégebbeket, a melyek Európában egyáltalán előfordulnak), lapos vésőket széléczekkel és egyenes, nem gömbölyödő oldalélekkel, lapos vésőket keskeny testtel és igen széles félkör alakú éllel, vésőket talppal a nyélcsatorna közepén, gyakran nagyon csinos diszítéssel. A magyarországi gyűjtelékes leletekből csak a talpas balták típusának találjuk változatait, míg az egyenes szegélylyel ellátott lapos vésőkre néhány egyes lelet szolgáltat példát. A nyilcsúcsok kevéssé jellemzők; lándzsacsúcsok teljesen hiányzanak a leletekből.

E kornak ékszerei közül említendők a nagy henger alakú karkercsek (VI. 7.), továbbá nagy spirális koronggal ellátott karpereczek (VI. 8.) — sajátos magyarországi forma — széles, rovátkolt karpereczek befejező dudorral (VI. 9.), karpereczek vésett vagy bevert diszítványokkal, végre egyszerű, kerek, meglehetősen vékony karpereczek. A három utóbbi típus a délnémet—cseh—alsó-ausztriai sírdombokban otthonos, Magyarországon Bécs alatt, a Tisza mellékén, Horvátországban található; a glšinaći (Bosznia) néhány bronzkori sírdomb leletben is találunk egy idevágó karpereczet bevert diszítvánnyal. A két spirális koronggal ellátott gyűrűk (VI. 10.) Magyarországon kívül az északi és a délnémet—bajor csoportban fordulnak elő; kis kerek dúdordíszek (övre vagy ruhára), valamint hosszú, bronzbádogból készült csövek (csüngőkről) (VI. 11—13.) különösen Dél-Németországot és Csehországot jellemzik. A tűk közül Magyarországon duzzadt, díszített nyakuakat találunk (V. 5.), melyek ugyanazon a területen rendes mellékleteit képezték a síroknak, továbbá széles fejű és háromszor vastagodó nyakkal bíró tűket (VI. 15. 16.), ismét másokat korongalakú fejjel és alatta lyukkal és csavart tűvel (VI. 17.), mások ismét kigyószerűen csavarodnak, korongalakú fejjel és átfúrt nyakkal vannak ellátva (VI. 14.), mely utóbbi

3.

1.

8.

6.

2.

7.

4.

5.

IX. TÁBLA.

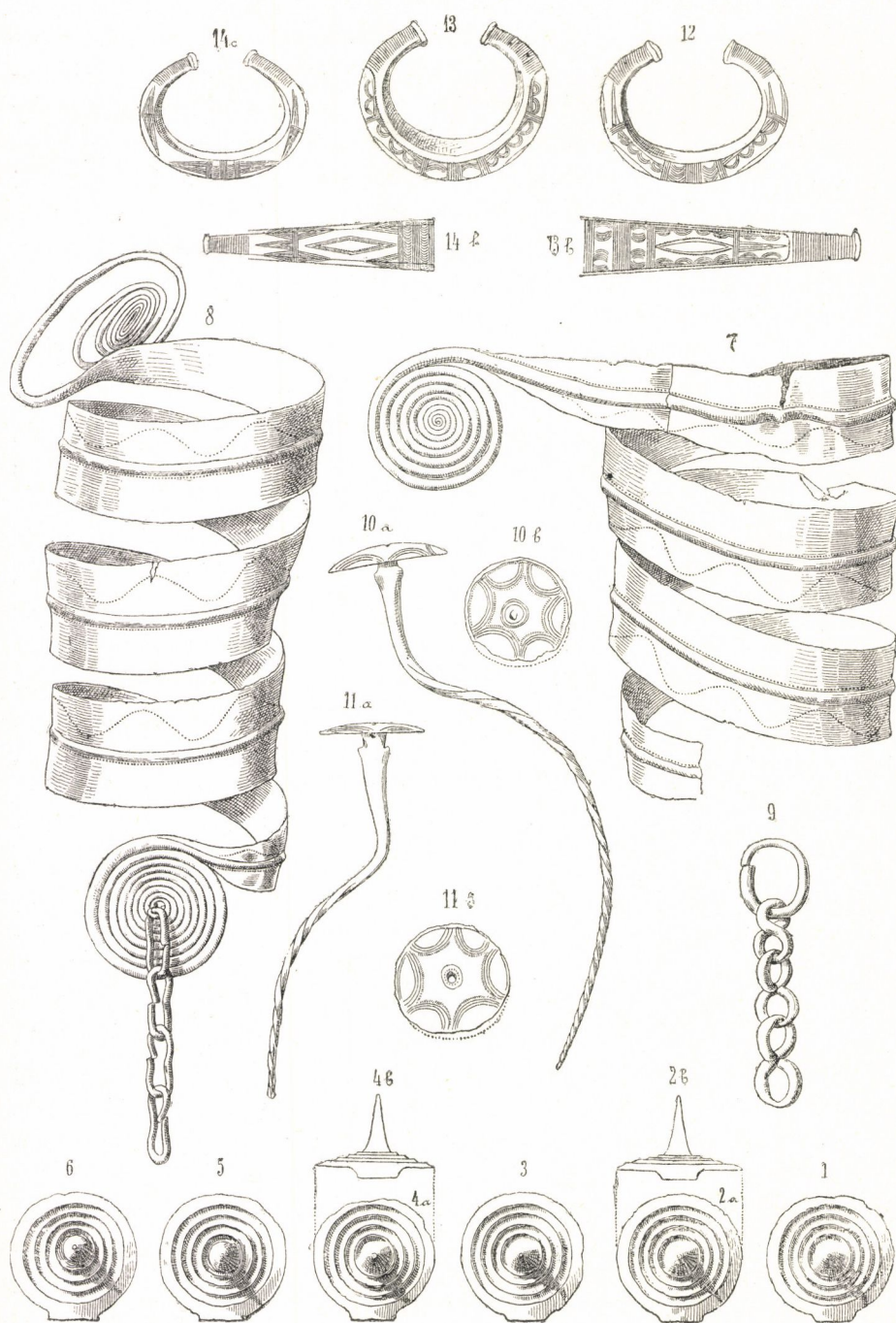
sajátság Dél-Németországból, az Alpok vidékéről és Csehországból való, némileg eltérő alkatú tűkön is ismétlődik.

A fejlődésnek ez a foka nincsen még Magyarországon nagyon elterjedve; nevezetesen Erdélyből nincsenek leleteink. Általában, mint az első sorban a sírleletekből kitűnik, meglehetősen szorosan csatlakozik a Nyugathoz, a hol, Hoernes nézete szerint, «bronzban szegény» területen, gazdag, sírdombokból származó, idevágó anyagot ismerünk. E mellett különösen a gyűjtélés leletek is ismét néhány sajátos típust foglalnak magukban.

Ugyanazon a formakörön belül valamivel fiatalabb jellegűek a rákospalotai (Pest m.), tőkési (Bereg m.), ráksii (Somogy m.) és szigligeti (Zala m.) leletek. A bronzkor II. korszakába tartozó fiatalabb csoportnak tartjuk őket; sajnos, hogy nincs elég anyagunk arra, hogy a fegyverekre nézve is, a melyekben ez a néhány lelet szegény, megállapíthassuk a korbeli különbségeket. A rákospalotai kincsen talált bronzfejsze (VII. 1.) semmiben sem különbözik a felső-baloghitól, valamint a ráksii törpengén (VII. 2.) sincsen semmi feltűnő. Ezzel szemben újak a különböző karpereczek, nevezetesen a fölfelé és lefelé irányított spirálisokkal ellátott karpereczek (VII. 3.), mely forma a keleti balti területen (Szilézia, Posen, keleti Poroszország,) aránylag gyakori; kartercs hengerek széles szalagokból és apró spirális korongokká sodort végekkel (VII. 4.), a melyeknek megfelelő darabok a keleti és nyugati balti országokban találhatók; különféle csüngődísz, korongok és szív-alakú csüngők, mint a délnémet—cseh sírdombokban; a mellett bronzbádogboglárok, — valamennyi tovafejlődése a már az I. korszak ifjabb fejlődési fokában meglévő formáknak (VII. 5—8.). A tűk között vannak evezőalakúak, korongfejük; ez utóbbiaknak, melyek Magyarországon gyakoribbak, egy csoportjában a korongos fejen vésett diszítmények, három, hegyökkel egymás felé irányított mértani szög, láthatók, a tű pedig csavarva van (VII. 9., 10., 11.).

A formák és diszítések fejlődésében nagy haladást képez a bronzkor III. korszaka Magyarországon. Ebben az időben az idegen országokhoz való vonatkozások tetemesen gyarapodnak; azonkívül olyan időben vagyunk már, a melyet már megközelítőleg meg lehet határozni, nagyjában évszámokkal megjelölni. Ismét néhány gyűjtélés leletből indulunk ki. Ilyenek; a piricsei (Szabolcs m.), aranyosi (Borsod m.), nagy-lehotai (Nyitra m.) leletek; eme nagyobb leletek mellett említendőek e kisebbek: a vilyi (Abauj m.), mosony-szolnoki (Mosony m.), a nolcsói (Árva m.) leletek, a melyekhez bizonyára még számos kisebb, eddig még közzé nem tett lelet fog csatlakozni.

Az aranyosi gyűjtélés leletből előkerült egy kard (VIII. 1.) tömör, spirálisokkal diszített ovális átmetszetű markolattal, olyan forma, a melyet

X. TÁBLA.

már följebb részletesebben meghatároztunk és a mely Magyarország egyéb helyeiről is ismeretes. Ilyen nemű kardok gyakrabban fordulnak elő Németország déli részében és Csehországban; ezen területek bronzkori sírdombjainak későbbi fejlődési fokát képviselik, a mikor a hullaégetés lép föl a régibb idő temetése helyett. Ez időből valók a nagy bronztűk erősen vastagodó, rovátkos nyakkal és nagy, szintén rovátkos fejjel, hasonló módon bordázott erős karpereczek, stb. Az aranyosi leletben azonkívül az éleiken főlhajtott markolatnyúlvánnyal bíró kardok (VIII. 1., 2.) is foglaltatnak, a melyek különösen a markolat alakításában különböznek a II. korszak analog kardjaitól. Nagy számmal lépnek föl lándzsacsúcsok (VIII. 4—7.), a lándzsalevél változó alakjaival; a legjellemzőbbek a gyengén hajlított vagy szögben megtört élű darabok, a melyeket néha bordák — a melyek egész a nyéltokig is benyúlhatnak — erősítenek meg. A töröknek főlhajtott szélű markolatnyúlványuk, falevélalakú, erős közép bordával megerősített pengéjük van (VIII. 8.); más példányoknak hasonló markolat mellett lapátalakú lapos pengéjük van (VIII. 9.). Találunk olyan töröket is, melyeknek nyele romlandó anyagból állott (VIII. 10., 11.). Egy aranyosi törtöredéknek keskeny, szabad végén behajtott tüskéje van (VIII. 12.), úgy mint az ismeretes cyprusi töröknek, melyek régiségét mindeddig nagyon túlbecsülték. Ilyen cyprusi török abba az időbe esnek, a mely a mykenæi művelődés virágkorának, az újabb mykenæi fokozatnak körülbelül megfelel. A Rhodos szigetén fekvő ialysosi nekropoliszból, a mely mykenæi, kivált a III. firnisz stílusból való, edényeket tartalmazott, ismeretes egy analog tör, a mely főlhajtott szélű markolatnyúlvánnyal ellátott mykenæi kardokkal stb. egyetemben találtatott.* A főlhajtott szélű, markolatnyúlvánnyal ellátott kardok Magyar-, Német- és Olaszországból (itt különösen sok a peschierai czölöpépítményből, levélalakú, tüskével ellátott törökkel együtt), stb. szintén a mykenæi művelődési kör fegyvereire emlékeztetnek. Nehány magyarországi példány, egyik közülök a nagy-lehotai leletből (IX. 1.), fölső végén a markolatnyúlvány szélein szintén főlhajtott szélesbedésével, egyenesen az annyira jellemző mykenæi kardtypusok (a felső végződés szélesbedésével) északi utánzásának nevezhető, vagy talán épenséggel behozott darabokról lehet szó, a melyek a mykenæi művelődési körről észak felé közvetlenül érintkező területről származnak. A markolatnyúlvánnyal vagy tüskével ellátott egyszerű, magyar-, olaszországi stb. töröket a mykenæi typusok szabad átalakításának tekinthetjük. Magyarországon találtak még egyes fegyvereket, a melyeket, úgy mint a tüskével ellátott töröket, a föltételezett bronzkorral hoztak összefüggésbe, noha sokkal fiatalabbak és szintén a

* Furtwängler-Löschke, Mykenische Vasen, 1886. Ialysos. D) tábla.

mykenæi művelődési körrel függnek össze. Ezek (I. VIII. 13.) a különösen Erdélyből ismeretes, vitörszerű, egészen keskeny, markolat nélküli kardpengék (három szögeccsel a markolathoz való erősítésre és erős középső bordával), a melyek közül négy, többé-kevésbé teljes példányt sorolhatok föl.* Hogy ez a típus egész közeli rokona a mykenæi kör számos keskeny bronzkardjának (mind Görögországból, mind a görög szigetekről és Sziciliából is, itt behozott mykenæi edényekkel ellátott sírokból) és hogy korát tetemesen túlbecsülték, azt immár senki sem vonhatja kétségbe.

Ebben a korszakban jelennek meg Magyarországon az első tokos vésők, a melyek a skandináv területen már a bronzkor II. fokán föllépnek. A magyar példányok (VIII. 14—16.) többnyire hosszúra nyúlt, majdnem egyenletesen szélesek, kerek átmetszetűek, minden jellemző öntött díszítmény nélkül. A talpas vésők eltűntek, szárnyas vésők (a gyöngén kiemelkedő szárnyak a szerszám közepére vannak alkalmazva) nem lépnek föl gyakran (VIII. 17.). Nehány leletben sarlók (VIII. 8.) is vannak, de ezeknek semmi föltűnő sajátágaik sincsenek és nem különböznek lényeges módon a fiatalabb formáktól. A Magyarországon oly gyakori, hosszú, keskeny éllel és korongalakú fokkal ellátott fejszék közül, melyeknek legrégebb képviselőivel már a II. korszakban találkoztunk és a melyek a III. korszakban ismét nagy jelentőségre jutnak, egy példányt sem találunk ebben a korszakban; nyilván csupán a véletlenség az oka ennek. Nehány más, nem oly gyakran föllépő magyarországi fejszeforma még a bronzkor eme szakaszába tartozhatik, de ez idő szerint még híjával vagyunk a gyűjtelékes leleteknek, a melyek erről felvilágosíthatnának. A magyarországi bronzkor III. phasisának ékszerei közül először is a tűket említjük meg. Aranyosról (IX. 2.) bírnunk egy hosszú tűt vastag nyakkal, korongalakú kis fejjel, alatta lyukkal. Nagy-Lehotán (IX. 3., 4., 8.) a régibb típusok tovafejlődései, duzzadt nyakú, de gömb- és kúpalakú fejjel ellátott tűk észlelhetők. A nolcsói bronztű-leletből egy igen jellemző ilyen nemű darabot ismerünk; egészen hasonló példányokat Németország északi és déli részéből is ismerünk. A Mosony-Szolnok melletti haidhofi leletben többek között van egy tű tagozott fejjel, továbbá egyegytagú ruhakapocs bronzból és egy másiknak a töredéke (IX. 5., 6.). A ruhakapocs

* Nagyszebeni múzeum: a) Gyulafehérvár környékéről (Goos, Fundchronik, 29. l.; Pulszky, Rézkor 79—80. l. I. ábra); b) ismeretlen lelhelyről (Goos, Skizzen etc Siebenb. Archiv XIII. 3. 1877. 468. l. IV. tábla 11.); szászsebesi gymnasium: c) Szerdahely környékéről (Goos, Skizzen, 468. l.; Fundstatistik 48—49. l.); kolozsvári múzeum: d) Sáromberkéről (Hampel, Bronzkor, XX. 5. tábla). — Nagy-Szebenből három ilyen kardot említ Sophus Müller (Archiv f. Anthropologie XV., 349. l. I. jegyzet), ha ugyan jól értettem meg, Gyulafehérvárról, Szász-Almád, Kapus; én Nagy-Szebenben csak két pengét láttam, melyek lelhelye gyanánt Gyulafehérvárat és Szász-Almádot neveztek meg.

csak egytagú ugyan, de épenséggel nem áll olyan közel a legrégibb terramara-fibulához, mint Hoernes* gondolja, hanem ellenkezőleg belsőbb összefüggésben áll a valamivel újabb, «egytagú magyar» (gyakran «lantalakú») fibulával, a mely a magyar bronzkor IV. korszakának régibb szakaszába tartozik. A haidhofi teljes példány kengyele csavart, lába már spirális koronggal van ellátva, majdnem olyan alakban, mint a fiatalabb daraboké. Ez az egyetlen eset, hogy a III. korszak leleteiben fibulát találtak. Minthogy a haidhofi egyéb tárgyak nem épen kifejező formájúak, azért nehéz eldönteni, vajjon ez a lelet a III. korszaknak inkább elejére vagy végére tehető-e, bár ez utóbbi talán mégis a valószínűbb eset.** A fenn már említett vilyi leletből még karpereczeket kell ismertetnünk; kettő közülök síma, dísztelen és végei felé keskenyedő. Bizonyára még nagyon meg lehetne szaporítani az e korszakból való jellemző ékszerek számát, de az a körülmény, hogy a gyűjtéléses leletek ez esetben csak kevés anyagot szolgáltatnak, ez időtájt még lehetetlenné teszi ezt és ehhez járul még az is, hogy az egyes leletekben a későbbi anyag nagy tömege miatt a régibb formák alig érvényesülhetnek.

A ráczegresi (Tolna m.) ékszerlelet (X. t.), a melyet még a III. korszakhoz számítunk, sok részletében már a következő fejlődési fokra emlékeztet, ha ebben nem is találunk olyan formákat. Azért talán a III. korszak újabb phasisába, vagy végére tartozik. A tanulmányunk alapjául szolgáló alkalmas anyag hiánya, melyet már többször hangsúlyoztunk, ebben az esetben sem engedi meg, hogy e kérdés iránt egészen tisztába jöjjünk. A lelet többek között bádogszalagokból készült, igen erős középső bordával ellátott, hullámvonalakkal ékített kartekercseket foglalt magában (X. 7., 8.). A kartekercs végei spirális korongokká vannak fölcavarva: nyilván egy olyan típusnak a tovafejlődése, a melylyel már korábban is volt dolgunk. Tömör karpereczek (X. 12., 13., 14.) vékonyodó végekkel és befejező dudorokkal bevéssett dülényekből, háromszögekből és ívekből álló díszítést viselnek magukon, a mely már a IV. korszak mustráira emlékeztet, a nélkül, hogy azokkal egybevágná. Gombaalakú fejvel ellátott tűk (X. 10 a) 11 a), melyeknek nyakát zsinórtag választja el a fejtől, a régibb mintákra emlékeztetnek, csak úgy, mint a kartekercsek, de a korongalakú tűfejeknek (X. 10 b) 11 b)) már olyan csillagmustrájuk van, mint a IV. korszakiaknak, — ha még nem is olyan pontos formában. Valamint itt, úgy Skandináviában is a bronz-

* Sarta Harteliana, Bécs 1896, 97 és köv. l.

** A skandináv területen már sokkal korábban lépnek föl a ruhakapcsok mint Magyarországon (és alighanem Mykenaeen is); már a bronzkor II. korszakában előfordulnak «kéttagú» fibulák, a melyeket Hoernes sokkal fiatalabbnak tart, minthogy a bronzkor egyes fokainak összefüggését nem ismeri.

kor III. korszakában a csillagmotivumnak mindenféle előkészítő fokozatait észlelhetjük. A ráczegresi leletről végre még egy ismeretes csüngő dísz, koncentrikus körökkel ellátott korongokat (X. 1—6.), említünk meg, még pedig erősen kiugró tövissel a közepükön, a mi a régebbi daraboknál nem fordul elő.

Dr. Reinecke Pál.

ŐSKORI BÁLVÁNYKÉPEK TEMES-KUBINRÓL.

A neolith- és korai bronzkor képzőművészetének legérdekesebb leletei azon domborműves készítmények, melyek emberi alakokat utánoznak. Ilyenek honi leletekben eddigelé ritkán fordultak elő és azért nagy örömmel kell üdvözlönnünk azt a szerencsés véletlent, hogy felfedezték a temes-kubini Čolak őstelepet,¹ hol rendszeres ásatás nélkül ily domborműveknek egy szép sorozata került elő. Az 1898. évi tavasz folyamában eszközölt helyi szemlém alkalmával meggyőződést szerezhettem ezen telep sokat ígérő kiterjedéséről és szerencsés voltam ott a föld felszínén néhány ily dombormű töredékét találni.

Az emberi alakok utánzása a palaeolith kor első szakaszában, a lóvadászok korában,² magas tökélyű volt, mint azt, csupán néhányat említve, a Brassemponty-i Venus³ és az 1897. évben E. Piette és J. de la Porterie által ugyanott talált torsón láthatjuk.⁴ Ezen képzőművészeti tehetség a palaeolith kor után következő fiatalabb szakaszokban nem szűnik meg, sőt egy lépéssel odább fejlődik, mert a Cervida-vadászok korszaka alatt⁵ nem csupán már most ásatag elefánt-csontból készült domborműveket találunk, hanem a művészet kiterjedtebbé és általánosabbá válik és itt sűrűn találkozunk körvonalas rajzokkal szarvas- és tarandagancson. De feledésbe megy és mintegy visszafejlődik eme művészet az ezen kort követő korai neolithszakaszban, a mikor csupán itt-ott találkozunk ily készítményekkel. Ennek okát nagy valószínűséggel az új életmódban és alighanem első sorban, az ásatag elefánt-csont és a tarandaszarv hiányában kell keresnünk. Csupán a neolith-kor már-már fejlődöttebb és így későbbi szakaszában találkozunk ismét sűrűbben eme művészettel, de ekkor a megelőző palaeolith-korhoz képest az sokkalta kezdetlegesebb, tökéletlenebb.

Míg a palaeolith-kor eme művészete rendelkezésére álló kezdetleges eszközei daczára, anatomiailag meglehetősen tökélyt eláruló alakokat szolgáltatott, addig az ezen kort követő neolith-kor készítményei ennek vajmi csekély ismeretét árulják el. Alakjai néha oly kezdetlegesek, hogy csupán némi jóakarát és képzelődés segítségével minősíthetjük azokat emberi alakoknak. A fejek túlnagyok avagy aránytalanul kicsinyek, sokszor hiányoznak. Az altest mértéken felül kiterjedett, alsó végtagok néha tompa törzshöz hasonló tagban,

¹ Arch. Ért. XVIII., 1898. 103. lap.

² M. Hoernes. Urgeschichte der bild. Kunst 44. lap.

³ U. o. 48. lap és L'Antropologie 1892. I—III. tábla, 12—13. ábra.

⁴ U. o. 687. lap, II. tábla, 11—13. ábra.

⁵ U. o. 45. lap.

csupán eltörpülve találhatók stb. Fejlődést csupán új anyag alkalmazása folytán láthatunk a neolith-kor domborműveinél és ez a karok alakítása. Karok hiánya a palaeolith-korban felhasznált anyag következtében a domborműveken könnyen okadatolható. Még ma is a faragó magas ügyességét igényli, ha elefánt-csontból készült alaknál a testet és a karokat egy és ugyanazon darabból kívánja elkészíteni. A neolith-kor anyagát, nem többé szilárd merev csont-anyag szolgáltatta, hanem a könnyen alakítható agyag.

A neolith-korból származó, embert utánzó alakok, tán kivétel nélkül női idomokat ábrázolnak. Ez a jelenség szerény véleményem szerint az anyakultussal és a természetimádással függ össze. Ha feltehetjük, hogy a beköszöntő neolith-korban, különösen annak elején az emberi élet matriarcalis volt, az újabb életmód inkább helyhez kötötte az emberi nemet, mint az előbbi, a csupán vadászatot űző korszak és ez életmódnak két eredménye az anya valamint a természet cultusa.

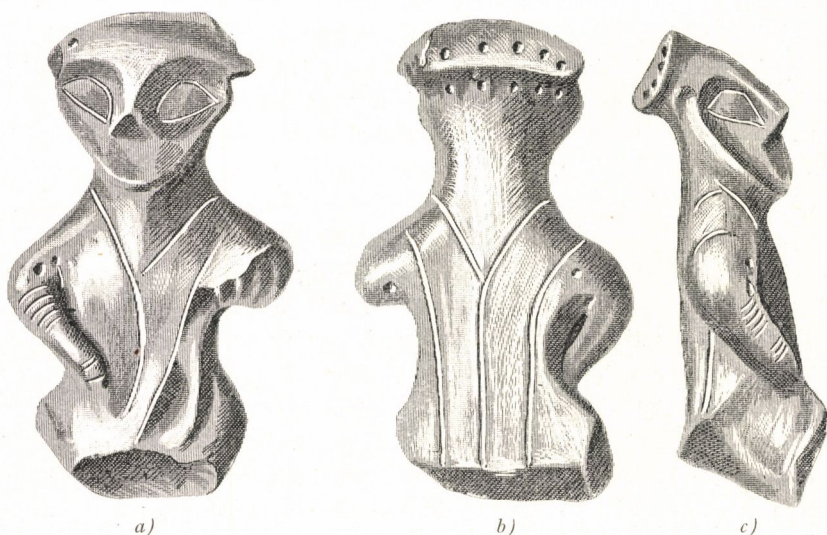
Maga az újabb életmód az új klimatikus viszonyok folytán keletkezett. A tarándszarvas tovább északra vándorolt, ennek súlyosan érezhető hiánya mindenesetre nagy befolyással volt az emberi nem szokásainak megváltoztatására, mert egyrészt őt állattenyésztővé, szántóvetővé, másrészt életmódját családiassá tette. A tarándszarvas hiánya folytán, hogy életét minden körülmény között fentarthassa, kénytelen volt néhány állatfajt szelidíteni. Ezen foglalkozás az eddigőtől a csupán vadászatitól, már annyiban is különbözött, hogy inkább helyhez kötötte, de még inkább volt e hatása a földművelésnek, mely már elsőből fejlődött ki. Az ily szelidebb életmód szülte a családi életet s ennek a központja az anya lévén az matriarcalis jellegű lett. Másrészt eme életmód folytán a természet tüneményei nagyobb hatással voltak egész létére, mint előbb s annak megfoghatatlan, megmagyarázhatatlan tüneményei őt bámulatra, félelembe és rettegésbe ejtették: természet-imádóvá tették. Nem csekély befolyással lehetett képzeletére a természet meg-megújuló képessége, mely rideg tél után, új életre ébred s egy újabb, szebb, könnyebb életmódot engedő évszakot szül. Eme jelenséget bámulta, azt a családi élet folytán kifejlődött anyacultussal fűzte össze, az asszonyban találta a jelképét s idolkáinak ezért adott női alakot.

E bálványok szemlélésénél szembetűnő, hogy a mamma erősen kidomborodó alakja és a vulva akkor, ha nem csupán karok rudimentjei előfordulnak s ily esetben ezek látszólag a melleket tartják. Mindezekkel a természet meg-megújuló képességére utalnak.

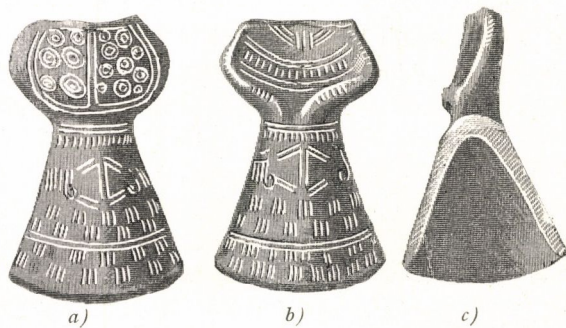
Téves állításnak véljük, hogy ezen emberi alakot ábrázoló készítmények gyermekjátékszerei lettek volna; mert bennük bizvást amaz őskor képzőművészetének legmagasabb fokán álló készítményei maradtak fön, melyek alig készülhettek oly célból, hogy velők gyermekeiket szórakoztassák. Másrészt az anya- és természetcultus alapján sem fogadható el ama állítás, sőt ebből kifolyólag biztosan feltehető, hogy ezen domborműveknek lelket tulajdonítottak és így bizvást idolkákat kell bennük elismerni. Kapcsolatosan felemlítem a dr. Hørnes Mór véleményétől eltérő nézetemet, mely szerint nem csupán a földműveléssel, hanem az állattenyésztéssel foglalkozó ősnépeknél is mint a

cultus első fokát az anyait kell feltételezni, mely a családi életmód szülte következmény s melynek első jelei gyanánt tekintem a palaeolith-korból származott és ezen korban is túlsúlyban női alakokat ábrázoló domborművek sorozatát.

Általánosságban véve, két fő typust különböztethetünk meg. Vannak felöltöztetett és mezitlen alakok. Az utóbbiak szélesebb körben fordultak elő, míg az első typus a mai leletek alapján, miként Hørnes említi, szűkebb térre szorítkozik. Előfordulásának határait keleten Kličevactól s ennek átellenben,

1. ábra.

2. ábra.

I. TÁBLA.

de kissé nyugotabbra Temes-Kubintól, kezdődőleg nyugotra Laibachig lehet megvonni, a hol talán egyáltalában a neolith-korbeli bálványképek előfordulásának határát elérjük. Kétely merülhetne föl, vajjon az öltözött alakok nőneműek-e? Úgy hiszem ezek is bizvást a női nemhez sorolhatók. Így például magyarhoni temes-kubini leletekre szorítkozva véleményem szerint, kétségtelen nőnemű az ott talált, Bella által 13. szám alatt (itt 1. sz.) közölt alak, melynek meglevő karocskája a testen van elhelyezve. Ép ilyneműnek tekintem a Bella által 14. szám alatt (itt 2. sz.) közölt példányt, hol is b) ábrán a karok ugyan-

csak fenebb jelzett elhelyezése tisztán kivehető. De női neműnek tekintem Bella 13. szám (itt 3. szám) alatti töredéket, azon oknál fogva, mert tagadhatlanul a kličevaci női bálványalak típusát hordja magán. Kéteseknek csupán a három további Bella által 9., 10. és 11. alatt (itt 4., 5., 6. szám) közlötteteket tekinthetnők, de ezeket is részemről a női alakok sorába számítom a feltűnő pártaszerű fejdíszük miatt, mely úgy a Kličevacból származó, miként a temes-kubini első helyen említett példány közös attribútuma.

A Temes-Kubinban lelt bálványképek két típusát különböztetjük meg. Ezek elsőjéhez számítanám azokat, melyeknek alsó végtagjai lábszerű nyujtványban végződnek, felső testük karcsúbb, mell és medence közti részük bár összeszorúl, de öv nélküli és fejük van (I. táblán 1 ábra, II. táblán 4., 5. és 6. ábra). A második válfajba soroznám ama három Kličevac-typust feltüntető töredéket (I. tábla, 2. és 3. úgy 10. ábra), melyeknél a mell és medence közti rész zömök és övvel díszített s hogy ezeknek is volt fejük, a kličevaci példány után ítélve, biztosan feltehető. Az első sorban említett typust régiebbnek, határozottan neolith-korabelinek vélem, míg az utóbb említetteket már eme kor utolsó szakaszába avagy tán már a bronz kezdetleges ismeretének korába, tehát átmenetinek tekinteném. Az első typus egyes közös vonás folytán jellemző analógiáit a keleten találjuk. Hasonlítanak butmiri bálványképekhez, a hátra szegett nyak¹ az erősen kiemelkedő hegyes orr,² a fejnek lapított s fönt kétfelé lejtő csekélyen gömbölyű alakja³ miatt. Az 1. szám alatti darabunk *b)* és *c)* ábráján kivehető (Bella által hajcsomónak minősített) hátsó dudor átfurása miatt emlékeztet ama thrak idolra, melyet Hoernes közöl.⁴ Némi analógiát találhatunk a 8. szám alatti valószínűleg öltözött tozsonk és a butmiri meztelen töredékek néhányá között.⁵ Ugyancsak butmiri bálványképekre s azok elválasztási vonal nélküli lábszerű nyujtványaira emlékeztet a 9. számú töredékünk,⁶ mely eme tulajdonságon kívül határozott butmiri jellegű ornamentikával bír.⁷

Az a tulajdonság, hogy temes-kubini bálványképeinknek nincs plastikusan készült szájuk, számtalan egyéb helyen előforduló őskori ily készítményen is tapasztalható s az kétségtelenül magas korára vall. Alighanem az edényfestéssel hozható összeköttetésbe, a hiányzó szájt s az aránytalan nagy kerületű szemek belsejét kifestették. A festési technika ugyanis megelőzte a mészberakási díszítést, melylyel még a bronzkorban is találkozunk, holott első már nem fordul elő. Hogy a temes-kubini Čolak telepen az edénydíszítésnek eme neme divatozott, annak kétségtelen bizonyítékát volt alkalmam egy ott általam talált magas edénytalonon láthatni, melyen fényes mázszerűn, vékony rétegű

¹ M. Hoernes. Radimsky u. Fiala. Die Neolithische Station v. Butmir. II. köt. II. t. 1b és 3a ábra.

² U. o. II. köt. II. tábla 1b, 3a és 4b ábra úgy Hoernes «Urgeschichte der bild. Kunst» III. tábla, 3 ábra.

³ Butmir. I. kötet, II. tábla 3b és c ábrák.

⁴ Hoernes. «Urgeschichte der bild. Kunst» III. tábla 3. ábra.

⁵ Butmir. I. kötet II. tábla 5. ábra. II. kötet III. tábla 10a és b ábra.

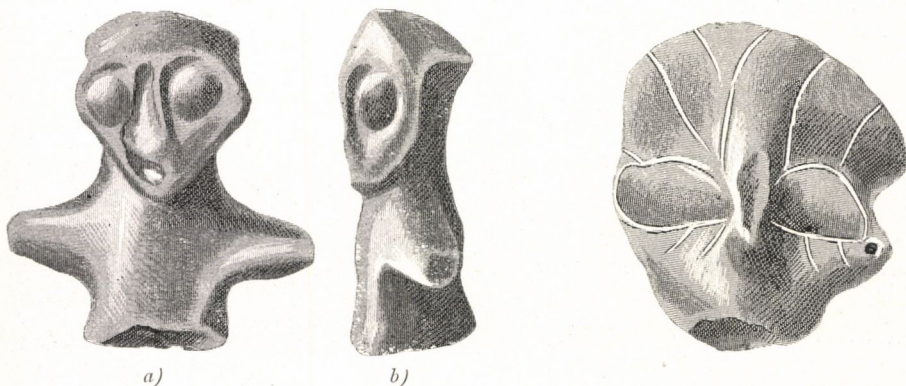
⁶ U. o. I. kötet III. tábla 9. ábra. II. kötet IV. tábla 8. és 12. ábra.

⁷ U. o. I. kötet VIII. tábla 5. és 6. ábra. II. kötet XII. tábla 10. és 13. ábra.

veres színű testés látható s hogy ezen technika alkalmaztatott a bálványképek ékítésére ezt Bella is említi* a 10. szám alatt közölt idol leírásánál. A neolith-kori edényfestészethez három vagy tán négy, természetadta festék állott az őslakók rendelkezésére, veres, sárga, fekete és tán fehér szín. Az első kettőt vas-

3. ábra.

4. ábra.

II. TÁBLA.

5. ábra.

oxyd és az okker szolgáltatta, míg a harmadikat, mely csak a ritkán tisztán használt sárga okker sötétítésére lehetett alkalmazva, a tűzhelyeiken található korom nyújtotta. Míg végre a fehéret mész vagy krétaszerű anyagok szolgáltathatták.

* Arch. Ért. XVIII. köt. 110. lap.

Bálványképeink néhányánál a fejet oldalvást kísérő dudorodásokat, füleket láthatunk. Ezek előfordulása kétséget kizárón déli kulturák befolyására vezethetők vissza. Így azok átlukasztása a kezdetleges kyprosi idolokra,* míg a fülek fejtől oldalt való elállása, határozottan a thrák bálványok** eme még szembetűnőbb jellegére emlékeztet.

Bálványképeink az a sajátsága, hogy a ruházatot csupán néhány karczvonallal jelzi, minden részletezés nélkül a festés következménye, melyre reá maradt a mammák és a ruházat részletezése.

A Temes-Kubinban talált bálványképek második fiatalabb typusa az első sorban említettektől a harangalakú, bő ruházatot, szoknyát képező alakjuknál fogva és karczvonallalú díszítési módjuk által egészen elütő.

Hogy ezen alakokban fiatalabb, már-már fémet ismerő nép idoljaival van dolgunk, részéről ugyancsak e typushoz tartozó s mellette közelségben talált kličevaci példány*** rajzaiból vélem felismerhetőknek, hol a bálvány nyakán félre-ismerhetően fémből készült nyakperezet látunk.

Az aranyat és rezet már a neolith-korban ismerték. Ha tehát a kličevaci bálvány torquesét rézből készültnek képzeljük, akkor az nem zárja magas korát. Alakja spiralist képező végét, ha nem is nyakperez alakban, de a réz kori korongokban ismerjük. Így tehát a kličevaci bálványtypus a rézkort jellemezheti.

A temes-kubini bálványképek analogiája a kličevaci példánnyal szembe-tűnő; közös az alak, a díszítés technikája és ennek motivuma. Közös alakjuknál a hosszú ruházatot jelképező, kúpszerűn kiszélesbülő, üresen dolgozott aljuk, a felső test aránytalan lapított volta s végre a szárnyszerűn kiszögellő váll. A díszítési technika azonossága ép oly szembetűnő itt, mint ott. Véső-szerű eszközzel huzzák a puha agyagba a mélyített karczvonalatokat s utóbb mész-szerű péppel töltötték ki. A díszítési motívumok határozott egyöntetű előfordulása tanúságot tesz arról, hogy egy és ugyanazon kultúrkörhöz tartozó tárgyat kell bennük felismerni. A legszembetűnőbb analogiák a kettős körök, farkasfog motívum a forist képező dísz, a csoportba helyezett párhuzamos vonalokból alkotott ékítési mód, mely több egymásra következő körvonalakat képezve oly elhelyezésű, hogy egy, két—két ily vonalcsoporthoz kihagyta rész fölé egy hasonló vonalcsoporthoz rakva.

Ha emez idol-alakok analogiáit délfelé kutatjuk, úgy azokat a cyprusi szobrocskáknál s másrészt a mykeni bálványalakok némelyikében fogjuk megtalálhatni; a mi bizonyíték reá, hogy a déli kultúra hatásából erednek.

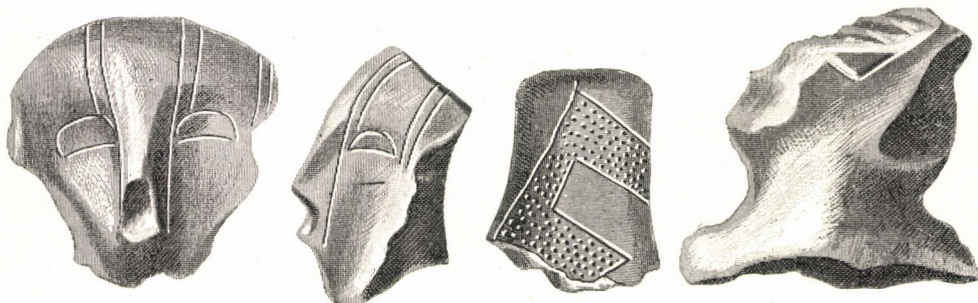
Az idén tavaszi helyszíni szemlém alkalmával a čolaki őstelepen felszedett bálványalakok, kivétel nélkül, csupán töredékek, de mindemellett érdekesek. Első sorban említek egy a hatodik számmal általánosságban megegyező bálványfejet. E két példány között csupán csekély eltérések vannak. Egy példányunk bár oldalvást ama dudorodásokkal birt, melyek fül gyanánt minősítendőek. Ezúttal magasabban, megfelelőbb helyen volt alkalmazva és nincs átfurva. A fej fent egyenesebb levágatban csupán jelentéktelen homorulattal

* Hoernes. Urg. der Bild.-Kunst. 181. lap, 34. ábra.

** U. o. 208. lap.

*** Hoernes. Urgesch. d. Bil. Kunst. IV. tábla.

van készítve. A lapos homlokot itt is miként ott, párhuzamos vonalak ékítik, a szem és orr teljesen hasonló. Példányunk méretei: magasság 54 mm., szélessége a megmaradt fül felett mértén 53 mm., vastagsága a fej felüli és hátraeső részén 24×28 mm. Az orr hossza 20 mm. és 11 mm. kiemelkedő. Jól égetett agyagból készülve, színe téglaveres. A második töredék az első typushoz tartozik. Ennek színe fekete karczvonalból rajta csupán a ruha nyak-kivágását jelölő ék alakú vonalát észlelhetjük. Hossza 55 mm. A már fenebb

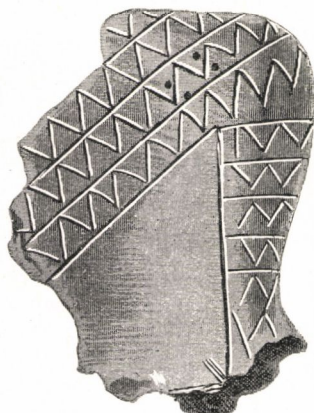
a)

6. ábra.

b)

7. ábra.

8. ábra.

a)

9. ábra.

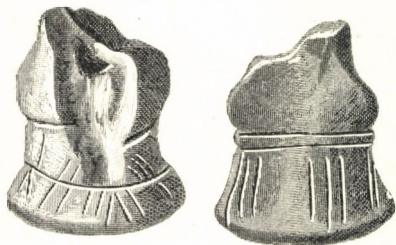

b)

III. TÁBLA.

említett elválasztási vonal nélküli lábszerű nyujtvánnyal bíró bálványkép töredékének minősíthető a 9. ábrán levő töredék ama darab, mely különös érdekléssel bír a tagadhatlan butmirei típusu ornamentikája miatt. Ez miként szallagszerűn alkalmazva e tulajdonsága folytán, szallagdész elnevezést nyert ékítési módot eme töredéken szépen tipikusan látjuk képviselve. Két párhuzamos mélyített vonal közötti része apró csekélyebb mélységű sűrűn elhelyezett pontocskákkal van kitöltve s így egész rajzával a síma több felületről mintegy kimagaslik. Töredék méretei: hossza 45 mm., szélességének alul 24 mm., fent a törésnél 33 mm., vastagsága alul 14 mm., fent pedig 20 mm. Kétségtelenül a második typushoz tartozó bálványképek töredékei közé számítandó a 10. ábra alatti a) és b) rajzon levő és pedig feltüntetve ama típust

egyrészt szélességéhez aránytalan, majdnem deszkaszerű lapot képező felső teste, úgy másrészt szárnyyszerű kiszögellő vállrészét és harmadsorban az e típust jellemző, más díszítési technikája folytán, mely nem csupán karczvonalakból, de ezekben mészerakással bir. A díszítési motívum mindkét félen ugyanaz: párhuzamos vonalak között elhelyezett zig-zeg vonal, mely *a)* ábrán négy sort egymásfelé helyezetten képezett s annak válla alatt a szegély mentén levonulva tán karokat képezett, elől egy síma, hegyes szögben váll alatt végződő tért kihagyva. A túloldalon e dísz négy párhuzamos félkörvonalban a

10. ábra.

nyak körül füzérszerű és alatta majdnem függőleges vonalakban elhelyezetten találjuk. A rajzoló által *a)* ábrán rajzolt négy és *b)* ábrán lévő két pontot az eredetit képező töredéken sehol sem lelem. Ez utóbbi töredékünk színe szürkés-fekete. Méretei a következők: legnagyobb magasság 76 mm., legnagyobb szélesség 69 mm., legnagyobb vastagság a törés oldalon mérve 25 mm., vállcsúsnál 13 mm.

Nem hagyhatom említés nélkül, egy szemlém alkalmával a čolaki őstelepen talált bálványkép töredékét, mely a fenebb leírt két típustól különböző s így ezek közé be nem sorozható. Ezen töredék méretei: legnagyobb magasság 43 mm., ebből az aljra számítva 22 mm., a talp átmérője 31×35 mm. színe sötét-szürke.

Ez alaknál két dolog tehető fel, egyrészt, hogy női ülő-alakkal az az annak töredékét, avagy egy magas sipkával ellátott egyenes lapban végződő bálványalak fejét bírjuk. Részemről, ma, midőn csupán e töredék áll rendelkezésünkre azon véleményen vagyok, hogy itt egy ülő női alak töredékét láthatjuk. Egyrészt tudjuk, hogy a temes-kubini bálványképek első válfajának analógiáit a thrák tumulusok idolkai között találjuk, így a fülek jellemző elhelyezését, a hajcsomó átfurásánál, mely tulajdonság eme thrak kulturkörre vall. Másrészt ama körülmény folytán, hogy a čolaki őstelep eddigi leletei mindmegannyi magas korból, neolith, talán a rézkorból származnak, ama következtetést engedi, hogy itt ugyancsak ama thrak tumulusokban előforduló ülő női alakú* idollal van dolgunk. Mert másképen, ha ezen töredéket magas sipkás fejnek tekintenők, úgy annak analógiáját csupán beotiai sírokban** előforduló idolkban találjuk, melyek már egy fiatalabb a vaskorba tartozó kulturkör készítményei. Töredékünk egész alakja, magas alja, a rajta levő dísz, valamint az e felett kiszélesbülő részlet miatt, mely inkább hypertrophikus ülő alakhoz hasonlít, mint fülhöz, mert e dudorodás nem oly szárnyyszerű alakú, mint az első típushoz tartozó fejeknél, hanem elől menetelesen majdnem az aljáig érő töréséig legömbölyödik, mind e tulajdonságok miatt a töredéket ülő női alaknak véljük.

Köszeg, 1898 évi július hóban.

Br. Miske Kálmán.

* Hoernes. Urgesch. d. Bild. Kunst 206—209. lap.

** U. o. 396. lap.

LEVELEZÉS.

I. POKORNY LÁSZLÓ SARKADVIDÉKI RÉGISÉGEKRŐL. Bihar-megye Sarkad nagyközség határának keleti részén elterülő «Sáncz és Növénykert» nevű szőlők között egyik helyszíni eljárásom alkalmából arról győződve meg, hogy a szőlők részben földhátan fekszenek, továbbá az, hogy a szőlőföldeket különböző irányban, helylyel-közzel pedig közvetlen a hát aljában, ma már kiszáradt meder szeli, illetve határolja, végre azon körülmény, hogy e szőlőföldeket nem egy helyen ugyanakkor fordítani láttam, arra indított, hogy a földmunkásoktól e hely multja iránt, különösen pedig a föld művelése közben netán napfényre került emlékek felől kérdezősködjem. Kellemesen érintett a nyert válasz, mert arról értesültem, hogy e hely — bár már másfél század óta kerti gazdasági művelés alatt van — évről-évre újabb s újabb emlékeket adott és ad, sajnos, a régmúlt emlékei iránt érzékkel nem bíró és épen ezért azokat rongáló, megsemmisítő föld népének. És a midőn a szőlősföldek között az úgynevezett «Harmatszög»-be, a szőlőterület egyik járásában fekvő domb neve, fölvezettettem, s ott már több fordított és be is ültetett szőlőföldön, mondhatni a felszint teljesen takaró cseréptakarókat, edénytöredékeket pillantottam meg, örömmel teltem el, mert most már kétségtelenné vált előttem, hogy évezredek előtt lakott területen vagyok, a honnan itt tartózkodásom alatt előkerülhető emlékek összegyűjtése, megmentése által hazánk őskori történetéhez újabb adatokat szolgáltatathatok, a kutató tudásnak pedig ezen újonnan fölfedezett lelhelylyel működési körét egy parányban kiterjeszthetem. E törekvésemet siker koronázta. Utánjárásim, a munkások kitanítása s anyagi áldozataimmal, tőke hiányában, sajnos, csak a szórványosan előkerült leletekből számos darabból álló gyűjteményt sikerült összeszereznem: kő, csont, bronz, agyag s vastárgyakban részint ép állapotban, részint használható töredékekben. Valószínűen e talaj állandó művelésének lehet részben eredménye az, hogy alig néhány holdnyi területen a tárgyak oly bő változata került napfényre, mint a milyeneket tényleg összegyűjtenem sikerült. Különösen tanulságos lehetett volna a munkások által föltárt két sírgödör gondos megvizsgálása, fölmérése. E két sírgödör föltárásáról, a munkások elbeszélése nyomán, csak annyit tudok előadni, hogy 50—50 cm.-nyi mélységben egymástól alig egy méternyi távolságra, egy-egy guggoló helyzetben levő csontvázra akadtak; s midőn erről, hivatalos elfoglaltságom miatt, csak napok mulva a helyszínén értesültem, akkor már a csontok teljesen összezúzattak, szerteszét a föld alá visszahányattak. A sírgödör egyikéből csupán egy vékony bronzhuzalból készült gyűrűszerű karikácskát és

ugyancsak bronzból készült, valószínűen fejék részletéül szolgált, filigrán művű tárgyat szerezhettem meg; a másik sírgödörben a csontvázon kívül egyéb tárgy állítólag nem találtatott. A fent említett helyen talált tárgyakat, anyaguk szerint csoportosítva, a következőkben vázolom: A csonttárgyak sorozatát fúrott agancsok, tűdarabok s egy keresztalakúra faragott csont, a kereszt közepén átfúrva. A kőtárgyak sorozatát egy fúrott kőfokos, egy kiváló szép szerpentin fúrott baltadarab, mindkettő a lyuknál ketté törve, két kövész, különböző nagyságú magtörő és csiszoló kövek. A bronztárgyak sorozatát egy pár karperecz gyűrűvel, két tekercsvégű karperecz, varrótü, két kés egy nyéllel, több tű, egy sarló, egy szép nyílhegy, egy ár, buzogány, egy darab vörösréz, közepén eltört csákány, több kisebb-nagyobb bronzkarika, egy laposfejű bronz szeg, egy átlukasztott bronz pogácsaformájú tárgy, egy $5\frac{1}{4}$ klgr. súlyú bronz tekercs. A vastárgyak sorozatát két kelta kés, egy 65 cm. hosszú s 6 cm. széles fűrészdarab, csiholó acél formájú tárgy, egy nehéz vasbilincs, sarkantyú, zabla, lánczos buzogány s két csáklya (?). Végre az agyagtárgyak sorozatát számos kisebb-nagyobb, többnyire cifrázott, köztük fekete és sárga mázos ép edények, különösen egy négyszögletű, valószínűen olvasztótégelyke, egy botor alakú edényke, egy négy lábacskán álló lapos, közepén kissé bemélyített, alján fekete mázos és cifrázott tálacska, egy agyagból égetett állat, lehet disznó-utánszat, egy vörösre égetett cserép dístárgy, szűrő, egy fenekén kilyukasztott edényke, egy tekercsdíszű nagyobb, több ovális lapos, egy lángfogó (töredék), két csúcsba végződő stb. edény, díszített cserédtöredékek, különösen egy nagyobb, alján fekete mázos és cifrázott tál és egy nyilván tölcsérnek használt edénytöredék, több kanálfej; továbbá különböző nagyságú síma és cifrázott orsógombok, agyagkúpok, végre egy ép és két darab töredék öntőminta. Mindezen csak szórványosan is nagy szám és változatban felszínre került emlékek erős bizonyítékai annak, hogy tervszerű ásatás kutatásnak igen hálás talaja van e helyt.

Sarkad, 1899 márczius hó.

Pokorny László.

II. FETZER J. FERENCZ: SZILÁGYSÁGI LELETEKRŐL. Szilágys- és Biharvármegye határán, *Sommályon* a Rézhegység elágazódásainak egyik elődombján, Kún Sándor széplaki kereskedő szállójának talajforgatása alkalmával a munkások őskori maradványokra találtak. Említésre méltó: két darab rózsánélkül való szarvasszarv (agancs), egy csésze, egy fedőtányér, egy nagyobb durva művű, agyagedény füles részlete és két darab talpas edény töredéke. A kisebbik talpcsöves edény alja kupalakú, lábainak felső részében pedig hengeres. Ott, ahol a kupa a hengeres részbe átmenetet képez, két sorban ponczczal beütött igen kis köröcskék fordulnak elő. E pontszallagot fillér nagyságú agyagtapaszok, melyek azonban most már az edényről lehullottak és csak azoknak a nyoma látszik, több részre tagozzák. Mindegyik részben tíz köröcskét számálhatunk. A hengeres szár, mely belül üres, négy cm. átmérőjű környilástól áttört. Hogy eredetileg hány ilyen lyuk volt a talpcsöves száron, azt nem tudjuk, mivel az edény belső része hiányzik. A töredék szabadkézből készült 7 cm. magas, talpátmérője 11 cm., a hengeré 7 cm. Tökéletlen égetés folytán az agyag színe belül feketeszürke. A másik nagyobb talpcsöves

edény alja inkább a hengeres alak benyomását gyakorolja reánk. Oldala ennek is áttört. A mennyiben pedig az aránylag nagy és háromszögre emlékeztető nyílások beosztásából következtethetünk, ilyen talán egykor öt volt rajta. Ha a vidékünkön talált hasonminőségű példák után ki akarjuk egészíteni említett két sommályi edényünket, azt kell mondanunk, hogy talak voltak, felső részükön, melyeket az edénytartók mintájára készült csöves talpakkal egy szerves egészsze forrasztottak össze. A talpak átfurása sem szolgált gyakorlati czélnek. A falnyílásokat legfeljebb díszítő motivumnak minősíthetjük. A nagyobb durva művű agyagedény füles részlete szürkésfekete színű. Peremén harántos mélyedések láthatók. Külső színén felülről lefelé öt barázda huzódik, melyek részben a fülre is áterjednek. A barázdák benyomását tompa eszközzel idézték elő. Az égetés folytán veresre festett csésze 5 cm. magas, szájnnyílása 7 cm., talp-átmérője 4.5 cm. Fala vékony és alján egymásnak átellenében két csücskös bütők fordul elő. A csésze meglehetősen ép állapotban van; csak itt-ott mutatkozik egy kis csorbulás rajta. Nem kevésbé érdekes a lelet tárgyai között a fedő-tányér. Mélyített aljából 2 cm.-es talp emelkedik ki, melyen négy környílást és ugyanakkora vakon végződő két benyomást találunk. A környílásokon keresztül a fedőtányér könnyebb felemelése végett zsineget húztak. A fedőtányér belülege csekély, alig két cm. mélységű. Felső átmérője 13 cm. hosszú, talpa harántul mérve hat cm. Az edény eléggé jókarban maradt reánk. Szabadkézből készült, anyaga pedig vereses agyag. A két szarvasszarvról hiányzik a szembog. Az egyik szarvat, melyet harci szekerczének használtak, szélességében nem messze az első szarvág alatt átfurták, hogy azt nyélre erősíthessék. A nyéllyukkal párhuzamosan halad az él. Ezt a szarv egyik oldalának a lecsiszolásával idézték elő. A másik szarv, mely az előbbinél valamivel kisebb és szarvága sincs, inkább a jelenlegi árokjáó csákányainkkal egyezik meg, a mennyiben ferdén lecsiszolt éle a szarv szélességében átfurt nyéllyukkal keresztet képez. A két csonteszköz, különösen az éleknél nagyobb-mérvű csonkítást tüntetnek fel. Az itt elősorolt lelet tárgyai csak mintegy 25 négyzet-méter területen fordultak elő s a szőlő többi részében valamint a szomszédos területeken eddig még mitsem találtak. Az *ippi* Rézen (így nevezve a hegység Ipp községe után, mely Sommálytól egyenes irányban délkeletre körülbelül 9 kilométernyi távolságra fekszik) Sebess Emil földbirtokos erdejében dolgozók két darab vésőbaltát leltek. A nagyobbik véső 18 cm. hosszú, egyik oldala egészen lapos, míg a másik többé-kevésbé kidomborodik. Szélessége lent az élnél 6 cm., tetején 3 cm., és ugyanannyi a vastagsága is. Az éle használat folytán meglehetősen kicsorbult és csonkítások is több helyen fordulnak elő rajta. A kisebbik lapos véső zöld színű kőzetből készült. Melehetősen rongált és kopott állapotban került hozzánk. Szélessége az élnél 4 cm., innét kezdve teteje felé mindinkább keskenyedik. Hosszúsága 9 cm. és 1.5 cm. vastag. *Tasnádon* gölniczbányai magángyűjteményben van egy bronzkori rézfokos, mely családi örökségképen maradt fön; lelőhelye ismeretlen. A rézfokos 18 cm. hosszú, tengelye kissé görbült. Felső korongjának átmérője 4.8 cm. és karimája 0.30 cm. vastag. Kupja csak kevésbé emelkedik ki aljából. A fokos kiálló köpűje mindkét oldalon 1.75 cm. hosszú. Ebből csonka

kúp alakú gallérja 0.75 cm. Nyéllyuka 2 cm. A nyéllyuknál, hol a fokos leginkább kiszélesedik, átmérője 3.25 cm., harántgerincze pedig 1 cm. Tulajdonképeni éle (lent), mely kissé köríves 2 cm. A fokos meglehetősen ép állapotban jutott hozzánk. Csupán éle, a nyéllyuk mindkét széle és a korong kissé csorbultak. Emlékünket erősen bevonta a rézrozsa (patina), olyannyira, hogy csak helyenkint látszik, hogy réz az anyaga. Tárgyunk leginkább hasonlít Hampel József: «Bronzkor emlékei Magyarhonban» I. kötetének LXXXVI. tábláján feltüntetett 2. számú rajzához.

Újabban *Szilágy-Somlyó* különböző helyeiről a következő leletek kerültek felszínre. A Magura-hegy Szórmál nevű részében Lukácsffy Ödön ügyvéd, valamint Kovács Lőrincz nyugalmazott honvédőrnagy szőlőjében, mely utóbbi most már a város tulajdonába ment át, talajforgatáskor durva művű és finomabb kivitelű edénytöredékeket hoztak napvilágra. A cserepeket díszítették, de olyanok is fordultak elő, melyek minden ékítményt nélkülöznek. A Kovács Lőrincz-féle szőlőben lelt tárgyak közül nevezetesebbek ama darabok, melyeknek oldalát hegyes csücskék, ujjbenyomások, zsinagdiszítványok, körbenfutó mélyedések, hornyolatok és ferdén haladó vonalas sávok élénkítették. Az edények öblösebb tájkán a felső és alsó rész néhol tompa élt képez. A szájrőperem valamennyinél kifelé hajlik. Némelyiknél ez domború, másikon ismét lapos, sőt olyan is előfordul, hogy éles gerincze van. A fület, ha furása van, úgy ez vízszintes — két horonnyal vagy benyomásokkal ékítették. Némely edénynek csak alja, másikon kis talpa van, mely alulról kimélyített. A kisebb fajta edényeknek (talán csészék) fala vékony, a többieké vastag, durva szemcséjű. Utóbbiak égetés folytán a külszinen veresek, belül feketeszürke színűek. Ugyancsak e helyről való egy feketeszürke színű talpcsőves edénynek az alja (?). Oldalnyílásai nincsenek. Az egész 8 cm. magas és 5 cm. harántátmérőjű. Az itt lelt tárgyak közül a durva művű, ujjbenyomásos és zsinagdiszítványú darabokat a neolith-kor végére, illetőleg a bronzkor elejére, a finomabb kivitelűeket, különösen a melyeknek talpuk van, a mennyiben ezek technikája nagyobb fokú fejlődést tüntet fel — a későbbi időszakba sorolom. Nem messze az ezen említett helyektől Gerecze András kovácskiszhegyi szőlőjében munkások egy férficsontváza bukkantak. A csontváz hasi oldalán feküdt, fejjel délkelet felé irányítva akként, hogy lábai északnyugatra estek. Mellékletet a csontok mellett nem találtak. A csontváztól távolabb mintegy 20—25 méternyire, azonban három darab kopjavéget ástak ki a munkások a földből. A leletről a tulajdonos csak későbbben értesült és ennek tulajdonítható, hogy a három kopjavasból két darab megkerült. A harmadik kézen-közön elkallódott úgy, hogy a legbuzgóbb utánjárás mellett sem sikerült megszereznem. Állítólag már nagyon mállott volt. A kisebbik kopját Gerecze András a szilágy-somlyói gymnasiumnak ajándékozta. Anyaga erősen rozsdamarta és felszínét vékony mészréteg vonta be. Ennek kúp alakú köpűje 9 cm. hosszú, környílása pedig haránt átmetszetben 1.5 cm. A lemez gerincze 14 cm. hosszú, szárnyai, melyek alul legszélesebbek (3 cm. átmérővel) ellentett vége felé mindinkább keskenyednek. A körkörös köpű két oldalát a gerincz irányában forrasztották össze. A fegyverkovács a köpűn még ott is hagyott nyílást, rést, hol az már a

gerinczbe megyen átal. A nagyobbik kopjavasat Szőnyi Lajos vinczellértől kaptam, ki azt odahaza a tűz, parázs piszkálására használta. Innét van az, hogy a kopja hegyéről a rozsdá lekopott. Egész hossza 32 cm., körkörös köpűje 10 cm. hosszú, alul 2·3 cm. átmérővel, felső legkeskenyebb részén pedig kerülete 5 cm. Lándzsaalakú levél lemeze 21 cm. hosszú középen vonuló domború gerinczczel. Szélei csorbultak valamint a köpű alsó része is kitöredezett. A köpű alján félkörös nyílás fordul elő annak bizonyosságául, hogy a kopjavasat szeggel erősítették a nyélre. Tekintettel ama körülményre, hogy a kopjavas köpűje aránylag hosszú, és a levéllemeznek gerincze van, majd pedig a szárnyak gyengén íveltek, oly jelenség, mely hazánkban a kelták szereplésétől egészen az árpádházi királyok idejéig vagy talán még azontúl is fentartotta magát. Következőleg a két kopjavas korát illetőleg más döntő bizonyíték hiányában semmi határozottat nem állíthatok. Állításom igazolására a petőházi la ténei izlésben készült lándzsára (rajzát lásd az Arch. Ért. XII. kötetének 347. l.), a bezenyei népvándorlaskori vaslándzsákra (id. mű XIII. k. 221. l.) és Nagy Géző: «Hadtörténelmi emlékek az ezredéves kiállításon» című czikkének idevágó részére (u. o. XVI. k. 357. l.) hivatkozom. A szőrmáli domboktól nyugatra, illetőleg Szilágy-Somlyó felszegei végében az Őrhegy alatt, mely onnét kapta elnevezését, mivel itt a régieknek állandó őrszemük volt, Cseh Kálmán pénzügyi biztosnak birtokán mult ősszel a munkások vízcsatorna ásásakor mintegy 120 cm. mélységben római téglákra akadtak. A téglák nagyobb részének piskotaszerű alakja volt. Ezek hosszúsága 5·5—7 cm. és vastagságuk 1·5—2·5 cm. között váltakozott. A nyolczoldalú téglák átmérője pedig 7 és vastagsága 3 cm. volt. Felmerül most ama kérdés, hogy a rómaiak, miután ez adaton kívül Szilágy-Somlyón szórványosan már többször leltek római pénzeket és érmekeket — területünkön itt tanyáztak-e vagy sem? Torma Károly: «Limes dacicus»-ában azt állítja, hogy Mojgrádtól (Porolissum) nyugatra Széplakig rómaiak nem laktak e földet. Pulszky Ferencz is az 1889-ik évben felszínre került híres szilágy-somlyói leletben a római érmekekről azt hiszi, hogy azok mint ajándék vagy rendes adó fejében jutottak a félelmes szomszéd gótok kezéhez. Részemről sem tartom a fent említett maradványokat még elég döntő érvül annak a bebizonyítására, hogy a rómaiak itt laktak, de határozott feleletet e kérdésre csak akkor adhatunk, ha további kutatásainkban minden kétséget kizáró római épületmaradványokra, esetleg oltárokra s egyéb köemlékekre akadunk. Figyelemmel fogunk azonban kísérni minden jelenséget, mely régészeti tekintetben a mult idők homályára fényt derít. Ezúttal az előkerült római téglákat csak nyomjelzőként iktatjuk ide. Egészen újabkori azon hat lópatkó, melyet Fülkey József kőműves a mult nyáron a «Városi Szálló» alapjának megásása alkalmával körülbelül négy méter mélységben talált. Ezek közül azonban kettő, melyek a meglevőkkel mind alakra, mind nagyságra megegyeztek, elveszett. A vasakat az idő foga erősen megrágtá. Lemezük, különösen a mellső részen nagyon széles (4·3 cm.). Hátsó részében a száraz mindinkább keskenyednek és lefelé álló sarokban végződnek. A sarok 1·5 cm. magas. A patkókat a száraz jobb- és baloldalán 3—3 szeggel erősítették a ló patájához. A patkók haránt átmérője 11 cm. hosszú s nem sokkal hosszabb

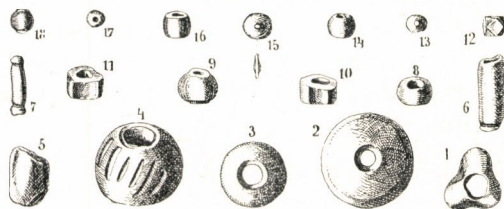
azok hosszúsági tengelye is. Külső kerületük 32 cm. hosszú, míg belviláguk, üregük haránt átmérője 5 cm., az erre merőlegesen haladó tengelyé 7 cm. A patkókat, nagyságukat tekintve, középtermetű lovak számára készítették. Ha analógiák alapján következtetésünk helyes, úgy ez emlékeket (hasonlítsd össze dr. Szendrei János: «Magyar hadtörténelmi emlékek» című munkájának 132. lapján előforduló ábráival, különösen pedig a 401. számú leírással) a xvi. évszázadból valóknak minősítem.

Szilágy-Somlyón, 1899 április havában.

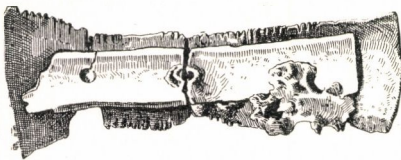
Fetzer János Ferencz.

III. GUBITZA KÁLMÁN A BODROGH-MONOSTORSZEGI LELETEK-RŐL. Bodrogh-Monostorszegnek történelmileg is érdekes határában folyó évi május elején egy nevezetes sírmezőre bukkantam. A kérdéses terület Reiter József, bodrogh-monostorszegi lakosnak a Ferencz-csatorna és a Crna-bara között levő téglakemenczéje mellett fekszik. A partos oldalon első pillanatra szembeötlöttek a sírhelyek, a melyek egymástól mintegy három m. távolságban, kelet-nyugoti irányban ásvák. A sírgödörök hossza átlag két m.; szélességük 1-28 m.; azonban nem egyformán mély. Az oldalak merőlegesek. Az odatemetettek koporsó nélkül földeltettek el. A sírmező dombos-, illetőleg emelkedett helyen fekszik, de földhányásnak sehol semmi nyoma. A talaj felső részét képező humus 20—50 cm. között váltakozik, alatta — lösz. Ezelőtt, mintegy 15 évvel, a mikor e helyen téglát égettek, számos sírt felástak. Találtak is egyet-mást, de az mind elkallódott. Az első tárgy, mely e helyről előkerült és megőriztetett, egy bronz karperecz. Ezt a földtulajdonos fia, Reiter Péter, a folyó év tavaszán találta. Érdekesek azok a tárgyak is, a melyek a folyó évi május 13-án a vezetésem alatt folyt próbaásás alkalmával egy leánygyermek sírjából kerültek elő. Ezek: egy pár fülbevaló, továbbá apróbb s nagyobb szemű gyöngyök, közöttük egy medve- és egy szarvasfog és végre egy kisebb-szerű agyagedény. A fülbevaló anyaga erősen oxydált rossz ezüst. Körtéje koczkaalak, melynek négy sarka le van reszelve. Ebből hajlik ki a gyufaszálvastag, krajczárnyi nagyságú karika. A nagyobb gyöngyszemek alakja igen változatos. Van közöttük lapos, kerek, négyszögletes, hosszúkas, tojásdad, stb. Anyaguk: üvegpaszta, gyanta, kő és más anyag. Színök is különböző: kék, zöld, sárga, fehér, barna, legtöbb a fekete. Az apró szemű gyöngy három sorban övezte a nyakat. Az egyes szemek valamivel kisebbek, mint a kendermag. Színök fekete. Alakjukra nézve gömbölyűek és finoman átlukasztottak. A nyakék között találtam egy átlukasztott medve- és szarvasfogat is. Ezeket is ékszerű használták. A medvefog még teljesen ép; a szarvasfog azonban az átlukasztás helyén meg van csonkulva. A czombcsont mellett dőlt helyzetben feküdt az említett kis agyagedény (csupor), melyben finoman gyúrt, illetve iszapolt agyagon kívül semmi sem találtatott. Alakja, valamint az égetés is, igen kezdetleges. Díszítésnek semmi nyoma. Csupán az egyik gyöngyszemen láthatni egy kígyóvonalban húzódó czirádát. Ugyanezen a helyen folyó évi júliu hó 2-ásn egy másik sírt is feltártam. Az ott fekvő férfi csontváza mellett egy pár sarkantyút találtam. Alakja sajátságos. A sarkantyú taraját helyettesítő gomb tömör, öntött fém, csigaszerű díszítéssel. Ezt átölelve tartja egy lemez, mely-

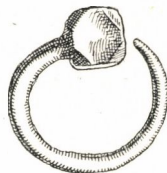
nek alsó része háromszögalakban nyújtózkodik ; a felső rész pedig egy nyelv-alakú nyúlvány, mely az alsóval párhuzamosan halad. Ezen lemezek foglalhatták maguk közé a csizma vagy saru talpát. Legalább ezt látszik bizonyítani az a három kapocsszeg, a melylyel a sarkantyút a lábbeli talpához vagy sarkához rögzíthették. Azonban valószínű, hogy ez csak holmi diszsarkantyú lehetett, mert filigrán alkatánál fogva rendes használatra alkalmatlannak látszik. Úgy az I., II., mint a harmadik sírban talált tárgyak a bács-bodroghmegyei Történelmi Társulat múzeumának ajándékoztattak. A talált régiségek láttára a bács-bodroghmegyei Történelmi Társulat meleg érdeklődéssel tudakozódott a részletek után, úgy, hogy szeptember 9-én már megkaptam az ásatások megkezdésére való utasítást, s a kiadásokra kiutalványozott költséget. A telek tulajdonosa a területet szívesen átengedte. Szeptember 10-én négy napszámossal az

1. ábra.

2. ábra.

3. ábra.

4. ábra.

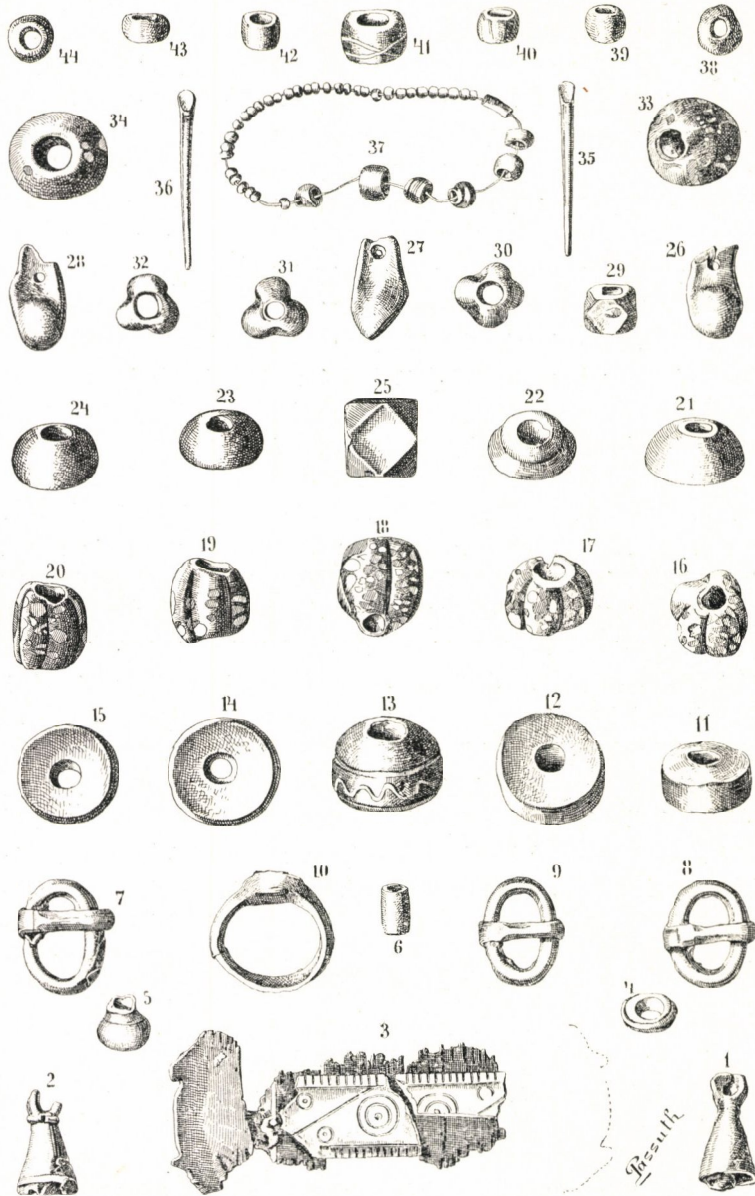
ásatást megkezdtem. A területet jól szemügyre vevén, a próbaárok húzását mellőztem, hanem a feltárás módozatát választottam. Legtöbb remény-nyel a szántóföld azon része kecsegtetett, a melyen már régebben is találtunk egyet-mást. Egy kiszögellő sarok ez. Kihásítottam tehát mintegy 100□² területet s a jó reménységgel megadtam az utasítást a munka megkezdésére. Első teendónket a felső termőréteg elhordása képezte. Ezt a műveletet folytattuk szeptember 12-én, 13-án és 14-én. Szeptember 13-án már három sírnak a nyoma látszott ; 14-én pedig még két sírnak a helyét fedeztük fel. E nap délutánján érkezett az ásatások színhelyére Latinovich Géza, társulati alelnök úr, a kinek jelenlétében megkezdettük a IV. sírnak a felbontását. Már 190 cm. mélyre leástunk, azonban eredménytelenül. Másnap (szept. 15-én a megkezdett sírt tovább ástam. Alig három dm.-rel mélyebben ráakadtam a keresett csontvázra. A földet óvatosan eltávolítottuk, mire az alak teljes fekvésében előtűnt. Feje fölött egy edénycserepet találtunk, melynek füle van. A csontváz nem rendes fekvésben, hanem ülő helyzetben temettetett oda, úgy, hogy a felső testrész előrehajolva a láb közé csuklott, minek következtében a mellkas és

maga a fej, arczczal lefelé fordulva az alsó lábszárak közé jutott. A balkéz közvetlen a fej mellett nyúlott el, a jobb kar pedig a lábszárak fölött nyugodott. A sír egy nőé lehetett. Találtam mellette, közvetlen a nyak körül 34 db. apró, zöld színű és 5 darab nagyobb, ezüst színben játszó barna és 2 darab nagyobb zöld színű gyöngyöt. (1. ábra.) Találtunk e sírban egy bronzcsattot is. A jobb könyök tájékán, illetve a jobb térd mellett találtam egy szarúból készült fésűt. A fejet ép állapotban emeltük ki. Csupán a tarkócsontot érte a csákány. A koponya alakja igen sajátságos; az arc keskeny és hosszúra megnyúlt. Az ugyancsak keskeny homlok hátrahajol. E halott nem keleti, hanem nyugoti irányba nyújtotta lábait. Ugyanezen napon délután felbontottuk az V. sírt. Egy méterrel keleti irányban feküdt tovább az előbb felbontottól. Itt a koponyára már 171 cm. mélységben ráakadtunk. Ez a halott ülő helyzetben temetett el. Lábai keleti irányban előre nyújtva. A csontok igen korhadtak. A legszorgosabb kutatás daczára semmit sem találtunk mellette. A hogy ennek a sírnak a feltárását befejeztük, a koponyát félre tevén (ez is igen korhadt), a VI. sír feltárásához fogtunk. A koponyára 170 cm. mélyen ráakadtunk; azonban sem körülötte, sem alatta a test többi részét nem találtuk. Már-már azt hittem, hogy csak a fejet temették ide. Az idő is igen előrehaladott, a kutatást e napra befejeztem. Szept. 16-ika volt a legérdekesebb napunk. Az előző napon megkezdett sírt óvatosan tovább kutattam. A test többi részét mintegy 30—35 cm.-rel mélyebben megtaláltuk. A halott csakugyan megcsontkítva temettetett oda, még pedig úgy, hogy a csonka testet előbb beföldelték, s csak azután tették a fejet is a sírba, még pedig annak kellő közepébe, úgy, hogy az a lágyék tájékára jutott. A test rendesen elnyújtva, kelet-nyugoti helyzetben feküdt. A fej a legelső nyakcsigolyán, az atlaszon pihent. Alatta egy nagyobb, körös-körül rovátkos, üvegpasztából készült gyöngyszemet találtam. Ugyanott feküdt az egyik bronz fülbevaló is. Ez azonban nem került ép állapotban felszínre. Párját a mell tájékán találtam meg.

Ez hasonló a II. sírban talált fülbevalóhoz, csakhogy jóval nagyobb. A feltárás a nyaknál kezdetvén meg, csakhamar előtűntek az apróbb-nagyobb gyöngyszemek és a bronzból készült nyakdiszek.

E gyöngyök színe: zöld, sárga, kék, fekete, fehér, piros, stb. Anyaguk: üveg, gyanta, korál, s más előttem ismeretlen anyag. A sárga apró gyöngy a kéz alatt szétporlik. Az apró gyöngyök sűrű sorokban övezték a nyakat. A nyakcsigolyák közelében a bal kulcsont tájékán csillogott elő egy aranytű. Ugyan ilyent a jobb lapoczká tájékán is találtam. Alakja az előbbivel azonos, de valamivel rövidebb. A bal kar és a bordák között egy fésűt találtam. Hasonló a IV. sírban talált fésűhöz. Az öv tájékáról nagy szemű gyöngyök kerültek elő, melyek a ruhát ékesíthették. Van közöttük két darab nagy, fekete, melyek piros petytyekkel vannak díszítve; egy cziradás és több kisebb, melyek különféle színekben játszanak. A jobb kéz gyűrűs ujján egy nagy bronzgyűrű volt. A legtöbb gyöngy a lábfejeket körítette. Ezek legtöbbje apró, fekete és zöld színűek. Van ezeken kívül nagy számban öregebb szemű is. Ezek némelyike igen szép, gerezdes, rovátkos és pirossal-fehérral tarkázott. A gyantából készültek különösen nagyok. Egyik nagyobb, valószínű-

leg fekete borostyánból készült gyöngyszemet cziráda köríti. A gyöngyök között négy darab átlukasztott szarvasfogat és több bronz nyakdísz is találtam. A nagyobb szemű gyöngy és a nyakdísz bronzdróttal volt összefűzve, melyből

5. ábra.

itt-ott egy-egy darabkát találtam. A lábfejek mellett volt két darab csat, hasonló a IV. sírban találthoz. E gazdag női sírtól keletre, egy méter távolra, feltártuk a VII. sírt is, de abban sem csontvázra, sem egyéb tárgyra nem

akadtunk. A VIII. sírban fekvő férfi csontváza mellett, közvetlen a fej mellett, egy közép nagyságú cserépedény feküdt, mely azonban darabokban került felszínre. Ezen némi cifraság is látható. Ezzel az előtűnt sírokat már mind felástuk és kiaknáztuk, az ásatásokat ez időnyre befejeztük.

Bodrogh-Monostorszeg, 1898. okt. 7.

Gubitzza Kálmán,
az ásatások vezetője.

IV. CZIRÁKY GYULA. A BOGOJEVAI (BÁCS-BODROGH M.) SIRMEZŐ ÉS FÖLDVÁR. Bogojeván az 1898. év őszén a már-már befejezéséhez közeledő telepítés alkalmával közhasznú célokra három hold földet adott a kincstár. Ezen terület egy részét sárga földes gödrök számára jelölték ki. Ugyanazon év novemberének első hetében hozzá is láttak a telepesek a munkához: a földhordáshoz, mert a mélyebb helyeken fekvő házak tulajdonosai nem akartak ismét olyan kellemetlenségeket kiállani, mint a milyeneket a nyáron átszenvedtek, midőn a nagy záporosók után összefolyt víz csaknem kiöntötte őket lakásaikból. — Alig kezdték meg a munkát, egy sírra bukkantak. November 8-án meg két gyermek jött hozzám nagy és kicsiny embercsontokat mutogatva, lelkendezve hozták tudomásomra, hogy ismét egy sírt találtak.

A helyszínére sietve, két sírt már feldúlva találtam. A két sír által kijelölt irányban tovább kutatva, csakhamar meggletem a harmadikat s negyediket is . . . Láttam, hogy itt egy soros temetkezésű sírmezővel van dolgom. Jelentésemet azonnal személyesen beadtam a «Bács-Bodrogh-vármegyei Történelmi Társulat»-nak s főtörökvésem oda irányult, hogy azon sírokat, melyek a földhordók munkája miatt veszélyeztetve voltak, a szétdulástól lehetőleg megmentsem addig, míg az említett társulat megbízásából és költségén a rendszeres ásatást megkezdhetem. Mielőtt ezen munkálkodásomról beszámolnék, megjelölöm a sírmező helyét.

Községünknek leghosszabb utcája a Rác-Militics felé haladó *Erdő-utca*, melyet az 50 telepes család számára épített házak nyújtottak ki. Ezen utcának külső végénél két kis köz ágazik el: az egyik éjszakra, a másik délre. Az éjszak felé haladó s csak két ház által képezett közöcskének azon háza, mely a keleti oldalon áll, özv. Stetina Borbáláé. Ezen ház hátulsó végétől éjszakra 12 m. távolságban találták meg az első sírt, mely a DNY-ról ÉK-re húzódó sornak egyike. (H).

Maga a temető egy óriási földvár felfedezésére vezetett, melynek sánczát oly sok emberrel magam is annyiszor láttam, de a melynek összefüggésére s rendeltetésére mindeztideig nem gondoltam. Följegyzem mindenekelőtt a határunkat átszelő úgynevezett «kisebb római sáncz»-nak irányát, mert közte és földvárunk között szoros viszony létezik.

A ki figyelemmel végig nézi e sánczot, okvetlen feltűnik előtte, hogy a sáncz, mely Apatintól kiindulva egész alsó Bácskát keresztül futja, hosszú útjában mindenütt a legkisebb megtörés nélkül halad s egyedül a bogojevai határban tér ki rendes irányából három km-re csaknem derékszög alatt. Olyan szembetűnő és óriási kitérés ez, a mely okvetlen valami nagy okot kell, hogy feltételezzon. (AD) Igaz, hogy megkezdett útján rövid távolságban vizenyős talajon épült volna; de előfordul ez másutt is. És ha megélhetett azon mocsá-

ras területen jóval előbb egy őskori telep lakossággá (*M*), keresztül mehetett volna ugyanott a sáncz is. Engedjük meg, hogy a talaj kedvezőtlen volta valamennyire kitérítette irányából: miért kerül ki három km.-nyire; miért kerül ott is, hol a föld minősége már nem akadályozta? Kivág csaknem egészen a régi Duna-ártérig! . . . Itt valami oknak kellett lennie s már régen gondoltam arra, sőt e nézetemnek többek előtt — kifejezést adtam, hogy a

A BOGOJEVAI FÖLDVÁR HELYRAJZA.

sáncz által bezárt (*A,B,C,D*) terület egy népnek volt lakóhelye, mely azon időben élt, midőn a «kisebb római sáncz»-ot építették. E véleményemben megerősített azon körülmény, hogy az említett bekerített területen nagy mennyiségű cserép-darabbal van beszórvva több helyen a szántóföld. Most megnyílt a sírmező s minden kétséget kizárólag igazolta nézetem helyességét.

Sok térképünk galádul bánik a sáncz e kiszögelésével. Az, melyet Bács-megye Monográfiájának I. kötetéhez mellékeltek, s mely a középkori földrajzi

állapotokat volna hivatva feltüntetni, könnyelműen tova siklik felette; pedig egyes régi írók darabos előadása soha, csak a vidék topographiai s különösen archæologiai ismerete vezet bennünket azon útra, melyen e földművek építési idejének dátumát feltalálhatjuk. Rómernek *Őstörténeti Atlasz*-ában szintén semmi nyoma e kerülőnek, pedig szerzője járt e vidéken s foglalkozott is földműveinkkel. Meglehetősen tüntetik fel azt a *Gönczy* és *Berghaus* által a góthai *Perthesnél* kiadott iskolai térkép,* a *Bocskay Kristóf* által 1866-ban tervezett «*Bács-Bodroghmegye*» s *Fridrik Tamás* «*Bács Bodrogh-vármegyé*»-jének kicsiny mappája. A legjobb e tekintetben *Bauer Antal* mérnöknek 1825-ben kiadott «*Mappa Comitatum Bács et Bodrogh*»-ja. Ez szakszerű pontossággal s a valónak teljesen megfelelő hűséggel tárja szemünk elé a sáncz kitérését határunkban.

Bogojevától ÉK-re egy darabon a Mosztonga nevű vízzel egy irányt tart; azután DNY-nak kanyarodva, kimegy a kivágott erdőnek nyugoti oldalán volt árokig. Mikor annak idején az erdőt körülárkolták, takarékosági szempontból nem ástak újat, hanem felhasználták a sánczárkot nagy darabon. A Szűcs testvérek tégláégető kemenczéjétől északra (448 m.-nyire *Gulás Pál* fundusának végétől) megy az erdő árkába s a Kovács telepecscsalád kertjében válik el tőle. E darab DK-nek veszi irányát s egy ívszerűleg görbülő vonal alakját mutatja (*BC*). *Gulás Pál* házának keleti fala, azután az országút, majd *Kovács György* házhelyének nyugoti kerítése alatt eltiporva, mikor újból kilép a szántóföldekre, pompásan felismerhető állapotban megy tovább. *C* pontnál ÉK-re (itt az úgynevezett. «*Tölgyfa-kút*»-at jcbbról hagyja) *D*-nél DK-re fordulva átmegy a karavukovai határba.

Bejártam többször a sáncz irányát, mert azt tapasztaltam, hogy téves dolgokat is közöltek róla. A monográfia (I. k. 28. l.) pl. azt beszéli, hogy a sáncz árka az északi oldalon van. Ez a mi határunkban nem áll. Itt mindig a nyugoti, illetve déli s csak ott halad az északi oldalon, hol a sánczirány KNY között halad. Nálunk a sáncz a Duna felől álló részen van fölárkolva, tehát azon nép ellen való védelemre készült, mely a Bogojeván alul fekvő Bácskában lakott. Ha másutt csakugyan megfordítva áll a dolog, a mit nem vagyok hajlandó elhinni azon esetben nem vonhatjuk egy kalap alá az egészet s nem mondhatjuk, hogy egy és ugyanazon időben épült. Szerfölött csodálkozom azon, hogy Rómer egyéb véleménye ellenében első sorban víz-áradások ellen épült gátnak volt hajlandó e sánczot tekinteni. Az ő figyelmes szemei észrevehették volna azon átvágásokat, melyek 82, 90, 100, 120, 132 m.-nyi távolságban, határunkban legalább, csaknem mindenütt föllelhetők rajta. Ezek nem víz-lecsapoló-közk voltak, mert olyan helyeken is megtalálhatók, a hol a víz nem ki, hanem befelé folytott volna: ezek kirohanásokra s béke idején a közlekedés számára szolgáltak. — Nálunk a méretek sem oly nagyok, mint a *Junákovics*-szállás körül, hol valamikor Rómer eszközölt méréseket. Itt a legépebb részeken 8—10 dm. a magasság; 4 m. a felső s 10 az alsó szélesség. Az árok szélessége 3—4 m., mélysége 5—8 dm. — A sáncz földjében nem sokat láthatni. A mélyedés és emelkedésen kívül, sokszor apró csigák s béka-

* «A magyar korona országai,» 5. kiadás.

teknő darabok kalauzolják a kutatót. Farkas és Egendorfer telepescsaládok földjein s azok környékén (a *G* pontnál) nagyobb terjedelemben igen nagy mennyiségű cserép-darab és vessző-benyomódásokkal czifrázott égett föld-darabok egy telep ott voltát bizonyítják. Egy drb. pattintgatott kovát s egy kicsorbult élő kővésőt,* melynek analogiája az aldunai leletek között van (Arch. Ért. XVIII. 104. l. 1. sz.) a fölszinen találtam e helyen. — Gulás Pál kertje végében (I-nél) a már említett Szűcs-testvérek téglát vettettek. Itt egy őskori kunyhós falu nyomai mutatkoznak. Még nem nagy a gödör, a melyet ástak s máris 5 kunyhó gödrének (120×120 cm.) keresztmetszetét tárja elénk. Egy szép kőbalta-fok s egy fűrészkes élő kovanemű kőkés került innen a Bácskai Muzeumba.** A sáncz valószínűleg keresztül is ment rajta, mert a leírt gödröt csak 7—8 m.-nyi távolság választja el tőle.

Egyik archæologiai érdekű kirándulásom alkalmával, útamot megrövidítendő, a szántóföldeken keresztül vágtam s csodálkoztam, midőn egy az eddig leírt «kisebb római sáncz»-czal sehol össze nem függő, eddig még sehol le nem rajzolt, de még csak meg sem említett, második sáncz nyomára találtam. Irányát követve, csakhamar meggyőződtem arról, hogy egy óriási földvárral van dolgom. A műút 6 km.-t jelző oszlopától É-nak és D-nek görbül s 4—6—10 dm.-nyire kiemelkedve majd pompásan szembeötlik, majd — különösen a mocsaras helyeken — eltűnik, hogy újra előbukkanva megmutasson az embernek egy oly nagy, szabálytalan köralakú földművet, a melynek átmérője, mint azt a műút km.-s Hmt jelző oszlopain könnyen megláthatni, 850 m. A töltésnek szélessége 6—7 m., az ároké 3—4 m. Az árok, mely mindig a kör külső részén halad, 4—5—8 dm. mélységű. Átvágásokat különböző távolságokban e sánczon is észrevehetni. Ott, hol nemrég még az erdő terült el, tehát ott, hol a földet még nem nagyon háborgatták — különösen a műút északi oldalán — nagyon könnyen el lehet igazodni irányán; a «Fehérmező» hosszú idők óta mívelt földjein (*K*) s a «Székes» vizenyős rétségén (*L*) azonban már elszántották s eljő az idő, hogy a mindenütt művelés alá vett földeken az eke nemsokára másfelé is elsimítja annál is inkább, mert ezen sáncz nem oly magas, mint a másik. Ha a 7 km.-t mutató útoszloptól 150 m.-nyire Bogojeva felé visszajövünk, északnak tekintve, az árok-parton szépen megláthatjuk, a mint a köralakú sáncz a síma földek fölé még egyszer kiemelkedik (*L*), hogy azután a rétségben eltűnjék. — A két gyűrű közt elterülő rész az északi és déli oldalon körülbelül fél km. széles, a nyugoti részen pedig 1077 m.

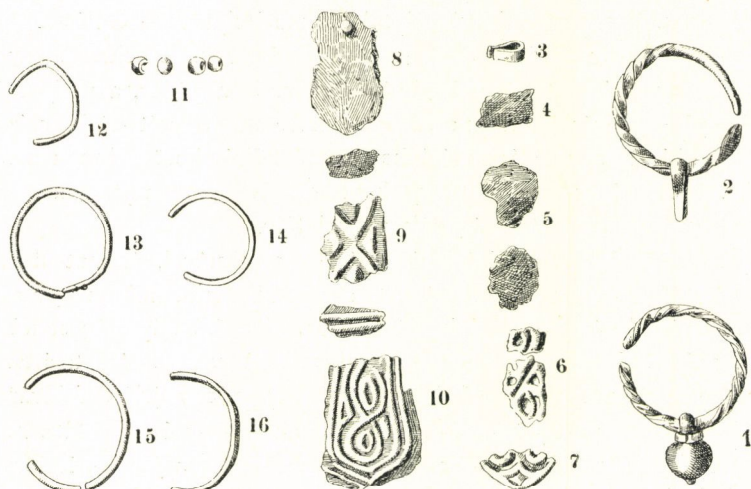
A földvárnak épen közepén, ott, hol a köves út déli részén a köznép által «Slóg»-nak nevezett régi erdő-föld megszűnik s kezdetét veszi a «Fehérmező», György István bíró, Lengyel Mihály és Hajnal Mihály földjein, úgy a műút északi oldalán az említettekkel átellenben fekvő földeken is, (*F*) mintegy 900 négyszögméternyi 8—10 dm.-re kiemelkedő területen*** megmérhetlen mennyiségű, leginkább vörösre égetett, azonkívül szürke és fekete színű cserép-darab látható még mindig. (Itt laktak a köznép hite szerint, a török

* 91. szám alatt van kiállítva a Bácskai Muzeumban.

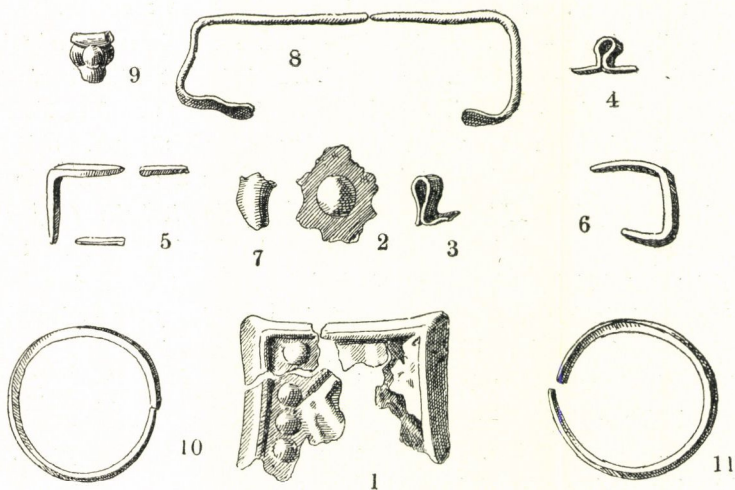
** Ezek 24. és 47. számok alatt láthatók ugyanott.

*** E terület 350 m.-nyire van a földvárnak nyugoti s keleti részétől is.

világban a gelencserek!) A mult őszzsel itt egy 10 m. hosszú próbaárokban tűzpadok körül cserepeken kívül egyebet a mi jellemző volna, nem találtam. Nagyon gyakoriak a kifelé pördülő szélű, díszítés nélküli, korongon készült, vékonyabb falú, öblös csuprok darabjai. Sok a 2—3 pálcza-benyomással ékes

I. 13:10.

II. 10:10.5.

BOGOJEVAI TEMETŐ.

edényfűl s a durva agyag edénycsövek végökön 3—5 lyukkal. Sok helyen úgy a földvárban, mint a két sáncz által bezárt területen is, tégladarabokat lehet találni, melyek a nedvességtől már-már szétmállottak. Összefüggő falrészű alkotmány nyomát eddig csak azon Hm.-t mutató oszlop tövében találtam, mely a fent leírt földektől észak-nyugotra esik; de mivel a műutat, a melyben találtam, meg nem bonthattam, többet még nem mondhatok róla.

Most már tudjuk tehát, miért tesz a «kisebb római sáncz» határunkban oly nagy kitérést: — azért, hogy megkerülje a földvárat, hogy második gyűrűje legyen s oly hatalmas erősségé alakítsa át azt, a mely egy nagy, egész Bácskát keresztül futó védműnek megfelelő támaszpontja legyen a dunai oldalon. «*Marsigli*» Danubius Pannonico Mapsicus-ában azt beszéli, hogy Bács-Földvárnál, tehát Bogojevának épen átellenében, a tiszai oldalon is volt egy hasonló földerődítmény. Hogy azonban egykorú-e az a mienkkel, összefügg-e a «kisebb római sáncz»-czal: nem tudom; de azt gyanítom, hogy ha ott nincs sánczunknak támaszpontja, van máshol, talán épen ott, hol Goszpodince táján oly nagyot kanyarodik.

E tényekből folyó következtetéseket későbbre hagyva — bemutatom mindenekelőtt sírmezőnket.

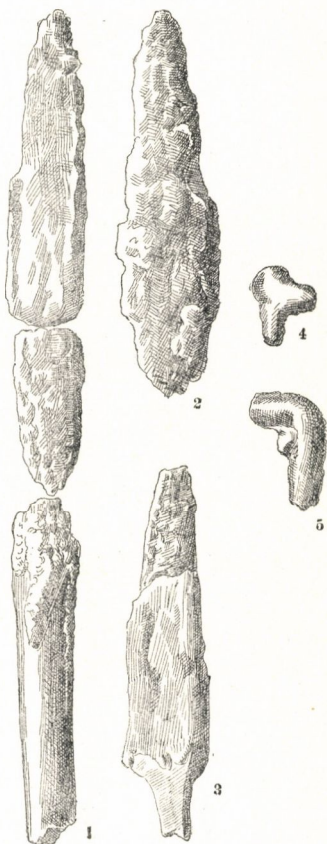
Helyét soraim elején már kijelöltem; most csak azt jegyzem meg, hogy a «kisebb római sáncz»-tól mintegy 90 m. távolságban van (azt, hogy mennyire jó még közelebb hozzá; nem tudom s csak a mai állapotokat tartom szem előtt). Tegyük fel, hogy a sírmező szélessége 150 m.: így a földvár sánczától 837 m., a földvár közepén elterült, cserepekkel beszórt, 900 négyszögméternyi lakott területtől 1187 m.-nyire van. Kissé nagy távolság, de mindennek daczára a temető idetartozása mellett kell állást foglalnunk. Van ugyan egy telepünk közelebb is a temetőhöz, mintegy 250 m.-nyire tőle, de ez — mint már fentebb meg volt említve — földbe ásott kunyhós telep s valószínűleg egyidejű a «Székes» őstelepével (*M*), melyet az Arch. Ért. tavalyi évfolyamában s az idei I. füzetben mutattam be. Megerősíti e nézetünket azon körülmény, hogy a temető és földvár között nagyobb lap terül el, a mely azt követelte, hogy halottjaikat tovább vigyék.

Sírhantnak legkisebb nyomát sem találtam; ha volt is, elszántotta azt régen az eke. A sírok soros gödrök. Méreteik a manapság ásatni szokott sírokéval megegyeznek: egyik mélyebb, másik kevésbé mély. 0'80, 1'2, 1'8, 2 m. között váltakozik mélységök. A sírgödrök iránya ÉÉNY—DDK. Északi részen vannak a fejek, délen a lábak. A halottakat ruhástól temették el; koporsónak nyomát eddig nem találtam.

Az egyes sírok mellékletei a következők:

1. sír. Ezt Szántó László István telepes bontotta ki s egy agyag orsó-gombot talált benne. (Megfaragták.)

2. A második sírt is laikus kezek bontották fel. Gulás-testvérek a csontváz lábainál egy a mai békókhoz hasonló lakatot találtak benne s csövéből 2 vékony, rozsdá-ette vasat piszkáltak ki, melyek a rugók voltak. Állításuk

III. 20 : 11.

BOGOJEVAI TEMETŐ.

igazságában nincs okom kételkedni; azonban a lelet hitelességeért jót nem állhatok.

3. Női csontváz, kinyújtott, hanyatt fekvő helyzetben. Medence-csontja mellett egy szerfölelt durva munkájú, ki- s benyomódott oldalú bögre (VI.) volt, mely minden díszítést nélkülöz (mag. 12 cm., felső ker. átm. 8·8 cm., talpáé 7 cm.). Koponyája mellett 2 drb. ezüstözött (a fehéres réteg, mely bevonja, ezt sejteti az egyiken), gömbölyű bronzsodronyból készült (18—20 mm. átm.) függő (I, 1—2) hevert (az egyik vége letörött); nyaka körül pedig 6—8 szem árpa-kása nagyságú, barna, zöld és világos sárgagyöngyöt (I, 11.) találtunk.

4. Kinyújtott helyzetben, hanyatt fekvő csontváz. Feje magasabban volt, mint lábai. Medence-csontja körül egy bronzlemezből készült s darabokra törött szíjvéget találtam, melyen nyolcz alakú trébelt díszítés látszik. A nyolcz alsó és felső részében egy-egy hosszúkásra nyomott kör-alak; a két kör érintkezési pontjánál támadt ürben pedig mindkét oldalon egy-egy Δ (háromszög) alak látható. Ezt a díszet azután még két trébelt vonal s a lemez legszélén egy sor trébelt pont keríti be (I, 6 *a*, *b*, *c*, *d*, *e*). Mellette egy vascsat (IV, 1.) feküdt.

5. Valószínűleg feldúlt sír. Egy rakáson volt ebben a czombcsont, szárcsont, medence, koponya s minden. Azt gondolhatná az ember, hogy ülő helyzetben volt eltemetve. Csak egy bronz függődarab (I, 14.) volt melléklete s ez azt látszik bizonyítani, hogy a sírt feldúlták.

6. Hanyatt fekvő csontváz, kinyújtva. Közepe táján széthullott bronzlemez darabjai (I, 6—9.) voltak trébelt díszszel. Egy pitykének (I, 7 *a*, *g*) darabjait szedhettem csak ki ugyanonnan. Azonkívül egy vas csat (III, 4., 5.) s egy vas nyíl (III, 3.) volt a melléklet. Nyugotnak nézett.

7. Ebben is minden csont egy rakáson hevert; közöttük bronz lemezdarabkákat s egy gömbös vaskarikának töredékét találtuk.

8. 9. Gyermeksírok 70—80 cm. mélységben. Egyik mellett a (VI.) alatt bemutatotthoz teljesen hasonló alakú s nagyságú bögre volt összeomolva. A gyenge csontok annyira megrongálódtak, hogy ki sem voltak szedhetők: csak színek különböztette meg a földtől. Irányuk a nagy sírokéval megegyezik.

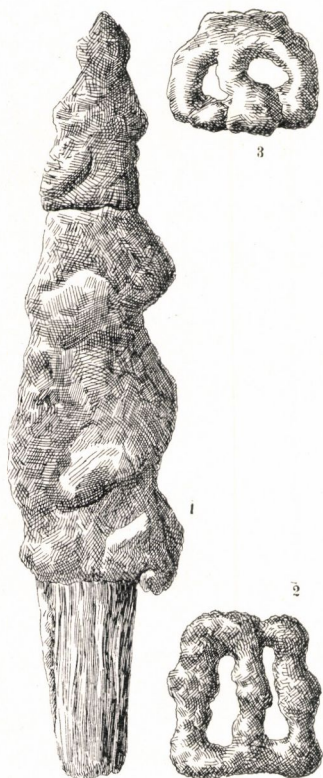
10. 2 m. mélységben a sír északi felében négy koponya volt egymás mellett. Csontjaik össze-vissza heverték s csak azt lehetett kivenni, hogy egy kinyújtott helyzetben volt eltemetve. Mintha nem minden csont lett volna e sírban; legalább az, a mit találtunk, nem négy emberé volt. A kinyújtott csontváz bal kezének fejénél négy párhuzamos vonallal ékített agyag orsó-gombnak felét s egy nyolcz cm. hosszú pengéjű, egy élű vaskést leltünk. Fejénél egy függő hevert (I, 3).

11. Fej nélküli csontváz. Bal kezében egy 20½ cm. hosszú (pengéje 14 cm.) vaskést tartott, a melyen a csontnyél meg van (III. 1.) s ugyanott egy dülényekkel díszített orsó-gomb is volt. Jobb válla körül összetört bronzdarabkák heverték. Egy karikának töredékét a jellegzetes gömböcs-dísz ékíti. Az ívszerűleg görbülő bronzsodronyhoz 3 kisebb s ezek alá egy nagyobb bronzgömböcske van erősítve. Tökéletes analógiája Lipp «A keszthelyi sírmezők» cz. műve 267. ábráján látható. Ezen sír 160 cm. mély volt.

12. Női csontváz. Hasán vasdarabkák, jobb kezében egy 10 cm. hosszú

IV. 15:9'5.

V. 18'5:10'5.

VI. 1/3

VII. 1/3

BOGOJEVAI TEMETŐ.

pengéjü kés volt vasból s egy díszítés nélküli, szép, síma orsógomb agyagból. A csipőcsont körül pár szem sárgagyöngy hevert, melyek szétmállottak, mikor megfotuk. Nagyságuk a fentieké. Koponyájába be volt nyomódva két csavart sodronyból készült 13 és 14 mm. átm. fülönfüggő, melyekről üvegkeménységű fekete gömbök lógtak le bronzhuzalon (az egyik széthullott).

13. Kis gyermek sírja. Koponyája mellett egy kis bronzfüggő volt gömbölyű huzalból átm. 1 cm.; medenczecsontja körül egy bögre feküdt összetörve, mely a leírtakkal mindenben megegyez. Mélys.: 50 cm.

14. Öreg, fogatlan férfi. Álla alatt alakú 4·8 cm. hosszú bronzsodrony feküdt (II, 8.), szíjvégleszorító gyanánt szolgálhatott. Csipője körül egy lyukas felismerhetlenségig megemésztett vasdarab s egy pityke volt. Alatta ugyanazon irányban még egy férfi csontvázát találtuk. Jobb kezében egy vadászkést tartott (így nevezi dr. Hampel a Rég. Középkor II, k. 141. l.), melynek 15 cm. hosszú pengéjén még 5 cm. hosszúságú fanyél rostjai szépen láthatók (V, 1.). A penge rozsdáján a halott ruhája szálainak benyomódásai olyanformán látszottak, mint a minő nyomokat a harisnya szokott hagyni a gyenge bőrű lábon. Ugyanitt (V, 2) s a medenczecsont körül is egy-egy vascsat (V, 3.) feküdt. Bal kezében egy kicsiny vaskés volt, mely az előbb leírthoz hasonlított. Medenczecsontja alatt 1 dm.-nyire bronzlemez szétmállott darabjai feküdtek; e darabok legnagyobbika egy négyszög alakú szíjvég (II, 9); szélein nagy pontok vannak trébelve, egyéb díszei nem látszanak, hanem meg van rajta még egy kis darabja azon hártya-vékonyágú aranylemeznek, mely a bronznak közepét betakarta. A bronzhoz az aranylemezt valami más anyaggal erősítették oda. Mellette egy (II, 1.) ezüstözött pitykét leltünk. Álla alatt egy szíjvégleszorító volt.

15. Egy 10—12 éves leány gyermek-csontváza. Lábainál a VII. alatt bemutatott bögre szájával az arc felé fordítva oldalán feküdt. (Mag. 12·5, felső átm. 10, alsó átm. 8·8 cm.) Tartalmát finom tiszta humusz-föld képezte. A koponya két oldalán 2 négyszögű ezüstözött bronzsodronyból készült, 24—25 mm. átm. fülönfüggő hevert. Egyig végők hegyesre van munkálva, a másik tompa. Csipője körül egy kis vasrozsda volt.

16. Középnagyságú férfi-csontváz. Melléklete pár elrozsdásodott vasdarab volt. Iránya ez egynek határozott ÉNY—DK. Bal kezét a hasára tették.

Bemutatom röviden azon tárgyakat is, melyeket nem én, hanem mások szedtek ki egy-két tudtomon kívül szétdúlt sírból. A később előkerülő tárgyak majd igazolják, vagy lerontják hitelességöket; de lehet, hogy egyik-másik leletünk meghatározásához az analogia kapcsán segítséget nyújtanak.

Ilyen tárgyunk van a már említett lakaton kívül kettő, egy tör s egy másik lakat. A tör 37·6 cm. hosszú, 2 cm. legnagyobb szélességből vékonyodó, valamikor közép-bordával bírt pengéjét egy 4 cm. magas s ugyanolyan széles (nem különálló) szív-alak kötötte össze a markolattal, melyből ma már csak egy 15 mm. hosszú darabka van meg. Lakatunk egy 4¹/₂ cm. hosszú, 2·7 cm. széles, 1¹/₂ cm. vastag vasnégyszögből áll, melybe egy fél cm. széles, 3 mm. vastag félkör alakú vas járt.

Cziráký Gyula.

V. DARNAY KÁLMÁN: A ZALA-SZÁNTÓI HALMOK ÉS KÉT MAGYAR LOVAS-SÍR. A Szántó lakóiban régóta él az a hit, hogy a Tátika és Rezi közti sík erdős területen száznál több halom a honfoglalók sírjait rejtí magában. Egyrészt e hagyomány, másrészt azon körülmény, hogy a halmok szembeötlően magukon hordják az emberi alkotás bélyegét, felkeltette a kutatók tudvágyát. Csák Árpád átvágatott kettőt, dr. Lipp Vilmos pedig egyet. A Sümeghtől Zala-Szántó felé haladó országútról balra, szembeötlők tizenegy, egy sorban Tátika felé nyuló halom, de a halmok zömét Tátika tövében elterülő községi erdőben, az úgynevezett *«hamvas»*-ban találhatjuk; az itt levő száznál több halomhoz sorakozik még néhány, e területtől nyugotra távolabb magánbirtokokon, kettesével, hármásával elhelyezett hallstatt-korabeli sírdomb.

A sírok fölé emelt halmok legnagyobbika 27 méter széles, 6 méter magas, a legkisebb 14 méter széles és 3 méter magas. A bazaltkövel kirakott veremsír csontváza a halom közepén a földszínén félig ülő, félig fekvő helyzetben, kelet felé fordulva van általában elhelyezve. A csontváz sír felett emelkedő halom egész gúlaszerű szerkezettel bír és négy rétegből áll. A sírt 1½ méter magas finom sárga homokréteg borítja, mely felett a Tátika magaslatairól összehordott, gondosan összerakott eruptív kőzettel kevert fekete bazaltréteg következik két méter magasságban, ezt borítja még 1½ méteres homokréteg, mely felett van még 50—80 cm. magas humusztalaj. Ily körülmények között az ásatás nagy nehézséggel és költséggel jár; egy halom átvágása 25—30 napszámot igényel, melyet még azon körülmény is megnehezít, hogy a dombok némelyikén százados tölgyek állnak, melyeknek gyökereit nehéz eltávolítani. A kísérletül eddig felásott halmok sírjai ugyan becses tapasztalatokkal szolgáltak a kormeghatározáshoz de mellékleteikben szegények voltak.

Az egyik halom sírja egy kis 13 cm. átmérőjű csészét tartalmazott, a somlyói hallstatti csészékhez hasonló szürke anyagból; a félig ülő, kelet felé néző csontváz fejénél volt elhelyezve.

A másik csontváz egyszerű veremben feküdt, nagymennyiségű fekete graphit-edénytörredékekkel, mely a bazaltréteg által összenyomott több edény darabjait képezhette egykor.

A harmadik sír a legérdekesebb; száraz talajban hat darab idomtalan lapos bazaltkőből alkotott kőládán feküdt, melléklete egy durva szemcsés fekete graphitbőgre volt darabokra törve, melynek nyakán és középső domborulatán trébelt bronzlemez látható, poncczal bevert, háromszöges diszítéssel, melyhez hasonló ornamentikát mutat gyűjteményem csabrendeki leletei közt levő bronzövrészlet és a szintén tulajdonomat képező somlyói hallstatti trébelt függő edény, melynek párját Sacken ismerteti *«Grabfeld von Hallstatt»* című művének XXIII. tábla 7. ábrája alatt. Ezen csontvázas sír egy másikkal közös halomban feküdt.

Ásatásomat, melyet inkább csak kísérletezésnek lehet nevezni, a téli napok rövidege miatt be kellett szüntetnem, mert nem lehetett egy nap alatt a sírig eljutni és tartottam attól, hogy a munkások csupa kíváncsiságból vagy kincs-lesésből éjjel tovább ásva, a sírt szétrombolják. A nyári napokon azonban egy-egy halom megbontásánál, délbe megkezdve, estig eltávolítható a felső réteg,

másnap délig a bazaltréteg, úgy a délutáni órákban a sírt gondosan átvizsgálni és lefényképezni lehet, mi ezúttal szintén nem sikerült, mert a borus téli nap nem világította be eléggé az 5—6 méternyi mély árkot.*

Ásatásaim kapcsán Tátikától nyugatra a zala-szántói szőlőhegyben előkerült régi magyar lovas-sír mellékleteit is bemutatom (I.). A sír 80 cm. mélységben, egy hegyoldalban került felszínre, sajnos azonban, a találók későn érkezve, a sírt szétrombolták, így nem valósíthattam ezúttal sem meg azon régi vágyamat, hogy egy honfoglaló lovas-sír csontvázát a maga eredetiségében földdel együtt kiemelem, mint ezt már férfi és női csontvázakat tartalmazó veremsíroknál tettem. A szétrombolt csontváz-sír annak fekvése tekintetében kevés pozitív adatot szolgáltatott. A munkások elbeszélése szerint a harcos a ló hátulsó lábánál feküdt hanyatt, arczczal kelet felé fordulva; a lócsontváz körül zabla és kengyelpár volt. A vas-zabla felerészben van meg; alakja hasonló a mai korban használt, könnyelven orosz kariká szabla néven ismert zablához, tengelye két rúdból áll, karikába hajtott végei a szíj felcsatolására szolgáló futókarikát tartják, tengelye közepén csuklós. A futó szíjkarika átmérője 50 mm., a tengely hossza a középső csuklón 100 mm. Ez a forma sokáig tartotta fenn magát, az Árpád-házi királyok korát is túlélte.

A kengyelpár egymáshoz nem teljesen hasonló, közös jelleget csak a levél- vagy körszelet-alakú bordás talpaló ad, a szélesebbik kengyelvas oldalszára gömbölyű vasrúdból van alakítva, szíjlyukja hosszteglány-alakú, míg a keskenyebbik kengyelvas oldalszárai laposak, szíjlyuknyujtványa lapított, csonka háromszöget mutat és szíjlyukja is aránytalanul kisebb. A szélesebbik kengyel átmérője 135×130 , szíjlyuk hossza 35 mm. A keskenyebbik vaskengyel átmérője 155×115 , a lyuk szélessége 15 mm. Hasonló kengyelek több példánya van gyűjteményemben Sümegh-vidéki szórványos leletekből. Egyike, mely az itt bemutatott keskenyebbik vaskengyel teljes analógiáját képezi, a XIII. században épült sümeghi vár két évvel ezelőtt lebontott egyik őrtornyának, mely a város főutcáján állt, alapjába beépítve találtuk. Két darabot pedig szintén szórványosan, sír nélkül, Deák Ferencz-utca dr. Lenvay-féle ház kertjének forgatásánál félméternyi mélységben, melyek azonban kétségtelenül egykor sírmellékletet képeztek és egy előző forgatás alkalmával szóródtak szét.

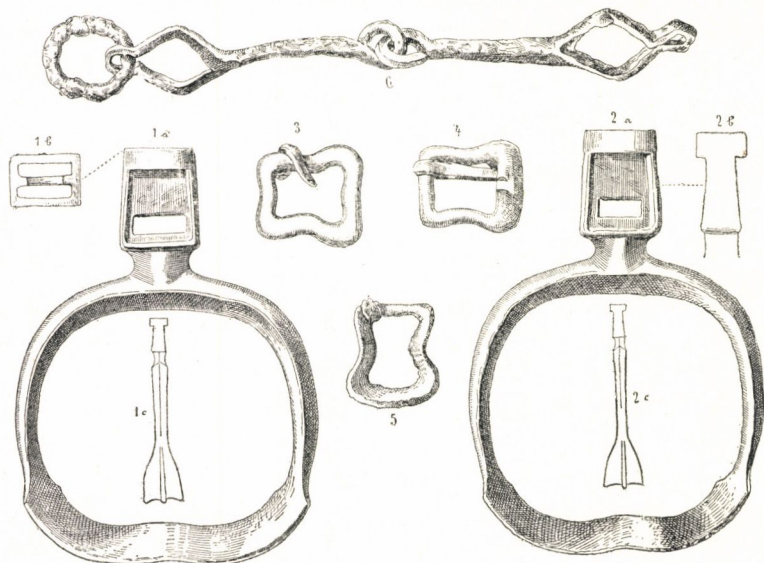
A másik bemutatandó lovas-síreletem mikebudaházi felső pusztán Muzsik Gyula földbirtokos területén szántás közben fordult elő (II.). E sírelelet nemcsak azért érdekes, mert nagy számmal voltak mellékletei, de azért is becses, mert a mellette lelt (?) Árpád-kori rézpénz kormeghatározásul szolgál. A kengyelek idoma köralakú, avar típus, mely nagyon sok analógiát mutat a Csabrendeken lelt népvándorláskori kengyelpáromhoz,** mely szintén élére állított négyszögű vasrúdból alakított kengyelszárakkal bir, sőt a szíjtartó nyujtványa szintén olyan vájadékos, téglányalakú, azon eltéréssel, mely kétségtelenül egy haladottabb kor

* A «hamvas» területén, Tátika tövében, a felsőbb rétegben több xvi. századbeli harci eszközt, szuronyokat, harci fejszéket és sarkantyút találtam, melyek a törökökkel folytatott apróbb csatározások emlékei.

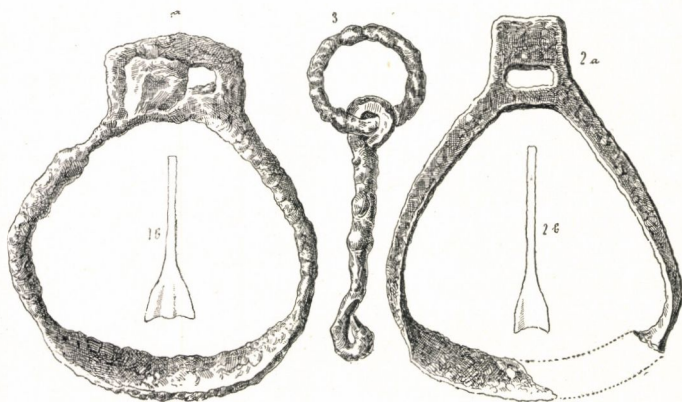
** Az oly sok analógiát mutató csabrendeki avar kengyelpár megjelent dr. Szendrei J. «Magyar hadtörténelmi emlékek» 60. l. 166. p. és az «Arch. Ért.» uj évf. XIII. k. i. f. 57. l.

vívmánya, hogy ezen kengyelpár szíjvédő pántokkal van ellátva. Sőt maga a téglányalakú szíjlyuk teljes analógiát mutat a csabrendeki avar kengyelekhez, mely körülmények kétségtelenül tanuskodnak róla, hogy az avar típusu kengyelek hosszú időn át föntartották magukat.

A mikebudaházi lovas-sír hét darab mellékletet tartalmazott: zablát, két kengyelt, három lószerszám csattot és egy érmet. A zabla gömbölyű vasrúdból

II. LOVAS SÍR A MIKEBUDAHÁZI FELSŐ PUSZTÁRÓL.

I. ZALA-SZÁNTÓI LOVAS SÍR.

alakított, csuklós tengelyű, mely mindkét felén kettős lyukban végződik. A belső dült négyzetalakra hajlított nagyobb lyuk a pofavédő oldalszárként szereplő vadkan-agyar fa vagy szarvasagancs befoglalására szolgált, míg a külső lyukban járt a kantárszíz felcsatolására szolgáló futókarika. A zabla egész hossza 230 mm. Az avar típusu kengyelpár átmérői 100×170 mm. A sírlelet három csattja lószerszám kiegészítésére szolgált hasonló célra, mint a mai kantár és állazó

csatt. Teljesen hasonló csattokat ástunk ezelőtt három évvel a Szent-Gróth polgárvárosi középkori temető sírjaiból, melyek azonban kissé nagyobbak és az őv felcsatolására szolgáltak. A csattok átmérője 40 mm. A lelet kormeghatározó darabja az ismert rézpénz SANTA MARIA) (REX BELA-REX STEF. körirattal.

Sümegh, 1899 január 28.

Szentmártoni Darnay Kálmán.

V. TÉGLAS ISTVÁN: A TORDA MELLETTI SZIKLAHASADÉKOKRÓL ÉS A POTAISSAI KÖFARAGÓ MŰHELYÉRŐL. Az Archæologiai Értesítő 1896-ik évi december havi füzetében a Turi kő nevű hasadék Koppánd község szomszédságában lévő beomlott barlangjának leírásával kezdettem meg az itt található különféle régiségek felsorolását. Azóta újabban átkutattam úgy a beomlott barlangot, mint annak őskori cserepekben bővelkedő környékét. Kutatásaimat kiterjesztettem a hasadék más részeire is. Működésemhez segítségül nyertem Kovács Samu turi tanítót, kinek útján jutott birtokomba néhány csaknem teljesen ép állapotban lévő edény is. Ezek egyike egy csaknem gömbalakú, 6 cm. magas csupor; talán ivóedény melynek hajdan nyele is volt, de most már a nyele nagy része hiányzik. Bár anyaga durva, de alakjának szabályos volta és az edény kicsinyisége következtében igen kellemes benyomást tesz. A második egy 38 mm. magas, 50 mm. átmérőjű és egy fülű csinos kis csészének felénél nagyobb töredéke. Mindkettőt a hasadék jobboldali meredek sziklaszálajt barázdáló repedésekből, a törmelékekből vajták ki, az ily helyek megmászásában gyakorlott kecskepásztorok. A Turi-kő felső részén a kötő helyen találtak egy 33 mm. magas, alól 65 és felül 78 mm. átmérőjű igen csinos és teljesen ép kis edényt. Az edény széléről egymással átellenben emelkedik két kis fül. A fülek ily elhelyezéséből következtetve az edény zsinegre fűzve felfüggesztve használtatott. A közürből, a patak közeléből került elő egy megkövült állapotban lévő csigolyacsont, mely bagoly vagy ember arcot mutat és a rajta látható szabályos furt lyukakból következtetve, ezt a 33 mm. hosszú és 28 mm. átmérőjű kis tárgyat egykori tulajdonosa talán ékszerűl vagy talismánul viselte. A kötő helyen kioül az oda közel levő juhok barlangjában, valamint a tolvajok és a legények barlangjában és azok közelében találtam őskori cserepeket; alább a Decsenge kis barlangjai és a királyoszlopa nevű szikla szomszédságában is sok a durva cserépedények töredéke, melyek betűzdeléssel, újjak benyomkodásával, bekarcolásokkal s lencse alakú felrakásokkal elég változatosan voltak díszítve. A sziklahasadék alsó kapujától balra a malom fölötti domb, a sziklák odúi, valamint a sziklaszálak által várszerűen közülzárt területek úgyszólván hintve vannak az őskori cserepekkel. Az egyik szikla nehezen megközelíthető repedésében egy kis barlang rejtőzik és annak közelében néhány kvarciszilánkot gyűjtöttem. A malom szomszédságában egy csiszolt kőalapács darabját, a malomtól kivezető hegyiút közelében lévő sziklákon és a sziklák által körülzárt helyen néhány kőszilánkot, továbbá egy kis vaslándzsát és azonkívül vassalak rögzöket is találtunk. A lándzsának levélalakú felsőrésze 55 mm. hosszú és szélesebb helyén 20 mm. Alsó része a nyélre erősítés szempontjából egy 31 mm. hosszú szegben végződik. A vaslándzsa és az itt, valamint a pár évvel ezelőtt a hasadék más részében

(a beomlott barlangnál) talált vassalak tanusítják, hogy a turi hasadék is épen mint a szomszédos Tordahasadék nemcsak a prähistoriai idöben, de késöbb, söt egy idöben talán a közeli római köbányák munkásainak is szolgált lakóhelyéül. Ha a turi hasadék barlangjai nagyságra nem is mérközhetnek a Tordahasadék barlangjaival, de a tatár és török dúlások s más háborús idökben a turi hasadék barlangjainak s nehezen megközelíthetö odúinak is szerep jutott, mert Koppánd és Tur községek lakóinak buvó helyet ezek nyujtottak, míg a Tordahasadékra a három Peterd község; Szind, Mészkö és Torda lakói tartottak igényt. A Tordahasadék felsö kapuja közelében nyiló s Ballika várai nevü erödített barlangokról Szaniszló Zsigmond naplójában az 1685-ik évi május 14-röl a következö feljegyzést találjuk: «Az loboncok az Balyika-lyukában menö embereknek, nagyobbára az tordaiaknak, sok kárt töttek, lovakat elvittek circ. nr. 12. «Ugyanazon év május 25-ikéröl a naplóban a következö áll: «Kültem az lyukban Kádár Mártontól az eczetet, Dunai Mátyástól két puskát apróbbakat, egy hosszú puskát, egy pokróczot, egy szünyögöt, az mentémet, egy vékát holmi egyetmással, egy turbát levelekkel, Görög Miklóstól egy pár pulhákat, egy lodingot.» Tény, hogy ezen sziklaszorosok a legrégibb idötöl kezdve korunkig lakott helyek voltak. Ez az oka, hogy úgy a turi-hasadékban, mint a Tordahasadékban a barlangokban, az odúk közelében, a köfolyásokban a prähistoriai korból származó tárgyak a történelmi idöböl eredö tárgyakkal együtt is találhatók.

1896-ban a Tordahasadékban magam is sok öskori cserepet, néhány köszilánkot, egy kőalapács töredékét és egy rozsdás nyilat találtam. Az 1897-ik évben ott dült nagy árviz után a Belu László magyar-peterdi gör. kath. tanító útján jutott hozzám onnan egy csomó öskori cserépen kívül egy vaslándzsa és egy valószínűen az ij felvonására használt csinos vasszerszám. Ugyanakkor a magyar-peterdi és a közép-peterdi lakosok közül többen találtak ott különféle vastárgyakat, melyeket céljaikra átidomítva felhasználtak. Az említett nagy árviz után 1898-ban a Balyika várai nevü megerösített barlangok közelében a Hesdát patak vizében talált Todea Prokop egy ekevasat, melyet azonban az árviz más vidékröl s nevezetesen a szomszédos Magyar-Peterd néhány házával együtt sodorhatott el, mert bár idomtalan és rozsdás egy tárgy, de nem nagyon különbözik az azon vidéken jelenleg is használatban levö ekevasaktól.

A Torda közvetlen szomszédságában emelkedö azon csekély magasságú domb lejtöit; a mely domb téres tetején Potaissa tekintélyes castruma feküdt, — most gyümölcsös és szölös kertek borítják. A domb, illetöleg diluvium fokterület, szélén vonultak el a castrum körfalai és e falakon kívül a Trajánus-féle út dombordása mai nap is igen jól látható. A castrum északkeleti oldalán nyilott a vár egyik kapuja a Trajánus útjára és valószínűen ez a kapú vezetett a római sóbányákhoz is. Itt a hajdani kapú közelében a domboldal lejtöjén alányuló szölöskertet tulajdonosai pár évvel ezelött rigoloztatták és a föld forgatása közben szerföltött nagyszámú faragott kő került napfényre. Igen közönséges dolog, hogy a tordai várhegy lejtöjén egy-egy faragott követ még mindig találhatni, de ily nagy mennyiségben, — mint a Nagy Miklós írnok szölöjében, — már ember emlékezet óta nem találtak.

A tulajdonosok a talált köveket halomba gyűjtötték és helyi szokás szerint, mint épületköveket áruba bocsájtották. — Tekintettel arra, hogy ezen faragott kövek között igen sok a domborművekkel díszes, nehogy ezek is, — mint Tordán századok óta már annyi más, — megsemmisüljenek, — azokat apósom dr. Wolff Gyula vásárolta meg. Tizenegy négy-négy ökrös szekér czipelte ki innen az alsó-szentmihályfalvi parkba a faragott köveket.

A castrum tőszomszédságában talált ezen kövek közül figyelemre méltó egy nagy kőtábla, mely 2'41 m. magas, 0'83 m. széles és 0'21 m. vastag. Széleit csinos párkány határolja, tetején tompa háromszögű térben ugyanolyan stylizált acanthus levéldísz — és annak két szélén ugyanolyan palmetta-dísz látható, mint a milyenhez teljesen hasonlóak Hunyadmegyében a várhelyi romok között is igen gyakoriak. (Nevezetesen épen így van ékesítve a Várhelyről a dévai museumba került DIIS PATRIIS kezdetű feliratot viselő érdekes márvány tábla is.) A Tordán talált ezen kőtáblának anyaga csak hidasi homokkő; kidolgozása azonban elég ügyességről tanuskodik. A felirat hiányzik, de a kőfaragó a felirathoz is szándékozott hozzáfogni, a mikor munkáját valamely okból félben kellett hagynia. A feliratra szánt — és lesimitott területet már nagy részben megvonaloztta. A vonalozásból következtetve a felirat 9 sorból állott volna és az egyes betűk 59 milliméter magasak lettek volna. Közel hozzá egy második bevégzetlen állapotban lévő egyszerűbb kőtábla is találtatott, a melynek feliratából csak a kezdő D betű van készen.

Egy 1'02 m. magas s 0'22 m. vastag kőnek töredékén elég csinos kidolgozásban egy halotti-tor van megörökítve. A három lábon nyugvó áldozati edény körül 3 alak látható. A göndör hajú és nagy szakálu férfi baljában poharat tart, jobbjaival pedig a mellette lévő fiatal nő vállát öleli át. A nő baljában is pohár van. Miután a kő épen a harmadik alak hosszában törött el, azaz alak nagyon megrongálódott állapotban maradt meg. — Ehez hasonló tárgyú dombormű itt több is fordult elő, de azok erősebben megrongálódott állapotban maradtak meg. Mindannyin az alakok magas hátú karszékeken ülnek. Egyik töredéken lant alakú széken ül egy magasra fésült haju nő és a székek mögött egy kisebb alak áll. Ezen töredék alatt felirat is volt de abból alig betűzhető ki valami. Az első sorban BIRSVM, — a második sorban NXXV . . . R olvashatók, a többi elkopott.

Egy 0'95 m. magas, 0'60 m. széles és 0'37 m. vastag faragott kőtöredék egyik oldalát csinos keretbe foglalt s erősen kidomborodó növénydísz tölti be.

Igen szépen volt kidolgozva egy pár ölelkező nő szobra. Sajnos, a fej hiányzik. A testet finomul redőzött bő ruha borítja, melynek ránczai közül szép keskeny kezek tűnnek elő. — Ez a töredék 60 cm. magas és felső részén 44 cm. széles.

Mindannyi között a legszebben volt kidolgozva az a 94 cm. magas, 70 cm. széles töredék, melyen egy baljában nyilat és jobbjaiban pálma csomót tartó erőteljes férfi — és a férfi előtt egy szép ifjú nő domborképe látható.

Ezekon kívül számos kisebb-nagyobb faragott kő borította a várhegy lejtőjének ezen részét. Ugyaninnen, ezen kis területről régebben is nagy számmal kerültek ki a különféle nagyságu kőtáblák és faragott kövek. Nehány

évvel ezelőtt vásárolt meg innen Nagy Miklós irnoktól Bakocs Lajos tordai timár néhány szekér faragott követ. Mintegy tíz évvel ezelőtt szintén innen vásárolt meg és vitetett el Bors Albert is a szindi udvarház díszítésére egy halmaz faragott követ, melyek közül figyelemre méltóbb az állítólag Junót ábrázoló domború mellképen kívül egy csaknem teljesen ép állapotban megmaradt s halotti tort ábrázoló kőtábla. Ezen kőtáblán egy igen csinos háromláb körül két álló — és két ülő alak s fölöttük egy leplet védőleg terjesztő geniusz látható. Az alakok kettőjének kezében pohár van, egyik nő baljában kendőt tart s előttük is három pohár látható.

Évek óta több feliratos követ is hordottak a várhegy ezen pontjáról szét. Az Alsó-Szent-Mihályfalvára jutott kövek között is van három feliratos, melyeken a következők olvashatók.

D. M
VLPÆ·GL·AD
IA·WI·N·XXXV.
V·LP·FESTVS
XL·N·XVIII
AEL·CERTVS
S·IC COHIBÆ
CONI·PT·EN
·E· C·

D
A I · I
V X N
FERC
Æ · L I X
V X · N

M
E N O
VS · VLXI
I V I L E
A N · XI
V I X · A N ·
I O A S ·
I V · C A I
H · I V · M
... A · N · I
P I A S

Tekintettel arra, hogy a Nagy Miklós-féle szőlő csak úgy ontotta a sok különféle faragott követ, mintha ott valami kőbánya lett volna s tekintettel továbbá arra, hogy sem sarkophágok, sem hamvedrek, vagy emberi csontok nem találtattak, — továbbá figyelembe véve azt is, hogy itt bevégzetlen munkák is fordultak elő, el kell tekintenünk attól, mintha itt temető lett volna, de következtetnünk lehet, hogy itt a Traján-út- és a vár egyik kapujának közelében egy jó hírnevű kőfaragónak műhelye — és a mint ma mondani szokás: dúsan felszerelt raktára állott.

Torda 1899 márczius.

Téglás István.

IRODALOM.

CAGNAT RENÉ. *Cours d'épigraphie latine*. Paris A. Fontemoing 1898. Harmadik kiadás. 8° XXVI. és 469. l. Mikor Fröhlich Róbert e folyóiratban Cagnat művének első kiadását bemutatta,* akkor az egy vézna kis kézikönyv volt, mely azzal a szerény kívánsággal lépett föl, hogy a latin fölíratban elemeire oktassa az olvasót. Azóta egy második teljesen átdolgozott kiadást ért a könyv és most, mint vaskos kötet már a tudomány egész körét öleli át. Semmi sem mutatja inkább, hogy a római epigraphika világsszerte mily lendületet vett, mint e tankönyv széles körökben való elterjedése és gyarapodása. Most a Cagnat tankönyve igazán minden iránt nyújt fölvilágosítást, a mire római fölíratokat foglalkodó kezdő szakembernek szüksége van és sok tekintetben múlja fölül a kézikönyveket, melyek régiebb és újabb időkben a különböző nemzetek irodalmában világot láttak.

Bevezetésében áttekintést nyújt a római fölíratban bibliographiájáról. Első részében szerző a római alphabetummal foglalkozik és pedig nemcsak az emlékekben használt betűket tárgyalja, de a cursiv fölíratok betűiről is szól behatóan. Ebben a fejezetben leginkább a dáciai aranybányákban, Alburnus-majorban előkerült viaszos lapok szolgáltatják legbőszesebben a mintákat. Az egyes betűk után következnek a két, három s több betűkből összevont ligatúrák, az accentusok s a számok. Ezen formai rész után áttér azon elemek ismertetésére, melyek mindenfajta fölíratokban elő szoktak fordulni. Ilyenek első sorban a személynevek, melyek prænomen, nomen és cognomenből állnak. A prænoment rendszerint rövidítve adják a fölíratok. Legsűrűbben fordulnak elő a következők: Aulus (A), Appius (AP), Gaius (C), Gnæus (CN), Decimus (D), Lucius (L), Marcus (M), Manius (M), Numerius (N), Publius (P), Quintus (Q), Servius (SER), Sextus (SEX), Spurius (S vagy SP), Tiberius (TI vagy TIB), Titus (T) és Vibius (V).

A nomen gentiliciumot rendszeren kiírták teljesen, csak néhányát rövidítették, ezek: Aelius (AEL), Antonius (ANT vagy ANTON), Aurelius (AVR), Claudius (CL vagy ritkábban CLAVD), Flavius (FL, ritkábban FLA), Julius (IVL vagy I), Pompeius (POMP), Valerius (VAL), Ulpus (VLP). Hasonlóképp kiírták a cognoment. Gyakran az apa nevét csatolták, említették a tribust, a hazát és szülőhelyét. Mindezek egyenként szóba jutnak s azután a törvényes, a természetes s a fogadott gyermekek neveiről, valamint a befogadott idegenek, a rabszolgák és fölszabadítottak neveiről van szó.

* Arch. Ért. 1889., 435—437. l.

A fölíratokban szereplő egyének többnyire ki szokták írni a közéletben viselt hivatalukat; azért a «cursus honorum» alapos ismerete nélkül a fölíratokat legtöbbször nem lehet helyesen megérteni. A társadalom három osztálya szerint, a senatorius, a lovagi s az alsó osztály pályafutását kell megkülönböztetni. Az állami hivatalok és méltóságokban az egyes osztályok egyénei csak bizonyos sorrendben emelkedhettek. Valamely egyén megfutott «cursus honorum»-át néha egész teljességében leljük meg a fölíratokban és pedig akár alulról fölfelé, akár megfordított rendben, de mindig az egyes fokok sorrendjének szigorú megtartásával. Mindegyik pályafutás különböző fokai részletes tárgyalás alá kerülnek és igen hasznos, hogy minden cursusra nézve a fölíratokban előforduló rövidítéseknek betűrendes áttekintését és magyarázatát kapjuk.

Külön táblákra adnak alkalmat a szárazföldi hadsereg s a hajóhad rangsorai, valamint a városi és a collegiumi hivatalok betűsoros áttekintése. Egész fejezetet szentel szerző a császári neveknek és címeknek, mert chronologiai szempontból ily császári címek fontos történeti dátumokat foglalhatnak magukba. A kutatók jó hasznát veszik majd annak a lajstromnak, melyben szerző e fejezet kapcsán (177—223. l.) a római császárok pontos chronológiáját adja Augustustól Theodosiusig († 395.). A harmadik rész a fölíratok egyes nemeiről szól. Első helyen az istenségeknek szentelt fölíratokról van szó. A régiebb időkben e fölíratok jóformán az istenség nevére szorítkoztak. Később a följánló egyén nevét is említették, az okot, mely miatt állították, sőt gyakran megnevezik a följánlott tárgyat, az állítás időpontját és helyét; mindezen egyes mozzanatokat tárgyalja a szerző. Arczképes szobrok talapzatát tisztelő fölíratokkal (elogia) szokták ellátni, ezekben rendszeren a megörökített egyén neve és címeinek sora, a szobrot emelő egyén neve és az ok is említve van, mely miatt a szobrot állították; néha még azt is említik, hogy mily körülmények közt s kinek gondozása alatt jött létre az emlékmű. Az épületeket is szokás volt fölíratokkal ellátni. Templomokon az istenség neve, egyéb épületeken a császár vagy község neve kezdi meg a fölíratot, mint a kinek a tiszteletére az épület készült, következik annak a neve, a ki az épületet állíttatta, az épület neve vagy rendeltetését kifejező szó, a végén van az ige, mely az építést, javítást, újjáépítést stb. jelzi, az ígét megelőzőleg gyakran említik korábbi állapotát, az okot, mely miatt az épület készült, az épület helyének jogi természetét és a forrást, melyből az építésre szükséges költség származott. Némileg eltérő tekintet alá esnek az útjelző mérföldmutatók és a határjelző kövek. Legnagyobb számmal maradtak fenn a síremlékek. Ezeknek fölíratai sokban hasonlítanak az elogiumokhoz, csak hogy vannak egyéb alkatrészei is, melyek az alvilág isteneire, a meghalt korára, a sír állítására stb. vonatkoznak. Mindezekre voltak rendes formulák és rövidítések.

Legfontosabb a köz- és magánokmányok szövege. Ide tartoznak a törvények és néphatározatok, a senatus határozatai, a császároktól eredő okmányok s ezek közt különös figyelmet szentel a szerző a katonai elbocsájtó okleveleknek. Fontosak a magistratusoktól eredő okmányok, még fontosabbak a római nép nyilvános feljegyzései a consuláiról (fasti consulares) és a triumphatorokról (fasti triumphales), fontos csoport a vallásra és istentiszteletre tar-

tozó közokmányok, a calendariumok, templomok és egyházi kincstárakra vonatkozó följegyzések. Külön gazdag csoportokba foglalja össze szerző a katonaságra, a városokra s a collegiumokra vonatkozó okmányokat. Igen ritkák a magánokiratok; mert többnyire könnyen múló anyagra írták.

Fölötte terjedelmes azoknak a fölíratoknak a száma, melyek mindenféle köz- vagy magánczélokra szolgáló mozgó tárgyakon észlelhetők. A berlini nagy Corpus Inscriptionum «instrumentum» czímén szokta ezeket fölsorolni; szerző tizenkét csoportban tárgyalja. Legelőbb a nyers márványtömbök vagy fémrudak jelzéseit említi. Az erdélyi aranyrudak csakúgy, mint a belgrádi múzeum ezüstrúdjai, kikerültek a szerző figyelmét. Nagy csoport alakul a téglák bélyegei és fölírataiból. Vannak jelzések vízvezetéki csöveken; vannak fölíratok agyag-, fém- és üvegedényeken, szokás volt a katonák fegyvereit, kivált a sisakokat megjelölni; fontosak a súlyok és mértékek jelzései. Előfordulnak nevek, jó kívánatok és üdvözlő fölíratok ékszereken, különösen gyűrűkön és fibulákon. Más csoport a bélyegzőké, melyek között különös érdekök van az orvosi bélyegzőknek és a tesseráké, melyek, a mi jétonjainknak megfeleltek. Csekély számmal vannak jósdai válaszok és babonás czéloknak szolgáló fölíratok. Csak futólag kerülnek szóba a mozaikokba rakott fölíratok és a játszó táblácskák (tabulae lusoriae) fölíratai.

Mind a három részben dicsérendő az egyszerű, világos előadási mód, mely legtöbbször példákon magyarázza a fölállított tapasztalati tényt és így lehetővé teszi, hogy vezető-tanár segítségével nélkül is, minden laikus hacsak módja van eredeti fölíratokat látni és rendelkezik valamely jó fölíratgyűjteménnyel, csupán e tankönyv fonalán belétanulhat a római fölíratbanba. Természetes, hogy senki sem kezdheti és nem is végezheti az óvilág intézményeinek és történetének ismeretét a fölíratbanon, ez, mint Cagnat is igen helyesen megjegyzi, csak eszköz az irodalom és az emlékek szolgálatában.

Szerző rövid pótlékkal toldja meg a szöveget. Előbb egy kis utasítást ad a hiányosan fönmaradt fölíratok kiegészítésére és azután szóval megemlékezik a hamisítványokról. Engedje a tisztelt szerző reménylenünk, hogy a legközelebbi kiadásban ezt a néhány oldalt terjedelmesebb szakaszszá fogja kibővíteni. A munkát egy függelék és betűrendes tárgymutató fejezi be; a függelék az összetett betűket és rövidítéseket magyarázza és kezdőknek általában kielégítősegítséget nyújt fölíratok olvasásánál, specialis czélokra senki sem nélkülözheti a C. I. L. indexeit.

a. b.

ZICHY JENŐ GRÓF OROSZORSZÁGI ÉS KELETÁZSIAI EXPEDITIÓJÁNAK BESZÁMOLÓJA (1897—1898) Ezen a czímen megjelent egy négyrétű 35 oldalra terjedő díszes füzet, melyet gr. Zichy az országgyűlés tagjai számára kinyomatott és az ő tiszteletére tartott n. muzeumi díszülésen f. évi márczius 5-én fölolvastott. A beszámolóból bennünket leginkább az a rész érdekel, mely az orosz muzeumokban teljesített tanulmányok eredményeit foglalja össze (11—21 ll.) Hogy mily kedvező sikerrel folytak e kutatások, azt olvasóink dr. Pósta Béla közleményei alapján is tudják.* Terjedelmesebb tudó-

* Vsd ö. Arch. Ért. 1898 69—74; 246—253; 334—345 és Arch. Ért. 1899. 76—79.

sítást az expeditióról egy nagyobb kiadványban fogunk kapni, mely az első expeditióról kiadott diszmű mintájára most van készülöben. *x. y.*

A MOSONMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI EGYLET közzétette 16 éves (1882—1898) működéséről szóló emlékkönyvét. A 301 lapra terjedő díszes kötetet dr. Sötér Ágost egyleti elnök írta és a mikor ezt tette önmagának, muzeuma mellett, a legszebb emléket állította; mert nélküle Mosonmegyének nem volna sem társulata, sem muzeuma és a tudomány nem rendelkezne a sok százra menő sírlelettel, melyet csupán az ő törhetlen buzgalma hozott színre. Az emlékkönyv első része az egylet historiáját adja, a második áttekintést nyújt az egylet gyűjteményeiről, végül a harmadik részben előadja szerző rég. ásatásait és kutatásait. Ez utóbbi szakasz a legterjedelmesebb és egyúttal a legfontosabb, mert nem kevesebb mint 27 helyen teljesített ásatásokról ad az író számot, melyek 779 sírleletet eredményeztek. Némely sírmezők, mint az alsó-ilmítzi, bezenye-papréti, csúnyi, gátai, nemesvölgyi s a szolnokvidéki sírok az Arch. Értesítő révén a hazai tudomány közkincsévé váltak, másokról ezúttal először kapunk hírt. Kívánjuk az érdemdús szerzőnek, hogy hasonló sikerrel még évek hosszú során át gyarapítsa a tudományt. A kötet becsét nagyban fokozza a sok százra menő gondos illustratio, mely a Magyar Tud. Akadémia kiadványaiból szerző rendelkezésére állott.* A kötetet befejezi két függelék. Egyik a társulat alapszabályzata, a másik gyakorlati útbaigazítás régi sírmezők tudományos felkutatására. Ez utóbbit mindenkinek figyelmébe ajánljuk, a kinek régészeti ásatásokkal dolga van, mert személyesen kipróbált, hasznos tanácsokat ad benne fiatal szaktársaknak a szerző. *x. y.*

SOPRON VÁRMEGYE ÉS SOPRON VÁROS RÉG. TÁRSULATA kiadta 1898. évi működéséről szóló jelentését; szerkesztette Bella Lajos főtitkár. A szerkesztő a közlemények sorát megnyitja a feketevárosi Purgstall rövid ismertetésével és csatol a cikkéhez egy átnézeti térképet. Az erőd a Lajta-hegység egyik gerinczén fekszik, mely három oldalról elszigetelten emelkedik, a hol a gerincz folytatásával összefügg harántosan emelt sánczokkal védték. A három külső sáncz közé eső területen több mint harmincz sírhalom közül ötöt fölástak s bennök elégetett hulláknak urnákba rejtett hamvait találták. Az edények olyanok, a milyeneket több helyütt hasonló sánczokban leltek, de figurális díszű nem akadt. A mellékletek közül különösen két bronzvászó válik ki majdnem összeérő szárnyakkal; ezekről szerző úgy vélekedik, hogy «régibb keletűek.» Nyilván a vaskor szempontjára helyezkedve mondja ezt, mert a bronzkorban ezek a formák a későbbiek közé tartoznak. A vár maga mintegy hatodfél hektárnyi területet foglal el és az ismertető számítása szerint 15—20 családnak adhatott menedéket. Egész fölületét cserepek és állati csontok borítják. Földbe vájt kunyhót eddig csak egyet leltek, ellenben több helyen vastagrétegű tüzelőhelyekre akadtak. A cserepek nagyobb tömege a hallstatti

* A kötet előszavában a duczokért az akadémia arch. bizottságának kellene köszönetet mondani nem a Nemzeti Muzeum igazgatóságának. *A szerkesztő.*

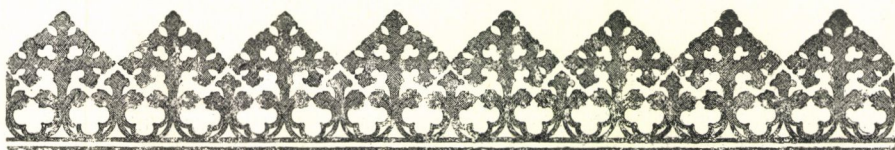
izlés korából való, de jó részük a La Tène izlést mutatja, sőt akadt néhány római kori cserép is. A sánczok itt is, mint egyéb ily purgstallokban nagy veszély idején hamarosan épülhettek. Szerző úgy véli, hogy ez az országos veszély a celták beözönlése volt a iv. század elején Kr. e., de azért az őslakosság nem pusztult el, hanem fölvette a La Tène műveltséget.

A titkári jelentés a mostani társulat létesítésének a mozzanatait adja elé, mely véget vetett a város és megye versengésének és a két múzeumot egyesítette. Az új társulat már létezése első évében serényen előmozdította a tudományt. Titkárja megállapított Locsmánd és Egyházásfalu határában nagyobb római telepeket s Csáfordon is talált római nyomokat; Széplak vidékét kutatta át és onnan kő és bronzkori leletekkel gyarapította a múzeumot; Csorna vidékéről kőkori régiségeket és régi középkori arany fülbevalókat szerzett; ásatott a sopronyi Purgstallon és gyűjtött a Csallánkert fölötti dombhátról kőkori régiségeket. A társulat igen bölcsen elfogadta az állami támogatást és már az első évben tudományos ásatásokra kapott 300 frtot. Más igen örvendetes mozzanat, hogy a mult évben 83 új taggal gyarapodott az egylet úgy, hogy a tagok száma most 141-re ment. A társulati múzeumról külön jelentést kapunk Kugler Alajos múzeumőr tollából. A múzeum céljaira a városházán öt világos terem szolgál, melynek csak az a baja, hogy a második emeleten van, a mint magának a szép városháznak az a baja, hogy mintegy elbujtatták. A gyűjtemény számára most készülnek a vasszekrények. Ásatásokból, vételek és ajándékokból a mult évben is szépen gyarapodott a gyűjtemény. A legfontosabbak meg is érdemlik majd a beható ismertetést, lehetőleg ábrák kíséretében. A titkár meg is kezdi már az ismertetést azzal, hogy leír egy feketevárosi római sírkövet, melynek majdnem értelmetlenségig vitt barbársággal bevéssett fölirata a iv. század végére vall. Még fontosabb titkárnak az a népszerű nyelven írt közleménye, melyben a földben előkerülő régiségekről világosítja föl a megye lakosságát. Ez a talpra esett intő és magyarázó buzdítás igazán megérdemli, hogy néhány ezer példányban kinyomassák és a megyében terjeszszék; sőt némi változások után más megyék is szétoszthatnák a földmivesek között. A társulat anyagi ügyei jól állanak, mert daczára annak, hogy titkárját és múzeumőrt némi tiszteletdíjban részesíti, jut ásatásokra, vételekre, berendezésekre, sőt 725 forinton koronajáradékot is vásárolhatott. Egész jövedelme a mult évben a 2500 frtot fölülmulta. a. b.

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT kilenczedik évkönyve az 1896—98-ik évekről. Szerkesztette dr. Veress Endre. Déva 1898. 8-rét 195 l. Számos ábrával. A díszes kötet mintegy két harmadát értekezések töltik meg, melyek közül néhány a mi szűkebb szakunkat érdekli. Első ezek közül Téglás Gáboré Decebalus dák király kincséről. Szerző fölveti a kérdést, hogy hol rejtette el Decebalus az ő kincsét és mert Boldogfalva és a hátszegi állomás közt a Sztrigy folyóban a parasztok 1551-ben mintegy 100,000 aranyat érő Lysimachus-féle solidusokat leltek, azt véli, hogy a kincs itt volt elrejtve. Szerző talán az ellenkezőjét is bizonyíthatta volna ez érvelésével. Mert ha elhiszi, hogy Bicilis elárulta a kincs rejtékhelyeit, akkor

föl kell tételeznie azt is, hogy a rómaiak nem hagyták ott a Lysimachus-féle aranyok nagy tömegét. Pedig ott maradtak és csak 1439 évvel utóbb Castaldo vittek el — tehát e kincsnek alig volt köze Decebalushoz. Nemis lehet könnyen megérteni, miért gyűjtött volna össze a dák király kincsestárában épen oly aranyérmeket, melyek előtte mintegy négyszáz évvel előbb készültek és miért nem gyűjtött inkább római imperialis aranyokat? Tehát semmi kényszerítő ok sem szól mellette, hogy ez a Castaldo-féle kincs valamikor Decebalus tulajdonában volt. Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy a Trajanus oszlopa sohasem állott a Forum Romanumon, de a forum Trajanumon és azóta sem változtatta helyét. Téglás Béla az ismeretes várhelyi mozaikképek egykori sorsára vonatkozó adatokat közöl. Szöcs Sándor értekezik a dévai ref. templomról és régiségeiről. A templom építése a xiv. század vége táján indulhatott meg, ezt tanúsítja egy Anjou czimer a templom mennyezetén és a Hunyadi meg I. Ulászló czimer ugyanott mutatja, hogy ezeknek a fejedelmeknek a korában is folyt még az építkezés. A templomban a régi freskókból maradtak még részletek és van benne a xvi. és következő századokból származó négy történeti érdekű sírkő. Három harangja közül az egyik középkori, a nagy harang 1536-ból való, öntötte Zsigmond mester Nagyszebenből, a középső Jost Constein készítette 1647-ben. Az urasztali kendők között említést érdemel egy 1669 évi és egy 1703. évi varrottas kendő. Dr. Veress Endre egy xvi. századi pőr ismertetése alkalmából foglalkozik a xvi.—xviii. századi női ruházattal és Mailand Oszkár Déva városa 1618-ik évi pecsétjéről értezik. A társulati ügyek rovatát megnyitja gr. Kuun Géza egy 1897. évi szép elnöki beszéde; következik Téglás Gábor kegyeletes emlékbeszéde Kún Róbertre, a ki a társulatnak éveken át buzgó titkára volt; ezután a kronika a társulat két évi működéséről (1896—1898) részletesen számot ad és közben dr. Keller Otto előadását is közli, melyben a daciai emlékeken látható kéz-alaku jelvények symbolikus jelentését magyarázza. A közlemények elején és végén a dévai muzeum sok érdekes emlékének a képe diszlik. A becses kötetet a társulati névkönyv fejezi be, melyből kiderül, hogy az egyesületnek már 270 tagja van.

ab.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi márczius hó 28-án, d. u. 5 órakor, a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta meg ez évben harmadik rendes havi ülését, melyen Forster Gyula elnöklete alatt jelen voltak: dr. Czobor Béla, dr. Gerecze Péter, Gohl Ödön, Hampel József, Halaváts Gyula, Huszka József, Könyöki József, Kunvári Fülöp, dr. Kammerer Ernő, Nagy Géza, Mihalik József, dr. Pauler Gyula, dr. Pósta Béla, Semayer Vilibáld, Szumrák Pál, Vásárhelyi Géza, Varjú Elemér ig. vál. tagok, továbbá Ernst Lajos, dr. Finály Gábor, Lipcsey József pénztárnok, a titkár és öt más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván *dr. Boncz Ödön* olvasta föl értekezését, Hunyadi János kormányzó állítólagos síremlékéről Gyulafehérvártt. Az értekezés, melyet folyóiratunk mult száma már egész terjedelmében közölt, élénk eszmecserére adott alkalmat, melyben a fölolvason kívül részt vettek *Nagy Géza* és *Varjú Elemér*. Végül *dr. Czobor Béla* szólalt föl, jelentve, hogy a gyulafehérvári székesegyház legközelebb restauráltatni fog, mely alkalommal a szóban forgó szoborról pontos gipszmásolat lesz vehető, a mikor valószínűleg a vitás kérdés el lesz dönthető, mert a felszólaló szakférfiak mindannyian kiemelték, hogy a síremlék jelenlegi nehezen férhető helyén pontosan nem vizsgálható meg.

A pénztárnok havi kimutatása fölolvastatván és hitelesítettván, miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *dr. Pósta Béla* és *Nagy Géza* ig. vál. tagokat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

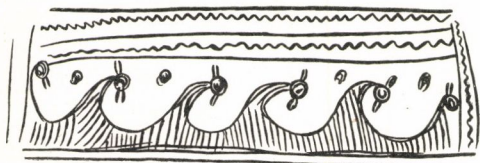
RÓMAI EDÉNYEK SZABADKÁN. Szabadka város déli szélén, kissé dombos fekvésű helyen terül el az u. n. Mácskovics-féle téglagyár-telep. Évenként pár millió téglá kerül ki belőle, a munkások tehát szorgalmasan és majdnem szakadatlan tevékenységgel talicskázzák a sárga agyagot. Ilyen alkalommal már 1875 óta gyakran találtak különféle korbelt régiségeket, főképen őskori szarv-, csiszolt kő- és bronzeszközöket, továbbá edényeket, ezeken kívül vas kardokat (spatha), emberi csontvázakat, terra sigillata edénykét, stb., sőt ezen telken egy terjedelmes őstelep nyomait is véltem fölfedezni, a mennyiben nagy területen szétszórva, sűrűn találhatók rajta, illetve mélyében, 4 méter mélységig régi tűznyomok, u. m. csontok és edények töredékeivel kevert égett föld, korom és hamu. A telek felszínének közelében ezen kívül sűrű sorokban

I.

2.

3 a)

3 b)

4.

I. ÓKORI EDÉNYEK SZABADKÁRÓL.

láthatók hajdani, aránylag újabb kori árkolás nyomai függélyesen leásott síma agyagfalakon. Érdemes munkának ígérkezik e telep rendszeres fölkutatása, mert kétségen kívül sok és a fönnebbi leletekből következtetve sokféle régiségeket rejt magában e föld. Kilátásom lévén, sőt ígéretet is nyervén arra nézve, hogy legközelebb az anyagásást nagy erővel és úgy fogják intézni, hogy a régészeti kíváncsoknak is elég tétessék, másrészt pedig mivel e terület régibb leleteit már az Arch. Ért. 1895. évfolyamában (312—315. l.) közöltem, itt csak egy érdekes lelet leírására szorítkozom.

1894 augusztus végén az agyagot ásó munkások az alsó telepnek nevezett téglapréselő tanyától mintegy 100 lépésnyire délnyugatra, munka közben egy földalatti üregre bukkantak, melyben csinos alakjuknál és részben nagyságuknál fogva is feltűnő edények voltak gondosan elhelyezve.

Sírüreget vagy bármily egyéb jelet, mely sírra engedne következtetni, nem találtak ugyan, hanem állítólag a kérdéses üreg közelében, (esetleg magában az üregben?) egy bronzkarpereczet leltek, mely a munkások kezei közt eltűnt. Ugyanezek állítása szerint az egyik nagy edényben némi rozsdaféle port is találtak.

Maga az üreg igen érdekes alkotású: Méreteitől eltekintve, feltűnően hasonló a Pulszky: Magyarország Archæológiája I. k. 28-ik lapján ábrázolt lengyeli kaptár forma lakás alakjához. Elliptikus, bura vagy banyakemencze alakú, a sárga földben nagy gonddal, szabályosan kivájt üreg ez, melynek magassága és kerek fenekének átmérője másfél méter. Eredetileg emberderék-vastagságú, körülbelül egy méter mély függőleges csatornával közlekedett a föld színével s ezen a csatornán át vájták is ki a szilárd agyagtalajban. Úgy a csatorna, mint az üreg sötét, a sárga agyagtól élesen elütő fekete humusszal volt tele tömve, mely az üreget a fölfedeztetéstől és a beomlástól, tartalmát pedig az összetöréstől megóvta. Ezen humustöltelék közt feküdt az üreg fenekén, szájukkal egymás felé fordítva az alább leírandó négy nagy urna, körülvéve a többi edényektől. Eleinte úgy hallottam, hogy 17, de újabb tudomásom szerint összesen 18 edény volt az üregben, melyek közül egy nagyobb fajta eltört s darabjait széthányták.

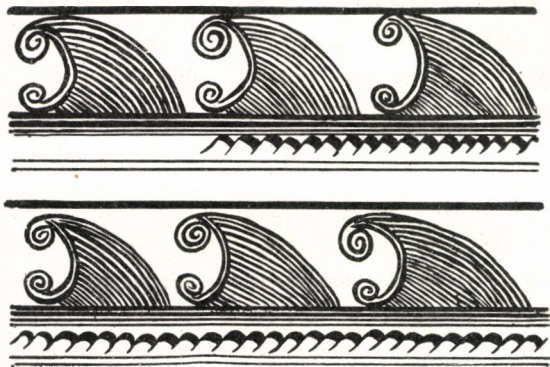
A meglévő 17 edény négyféle kategóriába osztható. Az 1. számú vastag falú, rosszul égetett, szabad kézzel formált kisebb fekete edény, minden díszítmenyt nélkülöz és a bronzkori leletek közt előforduló primitívebb fajta edények technikájára vall. A 2. és 3. szám alattiak átmenetül szolgálnak a következő kategóriához. Rosszul égetett fekete földből készültek — talán már korongon — és egyikük (3. sz.) már ékítménynyel bir. A 3-ik csoportba tartozik a lelet tüllyomó része. (4—16. sz.) Ezek korongon készült síma falú, aránylag tökéletes technikáról tanúskodó, szürke agyagból készült fekete bevonatú edények, részben széles, tompa eszközzel benyomott czik-czak vagy csigavonalas meander-díszítmenynyel. Alakjuk a 15. sz. kivételével szabályosan kerek. A negyedik kategóriába a 17. sz. urna tartozik, mely alakra nézve a 12. és 13. sz. alattiakhoz hasonló, de agyaga vörös, téglaszínű cserép, díszítmeny nincs rajta és szélei határozottan élesek. A tárgyak részletes leírását itt adom:

1. Fekete földből szabad kézzel formált, 1 cm. vastag falú pohár féle

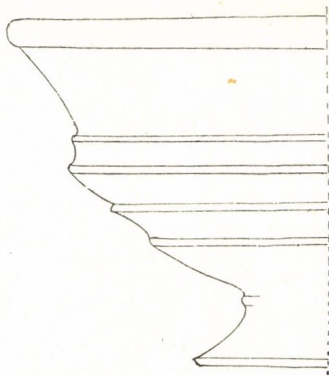
edény, igen csekély öblösödéssel és kevésbé kihajló szájjal. Magassága 12, átmérője szájánál és talpán 7 cm.

2. Fekete földből — talán szabad kézzel — formált, igen repedezett fazék. Öblén és szájánál kevésbé kiszélesedik. Magassága 18·5, átmérője talpán 8, szájánál 12·5 cm.

3. Az előbbihez hasonló, de nagyobb edény. $\frac{3}{4}$ cm. vastag falai fekete

2.

3.

4.

1.

II. ÓKORI EDÉNYEK SZABADKÁRÓL.

földből készültek. Magassága 23, átmérője talpán 15, szájánál 14·5, öblén 16 cm. Középtájon mintegy $\frac{1}{2}$ cm. széles fogazott domború övvel van díszítve.

4. Korongon készült, fekete bevonatú cserépbögre. Anyaga szürke agyag. Síma falai vastagsága $\frac{3}{4}$ cm., szája csőalakú, alján külön talpa van. Magassága 10·5, átmérője szájánál 9·5, talpán 6, öblén 12 cm.

5. Korongon készült tölcséralakú fekete cserépkupa. Technikája és anyaga a fönnebbivel egyezik. Falvastagsága $\frac{1}{2}$, magassága 8, átmérője talpán 4, szájánál 9 cm.

6. Fekete urna. Technikája és anyaga az előbbiekkal egyezik. Falvastagsága 1, magassága 23, átmérője talpán 9·5, erősen kidülő öblén 23, szájánál pedig, melyet 2 cm. széles vízszintesen kihajló perem övez, 18 cm.

7. Hasonló anyagú és technikájú szűkes szájú urna. Falai 1 cm. vastagok. Magassága 31, átmérője talpán 8·5, kihajló peremű szájánál 12·5, öblén 21 cm. Szája alatt 8 cm.-nyire laposan benyomott czik-czak vonal futja körül.

8. Az előbbihez hasonló, kissé nagyobb urna. Magassága 32, átmérője talpán 9, vízszintes, 2 cm. széles peremű szájánál 14, öblén 23 cm. Öble táján két vonal közt 2·5 cm. széles czik-czak vonal övezi. (I. tábla, 1. sz.)

9. Amphora-féle edény. Anyaga és technikája mint az előbbieké. Magassága 26, átmérője talpán 9·5, szájánál 16, öblén 23 cm. Felső része széles csőalakú. Szája alatt egy homorú és egy domború vonal fut körül. Két füle egyrészt öblére, másrészt nyakára támaszkodik. Öble felső hajlásán széles, benyomott vonalakkal álló, 6 cm. széles balra futó csiga-meander díszítmény övezi. Kissé lejjebb egy keskeny s egy szélesebb vonal, majd pedig jobbra futó kerekded czik-czak öv, ez alatt pedig egy síma és még alantabb két párhuzamos vonal köríti. Valamennyi díszítménye mintegy 2 mm., a czik-czak vonal árnyékvonalai 5—6 mm. széles, tompa eszközzel laposan benyomott vonalakkal állanak. Fenekének külső oldalán szabályos homorú körvonal látható. (II. t. 1. és 2. sz.).

10. Füles korsó. Magassága 36, átmérője talpán 9, vastag rézsútos peremű szájánál 12·5, öblén; füle alatt 23 cm. Öble felső hajlásán 5 cm. széles, 8 szögű mezőkből álló öv díszíti. A díszítmény s az edény technikája, úgy szintén anyaga is az előbbivel azonos. (I. tábla 2. sz.)

11. Nagy kétfülű korsó. Anyaga és technikája mint az előbbieké. Magassága 52, átmérője talpán és szájánál 13, öblén 30 cm. Kötél módra csavart fülei 4 cm.-rel szája alatt tapadnak nyakához, melynek falai szája körül 2 cm. szélességben kettős vastagsággal bírnak. Öble fölött 8·5 cm. széles laposan benyomott díszítmény övezi ilyen rendben. Fönn 3 síma vonal között két czik-czak vonalú öv. Ez alatt (a füleknél megszakított) csiga-meander öv, jobbra futó irányban, közben aprólékos vonalakkal és pontokkal álló ornamentikai elemekkel. Kissé lejjebb két síma vonal. A két szélső vonal domború, a többi benyomott vonalakkal áll. (I. tábla 3. sz.)

12. és 13. Két urna. Testük erősen öblös, de alsó részük keskeny talppá szorul össze. A 12. sz. méretei: Magassága 50·5, átmérője talpán 10, öblén 32, szájánál 19 cm. A 13. sz. magassága 53·5, átmérője talpán 12·5, szájánál 23, öblén 34 cm. Mindkettőnek száját 3, illetve 3·5 cm. széles vízszintes perem veszi körül. Öblük fölött 4 cm. széles, fölváltva síma és benyomott mezőkből álló szalag, ez alatt pedig 3—3 vonal közt váltakozó vékony és vastag vonásokból álló 2·5 cm. széles czik-czak öv díszíti. Technikájuk és anyaguk olyan, mint az előbbieké. (I. tábla 4. sz.)

14. Hasonló anyagú és technikájú kis talpas edény töredéke. Talpa 4, teste 8 cm. átmérővel bírt.

15. Talpas tál féle edény. Égetés előtt megnyomódván, kissé tojásdad alakú. Magassága 12·5, átmérője talpán 9, szájánál 25 cm. Száját vastag perem környezi. Anyaga és technikája, mint az előbbieké. (II. tábla 3. és 4. sz.)

16. Hasonló anyagú, de valamivel durvább technikával készült kis csésze. Magassága 4, átmérője talpán 3, kihajló peremű szájánál 6 cm. Oldalán fölfelé irányuló fülnek csonkja vehető észre. E fül tehát csak egy ponton volt az edény falához tapaszta.

17. Vörös téglaszínű cserép urna. Alakja a 12. és 13. szám alattiakhoz hasonló, de szája sokkal szélesebb. Díszítményei nincsenek, szélei és pereme határozott éleket tüntetnek föl. Magassága 44, átmérője talpán 15, szájánál 28,5, öblén 31 cm.

Miután, — hacsak a szomszéd domb fölásása új világot nem derít ez ezen edényeket rejtő üreg természetére, — egyelőre ezen üreget sem sírűregnek, sem tartozékának nem tekinthetjük, azt hihetnők, hogy alkalmoszerűen, ezen edények elrejtésére készült. Ámde azon körülmény, hogy az üreg nem a belőle kivájt sárga földdel, hanem a föld színéről vett fekete humusszal volt tele tömve, továbbá alakjának szabályossága azt látszanak bizonyítani, hogy nem hamarjában, pillanatnyi szükség folytán, hanem hosszabb idővel ezen edények elrejtése előtt ásták az üreget, állandó használatra és csak később, miután a belőle régebben kikotort sárga földet időközben már széthordták, használták föl, alkalmilag becsesebb házi edényeik elrejtésére. Hallomásos szerint e vidék népe mostanában is szokott a földbe kisebb-nagyobb vermeket ásni a szállásokon, melyekről csak a legközelebbi családtagoknak van tudomása s ezekbe rejti el gabonája egy részét. Lehetséges, hogy ily vermek használata már hajdanta is szokásban volt e vidéken, minthogy a szilárd és vízmentes agyag nem egyhamar omlik be kellő vastagság, illetve mélység mellett s az ilyen üreget kézi pinczének, raktárnak, rejtéknek igen jól használhatták a földműves, vagy barmaik után járó s így hazulról gyakran távozni kényszerült emberek. Ha e föltevést további analog esetek valónak bizonyítanák, érdekes adatot szolgáltatna e vidék hajdani lakosságának ethnographiájához.

Az edények anyaga szürke agyag, mely a téglagyár régi birtokosának, mint szakértőnek állítása szerint semmi esetre sem szabadkai termék. Azon alapból kell tehát kiindulnunk e lelet megítélésénél, hogy ezen edények nem készültek helyben, hanem máshonnan ideszállított gyártmányok.

Ezen edények a római császárság korabeli gyártmányok.

Fontos adatot szolgáltatott kezembe a véletlen, tudomásomra jutván, hogy egy 20 cm. magas, széles, kihajló peremű szájjal bíró, nyakán 47, öblén 69 cm. kerületű, a fönnebb leírt fekete edényekkel teljesen azonos anyagú, technikájú és színű és mi több, a 12. és 13. sz. alatt leírt nagy urnákkal teljesen azonos díszítményű, tehát föltétlenül ugyanazon gyárból vagy műhelyből kikerült edénykét találtak pár év előtt e téglagyár telkén. Az utóbbi években továbbá két szintén ugyanazon fajtájú edényt alpat találtak e telek különböző pontjain. Nagy valószínűséggel állítható tehát, hogy a fönnebb leírt üregben talált edények egy, a hajdani helybeli lakosság által kedvelt edénygyár egyik közhasználatnak örvendő fajtáját képviselik, nem pedig elszigetelt, a véletlen szeszélyéből ide vetett példányok. A kérdéses edénygyár, mint fönnebb idéztem valószínűleg Pannoniában, vagy a szomszédos Mœsiában állt fön és gyártmányaival más vidékek lakosságát is elárasztotta. Hiszen Szabadka vidékén

többször találtak Philippus és Gordianus-féle Viminaciumi nagy bronzérmeket és apró római bronztárgyakat. Hasonló anyagú és gyártású fekete edényeket az utóbbi években több helyen találtak az alföldön és magában a Bácskában is. Összehasonlítás útján talán sikerül majd e régi római provinciák keramikai iparára fényt vetni, a mit esetleg a leletünket jellemző kétféle sajátos ornamentika is nagyon megkönnyít.

Még egy körülmény van, melyet nem mellőzhetek hallgatással. Az 1—3.

szám alatt leírt edények a többi, velük együtt találtaktól úgy anyag, mint technika tekintetében nagyban különböznek. Az 1. sz. okvetetlenül, a 2. és 3. sz. pedig valószínűleg szabad kézzel, nem korongon készült. Teknikájuk azon fokozatot mutatja, melyet a bronzkori leletekben található edényeken tapasztalunk. A két fajta edények együvé kerülését úgy vélem megfejtetni, hogy emezeket a helybeli s talán házi ipar tökéletlenebb termékeinek, a többieket pedig importált gyári czikkeknak tekintem. *Gohl Ödön.*

1. ábra.
DIANA $\frac{2}{3}$ n.

ANTIK BRONZ-SZOBROCSKÁK AZ ERDÉLYI MÚZEUMBAN.

I. Diana. (1. ábra). Az erdélyi országos múzeumban Kolozsvártt. Leltári jelzése II. G. 18. Leírása: «Bronz-szobrocska; egy mellvértes, magas sarus, lépő Diana, tegzével a hátán, jobb-jával a tegzéhez nyúl, mintha onnan nyilat akarna kivenni. Előre nyújtott, de megcsönkült bal kezében valószínűen íjját tartotta. Torda, Br. Jósika Lajos adománya.» Magassága 118 cm.

A vadászó Diana ábrázolása nagyon elterjedt; azonos felfogás mellett ismeretes többféle változata, olyan, a mely csak az istennőt külön ábrázolja; gyakoribb az, a melynél mellette látjuk a szarvast s néha csatlakozik a szarvas mellé a kutya is. E talpazattalan szobrocska valószínűleg egy ilyenféle csoporthoz tartozhatott, mert bár talpain nincsen az összeillesztésre szolgáló szegecskéknek semmi nyoma, de magában nem lehet felállítani; talpainak egyenlőtlenségét bizonyára az elpusztult talpazat egyenlítette ki. Érdekessé az istennőre adott ruházat teszi. Chitonja felett loricát visel, a melyen köröskörül látható a tegez szíjja, tegzéből nyilván áll ki, lábain a szokott endomis. A hasonló szobrok közül (Dict. des ant. Diana Fig. 2366. — Baumeister Denkm. Fig. 1248. — Reinach, Répert. II. 311, 4. 6, és 314. főleg 314, 10.) egyiken sem találtam

ezt a — mondhatni — legionarius öltözetet. Már ez is, de a szobor kivitele még inkább provinciális művészre vall, a ki a vadászó Diana-typust utánozta, és talán öntudatlanul, vagy hogy a chiton redőzetének nehezebb elkészítését kikerülje, tett síma pánczélt rá. A provincia lakói pedig annál kevésbé ütdhettek meg ezen, mert a keleti kultuszokkal a katona-pánczélos istenképek* látásához hozzá lehettek szokva.

II. Juppiter Dolichenus. (2. és 3. ábra.) Közölte *Torma Károly* az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei III. kötetében, a X. könyomatú táblán rajzban előlről és hátulról. Leírásában (58. lap) «a sisak szokatlan alakja» feltűnik ugyan neki is, minthogy hasonlót római szobron még nem látott, de pánczéljáról *Mars*-nak gondolja. Lelőhelye az alsó-ilosvai castrum déli oldalának kapuköze, a hol az itt szintén leírandó Liberaval együtt találta ő maga. — Az erdélyi országos múzeumban van Kolozsvárt. Leltári jelzése II. G. 23. Leírása: «Csonka bronzszobrocska, a melynek derekán alól való része le van olvadva; ábrázol egy vértés, izmos, szakállas vitézt phrygiai süveghez hasonló, sajátságos idomú sisakkal fején. Felemelt jobbában levő lyuk kardmarkolatra, vagy tán inkább kopja nyélre enged következtetni, bal keze csonka.»

A 2. sz. ábra felment attól, hogy ehhez a különben is pontos leíráshoz még hozzátegyek. A phrygiai alakú süveg (hátulról, 3. ábra) már eleve keleti eredetre vall, az irodalomban keresett hasonló ábrázolások pedig egyenesen Juppiter Dolichenusra utalnak. Ez istenség ábrázolásai, a mint Seidl alapvető műveinek (Ueber den Dolichenus-Cult. Wien, 1854. és Nachträgliches ü. d. Dolichenus-Cult. U. o. 1854.) ábrái mutatják, bika hátán szétvetett lábbal álló, szakállas, hosszúhajú római katonát tüntetnek fel, a legionariusok rendes loricájában, keleties formájú sisakkal. Felemelt jobbában tartja a kétélű fejszét, leeresztett és könyökben meghajtott baljában pedig a villámot. Juppiter Dolichenus sisakja.

2. ábra.

JUPPITER DOLICHENUS $\frac{2}{3}$ n.

3. ábra.

* Ilyen a következő Jup. Dolichenus, vagy a szakállas Apolló (Macr. Sat. I, 17, 66.)

Seidl i. m. III. tábláján, mind a három ábra főalakja e szobrocskához hasonlóan jobb karját felemelve, a balt leeresztve tartja, bennök a szobrocskánkról hiányzó attributumokkal. Ugyancsak Seidl pótlásaiban a 2. ábra (15. lap, Wichelhof bei Bonn-ból) egészen hasonló, de ép szobrocskát ábrázol, a mely az előbbi három dombormű ábrájával annyival inkább egyezik, mert két talpán kis szögek állanak ki, a melyek nyilván arra szolgáltak, hogy az álló szobrot bika hátára állíthassák.

4. ábra.

LIBERA $\frac{2}{3}$ n.

ról van szó) mutatják, hogy a provincia városaiban úgy mint Mithras, Dolichenus is elfoglalta helyét a rómaivá lett idegen istenek között. Minket főképen az érdekel, hogy Dacia északi határai felé, Bilakon (CIL III. 7625), Kapjonban (III. 7630) és Vármezőn (III. 7645) talált feliratok kétségtelenné teszik, hogy a római katonai rendszer befolyásával terjedt kultuszokat a katonák a castrumokba is magukkal vitték. Így semmi akadály sincsen, hogy e

A szobrocska feje, a sisaktól eltekintve, Juppiterre emlékeztet; karjai tartásában feltűnő, hogy számos Juppiter szobron, a melyek azonban pánczél és sisak nélkül ábrázolják a főistent (Claracnál és Reinach Répert II. 3—7. lapon több), mindenütt balkarja van felfelé, jobbja lefelé nyújtva, ellenkezőleg az alsó-ilosvai szobor ill. a Dolichenus-szobrok tartásával; * ugyanazt az ellentétet mutatja szobrocskánk egy Brigetióban talált szakállas, sisakos, pánczélos Marssal (A. E. Mitth. 1891. p. 42.)

A Doliche syriai városból eredő Dolichenuskultusz Magyarország területén a többi keleti eredetű kultuszokkal együtt nagyon el volt terjedve. A CIL daciai feliratai közt a III. 7835. (Ampelum), 7659. 7660. (Napoca), 7997. (Tibiscum), valamint a 7760. és 7761. sz. (Apulum; az előbbiben temploma helyreállításá-

* Juppiter Heliopolitanus is, «*dextera elevata cum flagro in aurigae modum, laeva tenet fulmen et spicas*» Macr. sat. I. 23. 12. — L. még Dict. des ant. Fig. 4215.

szobrocskából az alsó-ilosvai castrum őrségének Dolichenus tiszteletére ne következtethessünk. Magának a szobornak részletes összehasonlítása a fentebb már említett emlékekkel pedig egyenesen meggyőz arról, hogy e szobrot Jupiter Dolichenusnak kell tekintenünk. A mennyire rajzból következtetni lehet, kivitelében a többiekénél jobb, csinosabb s csak sajnálni lehet, hogy a castrum pusztulásánál vagy égése alkalmával derékig elolvadt. Most magassága 15,5 cm., a teljes álló alak e szerint m. e. 23 cm. magas lehetett s az istenséget, mint a szlankameni (Seidl i. h. I. t.), marseillei (u. o. II. t.) vagy a mienkhez leginkább hasonló rajzú kömlödi (u. o. III. t. 1. sz.), bika hátán állva ábrázolta, a mint jobbjában felemelve tartotta a bipennist, Zeus Labrandeus labrysát, leeresztett baljában pedig a villámot.

III. Libera. (4. ábra). Közölte az előbbivel együtt Torma Károly u. o. IX. tábla, leírása 57—58. lap. Az erdélyi országos múzeumban Kolozsvárt II. G. 21. sz. a. Leírása: «Igen szép művű, félmeztelen Bacchans nő, fején szőlőlomb és virágkoszorúval ékes, a homloka felett egy rózsaidomú nodusszal. Felemelt jobb kezében az ott volt thyrsusnak megfelelő lyuk, leeresztett bal kezében az ott tartott kancsónak fültöredéke. A szobrocska lábai térden alól le vannak törve.» Magassága 16,5 cm. Hogy boldogult édes atyámnak e leltári leírásban adott kiegészítése egészen helyes, bizonyítja Clarac 696. B. tábláján az 1656. A. számú római Giustiniani-féle szobor, a mely hasonlóan nyugodt, jobb karja letört, baljában kancsót tart. Hogy pedig Bacchusszal szoros összefüggésben áll, nemcsak a fején viselt corymbus mutatja, hanem pallájának jobb vállon átvetése is, egészen úgy, a mint Bacchus a párdüczbőrt viseli. A szobor megnevezésére nézve már a kolozsvári régiségtár jelző felirata nem «Bacchansnő»-nek, hanem Liberanak nevezte, egyfelől a Liber-Libera kultusz daciai elterjedtsége alapján (CIL III. 792. Alsó-Ilosva! 1093, 1094=7765. 1095. Apulum. 1303. Ampelum. 7683. 7684. Potaissa), másfelől pedig nyugodt

5. ábra.

AMOR FUNEBRIS 1/2 n.

tartása miatt, a mely annyira elűt az örjögő tánczot lejtő Bacchansnök szokásos ábrázolásától. A szobor kivitele igen szép, különösen feje és arcza; testén az izmok inkább csak nagyjából tűnnek fel, a palla merev ránczai alatt pedig csak melle látszik át.

IV. PRIMAVERA feliratú áttört márvány dombormű (5. ábra), leírását közölte Hirschfeld Sitzungsber. (1874) vol. 77. p. 394. Apulumban találták és Karsay István ajándékozta az erdélyi múzeumnak. Szárnyas Amort ábrázol, a ki bal hónaljával felfordított égő fáklyára támaszkodik; leeresztett jobb kezében egy kis ágat vagy talán csak a rajta függő három gyümölcs (alma?) szárát tartja. Balszárnnya vége letört; jobb szárnnya és keze az alakot erősítő fatörzsre támaszkodik. A feliratot mutató párkány két vége épnek látszik. Az egész dombormű hátsó lapja csak nagyjából van lesimítva.

A felirat, a melyet Benndorf is (l. Hirschfeld i. h.) valódinak tart, *Primavera*, jelentése Finály Henrik szerint (Latin ny. szót. s. v. *ver*) = *ver*, tehát a tavasz ábrázolását kellene látnunk benne. Azonban a felfordított fáklya a halál jelképe, Amor kezében pedig az Amor funebris attributuma; hozzájárul ehhez az Amor-alak analogiája más ábrázolásokkal. Egy Cyrenaicából hozott szobrocška a Louvrebán (Dict. des ant. Fig. 2192; Coh. I. Cy[renaica Tihón CIL III. suppl. 8074, 13.), ugyanott egy SOMNO dedicatiojú dombormű (I. m. Fig. 2193), valamint a bithyniai Prusa II. százbeli pénzei, (Roscher I., 1368), a melyeken fáklya helyett csak fatörzsre támaszkodik, mind hasonló tartású, a pihenés jelképezése végett keresztbe tett lábú, támaszkodó alakot ábrázolnak. Így aztán a feliratban levő *Primavera* nem az ábrázolt Amor funebrisre vonatkoznék, hanem lehetne a fentebb említett SOMNO . OREST ILLA . FILIA feliratú dombormű analogiájára leánynév, *Prima Vera*, a Verus legnagyobb leányának emléke.

Budapest.

Dr. Finály Gábor.

ÓKORI EDÉNY SZABADKÁRÓL.

KÜLÖNFÉLÉK.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁGA
1898. évi működéséről közzétette a következő hivatalos jelentést:

Az Archæologiai bizottság az elmúlt évben előkészítette az Archæologiai Közlemények XXI. kötetét, mely Kassa városának ötvösművességét kezdettől fogva 1890-ig fogja tárgyalni; a vaskos kötet ábrák kíséretében az 1899-ik év folyamában jelenik meg. Együttal előkészítettett a XXII. kötet, melyben egy monographia az őskorba, egy az antik korba és egy a magyar középkorba vág. Mindezen közlemények számára az illustratiók nagy száma már készen áll. A kassai dom monographiája a rajzoló művészek másfelé való elfoglaltsága következtében csak kevésbé haladt a múlt évben. Ellenben pontosan megjelent a bizottság szakközlőnye az Archæologiai Értesítő, öt füzetben, egészben 30 ívnyi terjedelemben, a szövegben 52 egész oldalas képpel, 168 ábrával és külön két képes melléklettel. Úgy mint eddig, most is a hazai szakírók jelentékeny csapatja tömörült a folyóirat körül; az írók száma 44 volt. A bizottság a múlt évben is szokott liberalitással engedte át gazdag képes dúcainak készletét irodalmi művek céljaira a hazában, sőt olyankor, mikor hazai érdekű tudományos kérdések tárgyalása céljából külföldre kértek ábrás dúcokat, oda is készséggel szállította azokat. Egészben 206 dbot kölcsönzött a bizottság. Ügyeit a bizottság két ülésen intézte el; a második ülés alkalmával három évre újból alakult meg. Tagjai sorában az a változás állott be, hogy Steindl Imre segédtag akadémiai tagságra választatván meg, a bizottság rendes tagjai sorába lépett. (Ak. Értesítő 1899. 207—208 ll.)

A MŰEMLÉKEK ORSZ. BIZOTTSÁGÁNAK elnökét gr. Zichy Jenőt és alelnökét dr. Forster Gyulát a m. Tud. Akademia ez idei nagygyűlésén tiszteleti tagoknak választotta meg; ugyanakkor dr. Czobor Bélát, e bizottság előadóját az akademia rendes tagjai sorába fogadta.

A KOLOZSVÁRI TUDOMÁNY EGYETEM régiségtudományi tanszékére a király ő felsége kinevezte dr. Pósta Bélát, a n. muzeum régiségosztály őrét.

A BUDAPESTVÁROSI MUZEUM igazgatói teendőinek vezetésével a városi tanács megbizta dr. Kuzsinszky Bálint n. muzeumi segédőrt.

A BÖGÖZI FALKÉPEK ÜGYÉBEN. Huszka úr két oly kérdés felvetésével igyekszik helyreigazításom első pontját megcáfolni, melyekre csak az ismeretlen festő adhatna érdemleges választ, ha még élne. Tapasztalati

dolgot ily kérdések felvetésével megczáfolni nem lehet. Minthogy egyéb jeleken kívül még azon körülmény is az alsó képsorozat újabb volta mellett szólt, hogy festője már a perspectivával is megpróbálkozott, a mi a mennyország falának csipkeparkányzatán s az üdvözültek során meglátszik, a Margit-legenda baloldali lefelé nyúló csonka része* azt a meggyőződést érlelte bennem, hogy folytatásának a mennyország alaprétege alatt kell lennie. A mennyország szélső részéből egy kis darabkát el is távolítottam a felvételek befejezése után s íme, a majdnem újjnyi vakolatréteg alatt a Margit-legenda alsó részének folytatása tényleg napfényre került. Ezt egy akkori szemtanunak idecsatolt nyilatkozata is** igazolja. Hogy Huszka úr ezt a bizonyító adatot nem méltatta kellő figyelemre, vagy megfigyelte s azóta annyira elfelejtette, hogy a tényállásnak ellenkezőjét vitatja, arról nem tehetek. Még csak azt jegyzem meg, hogy ha Huszka úr tanum nyilatkozatával szemben is fentartja ellenkező állítását, készségesen engedem át az ügy kiderítését egy közösen választott bizottságnak, mely az időközben újból bemeszelt falon a kérdéses helyen a bontást végezné, feltéve, hogy Huszka úr hozzájárul ahhoz, hogy a felmerülő költségeket kettőnk közül az viseli, kinek tévedése kiderült. — Székely-Udvarhelyt, 1899. márcz. 17.

Csehély Adolf.

AZ ÚRVÖLGYI BÁNYÁSZJELVÉNYEKRŐL. Az Archæologiai Értesítő f. é. 2-ik számában a fenti című közleményemből kimaradt a jelvényeket készítő Neuman Péter ötvös mester bélyege és a körmöczbányai ötvös czéh hitelesítő jegye. E bélyegeket   most pótlólag közölhetem. A hitelesítő jegyet már azért is tartom fontosnak, mert ez az első eset, hogy Körmöczbánya város ötvös czéhének jegyét megállapítani lehetett. Ellenben a mester bélyegéről már van tudomásunk. Mihalik József az Archæologiai Értesítő 1894. évi kötetében a 234. lapon *Nonnert Pál* kassai ötvösről irt közleményében említi, hogy ez a mester nevének kezdőbetűit ponttűtővel veri be műveibe, épen úgy mint a mi körmöczbányai ötvösünk; mesterjegye pedig szintén ugyanolyan, a milyen a Neuman Péteré. Nonnert Pál a XVII. század derekán élt és 1664-ben már nem volt az élők között, Neuman Péter szóban forgó műve pedig 1701-ben készült. Az esetleges félreértések kikerülése végett, tehát olyan esetekben, a mikor csupán csak mesterjeggyel állunk szemben, jó lesz tudni, hogy a szívalakba foglalt P N betűt, két ötvös mester alkalmazta a munkáin. Ez alkalommal egyuttal a közlött bányász jelvények igazi elnevezését említhetem, e szerszámok neve *ék* és kalapács.

Lipcsey József.

A BODROGH-MONOSTORSZEGI KÖEMLÉK. Az Arch. Ért. f. évi első füzetében (13—15. ll.) a bodrogh-monostorszegi köemlékről megjelent érde-

* Lásd Huszkanak közös felvételeink után készített rajzát az Arch. Ért. mult évfolyama 390. lapjához csatolt mellékleten.

** *Nyilatkozat.* A bögszi ev. ref. templom falképeinek megsemmisítése alkalmával alulírott személyesen győződtem meg arról, hogy a mennyország képe kis részének történt eltávolítása után, a mennyország alapját képező vastag vakolatréteg alatt a Margit-legenda alsó részének folytatása került napfényre, mi azt igazolja, hogy a mennyország újabb keletű a Margit-legendánál. — Bögsz, 1899 márcz. hó 13-án.

Veres Ferencz, áll. tanító.

kes czikkre nézve legyen szabad a következőket jegyeznem meg. A kő feliratának kiegészítése és megfejtése ellen semmi kifogás nem emelhető. A feliratban szereplő Pestyeni Gergely országbíró azonban sem Bodrogh várral, sem Bodrogh vármegyével összeköttetésbe nem hozható. Ugyanis Bodrogh vára már 1330 körül megszűnt létezni s ettől fogva oklevélileg többé nem említetik.¹ Bodrogh vármegye székhelye is a xiv. és xv. században, már nem Bodrogh, hanem Haj-Szt. Lőrincz.² Bodrogh nevü helység a Duna mellett a mai Bezdán és B. Monostorszeg között fordul elő a régi összeírásokban, ez azonban egy oly csekélyke község volt, melynek 1522. évi összeírás szerint 147 lakosa volt.³ Mivel a régi Bodrogh vár a középkorban teljesen elenyészett, helyének megjelölése sokáig nehézségbe ütközött. Csánki és Irányi is még ingadoztak, e sorok írója azonban kimutatta, hogy e vár a gr. Czobor-féle összeírás szerint a mai Bezdán alatt a Duna mellett (Vörösmarttal szemben) állott.⁴

A most felfedezett emlékkövet a Monostorszeg mellett levő szigeten találták. Ezt a helyet a mult ősszel magam is megvizsgáltam. Ezen a szigeten állott a Pálosok klastroma.⁵ Ezt kutatta fel Gubicza Kálmán s itt találta az emlékkövet. Mivel a bodroghmegyei klastromok 1529-ben már mind elpusztultak,⁶ természetes, hogy ezen 1532-es évszámot viselő kő a klastrommal nem áll összefüggésben. De Bodrogh megyével sem, mert 1530 körül nem Pestyeni, hanem gr. Frangepán Ferencz kalocsa-i érsek volt Bács és Bodrogh megyék főispánja.⁷ Pestyéniről tudva van, hogy Budát mint várparancsnok mily hősileg védelmezte 1530-ban a németek ellen, s mivel a feliratban 3 mint egy bizonyos vár kapitánya és védelmezője is szerepel, kétségtelen, hogy a kő eredetileg Budán, vagy annak környékén állott s onnan került a török korszakban a mai Monostorszeg felett levő dunai szigetre, a hol a pálosok klastromtöredékein a törökök valami őrhelyet építhettek. A kövek, mint épületmaradványok ily szerű vándoriása általában ismeretes. Így kerültek egyes aquincumi feliratos kövek az ország különböző vidékeire; így kerültek a sirmiumi emlékek Titelbe; így jutott ugyancsak Sirmiumból az ismeretes római sarkő Szabadkára, s így építették be a törökök a dorosmai templom híres kőbárányát a szegedi vár falába. Végül még egyet. E feliratos kő semmi esetre sem azonos a Bács és Bodrogh megyék közt 1710-25-ben folyt határperben szereplő feliratos vörös márványkövel. Először azért, mert azon olyan felirat volt, a mely Bodrogh megye határterületére vonatkozott,⁸ ezen pedig erre semmi vonatkozás nincsen. Másodszor, mert azt a Dunába dobták,⁹ azt tehát senki ki nem halászhatta.

Dudás Gyula.

¹ Lásd dr. Csánki D. (Magyarorsz. helyr. tört. II. k.) és Irányi J. (Bács-Bodrogh megye tört. földr. helynévtára II. k.) műveit.

² Ugyan ott.

³ Orsz. Levéltár. M. O. D. L. 37136. sz.

⁴ Orsz. Levéltár. Cancell. oszt. 1612 sz. Bács B. vm. Tört. Társ. Évk. XIV. évf. 125 l.

⁵ Irányi J.: Helynévtár. II. 56

⁶ Lásd Bács B. vm. Monografia I. E.

⁷ Ugyan ott. II. E. 569 l.

⁸ Irányi J.: Uj Bodrogh vármegye és Bács B. vm. Monografiája. I.

⁹ Ugyan ott.

A TISZAFÜREDI MUZEUM- ÉS KÖNYVTÁREGYLET számot ad egy csinos kis füzetben 1898 évi működéséről. Az elnöki jelentés szerint a muzeum éremtára 81 darabbal, régiségtára 24 darabbal és a vegyes tárgyak osztálya 12 darabbal gyarapodott. A könyvtári szaporulat 322 kötet illetőleg füzetre ment. A társulat fölásatta a tiszai-igari kettős halmot és ásatást tervez Poroszlón, a rábéli pusztán, Örvényen és Füreden. A muzeumot 118 vendég látogatta; az egyleti rendes tagok száma 115-re emelkedett. A bevételek összege 1898-ban volt 850 forint, melyből 375 frt 3 krt fordítottak személyi és tárgyi kiadásokra. Az évi jelentéshez csatlakozik Miliesz Béla társ. titkár azon értekezése, melyet az ábrákkal együtt e folyóirat olvasói az Arch. Értesítő f. évi első füzetéből (79—89 ll.) ismernek.

x. y.

A MOSONYMEGYEI MUZEUMEGYESÜLET tagjainak száma 1898 végén 91 volt, bevételei 4497 frt 81 kr-ra, kiadásai pedig 3292 frt 11 kr-ra emelkedtek. Éremgyűjteménye 34 darabbal gyarapodott, a régiségtár a gátai és jessenhofi sírokból celta régiségekkel a lajtaufalusi ásatásból pedig római régiségekkel gyarapodott, melyeknek száma 64 darabra ment, ezekhez járult még öt más szerzemény. A könyvtár gyarapodása volt négy mű 17 kötetben.

x.

A TOLNAMEGYEI MUZEUMOT SZEGZÁRDON f. évi június 4-ikén ünnepélyesen megnyitották. A muzeum rövid főnállása óta leginkább alapítója Wosinszky Mór buzgósága és gr. Apponyi Sándor áldozatkészsége következtében igen tetemes gyűjteményekre tett szert. Leggazdagabb a régiségosztálya. Ebben a muzeumi bizottság f. évi május elsején kelt jelentése szerint foglaltott összesen 24,944 darab, melyek közt van 13,556 kőkorszaki, 2432 db bronzkori, 627 vaskori, 408 antik, 344 db. régibb középkori régiség, 6450 érem, 730 db újkőkori tárgy és 197 db kegyeleti emlék a szabadságharcz idejéből. A múlt évben néprajzi osztálynak is megvetették alapját 822 darabbal, fölállítottak egy könyvtárt és iparművészeti osztályt s végül természetrajzi gyűjteménnyel egészítették ki a muzeumot.

A SZABOLCSMEGYEI MUZEUM f. évi május 9-ikén megnyílt a közönség előtt. Nem tartjuk ugyan szükségesnek, hogy muzeumok megnyitása nagy ünnepélyességgel történjék, de a mikor politikai hatóságok a megnyitást mint fontos kulturális mozzanatot meg akarják tisztelni, óhajtandó volna, hogy a saját muzeumuk multját és tudományos jelentőségét szóval és tettel kellőképp méltányolják. A nyíregyházi gyűjtemény a legjelentékenyebb vidéki muzeumok közé tartozik; létesítésében dr. Jósza Andrásé harmincz esztendő óta a főérdem és a muzeum nagyon megérdemli a szabolcsmegyei lakosság pártfogását. A nyíregyházi muzeum megnyitó ünnepélyén a főszólyt erre a három mozzanatra kellett volna fektetni, mely azonban az egyébként elég hosszú ünnepélyi programmban sehogy sem domborodott ki. Talán e sorok révén fölébred az irányadó tényezőkben annak a tudata, hogy mivel tartoztak volna saját muzeumuknak!

H.

A SZEGEDI MUZEUM régiségtárát f. é. június 11-ikén nyitották meg ünnepélyesen a közönség számára.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

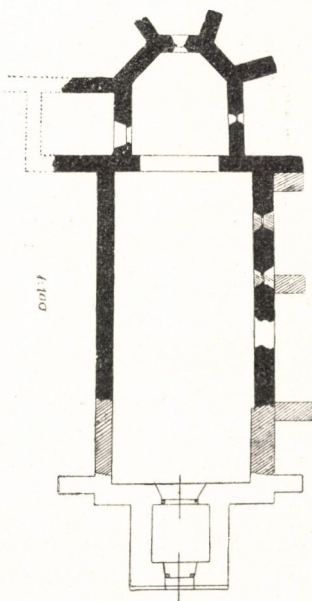
FALKÉPEK NAGY-LIBERCSEN (NÓGRÁDMEGYÉBEN).

Nagy-Libercse 600 lakosú tót falu Nógrád vármegye egyik szép völgyében, Losoncztól pár óra járásnyira. Régi, rozoga temploma, mely a falu egyik emelkedettebb helyén áll, csak most lesz majd a sűrű fák közül látható, ha új tornya felépül. Előbb a mult században épült harangláb állott a kőfal-kerítés bejáratán, de ez pusztulóban levén, az evangélikus hívek új kőtorony építésére határozták el magukat, s egy losonczy kőműves-vállalkozóval tervet készíttetve, hozzá is fogtak az építéshez. Mivel azonban e tervkészítő jónak látta az egész templomot új ablakok, új mennyezet és új vakolattal is ellátni, a falak bontása közben régi falképekre bukkantak. Erről az evang. egyházi gondnok a miniszteriumnak jelentést tevén, a Műemlékek orsz. bizottsága e sorok íróját küldte ki a lelet megvizsgálására.

A templom, a mint alaprajza (1. ábra) és kivált falképmaradványai bizonyítják, a XIV. század vége vagy a XV. század elején épülhetett. Igénytelen falusi templom, melynek még sanctuariuma sem volt boltozva, noha keleti sarkain gyámpillérekkel van ellátva és egykori, most már lerombolt sekrestyéje falain egy alsóbb és egy kissé magasabb dongaboltozat nyomai láthatók.

Az egész épület patak-kőből épült, mégis csúcsos diadalíve, ennek egyszerű, ferde metszésű vállköve, de főkép egykori sekrestyéje, ablaka és a templom ajtainak faragott-kő profiljai, kivált pedig a sanctuariumban levő díszes ülőfülke és a szentségház mutatják, hogy e korban még a legszegényesebb építésű falusi templomunk sem nélkülözte egészen a művészi részleteket.

Eredeti állapotában van még fenn a

I. ÁBRA. A NAGY-LIBERCSEI
TEMPLOM ALAPRAJZA.

három oldallal záródó szentély és a hajó két fő fala, melyeknek csúcsíves ablakai részint berakva, részint elrontva maradtak fenn. Nagy pusztulás érhetett a templomot már a XVI. században, mert több egymás fölötti festés, valamint az égés-nyomok és megrepedezett kövek világosan ilyen pusztulásra és átalakításokra mutatnak. Csekély számú művészi részleteit, nevezetesen az eredeti ablakok egy részét a XVIII. század elején történt átalakítás, a nyugati homlokfalat, a déli kaput és a sekrestyéjének pálczadisítményű faragott-kő béléteit pedig a mostani építkezés tette tönkre, mert a Műemlékek bizottsága a templom bontásáról csak későre értesülhetett. A templomot nyugat felé egyszer már meg is toldották, most ismét ezt teszik, de csekély mértékben. Az új torony egészen kiszökik a templom új nyugati falából.

Belsejét háromszor is kifestették, a legrégibb töredékekből maradt fenn legtöbb.

Részben már feltárva találtam, részben magam hámoztattam le a legrégibb falképek több sorozatát, melyek a következők:

1. A hajó északi oldalán, a mult században épült fakarzat alatt egy koronás női alak felső része jött elő. Itt látható legjobban, hogy a templomot egykor nagy tűzvész emésztette meg, mikor a képek is sokat szenvedtek. Ugyancsak az északi hajó közepe táján

2. *A menyországot* ábrázoló csoport-kép alsó részén: lefelé törő, (de már megsemmisült) fénysugártól jobbra, balra imádkozó alakok csoportja látható. A jobboldali csoportban ép még egy királyné, egy tonzurás barát és más 4—5 férfi és nő feje; balfelől egy szakáltalan koronás alak, egy apácza, püspök, és két tonzurás barát, valamint ezek imára emelt kezei. Minthogy e falat egész hosszában a karzat belső gerendája vastag vonalban eltakarja, e fölött pedig a kép, egy mandula alsó csucsat kivéve, megsemmisült, nem tudjuk, e két csoport Krisztus-vagy szűz Máriához fohászkodott-e? Még főlebb, hol e kép folytatása volna kereshető, újabb vakolaton későbbkori nagy alakok töredékei jöttek elő. E jelenettől nyugatra

3. *Óriás alak ruharedőzete* rejtőzött a vakolat alatt; kelet felől pedig

4. *Golgotha*, Krisztus a feszületen, mellette János apóstol és Szűz Mária életnagyságban van lefestve. Ezt is a karzat gerendája jórésztben elfödí, s különben több része egészen elpusztult. Ép belőle Krisztus testének felső része, feje, karjai és lába, valamint a más két alak ruházata. Krisztus karjait csaknem vízszintesen, kinyújtott ujjakkal, lábait egymásra téve, egy szöggel szögezve festette a művész. A gömbölyded, csaknem ifjú arcot kis szakál köríti, fejét jobb vállára hajtja. A test tagjai arányosak, de a rajz durva.

A többi kép, mely az északi falon volt, megsemmisült. A déli falon csak a templom ablakainak berakása után festett ornamentális

renaissance izlésű képeket, függönyöket, virágokat stb., melyeket már 1718-ban és azóta többször bemeszeltek, s különben is semmi figyelmet sem érdemelnek.

A diadalív homlokfala igen rossz állapotban van; nemcsak tetőtől talpig terjedő repedések tátonganak rajta, hanem a felső rész már előre is hajlik. Itt látható fönnt, az előbb említett ornamentális képek fölötti mészrétegen írva: *Renovatum est 1718*, mely év bizonyosan az északi fakarzat, s tán a lebontott deszka-mennyezet készítésének évét is jelenti. A diadalív az epistola oldalán látható.

5. *Egy pieta* képből a háromnegyed profilban ülő Mária és a térdén nyugvó Krisztus teste, mely fölé Máriával szemben egy szent asszony hajlik; Mária háta mögött még egy szent férfi-alak nyomai láthatók. A kép igen halvány, színei alig vehetők ki. Krisztus haja és szakála világos-barna, Szűz Mária tunikája meggygyvörös, palástja sárga lehetett. A szent asszony köpenyének festéke fekete-por alakban válik le, de a testrészek vörösbarna szabályos körrajza állandó. A képmező alatt és fölött széles ornamentum fut végig, Mária nimbusának köröcskéi, valamint az Üdvözítőének keresztje a vakolatba vannak karczolva; a más két alak fejfénye csak festve van.

A *sanctuariumban* a képsorok a sekrestye ajtaja fölött huzódnak és pedig az alsó sorban jobb és balfelől hat-hat, háromnegyed élet-nagyságú apostol, a felsőben az angyali üdvözlés, a három keleti bölcs Jézus születése és Mária koronázása láthatók.

6. *Az első apostol* az epistola-oldalon, nyugat felől, igen rongált alak; kezében könyvet tart

7. *A második, Tamás*, mártírsága jelét: egy dorongot,

8. *A harmadik, Fülöp*, kis táblát tart, melyen egy kis álló bálványkép van festve, bal kezében pedig egy jóval nagyobb könyv.

9. *A negyedik apostol* köpenyébe burkolt jobbában kenyeret látunk.

10. *János*, a kehelylyel és

11. *Péter*, a kulccsal a sanctuarium délkeleti ferde zárófalan állanak. Péter köpenye alá rejtett jobb kezében szintén könyv látható.

Az evangeliumi oldalon, hátulról kezdve, állanak:

12. *András*, a ki itt egyenes keresztet tart. Arcza összetöredezett.

13. *Mátyás apostol* jobbja melléhez könyvet szorít, balja pedig baltát tart.

14. *Bertalan* egyik kezében kés, a másikban csattos könyv. A negyedik alak

15. *Meghatározhatatlan*, mert leeresztett jobbában szintén csak könyv látható, balja pedig elromlott.

Az északkeleti zárófalon szakálltalan férfi alakjában

16. *Ifjabb Jakab* áll, ki leeresztett jobbában szintén a könyvet, baljában vértanúsága eszközét: a posztónyíró kést tartja. Erre következik:

17. *Pál apostol*, ki jobb vállához kis kardot támaszt, baljában pedig könyvet tart.

A keleti zárófalon a csúcsíves ablak fölött állhatott Krisztus alakja, de ma csak a képmező két alsó sarka s egy balfelől lebegő angyalnak lábujja vehető még ki.

A második képsorban, a déli falon

18. *Az angyali üdvözlés* képe áll. Jobbfelől Mária térdel egy ima-számoly előtt, melyen könyv látható. Mária két keze mellén keresztbe téve; a test többi része nem vehető ki. Szemben a keskeny ablaknyílástól keletre, kiterjesztett szárnyú angyal lebeg. Kezében fölfelé szálló mondatszalg s rajta minusculákkal e felírat: *Ave Mária*. A könyvben pedig: *Fiat mihi secundum verbum tuum*. Az átelleni, északi falon:

19. *A három keleti bölcs* képén Mária a néző balja felől ül, s ölében tartja Jézuskát. Ez előtt az egyik bölcs — mint király homályos alakja — térdel; a második pedig állva, jobbával a csillagra mutat, mely őket az újszülött Mesiás elé vezeti. A csillagnak csak lefelé lövelő sugarai maradtak meg. A király fején lóher-alakú, három ágban végződő korona van. A harmadik királynak csak a tömjéntartót szorító keze és karja maradt fenn. Az edény olyan alakú, mint egy födeles kehely. Mária mögött e képen szalmafüdeles házikót is látunk, míg a többinek háttere pusztá levegőt ábrázol. Mária fején a sárga béllésű kendő színe már feketévé vált. Fájdalom, a kőműves, ki itt már előbb megkísérelte a mészréteget eltávolítani, a körvonalokat több helyt íronnal utána rajzolta, miáltal azokat összezavarta és elhomályosította.

20. *Jézus születésének* képe, melynek maradványai az északkeleti ferde falon állanak, eltér a szokásos csoportosítástól. Mária balról jobbra haránt elterülve fekszik; ágyékán a könyvet (?) tartó Jézuska ül, ki szembe néz. Előttük imádkozó angyal térdel. A kép bal felén, felhők-től elválasztva, térdelő barát alakja látszik; de ez vállán felül egészen elpusztult.

21. *Mária koronázásával* végződik e ciklus a délkeleti záró-falon. Mária itt a koronát viselő Jézusnak jobbán, hosszú párnás kereveten ül, miközben sz. Fia a koronát fejére teszi.

A kép színei erősen elhalványultak; a mennyire kivehető: Mária tunikája vörös-barna, palástja zöld lehetett, Jézusé ellenben sárga, míg palástja, mely egész testét fűdi, violaszínt mutat. A nimbusok és koronák sárga színűek, míg a vörös-barna kerevet párnája fehér, a háttér, egyszínű ibolyás-barna. Jézus haja és szakála sötét-barna. Van még egy érdekes kis kép, mely

22. *Egy donátort és nejét*, tán e képek megrendelőit ábrázolhatja. A diadalív déli pillérének belső oldalán, a szószék lépcsője fölött két kis alak: egy előkelő férfi és nő térdelő helyzetben látható a sanctuarium felé fordulva. Mindkettő feje fölött (olvashatatlan felíratú) szalag lebeg. A szakállas férfi felálló gallérú, derékra átkötött, hosszú kabátot, a nő kámszás hosszú köpenyt és a XIV. század végén divatos paróka

2. FALKÉPEK A NAGY-LIBERCSEI TEMPLOMBAN.

alakú fejkötőt visel, minőt Erzébet királyné alakján látunk az 1380-ik évből származó zárai szt. Simeon-koporsón. Több kép e templomban aligha lesz még található.

A mi e képek művészi vonásait illeti: Az apostolok ruházata mind az ismert conventionális antik redőzésű ruha. Külön körrajzot, mint a falképeknél rendszeren, itt nem találunk, hanem a mintázás szabályos árnyékolással történt. Az alakok aránya és rajza épen nem rossz, habár a mozdulat mindenütt merev, s kivált a kéztartás ügyet-

len. Az arcok kiválóan gondos kéz művei, melyeknek szépségére és méltóságára a festő súlyt helyezett. Ilyen pl. János apostol arcza, sz. Péter tipikus, csontos feje, stb.

A színek közül legjobban megmaradtak a ruha, hajzat és szakálrészleteken a vörös-barna, meggy-vörös és a hús-színek. A kék és tán zöld színek ellenben igen elhalványodtak, illetőleg fekete por-alakban válnak le.

A fejfény mindenütt sárga színű, vörös körvonalokban, félköröcskével diszítve. Bertalan és András apostoloknál a fejfény sugara be is van karczolja a vakolatba.

A képek háttere égszínű lehetett; de végkép elhalványodott. Így a talaj színe is nehezen vehető ki.

Az apostolok képsora alatt és fölött széles szalag fut végig, mely több keskeny és széles párhuzamos szalagból van összetéve; közepén pedig egy méter távolságra álló kördiszítmények közt primitív festésű guirlandok vonulnak el.

A képek összes színei már a mészréteg eltávolítása utáni második, harmadik napon sokat veszítettek élénkségükből.

Föntartásukra kevés a remény, noha egyes részletek megérdemelnék a javítást és megóvást. Legalább színes másolatban meg kellene néhányat közülök őrizni.

Gerecze Péter.

RÉGI MAGYAR ÖTVÖSMŰVEK ABAUJ-TORNA VÁRMEGYÉBEN.

Régi hazai műemlékek felkutatása tárgyában Abauj-Torna vármegye területén a folyó év nyarán folytatott kutatásaimat számbavehető siker koronázván, a régi magyar eredetű ötvösművek ez alkalommal felfedezett s még eddigelé kiadatlan példányairól a szakirodalomban az alábbiakban számolok be.

A *fonyi* ev. ref. ekklezsia tulajdonában egy köralakú ezüst úrvacsora-tányért sikerült találnom, melynek átmérője 17.5 cm. Lapjának külső kerületén, kettős vonalkör között, ponczütővel bevert apró pontokból álló szalag fut körül, mely a tányér belső részének közepe táján kiemelkedő kettős, sima borda között megismétlődik. A peremen, a bordák között fekvő körben s a tányér legbelső részének vízszintes lapján, az átmérő irányában, lapidár betűkkel bevéselt felírások láthatók, melyek a tányér keletkezésére és készítőjére vonatkozó adataikkal, a XVII. században szokásos rövidítésekkel eme szöveget tüntetik elő:

(A köralakú mezőben):

* \overline{AND} : AVRIFEX VERO GRATIS · PRAEPARA VIT ET SUO AUREO
DEAURAVIT

(A vízszintes lapon):

AN: DI: 1630

(A peremen):

* HUNC DISCUM IN HONOREM DOMINI CURARE IUSSERUNT
 $\overline{ARG}_{(ENTO)}$: P(U) \overline{RO} : CIVES · HUIUS PAGIS (S) \overline{CILCET} : \overline{GEOR} : HAT:
 \overline{PET} : \overline{PA} · \overline{STE} : KEREK · ET: \overline{MTC} : GYÜR

A tányért tehát tiszta ezüsből a község polgárai, névszerint: *Hant (?) György, Kerek Péter, Pál s István és Gyuri (?) Mihály* készítették Isten dicsőségére; a teljesen ingyenes munkát pedig *Andreas aurifex* végezte, ki ezenfelül a tányért a saját aranyával meg is aranyozta az 1630-ik esztendőben.

A tányér ma teljesen fehér színű ezüst s a dedicatióban említett aranyozásnak legcsekélyebb nyomát sem lehet rajta megtalálni, mi nyilván onnan ered, hogy az időközben megkopott aranyozást később lesúrolták róla.

Előállításá s diszítésének motivumai szembeszökően tanuskodnak arról, hogy a tányér magyarországi ötvös kezemunkája. — Hitelesítő bélyege nem lévén, a provenientia felől föltétlen bizonyossággal nem lehetünk tájékozva, mert a mester, ki magát *Andreas Aurifex* névvel illeti, a provenientia megállapításához még nem elegendő.

Valószínű azonban, hogy ez az *Andreas Aurifex* kassai ötvös volt, mit *Fony* községnek e városhoz való közel fekvése s magának a kassai ötvösczéhnek a XVII. századbeli gazdag tevékenysége elfogadhatóvá tesz.

A kassai ötvösczéhben a XVI. század végétől a XVII. század közepéig élt *András* keresztnévű ötvösök névsorát vizsgálván, azt tapasztaltam, hogy e czéhben 1587-től 1646-ig öt ilyen nevű egyénnel találkozhatunk. Az első *Horváth ötvös András* (1587), a második *Váradi Szabó ötvös András* (1596—1606), a harmadik *Váradi ötvös András* (1600—1606), a negyedik *Garai ötvös András* (1605), végre az ötödik *Gockel ötvös András* (1646—1664).

Az első négy mesternek működési éve messze esvén a fonyi tányér keletkezésének esztendejétől, kombinációba nem vehető a készítést illetőleg; *Gockel András* 1646. szeptember hó 17-én állván be mesterül a czéhbe, mint mester szintén alig tekinthető a kérdéses tárgy készítője gyanánt, de igen is valószínű, hogy azt még mint *legény* készítette. Föltevésemhez az alapot főképen az a körülmény szolgáltatta, hogy *Gockel András* egy 1659. évi pörben 56 évesnek lenni mondatik, így tehát mesterré létele idejében 43, a tányér készítésének esztendejében

pedig 27 éves, tehát elég érett s tanult volt arra, hogy egy ilyen művet létrehozzon.

A fonyi ev. ref. templom második ötvösművét egy talpas ezüst pohár képezi, fölfelé szélesedő hengeralakú testtel s kihajló peremű szájjal. Kerek talpát áttört mívű liliompárta övezi, melyből három négyszögű láb nyúlik ki. Minden egyes lábon guggoló emberfejú, állatatestű szörnyalak ül, mellső lábát szájához emelvén s ebben apró kerek gyűrűt tartván. A pohár középső részén alul-felül a talpéhoz hasonló, áttört liliompártával beszegett friez ül, mely középső mezejében áttört, domború lombdiszítéssel volt egykor borítva, ez a diszítés azonban ma már hiányzik a pohárról. A perem széle többszörösen profilozott s alsó részén ugyancsak liliomlevelű, áttört pártával van ékesítve. Ez alatt foglal helyet két, a pohár keletkezésénél mindenesetre későbbi keletkezésű bevésett **K** = **B** betű, melyek nyilván a pohár egykori tulajdonosának nevét rejtik magukban.

A pohár teste, feneke tájékán, oldalt időközben kilyukadván, azt egy ezüstpléhvel fedték be. Az edénykének, trébelt testét kivéve, minden diszítése öntve s czizelálva van; a kupa fehér ezüst, a cifraságok pedig megaranyozták.

Méretei: alapja átmérője: 5·5 cm., szája átmérője: 10 cm., magassága: 12·5 cm.

A pohár egész szerkezetében s diszítéseinek kivitelében csaknem teljes hasonmása a *vízolyi* ev. ref. ekklézsia tulajdonában lévő ama úrasztala-pohárnak, melyet az Arch. Értesítő 1897. évfolyamában közöltem, azzal a különbséggel mégis, hogy ez utóbbinak lábai s alsó liliompártája hiányzik, ellenben meg van rajta a test középső részét diszítő lombos friez, mely viszont a fonyiról hiányzik. Keletkezésének idejét a XV. század végére, vagy a XVI. legelejére kell tennünk, az ekklézsia tulajdonában azonban, ennek leltára szerint, 1806. augusztus 14-ike óta van, a hová az «Méltóságos Vas Klára» ajándékából került.

A poháron sem czéhbélyeg, sem mesterjegy nem lévén, provenienciájára s készítő mesterére nézve véleményt nem nyilváníthatunk. Tekintve azonban, hogy ilyfajta pohárral hazai ötvösműveink sorában elég sűrűn találkozunk, azt magyar készítménynek kell tekintenünk.

A *korláthi* ev. ref. ekklézsia birtokában három olyan régi ötvösművet találtam, a melyek a hazai ötvösség multjának története szempontjából szintén érdekesek.

Az első példány egy 1·5 cm. átmérővel bíró aranyozott kerek patenát képez, peremén két bevésett címerrel. A lombkoszorúban (heraldikailag) jobbról álló címer barokk-paizsban egy ijjat tartó s felső részén nyíllal átlőtt kart ábrázol. Az ijj felső végét a címer tulajdonosára vonatkozó **B B** betűk oldalozzák.

A balról álló barokk címerpaizs alakját álló, kezeit kiterjesztő, magyaros ábrázatú s ruhájú férfi képezi, baloldalán, szíve tájékán, zászlós kopja által jobb felé, ferde irányban átverve. Feje fölé **B S** betűk vannak bevésve, melyek itt is a címer-tulajdonos nevét rejtik. A paizsok alatt az **1628**-ik évszám látható, mi a patena készítésére s a címerek bevésésének idejére vonatkozik.

A mi a máskülönben egyszerű patenát műtörténeti szempontból érdekessé teszi, az a fenekébe ütött két bélyeg, melyek közül az első a kassai ötvösczéh hitelesítő jele: az *Anjou-liliom*, a másik az **M** és **E** betűkből összeállított mesterjegy, mely *Kolozsvári Egri Mátyás* kassai ötvösmesternek jeléül szolgál:

Nevezett mester 1609-től 1637-ig működött Kassán. Kettős előnevéből következtetve, elődjei Egerből szakadtak Kolozsvárra, a hol ötvösünk született s a honnét bujdosásában Kassára, Becskereki Ferencz mester műhelyébe került. Itt készítette el a mesterremeket s 1609-ben elnyervén a polgárjogot, csakhamar egyike lett az ötvösczéhben s a város municipális életében egyaránt szerepet játszó ötvösöknek. Mint első czéhmester 1625., 1630—31., 1634 és 1635-ben működött; városi szenior 1618—23. és 1632—37-ig volt, a szenátori tisztséget pedig 1624-ben viselte. Ezenkívül volt építő-tiszt és fertályos úr (1624), decimátor, adótiszt és fidejussor.* Működése alatt összesen kilencz tanuló szegődttetett magához, kik közül — a czéhregesztrum tanúsága szerint — kettőt legényekké is felszabadított.

1636-ban egy peres aktán szereplő pecsétjében csaknem teljesen ugyanazt a monogrammos bélyegzőt használja, a melylyel a patenán találkozunk. Az eltérés a két bélyegző között csupán csak az, hogy az akta pecsétjén az **M** és **E** betűkből megszerkesztett monogramm fölött még egy **E** betű van alkalmazva oly módon, hogy ez az **M** betű középső részéből egy függőleges vonalon nyugszik. Az így összekombinált betűknek értelme nem lehet más, mint: *Mathias Egri Eötves*. Világos, hogy az ötvösművek jeizésére szolgáló bélyegzőből ez a harmadik betű a bélyegző apró méretei miatt maradt ki.

A patena két címerének blasonálását hiába keresem szakirodalmunkban; nem ismeri a «*Siebmacher*»-féle címeres könyv, nem találom nyomát *Csoma József* «*Abauj-Torna vármegye nemes családjai*» című munkájában sem, így tehát egyelőre el kell állnom attól, hogy a patena készítettőjének névszerinti meghatározására vállalkozzam. — A műtörténeti szempontból fontos siker azonban e nélkül is konstatálható, mert e patenán tudtam legelőször megállapítani *Egri ötvös Mihály*

* *Mihalik József*: Kassa város ötvösségének története. Arch. Közlemények, XXI. köt. 201. számú mester. — Kiadja a magy. tud. Akadémia. 1899.

kassai ötvösmester bélyegét, melyet ez alkalommal lehetek szerencsés a szakirodalomba bevezetni.

Az egyszerű, síma patena technikájáról nincs mit szólnom, de meg kell dicsérnem a címerek vésésének kifogástalan kivitelét, mely *Egri Mátyást* jelesebb tehetségű ötvösnek kvalifikálja*

A korláthi református ekklézsia második érdekes ötvösműve egy aranyozott ezüstkehely a XV. századból. Ennek talpa 6 kerek karélyból van megszerkesztve; talpának pereme olyan áttört függőleges oszlop-kákból álló rácsművel van díszítve, melynek felső harmadában az egyes függőleges pálczákat keskeny vízszintes léczek fűzik egymáshoz. Minden egyes karély középtengelye irányában, a gyűrű felé haladva, gyöngén domborodó borda húzódik, miáltal a hatos karélyok különben síma mezői 12 osztatú mezőkké válnak.

A nodus lapított ellipszoid, melyből hat négyszögletű rotulus nyúlik ki, mindegyik egy-egy rhombusalakú mezőben végződven. A nodus alatt és fölött egy-egy szerényen profilozott hatoldalú gyűrű ül. Úgy a rotulusok, mint pedig a gyűrűk mezői fekete színű champlevé zománcz-alapon a fémalapnak meghagyott részeiben goth minusculás betűket képeznek, még pedig a felső gyűrűn s a rotulusokon e hatot:

g o f h u f

az alsó gyűrűn pedig e hatot:

a u x n o f

mely betük mai értelme mai helyesírással: *Gott hilf aus Noth!*

A nodusnak a rotulusok között fekvő czikkelyein alul s felül két oldalra hajló lombozat fölött egymást ferdén keresztező pálczákból álló, bevéssett rajz van előtűntetve összesen hat példányban, a melyek egymással teljesen megegyezők.

A kehely, a láb peremét, a gyűrűket s a nodust kivéve, egész terjedelmében trébelés útján van előállítva s különösen a harangalakú cuppán a trébelő kalapács ütésnyomait világosan lehet észlelni.

Nincs okunk kétségbe vonni, hogy a különben egyszerű kehely nem magyarországi származású. A gyűrűknek s rotulusoknak a szokásos schématiszus *ihesus maria* feliratoktól való eltérése s a német szavaknak alkalmazása bizonyos pontig tájékoztató adalékot szolgáltat a keletkezés helyére nézve, a mi vagy az erdélyi szászföld,** vagy még

* Megjegyzem, hogy Egri Mátyáson kívül a XVII. században még két más, azonos betűkkel kezdődő nevű ötvösmester, Eötvös Mihály és Eperjesi Paizsos Mihály, élt Kassán. Az első 1601-től 1618-ig, az utóbbi pedig 1648-tól 1668-ig működven, a kérdéses patenát ezek nem készíthették. M. J.

** A zágoni ev. ref. ekklézsia tulajdonában ismerünk egy XV. századi sodronyzománczos kehelyt, melynek gyűrűin **MARIAH IWAVSN** (Maria hilf aus Noth!) felírás olvasható. A kehely bizonyára erdélyi származású, Arch. Ért. 1892. XII. M. J.

inkább Felső-Magyarország, ebben pedig Kassa, a hol az ötvöscséh a XV. század egész tartamán át még tiszta német elemekből áll s 1476-ban készült szép ezüst pecsétlőjét is német köríráttal látja el.

Méretek: alap: 12.4 cm., a cuppa átmérője: 10 cm., magasság: 21 cm.

A harmadik tárgy: egy 8 cm. alap-, 9 cm. szájnyílással s 20 cm. magassággal bíró aranyozott ezüst talpas pohár, melynek sima cuppája tölcészerűleg szélesedik felfelé, pereme alatt pedig e lapidás betűkkel bevéssett felíratot viseli:

NEMZETES · BARCZAY · BORBALA · ATTA · AZ KORLATI · HELVETICA
ECLESIANAK ANNO 1682

A pohár nyele díszedény formára domborodó, többszörösen profilozott tagot képez, mely apró ellipszisekkel, láncszemek módjára egymáshoz kapcsolt köralakú cartoucheokban kisebb kettős ellipsziseket tartalmazó en relief dolgozott friezzel van ékesítve. Ez alatt keskenyebb korong, ez alatt végre a féldomborúan emelkedő köralakú talp következik, melynek felső mezejét csipkésen haladó indán ülő domborműves palmetta-levelek ékesítik.

A cuppa trébelt, a többi rész öntve s czizelálva van.

A perembe vésett felírat tanúsága szerint a poharat Bárczay Borbála úrasszony ajándékozta 1682-ben az ekklézsiának. Ha a pohár díszítő motívumait szorgosan szemügyre vesszük, feltűnhetik, hogy a pohár készítésének ideje s az adományozás nem lehet egy keletű. A mű egész karakterével a XVI. század végére utal s talpának díszítő motívumaiban nagyon emlékeztet a *vilmányi* ev. ref. ekklézia tulajdonában lévő nyeles pohárra, melynek mestere gyanánt a kassai *Hans Parth* ötvöst mutattam ki,* azzal a hozzátevással, hogy a poharat Parth János a XVI. század hatvanas-nyolczvanas éveiben készítette.

A motívumok eme rokonsága alapján konstátálom, hogy a szép pohár szintén XVI. századi ötvösmű s eredetileg bizonyára a Bárczay-család házi kincstárához tartozott, a míg azt végre 1682-ben Bárczay Borbála a nevezett ekklézsiának ajándékozta.

Itt jegyzem meg, hogy a korláthi ekklézsián úgy vélekednek, hogy az első helyen bemutatott patena ezen pohárhoz tartozik. Igaz ugyan, hogy a patenának bemélyített középső része tökéletesen beleillik a pohár szájnyílásába, de a két tárgy még sem lehet együvé való, mert a patenán látható címerek közül egyik sem képezi a Bárczay-családot, a pohár pedig Bárczay Borbála donációja. E mellett szólnak a pohár felíratának durva művezetű betűi is, mely sem Egri Eötvös

* Egy kassai serleg a XVI. századból. Magyar Iparművészet. Budapest. I. kötet.

Mátyásnak, sem a pohár ügyes kezű mesterének munkája nem lehet. Az együvé tartozást végre megczáfolja a két műtárgyon látható két különböző évszám, melyek között 54 esztendő időköz fekszik.

Hogy a jelen cikkemben leírt érdekes ötvösműveket a hely szí-
nén tanulmányozhattam s azokat a jelen alkalommal a szakirodalomba
bevezethettem, közvetlenül *Bodnár Endre* fonyi és *Ujj János* korláthi
ev. ref. lelkész uraknak köszönhetem, a kik azokat a legszivesebb kész-
séggel bocsátották a rendelkezésemre. Kötelességemnek ismerem a két
úrnak e helyütt is hálás köszönetem adóját nyilvánosan leróni.

Mihalik József.

TANULMÁNYOK A MAGYARORSZÁGI BRONZKOR CHRONOLOGIJÁRÓL.

(Második, befejező közlemény.) *

A magyarhoni bronzkor III. szakának időtartamát megközelítőleg
már évszámokkal is meghatározhatjuk. Ha az újabb mykenaei korszakra
vonatkozó chronológiához tartjuk magunkat, úgy ezt a korszakot talán
az 1500—1150. évek közé eső időre tehetjük. Ennek a korszaknak a
súlypontja inkább a Kr. e. XV. és XIV. századba esik, míg az 1300.—1150.
évek közé eső idő már a fejlődésnek újabb fokához tartozik és átmenet-
et képez a IV. korszakhoz. Ha a megfelelő módon visszafelé megyünk,
úgy a II. korszak elejét kerek számban a Kr. e. 1800. év tájékára tehet-
jük. A bronzkornak nyilván még a III. ezredévbe eső kezdetét nem
lehet pontosabban meghatározni, épen oly kevésbé a réz föllépését az
újabb kőkorban, csak az világos, hogy ezek az időpontok igen messze
visszamennek.

A magyar bronzkornak következő, IV. fejlődési foka, a mely, mint
már említettük, legkésőbb a Kr. e. XII. évszázadban kezdődik és a IX.-
ben végződik, a régibb korszakokkal szemben rendkívül gazdag fejlő-
dést tüntet föl. A leleteknek nagy száma, a tárgyaknak roppant tö-
mege lép föl. A meglevő anyag pontosabb vizsgálata közben eme kor-
szak keretén belül ismét régibb és újabb formákat különböztethetünk
meg, sőt némi pontossággal három különböző phasisról beszélhetünk.
Mind a három phasist úgynevezett ó-itáliai eredetű behozatali árúk jel-
lemzik, a két régiebbet azonkívül olyan formák és díszítmények, a mi-
lyeneket a svájczai czölöpépítményekből és a Rajna vidékéről isme-
rünk, valamint talán belföldi típusok, a melyek részben idegen min-

* Az első közleményt lásd Arch. Ért. 1899. 3. füzet.

tákhöz ragaszkodnak és díszítményeikben rokonságot árulnak el az északnémet-skandináv bronzkor IV. korszakával is. De minthogy a bronz-tárgyak nagy részét kétségkívül gyárilag állították elő és csak a kereskedés útján terjesztették egy nagy területen, — teljesen azonos bronz-tárgyaknak egymástól igen távol eső pontokon való föllépését másképpen nem lehet megmagyarázni, — majdnem lehetetlen az egyes típusokra nézve megállapítani, vajjon behozatali árúk-e, vagy belföldiek-e, illetőleg, hogy hol kell gyártási központjukat keresnünk. Épen úgy áll ez Magyarországra, mint az Alpok területére, Dél- és Közép-Németországra nézve, míg a keleti tenger országaiban a viszonyok nem ily bonyolódottak. Minthogy eme kérdésekről mindeddig nincsenek előmunkálatok — első sorban minden egyes típus leleteinek a statisztikájára volna szükség — nem magyarázhatjuk meg, hogy például számos idegen tárgy, illetőleg egy bizonyos gyártási központból származó árúk, a melyek Közép- és Észak-Európában messze elterjedtek, Magyarországon aránylag gyakran föllépnek, míg mások, a melyek a szomszédos országokban sűrűn előfordulnak, itt teljesen hiányzanak, még pedig olyképen, hogy eme tárgyaknak az egyes országok leleteiben való előfordulása és hiányzása semmi összefüggéshez, rendszerhez nincs kötve. Az itt fölmerülő nehézségeket csak az ítélni meg, a ki megkísérelte, hogy eme tárgyba mélyebben belehatoljon, csak ahhoz az eredményhez jutott el bizonyára, hogy a bronzkor kérdése fölött folytatott, ma már jóformán befejezett küzdelemben barát és ellenség gyakran vajmi felületesen jártak el és jelentéktelen dolgok kedvéért a fontosabb kérdéseket egészen figyelmen kívül hagyták. A részletesen kidolgozott, helyes chronologia ez esetben is minden további tanulmány alapjául szolgál.

Vizsgáljuk immár a magyarhoni bronzkor IV. korszakának első phasisát. A részletesb tagozást első sorban a fibulák és vésők különböző formái alapján ejthetjük meg, noha az a körülmény, a melyre már előbb reámutattunk, hogy t. i. különösen nagyobb gyűjtelőes leletek különböző korú tárgyakat foglalhatnak magukban, a leleteknek chronologiai szempontból való tanulmányozását nagyon megnehezíti. Ez oknál fogva ebben a korszakban néhány nagy leletet egészen ki kellett hagynunk, míg némely más leletben, a melyeket mégis tekintetbe vettünk, számos, időbelileg egymáshoz közel álló típus mellett, régiebbek is jelentkeznek, olyanok, a melyek az egyes leletek összehasonlításánál könnyen felismerhetők. A IV. korszak kezdetéről való legjellemzőbb leletek a hajdú-böszörményi (Hajdú m.), podheringi és egereskei (Bereg m.), komjáthnai (Liptó m.), zsujtai (Abaúj m.), miskolczi (Borsod m.), madácskai (Nógrád m.), nagy-démi (Veszprém m.), kéri (Somogy m.), rinya-szentkirályi (Somogy m.), borsóki (Baranya m.), kasza-

pusztai (Bihar m.) és oroszmezei (Szolnok-Doboka m.) leletek, a melyekhez még sok kisebb, kevésbé fontos csatlakozik. Az ó-itáliai kör, az ú. n. legrégibb Villanova művelődés behozatali áruí közül* említendő: vödrök oldalsó fogantyúkkal (I. tábla 1. ábra), csészék vagy medenczék üstdobalakban kettős mozgatható fülekkel (keresztalakú kapcsokkal I. 2.), füles csészék trébelt dudorokkal (I. 3, 4.); fegyverek, é. p. kúpalakú sisakok (I. 5.) és egy lábszárvédő (?) (I. 6.) az utóbbi gazdag díszítéssel, továbbá egy kis dísztárgy a tipikus madár-ábrázolással (I. 7.) Más darabokra nézve, a melyek ugyan Európában is nagyon elterjedtek, ú. m. lószerszámok és egyes lószerszámdarabok, néhány zabladarab és díszítődudor, kétséges a gyártási központ, nemkülönben a leletekben elég gyakran előforduló, nagy, trébelt dudorokkal ellátott övbádogra (I. 8.) nézve.

Ennek az időnek a kardjai Magyarországon nagyon változatosak, ugyan kevésbé a penge, mint inkább a markolatok alakításában. Csak a legjelentősebb típusokat soroljuk föl. Kétségkívül délnyugatról és nyugatról (Olaszországból? a Rhône vidékéről?) való behozatali darabok egy Ronzano- és egy antennes-kard, az előbbi a komjáthnai leletből (II. 1. az ország északi részéből), az utóbbi egy még közzé nem tett leletből, Szász-Budáról, Segesvár mellett, Erdélyben (a nagy-szebeni múzeumban), egyéb, Magyarországon gyakoribb tömör markolatú kardokkal együtt. Mind a két forma Európában tetemesen, helyenkint igen intenzív módon elterjedt, helyenkint gyakran utánozták őket, a mire számos példát ismerünk, míg Magyarországon nagyon ritkán fordulnak elő. A tömör markolatú kardoknak vagy korong alakú, vagy csésze alakú gombjok van, néha igen nagy átmérővel; a markolat rendszerint igen gazdag díszítésű (II. 2., 3., 4., 5.). A mellett találunk kardokat gömbölyű, de igen vékony markolattal, — nyilván a tömör markolatú kardok utánzatai. Ezek a típusok, úgy látszik, inkább a Kelethez tartoznak és elterjedésöknek Magyarország a középpontja, mindazonáltal korongos markolatú kardokat a Duna felső folyásának a vidékén és Németország északi részében, csészés markolatúakat pedig Felső-Olaszországban és Németország északi részében is találunk. Sok példánynak a díszítése látszólag erős függési viszonyban áll azzal a díszítési móddal, a melylyel a svájci czölöpépítmények bronztárgyain találkozunk, mások ismét inkább különféle skandináviai motívumokra emlékeztetnek, végre néhány példányon olyan motívumokat is kimutathatunk, a melyek a Nyugattól és az Északtól függetlenül keletkeztek. Emez egész ornamentikára nézve Sam Wide és utána Hoernes a mykenæi művészet motívumaitól

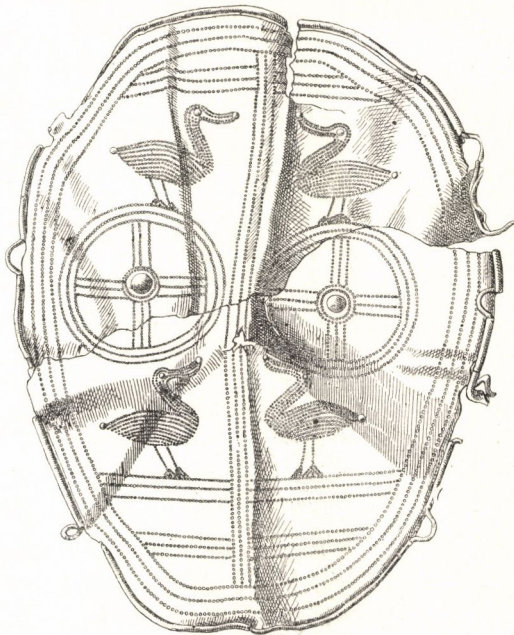
* Minthogy a Kr. e. XI. X. és IX. századból nincsenek görögországi régiségeink, nem dönthetjük el, van-e része Görögországnak ezekben az ú. n. ó-itáliai ércmunkákban.

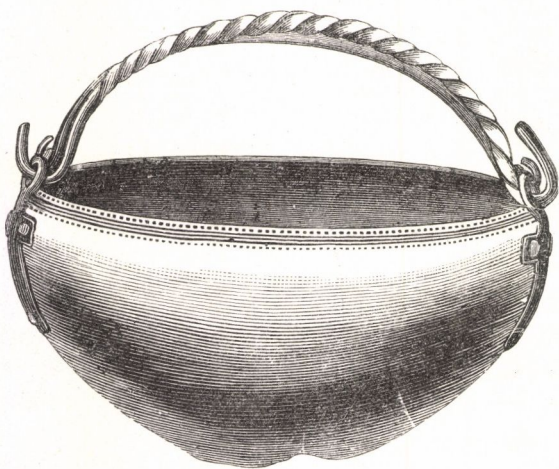
I.

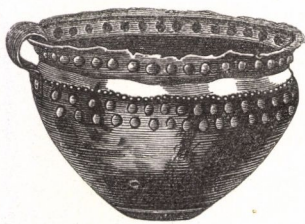
4.

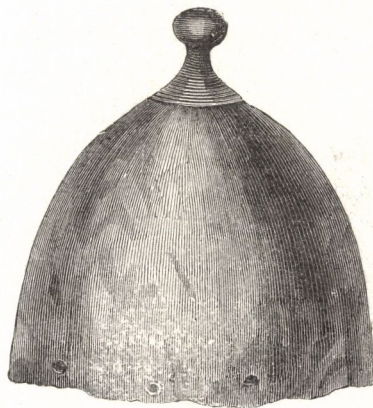
6.

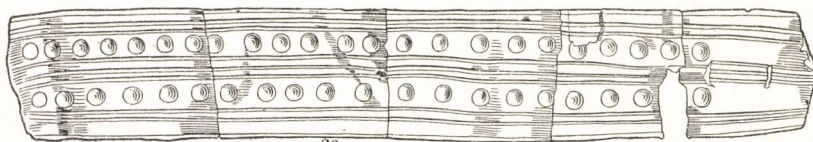
2.

7.

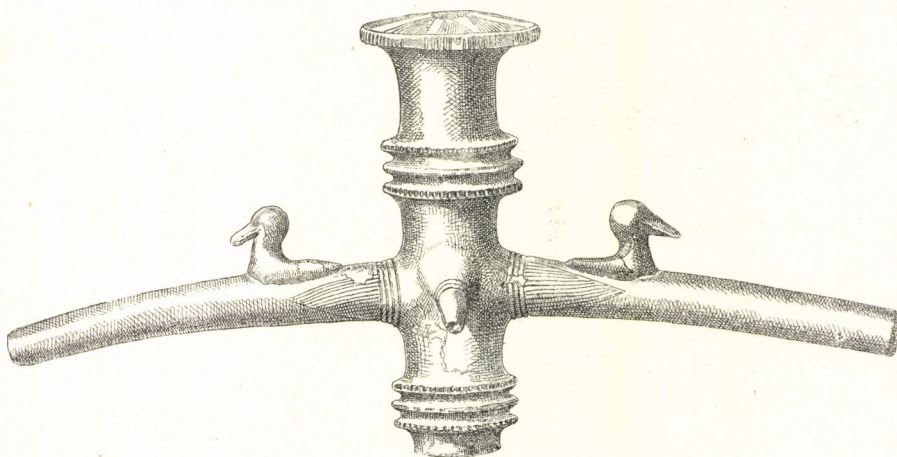
5.

8.

I. TÁBLA.

való függést tételezett föl, a mykenæi diszítési stilusnak mintegy folytatását, a hogy azt a Hallstatt-kör jelentékenyen fiatalabb régiségeire vonatkozólag is gyanították. A Délnek befolyását Északra nem lehet tagadni, de hogy miért uralkodtak volna a mykenæi befolyások épen Északon épen abban az időben, mikor Délen a mykenæi művelődés virágzási ideje már elmúlt, mikor Észak összeköttetései a mykenæi csoporttal, a hogy azok például a bronzfegyverek formáiban nyilatkoznak, már megszűntek, azt alig magyarázhatjuk meg kielégítő módon. Azonkívül ennek az időszaknak a diszítési módja nem magyar helyi jelenség, hanem, bár mindenféle helyi különbségekkel, Közép- és Észak-

I. ÁBRA.

Európa egyéb területein is előfordul. A körülmények ez esetben sokkal bonyolódottabbak, semhogy fölületes megjegyzésekkel meg lehessen azokat világitani. Csak a régiségek beható tanulmányozása, még pedig nem egy kis terület, hanem az egész Európa anyagának a földolgozása vezethet célhoz.

A karimás markolatnyúlványnyal ellátott kardok nem kevésbé terjedtek el, mint a IV. korszak eddig tárgyalt kardtypusai. Először is olyanokkal találkozunk, a melyek markolatnyúlványának a keskeny része egyenes vonalú, míg a markolat szélesbedése vagy egyenes vagy hajlott (II. 6., 7.). Ezt a formát a már a régibb időkben föllépő, karimás markolatnyúlványnyal ellátott kardok tovafejlődésének tekinthetjük. Ezen korszak egyéb kardtypusaihoz hasonlóan, eme kardok pengéi is erősen szélesednek a csúcs felé. A markolatnyúlványnyal ellátott kardok más csoportjában a markolat rajzolata megközelítőleg hullámvonalra emlékeztet; a németországi leletek tanúsága szerint ez a typus különösen megközelíti a kevésbé fiatalabb bronz-hallstattkardokat, megelőző foka

II. TÁBLA.

ennek a formának, a mely a Hallstatt-korban minden egyéb typust kiszorít. Egy ilyen, a hajdú-böszörményi nagy kincseletből származó kard* olyan mustrával van ékítve, a mely a svájci czölöpépítményekben is előfordul,** de sem itt, sem Magyarországon nem áll igazi rokonságban az egykorú bronztárgyak egyéb diszítményeivel, hanem inkább azokra a motivumokra emlékeztet, a melyek e korszak északnémet-skandináviai (nyugati balti) és keleti-balti (hátsó-pomerániai, nyugati-poroszországi, stb.) csoportjaiban otthonosak, illetőleg déli mintáknak nyugati- és keleti-balti módosulásait képviseli.

Török majdnem teljesen hiányzanak ebben a korszakban; a gyűjtékes leletekben néhányszor előfordulnak kétélű törpengék, a melyek felső végükön szögecselési lyukakkal vannak ellátva, vagy ilyen pengék töredékei, de egyelőre nincs eldöntve, hogy ezek a példányok tényleg ebbe a korszakba tartoznak-e, vagy pedig talán csak mint régibb, véletlenül meglett darabok kerültek a bronzöntő készletébe. Olyan fegyverek, a melyek formája már a bronzkor II. korszakában is megvolt, ismét föllépnek, persze más diszítményekkel és a formák gazdagabb kifejlésével. Először is a kétkarú fegyverek ezek; egy kiváló példány karjait az ismeretes Hallstatt-madárkák diszítik (1. ábra). A korongos fejszék rendszerint csínosabbak a régieknél, bár ugyanolyan arányaik vannak, mint amazoknak. Némelyeknek a korongja még lapos vagy megközelítőleg lapos; épen e formánál olyan diszítési mód lép föl, a mely e korszak magyar leleteinek talán legfőbb érdekességét teszi. Egyéb hasonló fejszék korongjainak közepén hosszú, töviszerű tag emelkedik ki, másokon a tövis körül dudorok láthatók, szögfejek utánzatai (II. 9.). Eme fegyverek régibb példányaival szemben a IV. korszak fejszéinek éle gyakran igen széles.*** Ebbe a korszakba azok a fejszeformák is tartoznak, a melyeken a köpű hátulsó fala hosszan lenyúlik, hogy a bronzfejszét annál szilárdabban lehessen a fanyélre erősíteni; néhány ilyen darab is gazdag diszítésű. A lándzsacsúcsok lapjai egyszerűek, köpűi hosszúk és e korszak számos diszítési rendszerének egyikével vannak ékítve (III. 9.), a köpűnek olykor a csúcstól a lap alsó végéig futó, erősen kiemelkedő borda képezi folytatását. A sarlók a leggyakoribb típusokhoz tartoznak, de a III. korszak példányaival szemben alig van figyelemreméltó sajátosságuk; a IV. korszakban föltűnő jelenség csupán a nyélbevaló darab elgörbítése. (Bronzkor, XV. 4. 5.). A vésők közül szárnyas vésőkkel találkozunk, a melyek szárnyai a felső befejezéshez közel

* Hampel, Bronzkor XC. 2.; hasonló a XC. 4. kardon.

** Keller, III. Pfahlbautenbericht, 1860. V. tábla 22.; Altherthümer unserer heidnischen Vorzeit II. VIII. 2, 10.

*** Például a domahidai leletből (Bronzkor CXXIII—IV.), vagy Bronzkor LXXXII—IV. diszített példányokon.

vannak elhelyezve (III. 7., 8.), azonkívül tokos vésőkkel (III. 1—6., 10—12.). Ez utóbbiak hosszúra nyúltak, ha hosszúságuk a szélességhez arányítva nem is akkora, mint a III. korszak példányainál, széleik megközelítőleg párhuzamosak, csak az él közelében hajlanak szét; diszítványeik öntött, egymásba rakott szögben végződő bordák. Átmetszetök, a mely különben mindig ovális vagy kerek, néhány esetben négyszögletű is lehet. A fül többnyire a kis vésőkről hiányzik; néhány ilyen darab megfelel azoknak, a melyek a kazmiersi (Posen) gazdag fölszerelésű hamvas sírmezőből, a mely a magyar bronzkor egész IV. korszakára kiterjed, kerültek elő.

Az ékszerek között szintén sokat találunk, a melyek más országokban is előfordulnak. Az övlemezek hosszú, elég széles szalagokból állanak és vagy hegyes szögben végződnek, a mely sodronytekercset vagy kampót hord a hegyén, vagy pedig derékszögben vannak elvágva. A karpereczek rovátkos díszítésűek (III. 13.), a nyakpereczek vékonyak, szintén rovátkos díszszel, fölhajtott végekkel. Csüngődísz a leletekben nincs gazdagon képviselve, de egyéb országok leletei jobban tájékoznak felőle, úgy, hogy abban a helyzetben vagyunk, hogy az egyes, Magyarországon talált ilyenmű darabokat is időrendileg meghatározhatjuk. Csörgőlemezek, a milyenek a czölöpépítményekből és Franciaországból kerültek elő, gyűrűdíz («gyűrűpénz» III. 18.), lyukas gyűrűk, madarak mellképeivel díszített gyűrűk, övdíszek áttört, holdsarló alakú, hosszú csőre erősített csüngődíszszel* — mindez található Magyarországon. A magyarországi bronzkor IV. korszakának régibb phasisából való fibulákra nézve a nagyobb gyűjteléses leletek nem tájékoztatnak, azért néhány, már hosszú idő előtt közzétett, majdnem teljesen feledésbe merült leletre kellett visszamennünk, a melyek e korbéli fibulák formáinak kitűnő példáit szolgáltatják. Madácskán (Nógrád m.) egy trébelt dudorokkal díszített ó-itáliai bronzbádóg-csészével együtt találtak egy «magyar típusú» egytagú fibulát nagy spirális befejezéssel, a melyhez apró tekercsek járulnak (III. 14.). Miskolczon egy csészés gombbal ellátott kard társaságában találtak egy hasonló fibulát (III. 15.), csakhogy «lantszerű» alakítással, vagyis a kengyel és a tulajdonképeni tű közé még egyszer egy hosszú tekercs van belétoldva; typologia szempontjából ez a darab alighanem régibb a madácskainál. Magyarországból több ilyen fibula ismeretes, de többnyire nem fordultak elő olyan jellemző típusok társaságában, mint ebben a két leletben. Úgy látszik, Magyarország északnyugoti részében valamivel gyakrabban lépnek föl, ha egészben véve elég ritkák is és érde-

* Például a gyulai leletben a kolozsvári múzeumban (kiadatlan), a mely pompásan díszített övlemez tartalmaz ilyen reáerősített csüngődíszszel (egészen hasonlókat ismerünk az egykorú stillfriedi urnatemetőből, a March mellett, Alsó-Ausztriában, v. ö. Much, Praehist. Atlas XXXVIII. 11.).

metlenül nyerték a «magyar fibula» elnevezést, hiszen Stájerországban, Alsó-Ausztriában, Morvaországban, Sziléziában és Posenban is ismertek, sőt aránylag gyakoribbak, mint Magyarországon. Még csak azt jegyezzük meg, hogy ezek a fibulák Magyarországon kívül vasból is készültek és a vaskor kezdetét jelzik. Időrend dolgában ezeknek a fibuláknak a Rajna vidékén (és egy alsó-ausztriai sírmezőben) közepes nagyságu, kéttagú, ovális kengyellemmel ellátott fibulák felelnek meg, Közép-Németország némely részeiben (Sziléziában, Szászországban, Brandenburgban, stb.) pedig kéttagú óriási fibulák sodronykengyelvel és nagy ovalis kengyellemmel és a keleti balti területen szintén kéttagú fibulák dülényalakú kengyellemmel; a korongalakú kengyelek mindig jellemző díszszel vannak ellátva, hasonlóképen mint sok tárgy a svájci czölöpépítményekből, mint a keleti balti tárgyak, stb.*

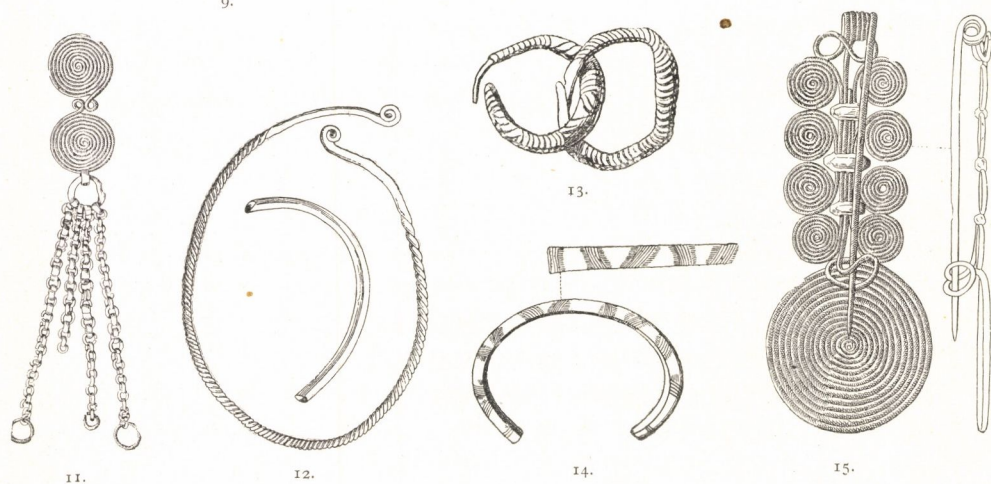
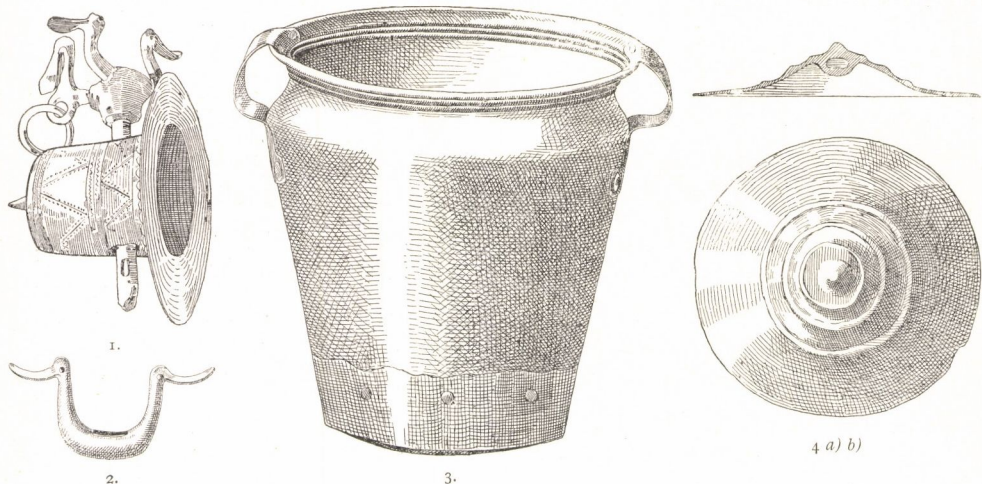
Némely magyar gyűjtelékes leletek hasonló tartalommal valamivel újabb időből valók; általában ugyanaz a jellegök, mint a IV. korszak elejéről származó leleteké, de egyes részletek arra vallanak, hogy a bronzkor IV. korszakának második, valamivel ifjabb fejlődési fokával van dolgunk. Ilyen leletek a komjáthi (Liptó m.), gyermelyi (Komárom m.), veleimi (Vas m.) kis-apáti (Zala m.), kurdi és bonyhádvidéki (Tolna m.), tiszaszentimrei (Jász-Nagykún-Szolnok m.), kenderesi (Héves m.), kemecsei (Szabolcs m.) és bardóczi (Udvarhely m.) leletek. A Villanova központból származó behozatali darabokból megemlítnünk egy bronzbádóg vödröt két oldalsó, függélyesen alkalmazott, széles bádógból készült füllel (IV. 3.), egy bronzbádóg medenczét két mozgatható fogantyúval és keresztalakú kapcsokkal (IV. 5., 8.), továbbá szekérrészeket (tengelytokok IV. 1., 2.) és lószerszámrészleteket (diszító korongok IV. 4., 7.). A kardok között kevés fontos darabot találunk, új formák nem lépnek föl; úgy a tömör markolatú (inkább korongalakú gombbal), mint a karimás markolatnyúlvánnyal ellátott formákra vannak példák. A lándzsacsúcsok (V. 15., 16., 19.) a korábbiakhoz hasonlóak, csak főformájok változott meg egy kissé, a mennyiben a legnagyobb szélesség kissé alább esik, mint amazoknál. A kések (V. 20., 21.) között olyan formák akadnak, a melyeneket Olaszországból a svájci czölöpépítményekből, a Rajna vidékéről és az északnémet-skandináv csoportból is ismerünk. Megvannak a különböző formájú sarlók is (V. 22.), de minden nevezetesb sajáttság nélkül; csak az apró, keskeny sarlókések tekinthetők újaknak, — hasonlókat ismerünk sok oderamelléki gyűjtelékes leletből. Szárnyas vésők nem kevésbé ritkák, mint azelőtt, néhány különös alakú példánynak erős kihajlású, igen széles éle van (V. 25.). Különösen a tokos vésők

* A szent-erzsébeti (Nagy-Szeben mellett) leletben van egy bronzpléhből készült szalag, a mely talán egy megfelelő «kéttagú» fibulának volt a kengyele; ez bizonyítaná a kéttagú fibulatypus előfordulását Magyarország délkeleti részében.

között (V. 1—14.) találkozunk új típusokkal. Soknak erősen kiszélesített éle van; egy esetben (V. 26.) az él épen annyira kinyúlik, mint az imént említett szárnyas vésőknél, másutt a nyílásnak a füllel szemközt levő része hosszan ki van nyújtva, ismét más példányok, a melyeknek oldalsó szélei csak kevésbé hajlanak szét, lapos keresztmetszetűek és öntött bordákból álló gazdag díszítést viselnek magukon. Ez utóbbiakhoz hasonló darabok gyakrabban előfordulnak Észak- és Közép-Németországban (Szászország, Szilézia, stb.). A mellett Magyarországon olyan típusokat is találunk, a melyek alig különböznek a régiebbektől. Egy leletben ilyen vésőkkel együtt még egy köpűvel ellátott keskeny véső is előfordult (V. 18.).

A IV. korszak eme szakaszának ékszerei között a legfontosabbak a fibulák. A «magyar típusú», egy sodronyból készített egytagú fibulák eltűntek; külön sodronytekercsű taggal ellátott egytagú fibulák lépnek helyökbe. A régibb példányoknál a többé-kevésbé széles kenyelemmez majdnem rendesen szalagok fejezték be, a melyek ugyanabból a sodronyból voltak sodorva, itt ellenben a vékony sodronykenyelt kétoldalt sodronytekercsek díszítik — minden oldalon három vagy négy —, a melyek gyűrűtagokkal vannak megerősítve (IV. 15.). A régibb «lantfibulák» hosszú tütekercse nem lép többé föl. A «magyar» fibulatípus emez újabb fejleményeivel együtt, a melyek különben alighanem Magyarországra szorítkoznak, a Hallstatt-kör bronzsodronyból készült egytagú pápaszem-fibula is feltűnik (IV. 9.). Mind a két formának olykor gazdag csüngő lánczdíszai vannak (IV. 11.). A nyakpereczek között különösen sok az egyszerű csavarodású példány fölsodort végekkel, mások egyszerű rovátkolást viselnek magukon (IV. 12., 14.). Hasonlókat találtak meglehetősen számmal Dél- és Észak-Németország egykorú gyűjtélékes leleteiben. A csavartak kivált Észak-Németország középső részében, a rovátkoltak inkább a felső Duna és a Rajna vidékének gyűjtélékes ércleleteiben fordulnak elő. Megemlítjük még a nyakpereczek egy formáját, sodrott gyűrűt, széles, két-két tekercscsel ellátott lemezzel a két végén (V. 17.); alighanem kapcsolatban áll a keleti balti terület jelenségeivel, habár onnan eddigelé semmi hasonlót sem ismerünk. A karpereczeknek kétféle formáját emeljük ki: inkább ovális, széles példányokat, messze szétálló végekkel, vonalos díszszel és majdnem teljesen kerek darabokat, kerek átmetszettel, gyöngye rovátkolással és majdnem összeérő végekkel. Az előbbi forma különösen Csehország és Dél-Németország gyűjtélékes leleteiben gyakori, az utóbbit első sorban csak Magyarországból és a Kárpátok északi szélén levő országokból ismerjük, de ez utóbbi helyeken nem fordulnak elő oly gyakran mint Magyarországon. A bardóczi leletből ismerünk aranygyűrűket bevéssett, váltakozó csavarodást utánzó vonalokkal (IV. 13.), a milyenek Magyarországon egyebütt is előfordulnak és az észak-kárpáti területeken (pl. Bukovinában) is ismeretesek, bár nem

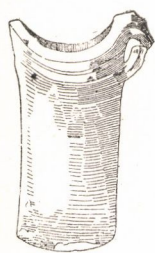

IV. TÁBLA.

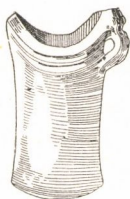
jellemző bronztárgyakkal együtt. Csüngődísz már alig fordul elő ebben az időben, tű igen. A következő tűformákat (V. 23.) említjük meg: tűket a nyak rövid, rovátkolt vastagodásával, a melyeknek megfelelő darabokat Dél-Németországból ismerünk, golyóalakú fejfel ellátott tűket — a svájcki czölöpépítményekből és a Rajna vidékéről származó ismeretes tűk egy változatát — a nyak három golyószerű vastagodásával ellátott tűket és megfelelő formákat, a melyeknél azonban a tű fejét képező csomó helyett korong van, olyan formák, a melyekhez egészen hasonlókat a Hallstatt-körből is ismerünk.

A bronzkor IV. korszakának ez a phasisa azonban még nem fejezi be a magyarországi bronzkort, néhány bronzelet, kettő Erdélyből, ú. m. az ördögös-füzesi (Szolnok-Doboka m.) és a mártonhegyi, Nagy-Sink mellett (Nagy-Küküllőm., kiadatlan, a nagy-szebeni múzeumban), továbbá a krasznahorkai (Árva m.) még fiatalabb fejlődési fokot tüntet föl. Csak ezek jelzik a IV. korszak és e szerint az egész magyarországi bronzkor végső kiágazásait. Az ördögös-füzesi és a mártonhegyi leletben olyan bronzcsészek (V. 3., 4.) voltak, a melyek körülbelül fiatalabbak a fönnemlített ó-itáliai bronzedényeknél. Az előbbi leletben azonkívül keresztalakú kapcsok és érczedényekről származó csavart fogantyúk (VI. 1.) is előfordultak. E leletek tokos vésői (VI. 5., 6., 8., 9., 10., 11.) föltünnőe elűtnek a IV. korszak első és második phasisának a példányaitól. Nagy-Sinken egészen apró tokos vésők találtattak, hasonlók az északnémet-skandináv bronzkor utolsó idejének a példányaihoz; az ördögös-füzesiek ugyan közepes nagyságúak (10—12 cm. hosszúak), de valamivel szélesebbek a régieknél, a fül hosszúkás, úgy hogy rövidebbeknek tűnnek föl, az éles rész többnyire egyenes vagy ívalakú tagozattal van elválasztva. Az ördögös-füzesi lándzsacsúcs igen otromba alakú, a lap legnagyobb szélessége majdnem legalul van. Ékszerekből csak egy Hallstatt-pápaszemfibulát és egy áttört ékkorongot ismerünk. A körülbelül egykorú krasznahorkai lelet többek közt egy Hallstatt-pápaszemfibulát (VI. 2.) vasból készült tokos vésőket, egy vastag csavart bronznyakperezet, széles, fölsodort végekkel és vastag, sarkos bronzkarperezet egymás fölé nyúló végekkel (a Villanova-kör karperezzeinek megfelelően) tartalmazott. Ez a lelet már nem áll szoros kapcsolatban a két erdélyivel, hanem vonatkozásokat tüntet föl a keleti balti csoporttal, nevezetesen az egykorú poseni, lengyelországi és nyugati galicziai leletek körével, a mit már a lelet helye — Magyarország északi határa — érthetővé tesz.

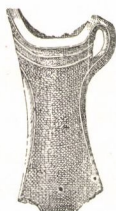
A mi fölosztásunk szerinti IV. korszakra, a hogy már fönne említettük, körülbelül három évszázadnyi időtartamot számítunk, a Kr. e. XII. századnak mintegy közepétől a IX. század közepéig; a fejlődés minden egyes fokára körülbelül egy évszázad eshetik, de a két első valamivel hosszabb, a harmadik megfelelő módon rövidebb lehetett. —

1.

2.

3.

4.

5.

6.

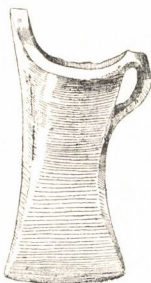
7.

8.

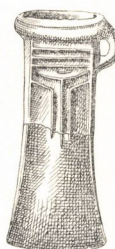
9.

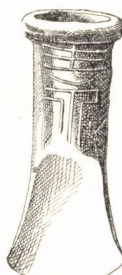
10.

11.

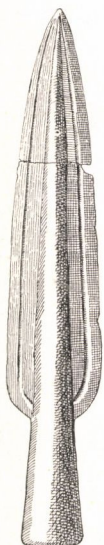
12.

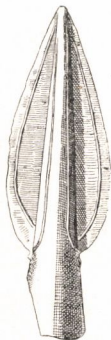
13.

14.

15.

16.

20.

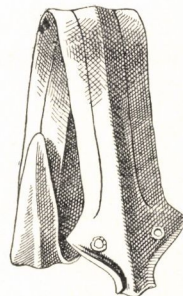
21.

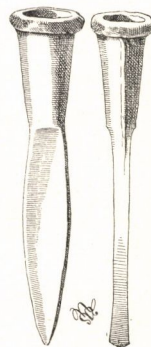
22.

23.

24.

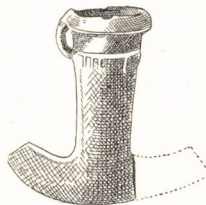
18.

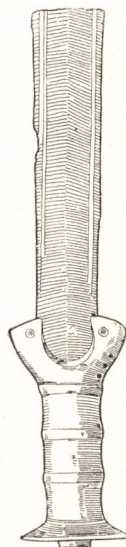
17.

25.

26.

27.

Eme korszak két régibb szakaszának a Keleti-Alpok területén, Csehországban, Dél-Németországban, Svájcban, Franciaországban és a Rajna vidékén olyan bronzleletek felelnek meg, a milyenek a legnagyobb számmal a bronzkor vége felé eső svájci czölöpépítményekben lépnek föl, természetesen azonban a nélkül, hogy ennél a körülménynél fogva ezeknek a bronzoknak a gyártási központját, a rajtok jelentkező díszítményes rendszerek hazáját, eredetét Svájcban kellene keresnünk. Az egykorú közép-németországi leletek hasonló fejlettségűek. A skandináv csoportban Montelius IV. és V. korszaka felel meg a magyar bronzkor szerintünk IV. korszakának. A keleti balti területen ez a korszak igen gazdag fejlődést mutat; mindenféle helyi sajátosságok tűnnek föl, a melyek inkább északi, mint déli jellegűek. Úgy, mint az Alpoktól északra eső egyéb területeken, helyenkint itt is már föllép a vas, még pedig egyes kerületekben oly határozottsággal, hogy ezt az időt a legrégibb vaskornak és már nem a bronzkor utolsó fejlődési fokának szokták nevezni. Minthogy a Villanova-kör legrégibb érczmunkáit, az «ó-itáliai» érczedényeket stb. is már Hallstatt-typusoknak tartják, ezt a korszakot, a melyben a bronztárgyakkal együtt olyan ó-itáliai készítmények mindenütt előfordulnak, mindenütt a Hallstatt-kor kezdetének kellene nevezni, a mi azt is kifejezné, hogy a fejlődés eme fokán már vas is fölléphet. Ennek a korszaknak a jellege azonban általában bronzkori; a gyűjteléses leletek tanúsága szerint fegyverek és szerszámok majdnem kivétel nélkül bronzból készültek. Ebben a tekintetben Magyarország, bár a déli befolyásoktól nem esett olyan távol, mint a keleti és északi tenger vidékei, közelebb áll a keleti balti és az északnémet-skandináviai körhöz, mint akár a szomszédos országokhoz, Stájerországhoz, Alsó-Ausztriához, Morvaországhoz; — de azt mindenesetre szem előtt kell tartani, hogy ebben a korszakban Magyarország nem ad olyan egységes képet, mint a két északi csoport. — Annyi különböző nemű idegen befolyás érte, annyi különféle áramlat vonult itt egyidejűleg végig, hogy sok esetben nem lehet a hazai készítményeket a behozott áruktól megkülönböztetni és a magyar bronzregionak, a magyar bronzkulturának régi értelemben vett fogalma zavarossá válik.

III.

A bronzkorból való magyarországi sírok föltűnően csekély száma nagyon megnehezíti, hogy összefüggő képet adjunk a magyarországi bronzkorban uralkodó temetkezési szokásokról. Ha mégis megkísértjük, hogy azt a keveset, a mit ennek az időszaknak a sírjairól tudunk, röviden összefoglaljuk, mindenesetre tekintettel kell lennünk arra, a mi a szomszédos területek temetkezési szokásairól ismeretes.

Újabb kőkori sírok, a melyekben a réz már előfordul, Magyar-

I.

3.

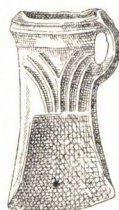
2.

4.

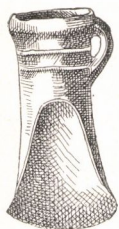
5.

6.

7.

8.

9.

10.

11.

VI. TÁBLA.

országban ez ideig ismeretlenek, legalább nincsenek olyanok, a melyek jellemző agyagárúkkal volnának ellátva. Ebben az időben másutt majdnem kizárólag sík temetkezést találunk el nem égetett hullákkal.

A régibb bronzkorra nézve csak két mosonymegyei temetőhely jön tekintetbe: a valamivel régibb jessehofi (Mosony-Szolnok mellett) és a valamivel újabb Gátán. Síktemetkezésről van itt szó, csontvázakkal és bronz vagy agyagmellékletekkel. A bronztárgyak szorosan csatlakoznak a gyűjtélkes leletekből származókhöz, azonkívül közeli rokonságot árulnak el az egyidejű, égetetlen hullákat tartalmazó cseh- és morvaországi sírmezőkből származó tárgyakkal (ú. n. unéti vagy mönitzi típus); még a kardtű egy neme sem hiányzik, igaz, hogy csak kezdetleges kivitelben: vastag bronztű elgörbített véggel fej gyanánt és kardszerűleg hajtott hegygyel. Eme sírok edényei is bizonyos összefüggést tüntetnek föl az unéti és mönitzi típusú temetőhelyek jellegével. Mint már említettük, ez a kis terület Magyarország nyugoti határán csak előőrse a keleti Alpok és az azoktól északra levő országok csoportjának.

A magyarországi bronzkor II. korszaka sírokban szintén szegény. Sírokat ismét csak az ország nyugoti részeiből ismerünk. Változás áll be a temetkezés módjában: az el nem égetett hullákat sírhalmok alá helyezik. A temetkezési szokások és a sírmellékletek tekintetében ez időben föltűnő megegyezést tapasztalunk Csehország délnyugati részével, Alsó-Ausztriával, a felső Dunavidékkel és a Rajna mellékével. A szomolányi temető (Mosony m.) találóan képviseli e korszak sírjait; a föl kutatott, csekély magasságú sírhalmok csontvázakat, érdekes bronzfegyvereket, bronzékszert és agyagedényeket tartalmaztak. A sírmellékleteknek az említett országokban annyira gyakori típusai (duzzadt nyakú tűk, bordázott karpereczek, stb.) részben itt is előfordulnak, de némely forma Magyarországon hiányzik (pl. a kerékalakú fejjel ellátott tűk). Ugyanabból az időből való sírhalmot ástak föl Keszthely szomszédságában. Nagy, megközelítőleg derékszögű kőalkotmány volt benne; a kövek kb. 2 méter hosszú, 1 méter széles és 1 méter magas tért zártak be. Az illetően összeállított, két nagy fedőlappal letakart sír egy csontvázat foglalt magában, a mely mellett egy gazdagon díszített, markolatnyúlvánnyal ellátott bronzkard és egy ismeretes fajtájú, vastag nyakkal ellátott bronztű feküdtek, míg lábainál egy, fájdalom, utóbb összezúzott agyagedény állott. Még egy, ehhez a csoporthoz tartozó sírleletet említhetünk meg, még pedig a Szávától délre eső területről, a bjelo-brdói ó-horvát sírmezőn, Eszék közelében. A csontváz mellett többek közt egy gazdagon vésett, a végeken befejező tagokkal ellátott karpereczet, egy bronzdíszkorongot és egy korongos fejjű és csavart nyakú tűt találtak. Hogy a sírt, halom takarta-e, azt már

nem lehetett megállapítani. Ennek a korszaknak magyarországi sírjai ismét összeköttetésben állanak a Nyugattal, úgy mint az előző időszakban.

A bronzkor III. korszakával Magyarországon változás áll be a temetkezés módjában. Ismét csak kevés, és pedig ismét az ország nyugoti részéről való lelet adhat fölvilágosítást. Előfordulnak még sírhalmok is, de a mellett már urnatemetők jelennek meg, a hullákat nem temetik már el égetetlenül, hanem elhamvasztják őket. Nagy-Lehota mellett (Nyitra m.) több halmot kutattak át, a melyekben kőrakások közé helyezett urnák voltak; az egyik egy nagy agyagedényt, két kis agyagkorsót — az egyik alacsony lábbal és nagy füllel — és obszidián pengéket tartalmazott, a másikkól egy bronztőr került elő, a mely a mykenæi törformákra emlékeztet, a hogy már említettük, továbbá egy tű, a mely ennek a nekropolisznak egyéb halmaiból való példányokhoz hasonlít, stb. Ugyanabban a megyében, Novák mellett egy egykorú urnatemetőre (síktemetkezés elhamvasztott hullákkal) bukkantak. Ennek a temetőnek az edényei és bronztűi megegyeznek a nagy-lehotaiakkal; új formák: a bronzsodronyból készült pápaszemtekercsek, bronzkés lapos nyéllel és kis bronzgombok. Az el nem égetett hullák temetésétől a hullák elhamvasztásához való átmenet ebben a korszakban másutt is meg van állapítva, nevezetesen a délnémet sírhalmokban, továbbá Alsó-Ausztriában és Csehország délnyugati részében, a skandináviai csoportban is ez időtájt a halottégetés intenzív föllépése észlelhető. Ezzel szemben a sír alkata, hogy halommal van-e ellátva, vagy sem, helyi ingadozásoknak van alávetve.

Az urnatemetők virágkora (síktemetkezés elhamvasztott hullákkal) Magyarországon a bronzkor IV. korszaka. Ebben az időben másutt is igen gyakoriak az urnasírok; ott is, a hol szüntelen sírhalmok alá temetkeztek, részben pótolják a halmokat. A stájerországi mariarasti, a hadersdorf am kampi és stillfriedi (Alsó-Ausztria), az obřani és részben třici stb. (Morvaország) urnatemetők, a számtalan észak-németországi, valamint a felső-olaszországi temetőket nem is említve, a badeni, heseni és frank (itt sírhalmokkal váltakozva) urnatemetők ebből az időszakból valók. Ez időben Magyarország nyugoti részén kívül az Alföld, egészen az erdélyi hegyekig is fölmutathat sírleleteket. A sírok tartalma nagyrészt halottégetésre szolgáló urnák, egyéb edényekkel, érczet alig találunk, mint sok külföldi urnatemetőben sem. Hogy mégis ebbe a korszakba tartoznak, azt az érczmellékletek hiánya ellenében is, számos edény diszitményei kétségen kívül helyezik.

Miként a IV. korszak végeztével a magyar bronzleleteknek körülből egységes jellege teljesen elenyészik és maga a bronzkor kiszorúl, úgy változik a sírok typusa is. Nyugaton a régibb Hallstatt-művelődés

erősen észrevehetővé válik, az ország keleti részeit olyan törzsek foglalják el, a melyek a távol Keletről jöttek és egészen új jelenségeket hoztak magukkal. A keleti Alpok kiágazásairól, de már magyar területről, a régibb Hallstatt-korszak végéről gazdag keramikai tartalommal ellátott sírhalmokat ismerünk, a melyek úgy tűnnek föl, mint a keleti Alpok vidékéről (Krajnából, Stájerországból, Alsó-Ausztriából) való Hallstatt-kori sírhalmok közvetlen folytatása. A Dunán innen, kivált Erdélyben, számos síktemető csontvázakkal, talán az Alföld kurgánjai is, már ez időben a skythák nyomait tüntetik föl.

IV.

A mit a magyarországi bronzkor agyagművességéről és annak egyes korszakairól tudunk, talán még határozatlanabb, mint a sírokról és temetkezési módokról való ismeretünk. Ennek az az oka, hogy a temetőknek és magányos síroknak még nincsen jól átkutatott nagyobb sorozata. A bronzkori fazekasság készítményeit nagy számmal ismerjük ugyan, de tanulmányozásuknál lépten-nyomon nagy nehézségekbe ütközünk, a melyek maguktól elenyésznének, ha sok temetkezési helyet ismernénk, hiszen őskori sírokban agyagedények rendesen előfordulnak. Fejtegetéseink nagyobbára ahhoz csatlakoznak, a mit a sírokról mondtunk; néhány pontot, a melyek megvilágítása nagyon kívánatos volna, különösen kiemelünk.

A magyarországi rézkor agyagtárgyaival nem kell bővebben foglalkoznunk, minthogy amaz újabb kőkori fazekas-készítmények, a melyeket a harangserlegek és a szalagdíszszel ellátott edények jellemeznek, eléggé ismereteseek. Sajnos, hogy nem mondhatjuk ugyanezt a bronzkor régibb szakaszairól; az egyes korszakok agyagművességére nézve csak kevés jellemző leletünk van. A magyarországi bronzkor I. korszakából a jessehofi (Mosony-Szolnok mellett) és a gátai (Mosony m.) leletek nyújtanak ilyeneket. Ebből a két síktemetőből származó hasas kis edények elég kevés jellemző formát mutatnak ugyan, de kivált a füllel ellátott és a nyak alatt behúzott példányok bizonyos megegyezést tüntetnek föl azokkal az agyagedényekkel, a melyek ennek a korszaknak morvaországi, északi csehországi és saalevidéki temetőiben fordulnak elő, különösen a morvaországiakkal, a melyek már nem is viselik magukon az «unéti típus» jellemző formáit, a melyek a Saale vidékén is hasonlóan fordulnak elő. A fejlődés eme fokán az edények nincsenek díszítményekkel ellátva, épen oly kevéssé, mint Morvaországban, Csehországban, a Saale vidékén és az egykorú spanyol sírok (El Argar stb. Spanyolország délkeleti részében) edényei.

A II. korszak sírhalmáiból származó edények (első sorban Szomolányról, Mosony m.) füles vagy fületlen csészék, lapos csészék füllel,

füles korsók, minden díszítmény nélkül szűkölködnek, míg az egykorú cseh- és bajorországi sírhalmokból gyakran igen szépen díszített edények kerültek elő. Az anyag csekély volta egyelőre lehetetlenné teszi, hogy eredményre jöjjünk. Hogy a szomolányi sírhalmokban díszített edények nem fordulnak elő, talán csak helyi sajátság; a felső Pfalz némely bronzkori halomcsoportjában (a régibb időből) is csak dísztelen edények találtattak, a melyek szoros rokonságot tüntetnek föl eme magyar edényekkel. A rákospalotai kincs egy közepes nagyságú edényben volt elrejtve, a melynek két fülét vonalos díszítmény ékítette. Az edény magas, megközelítőleg henger alakú nyakát a nagy fülek teljesen átölelik és a csehországi bronzkori sírhalmokból, meg a «lausitzi typus» területén levő bronzkori urnasírokból előkerült dudoros kannák jókora füleire emlékeztetnek. A kettős kúpszerű has legnagyobb területén (a «hasvonalon») levő dudorok is bizonyos összefüggést árulnak el az említett edényekkel. A rákospalotai edénnyel megegyező egyéb hasonló formát Magyarországból nem ismerek, a «Bronzkor» LXXXVIII. tábláján ábrázolt példányokat fiatalabbaknak, körülbelül a bronzkor IV. korszakából valóknak tartom.

A bronzkor III. korszakából való nagy-lehotai és nováki sírokban, a melyekről már beszéltünk, új keramikai formák lépnek föl, a melyekhez párhuzamos jelenségeket távolabb, északnyugatra eső területekről, Csehországból és Németország északi részéből ismerünk, és pedig mind sírhalmokból, mind urnatemetőkből. Először is olyan típusok fordulnak elő, a melyek még a régibb bronzkor formáihoz csatlakoznak, de a mellett olyanok is, a melyek a fejlődés következő fokaira utalnak. Mindamellett ez edényeknek többnyire még nincsen kifejlett díszítményök; némelyik csak dudorokkal és dudorszerű kiemelkedésekkel, a mellett vonalos mintákkal, benyomott pontokkal és kerek síkokkal van díszítve. Némely urna, a mely eme nyitramegyei lelőhelyekről származik, pld. a kettős kúpídomúak, majdnem teljesen megegyezik északnémetországi edényekkel, mások, pld. a nagy, hasas urna kihajló, tölcésrszerűleg szélesedő nyakkal, egészen közel állanak a csehországi edényekhez.

A bronzkori edények túlnyomó része még fiatalabb, csak a IV. korszakból való, bár sok darab még a III. szakaszhoz, talán annak újabb fejlődési fokához, tartozhatik. Sok becses edény még nincs is közzétéve és a kellő számú rendszeres ásatások hiányánál fogva nagyon nehéz az egyes jelenségeket a pontos időmeghatározás, valamint helyi elterjedésök tekintetében megvizsgálni, elterjedési területöket meghatározni és az egyes helyi csoportok viszonyát a körülbelül egykorú szomszédos területekhez megállapítani. A mi a kérdéses edények időmeghatározását illeti, soknál bizonyos jeleket találunk, a melyek arra vallanak, hogy a IV. korszakhoz tartoznak. Némely darabra és egy

bizonyos csoportra nézve még sincs kizárva, hogy még a bronzkor III. korszakából valók, de bizonyosságot csak új leletektől várhatunk.

Az edények egy osztályát a már többször említett csillagmotivum tünteti ki, a csillagmotivummal együtt nagy, dudoralakú kiemelkedések sora lép föl. E dudorokat közös központú félkörök fogják be, a mellett előfordulnak pontoktól körülvelt köralakú bemélyedések. Ebbe az osztályba tartozik több óriási urna; ilyen nemű, kisebb, kettős füllel ellátott korsók, tölcészerűleg szélesbedő nyakkal egyéb fajtájú bronzkori edényekkel együtt fordulnak elő és így legalább némi kiindulási pontunk van egyéb csoportok időbeli meghatározására.

Nyilván csak helyi jelentősége van Magyarországon a bronzkori edények egy bizonyos osztályának, a melyek némileg tekintélyes számban — ámbár csak egy bizonyos kerületből — ismeretesek. Spirális mintákkal díszített edények ezek, a melyek első sorban a budapesti, debreczeni és nagyvárad múzeumokban láthatók. A legfontosabb formák: urnaszerű edények nem épen magas nyakkal, füles kannák és füles csészék.

A díszítmények, ú. m. csigavonalak, tekercses indák, futó kutya, stb., vagy plastikai kivitelűek, vagy be vannak mélyítve (ez utóbbi esetben többnyire csak egyszerű dudorokkal kapcsolatban), gazdagon ki vannak fejlődve, nehányszor a csillagminta egy neme is föltűnik.* Ezek az edények állítólag urnatemetőkben származnak, a melyekből azonban mellékleteket még nem ismerünk. Központjukat valószínűleg az Alföldön, Bihar- és Hajdú megyékben kell keresnünk, a nyomok eljutnak Budapestig is, míg karczott spirális mintával díszített edénymaradványokat, a melyeken körívsorozatok is láthatók és nyilván szintén a bronzkor újabb idejébe tartoznak, Beregmegyéből és Eszék környékéről Horvátországból is ismerünk.

Nem lehet tagadni, hogy ezek a spirális díszítésű edények formájokra nézve bizonyos rokonságban állanak némely nem magyar agyagművességi csoporttal. A plastikus dudorkészítésnél első sorban a bronzkori ** «lausitzi típusú» dudoros urnákra és dudoros kannákra gondolhatnánk, némely jelenség támogatná is ezt, de a két csoport edényformái mégis egészen különbözők. A füles csészék, a füles korsók elválasztott nyakkal és az urna alakú edények is, valamennyi későbbi időkre utal, minden inkább a mellett tanúskodik, hogy bizonyos összefüggés áll fenn más országok agyagművességével a IV. korszakban, talán Lausitzban, vagy a keleti Alpok vidékén. A mi az edények formáját illeti, azokat talán még egyéb magyarországi edényfajtákkal a későbbi bronz-

* Az edények e fajtájának néhány pompás darabja még nincsen közzétéve.

** Körülbelül a mi II. korszakunknak és a III. korszak első felének megfelelő.

korból is kapcsolatba lehetne hozni, akármilyen magában álló is spirális díszítményök. Ennek a spirális díszítési módnak, úgy látszik, mykenæi befolyások képezik az alapját, de híjával vagyunk oly emlékeknek, a melyek ezt a vonatkozást pontosan megvilágítanák. A magyarországi érczrégiségek közül a gazdagon díszített bronzfegyverek (fejszék, stb.) körülbelül egyenlő értékűek az edények eme csoportjával.

Egy másik, Magyarországon nem mindenütt elterjedt edényfajt képeznek azok az edények, a melyeket Rómer annak idején «pannoniaiaknak» nevezett. Fölületök többnyire sárga vagy fekete, ragyogó (fényezett), beszurkált és erősen bemélyített díszítményekkel vannak ellátva, a melyeket fehér anyag tölt ki. Jellemző idomú füles korsók nagy füllel és többnyire erősen elkülönített magas nyakkal, gyakran különösen elválasztott, egészen lapos, tölcsér alakú nyakkal ellátott csészék, apró füles csészék, urnaszerű edények tölcsér alakú nyakkal és a vállra vagy a hasvonalra erősített apró fülekkel ennek a csoportnak legkiválóbb típusai. A díszítmények rendszerint néhány bemélyített, egyenes vonalból állanak, a melyek apró benyomott kerek síkokkal, vagy pontozott körökkel, kis háromszögű síkokkal, pontok sorozatával czikkelyes vonalokkal, stb. együtt fordulnak elő. E díszítmények hatását a kifényesített alapon nagyon fokozza a fehér berakás. Más edények nagy, széles, kiszurkált sávokat, szögben végződő mustrákat stb. viselnek magukon, a melyeket a fehér anyag egészen elföd; olyan sajátság ez, a mely egyebütt őskori edényeken ilyen terjedelemben még soha sem került elő. Itt találkozunk az utánzott zsinórdíszszel is, a mely szintén fehérrel volt kitöltve. Ennek a csoportnak urna alaku edényei tagozásukban közeli rokonságot árulnak el a «Villanova»-kör csonttartó edényeinek legrégebb típusaival, sőt némelyiknek, épen úgy, mint a Villanova-edényeknek, csak egy füle van, egyenesen a hasvonal fölött, míg mások inkább a «kettős urnákra» emlékeztetnek, a mennyiben az élesen elkülönített nyak önálló edény módjára kissé hasas, — olyan forma tehát, a mely szintén kapcsolatba hozható a Villanova-hamvvedrekkel. Az edények emez egész csoportjának időbeli meghatározására igen fontosak ezek a vonatkozások, azonkívül is mireánk nézve különösen érdekes az a körülmény, hogy Magyarországon olyan edények lépnek föl, a melyek a régibb Villanova-kör jellemző itáliai agyagedényeihez olyan közel állanak, mint egyik egykori csoportban sem az Alpoktól északra. Ezt azonban nem szabad talán az itáliaiak vándorlására visszavezetnünk, olyan értelemben, mint azt az olasz ősrégészek előbb olyan örömet tettek — ilyen föltevéshez még egészen más bizonyítékokra volna szükségünk — hanem ezeket a vonatkozásokat inkább a szóban forgó magyar területeknek az itáliai félszigettel főtartott különösen kedvező, termékeny kereskedelmi összeköttetéseivel magya-

rázhatjuk meg. Kár, hogy ezt a magyar edénycsoportot, valamint elterjedésének területét még nagyon is kevésbé tanulmányozták, akármilyen eredménnyel kecsegtet is. Itt csak arra emlékeztetünk, hogy azok az agyagbálványok, a melyeket Dél-Magyarországon újabban találtak, díszítményökre nézve ehhez a csoporthoz sorakoznak. A mennyire e leleteket áttekinthetem, elterjedésöknek területe talán a keleti Alpok kiágazásai és a Tisza, az északmagyarországi hegységek déli kiágazásai és Szerbország közé esik*; a «pannoniai» név, tisztán földrajzi értelemben, itt egészen helyes volna, hiszen ennek az agyagművességnek legfontosabb lelhelyei a régi Pannonia határai közé esnek.

Az imént leírt terület déli részeiben gyakran előfordulnak nagyobb urnák, ismét hasas formában és tölcsérszerűleg szélesedő nyakkal, lapos csészék és öblös tálak fülekkel, füles korsók elkülönített nyakkal, stb., valamivel gazdagabb és más módon készült díszítéssel ellátva, mint a fenn tárgyalt faj példányai. Benyomott közös központú körök, mindenféle spirális minták, csillagmotivumok, svasztikaszerű formák, stb. gazdag változatokban lépnek föl. Ilyen edények együtt fordulnak elő bizarr, dudoros kannákkal és nagyobb dudoros urnákkal, a melyeknek egyszerűbb formában Észak-Magyarországból is ismeretesek, azonkívül azonban a «pannoniai» fajta jellemző edényeivel is: annak a jele ez, hogy egymással egyidejűleg lépnek föl és csak helyi különbségekről tesznek számot. Nem kevésbbé pompásak a pannoniaiaknál.

Magyarország északi részeiben a bronzkor IV. korszakának az agyagművészete nem olyan föltűnő. Az edények nincsenek olyan kitűnően fényezve és a fehér berakás is hiányzik. Budapest környékéről és a Dunán fölfelé sok edény került elő urnatemetőkből, nevezetesen erősen hasas nagy urnák magas, henger- vagy tölcsér alakú nyakkal, dudorokkal díszítve. Ezek ismét közeli rokonságban látszanak lenni a Villanova-csonttartó edényekkel és azok változataival a felső Duna vidékén, a Rajna középső folyása mellett, Stájerországban és Alsó-Ausztriában (a bronzkor IV. korszakában, illetőleg a vaskor legelején). A nagy urnákkal egyszerre kisebb, hasonló alakú urnák, csészék, csuprok, füles korsók lépnek föl, gyakran kettős fülekkel ellátva, a melyek tagozásokban ismét egészen megfelelnek a Villanova-csonttartó edények északi módosulásainak, füles tálak stb. hasukon rovátkolással (függélyes és ferde irányban), dudorokkal stb. díszítve. Ez a csoport Magyarországnak egész északi részére kiterjed, Morvaországtól és Alsó-Ausztriától egészen túl a Tiszán, folytonos összefüggésben van Alsó-Ausztria és Morvaország egykorú urnatemetőivel, a melyeknek megfelelő sok

* Nehány igen jellemző «pannoniai típusú» apró edényt (csészécskéket) Magyarországtól távol, az ascherslebeni urnatemetőben, a szász tartományban találtak (a berlini néprajzi múzeumban).

formát mutathat föl, ámbár Magyarországon még sok helyi jelenség is van, a melyeket a March területén egyéb helyi formák helyettesítenek.

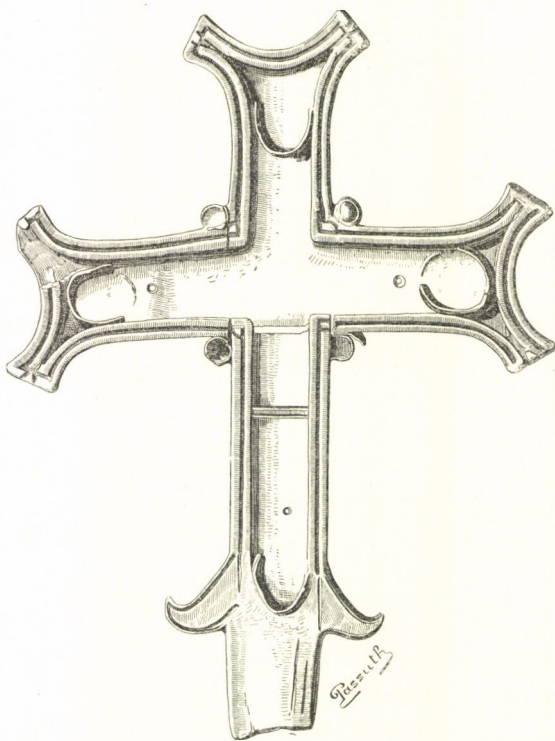
Mint a fentebbi fejtegetésekből kitűnik, nem könnyű dolog a bronzkor IV. korszakának magyarországi agyagművességét és helyi jellegű csoportjait pontosan áttekinteni. Igen sok anyag egyáltalán nincs még közzétéve, némely vidékről hiányzanak az agyagleletek, úgy, hogy még a fontosabb magyar helyi gyűjtemények tanulmányozása sem elégséges. Mindazonáltal abban megállapodhatunk, hogy Magyarországon ennek a korszaknak az agyagművészete stílus dolgában igen közel áll az egykorú agyagművészethez az Alpoktól északra eső területen (Stájerországban, Alsó-Ausztriában, Morva- és Csehországban, Sziléziában, Lausitzban, Dél-Németországban, a Rajna-vidéken, Szászországban, stb.) és épen úgy, mint ez, félreismerhetlen függést árul el az itáliai félsziget befolyásától, hasonlóképen mint a bronz-tárgyak. Azonkívül Magyarországon az agyagművéség nyilván két nagy területre oszlik; az északi terület agyagárúi egyszerűbb, egyhangú jellegűek, míg a déli terület pompásabb, egy bizonyos stílus szerint gazdagon díszített edényeket mutathat föl. Egy harmadik, kevésbbé általános csoport középpontja a Tisza középső vidékére esik, ennek a csoportnak is kiváló képviselői vannak és spirális díszítési rendszere megkülönbözteti a többi csoporttól. Erdély a késő bronzkorból származó agyagárúkból aránylag még szegény és a magyarországi bronzkor agyagművéségének tanulmányozásánál nem jöhet még tekintetbe.

A magyar ősrégészek feladata, hogy pontosabban kinyomozzák a különböző helyi típusokat, mint a hogy mi tehetjük, hogy megvilágítsák azoknak egymáshoz való viszonyát, megállapítsák az egyes csoportok területeit, mindenekelőtt pedig, hogy elegendő anyagot tegyenek közzé. Ilyen tanulmányoknak igen érdekes eredményeik lehetnek, a melyek pontosabban fölvilágosítanak a különleges magyar viszonyokról a bronzkor végén, mint például a IV. kornak bronztárgyai alapján folytatott vizsgálat.

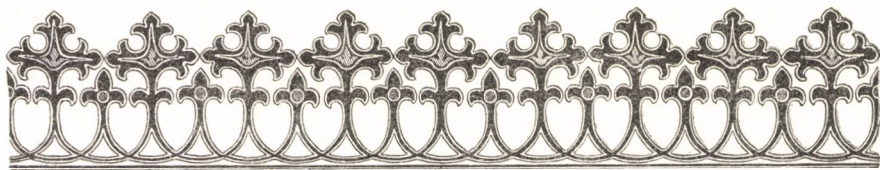
Egész röviden foglalkozunk még azokkal az agyagárúkkal, a melyek közvetlenül a magyarországi bronzkor vége utáni időből származnak. A keleti Alpok kiágazásainak területén levő sírhalmok agyagművészete már a tulajdonképeni ú. n. Hallstatt-korba, pontosabban meghatározva a régibb Hallstatt-korszak második felébe esik. Az agyagárúkat tartalmazó gazdag sírleletek Magyarország nyugati határán (mosonyi, márczfalvi tumulusok, stb.) az Alpok országainak és az Alpoktól északra eső területek Hallstatt-körének határvidékéhez tartoznak. Kor tekintetében körülbelül a Kr. e. 800. évre tehetjük őket, odább nyugatra

megközelítőleg a legújabb bronz- és a vas-Hallstatt-kardokat tartalmazó gazdag leletek felelnek meg nekik. Egyidejű Hallstatt-typusú ércleletek Magyarország nyugati részének egyéb pontjairól (például Nagy-Somló) is ismeretesek, ezekhez csatlakozik néhány fiatalabb Hallstatt-kori lelet (az újabb Hallstatt-korszakból), míg agyagárúk maradványai ebből az időből még nem ismeretesek. Erdélyi skytha sírok is állítólag többször edényeket is tartalmaznak, de ilyen darabok képei még nem készültek el. Ha néhány vázlatnak hitelt adhatok, úgy ezek a magyarországi skytha agyagedények némileg megközelítik a Hallstatt-typusúakat és az erdélyi múzeumok tanulmányozása alkalmából, a melyek nyilván sok ilyen anyagot (magányos leletekből) rejthetnek magukban, nem volna nehéz esetleg skytha edényeket a bronzkoriaktól és az újabb La Tène-koriaktól megkülönböztetni.

Dr. Reinecke Pál.

ROMÁNKORI BRONZKERESZT A N. MÚZEUMBAN $1\frac{1}{2}$ n.

LEVELEZÉS.

I. Dr. SÖTÉR ÁGOST, A BRUCK-ÚJFALUSI ÁSATÁSRÓL. Bruck-Ujfalú község előjárósága Pogány József megyei alispán urat f. évi márczius 13-án táviratilag értesítvén, hogy a községhatárnak «Haidewiese» nevezetű dűlőjében Taferner Lipót ottani birtokos egy kősírra akadt, táviratilag intézkedtem, hogy a legközelebb induló vasuti vonattal megérkezésemig a sírhoz őr állíttassék. Bruck-Ujfalura érkezvén sajnálattal értesültem, hogy a sürgönyváltás ideje alatt Taferner Lipót a sírt szétbontván annak kőlapjait Lajta-Bruck alsóausztriai városban levő házába vitette. Megjegyzem, hogy nevezett várost Bruck-Ujfalú községtől csak a Lajta folyó választja el, és hogy a magyarországi határ túlnyomólag Lajta-Bruck városi lakosok és osztrák alattvalók birtokában van.

Felkeresvén Taferner Lipót házáat, a kősírnak homokkőből durván kifaragott felirat nélküli két hosszoldali lapjait még az udvaron álló szekéren találtam, úgy a sír fenekéül használt 200 cm. hosszú kőlapot is, a melyen egy életnagyságú tógába burkolt férfialak van kifaragva. (1. ábra.) A kő sírláb és feje végi lapjai melyeken dombormű faragvány és felirat látható már lerakva és az udvar falához támasztva voltak. Kikérdezvén a találót, előadta, hogy a sírban, melyeknek fedőlapja kisebb kőlap töredékekből állott, egy bronz érmen kívül mitsem talált. Az érmet megtekintvén az Nagy Constantinus kis bronzérmének bizonyult.

A láb végi kőlap 57 cm. széles és 73 cm. magas egy nőt ábrázoló mellképpel (2. ábra), melyen a jobb kézben tükör és egy kalász, a balkézben pedig egy orsó látható mely a felirat betűi között alácsüng. Ezen kő felirata: SVADR(a)ADMAM(ati filia).

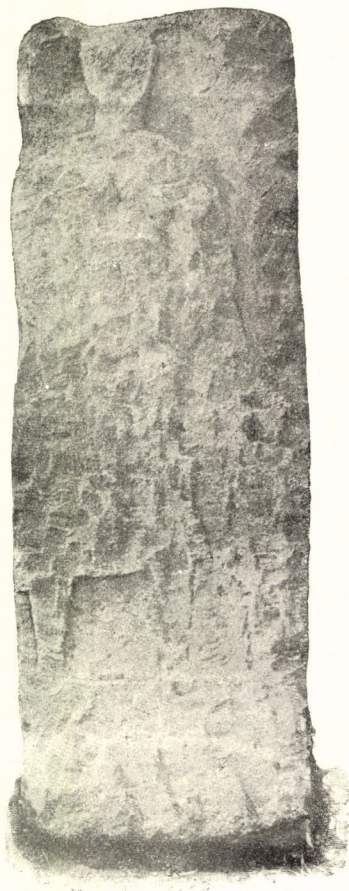
A fej végi kőlap (3. ábra) szinte 57 cm. széles és 73 cm. magas, melyen a kifaragott férfit ábrázoló mellkép alatt, melynek azonban arcza le van vésve, következő felirat van: BVSSVROAT (VAE LIBERTV(s)).

Mindkét kő felirata alatt még egy újabb sor betűinek felső végei láthatók. Mindkét kő kétségtelenül egy-egy kelta síremlékkő felső része volt és hosszas alkudozás után a megyei múzeum részére szereztetett meg.

Ezen kővek megtekintése után a «Haidewiese» dűlőbe rándultam, hol Bruckner Márton 987, Taferner Lipót 988 és Windholz János 989 hely. sz. alatti földjein sok sírtégla alap és homokkő darabokat lelven, habár ezek a további szomszédos földeken is jelentkeznek, egyelőre csakis a nevezett három földtulajdonostól törekedtem ásatási engedélyt kieszközölni, a mi hosszas alku-

1. ábra. a/

1. ábra.

A BRUCK-UJFALUSI ELSŐ SÍR FENÉK KŐLAPJA.
(Az a) ábra a kövek baloldalát elmetszve tünteti föl.)

2. ábra.

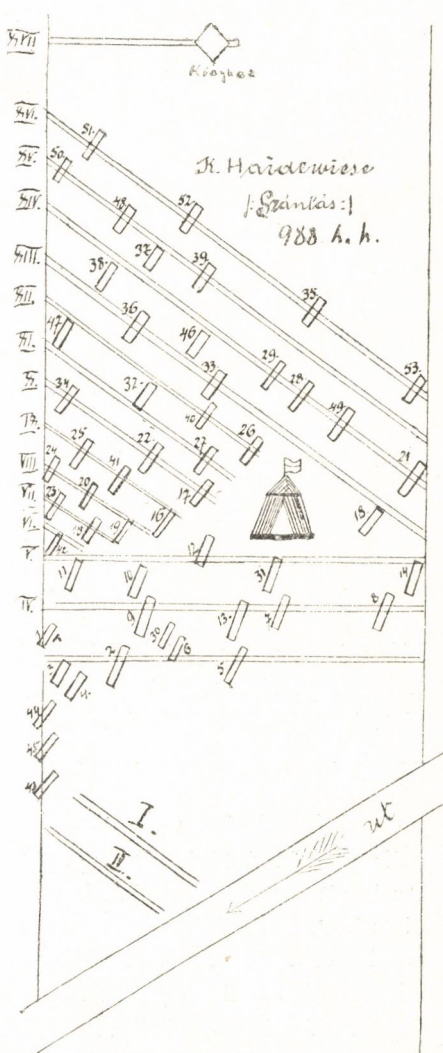
3. ábra.

2. A BRUCK-UJFALUSI ELSŐ SÍR LÁBVÉGI KŐLAPJA. — 3. UGYANANNAK FEJVÉGI KŐLAPJA.

dozás után négyszögenkénti 20 kr. fizetésének kötelezettsége ellenében nagynehezen sikerült. Folyó hó 6-án Bruck-Újfalura érkezve, másnap reggel tizenegy munkással az ásatást azon hely közelében kezdettem meg, a hol Taferner Lipót szántásközben a fent ismertetett kősírra akadt volt. Az első két árkot délről északnak huzattam, ezekben sírra nem akadván a harmadik délkeletről északnyugotnak irányított árokban egy kőlapokból összeállított és keletnek fekvő sírt fedezvén fel, a többi árkot ezen sírra függélyesen vagyis délről északnak vonattam és az igénybe vett 380 négyszögölnyi területen f. hó 13-ig bezárólag, ötvenhárom sírt tárattam fel daczára annak, hogy egy napon át a munka eső miatt szünetelt.

Ezen ásatást feltüntető sírok rajza (4. ábra) mutatja, hogy a sírok mind nyugatról keletnek feküdtek vagyis a hullák arczczal keletnek nézve lettek lefektetve. A sírok legnagyobb része fel volt dülva, egyes sírokban a csontok egy része patinás volt, bronztárgy mégsem találtattott, csakis a gyermeksírok voltak épek. Tizennégy sírban volt egy-egy bonzérem Probustól kezdve Gratianusig vagyis 276-tól egész 383-ig terjedő időközből. A gyermeksírokban, melyeknek tartalma mind át lett rostálva, bronz karpereczek, kék és zöld üveggyöngyök, két csont hajtű és törött üvegedények darabjai találtattak, de egy sírból egy finom üvegpoharat és kis üveg bögrét, egy másikkól pedig egy szép kis üvegpalaczkot sikerült épen megmenteni. A hullákat koporsó nélkül, vagy laposan fedett kőlapokból összeállított, vagy laposan fedett vagy csucosan fedett téglalapokból készült sírokba temették. Egyetlen sírt sem találtam, mely egész tetejéig ne lett volna földdel tele. A sírokban levő föld keménysége arra mutat, hogy azok már igen régen, valószínűleg a római uralom megszűnte után azonnal, lettek feldulva és kifosztva.

Azon temetkezési hely a honnét a rómaiak a kelta síremlékköveket elhordották és saját temetkezési céljaikra felhasználták, valószínűleg a megyénk területén élt kelták Boj törzsének eltakarítására szolgált és nem lehetett a most felfedezett római sírmezőtől távol, mit abból következtettek, hogy az egyik emlékkövet BOIVS emeltette és hogy ugyan-

4. A BRUCK-ÚJFALUSI RÓMAI TEMETŐ HELYRAJZA.

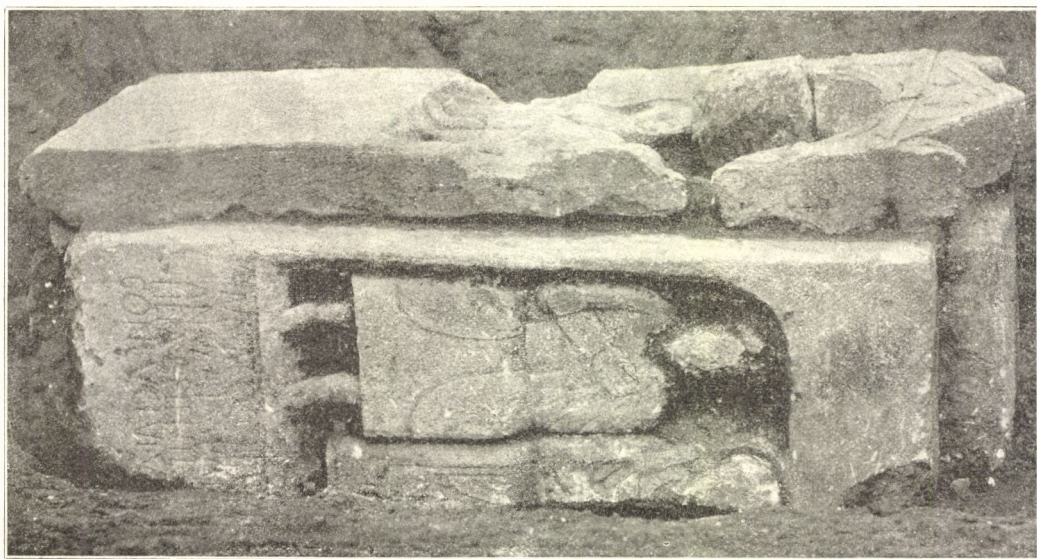
azon követ szétvésés által akarták céljuknak megfelelően megrövidíteni, de miután a kő igen kemény, inkább egészben vitték el és használták fel, a mi a két temetkezési hely egymáshoz való közelségére vallván, talán sikerülni fog magát a kelta temetkezési helyet is felfedezni.

A feltárt 53 sír. leírása a következő:

1. sír. Taerner Lipót által talált kő sír, mely már fent lett ismertetve.

2. sír. Kő sír 150 cm. mélységben. (5. ábra.) A fedőlap letakarása után az oldalak melletti föld hányatott ki és egy kelta sírkövekből összeállított nagy kő sír feküdt előttünk 102 cm. szélességi és 242 cm. hosszúsággal.

A fedőlap (6. ábra) felső részén két kis leány alakja van kifaragva, de a jobb oldali alaknak csakis lábvégi része látható, mert annak többi része a sír

5. A BRUCK-UJFALUSI MÁSODIK SÍR EGÉSZBEN.

kifosztásakor egy gránit kődarabbal bezúzatott és az alakból hiányzó részek, a legszorgosabb kutatás dacára sem voltak fellelhetők. A két gyermekalak alatt következő felirat olvasható: VENISA. DOMIONIS. F(ilia) ANN(orum) IV. ET. GAVRA DOMIONIS. F(ilia) AN(norum) III. H(ic) S(itæ) S(unt) DOMIO. P(ater) P(osuit).

A jobbik és balróli oldallapok egy nagy keltasíremléknek középen hosszában történt átvésése által nyert és élére állított két kőlapból állottak. (7. ábra.) Az ismét összeillesztett két lap egy férfi és két nő ülőalakját mutatja, melyek alatt következő felirat olvasható: IVNIA COCC(IT)AE (PV)ERAE SANC(tissimae) AN(norum) XX HIC SITAE. GALLVS. PAT(er) FILIAE. PIEN-TIS(si)MAE SIBI ET CONIVGI VIV(i) POSVERVNT.

A láb és fejevégi kövek szinte egy ketté vésett nagyobb kelta emlékműnek alsó részéből állanak, melyek összeállítván feliratuk a következő: AIIVCA. OMBRISSAE. F(ilia) VI(v)A. SIBI. FECIT. ET. VNA. FILIAE.

AN(orum) VI. ET. (S)ERVI. BITVA AN(norum) XXIII... ASARIVS.
A sír feneke jeltelen római sirtégla lapokból állott.

A kőszir f. hó 10-én Óshegyi József megyei tisztii főügyész egyleti alelnök, Eckhardt Ferencz városbíró, Pogány József megyei alispán, Virágh Gyula kir. járásbíró egyleti választmányi tagok és Pirovits Béla kir. járásbíró úgy nagy közönség előtt felnyíttatván, feldultnak bizonyult, mert a fedőlap leemelése után a sírban levő föld felett egy szarvasmarha alsó állkapcsát találtuk, a lábsontok mellett pedig nyakcsigolyák heverték. A melltáján talált üveg csak törmelékekben került elő, a jobb vállnál feküdt cserépbögrének csak fenékrészét leltük meg, ugyanott került elő egy kis bronzérem következő felirattal: IMP. C. PROBVS. P. F. AVG. Probus mellképe sugaras korona és paludamentummal jobbra. R)ES-TITVT. ORBIS. A jogarra támaszkodó Jupiter az előtte álló császárnak a földtekét nyújtja át, a szelvényen XXI.

A fenéktéglalapok felemelésénél feltűnt, hogy a munkás vascsákánya 5 cm. mélységben egy újabb téglalapot tépett fel és tényleg egy második fenék mutatkozott. A két fenék közötti földet átrostáltatván abban kisgyermek csontmaradványait két nagyobb metszett és huszonkét gömbölyűen lapos kék kis üveggyöngyöt találtam. 3. sír. 149 cm. m. 108 cm. h. téglalapokból összeállított, laposan fedett gyermek-sír, melyben elkorhadtt csontokon és üvegdarabokon kívül misem találtatott. 4. sír. Ugyanoly sír 120 cm. m. 72 cm. h. kéttéglalapos gyermek-sír lelet nélkül. 5. sír. 170. cm. m. 165 cm. h. Koporsónak semmi nyoma, elkorhadtt csontváz. 6. sír. 130 cm. m. 108 cm. h. Három téglalapos csúcsosan fedett gyermek-sír, melyben négy bronzkarperecz, egy tizenegy és egy nyolcz cm. hosszú csonthajtű, egy kis üvegbögre és egy igen finom üveg pohár találtattak. 7. sír. 170 cm. m. 110 cm. h. kőlapokból összeállított, egy kőlappal fedett gyermek-sír bronzkarperecz, szép üvegpalczk és

6. A BRUCK-UJFALUSI MÁSODIK SÍR
ÖSSZEILLESZTETT OLDALLAPJAI.

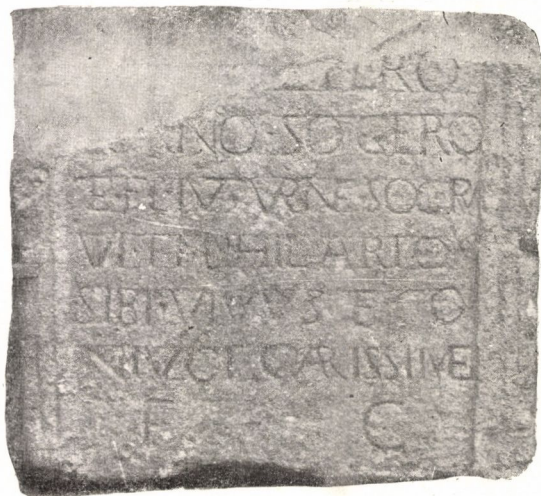
kis kék gyöngyökkel. 8. *sír.* 160 cm. m. 180 cm. h. Ötlapos, laposan fedett téglasír feldulva bronzéremmel, következő felirattal: Av) IMP. PROBVS. P. F. AUG. A császár mellképe, sugaras koronával paludamentumban jobbra. R) FIDES MILITVM. A hadsereg hűségének személyesítője szemközt állva balra tekint, mindegyik kezében hadijelvény. 9. *sír.* 155. cm. m. 180 cm. h. Laposan fedett téglalapsír törött bögre darabokkal. 10. *sír.* 200 cm. m. 175 cm. h.

7. A BRUCK-UJFALUSI MÁSODIK SÍR FEDŐLAPJA.

Kisebb kőlapokból összeállított sír, lelet egy bronzfibula és következő feliratú érem: Av) IMP. MAXIMINVS. P. F. AVG. Babérkoszorús fő jobbra. R) IOVI CONSERVATORI. Jupiter állva balra tekint, jobbjaiban villámcsomó, baljával jogarra támaszkodik. A balmezőben koszorú és a szelvényen SIS. 11. *sír.* 160 cm. m. 167 cm. h. Koporsó nélkül temetett váz csontozat ép, koponya beszállítva. 12. *sír.* Koporsó nélkül temetve, elkorhadva. 13. *sír.* 170 cm. m. 180. cm. h. Csúcsosan fedett téglalapsír melynek csúcsa homorú téglával külön be volt tetőzve.

Ezen sír nem volt feldulva, mégis tetejéig tele volt földdel. Koponya ép beszállítva. Mellére fektetve egy a rozsdá által felemésztett csákány alakú vas fegyver. Balkéztáján nagy üvegtál töredéke. Nyaktáján nagy bronzfibula. Jobb vállánál ép fekete cseréptál és bronzérem: Av) CONSTANTINVS. MAX. AVG. Jobbra tekintő mellkép, diadémával és paludamentumban. R) GLORIA EXERCITVS. Két katona egy hadijelvényt őriz. A szelvényen E SIS. 14. sír. 170. cm. m. 144 cm. h. Laposan fedett téglalapsír feldulva lelet nélkül. 15. sír. 120 cm. m. 108 cm. h. Gyereksír laposan fedett téglalapokból. Bronzkarperecz, kék és zöld üveggyöngyök, és egy bronzérem: Av) IMP: CONSTANTINVS. P. F. AVG. Babérkoszorus mellkép paludamentumban jobbra. R) SOLI INVICTO COMITI. A napisten

8. A BRUCK-UFJALUSI 29. SÍR FEDŐLAPJÁNAK FŐLIRATOS DARABJA.

álva, balra, jobbát felemeli, baljában golyót tart. Szelvényen RIF 16. sír. 169 m. 181 h. Laposan földött téglalapsír feldulva. 17. sír. 190 cm. m. 185 cm. h. Kőlapokból összeállított, három kőlapdarabbal fedett feldult sír egy éremmel: Av) FLAV. MAX. FAVSTA. AVG. Fausta mellképe jobbra. R) SPES REIPUBLICAE. Fausta szemközt állva balra tekint mindegyik karján gyermeket tart, ezen gyermekek a későbbi uralkodók II. Constantinus és Constantius. Szelvényen SMANT. 18. sír. 167 cm. m. 159 cm. h. Koporsó nélküli váz elkorhadva. 19. sír. 170 cm. m. 169 cm. h. Koporsónak nincs nyoma, törött bögre darabok, elkorhadt csontozat. 20. sír. 180 cm. m. 170 cm. h. Lapos kövekből összeállított kőszír. Üveg és bögre darabok. Érem: Av) D. N. IOVIANVS. P. F. AVG. Mellkép gyöngyfejdíszszel paludamentumban, jobbra. R) VOT. V. MVLT. X. Babérkoszorúban a szelvényen B. SIRM 21. sír. 167 cm. m. 172 cm. h. Koporsó nélkül temetett váz elkorhadva, melltáján durva csontnyelű vaskés. 22. sír. 185 cm. m. 175 cm. h. Homokkő lapokból összeállított sír. Elkorhadt csontok és üvegdarabok. 23. sír. 190 cm. m.

168 cm. h. feldulva. Érem: Av) FL. CL. CONSTANTIVS. II. A császár mellképe jobbra. R) GLORIA EXERCITVS, Labarum mellett álló két római katona. 24. sír. 170 cm. m. 108 cm. h. Téglalapokból összeállított gyereksír, csúcsosan fedve a fedő lapcsúcsok borító félcsöves téglákkal (imbríces) beborítva, törött üveg és bögre darabokkal. 25. sír. 120 cm. m. 72 cm. h. Üvegdarabok és bronzérem: Av) D. N. CONSTANTIVS II. P. F. AVG. (Dominus Noster Constantius Pius Felix Augustus) Mellkép paludamentumban, gyöngyfejdíszszel. R) FEL. TEMP. REPARATIO Victoria a császárt egy csónakon balra viszi. A szelvényen: CON? 26. sír. 180 cm. m. 174 cm. h. Kőlapokból összeállított sír, egy nagy bronzcsattal. 27. sír. 160 cm. m. 165 cm. h. Koporsó nélkül fekvő elkorhadt váz. 28. sír. 179. cm. m. 144 cm. h. téglalapsír laposan fedve lelet nélkül. 29. sír. 190 cm. m. 200 cm. h. Kelta síremlékkövekből összeállított kőszír. A fedőlap (7. ábra) felső részre rézsutosan

9. A 29. SÍR JOBBOLDALI LAPJA.

hiányzik, egyik oldala 144 cm. a másik csak 135 cm. hosszú. Faragvány nincs a kövön, felirata a következő:

... L(ucio) FL(avio) RO(MA)NO SOCERO ET. FL(avix) IVTVRNE. SOCR(V)VI. T(itus) FL(avius) HILARIO SIBI. VIVVS. ET CONIVGI. CARISIME F(aciendum) C(uravit). A sír jobboldali hosszoldalán feküdt egy süveges nőalak mellképét ábrázoló faragványú kőlap (9. ábra) következő felirattal: BIA-TVSA CAVTI LIBERTA BOIVS POSVIT ANNORV(m) XXX. HIC SITA (est). Az utolsó és utolsóelőtti sor között megkisértették a kő kettévésését. A sír baloldali hosszoldalán volt egy másik 200 cm. hosszú, 68 cm. széles kelta síremlékkő (10. ábra) egy férfit ábrázoló faragvánnyal, a mely alatt kissé csiszolt felületen egy nyergelt lovat vezető emberi alak látszik. Az ez alatt levő nagyon kezdetlegesen vésett felirat a következő: COMALVS. VERCIOVI. F(ilius) ANNORV(m) ... H(ic) S(itus) E(st) PAT(er) POS(uit) NIOCIO. ANNORV(m) ... H(ic) S(itus) E(st)

A fejeégi kőlap szinte egy kétalakot mutató kelta síremlékkőnek a töredéke (11. ábra), melyen csakis a következők olvashatók: ... VIA AMVLI(us) V(er) NACLVS ANN(orum) a többi olvashatlan. A lábvégi lap szinte kelta síremlék töredékekből volt összetákolva, melyeken azonban felirat nincsen.

Ezen sír is fel volt dülva és csakis egy bronzérem találtatott benne:

Av) D. N. CONSTANTIVS. P. F. AVG. Mellkép gyöngyfejdíszszel paludamentumban jobbra, R) FEL. Temp. REPARATIO. Szelvényen SMANT.

30. *sír.* 180 cm. m. 178 cm. h. koporsó nélkül temetett elkorhadt váz.

31. *sír.* 150 cm. m. 144 cm. h. Laposan fedett téglalapsír, feldulva, de a cserépbögre épen került elő. Bronzérem is találtatott:

Av) D. N. GRATIANVS P. F. AVG. Mellkép gyöngyfejdíszszel, paludamentumban jobbra. R) SECVRITAS REIPVBLICAE. A balra haladó Victoria koszorút és pálmaágot tart. AOS. 32. *sír.* 145 cm. m. 160 cm. h. Kőlapokból összeállított sír korhadt csontozattal lelet nélkül. 33. *sír.* 190 cm. m. 180 cm. h. Csúcsosan fedett ötéglalapos sír bögre és üvegdarabokkal, feldulva, lelet nélkül.

34. *sír.* 190 cm. m. 170 cm. h. Koporsó nélkül temetve, törött üvegdarabok. Bronzérem: Av) D. N. FRATIANVS P. F. AVG. R) GLORIA ROMANORVM. A császár egy barbár hadifoglyot magaután vonsoz. Szelvényen

S	★
D	

35. *sír.* 190 cm. m. 180 cm. h. Koporsó nélküli váz, lelet nélkül. 36. *sír.* 200 cm. m. 178 cm. h. kődarabokból összeállított sír, kék üveggyöngyökkel. 37. *sír.* 189 cm. m. 200 cm. h. Négykőlapból összeállított, kettétörött kőlappal fedett sír. Bronzgyűrű, két bronzkarperecz, három üveggyöngy és ép cserépbögre. 38. *sír.* 178 cm. m. 162 cm. h. Koporsó nélkül temetett váz mellette cseréptáldarabok. 39. *sír.* 182 cm. m. 180 cm. h. Laposan fedett téglalapsír lelet nélkül. 40. *sír.* 200 cm. m. 178 cm. h. Kőlapokból összeállított sír, üveg és cserépbögre darabok. 41. *sír.* 196 cm. m. 144 cm. h. Laposan fedett téglalapsír csontkarperecz és üvegdarabokkal. 42. *sír.* 190 cm. m. 180 cm. h. csúcsba felállított és homorú téglával borított téglalapsír. A fenék lefektetett téglalapból áll, melyek csak 36 cm. szélesek, úgy hogy a hulla ezen sírba csakis féloldalt fekvéssel lehetett eltemetve, a mi azonban a csontok korhatagsága és rendetlen fekvésénél fogva megállapítható nem volt. 43. *sír.* 189 cm. m. 163 cm. h. Koporsó nélküli váz elkorhadva, törött bögre darabjaival. 44. *sír.* 125 cm. m. 144 cm. h. Laposan fedett téglalapsír, bronzkarperecz, bronzfülönfüggő darab, fehér üvegbetét és hetvennégy kék gyönggyel. 45. *sír.* 125 cm. m. 108 cm. h. Ugyanoly sír lelet nélkül. 46. *sír.* 170 cm. m. 161 cm. h. Koporsó nélkül temetett elkorhadt váz. Bronzérem: Av) CONSTANTIVS II. A császár mellképe, jobbra. R) FEL. TEMP. REPARATIO. A császár jobbájában labarumot tart, előtte két

10. A 29. SÍR BALFELŐLI HOSSZOLDALÁRÓL VALÓ TÁBLA.

fogoly. Szelvényen A. SIS(cium). 47. sír. 160 cm. m. 144 cm. h. Laposan fedett téglalapos sír. Csontozat elkorhadva, egy ép fekete egyfüles cserépbögre. 48. sír. 120 cm. m. 155 cm. h. Koporsó nélkül temetett váz lelet nélkül. 49. sír. 192 cm. m. 175 cm. h. Éppenoly sír lelet nélkül. 50. sír. 196 cm. m. 169 cm. h. Epen ily sír törött üvegdarabokkal. 51. sír. 120 cm. m. 72 cm. h. Téglaalapos gyermeksír lelet nélkül. 52. sír. 189 cm. m. 163 cm. h. Koporsó nélkül temetett, elkorhadt váz lelet nélkül. 53. sír. 192 cm. m. 158 cm. h. Koporsó nélkül temetett hulla váza, lelet nélkül. 54. sír. 200 cm. m. 200 cm. h. Nagy kőlap sarcophag, a fedőlap kettétörve. Daczára, hogy a fedőlap töréséből és a csontok rendellenes fekvéséből következtetve kétségtelennek látszott, hogy a sír fel volt dülva, mit a törött bögre és üvegdarabok is tanúsítottak, sikerült egy szép körvü keretbe foglalt piros üvegbetétes szép női aranygyűrűt találni. A sír tartalmát átrostáltatni nem lehetett, mert a sír feltárása közben meg-

II. A 29. SÍR FEJVÉGI KŐLAPJA.

eredt a zápor, mely miatt a munkát is beszüntetni kellett. Az ezen sírban lelt bronzérem a következő: Av) CONSTANTIVS II. A császár mellképe jobbra. R) GLORIA ROMANORVM. Két római katona két hadijelvényt (signum militaris) őriz. Szelvényen ASIS.

A második és huszonkilencedik sír összes kőlapjait 82 métermázsra súlyban vasuton a megyei múzeumba szállíttattam.

A munkások a XVII-ik árokban egy falra akadván, ennek nyomán egy négyszögű helyiségnek alapzatát tárattam ki, melynek mindenik oldala 285. cm. hosszú egy méter mélységig a hol már ösföld jelentkezett. Sertés, baromfi és embercsontdarabokon kívül tűzben összeolvadt vas és üvegtömegeket, sőt összeolvadt bronztömböket, bronzlemezeket, egy bezuzott bronzkorsót, egy ép cserépmécsest, vonaldiszítményű bronzrudacskákat, csont és üvegkarperecz darabokat találtam, padlónak azonban nyoma nem volt. Miután az ezen ásátás-

nál talált római tárgyak alakjukra nézve általánosan ismereteseek, csakis a sírok úgy kelta kövek ismertetésére szorítkoztam. E helyütt meg kell jegyeznem, hogy a kelta sírkövek feliratai mind ki voltak festve piros színnel (monszyin) és ezen szín különösen a kő lemosása után nagyon élénken jelentkezik.

Az ásatás alatt Berger Lajos nevű Osztrák-Brucki lakos és magyar részi földtulajdonos jelent meg, ki az ásatás színhelyétől mintegy három kilométerre fekvő egyik földjén egy kőszobor fejét szántotta ki, állítván, hogy a szobor többi részének még a földben kell lennie. Ezen kőfej kelta szobrászat jellegénél fogva a lelhelyen az ásatás szinte megkíséreltetni fog, a mennyiben nevezett földtulajdonossal egyességre lépni sikerülend, valamint megkíséreltetni szándékozom Bruck városának egy két kilométerre kelet felé fekvő dombján is, hol kőfal maradványai mellett egy forrás van, mert ily helyet a rómaiak használatlanul bizonyára nem hagytak.

Az ásatást rendkívül megnehezíti a tulajdonos osztrák alattvalók telhetetlensége, mert nem csak a feltárt de a közbeeső érintetlenül hagyott területekért is négyszegölenként 20 kr. kártérítést követelnek a mi kat. holdanként 329 frtot tesz, ily kártérítési összegeket fizetni pedig az egylet képtelen. Törekedni fog az egylet esetleg a földek bérbevétele útján célhoz jutni. Ha egyik vagy másik földtulajdonossal az egyesség sikerül, az ásatás még ez év folyamában folytattatni fog.

Magyar-Óvár, 1899 Augusztus 28-án.

Dr. Sötér Agost.

II. TÉGLÁS ISTVÁN. ARANYOSRÁKOSI RÉGISÉGEKRŐL. Torda-Aranyosmegyében Várfalva és Aranyos-Rákos összeépült két község határában gyakran találnak a különböző korból származó régiségeket, mert a két község fölötti magaslatok és erdős hegyek úgy a történelem előtti időkben, mint a dák- és római korban lakott helyek voltak, sőt a várfalvi erdők még a magyarok megtelepülése után is gyakran szolgáltak menedékhelyül. Az erdők belsejében ott emelkedik a meredek Füttyerhegy ismeretlen eredetű erődítmények nyomaival, Várfalva mellett az Aranyos folyó medre fölött emelkedő sziklaszálon a dák- és római erőd maradványai ma is látszanak, bár a szomszédos falvak, sőt a kissé távolabb fekvő Singfalva lakói is századok óta hordták szét innen a faragott köveket. Várfalva, Aranyos-Rákos és Singfalva községekben alig van ház, melynek udvarain vagy kapuja előtt a várfalvi várból származott quaderek ne hevernének. A különböző korból származó régiségek közül a legtöbb ide-oda elkallódott, egynéhány a kolozsvári muzeumba jutott. A múlt év őszén a Várfalva és Rákos közötti dombon a cigányok több régi tárgyakat találtak. Azok közül kiválóan érdekes egy fésűalakú s teljesen ép állapotban megmaradt bronz tárgy. Ez egy 115 mm. széles, 60 mm. magas és 5 mm. vastag, testes, nehéz fésű, melynek 13 foga közül a két szélső 8—8, a többi pedig átlag 4—4 mm. széles és 5 mm. vastag. Az egyes fogak 48 mm. hosszúak. A fésű felső része igen díszes, mert a tető közép részén oszlop emelkedik és az oszloptól jobbról is, meg balról is egy-egy kis emelkedésről egy-egy 48 mm. magas ló ugrik az oszlop felé. A lovak testét az alappal pöczög köti össze. Az említett oszlop négyszögű talapzatról emelkedik s 5 mm. széles teste föl-

felé kissé szélesbedik és úgy csatlakozik az oszlopfőhöz. Az oszlopfőt rovátkák díszítik; az oszlopnak pedig a rajta látható s csavart utánzó bemélyedések igyekeznek tetszetősebb alakot kölcsönözni. Az egész oszlop a talp és oszlopfővel együtt 40 mm. magas. Az oszlopfőre merőlegesen egy 23 mm. átméretű gyűrű helyezkedik, melyhez az öntés technikája következtében és a tárgy erősségének megóvása szempontjából a lovak orruknál fogva csatlakoznak. Ezen gyűrűbe, mint egy láncszem van behelyezve egy olyan karika, melyhez egy másik karika van hozzá erősítve. Ez a második karika az előbbihez derékszögben csatlakozik. A két karika csak együtt mozoghat és a felső karikánál fogva igen kényelmesen lehetett e különös tárgyat felfüggeszteni. Az egész tárgy — az utóbb említett karika kivételével — laposan, de elég ügyesen van öntve. Az öntőmester a laposságot az oszlopon a már említett mélyedésekkel mérsékelte, a lovak fején és törzsén némi kevés domborítást is sikerült feltüntetnie; a sörény pedig épen jól sikerült. A lovak farkait úgy tüntette föl, mintha azok csomóban volnának kötve. Az egész tárgy minden részét szép zöldes, feketés patina borítja. Tekintve a fészű fogak vastagságát, az öntvény súlyos voltát, alig föltételezhető, hogy ez fészülő fészű gyanánt, vagy konty fölerősítésére használtatott volna. A tárgy felső részén lévő karika azt bizonyítja, hogy felfüggesztve állott; valami jelvény vagy dísz tárgy lehetett.

Hosszasan szemléltem ezen ismeretlen rendeltetésű tárgyat, melynek korát sem határozhatom meg, de talán nem csalódom, ha azt hiszem, hogy ez is a skythiai emlékek egyike.*

Ugyanott egy második ismeretlen rendeltetésű tárgy is találtatott. Ez egy 46 cm. magas, alól köralakú és 32 mm. átméretű tárgy, mely fölfelé elkeskenyedik s egy vízszintes irányban előrenyúló csőr formában végződik. Azt hiszem, az öntőmester az uszó vagy a tojásain ülő ludat vette mintául, csak a kidolgozás nem sikerült elég jól. A tárgy alsó lapján félgömbalakú homorú mélyedés látható s talán ezen mélyedésnél fogva lehetett e tárgy egy bot végére, vagy más alapra erősítve.

Úgyszintén az Aranyos-Rákos és Várfalva közötti területen találtak: egy bronz gyűrű töredéket és ezüst sodronyból primitív módon egybeállított, illetőleg csavart két gyűrűt. Az ezüst gyűrűk egyike 22, a másik 26 mm. átméretű. Az ezüst sodrony mindkettőnél 2 mm. vastag. Ezekhez teljesen hasonló ezüst sodrony gyűrűket láttam a kolozsvári muzeumban, melyek egyike Hunyadmegyében Cserbel határában egy bronz korsóban több más ezüst tárgy — s nevezetesen kigyófejes karperecz — társaságában találtatott. Az Arch. Értesítő 1898. évi június 15-ikén megjelent füzetében a Majláth Béla által ismertett alpári leletről közölt rajzok 9. és 10-ik ábrái szintén ily módon készített gyűrűket tüntetnek fel, csak hogy az utóbbiak bronzból vannak.

Végül meg kell említenem, hogy az itt ismertett tárgyak az aranyos-rákosi cigányoktól egy régiségkereskedő kezébe jutottak.

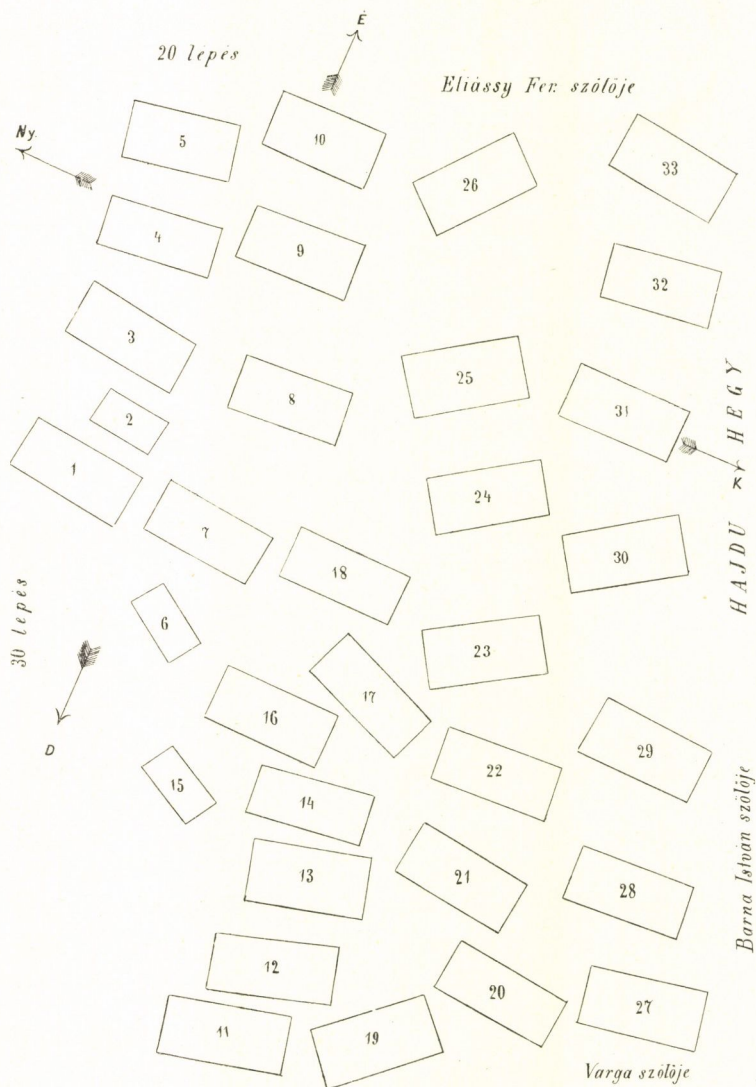
Torda, 1899 május 21.

Téglás István.

* Hampel J. Skythiai emlékek Magyarországon. Arch. Ért. 1893. 5. füzet.

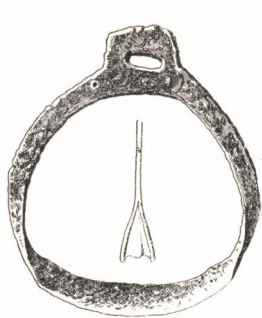
III. BARTALOS GYULA: HONFOGLALÁSKORI S EGYÉB RÉGISÉG-LELETEK EGERBEN ÉS VIDÉKÉN. Eger szőlőhegyeinek újjátelepítésénél a földforgatás munkálatában több olyan leletre bukkantak, melyek a tudományosan megállapított leletek jelenségei után az összehasonlító régészet útmutatása szerint honfoglaló őseinkre vonatkoznak. A szakmány munkájában foglalkozó kapások eleintén ügyet sem vetettek a dologra, a tetemek csontjait kihányták, a rozsdás vasakat félredobták, a pénz nélkül talált fazekakat pedig összetörték. Midőn gazdáik mindezekről értesültek, már akkor helyrehozatlanul kárba vezett minden. Dr. Turcsányi Gyula megyei főorvos és Eliássy Ferencz urak azonban még idején figyelmeztettek az e nemű jelenségekre, úgy hogy a leleteknek nagy részét megmenthettük, s a talált tárgyak s a tetemek fekvésének analógiájából azon következtetésekre juthattunk, hogy a «Szép asszony» völgyének gerincein őseinknek sírmezeje van eltakarva. Ezen feltevést egész világosan felderítette ama kutatás, melyet a szomszédos parlag szőlőben két hét lefolyása alatt rendszeresen teljesítettem. A fent tisztelt uraknak szőlőjében talált leletekről, az átalam eszközölt ásatás eredményéről, nemkülönben az Eger vidékén feltűnt idevágó jelenségekről óhajtok a következőkben a nyilvánosság előtt beszámolni. *Dr. Turcsányi szőlőjében.* Múlt év december 16-án mentem ki dr. Turcsányi Gyula kíséretében a szőlőjében előfordult lelőhelyre. Jólehet, hogy a fennemlített főorvos úr már eleve meghagyta a munkásoknak, hogy ha csontokra akadnak, azokat érintetlenül hagyják mindaddig, míg azt meg nem vizsgáljuk; mindazonáltal részint kíváncsiságból, részint értelenségből már akkor a tetemeket megbolygatták s a mellettök levő tárgyakat is felszedték. Szerencsére mégis egy tetemet még magunk kezével deríthettünk fel. Ez egy vitéz lovag volt, kinek lábainál baloldalt találtunk egy lóhullát is. A ló fogai közül vettük ki a törött zabolát rézkarikájával. A lovag északnyugatra volt fejével, lába délkeletre volt fordítva, derekán csattot találtunk, nemkülönben rézsíjvégnék darabjait, ezek közül a végső tag igen szép metszetű és bimbóalakú; lejjebb széles vonalban vasrozsdának barázdáját találtuk, melyből három darabot emelhettünk ki (úgy látszik kardnak hüvelye lehetett). Lábai-nál még két kengyelvasat is találtunk, mindkettő igen el volt már érve. Jobb karjánál négy darab nyíl volt egy rakáson összeforrvan a rozsdától. Találtuk még e vitéznél — s ez a legfontosabb — egy ezüst pénz csonka darabját is, melyen tisztán leolvasható az egyik lapon: + ROMANO | XPISTOFOR, a harmadik sornak csak teteje van meg, s az S és T között pedig lyuk van fúrva, nyilván annak jeléül, hogy ezt ékességül viselte magán az említett előkelő vitéz. A pénzdarab másik oldalán görög kereszt körül olvasható ΙΗΣΥS ΧΡΙΣΤ (ΙΗΣΙCΑ). (Vsd. ö. Sabarier Descr. des mon. hyz. II. köt. 127. l. 11. sz. ábrázolva XLVI. t. 14. sz.). Ezen pénz I. Román, bysanczi császárnak és fiainak Cristofor és X. Constantin császárnak érme (928—944). Az idő, melyet ez érem megjelel, a történelem tanúsága szerint, a x. század első elére esik. Ezen pénzdarab szerint tehát meg van adva e sírmezőnek keletkezési ideje. Ennek alapján nem hozzávetőleg, ingatag véleményképen, hanem határozott biztonsággal állíthatjuk, hogy az itt nyugvó tetemek nem másoké, hanem az Ázsiából ideköltöző honfoglaló őseinké, kik a vereczkei

szorosan áttörtek a Kárpátok hegylánczán, itt Eger tájékán, Anonymus szerint (32. fej.), letelepedtek és az első nemzedék idején nyugalomra tétettek. Az imént megejtett szőlőforgatásnál és a tavalyinál összesen mintegy 16 emberi tetemre és 4 lóhullára akadtak e helyen. Utólag is találtam még egy csont-

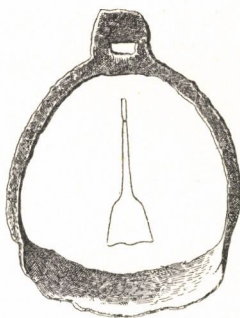

I. AZ EGERI HONFOGLALÁSI KORABELI TEMETŐ HELYRAJZA.

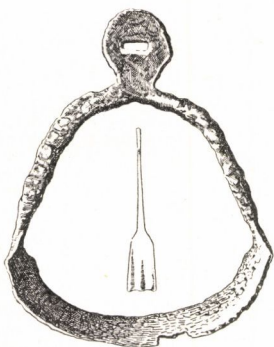
vázat, a megásott helyen 75 cm. mélységre. Biztosra veszem, hogy az érintetlen helyeken még többre is akadunk, s a fönt tisztelt főorvos úr hajlandónak nyilatkozott a további kutatás megengedésére. *Éliássy Ferencz szőlőjében.* December 23-án tekintetem meg ama csontvázakat, melyek az előző napon kerültek felszínre. A birtokos úr értesülvén e csontvázakról, szives volt engem felhívni a leletek megtekintésére, hol csakugyan három kengyelvasat, zablát,

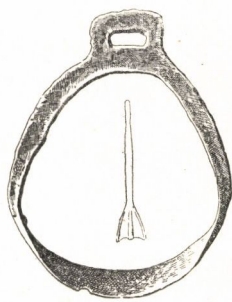
1.

2.

3.

4.

6.

5.

7.

8.

9.

10.

11.

II. VASLELETEK AZ EGRI HONFOGLALÁSKORI TEMETŐBEN.

csattot és egy cserépedény felét találtam, mert a munkások azon való boszújokban törték szét, mivel abban a reménylett kincset meg nem találták. Mindezek felett azonban magasan kiemelkedik jelentőségében ama tipikus rézrózsa, mely a lószerszám díszítésénél használtatott. Ezen egy hosszú nyakú, párducz-derekú paripa alakja látszik a lábak és nyaknak sajátos körvonalaival. A lovon felül növénydísz van kiverve, a ló alatt egy lyukas karika, az egészet pedig szabályos körvonal szegélyezi. Itt e szőlőben legalább 12 csontvázat találtak. Ezek közül csak egyet vehettem vizsgálatom tárgyául. Ezen tetem 45 cm. mélységre esett, annak jeléül szolgál ez, hogy idő folytán mennyi földtömeget lemosott innét egy évezrednek zápora és hóolvadása. A csontváz hossza csak 120 cm. volt, mivel lábai a térdeknél behajlottak. Féloldalt feküdt, feje északnyugatra volt fordulva, lábai pedig délkeletnek. Az itten talált tárgyak s a temetkezési mód teljesen megegyező a dr. Turcsányi Gyula szemközt fekvő szőlőjében talált leletekkel.

Barna István szőlőjében. Az imént szerzett tapasztalatok szolgáltak okúl arra, hogy a szomszédos szőlőhelyen, mely még nem volt felforgatva és így eredeti állapotában maradt, a birtokos szíves beleegyezésével rendszeres ásatást eszközöljek. Január 10-étől 23-ig tartott a munka, mely idő alatt 33 tetem került napfényre, mindössze az ostorosiakkal együtt 64. A tetemek változó mélységben találtattak, alig egy ásónyomtól egy egész méterig. Olykor a szomszédos sír is változó színvonalon feküdt, világos jeléül annak, hogy különböző időben voltak megásva. A sírmező Barna szőlőjében meglehetősen rendszerben és sorokba osztva látszik lenni, mint ezt a helyrajzi kép is igazolja (1. ábra), melyet mérnöki megfigyeléssel vetettünk papírra. A tetemek fekvése általában északnyugatról délkeletre volt irányítva. Egynek, a 33-iknak kivételével, hol a fej megfordítva délkeletnek esett, a lábak pedig északnyugatra. A keletelésben még is némi eltérést lehet észlelni e síroknál; mert míg némelyik a téli kelő napnak, mások ismét a nyári napkeletnek vannak fordítva. Ebből azt vélem következtetni, hogy a tetemek az évszakok különböző idején voltak ide helyezve. Mint-hogy pedig a leletek után ítélve és a csontvázak megfigyelése szerint vitézek, nők, gyermekek vannak ide letéve: ebből következtetni vélem, hogy itt nem csata áldozatairól van szó, hanem rendszeres, közös temetőről, a mint a honfoglaló első megtelepedett ősök között a halandóság megnyilatkozott. A tetemek legnagyobb hosszúsága 185 cmtől megy lefelé. A csontvázak hatalmas férfiakról tesznek tanúságot; lábszárcsontjaik vastagsága a lovakéval vetekedik. Általában a csontvázak elég jól vannak megőrizve, legfeljebb azok vannak szétromcsolva, melyeket a kapa homlításakor tördelt széjjel. Ezt kiválólag annak tulajdonítom, mert fehér porondos liászrétegbe voltak elhelyezve. Ez ugyanis könnyen átbocsátja a vizet, és így szárazban tartotta a tetemeket. A 33-ik sírban négy helyen találtam lóhulladarabokat, nyilván a vitézzel hadi paripáját is ide temették. A többieknél csak a két kengyelt és zabolát találtuk a lábaknál elhelyezve, hogy ezekkel jelezzék a halottnak mivoltát. Karpereczet nagyobb számmal találtunk, némelyeket ezüsből, némelyeket, melyek vékonyabbak s bronzból valók voltak, már egészen elemésztette a zöld rozsda, úgy hogy csak darabjait szedhattuk fel; mások meg a karon hagytak zöld nyomot. A fülbe-

valók többnyire bronzból voltak, volt ezüst is. Derékövnek vasát csak a 11-ik sírban találtuk. Nevezetesebb leletek e következő sírokban találtattak. A 4-ikben két kengyel, zabola, fülbevaló. A 9-ikben két kengyel, zabola, lófej. A 8-ikban, mely jobboldalára volt fektetve, csigasor volt a nyak körül. A 18-ikban két kengyel, zabola, jobb oldalán kard és lófej. A 25-ikben karperecz s meggörbített kés. A 26-ikban gazdag nőnek teteme volt, két fülbevalóval, ékköves arany gyűrűvel, ezüst és bronz karpereczcel, a klárisból csak egy kőszemet találtunk, derekán bronzfüggőt, mely áttört műben lófejet és lábat ábrázol növénydiszszel. Ezen bronzfüggőnek alsó oldalán a ruhaszövet foszlányai is megmaradtak a zöld rozsda között. Végül e tetemnek lábainál fazék volt elhelyezve, melyet sikerült minden csorbulás nélkül kiemelni. A 7-iknél el volt választva

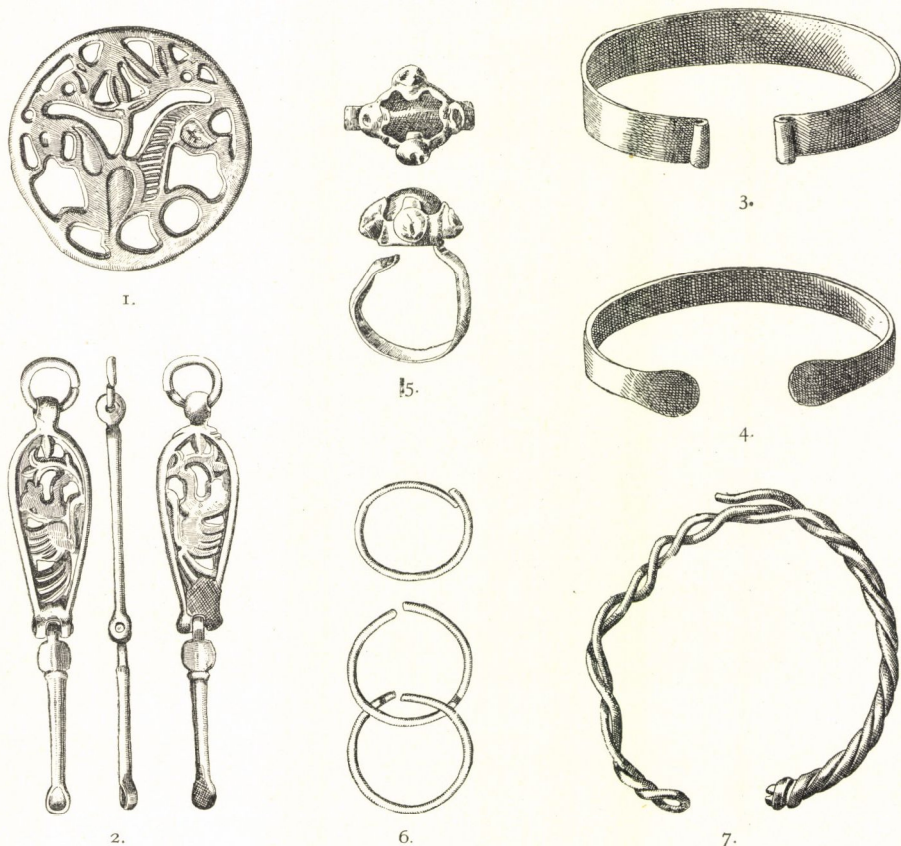

III. KÉT SÍRLELET AZ EGRI HONFOGLALÁSKORI TEMETŐBEN EREDETI HELYZETE SZERINT.

a fej a törzstől, s fél méternyi távolságra találtatott. A 32-iknél pedig, mely mint mondám visszafelé volt fordítva, a kengyelt nem a lábaknál, hanem a kar alatt találtuk. A 13-ikban pedig ember- és lócsont össze volt vegyítve. Megemlítendőnek tartom azonban a fejek elhajlását, melyek többnyire a jobb oldalra billentek, lehet, csak történetesen; valamint a kezek elhelyezését is, legtöbbször a balkéz a tomporra volt fektetve, a jobb pedig függőlegesen volt elhelyezve, vagy olykor a mellen nyugodott, mindez nem volt jelentőség nélkül; annyit biztosan következtethetünk belőle, hogy még akkor voltak a karok behajlítva, mielőtt azok megmeredtek. Ebből a kora temetkezésre is vonhatunk következtetést. A tornak nyomaira legfeljebb egyes állati csontok és némi széndarabok emlékeztetnek.

Úgy hallottam, hogy a Hajdúhegy gerinczén még más fele is fordultak elő csontvázak. Így az alsó szomszéd szőlőben, valamint a felső 3-ik szőlőben

is; ezeket azonban a munkások mind összetörték; azért tehát, hogy népünket figyelmessé tegyük az ilyenmő jelenségek fontosságára, az itteni leleteket, a vidék egyéb honfoglalókorai leleteivel együtt szépen rendbe raktuk s közszemlére állítottuk, mely szokatlan érdeklődést keltett a lakosságnál, úgy annyira, hogy a kirakat előtt öt napon át folytonosan rajzott a kíváncsiak serege s alig lehetett tőlük közlekedni. Nyomban is volt hatása e jó gondolatnak, mert a szőlőművesek más felé is figyelmeztettek az ily kihányt csontokra. Az itt megejtett ásatásról helyrajzi képet vettünk fel, két tetemet lefényképeztettem

IV. ÉKSZEREK AZ EGRI HONFOGLALÁSKORI TEMETŐBŐL.

(3. ábra), mindezt ide csatolom. Egy tetemet pedig az egeri lyceumi muzeum számára földestől fölvétettem, a többiek csontvázát is gondosan eltettük a meg-ejtendő szakszerű vizsgálat tekintetéből, és hogy azokat megfelelő helyen a kegyeletnek átadjuk.

Vidéki leletek. Eger vidékén is előfordulnak népvándorlás és honfoglalás-kori leletek. Ezek közül kiválólag három helyet említek meg Eger közvetlen szomszédságában: Ostorost, Novajt és Maklárt. Ostorosról és patakjáról Anonymus is emlékezik Eger völgyével kapcsolatosan e szavakkal: «et castra eorum fuerunt a fluvio Ustoros, usque ad castrum Purozlou». Már régebben kerestem

e völgyben az első megtelepedés nyomait, eddig azonban csak emlékszerű sziklákat találtam, melyeknek oldalán vakablakok voltak bevágva. Minap azonban őstemető nyomaira is rávezetett a szőlőforgatás. Fájdalom, itt is már csak összeroncsolt emlékjelekre bukkantam. Kakuk Ignác úr szőlőjében az ostorosi munkások 12 tetemre találtak és több edényre. Három csigát tudtam csak ezekből beszerezni. Megemlítem még itt, hogy e hely neve történeti jelentőségűnek látszik lenni, ugyanis *Szádur* néven ismeri e környéket e nép. Másfelé is előfordul a Szád emlékezete, úgy mint Szádvár, Szádelő, Bikszád stb. Biztosabb tanulságot mondhatok a *novaji határban lévő halomról*, hol 1897-ben három napig kutattam, és az egymásra következő korszakoknak fekveteit harmadfél méternyi földhányásban tanulmányoztam. E telephely a bronzkorszakból származik, s úgy ment át a népvándorlás korára, és tetejében honfoglalási sírokat is találtam. Többi közt lovast lovával, kutájával alig 40 cm. mélységre. A lovas lábainál három agancs darab volt; egyik átfúrva és csontfokosnak alakítva. Volt még mellette rozsa által megemésztett eszköz, melynek megmaradt a kopja. Találtam e sírban még törött edények darabjait is. Ugyanezen telepről még több ép edényt szereztem, melyek egészen hasonlóak az imént Egerben talált két fazékhoz. Ugyaninnét van még két szarvasag, egyiket agancscsal; továbbá bölényszarv, búzatörő kő és egy kőfokos, mely a mi fokosainknak lehet előmintája.

Maklár az Anonymus 32-ik fejezetében említett Eger völgyében fekszik. E völgy kavicsbányaiban többször találtak már jelen tanulmányunkba vágó emlékeket. Ilyenek az itt küldött két kisebb alakú kengyel, két sodrott bronz karperecz, melynek egyikén levéldísz vagyon; továbbá egy arany fülbevaló és arany szív, továbbá egy pallos kard, mely lehet, hogy a későbbi időkből származik. Találtam még Makláron egyéb bronzkorszaki tárgyakat, fibulákat, csatokat, pénzdarabot, ékkövekből csiszolt gyöngyöket stb. Mivel ezek jelen tárgyalásom keretébe nem vágnak, azokat ezúttal elmellőzőm. Maklárhoz közel esik Kis-Buda, onnan vannak kardok, melyeket a vasútépítés alkalmával találtak az érseki erdőben. Ennek tőszomszédságában van Szihalom, melynek leletei a Foltin-féle ásatásból ismeretesek. Nevezetes lelőhely még Latorút, Kács is, honnét több pánczélt, baltát és egyéb eszközt is bírok. Ezek azonban a honfoglalásnál későbbiek lévén, ezúttal elhagynom bemutatásukat; most csak néhány agyaggyöngyöt említek onnét, melyek hasonlóak az egeri kőgyöngy lelethez. Ezek többnyire a Zsenticzebarlangban találtnak, mely nevezetes lakótelep volt. Ilyen agyaggyöngynek egyik oldalán ismeretlen jelek láthatók. Eger vidékéről, Kerecsendről, Tardról, Bogácsról, Margitáról, Mocsolyásról, Pásztóról is vannak edények, továbbá a borsodi várból is, hol 1896-ban ásatam. Eger vidéke az országban igen fontos hely helyzeténél fogva, a mennyiben a hegység nyújt itt kezét a nagy síkságnak; ez okból e vidéken a lankás oldalakon, folyók mentén már a priori is biztosan kereshetjük az ősnépek telephelyeit. Valóban alig van vidék, mely a leleteket oly nagy számban mutatná, mint a mi tájékunk, mely kezdve a síkság Csörszárkától a hegyi Ördögátáig, a kisebb néptelegektől egész a roppant terjedelmű sánczos táborhelyekig; a barlanglakásoktól a sziklába vágott, templomszerű csarnokig; a pogány

váraktól a később is szereplő erődített helyekig, az emlékszikláktól a sírmezőkig, oly nagy számban fordulnának elő, mint épen Eger környékén, a Mátra- és Bükkhegyekben és a messzeterülő síkságon. Méltán kívánható tehát, hogy e vidéket a történelem előtti idők megvilágítása tekintetéből, de kívált honfoglaló és honalapító őseink emlékének kegyeletéből behatóbban áttanulmányozzuk és megfelelő ásatásokkal felderítsük.

Bartalos Gyula.

IV. CSÉPLŐ PÉTER A KÜLSŐ PUSZTA-KOVÁCSI LELETEKRŐL.

A külső pusztakovácsi sírmező csak 2 évvel ezelőtt lett ismeretessé, midőn annak birtokosa Nadányi Gyula, véletlenül, egy veremástatás alkalmával, porladó emberi csontvázakra akadt és a csontokon karpereczek és gyűrűk tűntek elő. De azért, bár a világ előtt még ismeretlen volt e sírmező, úgy látszik, hogy emberi kéz annak több egyes sírjait már valamikor felbolygatta. Ezt mutatja az egyes fenmaradt csontoknak rendetlen elhelyezése és a mi jellemző: hogy azon csontokon már semmit sem találtunk; míg az aránylag még épségben tartott csontokon rendesen valami emléktárgyak kerültek felszínre. A sírmező nagyságát, terjedelmét most még meghatározni nem tudjuk, mert szomszédságában mindenütt, még többé-kevésbé jól fentartott emberi csontokra bukkantunk. E csontdarabok, a koponya, — mely azonban a napfényen mindjobban szétfoszlik, — csipő, láb és kereszt-csontmaradványok. De csak kevés halott maradt fent úgy a hogy épen; a legtöbb végképp elporladt és csak a föld rétegzet más színe tanuskodik a teljesen feloszlott csontmaradványokról. A temető mélysége nem haladja túl a másfél méternyi magasságot. És e csekély mélységben a halottak egymás fölött két-három sorba rakottak. Valószínű azonban, hogy ekkor a sírok mélyebben feküdtek, de a századok folytán, az idők viszontagságai és mindenek felett: a kultura folytán, a domború sírmezők, a körüle elterülő síksággal, egyenlővé lettek.

A külső pusztakovácsi-i sírmező, nem a csatatéren elesett hősöknek szolgált sírhelyül. Itten nincsen semmi fegyver. Itten nem találunk semmit, mivel az emberek viaskodni szoktak. E sírok lakói, valószínűleg, jobbadán természetes halállal múltak ki. Mondottam hogy: «jobbadán», mert ennek ellenkezőjéről is volt alkalmam meggyőződni. Így az egyik épségben megmaradt koponyánál, mely közepén át volt lyukasztva. Ennek halálát tehát a koponyára mért kemény ütés okozta. Külső Pusztakovácsi ma urasági kastély, hozzátartozó gazdasági épületekkel. Ilyen volt emberemlékezet óta. Községnek sehol semmi nyoma. Legközelebb esik hozzá Pusztakovácsi falu.

A külső pusztakovácsi-i sírokban a halottak hanyattfekve, leeresztett kezekkel, kinyújtott lábakkal voltak elhelyezve, arczzal keletnek. Voltak azonban olyanok is, melyeknek kezei mellökön voltak összetéve.

Ezeket azonban csak hallomás után irom. Ha ez úgy van, még inkább meggyőződom arról, hogy azon sírmező hosszú századokon keresztül szolgált az egykoron itt lakóknak utolsó pihenőül.

Kik voltak azon lakók?

Valószínűleg azon ősnép, mely a Berettyó partjain túlélte a góthok, hunok, avarok viszontagságait és hihetőleg túlélte a magyarok invázióját is.

I. A PUSZTAKOVÁCSI ÁSATÁSBÓL ELŐKERÜLT RÉGISÉGEK.

Tájékoztatóul megjegyzendő még, hogy külső Pusztá-Kovácsiban 1897-ik évig semmiféle régiség nem került felszínre. De a kovácsi-i pusztától mintegy negyedórányi távolságban fekvő és Stern Frigyes úr birtokában lévő úgynevezett «kő-dombon» kova és obsidián eszközöket már ezelőtt is találtak.

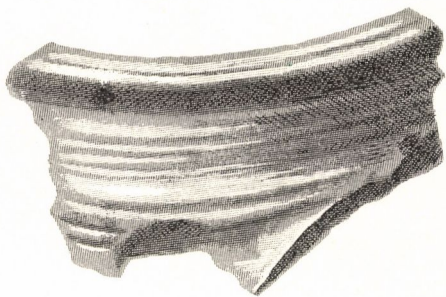
Az ásatás eszközölését elsősorban lehetőségessé tette a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége, mely a biharmegyei és nagyvárad-i történelmi és régészeti egyesületnek, ez évi történelmi és régészeti kutatásokra 200 forintnyi segílyt utalványozott. Ezen összegből a fentnevezett egyesületnek választmánya, f. évi május hó 18-án megtartott ülésén, a külső pusztá-kovácsi-i ásatásokra 60 forintot szavazott meg és az ásatások vezetését Cséplő Péter múzeum-örre és Középesy Gyula helyettes-örre bizta. A választmány egyúttal gondoskodott az ásatáshoz szükséges engedelem megszerzéséről is és ezen ügyben Nadányi Gyula úrhoz, Pusztá-Kovácsi birtokosához fordult. Nadányi Gyula úr az engedélyt szívesen megadta és maga részéről az ásatásokra kiküldötteket minden kitelhető támogatásáról előre is biztosította.

Ezen levél vétele után Középesy társammal az eszközözendő ásatásokat behatóan megbeszéltük és abban állapodtunk meg, hogy az ásatásokat jövő hó 14-én megkezdjük és 3 napon át a körülményekhez képest a legnagyobb erővel folytatjuk és befejezzük, szem előtt tartva lehetőleg mindig a helyszínen lakó kívánságait. Abban is megállapodtunk, hogy az ásatásokat Cséplő Péter kezdi s azoknak irányt ad; Középesy Gyula folytatja és 3-ad napra befejezi. Ezek után június 14-én Pusztá-Kovácsiba rándultunk, hol Nadányi Gyula úr és kedves neje részéről a lehető legszívélyesebb fogadtatásban és támogatásban részesültünk. A munkát keletről nyugati irányban kezdtük meg, egy másfél méternyi széles árokhúzással. Tíz munkás állván rendelkezésünkre, a munka gyorsan haladt. Mintegy fél méternyi föld eltávolítása után már az első árokban egy kis hajgyűrű került elő. Itten alig találtunk emberi csontokra vagy ha akadtak olyanok, azok már fel voltak bolygatva, de legnagyobb része már egészen földdé vált. Legfeljebb egy fehéres vonás, vagy egyes fehér pontok jelölték, hogy itten szerves tárgyak váltak fel. Tovább ásva, több grafitos cserép, erősen római kulturára valló jelleggel tűnt a napfényre. Jobban fentartott emberi csontok csak méternyi mélységben tűntek elő. Eddig terjedt ugyanis a fekete porhanyó földréteg; ez alatt terül el a sárga homokföld. Ezt is egy kissé felástuk, de csakhamar már meggyőződünk, hogy azt emberi kéz még nem érintette. De éppen ezen száraz homoknak a jelenléte okozta, hogy az emberek földi maradványai annyi századokon keresztül aránylag eléggé jól fentartottak.

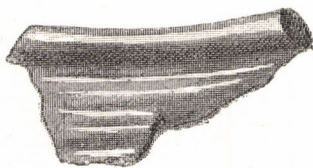
Továbbá még ugyancsak az első árokban találtunk nem egészen egy méternyi mélységben egy bronzkarpereczet, melynek vastagsága a közepén 6 mm., átmérete 7 cm. Csaknem az elsőhöz hasonló bronzkarperecz előbukkant a 2-ik árokban hasonló mélységben. E mellett találtunk egy-egy reczsmívű ezüstgyűrűt, melynek vastagsága 3 mm., átmérője 19 mm. Ennek szomszédságában, csaknem elporladt csontmaradványok közt felszínre került két nyílt gyűrű rossz ezüsből, melyek vastagsága 2—4 mm., átmérőjük 2 cm. Ugyan-itt találtunk porhanyó föld közt 3 darab gyöngyszemet. A gyöngyszemek

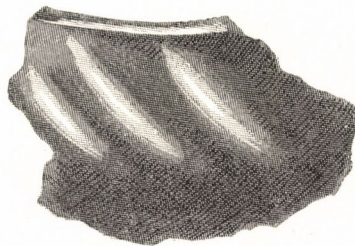
1.

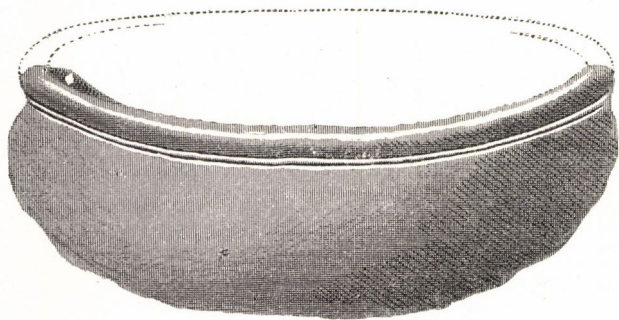
2.

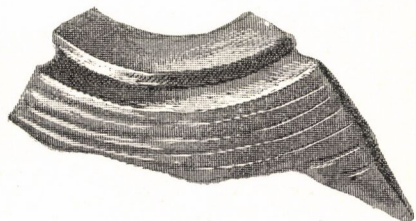
3.

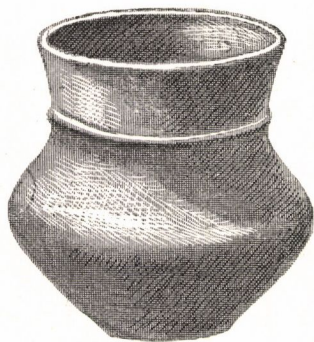
4.

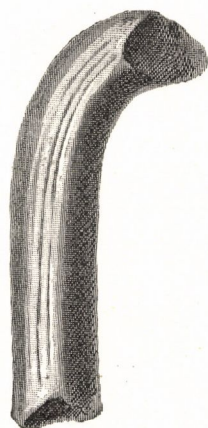
5.

6.

7.

8.

II. CSEREPEK A PUSZTAKOVÁCSI ÁSATÁSI TERÜLETRŐL.

már nagyon megrongálva kerültek kezeinkhez és érintkezéskor ezüst pikkelyekben foszladoztak. Végre ugyancsak a 2-ik árokban 90 cm. mélységben egy eléggé jól fentartott nagy természetű csontváz vonalai tűntek fel.

Ennél a koponya alatt egy szép kékeszöld szirommal bevont nyakék találtatott, melynek anyaga bronz; közepén vastagsága 7 mm., átmérője 14 cm., 4 huzalból (v. sodrony) készült mű. Egészen ép darab, melynél még az anyag rugékonysága is fenmaradt. A 3-ik árokban, ugyancsak egy csontvázon egy karpereczet és egy gyűrűt találtunk. A karperecz a jobb csuklóján, a gyűrű a kéz középujján volt elhelyezve. A karperecz anyaga bronz, a gyűrűé rossz ezüst. Nagyságuk és súlyuk megfelel az előbbieknek. A lelhely mélysége egy méter. Ugyanazon árokban hasonló mélységben egy másik gyűrű került napfényre egy ujcsonton. Az 5-ik árokban egy méternyi mélységben egy egészen megrongált koponyát találtak halánték gyűrűvel, melynek lapított vége bordázott díszítéssel bír. Anyaga rossz ezüst. A 7-ik árokban egy méter mélységben ismét egy eléggé jól fenmaradt csontváz mutatkozott.

Ennek jobbkezén, a középujján, 3 ágból fonott ezüstgyűrűt találtunk. Nagysága és súlya a többiekkel egyenlő. Ugyanabban még egy bronzgyűrű is jutott kezünkbe, előbbiekhöz hasonló, csak hogy egészen síma formájú. Találtak még egy csinos ivópohárkát, melynek alakja és munkája római eredetre mutat. A pohárka magassága 6—7 cm., szájnnyílása 5—7 mm., hasbősege 6—7 cm., a fenék átmérője 3—4 cm. Találtak azonfölül 5 darab korall-szemet, pár üveg- és égetett agyag gyöngyszemet is; valószínűleg valamely nyakéknek maradványait.

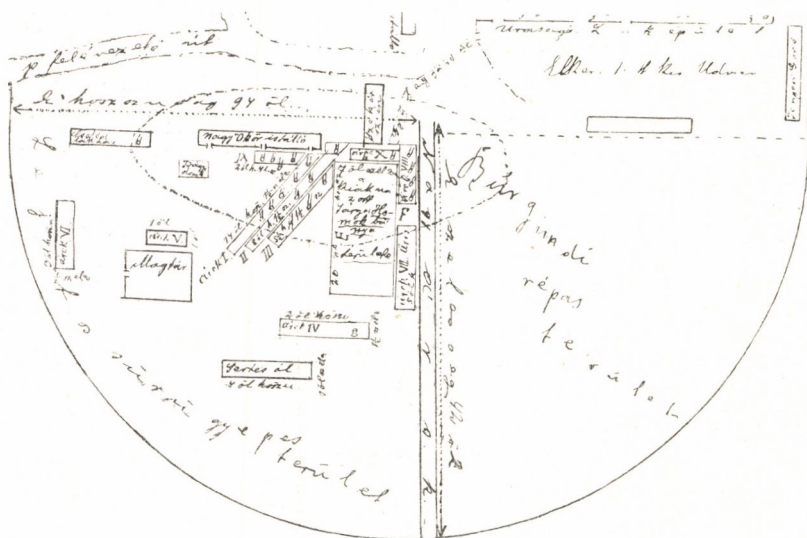
Mindezt összevéve megállapíthatjuk, hogy a pusztakovácsi-i sírmező a Berettyó vidéki őslakóknak szolgált temetőül hosszú századokon keresztül, egészen a magyarok bevándorlásáig, sőt sokáig azontúl is. Külső Pusztakovácsiban sem pénznek, sem éremnek nyomára nem akadtunk, nem találtunk harci eszközt sem, hacsak a talált két szarvasagancsot harci eszköznek nem vesszük. Ezen nép, mely itt lakott, a történelem tanulsága szerint szláv eredetű volt. A napfényre került ékszerek szláv jellegre mutatnak. Ha a cserépekre nézve nem hibás a véleményünk, úgy a Berettyó vidéken lakó szlávok a keletrómaiakkal érintkezésben állottak vagy azok műveit utánozni törekedtek. Különböznék e nép távol lévén a világ nagyforgalmi utaitól, távol a világbirodalmat felforgató csaták színhelyeitől, posványos vidékén sokáig nyugodtan maradt. Hogy csontjaik annyi századokon keresztül aránylag jól fentmaradtak, annak oka valószínűleg a talajviszonyokban rejlik, a melynek alapját képezi a sárga, száraz homok.

Cséplő Péter.

V. KÖZÉPESY GYULA UGYANAZON ÁSATÁSRÓL ÉS EGYÉB BIHARMEGYEI LELETEKRŐL. A Pusztakovácsiban lelt s részben behozott, részint kint hagyott (fölsleges) őskori tárgyak, mint a szerintem határozottan római cserépek (különféle edény részletei) égett talaj, pernye, szén, hamumaradvány nem sírletekként, de önállólag különféle hely s mélységben szerteszét feküdve fordultak elő és azért feltehető, hogy ez érdekes terület először őskori néptanya helye volt.

A koponyák s különösen az arcok szélességéből következtethetünk (!) a tetemek szláv eredetére; a tetemek minden koporsó nélkül pusztá földben voltak elhelyezve. A cserepek különböző alakú s nagyságú edényekből valók, ugyanegy technikájuk s más újabbkoriak ott nem merültek fel, ezeket ott használták el a valószínűleg Dácia római kereskedése közvetítette cserébehozatal után.

Időjárásunk s egyéb körülményünk is kedvezőtlen volt, ugyanez okozta, hogy az általam felfedezett Stern-féle birtokon levő *Őskori telepet* és épület romos halmot ezúttal meg sem szemlélhettem. A csatolt s rómainak tartott cserepekhez hasonlót találtam diszitetten is a nagyváradi Guttman téglavetőtelepen, de hasonlót kaptam a biharmegyei Pusztá-Pankotáról is, a melyek mellett egy Trajanus-féle nagy patinás bronzérem is volt. A lelet trágyagödör

A PUSZTAKOVÁCSI ÁSÁTÁS TERÜLETE KÖZÉPESY FÖLVÉTELE SZERINT.

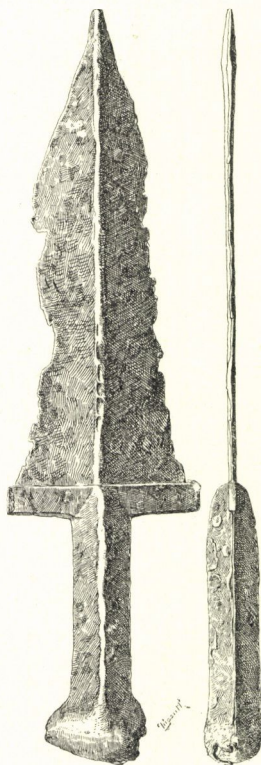
ásatása alkalmából került, bővebbet még ez irányba nem sikerült megtudni. A múlt héten a Guttman téglavetőbe sikerült egy őskori, azt hiszem kő- és bronzkor közti időbeli *emberi koponya-részleteket* megszerezni. Alakja a Sir John Lubbock «Történelem előtti Idők» művének I-ső kötete 160-ik lapján 144—145-ik ábráján levő Möen szigeten levő dán sirhalmokban előfordultakkal megegyező. Sajnos azonban, hogy a koponya nem egész teljes, mert csak a szemgödörös előrész, a vízszintes irányú orrtő csonttal egy darabba került elő, a rendkívül lapos homlokzattal, a hátsó nyakszirtecsont 2 darabba a befelé álló 1—1 csúcsos nyulvánnyal, végre egy másik hasonló koponyának felső kétharmad részét csonkán kaptam.

Állítólag egy helyen két teljes csontváz volt kis rakásba, az egész csontmennyiség egyszerre borult le a földdel s hogy mindkét koponyát a csontvázokkal együtt nem sikerült megszerezni, oka az új munkás ügyetlensége s a régi munkások restsége, mert nem tétették félre számomra, de enged-

ték, hogy a téglavetőbe ócska csontokért megforduló cigányasszonyok onnét elvigyék, így történt aztán, hogy a felmerült 2 koponyának két különböző részét kaphattam csak kézhez. Ugyancsak állítólag e csontvázak közelében egy rövid s lapos *csontfésű*, a közepén hosszába keskeny zöldszinű pántló szögekkel ellátott is fordult elő, ezt háromfelé törték, egy részét talán sikerül megmenteni. A koponya csontvastagsága hosszközépvonalába egy cm. vastagságú, belsején a vérideg s edények igen mély nyomaival. A leirthez hasonló, de szinte csak szemüreges előrészében meglevő darabot bírok Bihar-Udvariból, az 1895-ik évben ott az Országos rég. és embertani társulat által az ezredéves kiállítás számára eszközöltetett ásatások alkalmából. Az összes darabokat egyetünk gyűjteményének ajándékoztam. Bronztárgyat a Guttman téglavetőből még nem sikerült kapnom, csak apró kővésőket, pár rossz kalapácsot. A jelzett téglavetőben foglalkozó munkások nem állandók, de változnak, ekként a már betanított helyett érkező új ember nem követi utasításomat. Legújabbban azt teszem, hogy családjaikkal ingyen engedem be múzeumunkba, hogy itten beoktathassam a szükségesekre. A távolság miatt azonban ez így is nehezen megyen. Plathy úr, ártándi birtokos, huzamosan távol volt hazulról, így még nem mehettünk ki hozzá ásatni, de másrészt az időjárás is rendkívüli állandóan szeszélyes és esős.

Nagyvárad, szeptember 11.

Középesy Gyula.

RÓMAI VASTŐR A N. MÚZEUMBAN $\frac{1}{4}$ n.

IRODALOM.

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETI EMLÉKEI AZ EZREDÉVES ORSZÁGOS KIÁLLÍTASON. Szerkeszti dr. Czobor Béla, a m. tud. Akadémia tagja. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. minister támogatásával Gerlach és Schenk (Budapest-Bécs-Páris).

Nyolcz füzet jelent meg mostanáig ebből a díszes munkából, melynek — mint a kiadók hirdetik — célja az, hogy ezredéves országos kiállításunk történeti csoportjának hű képét nyujtsa, kronologiai egymásutánban mutatván be hazánk történeti emlékeit a honfoglalás korától kezdve, az 1867. évi koronázásig. Az egész munka körülbelül 25 füzetre van tervezve. A mostanig megjelent füzetek az Árpádok és vegyesházi királyok korát foglalják magukban, hazánk középkori történetét, és így talán indokolt dolog, hogy nem várunk a munka teljes befejezéseig, hanem már most ismertetjük annak eddig megjelent részét.

A történeti kiállításról már előbb is megjelentek egyes kiadványok. Első sorban a teljes, bár meglehetősen lakonikus lajstrom, majd a kiállítási főjelentés keretébe foglalt ismertetések, előfutárjai ennek a nagy, szép és történeti kiállításunkhoz igazán méltó munkának. Valljuk be, a szerkesztőnek, munkatársaknak és kiadóknak céljuk merész volt, föladatuk nehéz. A magyar nemzet ezredéves életének képét adni, mindenütt a kiállításunkon szerepelt emlékekkel kapcsolatban, olyatén, hogy a kép és a szöveg egységes egészet adjon, hogy minden képnek meglegyen a maga magyarázata és a szöveg minden mondatát valamely történeti emlékünkhöz képe támogassa, — olyan vállalkozás, a mely e munkát határozottan megkülönbözteti mind a még oly gazdagon illusztrált történeti elbeszéléstől, mind azoktól az annyira elterjedt díszes művektől, a melyekben a kép a földolog és a szöveg a képek többé-kevésbé részletes, tudós vagy népszerű, de rendesen összefüggéstelen magyarázója.

A bevezetésben a szerkesztő részletesen elmondja a történeti csoport szervezésének, működésének egész történetét. Az első részt, az Árpádok korának ismertetését dr. Csánki Dezsőnek a «politikai és társadalmi fejlődés»-ről írt dolgozata nyitja meg. Mondhatjuk, hogy jeles történetíróknak ez a czikke, valamint a vegyesházi királyok korára vonatkozó hasonló című, a keret, a melyben minden egyéb beleilleszkedik. Röviden, határozott vonásokkal, érdekesen rajzolja a kor történetét, különös tekintettel azokra az eredeti oklevelekre, a melyeket a kiállításon láthattunk és a melyek hasonmása a szöveget élénkíti. Tartalmas oklevéltani, pecsétani fejtegetései kétszeresen érdekessé

teszik nemzeti múltunknak emez emlékeit, mindenütt kapcsolatba hozván őket a politikai és társadalmi fejlődés történetével. Részletesebben foglalkozik a pannonhalmi apátság híres kiváltság-oklevelével, a mely akkorá részt követel jogi és történeti irodalmunkból, bő kivonatát vagy teljes fordítását adja egyéb nevezetes okleveleinknek. Ilyenek: Kálmán király oklevele a veszprémi apácák részére, a magyar állam levéltárának legrégibb, teljes épségben megmaradt oklevele, III. Béla oklevele az írásbeliség behozataláról, a melynek gyönyörű bevezető sorait hű magyar fordításban olvashatjuk, az aranybullás oklevél, IV. Béla királynak és két fiának 1267-i decretuma, legelső eredetiben fennmaradt törvényünk, az Erdélybe telepedett szászok kiváltságlevele II. Endre királytól, a legrégibb vármegyei kiadvány 1232-ből, IV. László király és Habsburgi Rudolf szerződése. Az oklevelek egészének vagy részleteinek reprodukciói, a szöveg közé nyomott autotypiák, néha tulságosan aprók, semhogy rendeltetésöknek, a palæographiai jelleg föltüntetésének, eleget tehetnének, de tekintve számukat, ez csak sajnálat lehet, nem pedig szemrehányás, a mint azt sem követelhetnénk, hogy ilyen természetű munkában a régi oklevelek reprodukciójának egyetlen helyes módját, a fénymetszést alkalmazzák.

A vállalat szerkesztője a román épületszoportról szükséges tudnivalókat adja elő, majd dr. Szendrei János dolgozata következik az árpádkori hadtörténeti leletekről és emlékekről, a mely talán rövidebb a kellenél. Kiváló érdeklődésünkre tarthat számot dr. Gerecze Péter ismertetése az építészeti és szobrászati emlékekről, hiszen, mint a szerző mondja, «Magyarország építőművészetének és szobrászatának emlékeit kiállításunk oly mennyiségben és arányokban mutatta be, hogy e két művészeti águnk hazánkban való fejlődése és sajátosságaitól a nagy közönség és szakember egyaránt jóval szemlélhetőbb és sok tekintetben alaposabb áttekintést nyerhetett, mint eddig tehette volna a teljes szakirodalom ismeretével és az emlékek fölkeresése nélkül.» Bizonyos tekintetben naiv dolognak tekintem azonban, hogy a szerző néhány sorral alább a középkori magyarhoni művészet *eredetiségének* és «a sok szép műemlék» hiányát mintegy mentegeti. Nem ítéljük meg ebből «valamely nemzet szellemi felsőbbségét vagy elmaradottságát» és épen azért tartózkodás nélkül bevallhatjuk, hogy középkori művészetünkben teljesen hiányzik a nemzeti szellem, míg Olasz-, Francia és Németországban csakhamar teljes erővel kifejlődik, még «a világ legegységesebb szellemű intézménye, az egyház köréből kiinduló dolgokban» is. Gerecze ismertetése különben inkább aféle catalogue raisonné. Nézetem szerint még azokat a szerény emlékeket is, a melyeknek jól megválogatott sikerült képei ékítik a szöveget, egységes szempontok alatt összefüggően, a nagy közönség számára is élvezhető módon lehetett volna tárgyalni, a mint a munka természete azt meg is kívánja. De talán jobb így. A szerző ugyanis olyan művészettörténeti elveket vall, a melyek már régen jobblétre szenderültek, de az avatatlan olvasót még mindig tévútra vezethetik. Az a két külön irány, a melyet legrégibb szobrászatunk fejlődésében lát, «az ornamentális jóval fejlettebb, mondhatni gazdagabb, a másik a figurális, jóval gyarlóbb fokú képfaragás», a középkori művészetben nem választható el egymástól. Nagyon gyanús továbbá, hogy folyton az antik

művészetet halljuk emlegetni, pedig a középkori szobrászat megítélésénél sehogysem szabad az ókori szobrászatot mértékül alkalmazni. A kinek a későbbi középkor alkotásaiban is csak «az elhanyaglott antik művészet motívumai az értelmetlen gépies másolás által elsatnyult alakjukban» tűnnek föl, a melyeket «az ujja ébredő tiszta román ízlésű művészet» vált meg, az nem ismeri azt a hosszú, olyannyira bonyolódott és minden hozzáértő szemében annyira érdekes folyamatot, a mely a középkori szobrászatot megérlelé.

A könyv legszebb, tárgyánál és előadásánál fogva legérdekesebb fejezetei közé tartozik a szerkesztő czikke az árpádkori egyházi emlékekről. Egymásután jelennek meg előttünk kiállításunk legszentebb kincsei. A szövegbe és külön táblákra nyomott, a mai sokszorosító technika minden eljárásával készített képek, autotypiák, fénynyomatok és fénymetszetek, pompás színnyomatok valóságos okmányyszerű értékkel bíró anyaggyűjteményt adnak. Dr. Czobor Béla kitűnő, a tudomány összes eredményeit összefoglaló, határozott hangú, de seholsem polemikus irányú, rövid, de érdekes ismertetései teljesen méltók tárgyaikhoz. A székesfehérvári miseruha és másolata, szent István házi sapkájának szövete és erszénye, az esztergomi lipsanotheka, a zágrábi dóm elefántcsonttáblája (eredetileg diptychon, tehát nem elő- és hátlappal, hanem jobb és bal szárnynyal) és szent László-féle miseruhája, a szent korona és a koronázási eskükereszt, dr. Figdor Albert byzanci ereklyetartó ládácskája (különösen sikerült színes szövegképekkel), középkori egyházi kincseink legjava van itt mintaszerű módon közzétéve és ismertetve. Különösen tanulságos az árpádkori keresztek és egyéb egyházi szerelvények összehasonlító tárgyalása, a melyben a szerző a nemzeti múzeum gazdag anyagát is igénybe vette.

Dr. Réthy László árpádkori érmeinket ismertetve rövid összefoglalását adja mindannak, a mit a «Corpus Nummorum» első füzetében kifejtett. Dedek Crescens Lajos az irodalmi emlékekről értekezik főleg alakí, technikai, nem tartalmi szempontból. Czikkét a szent Pálnak római leveleit tartalmazó nemzeti múzeumi codex címképének és a gyulafehérvári híres codex aureus egyik címképének pompás, színes másolatai kísérik. Dr. Békefi Remig az oktatásügy vázlatával egészíti ki azt a képet, a melyet emlékeink árpádkori viszonyainkról föltűntetnek.

Vegyesházi királyaink idejében, ebben a nem épen hosszú, de annál változatosabb, nyugtalanabb, forrongó korszakban, a melyben az újkor intézményei előkészültek, annyi különböző jellem és fölfogás tűnt föl hazánk színpadán és a melyet a törökjárás avatott olyannyira tragikussá a rövid virágzás után, emlékeink már nagy számmal lépnek föl, úgy hogy ügyes kéz válogathatja csak ki a nagy anyagból a legjellemzőbb jelenségeket. Csánki, híven előző czikkében vallott módszeréhez, itt is oklevelekre támaszkodik. Venczel király adománylevele Csák Mátyás részére vakító fényt vet a kor kezdetének viszonyaira. A szent György-rend alapító levele a középkori társadalmi élet hű tükre. Divatba jönnek a címeres levelek, kialakul az új társadalmi rend, a nemesség és jobbság viszonya. Igen szép másolatát és teljes fordítását találjuk a Nagy Lajos, IV. Károly császár és társaik békekötési oklevelének, méltatását az 1427. évi legrégibb adólajstromnak, Rozgonyi Czeccilia

adománylevelének stb. Hunyadi János, Garai és Ujlaki szövetséglevele és Hunyadi László halálos ítélete teljes fordításban elsőrendű történeti kútfők. Mátyás király politikai, kulturális és művészeti törekvéseit kitűnően kidomborítja a szerző. «I. Mátyás udvara» című műve nyomán rövid, de tiszta leírását adja Mátyás budavári palotájának. Számos oklevél kapcsán ismerteti azt a két külső hatalmat, mely véget vet e kornak és a virágzásnak: a Habsburg ház trónkövetelését és a török hódítást. A reprodukciók közt a Kanizsai Dorottya címerlevelének színes mása egyáltalán nem sikerült.

Czobor, a csúcsíves épületcsoportot ismertetvén azokat az eredeti épületeket tárgyalja, a melyek elemeiből a történeti kiállítás legszebb épületét megalkották. Első helyen áll a vajdahunyadi vár, a vallásos lovagkor derék alkotása, és a szepes-csütörtökhelyi kettős kápolna, a melyek az egész épületcsoport jellegét megállapítják. Az épület egyéb alkatrészeinek ismertetése után a szerző végigvezet annak belsejében és röviden, szemlélhetően magyarázza az ott összehordott kincsek, emlékek történeti és művészi jelentőségét. Dr. Szendrei Jánosnak a Nagy Lajos és Zsigmond kori hadtörténeti emlékekről szóló cikke a magyar hadügy állásával ismerteti meg a XIV. században. A fegyverzetre nézve kitűnő forrásunk e korból az ú. n. bécsi képes krónika. A szerző kiemeli, hogy a fegyverzet ez időben nagyrészt hazánkban készült. «Kitűnő fegyverkovácsok és kardcsiszárok voltak nálunk már a XIV. században Budán és Szentfálván, Nagy-Szebenben és Brassóban. A Hippolit-Codexből pedig értesülünk, hogy a XV. század második felében a különben tűzérőségéről már akkor híres olaszföldi Ferrarába az új szerkezetű tűzköves puskákat Miskolczon gyártva szállítják.» Különösen becses a várakról és az erősítési technika fejlődéséről adott rövid áttekintés.

Gerecze a vegyesházi királyok korabeli építészeti és szobrászati emlékek ismertetését találó jellemzéssel kezdi meg. Kifejti a magyarhoni emlékek helyzetét, jelentőségét a nyugotiakkal szemben, rámutat arra a körülményre, hogy építészetünk, ha anyagi erő híjával nem is volt képes olyan monumentális műveket alkotni, mint a külföld, nem maradt annyira mögötte mint azt eddig vélték. Tényleg hazai épületeinken is, mint egyebütt kimutatható az a nagyon mélyreható fejlődés, a mely a csúcsíves építési módot jellemzi. Tévedésnek tartom azonban a szerzőnek azt az állítását, hogy «az építészet óriási haladása azáltal, hogy a festészetet és szobrászatot a templomból úgyszólván kiszorította, egyszersmind felmentette, alárendelt szolgai helyzetéből szabad szárnyára engedte mindkét művészt (így!) és mint önálló művésztársait fogadta be ismét a megmaradt kis területekre...»! Tudvalévő dolog, hogy az építészet épen ebben a korszakban nyomta rá legerősebben bélyegét a másik két képző művészetre. A hol, épen a csúcsíves építési mód következetes kifejlése mellett, a nagy falterületek nem kínálkoznak többé az építészeti környezet iránt semleges falképek mezejéről, ott a templomba állított festett, faragott szárnyas oltárok szigorúan alkalmazkodnak környezetükhöz és kénytelenek annak formáit átvenni, kicsinyben utánozni. A szobrászat lemond a román izlés szélességéről, sokszor durva erejéről és az épület vonalaihoz alkalmazkodik. A díszes keretekbe szorított domborművek szemmel láthatóan el vannak

nyomva és még a legtökéletesebb szobrászati művek sem képzelhetők az építészeti környezet nélkül. Ez létezésük alapföltétele. Csak ilyen föltételek tekintetbe vételével értjük meg teljesen például a kassai székesegyház domborműveit, a melyeket a szerző inkább kicsinyel, holott mind a testek alakítása, mind a térben való elrendezésöknél fogva (a «tömött csoportosítás», a hogy Gerecze mondja, szobrászati szempontból éppen nem kiváló és csakis az építészet hatását tanúsítja) a kor művészi tekintetben legértékesebb művei közé tartoznak, mert stilszerűek. Ellenben aligha «mesteri felfogású mű» és inkább történeti értékű Mátyás királyunk bautzeni emlékszobra, mert stilszerűtlen. A földvári templom egyik boltozat-gyámköve, a melyiken egyfelől női alakot, másfelől vágatott lovast látunk, alighanem szent György lovagot és szent Margitot ábrázolja. Alattok a sárkány. Egyéb szobrászati emlékek, a fölvidéki fafaragványok és különféle síremlékek ismertetése után a dolgozat befejezéseül az ú. n. esztergomi Madonna képét és méltatását kapjuk.

A xiv. század egyházi emlékeiről írt cikkében, a mely a munka eddig megjelent részének a vége, dr. Czobor Béla érdekes képet ad Anjou-házi királyaink idejének művészi törekvéseiről és áhítatáról. A magyar birodalom növekvését, hatalmát, külföldi vonatkozásait tanúsítja, hogy idegen földön, Aachenben, Máriazellben és Zárában mind mai napig fennmaradtak e korból származó egyházi emlékek. Az aacheni székesegyház magyar kápolnájának adományozott kincsek közül még megvan két gyertyatartó, két ereklyemutató, két lengyel címér, két kisebb és két nagyobb magyar címér és három aranyozott ezüst keretű kép, melyhez hasonló látható még Máriazellben. A kor legkiválóbb emléke azonban sz. Simeon prófétának híres, újabban annyit emlegetett ezüstkoporsója Zárában, melyet Nagy Lajos király neje, Erzsébet készíttetett és melynek galvanoplasztikai másolata a történeti kiállítás legérdekesebb darabjai közé tartozott. Czobor pontos leírását és művészettörténeti méltatását adja.

Halavány képét adhattuk csak ennek az igazán értékes munkának, a mely befejeztével képben és írásban magában fogja foglalni nemzeti múltunknak jóformán összes nevezetes emlékét. Reményljük, hogy a befejezés nem várat túlságos sokáig magára és örömmel várjuk a további füzeteket, a melyek mindegyike hivatva van arra, hogy egyrészt a szakember anyagkészletét gyarapítsa, másrészt a nagy közönség körében is terjeszsze a történet és a művészet szeretetét.

Dr. Éber László.

BUDAPEST RÉGISÉGEI. A főváros területén talált műemlékek és történelmi nevezetességű helyek leírása. Szerkeszti dr. Kuzsinszky Bálint. VI. kötet. qu. Budapest, 1899. 150 l. Számos ábrával. Megszoktuk már, hogy a főváros által elismerésre méltó áldozatkészséggel föntartott régészeti évkönyv becses járulékokkal gyarapítja a hazai szakirodalmat. Ezúttal is az előbbi sorozathoz méltó kötet jelent meg, mely a fővárosnak ezen irodalmi vállalatát nemcsak igazolja, de folytatását lehető széles alapon és nagyobb anyagi erővel indokolná. A kötetben négy közleményt kapunk. Egyik, dr. Kuzsinszky tollából, ismerteti a Papföldön az utolsó két évadban (1897, 1898) folytatott ásások

eredményeit. Fölásták egyrészét, mely a modern országúttól keletre a régi nagy fürdőig, illetőleg az országút melletti kaparóház és a már régebben fölösött macellum között terül el. Délről és keletről antik utcák szegélyzik ezt a tömböt s ez utcákat is most derítették föl egész szélességükben, a tömbön egészben négy aquincumi magánház falai bujtak ki a földből. Nem a legnagyobb és legfényesebb épületek közé tartoznak, de középmodú vidéki polgárok életmódjával ismertetnek. Szorosan egymás mellé rakott földszintes lakóházak voltak, szabályos négyszögű alaprajzzal s mindegyikben több helyiség nyílik az utcától befelé. Az utca felől csak szűk kis bejárásuk volt és vak fal határolta kívülről, mert e helyütt nem voltak az utcára nyíló boltok. A pompejanus házakról ismert középső oszlopcsarnokos atriumot ugyan nélkülözik, de legtöbbször van egy kis födetlen udvar, mely az atrium szerepét viszi, s erre nyílnak a nappali szobák. Az egyik kis szoba rendesen alulról fűthető, ez az Alpesen innen rendes szokássá vált a római házakban, mert fűtött szoba nélkül nem bírták volna el az éjszaki hideg telet.

Ugyancsak dr. Kuzsinszky folytatja az Aquincumra vonatkozó római fölíratok közlését. A boldogult dr. Fröhlich Róbert kezdte a sorozatot és az első közlemény tőle való. A harmadik közleményt most ott folytatja, a hol a boldogult Fröhlich 1894-ben abban hagyta. Kapjuk a sorozat 92—145. számainak a magyarázatát. Mindannyi a katonai fölíratok sorába tartozik. Dicsérni való, hogy a fölíratok olvasása, fordítása és szoros magyarázatán túl közlő szélesebb keretű képpé foglalja össze az adatokat, a mely bizonyára az évkönyv laikus olvasóit is fogja érdekelni. Nem baj, hogy a keretet oly szélesre fogta, hogy az Aquincumban székelő legio egész történetére kiterjesztette, melyet azonban csak Aschbach negyven évvel ezelőtt megjelent értekezésére alapít, mintha azóta semmivel sem gyarapodtak volna ismereteink. Különösen a szakasz végét lett volna jó némi helyrajzi magyarázatokkal bővíteni, mert a budapesti városi képviselőtestület, melynek ez évkönyvet hivatalos olvasmányúl szokták adni, a Notitia imperii féle adatokkal alig bír ily magyarázat nélkül valamit kezdeni.

A fölíratok szövegét a Corpus inscr. lat.-ból vette szerző, a mi helyes eljárás volt; azonban miként Mommsen és Domaszewszky urak mindig megadták a fölíratok első közlőinek a maguk érdemét, megmondván, hogy az emléket ki írta le és mentette meg, úgy a jelen közlemény szerzője is lehetett volna elődjeire ily tekintettel; ha más szorosan tudományos haszna talán nincs is az ily fölemlítéseknek, azok az önzetlenül fáradozó úttörőket, kiknek gyűjtése következtében a jelen tanulmány készülhetett, a pietás ez a csekély tanúsága talán mégis megilletné. Érdemleges szempontból csak dicsérhetjük az ügyesen összeállított magyarázatokat, melyek alapján a laikus ember is föl bírja majd fogni egy-egy ilyen fölíratos emlék nagy értékét. A fölíratok olvasásához csak kevés megjegyzésünk van. A 96. sz. oltárkő végső betűi M L P alig jelennek egyebet, mint a rendes szólamot M(erito) L(ibens) P(osuit), csakhogy ezúttal a betűk rendje meg van változtatva. A 101. kő hetedik sorának az olvasásában kimaradt a két császár mellett az «Augustis» szó. A 113. számú oltárról azt sejtjük, hogy VICTORIE AVG-nek olvasandó a kezdete. A 116. sz. érdekes oltárkő, melyet Bassus százados állított, mikor súlyos betegségből

ismét föllábadt, oly dedicatiót mutat, mely első tekintetre csakugyan szokatlan. Nevezetesen nem csak az egészségadó Jupiternek (*J. salutaris*), de az ő háza *genius*ának is (*et genio domus ejus*) áldoz a hálás százados. Szerző utal a «bizonytalanságra, mely a császárság idejét jellemezte, midőn az emberek már nem tudták, honnan reméljenek vigaszt»; de úgy vélem, hogy nem Bassus volt bizonytalanságban, csak mi nem értjük elég bizton az ő szavait. Az a «*domus ejus*» alatt, melyről szól, nem értendő ez esetben Jupiter *salutaris* temploma, hanem valószínűleg értendő egy katonai kórház, melyben Bassus sokáig mint fekvő beteg időzött. Az kórház Jupiter *Salutaris*-ról bírhatta nevét (*domus ejus*), de ez nem zárja ki azt, hogy a föllábadt beteg ép e ház *genius*át is hálásan üdvözli, mely oly sokáig második otthona volt. E föltevés szerint, hogyha az oltárt eredeti helyén lelték, az *aquincumi* sereg kórháza a táboron kívül, attól éjszakra, ott állott, a hol ma a szeszgyár területe van. A föltevessel megegyezik az a körülmény, hogy azon a vidéken tényleg egy római házcsoport állott, de a házak táján síremlékeket is lelték.

A kötet egy más értekezése dr. Eber Lászlótól való, a ki az *aquincumi* muzeumban őrzött bronzszobrocskát tárgyalja, mely egy néger rabszolgát ábrázol. Szerző ügyesen megvilágítja a görög szobrászat hellénistikus korát, a mikor ilyfajta genreszerű tárgyakat szeretett a művészet és Alexandriára utal, mint a honnan ilyen s hasonló négerszobrocskákkal a világot elárasztották, melyeket azután századokkal utóbb is mindenfelé utánóznak. Az *aquincumi* példány társait is megbeszéli. Mindezekben egy sovány testű meztelen négerfiú a motívum, ki fölemelt kezében valami nehéz testet tart, mely teste elhajlását okozza. A test, a fej s az arcvonások jellemzése igen realistikus s az *aquincumi* példány nyilván a jobbak közé tartozik. A tárgy, mely a négerfiúk maguktartását indokolja, valamennyi példányról letört s így a motívum még nincs teljesen tisztázva. Lehet, hogy a szobrocskák tektonikus célra szolgáltak, úgy hogy fölemelt karjuk mécesest tartott.

A kötet zömét Gohl Ödön veszi igénybe Budapest emlékérméinek leírása számára. Ezúttal a 37—108. lapokon az értékes összeállítás első részét kapjuk; egészben 65 fajta emlékérmét ír le benne, mely mind Buda 1686-ik évi visszavételére vonatkozik. Az érdekes anyagot szerző legbehatóbb részletességgel tárgyalja, a miért nagy elismerés illeti. Az ily lajstromszerű munka természetesen nem kínálkozik olvasmányúl, de nem is az a célja; e helyütt az a rendeltetése, hogy a budapesti intelligentiának a város egykori világtörténeti fontosságát mintegy ad oculos bizonyítsa és ha ezúttal csak a többnyire sikerült ábrák miatt is, bizonyosan föl fog ébredni az érdekük. Szerző azonban nem érte be az ő pontos lajstromával, hanem egyúttal tömör bevezetésben mindenféle szempontból megvonja a tanulságokat, melyekre a becses emléktárgy alkalmat nyújt. Ezen bevezetés sok tekintetben gyarapítja majd a szakértők ismereteit; különösen a medaillák művészeinek a nevét s egyéb adatokat tartalmazó rövidítésekre nézve kapunk fölvilágosításokat. Szerző méltán sajnálja, hogy hazai irodalmunkban a numismatikát nem képviseli külön folyóirat. Idővel majd ezen a bajon is segítve lesz; de hát miért nem irnak numismatikusaink addig, a míg saját otthonuk lesz, a meglévő történeti és archæologiai folyóiratokba?

Nem hiszem, hogy a kinek van kedve és tudománya, ne bírja munkálatait valahol közzétenni!

A tartalmas kötet rövid ismertetése után meg kell említeni, hogy nemcsak Gohl értekezéseit, de a többi sok sikerült illustratio ékíti, a mi nélkül ily évkönyvekben el sem lehetünk már. Még csak egy óhajunk van, az, hogy minden kötetben kapjunk évi jelentést a fővárosi muzeum szerzeményeiről és a muzeum minden rendű szervezési, rendezési s egyéb ügyeiről. H.

VJESNIK, a horvát régészeti társulat 1898. évi közleményei, szerkesztette Dr. J. Brunšmid. Tartalma kiterjed a középkori emlékekre is, így Bojničić (30. l.) a zágrábi székesegyház antependiumáról, Bulić (19. l.) Helena horvát királyné salonai sírfeliratáról értekezik, Jelić (33. l.) Zara vecchia (Biograd) középkori maradványait ismerteti, Klaić (1. l.) a Nelipić de genere Svačić fejedelmek, Laszowski (25. l.) a szent Sabbas hercegeinek genealogiáját s Tkalčić (215. l.) a xiv. században a zágrábi püspökségben egyházi szentségekben részesített egyének névsorát közli. — Az őstörténet körébe két cikk vág, Hovorkáé (127. l.) a dalmát halmok fontosságáról és jelentőségéről s Brunšmidé (137. l.), mely egy urnatemetőről szól. Ez Horvátországban, Krupačében Krašić mellett 1879-ben került napfényre. A talajforgatásnál 40 cm. mélyen talált edények száma húszra rúgott, a nagyobbak kisebb tállakkal voltak lefedve s egyesekben hamurétegen kisebb, szintén fedővel letakart urna állott csontmaradványokkal és bronzmellékletekkel. Az edények korong nélkül készültek s formájuk a bronzkorra vall, azonban volt karperecz, mely már a hallstatti izlésről tanuskodik. Brunšmidtől (131. l. és 206. l.) való több macedoniai görög felirat publicatiója is. A római korra vonatkozó cikkek között a legfontosabb az, melyben Brunšmid (144. l.) egy katonai diplomát ismertet. A zimonyi kerülethez tartozó Krnješevciben került elő, s most a zágrábi múzeumban őrzik. Csak az egyik fele van meg, melynek külső lapján a tanuk nevei olvashatók, a belsőn pedig a szöveg második fele. Így a császárt nem ismerjük, a consulok ugyan rajta vannak, *de consules suffecti* voltak. De már tekintélyes súlya is — 391 gr. — elárulja, hogy az első századból való példánnyal van dolgunk. Határozottabb adat rá a helymeghatározás, a hol az eredeti Rómában föl volt függesztve. *In Capitolio* mondja a diploma, holott Kr. u. 90 óta már *post templum divi Augusti ad Minervam* szokták kitenni. De még tovább mehetünk. A hét tanu közül 4 Sisciából, 3 Sirmiumból való, pedig már 80 óta megszűnik a tanuknál a származás föltüntetése. A tanuk pannoniai eredete érthető, mert L. Flavius Sabinus is, kinek számára az okmány kiállított, Savariából származott. Római polgár letére minden valószínűség szerint praetori vagy városi cohorsban szolgált s a diploma arra való volt, hogy peregrínával köthessen törvényes házasságot. Brunšmid egy másik, «Régészeti jegyzetek Dalmáciából és Pannoniából» című terjedelmes cikkében (150. l.) lelhelyek szerint ismerteti az újabb római leleteket, melyek jórészt a zágrábi múzeumba jutottak. Karlobagról (*Vegium*) említést érdemel egy sisakos kőfej, mivel trophæumról való, téglák Caligula idejéből *Pansiana* béléggel, Szt. Jurából síremlék, melynek mindkét oldallapját egy-egy delphi-

nen ülő Eros diszíti, Senjből (*Senia*) görög feliratú sírtábla s egy Serapisnak szentelt *tabula ansata*, *Ortoplina* és *Parentina* határait jelző kő s egy mér-földmutató Maximinus és Maximus neveivel. A pannoniai lelhelyek között szerepel *Siscia* egy ólomlemezzel, melyre 28 név van vésve, felerészben latin, felerészben görög, egy oltárkő 217-ből a *legio X gemina* beneficiarinsától, továbbá Bačina, hol 4 mér-földkő került elő, Gallus és Volusianus, Flavius Severus, I. Valentinianus és Valens és a negyedik minden valószínűség szerint Maximinus és Maximus neveivel. A két első 33 r. mér-földre állott Sziszecktől, a mennyire a lelhely csakugyan fekszik. Végül fölemlítem még azt a két oltárkővet, melyeket Krapinánál, horvát Zagoriában találtak, mert eddig innen még csak egy felirat (CIL III 4114) volt ismeretes, de meg azért is, mert mindkét kő bizonyosságot tesz arról, hogy itt a beneficiariusok állomása (*statio*) volt. Ivančan cikke (207. l.), az utolsó, mely a római korról szól, római temetőt ír le, melyre a szerző Stenjevecben bukkant, hol némelyek szerint *Andaunia* feküdt, de a honnan eddig jórészt csak a Decius császárnak dedikált oltárkővet (CK III 4010) ismertük s arról is kisült, hogy Sčitarjevoból hozták a templomépítéshez. A cikkek sorára következő «vegyesek» között vannak a horvát múzeum barátainak jelentései különböző lelhelyekről, köztük leginkább az érdekel, mely a zalaapáti longobárd kőfaragványokhoz hasonlókat Zara vecchiából ismertet (232. l.). Még csak azt jegyzem meg, hogy az egytől egyig szakszerűen megírt cikkek szövegét számos, elég sikerült illusztráció kíséri.

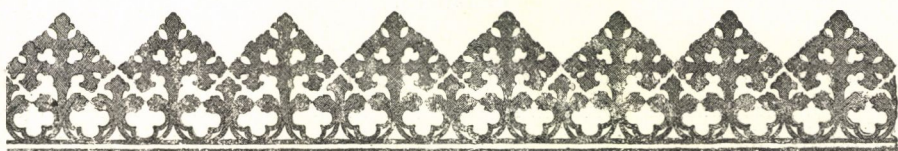
K. B.

MILLEKER BÓDOG Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből, Temesvár 1898. A két részre osztott mű második részének második fele jelent meg. Szerző ebben «a népvándorlás korszakának leletei» címen mintegy negyven helyről jegyzett össze sírokat, kincseket és szórványos leleteket, melyek Temes, Torontál és Krassó-Szörény megyék területén kerültek elő. Az irodalomból eddig ismert adatokat leginkább Versecz vidéki leletek ismertetésével toldotta meg. Ezzel és az összes ös-, ó és régibb középkori lelhelyeket föltüntető mappával a tudománynak hasznos szolgálatot tett. A mű gazdag illusztrálását a m. tud. akadémia arch. bizottságának gazdag ducztára tette lehetővé. Kíváncsok volna, ha minden vidék követné a délvidékiek üdvös példáját és hasonló monographiákkal gazdagítaná az irodalmat.

ab.

AZ IPARFEJLŐDÉS TÖRTÉNETE címén megjelent Koncsek Gy. Józseftől a békésmegyei közművelődési egyesület kiadásában Gyulán egy mintegy másfélívnyi csinos füzet. Szerzője ezt az előadását az orosházi iparkiállítás egyik diszgyűlésén tartotta meg, a mikor egyúttal saját régiség gyűjteményét és a gyulai múzeum tárgyait is bemutatta. Népszerű közérthető módon értekezik az őskor három időszakáról és röviden vázolja az építkezés és bútortipar, a járóművek és az üveggyártás történetét a mai napig. Míg az előadás első részének leginkább az volt a célja, hogy a megyei közönség érdeklődését a régiségleletek iránt éleszsze, addig a második szakaszban arra törekedett, hogy a hazai iparosokat munkásságra és szorgalomra buzdítsa. Kívánjuk, hogy a derék előadó hazafias lelkesedéssel elmondott szövegét mindkét irányban kedvező siker kísérje.

H.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TARSULAT folyó évi szeptember hó 26-án, d. u. 5 órakor, a M. Tud. Akadémia rendes heti üléstermében tartotta a nyári szünet után első rendes havi ülését.

Jelen voltak a távollevő elnököket helyettesítő dr. Hampel József elnöklete alatt dr. Boncz Ödön, dr. Gerecze Péter, Halaváts Gyula, Huszka József, Kunvári Fülöp, Nagy Géza, dr. Réthy László, Szumrák Pál igazgató választmányi tagok, Lipcsey József pénztárnok és a titkár.

Elnök a nyári szünet után üdvözlőlvén a választmányt, megnyitja az ülést.

Elsőnek dr. Éber László értekezett, bemutatván a fővárosi muzeum oroszlánt ábrázoló középkori aquamanilejét. Dr. Szendrei János szintén hozzászólt a kérdéshez, bemutatván egy ugyancsak oroszán alakú modern cserép aquamanilet, a melyet a Dardanellákon most is széltiben gyártanak.

Ezután Mihalik József mutatott be és ösmertetett több becses régi magyar ötvösművet. Mindkét értekezés folyóiratunkban lát napvilágot.

Mihalik József fölhívja a társulat figyelmét arra, hogy a XIV-ik századbeli Kolozsváry testvér ötvösök által készített prágai Szent György-szobor erősen megvan rongálódva, s hogy annak pusztulásával műtörténetünket érzékeny veszteség érné. Elhatározta a választmány, hogy e tárgyban a műemlékek országos bizottsága útján lépéseket fog tenni!

Titkár jelenti, hogy az év elején *Odescalchi* Arthur herczeg ig. választmányi tag indítványa folytán a pusztuló hazai profán műemlékek, különösen pedig váraink fentartása érdekében, a műemlékek országos bizottságához átirván, a nevezett bizottság válaszában tudatja, hogy ezen emlékek fentartása érdekében minden lehető megtesz és meg fog tenni. A titkár jelentése folyamán a társulat rendes tagjaiul megválasztattak *Ivánka* Imre Karpe Geézről, *Magassy* Sándor Felső-Eörből és *Schuech* Károly Somogy-Kéthelyről.

A pénztárnok havi kimutatása fölolvastatván és tudomásul vétetvén, — miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *Huszka* József és dr. *Gerecze* Péter ig. választmányi tagokat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A N. MUZEUMI RÉGISÉGTÁR GYARAPODÁSA az 1899-dik évi első negyedben. Két őskori átfúrt csontkalapácsot vétel útján szereztünk. Találták Nagy-Móriczhidán (Győr m.), kútgödör ásatásakor. A göröczi pusztán (Nógrád m.) lelt rézcsákányt vétel útján szereztünk. Verőczéről származó négy

őskori cserepet adott ajándékul dr. Fischer Samu. Állítólag Komárommegyéből származó négy darab őskori rézhorgot (?) és egy lapos rézvésőt vétel útján szereztünk; ugyancsak vétel egy csonka bronzkard, mely állítólag a budai várépítésnél került elé. Hauer Béla a Harta és Bojár közt fekvő urnatemetőből (Pest m.) három edénykét és egy csonka bronztört ajándékozott. Ugyanaz ugyanarról a vidékről származó bronztűt és bronztört ajándékozott. Sarkad vidékéről származó őskori agyag s bronzrégiséget, egészben ötvenkét darabot, vétel útján szereztünk. Állítólag Érdről (Fejér m.) származó négy őskori réztárgyat vétel útján szereztünk. Hivatalos úton megváltott az intézet két nyílt végű őskori aranykarpereczet Erdő-Horvátiról (Zemplén m.). Terbe Gyula a Dunából a Gellérthegy táján kikotort őskori halászó horgot bronzból ajándékozott. Őskori bronzcsákányt vétel útján szereztünk; találták Marczelhídjánál s ugyancsak vétel egy bronztű, melyet Soboron (Sopron m.) leltek. Csern Gusztáv ajándékul adott a hosszúmezei leletből (Mármaros m.) származó két őskori bronzcsákányt. Gróf Károlyi Gyula ajándéka gyanánt kaptunk egy őskori bronzleletet, mely a gróf bályoki birtokán (Bihar m.) szántáskor került elé. A zichi szőlőhegyen (Somogy m.) kelta sírleletből származó félgömbökből alakított két bronzkarperecz, egy zárt sodronyos karperecz s vas kardkötőláncz töredéke — ajándékul adta dr. Kammerer Ernő.

Szombathelyről származó római agyag, bronzárat és ezüst régiségeket vétel útján szereztünk. A szombathelyi határból előkerült gyöngyöt fekete borostyánból, ugyanonnan való három üveggyöngyöt és egy agyagorsót vétel útján szereztünk. Duna-Penteléről származó négy drb kisebb antik bronzrégiséget szintén vétel útján szereztünk. Ó-Szönyről B. Felkai Imre ajándéka gyanánt kaptunk egy bronzcsatot, több bronzlemez és két kovacsiholó vasat. Byzanci bronzsúlyt ezüstberakású jelzéssel Fejérmegyéből vétel útján szereztünk. A régi Siscia tájáról származó római bronzkulcsot és áttört bronzcsatot vétel útján szereztünk.

A kispesti temetőből származó régibb középkori cserépedényt ajándékul adott Pásztor József temetőcsősz. Valószínűleg honfoglalási korbéli négy áttört művű ezüstboglárt Apatinból vétel útján szereztünk. A rikárdpusztai (Fejér m.) leletből XI—XII—XIII. századi érmekkel számos sodronyos ékszert és hajkarikát szereztünk. A babati erdei (Pest m.) XIII. századi éremlelettel előkerült két ezüstgyűrűt hivatalos úton váltottunk meg. XIII-dik századi ezüstgyűrűt Ω betűs jelzéssel vétel útján szereztünk. Középkori öntőmintát a kajdácsi szigetről (Tolna m.) vétel útján szereztünk. Középkori aranyozott rézkehely, vaslakat, vaskulcs, s egy határozatlan vastárgy vétel Dömsödről, lelték az egykori barát-klastrom alapjaiban. XVII. századi erdélyi ötvösműnek egész sorát szereztük Brassóból. Volt benne ezüstgyűrű, zománczos tű, öt pár ruhakapocs, hét boglár, és három áttört művű és domborműves aranyozott ezüstöv. Emich Gusztáv ajándékul adott egy ujabbkori vaslakatot, mely lipótmezei villája telkén került elé. Terbe Gyula vaszabla töredékét, egy áttört bronzkorongot és egy sárgaréz korongot adott ajándékul; a Gellérthegy tövében a Dunából kotorták ki. Sztercsováni lelt XIV. századi magyar és lengyel érmeket tartalmazó cserépedény töredékeit hivatalos úton kaptuk. A hadtörténelmi csoport

gyarapodása volt 37 db., ebből id. Fehér Ferencz, Emich Gusztáv, Meduna Géza s Hauer Béla hartai földbirtokos ajándékából 11, dr. Wartha Vincze: Gyoma vidéki különböző régiségeket magában foglaló ajándékából a hadtörténelmi csoportba jutott 10 db. fegyvernemű; vásároltatott 16 db. összesen. Az egyes tárgyak voltak: 7 db. kard és 1 db. szablya keresztvas, egy pár kapszlis pisztoly 1831-iki bélyeggel, 2 vadászkés, 1 handsár 1232 (1817) évszámmal, 1 középkori csatabárd, 2 nyílcsúcs, 1 piros bőrrel bevont magyar nyereg, a mészáros czéh jelvényeivel, 1 db. xv. századbeli kengyel, 1 középkori zabla, 6 középkori sarkantyú, közte egy Árpád-kori rézből 10 lópatkó, 1 csizmapatkó s 1 golyóöntő.

Hpl.

HÁROM LÁTOGATÁS A VASMEGYEI RÉGÉSZETI EGYLET SZOMBATHELYI RÉGISÉGTÁRBAN. Ezen a címen ad Kárpáti Kelemen a szombathelyi kir. kath. főgymnasium 1899. évi Értesítőjében (19—99. l.) áttekintést az ottani muzeumban őrzött őskori és antik régiségekről. Az első szakasz a kőkori maradványokkal foglalkozik, melyek aránylag legcsekélyebb számmal vannak. A bronzkori tárgyak csoportjában legjelentékenyebb a vele szem szent-vidi bronzok egy tekintélyes sorozata, melyet Kárpáti Kelemen folyóiratunkban is bemutatott (Ar. Ért. 1896. 295—304). Az ismertetés legbecsesebb része Sabaria maradványainak bemutatása. Szerző röviden adja a város történetét, szól az építészeti maradványokról s az utóbb megmentett mozaik-padlóról, adja a szombathelyi muzeumban őrzött cursiv írású téglát, valamint néhány érdekes dombormű képét, ismerteti a sabariai eredetű szép Bacchus szobrot elefántcsontból a n. muzeumban és közli azokat az érdekes bronzszobrocskákat, melyeket legutóbb szerzett meg az intézet (A. É. 1899. 130—138). Az agyagművesség tárgyalása alkalmából említi, hogy eddig három római gerencsér műhely került elé Szombathelyen s az egyikről képet is közöl. Kíváncsinos lett volna ez ábra magyarázatát is adni. A gyűjtemény gazdag agyagmécsesekben, van néhány amphora és sok terra sigillata edény töredéke. A sírokról értekezvén egy római orvos sírját mutatja be ábrában és közli a sírban lelt orvosi műszerek ábráit, melyek e folyóiratból ismeretesek (A. É. 1897—73). Végül szól két keresztény sírfömliratról, melynek egyikét két festőtársuknak állították a sabariai festők.

ab.

SZEGEDI MUZEUM. A szegedi kulturpalota magas földszintjén elhelyezett régiségtárt f. évi június 11-kén nagy ünnepélyességgel adták át a nyilvánosságnak. Reizner János intézeti igazgató sok évi buzgolkodásának és Szeged városa áldozatkészségének köszönhető, hogy az érdekes gyűjtemény létezik és mostani díszes helyét elfoglalja. Hátra van, hogy a középkori Szeged építészetét képviselő becses köemlékek is, melyek most az épület sötét földalatti folyosóján állanak, megfelelőbben a közönség elé állíttassanak, és hogy a minden nemes áldozatra kész város díszes muzeumáról ezután a személyi és tárgyi javadalom emelése által még inkább gondoskodják. Az állam is előmozdítja a nemes célt azáltal, hogy a múzeum tudományos kutatásait és gyűjtéseit megfelelő összeggel istápolja.

Hpl.

A SZABOLCSMEGYEI MUZEUM ŐS- ÉS KÖZÉPKORI TÁRGYAINAK ISMERTETÉSE. Dr. Jósa András, Nyíregyházán 1899. nyolczadrét 70 l. Szabolcsmegye páratlan buzgalmú és kitartású gyűjtője dr. Jósa András az idei évben átadott Szabolcsmegyének egy muzeumot, mely sok tekintetben a legjelesebb vidéki muzeumok közé tartozik. Harminczévi gyűjtés eredménye e gazdag tárlat, melyet a nagy elfoglaltságú jeles orvos sűrű hivatalos és magán-gyakorlata közepette létesített, a megyeházán berendezett és a melynek a lajstromát is közzétette. Kevés muzeum dicsekedhetett azzal, hogy megnyitásakor ily bőséges kalauz volt látogatói rendelkezésére, mely minden tárgy iránt oly bő és pontos tájékozást nyújt. A Jósa-muzeum (a mint méltán nevezhető) leginkább őskori s kivált bronzleletekben bővelkedik; e részben alig van a vidéken gazdagabb gyűjtemény. Van azonban néhány becses lelete a későbbi időszakból és jeles a középkori vaskardok és sarkantyúk gyűjteménye. A kiválóbb régiségekről közöl a szerző sikerült ábrákat, melyek a m. t. akadémia arch. bizottságának ducztárából valók. Kívánjuk, hogy jeles szaktársunk még sokaig gyarapíthassa kedvelt muzeumát és mindig oly szerencsés legyen gyűjtésében mint volt az elmúlt decenniumokban!

Hpl.

PÉCSI PÜSPÖKI MÚZEUM. Az a régi óhaj, hogy a pécsi székesegyház bontásakor előjött domború művek és más itteni emlékek hozzáférhetővé tétessenek, Hetey Sámuel püspök bőkezűsége és ügyszeretetéséből most megvalósult. A míg ugyanis az ottani városi múzeum megalakulása a bizottsági ülések actáiban vesztegel, addig a püspök gyors elhatározással helyet jelölt ki új múzeuma számára, s meghívta e sorok íróját annak rendezésére. A pécsi püspöki múzeum alapját tulajdonképen Szepesy Ignác báró pécsi püspök (1828—1838) vetette meg, ki felépíttette az általa alapított lyceum s a még Klimó püspök által alapított első nyilvános magyar könyvtár számára azt a derék épületet, melynek emeletén van ma is a 20—25000 kötetre tehető püspöki könyvtár, földszinti helyiségeibe pedig a theologiai főiskolát helyezte. A theologiát jogikarral akadémiává bővítvén, a régi Pálos-zárdába tette át; de a régi, mai is püspöki könyvtárnak nevezett helyiségben megmaradtak az ásványgyűjtemény és más helyi érdekű régiségek és ritkaságok tára, valamint az értékes éremtár. Ez utóbbinak 1841-ben készült katalógusa azonban már csak azért is erősen revideálásra szorul, mivel az éremtárt Dulánszky Nándor püspök is gyarapította. Itt e könyvtárépület négy földszinti szobájában, folyosóin és az árnyas kert falai mentén talált helyet a püspöki múzeum új emléktára, mely kiváló figyelmet érdemel, mivel nyolczszáz éves művészi tevékenységünk történetéhez találunk itt becses adatokat, sőt az eddigi ismert bő anyag összehordása közben néhány olyan műemlék is jött elő, mely e múzeum rendezése nélkül ismeretlenül kallódott volna el. Az egész anyag korok szerint a következő csoportokra volt osztható: A bejáratú csarnokban látható a római emlékek csoportja. E darabok mind a székesegyház legutóbbi bontásakor annak falaiból, néhány érdekes padló mozaikdarab pedig a század elején a mai várplébánia épülettől keletre, Troll praelatus háza helyén egy római fürdőből jött elő, s tudtommal még eddig nincsenek közzé téve. A dóm

eredeti nyugoti kapuja, mely csupa fehér márvány római sírládák töredékeiből van faragva, az alsó udvaron újból felépítve, külön föld alatt talált helyet (de felépítés még egyelőre késik). Érdekes volna e kapu béli darabjainak hátsó, római korban faragott felét is láthatóvá tenni, de ez kivihetetlen. (Arch. Ért. 1894. 389. l. 1—3 10—11. sz. a., a hol különben e kapu részeit tévesen mult századi oltárok darabjainak neveztem). A román izlés korabeli csoportban az egykori kőszator, valamint az altemplom két lejáratainak összes töredékeit eredeti helyöknek megfelelően raktam össze két szobába, de van kilátás, hogy ezek tágasabb helyen vakolatba rakva is fölfognak épülni; mert az összeillesztéshez szükséges magában érdektelen töredékek is meg vannak. A többi egységekbe nem foglalható, nagyszámú figurális és ornamentális töredéket motívumok és részben eredeti rendeltetésök szerint csoportosítottam két nagy szoba állványain, a hol kényelmesen tanulmányozhatók. A néphajó eredeti pillérlábai és érdekes fejezetei, melyek a restaurált székesegyházban még másolatban sem találtak helyet, mivel az idő viszontagságait kibírják, szintén a szabadban a felső udvar lombos fái alatt elrendezhetők. Külön érdekes csoport állott elő a folyosó végében a sok szép csücsíves izlésű épületrészből, ú. m. a díszes vállkövek, bordák, fülke töredékek, domború művekből stb., melyek eddig az irodalomban nem mind ismeretesek. A renaissance-osztályban ugyancsak a folyosón biztos védelemre talált immár a Szathmáry György palotájának remek ablakíve, s a Hampó Zsigmond püspök-féle várkapu czímer, a melyek eddig a püspöki kert falában levén, a fagy és esőben, mint a levételnél kitűnt, már végkép elpusztultak volna. E múzeum felállítása és rendezésének köszönhetjük továbbá a Koller és Heuszlmann által tévesen Demetrius, Aemicus, illetőleg Georgiusnak nevezett és 1400-ban, nem pedig 1301-ben meghalt *Scotius* amiensi sufraganeus püspök sírkövének helyes megismerését, a melyről bővebben szólok, mihielyt a katalógussal elkészülök. Itt találjuk továbbá ismét felállítva a nevezetes Valentin cardinalis-féle sírkölapot, Radonay felírás nélkül maradt sírkövét, Nesselrode püspöknek eddig a bokrok alatt hányódó síremlékét, Klimo püspök római sarkophágból készült érdekes epitaphiumát, két más feliratos tábláját, márvány domborművű mellképét és más 20—25 püspök és kanonok czímeres sírkövét. Köztök Berényi, Pethő, Nunkovics, Szalágyi és más nevezetes emberek emlékeit, a melyeket heráldikai czélokra is hozzáférhetőkké kellett már egyszer tenni. Mindezek és egyebekre nézve azonban akkor veszem a szerkesztő úr szíves engedelmeiből e folyóirat lapjait igénybe, ha a katalógussal elkészülök, a mikor a XVIII. század egyik igen becses alkotását a Bertram-féle síremlék szoborműveit is külön bemutatom.

Gerecse.

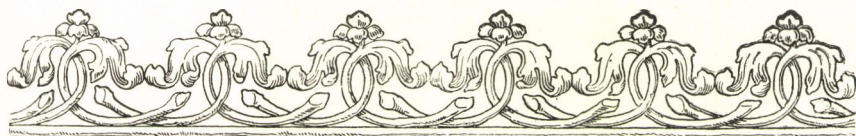
A BÁCSBODROGH MEGYEI TÖRT. TÁRSULAT kiadta XV. évkönyvének két első füzetét szerkesztette Roediger Lajos társ. titkár. A folyóirat tanúságot tesz arról, hogy a társulati tevékenység új korszaka kezdődött. Legbiztosabb jele, hogy Bácsmegyei társaink már nem bizzák múzeumuk gyarapodását a pusztá véletlenségre, de vannak buzgó kutatók, a kik nevezetesebb pontokon ásatásokat rendeznek. A mostani füzetekben több ásatásról értesü-

lünk. Cziráky Gyula Bogojéván őskori telepet és legutóbb népvándorláskori temetőt ásott föl: Gubicza Kálmán hasonló sikerrel Bodrog-Monostorsze-
gen sarmata temetőt nyitott meg és a Szigá szigetén középkori épületmarad-
ványokat derített föl, s most már a titeli fensikon létező romok felkutatása
is tervben van. Más úton, egyesek áldozatkészségéből is sűrűn gyarapodtak a
társulati gyűjtemények, úgy a könyv, mint oklevéltár, az érem- és régiségtár,
valamint a pecsét- és czímergyűjtemény. A társulati titkár évi jelentésében
mindezekről pontosan számot ad. A társulat tagjainak a száma is folyton sza-
porodik, a folyó év elején az alapító, működő és pártoló tagok száma felment
147-re. Az állam az elmúlt évben 300 frttal, Bácsmegye 200 frttal járult a
társulat czéljaihoz; a múlt év végén 346 frt 37 kr. volt a társulat vagyona.
A társulat újabb gyarapodásában nagy érdeme volt Latinovics Géza alelnök
urnak és az új titkárnak Roediger Lajos tanárnak. Minden jel arra mutat,
hogy az egyeslet és múzeuma iránt sikerült a megye közvéleményét megnyerni.
A múzeum mostani helyén, a megyeházának második emeletén már sokáig
nem maradhat, azt oly helyre kell áttenni, a hol inkább a közönség szeme
előtt van. A helykérdés lehető megoldásai között bizonyára az volna a leg-
kedvezőbb, melyet a társulat ezidei közgyűlésén Grüner Samu ügyész indít-
ványozott, hogy emeljen a megye könyvtára és minden egyéb culturális
gyűjteményei számára monumentalis culturpalotát. Miként más megyék (Tolna,
Vas, és Zala) úgy bizonyára a gazdag Bácska is szívesen fog culturpalotára
áldozni, hogyha az illetékes egyének ez eszmét pártfogolják. Meglátjuk majd,
hol fog Szeged nemes példája legelőbb utánzásra találni!

x. y.

NAGYBÁNYAI MÚZEUM. A nagybányai múzeum-egyesület folyó évi
augusztus 31-ikén megalakult. Az új múzeum-egyesület 85 taggal kezdi pálya-
futását és Nagybánya képviselőtestülete hathatós támogatásába fogadta a
múzeumot. Már az első évi gyűjtés oly eredményes volt, hogy 613 db régiség,
könyv, okirat és fénykép várja a múzeumban való fölállítását. Éremgyűjte-
ménye is van már az új múzeumnak, már készülnek a nagybányai érmelő
műhelyből kikerült érmek másolatai és a magyar kir. bányagazgatóság is oda
helyezi a kerület hivatalaiban található bányászati régiségeket. A múzeumi
tárgyakat egyelőre a minoriták társházában őrzik, míg a város a múzeum vég-
leges elhelyezéséről gondoskodik. Örömmel üdvözljük az új intézetet és
reméljük, hogy alapítói és intézői, a kik már eddig is oly kedvező sikerrel
működtek, csakhamar oly jelentőségre fogják a múzeumot emelni, mely Nagy-
bánya történeti multjához méltó.

ab.

KÜLÖNFÉLÉK.

† Dr. PULSZKY KÁROLY, e folyóiratnak egykor (1881—1884) érdekes szerkesztője, a hazai és európai műtörténet elismert jelességű művelője, folyó évi június 6-ikán Brisbaneben (Australia) örök nyugalomra tért. Két igen fontos hazai szakintézet érdekében szerzett elévülhetlen érdemeket, az orsz. iparművészeti múzeumnak volt első szervezője és utóbb évek hosszú során át az országos képtárt igazgatta jeles szakavatottsággal. Nagy jelentőségű volt az 1884. évi ötvösségtörténeti kiállítás, melyet ő rendezett s az ő nevéhez fűződik az országos szépművészeti múzeum eszméje és megindítása. Életének e kimagasló mozzanatai és jeles értekezéseinek hosszú sora emlékeztétét szakunk történetében meg fogják örökíteni. Béke lengjen porai fölött!

† Dr. KAUFMAN DAVID folyóiratunknak évek hosszú során át szakavatott jeles munkatársa folyó évi július 9-én legjava férfikorában örök nyugalomra tért. Emlékét folyóiratunkban becses közlemények egész sora fogja megörökíteni. Nyugodjék békén.

BIBÉRCZI LELET. (Zemplén m.) Sátoralja-Ujhely közelében a Bodrog folyó mellett fekvő «Bibércz»-nevű homokdombon folyó évi június havában, rabmunkások homokásás közben, tíz darab bronz (?) karikára akadtak, hosszuk átlag 2—3 cm. és kidomborodó fölületüket vonalak ékítik. («Zemplén» 25-dik szám.)

Ó-PALÁNKAI «KOLOSTOR». Az ó-palánkai pár régi épülettől mintegy öt kilométer távolságra, egy kis völgyes helyre jutunk, a melyről az ottani népmonda azt tartja, hogy ott valaha egy régi kolostor állott. Fölkerestem ezen helyet, hogy meggyőződjem arról, hogy tulajdonképen mi is van ottan. Egy nagy mezőre értem, a mely igen nagy helyen csupa téglá, épület vako-lat, különféle cserépedény darabok, úgyszintén üvegcserep és számtalan emberi csonttal van földve. Falmaradvány másként itt sehol nem látszik, de annál több lehet a földben, miután az ottani emberek azt beszélik, hogy ott roppant nagy pinczék vannak, és természetesen hozzá teszik azt is, hogy ott igen sok kincsek kell lenni. A törmelékek alatt lehetnek pinczék. A véres harczokban melyeket ezen a vidéken vívtak, mindent a földszinéig leromboltak és a nagy orkán, mely gyakorta Szerbiából a «Kossovó» felől erre felé fuj (a híres rigómezei szél), úgy behord mindent, hogy ölmagasságú homokhegyek is képződnek ily alkalommal. E helyen egy halászlegény négy egymásba illesztett római urnát talált, a mely tele volt hamuval. Én pedig jóval távolabb már a Duna

felé egy két kilós régi ágyúgolyót találtam. Jól enne ezen kopár réten tudományos ásatást eszközölni.

Pucher Pongrácz.

A RÉGISÉGLELETEK ÜGYÉNEK TÖRVÉNYHOZÁSI SZABÁLYOZÁSA. A kir. rendeletek és miniszteri utasítások, melyek ez idő szerint a régiségleletek ügyét szabályozzák, sok tekintetben elavultak és főnforog annak a szükségére, hogy a hazai tudomány érdekében ezt a kérdést a törvényhozás országos törvénnyel rendezze. Európában sok helyütt foglalkoztak ezzel az ügygyel és a helyi viszonyoknak megfelelőleg más-más módon oldották meg. Nálunk a leg-helyesebb megoldásnak az látszik, hogyha az állam a közérdekű leletek tekintetében a bírósági úton való kisajátítást alkalmazza, csak úgy, a hogy azt a jogot, ha közérdek főnforog, az ingatlanokkal szemben érvényesíti. Azt, hogy valamely régiség közérdekű-e vagy sem, valamely arra hivatott szakintézet, állapítaná meg, a mely azt is elhatározná, hogy mely nyilvános muzeum veheti igénybe a jogot. Maga a megváltás törvényszéki úton ejtetnék meg, a mi által legjobban volna biztosítva a magánosok érdeke; mert mindenki törvényszéki becslés alapján azt a megváltási összeget kapná az ő leletéért, a melyet független szakértők hivatalos becslése megállapítana. Ezt az összeget nem csorbítaná többé, úgy mint eddig, az állam igénye a lelet harmadrészére, a mely miatt eddig sok kincset eltitkoltak, a mi a tudomány hátrányára volt. Az új eljárás ugyan szintén tetemesen korlátozná az állampolgárok magánjogait, de mindenki vel szemben egyaránt érvényesülne és mivel mindenki kincséért teljes kárpótlást nyerne, kevésbé sújtó volna, mint a mostani fiscalis rendszeres, a tudomány pedig határozottan nagy hasznát látná, mert minden a haza területin előforduló lelet köztudomásra jutna.

Hpl.

ARCHAEOLOGIAI SZAKFOLYAM. A muzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelősége folyó évi július 3-ikától 15-ikéig tartó archæologiai szakfolyamot rendezett a vidéki muzeumok tisztviselői számára. Az előadásokban köreműködtek Bella Lajos, Hampel József, Nagy Géza, Gohl Ödön és Réthy László. Bella tizenkét előadást tartott az őskori emlékekről, Hampel az ország őskori és régibb középkori emlékeiről adott áttekintést, Nagy a régi hazai fegyverzetről, Gohl az antik numismatikáról s az emlékérmekről, Réthy pedig a középkori numismatikáról értekezett. Az előadásokban húsz vidéki szaktárs vett részt, kiknek alkalmuk volt ismereteiket az újabb szakirodalom révén is gyarapítani, mely rendelkezésükre állott és szemlélhették a fővárosi muzeumokat. x.

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI SZÜNIDEI TANFOLYAM. Híven azokhoz a törekvésekhez, a melyeknek az a célja, hogy a művészet ismeretét és szeretetét bevigyék a középiskolába is, megvetvén az alapját a jövő nemzedékek æsthetikai neveltségének, a vallás- és közoktatásügyi minister a múlt szünidőben művészettörténeti tanfolyamot tartatott az ország középiskolai tanárai számára. Ez a tanfolyam mintegy folytatását képezte a tavalyinak, a melynek az volt a rendeltetése, hogy a középiskolai tanárokat, első sorban a classicaí philológiával foglalkozókat, a classicaí archæológiába bevezesse, hogy az antik

művészet, az ókori intézmények és a modern archæologiai irodalom ismeretét az iskolai oktatásra nézve gyümölcsözővé tegye. Az idei tanfolyam az újabb művészet történetét karolta fel. Első sorban a történelem tanárai, másodsorban philologusok vehettek benne részt, hiszen a művészettörténetnek a középiskolában főleg az lehet a szerepe, hogy a történeti oktatást élénkítse, hogy a régi művészet ismeretét, a művészet történeti fölfogását az egyes korok politikai és művelődéstörténetével kapcsolatban csepegtesse az érettebb tanulók lelkébe. A szünidei művészettörténeti tanfolyam f. évi július hónap elejétől annak végéig tartott. Húsznál több hallgató jelentkezett, közöttük olyanok is, a kik a ministerium segélye nélkül, saját költségükön vettek részt. A tanfolyam vezetésével dr. Pasteiner Gyula, a budapesti tud. egyetemen a művészettörténet ny. r. tanára volt megbízva, ő adta elő az építészet történetét és ő vezette a hallgatókat azokon a kirándulásokon, a melyek révén a fővárosnak és környékének művészeti emlékeivel megismerkedhettek. A festészet történetét dr. Térey Gábor, az országos képtár őre, adta elő, még pedig a képtár helyiségeiben, úgy hogy annak gazdag anyagát igénybe vehette. A szobrászat történetével dr. Éber László, m. nemzeti múzeumi segéd foglalkozott, a ki a hazai szobrászati emlékek ismertetésénél fölhasználta a magyar nemzeti múzeum értékes gipszöntvény gyűjteményét is. Beer K. az országos képtár restaurátora, néhány tanulságos, mutatványokkal élénkített előadásában a hallgatókat a festészet anyagaival, a képek föntartásának és a restauráció különböző módjaival ismertette meg. — Nincs az a módszer, melynek segítségével egy hónapi rövid idő alatt olyan óriási anyagot, a milyen az újabb építészet, szobrászat és festészet története, elő lehessen adni vagy megtanulni. Az ilyen szünidei tanfolyamoknak nem is lehet az a célja, hogy a pozitív ismereteknek nagy tömegét közvetítsék, hanem hogy érdeklődést keltsenek, mintegy meg-rajzolja azokat a kereteket, a melyekbe a hallgatók a művészeti jelenségek számtalan formáját behelyezhessék, és a szakirodalom legkitünőbb alapvető termékeinek bemutatásával, méltatásával a művészettörténeti tanulmányok gyümölcsöző folytatását lehetővé tegyék. Ebben a tekintetben a vezető tanár önfeláldozó buzgalma, az előadók derék munkája és a hallgatók szorgalma és érdeklődése folytán az idei művészettörténeti tanfolyam is bizonyára meg fogja hozni gyümölcsét.

El.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

MAGYAR SODRONYZOMÁNCZOS MŰVEK KÜLFÖLDI MÚZEUMOKBAN.

A legutóbbi nyár tartama alatt Ausztria és Németország nagyobb városainak múzeumaiban végzett tanulmányaim alkalmával különös figyelemmel voltam a magyar eredetű vagy magyar vonatkozású emlékekre, köztük első sorban azokra, a melyek sem a hazai, sem a külföldi szakirodalomban egyáltalán nincsenek bevezetve s így a szó szoros értelmében még felfedezetlenek.

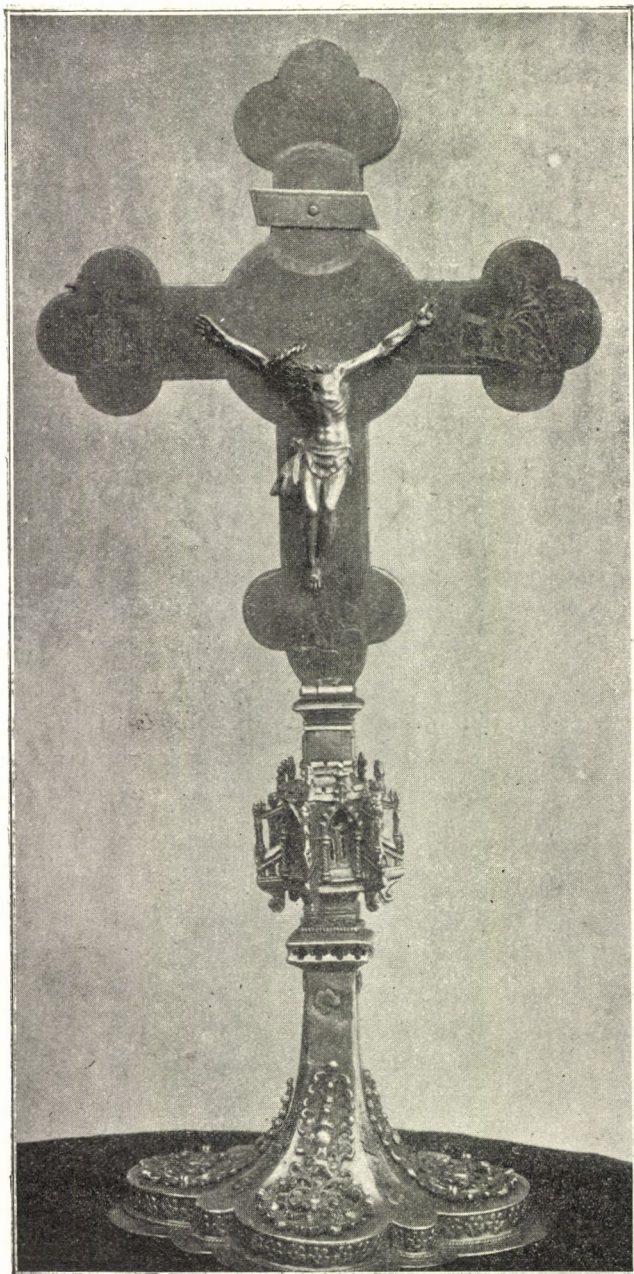
Igyekezetemet siker jutalmazta, mert Prágában és Berlinben a régi magyar ötvösség egy-egy oly emlékét sikerült megtalálnom, a melyek a hírnévre vergődött középkori magyar sodronyos zománcznak művészi tökéletességű alkalmazását tüntetik elő és a külföldi sajátos, a mienktől merőben elütő művészeti alkotások roppant sorozatában szépségüknél fogva a régi magyar iparművészetnek ezt a technikáját méltóan képviselik.

A szóban forgó tárgyak elsejét a prágai iparművészeti múzeum tulajdonában lévő ereklyetartó-kereszt képezi, mely egy prágai régiség-árus révén jutott az intézet tulajdonába.* A múzeum a Rudolfinumban ideiglenesen elhelyezett termei közül az 1-ső számú terem XII. szekrényében állította ki a keresztet, s hogy az intézet vezetősége nagyobb-részt tisztában volt annak mibenléte felől, bizonyította a melléje alkalmazott s a közönség tájékoztatására szánt feliratos czédula tartalma.**

Az ereklyetartó kereszt talpa négy nagyobb s ezek közé beékelte négy kisebb félkörből van kiszabva. Talpa peremének alul reczés élű sodronyval beszegett mezejében leginkább a nefelejtshez hasonlítható ötszirmú virágocskákat látunk kiverve, a melyek párosával vannak a középpontjuknál fogva a nyél keskenyebb cikkelyeire is ráerősítve,

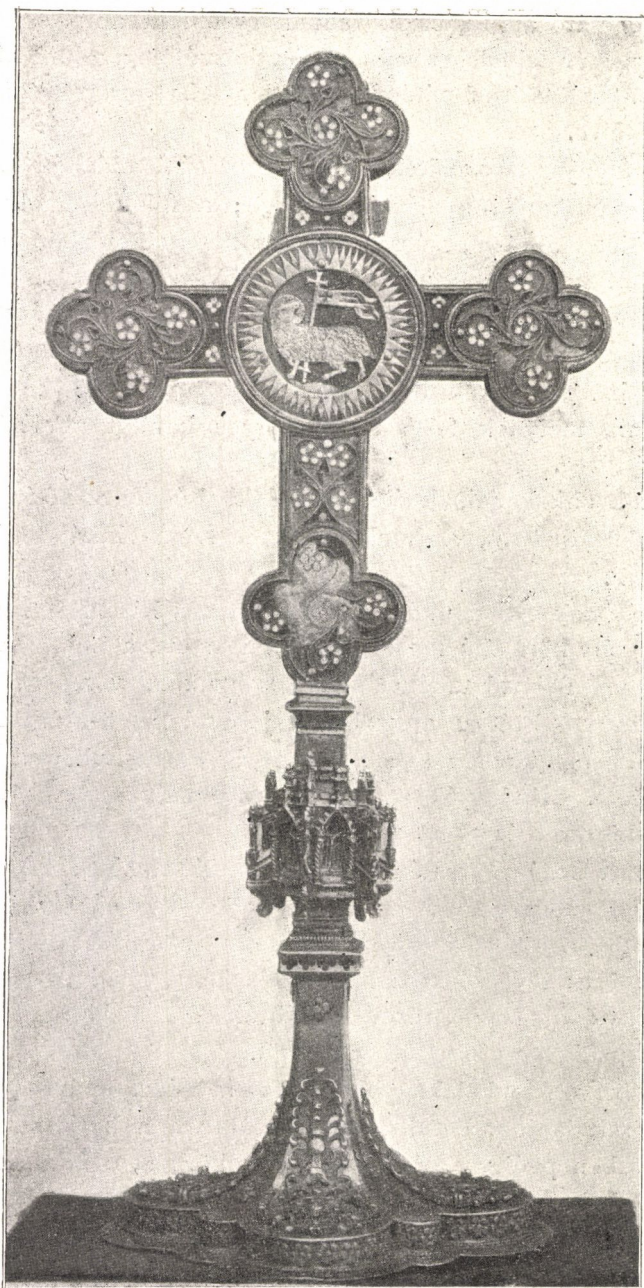
* A keresztet tisztelt kollégámnak, Borovsky múzeumi őr úrnak szívességéből tanulmányozhattam. Az ő révén közölhetem annak ábráit is, miért hálás köszönettel tartozom neki.

** E felirat így szól: «Reliquienkreuz aus Silber, gothischer Form; Verzierungen in ungarischem Drahtemail. xv. Jahrhundert Schluss, xvi. Jahrhundert Beginn. Die Rückseite des Kreuzes und die aufgelegten Verzierungen des Fusses aus der 1. Hälfte des xvii. Jahrhunderts.

I. EREKLYETARTÓ-KERESZT SODRONYZOMÁNCZOS DÍSZÍTÉSSEL
A PRÁGAI IPARMŰVÉSZETI MÚZEUMBAN.

Szemközti oldal. Arány 16:3 : 38,5 cm.

II. EREKLYETARTÓ-KERESZT SODRONYZOMÁNCZOS DÍSZÍTÉSEL
A PRÁGAI IPARMŰVÉSZETI MÚZEUMBAN.

Hátsó oldal. Arány 16:3 : 38'5 cm.

míg a szélesebb cikkelyek alsó lapjaira áttört, bogláralakú díszből kinövő, a gomb felé haladó s tengelyükből két oldalt stilizált szárnyas leveleket kibocsátó applikációk vannak gömbfejű apró szegecskékkel felszegezve, a szár legfelső részén pedig, közvetlen a gyűrű alatt, mind-egyik oldalon az ötszirmú virágok egy-egy felszegezett példányát látjuk megismételve.

A gyűrű egyszerű architektonikus tagozású és oldalain sorba helyezett apró négyes karélyokkal van áttörve; a fölötte emelkedő nódus góthikus épületet ábrázol, csúcsán fogazott díszszel, oldalain egy-egy — összesen tehát hat — arcztalan ívezetű fülkével, a melyeket az oldalakon csavart testű pillérek szegnek be. Az ívezet ormózatán fölfelé haladó cypripediumok ülnek, míg a csúcsot ezekből alkotott keresztvirág fejezi be. A fülkék belsejében középgerendával kétfelé osztott ablakot látunk, melynek felső része négyes karélyt ábrázoló mértani művel van áttörve.

A fülkék oldallapjainak éleit consolokkal és támasztó-ívekkel tagozott gyámfalak díszítik, ezeknek ismét legszélső kiképzéseit tagozott fialák alkotják.

A keresztnek tulajdonképeni teste a maga hármas lóherívű végződéseivel nagyobb köralakú mezőbe megyen át ott, a hol ez a keresztág főggőleges gerendájával találkozik. A karélyokban vonal-vésésben felül Szent-Máté evangelistát az angyalfővel, jobbról Szent-Márkot az orosz-lánossal, balról Szent-Jánost a sassal, alul pedig Szent-Lukácsot az ökörrel látjuk előállítva. Mindegyik apostol mellképben van ábrázolva, kezeikben nyitott könyvet és tollat tartanak.

A kereszt középső részén függ a felfeszített Megváltó nagy plasztikai érzékkel megalkotott, művészi tökéletességgel kivitt, öntött s cizelált alakja, a hogy azt a renaissance művészet a maga ízlésében előállítani szokta: tövissel koszorúzott feje jobb válla irányában hanyatlik alá, jobb csipőjén összetűzött ágyéktakarója kurta, egymásra fektetett lábait pedig egy szeg üti keresztül.

Feje fölött romboid alakú táblácska foglal helyet, melynek I · N · R · I felirata bevéssett lapidár betűkkel van előállítva, a karjai s felső teste közé eső részben pedig, párhuzamos vonalkörben, e bevéssett lapidáris felírás foglal helyet;

IESVS NASSARRENVS RECKHS IVDEORVM 1635.

A keresztnek hátlapja képezi voltaképen a díszes s reánk nézve szerfölrött becses részt, mert ennek négyes karélyai és függőleges gerendájának ama részletei, a melyek a középső köralakú medaillonban elhelyezett és lángsugaraktól körülvelt Agnus Dei-től szabadon hagyatnak, gazdag sodronyománczos díszekkel vannak ékesítve.

A keresztágak végén helyet foglaló négyes karélyok szélei párhuzamosan haladó vastagabb recézett élű sodronynyal vannak beszegve; a középső mezők legbelsejét sötét-kékre zománczott alapon reczés sodronyból alakított kör foglalja el, a melyben öt fehér zománczú szíromból alakított virágocska ül, egy hatodik kis kör a virág közepén annak székét alkotván. Ez utóbbi mindenütt az alap kék színét mutatja.

A középső virágtól, a karélyok ívei felé haladva, nemesen s nagy ügyességgel hajlított drót-inda halad, mely kiindulási pontjánál kisebb s végein összekunkorodó kacsot, szárán jobb s bal felől egy-egy zöldre zománczott szívalakú levélkét, végén pedig egy, a középpontival mindenben megegyező, ötszirmú virágot hord.

A karélyok zománczos lemezkéi külön készültek s úgy vannak négy-négy apró szeggel a keresztágakhoz erősítve.

A függőleges gerenda alsó szárának szabadon maradt mezejére egy, a tér alakjának megfelelő zománczos lapocska van két szeggel erősítve. A lapocska díszítését ugyancsak kékre zománczott alapon a jobb s bal alsó szögletből fölfelé haladó s jobbra-balra kihajló inda képezi, mely végén egy-egy ötszirmú virágot visel. Az indák érintkező pontjaiból fordított irányban hasonló virágokat hordó indák haladnak fölfelé, a hónaljából pedig egy-egy zöldre zománczott szívalakú levélkében végződő sodrony hajt ki.

A jobb, bal s felső karélyokból az Agnus Dei medaillonjáig haladó kisebb-kisebb területeket végre kék alapon fehérre zománczott négyes szírmú virágok töltik ki páronként. Ezek az apró lemezkék is külön készítvék s úgy vannak egy-egy kis szeggel a kereszt lapjához rögzítve.

Az Agnus Dei lemeze, mely préselt és vésett munkában a keresztben végződő nyelvű s ugyancsak kereszttel díszített zászlót tartó isten bárányát tünteti elő, szintén külön van készítve s három apró szeg segítségével van az alapra erősítve.

Az ereklyetartó kereszt ezüstműből készült s meg van aranyozva. Magassága 38.5 cm, talpának hossza 11 cm, keresztágainak szélessége 18 cm.

Kora felől részben ama felirat tájékoztat, a melyet a prágai iparművészeti múzeum melléje helyezett etikettje feltüntet. E felirat ugyanis megmagyarázza, hogy a kereszt általános alakja góthikus, hogy annak díszítései a magyar sodronyos zománczczal előállítvák, a melyek a XV. század végéről, vagy a XVI. elejéről valók s hogy a kereszt hátlapja (helyesen előlapja) és a talp applikált cífraságai a XVII. század első felében készültek.

A felirat e magyarázatát nem vagyok hajlandó a maga teljességében osztani. A kereszt részleteinek tüzetes megsejmlélése és stilisztikus tanulmányozása után ugyanis arra a tapasztalatra jutottam, hogy

maga az egész talp szárával együtt odáig, a hol az a góthikus fülkét ábrázoló nódusba átmegy, a kereszt gombjánál és felső részénél fiatalabb alkotás. Igazolja ezt a nézetet a talp peremének virágfrieze, mely a talppal magával egy darab lemezből van kiverve, igazolják a talp mezőire applikált díszek, a melyek a XVII. század ízlésében vannak előállítva.

A kereszt tehát két különböző korszak két egymástól eltérő ízlésnek a szülötte. A sodronyzománczos díszeket előtűntető rész és a nódus helyesen van a XV. század végéről, vagy a XVI. elejéről származónak megállapítva, ellenben tévedés az a nézet, mely a talpat magát — eltekintve annak applikált díszeitől — szintén e korbeli munkának tartja.

Hogy ez mikor keletkezett, illetőleg, hogy a felső bizonyára töredékes rész mikor lett a talppal kiegészítve, azt a kereszt hátlapjába bevéssett évszám kellőképen meghatározza. Mert a hátlap, figyelmen kívül hagyva Krisztus alakját, véleményem szerint eredetileg egészen sima volt s csak később, 1635-ben, lett a négy evangelista képével s a fentebb közölt felirattal díszítve, Krisztus feje fölé pedig a romboid alakú táblácska felszegezve.

Mint érdekes momentumot megjegyzem, hogy a kereszt 1635-ös évszáma időközben, bizonyára tendenciózus célzattal, 1435-re lett kiigazítva, úgy, hogy a 6-os szám kurtább szára a hosszabbikon át utólag meghosszabbított, a miáltal az a középkori 8-es számhoz hasonló 8 alakot nyert. A ki a hamisítást végezte, nem lehetett tisztában azzal, hogy a szakértő ezt a primitív hamisítást csakhamar leleplezi, mert ha egyéb nem, annak szokatlan *felfordított* alakja ezt a csak némi gyakorlattal bíró előtt is azonnal elárulja.

Míg tehát az erekyetartó-kereszt keletkezésének időpontjaira nézve a stilisztikus tanulmányok s az évszám a kellő tájékozást meg tudják adni, fölmerül a sokkalta fontosabb kérdés: hol készült e díszes kereszt s mily okokkal tudjuk annak provenienciáját támogatni?

Mert sodronyzománczczal van ékesítve, a legközebb áll annak a nézetnek a felvetése, hogy az érdekes remekmű magyar ötvösnek a munkája, keletkezése pedig Magyarország, a hol ha nem is teljesen azonos, de keresztünkhöz nagyon hasonló motivumokkal díszített tárgyakat a XV. században s a XVI. első felében ötvöseink elegendő számmal készítették.

Bizonysága ennek a nyitrai evangéliumos könyv fedő lapja,* a melynek négy sarkában a prágai keresztéhez hasonló négyes karélyokat találunk. E karélyok kettőjében (a másik kettőben a donátori címerek foglalnak helyet) a sodronyzománczos művek ornamentikája

* Ötvösség remekei: II. 41. l.

szakasztott hasonmása a kereszten láthatóknak, azzal a különbséggel mégis, hogy az utóbbiak előállítására amazokénál durvább kivitelű. Az ornamentum typusa azonban határozottan ugyanaz. Ugyanaz a virág képezi a középpontot, úgy kanyarodnak a sodronyok indái s ugyanazok a kacsok nőnek ki ezek hónaljaiból is, a minőket a kereszten látunk. Ahhoz pedig, hogy a nyitrai evangéliumos könyv táblája magyar eredetű ötvösmunka, kétség alig férhet.

A másik tárgy, mely analogia szempontjából itt fontossá válik, a salzburgi kehely,* melynek talpán hat négyes karélyban elhelyezett sodronyománczos ornamentum képezi a diszítő motivumot. Ezt a kehelyt Hampel József magyar mester által magyar földön készült munkának tartja, a mit kétségbe vonnunk már azért sem lehet, mert e kehely Salzburgban határozottan erraticus jelenség és eddigelé nincsen példa rá, hogy Salzburgban vagy a hercegség területén sodronyománczos műveket valaha készítették volna.

Ez a két szembeszökő analógia tehát, a mely a középkori magyar sodronyománcz gyakorlatában az aránylag oly nagyon ritkán fellépő zománczott négyes karélyt a prágai kereszt e nemű diszítésével most kibővíti s mi több, ezt a motivumot az eddigelé ismert emlékeken fellépő előállításokénál messzemenő tökéletességgel felülmulja, kétségen kívül azt igazolja, hogy a prágai kereszt magyar ötvösnek a remekműve.

A sodronyománczok fehér, zöld és kék színei a Hampel József által megállapított hideg, vagyis ahhoz a színskálához tartoznak, a melyik skála későbbben, a XV. század legvégén s a XVI. elején van széltében alkalmazásban. Ez meghatározza a kort is, melyben az készült, mi a XVI. század elejénél későbbi, de a XV. század végső évtizedeinél előbbi sem igen lehet.

Hogy hol élt, hol munkálkodott s ki volt az a magyar mester, a ki a régi magyar ötvösségnek e remekművével dicsőséget szerzett, azt a későbbi stilisztikus tanulmányok és szerencsés levéltári kutatások hivatvák eldönteni.

Második külföldi ötvösművünket a berlini iparművészeti múzeum ama sodronyománczos kehelye képezi,** melyet a nevezett intézet XXXV. számú terméknek 378. számú szekrényében 8912. leltári szám alatt őriz s a melyet «Abendmahlskelch, Silber, vergoldet, mit Email, Deutschland 15. Jahrhundert» felirattal látott el, hogy a múzeumot látogató közönséget ezzel a kehely felől tájékoztassa. A kehelyhez mellékelt irat adataiból egyúttal megtudjuk azt is, hogy a kehely Berlin városának Frigyes-Vilmos alapítványából való s mint ilyen került az iparművészeti múzeumba.

* «Arch. Értesítő». 1892. évf. 27. l.

** A kehely először említve volt Arch. Ért. 1892. 26. l.

A kehely külső formájáról a mellékelt III. ábra kellő fogalmat ad. E szerint a talp hat félkörívvel határolt karélyból áll; pereme alsó szélét vastagabb recézett sodrony szegi be, maga a friez keskeny szalagban sarkaikra állított rombuszokat s ezekben apró négyes karélyokat (Vierpass) tüntet elő, de sem a rombuszok oldalvonalai, sem a karélyok nincsenek áttörve.

A talp fölött a hat oldalú szár következik, mely az ő czikkelyeivel laposan terül el és igen csekély fokú lejtővel ereszkedik a talp pereme felé. A czikkelyek egyes mezőin különböző szentek mellképei s a felfeszített Üdvözítő alakja van kiképezve. E legutóbbi, mellékalakjaival együtt, domborúan van öntve s a czikkelyre felforrasztva, a többi öt kép vonalvéséssel van előállítva s ekképen következik egymásra:

1. A felfeszített Üdvözítő domborműves képe a keresztfán, a tekercsen minusculás inri felirattal. A feszületet Szent-János apostol és Szűz-Mária domborműves alakjai oldalozzák.

2. Férfi szent; bal kezében nyitott könyv, jobbában kard; Szent-Pál apostol.

3. Nőszent; koronás, jobbában kard, baljában kerék: alexandriai Szent-Katalin.

4. Szűz-Mária, jobb karján a kisdéd Jézussal.

5. Nőszent; jobbában torony, baljában kard: Szent-Borbála.

6. Férfi szent; pectennel díszített zarándokföveggel, jobbában bot, baljában kagyló: Szent-Jakab.

A czikkelyek fölött, közvetlenül a gyűrű alatt, a szár lefelé álló liliomos pártával van beszegve, a mely fölött hat, keretén vastagabb sodronynyal beszegett trapézalakú kis lemez simúl a szár oldalaihoz. E lemezekék belső részei fekete opak zománczalapon középütt fehérre zománczozott négyszirmú virágidommal vannak díszítve; a szirmok felől a sarkok irányában egy-egy szívalakú levélidom foglal helyet, mely vörös zománczczal van kitöltve. A legbelső virág középpontján, annak mintegy székét alkotva, egy cifra szélű apró aranylemezke ül, a melyhez hasonlókra bukkanunk a szívidomú levelek dróttjainak összeszőgellésénél is.

A kehely gomb alatti és fölötti gyűrűjét tagozott pillérek által egymástól elválasztott hat fülke képezi; ezek mindegyikében egy-egy ezüsből tömören öntött, czizelált, kunkorodott végű mondatszalogot tartó férfiszentnek apró szobrocskája foglal helyet.

A gomb laposra nyomott ellipszoid-alak. Testéből a talp karélyainak megfelelőleg hat helyen rombusz-alakú pálczatag ugrik ki, mely oldalain profilozva van, mellső lapján pedig fekete opak zománczon egy-egy hatágú bevéssett csillagformájú rozettával ékeskedik. E kiugró tagok között, a gomb legnagyobb átmérője síkjában, hat ugyanannyi szíromból alakított boglárka ül. Ezek egyikében apró türkisz, másiká-

III. SODRONYZOMÁNCZOS KEHELY A BERLINI IPARMŰVÉSZETI MÚZEUMBAN.

Arány 13'5 : 17.

ban régi zöldes üveg, a harmadikban piros üveg van befoglalva. A többiből a kövek kihullottak. A boglárók fölött és alatt megnyújtott tojásidomhoz hasonló hat mezőben ismét sodronyzománczos díszeket találunk, a melyek egymásnak mustra tekintetében tökéletes hasonmásai.

A fekete opak zománczalapon nyugvó diszítmény alapját fehérre zománczozott köralakú hármás levél képezi, a melyből zöld színű lapiczkás szírom nő ki, minek csúcsán ismét egy hasonló, de kisebb és fehér színű levélke ül. A hármás levelek fölött jobb s bal felé egy-egy vörös levélke emelkedik, a melyek alakra nézve a nagy zöld levélnek mintegy derékban ketté szelt felét mutatják. Megjegyzendő, hogy a három alsó, a középső s a legfelső levélkének zománczaiban mindenütt egy-egy aranyozott apró lemezkét látunk beeresztve, a melyek sehol sem érintkeznek a fémlappal, voltaképen tehát a megolvadt, de még ki nem hült zománcz felületébe lettek beágyazva. Ezt a sekély ágyat a zománcz testében azokon a helyeken, a honnét a lapocskák időközben kihullottak, látni lehet.

A nádusnak fedetlenül maradt részeit hat bevésett és száras, leveles és virágzó növényeket ábrázoló alakok ékesítik, a melyek közül kettő talán az üres szegfűhöz volna leginkább hasonlítható, míg a többi annyira stilizált, hogy botanikailag mint egyed meg nem határozható.

A lapos öblű cuppát kettős sorban áttört liliompártával beszegett s alsó részén vastagabb reczés sodronynyal keretelt, sodronyzománczokkal diszített kosár ékesíti. Ennek fődíszét hat köralakú medaillon képezi, melyeknek kerületeit ismét reczés sodronyok határolják. A medaillonokban kék színű zománczalapon középütt három fehérre zománczozott szívalak foglal helyet, melyeknek kerületein, az átmérők irányában sugarasan beosztva, hat pirosra zománczozott hasonló idomú motívum lép föl, mi által az egész dísz a három tengelyű szimetriára alapított csillagalakot mutatja.

A legbelső hármás szívalak zománcza teljesen átlátszatlan, durva s vastagon van felrakva; az alapmező kék zománcza s a külső motívumok vörös zománcza ellenben egy szerfölött vékony rétegben fekszik a fémen. Mind a két zománcz igen fényes felületű; a vörös, mely a friss májnak sötét színét mutatja, teljesen translucid, úgy, hogy az alatta lévő ezüstnek fehér színe keresztül csillog rajta. A kék zománcz átlátszósága már csekélyebb fokú, de azért ezt a zománczot is a translucid fajtaához kell sorolnunk.

A cuppa medaillonjainak érintkezési pontjai fölött föllépő háromszögű mezőkben fekete opak zománczalapon három fehérre zománczozott szívalakú levélke foglal helyet, ezektől jobb- s balfelé egy-egy ∞ alakban meghajló reczés drótból készült filigrándiszítés vonúl a mezőket a cuppa testéhez szorító szegecskéek felé.

A zománczos részletek a kehelynél is úgy vannak külön előállítva s aztán az edény megfelelő helyeire felerősítve; a felerősítés minden esetben apró szegecskékkal történt, melyeknek fejeit a kehely illető részein a mester nem is igyekezett elrejteni, sőt ügyes elrendezéssel úgy használta fel, hogy azok bizonyos mértékben dekoratív szerepet töltenek be.

A kehely alapja 13 cm, magassága 17 cm, cuppájának átmérője pedig 10.5 cm.

A kehely általános alakja, aránylagos kicsiny termete, a cuppa lapos formája s magának a talpnak szabása első szemléletre elárulja, hogy ez a tárgy nem viseli magán azokat a külső kvalitásokat, a melyek a hazánkban keletkezett egyházi ötvösműveket, első sorban kelyheket, jellemzik. A mi XV. századbéli kelyheink talpának peremei úgyszólván mindig áttöröttek, lábuk, száruk s cuppájuk hosszabb szabású s maga az egész edény körülbelül még egy harmadrésszel magasabb növéssé, mint a szóban forgó berlini példány.

A tekintetben tehát bizonyosak lehetünk, hogy a kehely általános alakja nem követi a magyarországi formákat. Viszont azonban a sodronyzománczok arról győznek meg, hogy a kehelynek a magyar sodronyzománcz készítésében járatos mester kezeitől kell erednie, a mit még a díszítő motívumoknak a hazai kelyheink egyik-másikán fellépő dekoratív elemekkel való analógiája is igazol.

A nódus analógiája a poprádi kelyhen található föl,¹ a melyen szintén konstatálhatjuk a kiugró pálczatagokat s ezek között a boglárkákat. A nódus csaknem teljesen szakasztott mását látjuk az egyik boroszlói kelyhen is,² a mely kelyhet Boroszlóba kivándorolt magyar ötvös munkájának tartunk.

A mi a kehely egyes zománczos motívumait illeti, mindenekelőtt általánosságban konstatálnunk kell, hogy ezeknek analógiáit kétségen felül álló hazai eredetű sodronyzománczos ötvösműveink egész sorozatán külön-külön megtaláljuk. Így, hogy ez alkalommal többet ne említsek, a szívalakú motívum szereplését ott látjuk a bars-szentkereszti kelyhen,³ a karlóczai födeles serlegen,⁴ Lengyelországban az egykori Tijniec apátság tulajdonából származó s jelenleg a tarnowi székesegyház tulajdonában lévő remek ereklyetartó-keresztben,⁵ a tarnowi egyik kelyhen,⁶ a melyekhez még a poprádi kelyhet,⁷ mint olyatén művet is

¹ Ötvösmű-kiállítás remekei. II. 88. l.

² «Arch. Értesítő». 1887. évf. 419. l., 2. sz. kehely.

³ «Arch. Értesítő». 1887. évf. 106. l., a) b) ábra.

⁴ Ugyanott, d) e) ábra

⁵ «Arch. Értesítő». 1890. évf. 48. l.

⁶ Ugyanott, 50. l.

⁷ «Arch. Értesítő». 1887. évf. 107. l., d) ábra.

hozzácsatolhatjuk, a melyen a szívidomú motivumokon kívül a közepén körrel, kerületén pedig csillagidomban elhelyezett szívalakokkal találkozunk, a mi által a sodronyos zománcz e dekoratív eleme a berlini kehely cuppájának medaillonjaiban látható díszekkel válik teljesen rokonná.

Ugyanazt a négyes szírmű diszítést, mely hatszor megismétlődve a berlini kehely szárának alsó részét ékesíti, csaknem hajszálnyi másában látjuk a nagy-ekemezei kehely kosarán megjeleneni.¹ Ezt a kelyhet a Hampel által felállított osztályozás szerint a felső-magyarországi csoportba kell számítanunk.

Hogy a kehely kosarán alkalmazott medaillonszerű díszek elrendezésének módjára is említsek hazai példát, idézem az idecspataki kelyhet,² a melynek cuppáján szintén olyan köralakú, egymástól reczés sodronyval elválasztott mezőt, ezek közeiben pedig olyatén háromszög idomú területkéket látunk, a minőket a berlinin konstatáltunk. E tekintetben végül fontos megállapítanunk azt, hogy az esztergomi főszékes-egyház birtokában lévő Széchy Dénes-féle kehely sodronyzománczos mezői a kosáron szintoly kerek lemezeket képeznek,³ a minők a berlini kelyhen vannak. Fontos ez azért, mert e kehely keletkezése Széchy Dénesnek szereplése által az 1440—1465. évek közé helyeződik, a mivel a berlini is chronológiai tekintetben meglehetősen fixirozva lesz.

A mi a kehely általános alakját illeti, megjegyzem, hogy annak hasonmásával a németországi gyűjteményekben s a templomok kincstáraiban sűrűen találkozunk. Így az annabergi Annen-Kirche egyik XVI. századi kelyhe⁴ az ő habitusával, ívesen osztott talpával, gombjával, gyűrűivel és a cuppa lapos alakjával, s hogy még egy példát idézzek, a werdani templom XV. századbeli kelyhe⁵ nódusának szerkezete, a gyűrűk alakítása, a talp hatos kiképzése és az ennek cikelyeiben elhelyezett szentek alakjai által a berlini kehelynek szembezőkő hasonmásait képezik.

Nincs okunk tehát kétségbe vonni, hogy a kehely alakja tőlünk merőben idegen ízlésnek a megtestesítője; viszont azonban el nem vitathatja senki, hogy a kehely sodronyzománczos díszei nem oly ötvöstől erednek, a ki a magyar sodronyzománcz technikájában tökéletesen járatos volt, a ki annak mustráit ismerte s olyatén diszító elemek birtokában volt, a melyeknek hasonmásaival magyarországi eredetű ötvösmunkákon sűrűen találkozunk. Ennek a ténynek a konstatálása

¹ «Arch. Értesítő». 1896. évf. 78. 1.

² Ugyanott.

³ «Arch. Értesítő». 1887. évf. 102. 1.

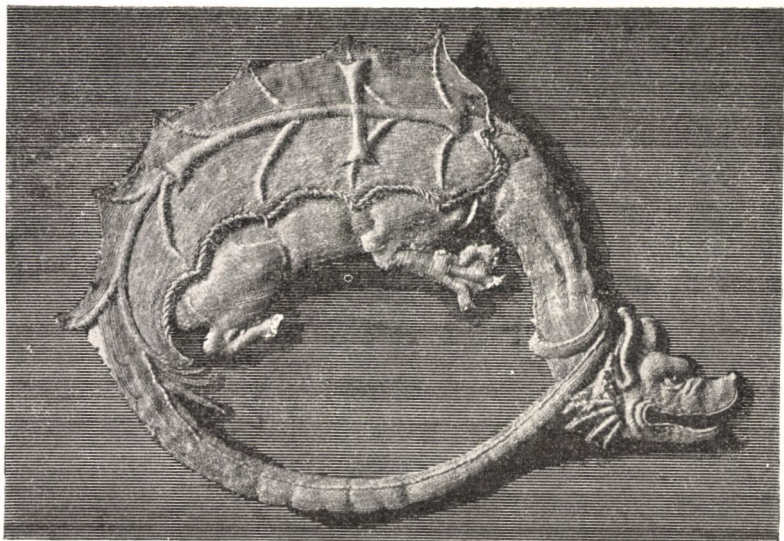
⁴ Photogr. Aufnahme aus der Dresdener Ausstellung alter kunstgewerblicher Arbeiten. 1875. Dresden. Nr. 6. (A bal felől eső kehely.)

⁵ Ugyanott, 39. 1. (Bal szélső ábra.)

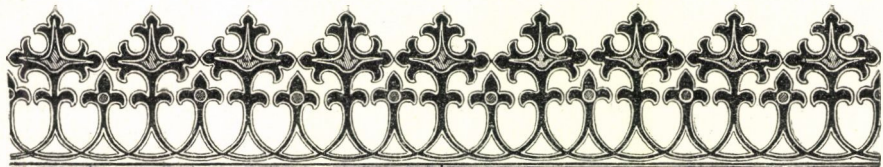
arra az elfogadható következtetésre vezet, hogy a berlini kelyhet, mely a maga megjelenésében a bevégzett művészi tökéletességgel megalkott ötvösművek egyik remeke, olyatén magyar eredetű ötvösmester készítette, a ki magyar földről szakadt Németországba, ott az itthon megtanúlt sodronyzománczot egy, bizonyára a megrendelő által előre megszabott s Németországban abban az időben divatos alakú kelyhen nagy sikerrel alkalmazta s a ki talán magában Berlin városában telepedett le s gyakorolta művészetét.

A boroszlói, tarnowi, bécsujhelyi, krakói és vrámiai sodronyzománczos művek máig meglévő példányai s az a tény, mely ezekkel kapcsolatosan e városokban a kivándorlott magyar ötvösök lokális munkálkodását megállapította, csak megerősítik ezt a véleményemet.

Mihalik József.

ZSIGMOND KIRÁLY SÁRKÁNYRENDJÉT ÁBRÁZOLÓ RÉGI HÍMZÉS
A MÜNCHENI N. MÚZEUMBAN.

LEVELEZÉS.

I. Dr. CSERNI BÉLA A SZENTMIHÁLYKŐI ZÁRDÁNAK FELFEDEZÉSÉRŐL. A Gyulafehérvárról Sárd, Ompolyitca, Tótfalud mellett Zalánára vezető vasutról balra nézve, a különben lankásan emelkedő Tótfalud községé felett feltűnő alakzatú hármass csúcsú hegy emelkedik ki; ez az úgynevezett Szentmihálykő. Már messziről láthatók ezen hegy tetején és felső oldalán egy várnak legutolsó rommaradványai, melyek az utazó figyelmét csakhamar magokra vonják; ha azonban az érdeklődők utána tudakozódnak, hogy minő vár vagy zárdá volt ott fent? bizony kevés adattal kell megelégedniök, mert igen hiányos róla a megemlékezés történelmünk lapjain. Most is csak rövideden említem ismeretes okmányok alapján, hogy a IV-ik Béla alatti tatárjárás következtében 1268-ban a fejevári káptalan Péter püspöknek megengedte, hogy ide saját költségén várat építhessen, hogy a püspökség javai a tatárok újbóli beütésénél ismét zsákmányul ne essenek. A káptalan azonban kikötötte, hogy utána a vár a káptalanra visszaszálljon.* később a XIV. század közepén András püspök a káptalantól rendeletileg-e vagy karhatalommal? elfoglalta; utána 1356-ban András vajda tette reá kezét; azonban a káptalan fellépett, s hogy Lajos király 1357-ben tekintetbe véve azon testület hathatós szavát, visszaadta azt.¹ 1379-ben Goblin (Gublinus) püspök foglalta el s azt a Pálosok szerzetének ajándékozta, kiknek *benne* kolostoruk volt. Egy oklevél szerint 1469-ben még mindig a Pálosok birják, s ez az írat világosan mondja, hogy a Szentmihálykő vára *védelme alatt* kolostor állott.² A káptalan 1521-ben ismét visszakapta;³ azonban 1553 május 29-én I. Ferdinánd a püspökséghez csatolá,⁴ s úgy látszik, a jezsuiták kezére került, legalább 1588-ban; midőn Erdélyből kitiltották, e várat szintén birták.⁵ A múlt század végén benne két szoba még épen állott (?).⁶ E kolostornak teljes neve volt: «Castrum Beatæ Mariæ Virginis de Szentmihályköve» vagy «de Tótfalud». Azt is olvastam róla, hogy Goblin püspök 1384-ben a kolostort megalapította ugyan a Pálosok számára, de csak 1386—89-ben lett teljesen kiépítve Imre püspök alatt. Eddig a kútfőim. Én magam a várhegyet először 1865-ben láttam, azóta többször tettem szakszerű kirándulást ezen növényekben is gazdag vidéken; többször

* Okl. Szeredai Ser. Ep. 20, Szeredai, Natit. Cap. 47. Schuller Archiv. I. 59. Kővári László, Erdély épít. emlékei. 256. l.

¹ Fejér, Cod. dipl. IX. II. 603. — ² Claustro sub castro s. Michaelis. Fejér. Cod. dipl. XI. I. 500. — ³ Scuhller, Archiv. I. 42. — ⁴ Okl. Szeredai Ser. Ep. 204. — ⁵ Miles, Würngel 149. — ⁶ Erd. Tört. II. 48. 78. Kővári László, Erd. épít. emlékei 256.

másztam a tetejére, felkeresvén ezen kicsiny, de érdekes romokat. Jelenleg is úgy állanak, mint állottak 34 évvel ezelőtt. A hegycsúcson egy vakolattörmelékkel ellepett szögletes sík mutatja, hogy ott egy négyszögű torony volt; lejjebb, észak felé van egy kis pinczeszerű üreg s északnyugat felé emelkedik egy 8—9 méter magas falrész, mely felül és alól szélesebb, közepe táján pedig keskenyebb, a völgyből nézve pokál alakú. Ez a hajdani várnak egész maradvéka. S egyébről sem nem tudtak, sem nem írtak legújabb időkben sem. Legtöbben azt hitték, hogy fent a várban volt a kolostor; mert az okmányokban, mint már fönnebb is említém, az áll, hogy 1379-ben (illetőleg 1384-ben) Goblin püspök a Pálosoknak adta a várat, kiknek *benne* (tehát fent a *várban*) kolostoruk volt. Más kútforrás azt mondja, hogy Szentmihálykő vára *védelme alatt* kolostor állott. (Tehát *nem várban*, hanem a vár alján, s csak a vár védelme alatt.) S ez a való, mert a kolostor alapfalait megtaláltam Tótfalud községe délnyugati részében, ott, hol a hegyek összeszorulván, csak keskeny és felemelkedő völgynek engednek helyet; ezen völgy délkeleti részében a meredek Szentmihálykő egy felórányi gyaloglás után elérhető.

Többé-kevésbé ismeretes az is, hogy a Szentmihálykő körül gyakran római maradványokra akadnak; innen gyanítják, hogy már a rómaiak idejében a XIII-ik legio geminának ott fent őrhelye lett volna, már Opitz idejében (1622—23) találtak ott római feliratos köveket (Corp. Inscr. Lat. III. 1223. 1312.)

A legújabb időben értesültem, hogy Tótfaludon római feliratos kövek kerültek felszínre, ezen hír következtében f. é. november hó 12. Tótfaludon kiszálltam, hogy a netán felmerült leleteket megismerjem. De e tekintetben nem jártam nagy szerencsével, mert ott helyt értesültem, hogy egy Filip Gligor nevű gazda rövid idővel azelőtt kertjében egy nagy asztaltábla alakú, betűkkel ellátott követ talált, melyet ő, szomszédja közvetítésével valakinek itt Gyulafehérvárt eladott.

Római maradványok utáni kutatásom eredmény nélküli vala, de e helyett egy a középkorból való terjedelmes épület 1—2 méternyi vastag alapfalmaradványaira akadtam. Ez iránt tett kutatásom eredményéről egyelőre a következőket jelezhetem. Tótfalud községe délkeleti végén levő, csak újabb időkben keletkezett 5—6 belső telek házai, udvarai és terjedelmes kertjeinek földje alatt egy körülbelül 4—5000 négyzetméternyi terjedelemmel bíró négyszöget képezve, huzódnak el a jelzett 1—2 méternyi vastag alapfalak. Több ponton kilátszanak a földből a falrészek, vagy pedig enyhébb, hosszúra nyúlt dombocskák jelzik azokat. Néhány földalatti helyiséget ki is tártak a kincseket kereső földmívelők. Az épülettömb északi részen Filip Gligor gyümölcsös kertjében volt a kolostor 1 méter vastag egyenes vonalú falkerítéséből kiugró 3 méter széles s 1 méternyire a földszint fölé emelkedő toronyalap van, mely a kerítésbe épített bástyatorony lehetett. Ugyanezen gazda udvara és kertje közt levő részen ki van tárva 3 pinczealakú helyiség, melyek boltíves 1 méternyi széles folyosóval és ajtónyílásokkal vannak összekötve. Igen szép faragványu, hatalmas oszlop- és pillértalpak hevernek a csűr és más gazdasági épületek mellett és az udvarban egy sajátos vizvezető kőcsatorna van, melynek egyik oldalán SIMA . . . betűk bevésve láthatók. E gazdától meg-

vettem egy múlt századbeli ezüst pecsétnyomó gyűrűt, melyen alatt levő régibb stilra valló kereszt és e fölött ötágú korona, a korona két oldalán pedig L és J betűk vannak bevésve. E gyűrű csakis egyházi személyé lehetett. A szóban levő kolostor déli határfalmaradványai, egy utca által elválasztva, Morar Manuile nevű gazda kertjében vannak, hol egyenes vonalban az előbbiekkal párhuzamosan hosszúra nyulnak ki, a kert és a háztelken túl egy másik utca és ennek közepén folydogáló pataktól szétválasztva, e patak jobb partján a szomszéd udvarokba.

E kertben egy pinczeforma helyiség kis részben már ki van tárva; pinczeablak is mutatkozik itt, mely 70 cm. magas és 70 cm-nyire van a mögötte álló faltól; e földdel betöltött helyiség mélysége még nincs kikutatva. Ugyane helyen látható egy 60 cm. átmérővel bíró kőkráter is. A rövid idő alatt, melyet Tótfaludon töltöttem, meggyőződtem arról, hogy e terjedelmes épületmaradványok nem egyebek, mint a Pálosok kolostorának romjai, melyekről eddig még semmi hír nem került a nyilvánosság elé, s melyeknek rendszeres kitárása bő és hasznos anyagot nyújtana a középkori építészet tanulmányozására. Kutatásaimat minél előbb folytatom és pedig tüzetesebben; ezuttal csak előleges hírt kívántam tapasztalataimról adni.

Gyulafehérvárt, 1899 nov. 15.

Dr. Cserni Béla.

II. RÉCSEI VIKTOR EGY RÉGI FÉLDOMBORMŰRŐL A PANNONHALMI TEMPLOM KÜLSŐ FALÁBAN. A pannonhalmi templomról nem mutatható ki, hogy valamely az alapító Szt. István király korára volna visszavezethető. Vannak azonban részletek, melyek minden valószínűség szerint az első pannonhalmi keresztény kőtemplomból származnak, ilyenek: egy román stílusú vörösmárványból faragott fulka, baldachin-díszszel, melyet a hagyomány Szt. István székének keresztelt el; egy canelirozott oszloptörzs, derekán román ízlésű tekervényes, kidomborodó díszszel; egy vörös márványból faragott és három oroszánfőt ábrázoló szenteltvíz-tartó medence és végül a régi keresztfolyosó ablakmélyedéseiből hátramaradt román, kerek kettős oszloptalapzatocsák.

Ezen figurális és decoratív maradványok közül ez alkalommal egy féldomborművű darabot van szerencsém bemutatni. Ez jelenleg a pannonhalmi székesegyháznak Szt. Benedekről nevezett mellékkápolnájának egyik hátsó szegletébe kívülről a falba van beépítve. A templomnak ezt a részét a XIII. században építették újra, mikor Urias apát II. András kíséretében a szentföldről visszatért és templomát leégve találta. Úgy látszik, hogy a domborművet szándékosan falazták be oda; a őalak letörött feje fölé ugyanis egy másik kőnek faragott párkányzata van befalazva, mintegy díszül vagy védelmül. Annyira össze van a két darab, az alsó figurális és a felső decoratív illesztve, hogy gyakorlott kőfaragó is egy darabnak nézte a kettőt. Domborművünk magassága 55 cm., szélessége 72 cm.; a föléje alkalmazott párkányzat pedig 38 cm. magas és 73 cm. széles.

A kép három alakot tüntet fel: közepén férfit, jobbra-balra pedig két ifjút. A középső alak fejéből csak az álla maradt meg, természetének jó része

megvan egész a térdeig. Öltözéke tunica talaris et manicata (χιτών ποδήρης και χειριδωτός), milyen a római köztársaság idején a hősöknek és prófétáknak tulajdonított; derekán széles öv kerek csattal, vállán vagy pænula vagy lacerna nyoma; bal kezében könyvet tart, melyre jobb kezének mutató és középső ujjával mutat. A tunica ránczvetése a kövön durva vésést mutat. A főalak jobbán levő felényivel kisebb, ifjú alak szintén hosszú tunicát visel, majdnem bokáig érőt; két kezével egy fel nem ismerhető tárgyat tart. A főalak balján egy másik kisebb alak áll térdig érő, rövid tunica cinctába öltözve, jobb kezét feje fölé tartva. A jobb oldali alak mellett a kö-keret vonul, a mely fönt építészeti diszt tüntet fel. Valahol régen már azt olvastam, hogy Rómer ezt a domborművet rómainak tartotta; de ujabban nem tudok reájönni, hol mondja ezt és mivel indokolja. Én régi keresztény és pedig benediktinus emlékek mondanám, a mennyiben a főalakot Szt. Benedeknek, a két mellék alakot az ismert két tanítványának Szt. Maurusnak és Szt. Placidusnak nézem. Ezen csoportosításban fordul elő mindig a három szent. Így vannak a benzés és rokon szerzetbeli templomok ikonografiai emlékein megörökítve; de a mi még több, a pannonhalmi benzésrend címerében és a hiteles hely régi pecsét-nyomóján is ez a három szent szerepel hasonló előállításban. Véleményemet, hogy itt nem római, hanem keresztény, benzés vonatkozásu emlékkal van dolgunk, következő okokkal támogatom. A főalak jobb kezének két ujját úgy tartja, mint őskeresztény idő óta az áldást osztó pap szokta ikonographiai emlékeinken tartani. Hogy az áldást osztó ujjak könyvre utalnak, megerősíti azon feltevésemet, hogy itt Szt. Benedeket akarták ábrázolni, a mint régi idő óta előállítják a «Regulával» a kezében a szerzetes élet e tiszteletreméltó pátriarcháját szabályzatának e kezdő szavaira utalva: Ausculta o fili præcepta magistri.

Hogy az alakoknak rómaiinak látszó öltözékét megfejtsem, igen jó szolgálatot tesz Wilpert József, «Die Gewandung der Christen in den ersten Jahrhundert» című legujabb munkája, melyben a római katakombákban tett kutatásai alapján kimutatja és sikerült képeken illusztrálja, hogy a keresztények öltözéke az első századokban nem sokban különbözött a pogány rómaiakétól és az első századbéli papoké is megegyezett a világéval. A tunica, melynek domborművünkön alba-szerű formája van, a III. században keleti befolyás alatt ujjakkal láttatott el, a IV. században pedig ez az eredetileg térdig érő ruha bokáig meghosszabbított a papoknál úgy, mint a világiaknál. Ezt tunica talarisnak hitták és még Cicero csufolta azokat, a kik azt viselték,* holott később a római költők a tunica talaris és manicata öltözékét emberfölötti lényeknek, hősöknek, látnokoknak tulajdonították. A IV. század katakomba képein már a Jó Pásztor-képe is azt viseli** és későbbi római emlékek szerint ekkor már az előkelők viselete volt, úgy Constantinus diadalívén a császár és a togatusok is azt viselik, míg a népnek rövid tunicája van. Tehát ebből számos régi egyházi kép nyomán kimutatja Wilpert, hogy a későbbi egyházi alba

* Cicero in Cat. Or. II. c. 10.

** Wilpert «Gew. d. Kristen.» 1898. Köln. 5. kép.

nem más, mint az eredeti tunica talaris et manicata. Hogy főalakunk *övet* is visel, tehát tunica cinctát, az is csak az egyházi cingulus viseletét erősíti meg.

De nem is kell egyházi albát feltételeznünk, ha Szt. Benedekre gondolunk, ő «Regulájának» 55. fejezetében rendtársainak ruházatai között egyenesen megnevezi a «*tunicat*» és elrendeli, hogy minden rendtag kettőt kapjon a ruhatárból.*

A két vállán látszó *paenula* vagy *lacerna* a mai egyházi *stol* avagy *scapulare* alakját is mutatja. Ennek fejlődését is nágyon meggyőzően tárgyalja Wilpert a reánk maradt emlékek alapján. A *paenula* (φαινόλης) a rómaiaknál a hátat és a vállakat a hideg elől védi, kis bőrköpeny volt és sokszor csuklyával volt ellátva (cuculus). Szt. Pál apostol mivel sokat szokott utazni, szintén viselte. (Szt. Timóthoz írt levele.) Van a III. század végéről vagy a IV. század elejéről egy képünk a San-Callisto-katakombában, melyen az öt szentnek vállai-

RÉGI FIGURÁLIS DOMBORMŰ A PANNONHALMI FŐAPÁTSÁGI TEMPLOM KÜLSEJÉN.

ról szintén az összegöngyölgetett *paenula* omlik alá.** Ezen vértanúi halált szenvedett római katonáknak képei De Rossinál (Roma Sotterr. III. tav. I—II.) Garuccinál (Storia II. tav. 15., 2.) és Krausnál (Roma Sotterr. 201. l.) oly határozatlanok, hogy *Rohault* de Fleury (La Messe VII. 529. pl.) ezeknek *paenuláját* az egyházi *stola* ősi alakjának nézte.

A *stola*nak keletkezését a régi emlékekből Wilpert úgy magyarázza, hogy első célja a tunica szabása által szabadon maradt nyaknak és vállaknak széles nyakkendő által való elfedése, mert ezt a keresztény modestiához tartozónak vélték és ezt különösen az istentiszteletnél tették fel s azért *orarium*nak nevezték, a mint a katakombákban az *orans*-ok, az imádkozóknak vállairól lecsüngni látjuk.

Domborművünk főalakjának *stola*-szerű ruhadarabja hasonló az egyik

* «Sufficit autem Monacho duas tunicas et duas cucullas habere» etc. Regula Cap. 55

** Wilpert id. m. 13. l.

ravennai mozaik-képen levő püspöki stolával. A *stola* elnevezés a nyakkendő gyanánt szolgált orarium helyett Wilpert kutatásai szerint ¹ csak a XI. században kezd divatba jönni. A mi főalakunk stolájának szabását megtaláljuk a Wilpert által hű reproductiókban közölt X. századbeli miniatur-képeken. ²

De a mi főalakunk pænula vagy stola-szerű ruhadarabjának fejtegetésénél még tovább is mehetünk. A római pænula oldalainak levágása által mindig keskenyebb lett ez a ruhadarab és inkább a *clavus* nevű diszító ruhadarabhoz hasonlít, mint Rossinál (Roma Sotterr. I. tav. XIV.) és Garuccinál (Storia II. tav. 1., 3.) a Lucina-krypta néhány alakján látjuk. Sőt Wilpert szerint a pænulának még keskenyebb szabásából keletkezett a benediktinus szerzetesi jellemző ruhadarab a *scapulare*. A pænula és scapulare közti átmeneti alakú ruhadarabot mutatnak egy vaticani codexnek miniatur-képei (Cod. Vat. Lat. 1202. fol. 157. r. et passim) a XI. századból. Egy teljesen elkorcsosult, mindkét szélén egyenesen elvágott pænulát (scapularéhoz hasonlót) mutatnak, a középkor elejére visszavezethető szerzetes férfi és női ruházatok a vaticani codexek miniatur-képein és pedig a híres Menologium (Cod. Vat. gr. 1613.) és a Climacus-codex (Cod. Vat. gr. 394.). Ez a pænula-forma scapulare oly rövid, hogy alig ér az illetők derekáig és ilyennek nézem a mi főalakunk vállkendőjét is. ³ Ily scapulare-alakú pænulát mutat be Wilpert sikerült képen egy római féldombormű után, melynek eredetije, vaticani feliratos köemlékek között van. ⁴ És ilyen pænulát visel szerinte a püspök Szt. Priscilla beöltöztetését ábrázoló frescón. ⁵

Ha már most ezt a pænulából lett scapularét fogadjuk el domborművünk főalakjának ruházatául, akkor annál inkább áll feltevésem, hogy Szt. Benedek pátriarcha képe áll előttünk. A két mellékalak különböző ruházatának a következőben találom megfejtését. A főalaktól jobbra álló ifjú-alaknak szintén tunicája van és pedig már hosszú tunica talaris és manicata különbözteti meg a másiktól. Elfogadván a fönnbbi föltevést, hogy a kereszténység későbbi századaiban ez volt a tökéletesebb öltözet, akkor ezt főalakunknak már beavatott, beöltöztött tanítványának kell tekintenünk. Ez volna Szent Maurus.

A főalaktól balra álló ifjú-alak még csak térdig érő, rövid tunica cincta és vállra vetett pænula egyszerűbb ruházatát viseli és a még fel nem avatott szerzetesi ujonczot, jobban mondva apródot, novitiust látszik feltüntetni. Emez Szent Placidus volna.

Miért emeli jobb karját a feje fölé? Azért-e, hogy Szt. Benedek áldását vagy felvételét könyörögje le ezen mozdulattal, azt már nem merném határozottan formulázni.

Domborművű képcsoportunknak általam javasolt magyarázata mellett szól a főalaknak azon mozdulata, hogy áldást osztó kezével a könyvre mutat; a mit számos régi benediktinus apátságban a külföldön Szt. Benedek képén

¹ Wilpert id. m. 54. l.

² U. o. a 26., 31., 33–35. és 37. sz. ábrák.

³ U. o. 14. l.

⁴ U. o. a 14. számú képes tábla.

⁵ Wilpert, Gottgeweihte Jungfrauen. Taf. I.

láttam és nálunk Pannonhalmán még egy mult századbéli frescón is van, hogy t. i. a rend-alapító patriarcha a jobb kezével utal a bal kezében tartott és ez által megtartandónak jelzett «Regulára».

A pannonhalmi czímerbe is felvett ezen csoport, hogy Szt. Benedek két legkedvesebb tanítványával Szt. Maurussal és Szt. Placidussal ábrázoltatik, fenmaradt azon középkori pecsétnyomón, melyet a pannonhalmi hiteles hely századokon át használt és a melyet a mult században (1723.) a 44. törvénycikk is elismert a pannonhalmi orsz. levéltár hiteles pecsétjének.*

A dombormű korát hasonló keresztény hazai szoborművek analogiájából lehet talán meghatározni.

Az egyik *Gerecze Péter* által közzétett Krisztus-relief, a Szt. Egyedről nevezett somogyvári benczés apátság emlékei között. Ezen a reliefen az alak ép oly arányos, mint a mienken, a mozdulatok ép oly szögletesek, a ruha-redőzet ép oly durva, mint a pannonhalmi domborművön. Gereczének igazat adok, midőn a többi figuralis és decoratív szobormaradványokat e monostor alapításának idejével a XI. századdal egykorúaknak tartja.** A somogyvári szoborműveket még valamivel fejlettebbeknek tartom, mint a szóban levő pannonhalmit.

A másik analogia, melyet szintén Gerecze méltatott eredetileg és melyhez Hampel szolt kimerítőbben, talán még közelebb áll stilus és kidolgozás tekintetében a pannonhalmihoz. Ez az arcsi dombormű, melyet Hampel ismét más, külföldi analogiák alapján is a VIII—IX. századra tesz.*** Ezek révén a mi emlékünket is hazánk legrégibb keresztény féldomborműveihez lehet sorolni.

A pannonhalmi relief tehát, mely szerény véleményem szerint a sűrűen előállított három benediktinus szentet, Szt. Benedeket két tanítványával Szt. Maurussal és Szt. Placiddal ábrázolja, legalább Szt. István korára vezethető vissza, ha nem régibb. És ha elfogadjuk *Volf György* teoriáját, hogy hazánk első apostolai olasz származású szerzetesek voltak, mint Szt. Gellért is, úgy nincs kizárva, hogy ezen olasz művészek a hazájukból ismert régies őskeresztény minták után faragták meg ezen szoborművet. Szt. Asztrik apát sem egyenesen Břevnovból, hanem Rómából jött hazánkba, honnan valószínűleg saját apátságából olasz szerzeteseket hozott magával.

Hogy pedig már Uriás apát is, mikor Rómából visszatérve a pannonhalmi templomot újra építtetvén, e szobornűvet ki akarta tüntetni; kitetszik abból, hogy a főalaknak már akkor hiányzó feje (tán épen a tatárok ütötték le) fölé egy másik kőfaragvány díszítő párkányzatát falaztatta.

Most alig méltatja valaki figyelemre és igen örülnék, ha ezen szerény megbeszélésem által ezen érdekes hazai emléket az azt megillető polczra emeltem volna!

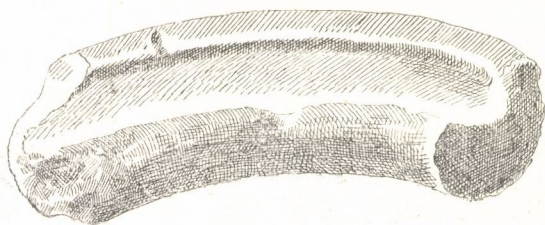
Récsei Viktor.

III. Dr. ADÁM ENDRE, A NYITRAI VÁRHEGY OLDALÁBAN TALÁLT RÉGI CSEREPEK ÉS CSONTOK LELHELYÉRŐL. A nyitrai

* Körirata: Sig. Capituli S. Martini de Sacro Monte Pannoniae O. S. B.

** «Arch. Közlemények» XX. k. 148. l.

*** Arch. Ért. 1897. évf. 212. l.

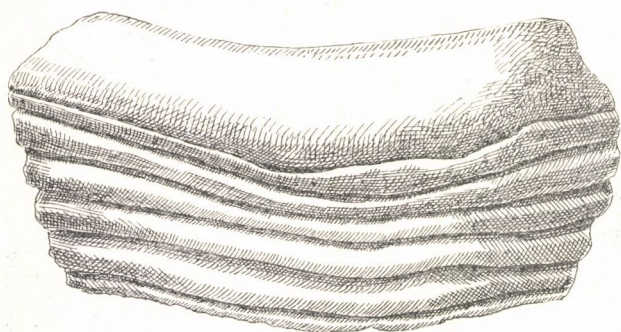
I.

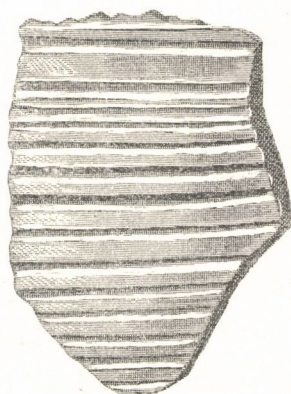
2.

3.

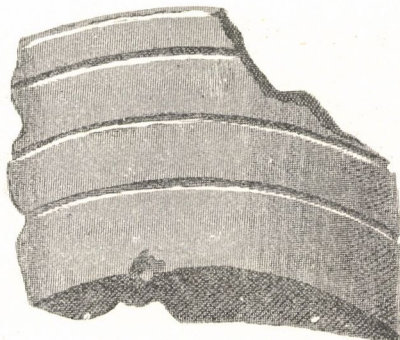
4.

5.

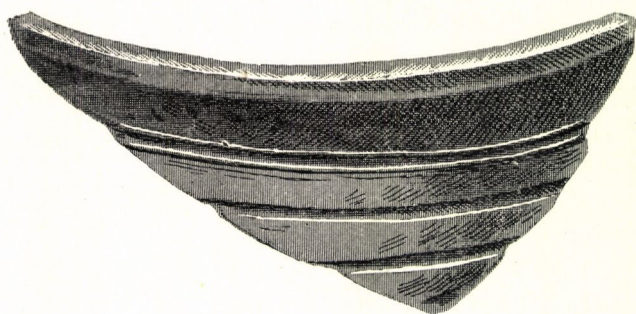

6.

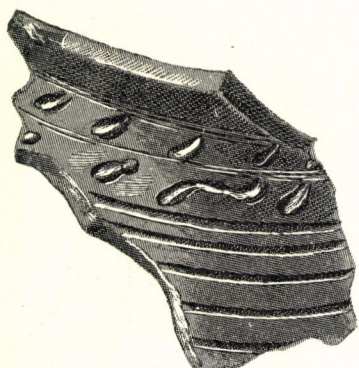

7.

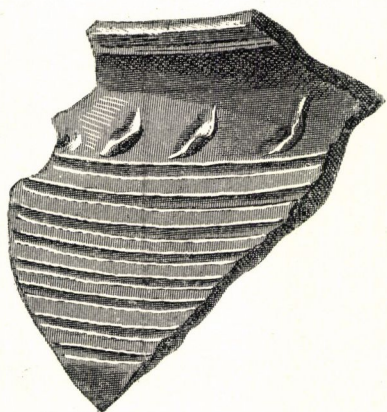
I. KÖZÉPKORI CSEREPEK A NYITRAI VÁRHEGYRŐL.

1.

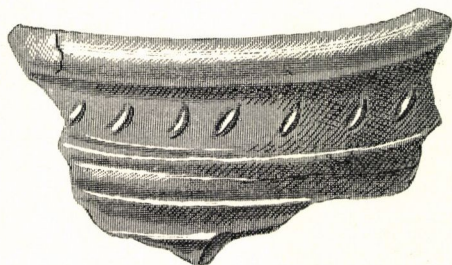
2.

3.

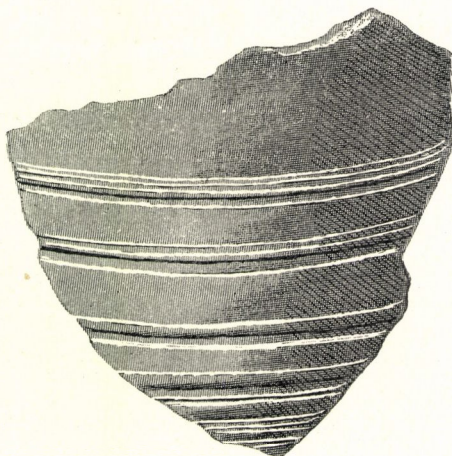
4.

6.

7.

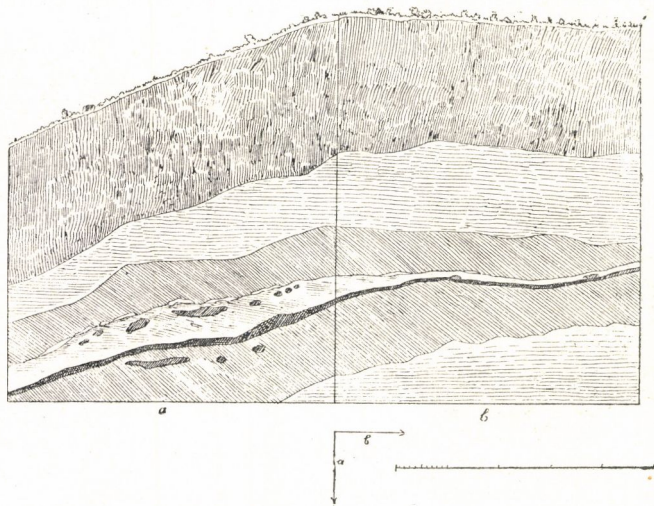
5.

II. KÖZÉPKORI CSEREPEK A NYITRAI VÁRHEGYRŐL.

2076. számú telekjegyzőkönyvben (113. 114. hrsz.) foglalt váralja-utca 20-ik számú telkem nyugoti végében, mely a nyitrai várhegy keleti oldalára emelkedik fel, 1899 június és július havában az udvar nagyobbitása céljából, a hegyoldalban földleásás eszközöltetett. Mélyítés történt 160 □ méter területen, 4—8 méter mélységig a felszíntől. Ezen területen, a hegyoldal lejtőssége irányában, a felszíntől 4—6 méter mélységben, a 4-ik rétegben, az egész feltárt területre kiterjedőleg $\frac{1}{2}$ —1 méter vastag barnás szürkés földrétegben, felülről szétszórtan, alább egymás felett — arasnyi tisztább földréteggel elkülönzött — 3 rétegrendben, 1—2 arasnyi vastag faszén törmelék találtatott, mely a kitárt terület közepén 20 □ méter területű hamuréteget körített, mely hamuréteg a közepén 2—3 ásó nyomnyi is volt. Ezen hamuréteg mellett 9—12 □ méter területben a szénréteg és a hegy emelkedését követve a talaj emberfej nagyságú, a vidéken előforduló kövekkel van kiburkolva (tán tűzhely célra), melyek némelyike füstös, kormos. Ezen több áradási réteggel fedett kőburkolat alatt és környékén körül 1—2 méter távolságban a föld vörösre égett, sok helyen egész tenyérnyi vastagságban. Ezen (nevezzük) tűzhelyen és folytatólag a faszénréteges területben (de csakis ebben) nagy mennyiségű fazék-cserép törmelék és különféle állati csontok találtattak. Úgy a cserepekből, mint a csontokból egy kis ládára való mennyiség gyűjtetett az alakuló nyitrai múzeum számára. Megjegyzendőnek találom, hogy 1. a faszénes földréteg az érintetlenül maradt hegyben folytatódik; 2. a faszénes rétegben több rendű réteg van egymás felett, $\frac{1}{2}$ —1 arasnyi vastag szén nélküli földréteggel elválasztva; 3. az alsófaszén rétegből kikerült cserepeken a kézművességnek csekélyebb s a felsőbb rétegből kikerülteken az ügyességnek előhaladottabb nyomai látszanak. 4. A faszénréteges humus felett 2-ik 3-ik áradási rétegben oly kődarabok találtattak, melyek a környéken nem, csakis a felsőkárpát hegységben honosak.

Nyitrán, 1899. évi szeptember hó 19-én.

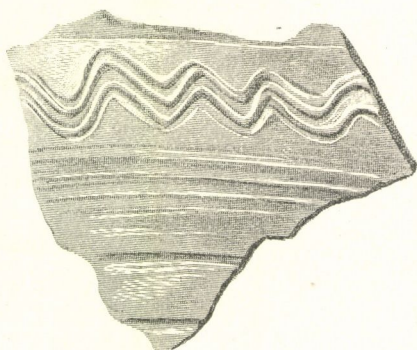
Dr. Ádám Endre.

A NYITRAI VÁRHEGY OLDALÁBAN LEÁSOTT FÖLDRETEGEK ÁTMETSZETE.

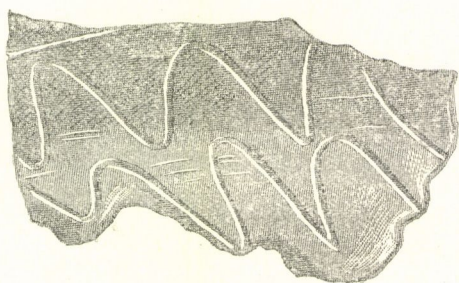
I.

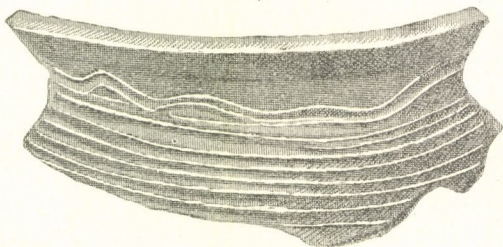
2.

3.

4.

5.

6.

7.

III. KÖZÉPKORI CSEREPEK A NYITRAI VÁRHEGYRŐL.

IV. DUDÁS GYULA : A BOGOJEVAI RÓMAI SÁNCZROL. Az Archaeologiai Értesítő f. évi júniusi füzetében Cziráki Gyula úr a bácsmegyei Bogojeva helység határában levő sírmezőről és földvárrol értekezett s egyúttal a község határát szintén átszelő ú. n. római sánczokról is elmondott egyet-mást. A többi között azt is felemlíti, hogy a térképek legtöbbje «galádul» bánt el a bogojevakörnyéki sánczokkal, mert az ottan észlelhető kitérést vagy kanyarodást nem tüntetik fel. E hibás térképek közé sorolja a Bácsmegyei Monographiához mellékelt történelmi térképet is, mely czikkíró szerint: «a középkori földrajzi állapotokat volna hivatva feltüntetni», de a sánczok felett mégis «könnyelműen» síklik tova, vagyis e térkép sem tünteti fel ama bizonyos bogojevai kanyarulatot. Mivel a szóbanforgó térképet én készítettem s annak minden egyes részéért a felelősséget a tudomány színe előtt bármikor s bárkivel szemben el is vállalom, kénytelen vagyok kijelenteni, hogy czikkíró nagy tévedésben van, ha azt hiszi, hogy a vármegye középkori térképén a római sáncz pontosan lerajzolható vagy feltüntethető, mert tudnia kellene, hogy e sánczokra nézve az egész középkorból egyetlen írott vagy rajzolt adatunk sincs, egyetlen okmány vagy krónika sem említi még távolról sem. Ez az oka, hogy Bácsmegye középkori földrajzi térképében csak körvonalaiban van feltüntetve a római sáncz, mint olyan, a mely már amaz időkben kétségkívül létezett, bár írott kútfők egészen Marsigli koráig, tehát a XVII. század végeig nem is említik.

Ugyanazon cikkében azt is felemlíti Cz. úr, hogy bár a Monographia szerint a római sánczok árka (fossatum) a sáncz északi oldalára esik, mivel ez Bogojeva határában a nyugati, illetve déli oldalon fekvőnek constatataltott, nem hajlandó elhinni, hogy az árok másutt valóban az északi oldalon lenne. Erre nézve utalom őt Marsigli első és legpontosabb térképére, mely éppen kétszáz év előtti állapotában tünteti fel a sánczokat, de utalnom kell Fröhlichnek az újabb időben a helyszínen felvett rajzaira is, hol a sánczok már két oldalon is fel vannak tüntetve, a mi azonban Marsigli hitelét nem ingatja meg, mert az ő korában még kevésbbé volt megrongálva vagy átalakítva a sánczok vonala, tehát ő szerezhette be a sáncz helyzetére vonatkozó leghitelesebb adatokat.

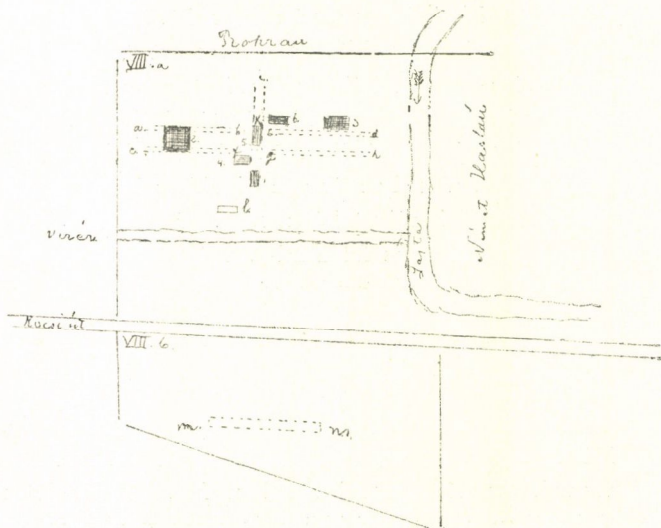
Végül Rómerről csodálkozva említi fel Cz. úr, hogyan tarthatta ő víz elleni védműveknek a római sánczokat, mert Cz. úr szerint a sánczokon bizonyos távközökben átvágások vannak. Mivel Rómernek e nézetét, talán Fröhlichet kivéve, senki sem tartotta mérvadónak, itt csupán annak megjegyzésére szorítkozom, hogy a római sánczokon levő átvágásokat bizonyára Rómer is jól ismerte, ez átvágások azonban egymagukban mit sem bizonyítanak, mert nem lehet bebizonyítani (és Cz. úr is adós marad a bizonyítással), hogy e bevágások egyidősek-e a sánczokkal s nem-e későbbi időkben (pl. a középkorban) keletkeztek, a midőn a sánczok környékén a forgalmi útvonalakat szabályozni kezdték. A sánczok átvágásainak tehát Bogojeva környékén nem lehet döntő fontosságot tulajdonítani, annál kevésbbé, mert Marsigli is csak az újvidék—tiszaföldvári, ú. n. nagy római sáncz átvágásait vette figyelembe, jól tudván, hogy az átvágások nagy része a későbbi időkben keletkezett.

Budapest, szeptember hó.

Dudás Gyula.

V. Dr. SÖTÉR ÁGOST LAJTAFALUSI ÁSATÁSRÓL 1897-ben. Gróf Batthyány József lajtafalusi birtokán szántás közben kőkoporsóra akadtak, mely feltáratván, abban az emberereklyéken kívül lilium alakú barna üveg edényt találtak, ezt azonban a kíváncsiak kézről-kézre adván, egyikük elejtette és az edény eltört. A lelhely jelenlegi tulajdonosa gróf Batthyány Tivadar ő méltósága engedélyét kikérve és megnyerve, egyetünk választmányának 133/1896. szám alatt kelt határozata folytán, f. hó 6-án próbaásatás céljából a helyszínén megjelentem, a hova ez időre már előzőleg tiz erős munkás ki- rendelése iránt intézkedtem.

A lelhely az uradalmi két részre osztott VIII. számú gazdasági táblán terül el, mely a Lajta mellett átellenben az osztrák Haslauer magaslattól a rohraui határ közé ékelten fekszik. A Lajta melletti részen temetkezési helyet,

A LAJTAFALUSI ÁSATÁS TÉRKÉPI VÁZLATA.

a másik lejtős részen pedig egykori lakótelepet konstatáltam és mindkét lel- hely határozottan római jellegű.

A tereprajzon I. számmal van jelölve azon hely, a melyen az előző évben a fentemlített kőkoporsó találtatott. A sír fejjel északkeletről dényugotnak feküdt. Ezen koporsó helyére függélyesen az *ab* és *cd* úgy *ef* és *gh* betűkkel jelzett tiz méter hosszú, 50 cm. széles árkokat huzattam. Az *ab* és *ef* árkok közötti helyen a 2. sz. a. két méter széles és két méter hosszú négyszögben vegyült föld találtatván, habár alakjánál fogva nem is reméltem sírt találni, ezen területet, valamint a *cd* árokban jelentkezett 3. sz. a. hasonló területet egész az egy és fél méter mélységben jelentkező ösföldig feltártam és a vegyült földben terra sigillata, fekete és barna edénydarabokat, valamint állatsontokat találtam.

Ezek után a régi sírhely fejfelőli keskeny oldalára függélyesen huzattam az *ik* sz. a. árkot, a hol csakhamar egy kajmós téglalapokból összeállított

84 cm. hosszú 40 cm. széles gyermekkoporsót tártam fel 80 cm. mélységben Ia. 4. sz. melynek lábvégnél egy hullámos és egy közönséges égetett agyagbögre darabjai és ezen két cm. magas, tíz cm. átmérős cseréptálka feküdtek. A sír akként volt összeállítva, hogy a fenékre hosszában egy egész és egy fél téglalap volt fektetve, a fej és lábvégnél egy és egy mindkét hosszoldalon pedig másfél ily téglalap volt felállítva és ugyanígy betetézve, a tető azonban már bedült volt. A csontváz a karcsontok kivételével elkorhadt.

Közvetlen ezen sír lábvégnél egy koporsó nélkül eltemetett csontvázat találtam egyéb lelet nélkül. Id. 5. sz.

1. ábra.

2. ábra.

Az *ik* árok egy része kevert földet mutatván, 150 cm. mélységben az árok keleti oldalán egy ép koponya került elő, melynek fekvési irányából ítélve az egész vázat délkeleti irányban a Lajta felé fekvéssel feltalálhatni; miért is ezen irányban felülről lefelé két méter hosszúságban leásatván, az egész csontvázat, mely koporsó nélkül volt eltemetve és mely körül semmiféle lelet nem volt található, letakartattam. A váz hossza 160 cm., felső lábszára 41 cm., alsó lábszára 39 cm. A koponya és lábszárak az egyleti múzeumba beszállítottak. Az uradalmi ispán Parczer József úr által rendelkezésemre bocsájtott földfuróval több helyen kísérletet tévén, az *e* betűvel jelölt helyen az

kemény tárgyra talált, hol leásatván, szinte kajmós tégladarabok találtattak és valószínű, hogy ezek is koporsótöredékek és így a temetkezési hely nagyobb kiterjedésű.

Értesülvén az uradalmi gazdától, hogy a VIIIb táblán szántás közben terméskő darabokra akadtak, a tábla közepén az *mn* árkot huzattam, az idő előrehaladottsága miatt azonban csakis három méter hosszúságban és csákhamar egy 10 cm. hosszú, 10 cm. széles hosszénégyszöget képező téglá csövecske ásatott ki. Miután ezen helyen állítólag párkány-téglákat is találtak volt, kétségtelen, hogy itt egy nagyobb lakótelep maradványai vannak.

Meg kell jegyeznem, hogy egyik munkásom azt beszélte, hogy a Lajtán túl fekvő Haslau Lajta melletti magaslatán levő szántóföldeken is a szántások alkalmával az eke sokszor akad el a földben levő kövekben.

Ezeket mind egybevetve, véleményem az, hogy ezen helyen érdekes leleteket fogok feltárhatni, annál is inkább, mert a község határában a volt urbérések földjein is találtak már római kősírokat és pedig a mult évben is talált Zelesnák Mihály «Waldacker» dűlőbeli földjén s szedett szét egy kőlapokból összeállítva volt sirt, melyben a csontvázon kívül egy bronz gyűrű és egy bögre volt.

A bögre talpátmérője 7 cm., legnagyobb köríve 55 cm., anyaga égetett, magassága 13 cm., öblőnyátmérője 11 cm., anyaga égetett agyag.

Köszönettel kell megemlékezni a lelhely tulajdonosának gróf Batthyány Tivadar úrnak szívélyes dispositióiról; gazdatisztje Parczer József úr részéről a legnagyobb előzékenységgel találkoztam. Ujfaluról Lajtafalura, innét a lelhelyre és onnét vissza, valamint Lajtafaluról a Zurányfalusi állomásra uradalmi fogat bocsájtattott rendelkezésemre, élelmezésemről is szívélyesen gondoskodva lett és nevezett gazdatiszt úr az uradalmi területen talált következő érmekeket is az egyletnek adományozta, ú. m.: 1. Római érem. TACITVS 275—276. R. LAETITIA AVG. Az öröm allegóriai alakja, állva balra, jobbjában koszorút és baljában golyóra helyezett horgonyt tart. — 2. Római érem. CONSTANTIVS II. 335—361. R. FELIX TEMPORUM REPARATIO. Egy római vitéz egy ellenséges lovas katonát leszúrt. — 3. Római érem. CONSTANTIVS GALLVS 351—354. R. GLORIA EXERCITVS. Két római katona egy hadi jelvényt őriz. — 4. Magyar. SALAMON király kispénze. R. A király alakja SALAMONI REX körirattal. R. Egyenkarú kereszt, körbefoglalva. Korá 1063—1074. — 5. Magyar. MARIA TERESIA ezüst kispénze 1750? — 6. Osztrák. I. LIPÓT ezüst kispénze.

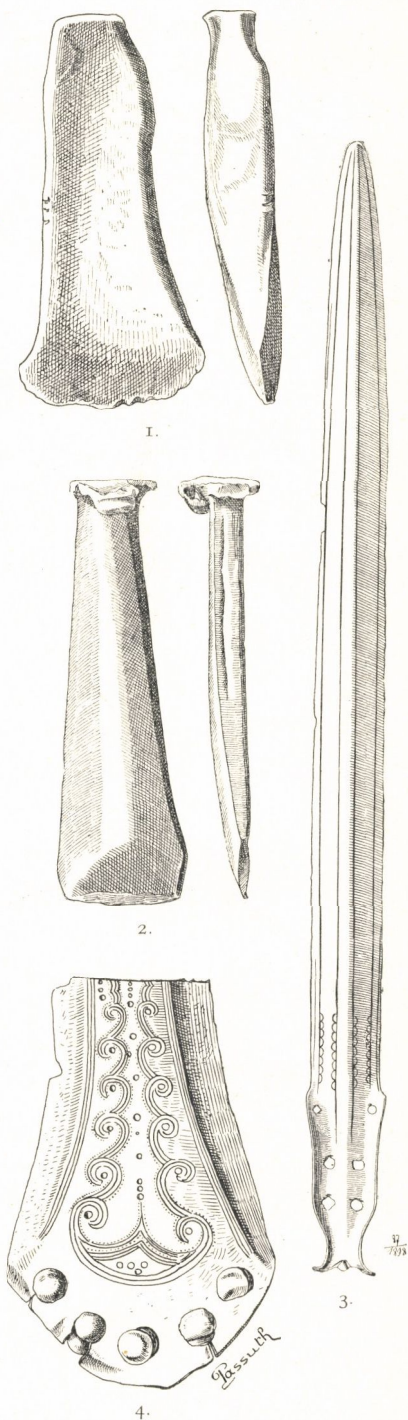
Az árkok nyitva hagyattak, hogy a folytatandó ásatás újabb felmérés nélkül eszközölhető legyen.

Magyar-Óvár, 1898. évi deczember hó 7-én.

Dr. Sötér Ágost.

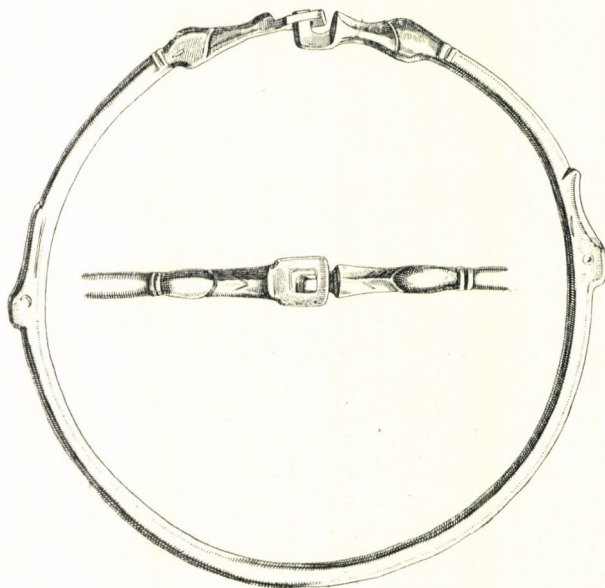
VI. MILLEKER BÓDOG NAGY-GÁJ-I (TORONTÁL VM.) LELETEKRŐL. 1898-ban a m. n. múzeum néhány érdekes régiséget szerzett a Versecztől északnyugatra fekvő Nagy-Gáj határából, a hol különben már máskor is fordultak elő leletek. Így, midőn Winterberg Gyula földbirtokosnak a helységtől délnyugtra elterülő «Sarkacz» nevű pusztáján, melynek gazdasági épü-

letei egy domborulaton vannak elhelyezve, évekkel ezelőtt a nagy ökoristállókat építették, az alapozásnál, Gál Imre volt nagygáji r. k. plébános közlése szerint nagy agyagedényeket és sok cserepet találtak. Maga a domborulat pedig mesterségesnek látszik, mivel a földmunkálatok alkalmával őstalajra, az agyagra, nem akadtak. Ezen körülmények azon helyen egy őstelep léteztét nyilvánvalónak teszik. De nézzük a fent említett újabb leleteket. 1898. tavasszal a báró Dániel Ernő- és Winterberg-féle birtokrészekén csatornát vontak, mely alkalommal cserepeket, 2 csiszolt nyéllyukas kőbaltát és más régiséget találtak, melyeket Krausz N., temesvári magánmérnök, ki a munkálatokat vezette, összegyűjtött. (Saj. jegyz.). Ezekből augusztus első felében a m. nemz. múzeum Krausz Jakab, budapesti régiségárus útján 21 darabot szerzett. (A m. nemz. múzeum szerzeménynaplója, 1898. aug. 4., 86. tétel, 1—17. szám, és aug. 10., 87. tétel, 1—4. szám.) A tárgyak különböző korokból valók és valószínűleg valamennyi szórványos lelet. Van őskori vörösréz- és bronzdolog; van bronztárgy, mely a vaskorból, ill. a római korszakból való és van végre népvándorláskori arany és középkori ezüst ékszer. Vörösrézből nem kevesebb, mint 7 tárgy készült. 1. Karcsú csákány keretben álló éllel. A nyéllyuk oldalfala szétrepedt. Hossza: 0'25 m., miből 0'105 a vízszintes élű pengére és 0'11 a függőleges élűre és 0'035 m. a tok belső átmérőjére esik. A nyéllyuknak alsó szélén karima. Mindkét él gyengén kihajló. 2. Hasonló csákánynak fele, a nyéllyukkal keresztben álló éllel. Hossza: 0'125 m. A penge szélesebb és vékonyabb az előbbiénél. 3. Ugyanaz. Az él, mely majdnem félkör alakú, a nyéllyukkal egyirányú. A penge aránylag vastag és keskeny. A darab 0'095 m. hosszú. A tok alsó szélén karima. 4. Fejsze. A nyéllyuk külön tagot képez. A pengének vége, illetve az él, függőlegesen le van vágva. Hossza: 0'09 m. A nyéllyuk belső átmérője 0'023 m. A tok magassága hátul 0'025 m. Analógiák: Pulszky F.:

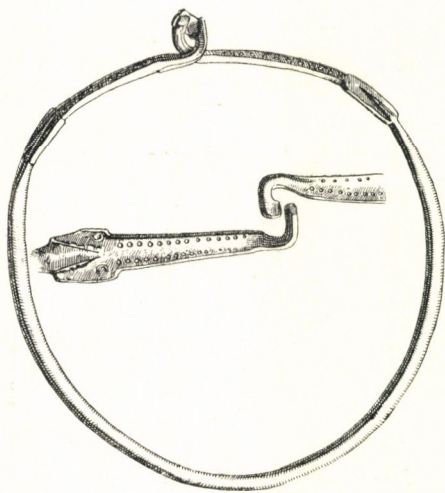

I. NAGY-GÁJ-I LELETEK.

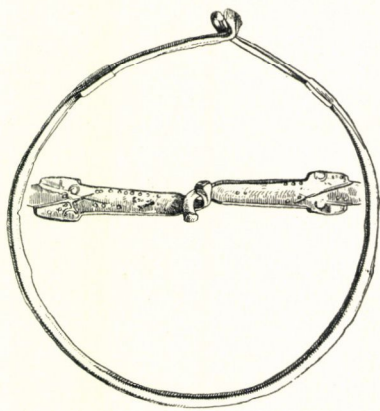
A rézkor, 14. ábra, 1. és 6. szám. 5. Lapos véső, kiálló oldalszélekkel. Hossza: 0'11 m. Toka hossznegyszögű, éle, mely körszelvény alakú, 0'05 m. átmérőjű. Öntött munka (1. ábra). 6. Lapos, kettős és egymással kiálló kengyellel összekötött korongtekercs egyetlen hengeres sodronyból csavarva.

5.

6.

7.

II. NAGY-GÁJ-I LELETEK.

Hossza: 0'115 m. A korongok átmérője 0'055. A középső kengyeles rész magassága 0'065 m. A sodrony vastagsága 0'004 m. Ilyen «pápaszem»-alakú kettős sodronykorongok már nem ritkák. Analógiája a domahidai leletben; Pulszky F.: A rézkor, 2. ábra, 1. sz. Később, a bronzkorban, kisebb

nagyságban mint csüngődísz gyakori. A rézből készültek célját magyarázta és szerepét a rézkorban behatóan fejtegette Hampel J. az ő «Ujabb tanulmányok a rézkorról» című művében, 36—40. ll. Ezen hat tárgynak fentartása egyforma; a tárgyak felülete barnás, itt-ott zöldes patina-foltokkal. A 7. tárgynak sokkal több a zöldes patinája. Ez lapos véső egyenes oldal-szélekkel. Hossza: 0'115 m. Foka ujabban szét lett verve; éle is csorbás. Az él hossza: 0'032 m. A vésőnek egyik szélességi oldala lapos, másik domború; tehát egyoldalú öntésből eredt (2. ábra). Ezen szerszám a rézvéső formájának egy olyan változata, mely aligha közvetlenül a mi tájainkon keletkezett. Ezt a m. nemz. múzeumban csak 3 példány képviseli, s az által tűnik ki, hogy egyik oldala lapos és másika tetőszerűen a hossztengely irányában vonuló gerincz felé emelkedik és két példánynál a tompa vége hengerdeden fölfelé hajlik. Ez az idom valamennyi hazai formától külön válik és minden valószínűség szerint, pusztá kézen tartva, igazán vésésre szolgált. Nyélbe nem erősítették, mert ennek a végső felhajlás ellene mond. Előfordulása Cyprus szigetén azt engedi feltételezni, hogy onnan származott (Hampel J.: Ujabb tanulmányok, 8. és 9. l. és 9. l. 2. ábra).

Az őskori bronzok közt egy kard és kardtöredékek említendők első sorban.

1. Nádlevél alakú ép kard markolatnyujtványnyal, melynek gyengén peremes szélei szétálló szarvasban végződnek. A burkolat erősítésére a tő felett két és feljebb négy nagyobb kerek lyuk szolgál. A penge hosszában a szélek mentén és a tető alakú gerincz két oldalán végig bevéssett négy vonallal, melyeket a tő alatt félkörök sora szegélyez. Hossza: 0'59 m., miből 0'09 m. a markolatra esik. A penge szélessége a tőnél: 0'035 m. A patina nagyrészt le van csiszolva (3. ábra).
2. Kardpengének 0'13 m. hosszú töredéke, nem egészen párhuzamosan futó szélekkel (a töredék az egyik végén 0'05, másikan 0'057 m. széles), a tető alakú gerincz két oldalán két-két csoportban 3—3 vonal fut. Patinája sötétzöld.
3. Egy nádlevél idomú díszítetlen kardpengének tőfelőli 0'25 m. hosszú maradványa, mely eredetileg összehajlítva volt s most ketté van törve. A tő szélén négy szöglyuk nyoma. A penge szélessége 0'032 m.
4. Lapos kardpengének 0'055 m. széles töve és alsó darabja. Hossza: 0'085 m. A tő félkör alakú, szélén 5 szöggel. A tő alatt, a széllal párhuzamosan, spirál-vonaldísz van bevésve, mely igen csinos (4. ábra). A motivum különben gyakori. Analógiája kardtőn: Hampel J.: A bronzkor, I. kt., LXXXV. tábla, 2. a) b) alatt látható. Más bronztárgyon is előfordul, így a gaurai kincs csákányának korongján (u. o., LXXXII. t. és LXXXIII. tábla), egy komáromvidéki fokoson (u. o. LXXX. t.) és egy tű korongján (u. o.).

Van azután még őskori bronzfokos, keskeny fokos véső és sarló.

1. Fokos tokos mélylyukkal s karcsú hajlított pengével, melynek szélei peremmel vannak ellátva. Foka eredetileg korongban végződött. Hossza: 0'15 m. Tokja 0'035 m. magas. Foka és rézben tokja kalapácsütésekkel meg van rongálva. Pengéje a tövén 0'009 m. magas; éle, mely gyengén kihajló, 0'037 m. hosszú. Analógiája: Hampel J.: A bronzkor, I. kt., XXIX. tábla, 1. szám.
2. Keskeny tokos véső, fül nélkül, hatoldalú testtel. Hossza: 0'09 m. Vastagsága a közepén 0'012 m. Egyenes éle 0'012 m. hosszú. Tokjának felső

része és éle ütések folytán megrongálódtak. 3. Sarlópenge, mely ívben hajlik, külső szélén vastag peremmel és a tövén derékszögben kiálló peczekkel bir. Az ív hossza 0'16 m., átmérője 0'13 m. Hegye letörött. A fokos patinája részben le van surolva, a többi zöldes. A korai vaskor egy érdekes bronzkarika által van képviselve. Ez nyitható; 4 hosszú csőrű madárfejjel. Kettő a karika végeit képezik, ezek csőréből nőnek ki a kapocsrészek. Átmérője 0'115 m. A kerek sodrony vastagsága 0'004 m. Patinája szép. (5. ábra). Madárfejek akár szabadon mintázva, akár bevésve, vezéralakok a vaskori emlékeknél (Pulszky Fr.: Magyarország archæológiája, I. kt., 195. l.). Ide sorolható még két karperecz is. 1. Nyitható bronzkarika. A hengeres sodrony végei hosszú csőrű s pontokkal díszített madárfejekben végződnek; a csőrök végei kampókká vannak behajlítva. A karika belső átmérője 0'085. A sodrony vastagsága 0'003 m. (6. ábra.) 2. Ugyanolyan karika, csak kisebb, 0'075 m. belső átmérőjű és 0'002 m. vastag sodronynyal (7. ábra). A két utóbbi karikának patinája aránylag rossz. A római korszakból származik egy bronz fibula. Kengyelét körívben hajlított, feje irányában szélesedő lemez képezi, mely hosszában négyszer át lévén törve, lyrára emlékeztet. A fej 0'02 m. széles. A láb vissza van hajlítva s a tű csonka. Hossza: 0'08 m.

Végre van a lelettárgyak közt két fülbevaló is, az egyik aranyból, a másik ezüstből. Az előbbi a régibb, az utóbbi az ifjabb középkorból való. 1. Kosaras fülönfüggő, halvány aranyból, 0'055 m. átmérővel. A kosár elpusztult, de megvannak részben a csavart sodronyszálak, melyek a karikához kötődtek. A dőlt négyszögű lemez a kosár alatt, melynek sarkaiból a karika szárai kiindulnak, 16 kerek rekesz díszíti, mindegyiknek töve körül vékony rovátkolt sodrony van forrasztva. Súlya: 10'23 gr. 2. Ezüst fülbevaló gömbös fejjel, melyet két rovátkolt sodronyból álló gyűrű díszít. A karika átmérője 0'032 m.

Versecz, 1899 szeptember.

Milleker Bódog.

VII. CSALLÁNY GÁBOR NÉPVÁNDORLÁSKORI TEMETŐRŐL SZENTESEN. A csongrádmegyei történelmi és régészeti társulatnak egyik fő célja, ásatások által a megye történelmi multját lehetőleg felderíteni. Ezen ásatásokat az alapszabályok értelmében alulírott teljesítem. Eme megbízatás következtében megkezdtem a kutatásokat és ásatásokat az oly helyeken, a hol gondoltam, hogy e helyek alkalmasak lehetnek, egy a halászatból és vadászatból élő ős nép, esetleg azok egyes családjainak a letelepülésre. Ily helyek a folyók és tavak mellékén, a természetes magaslatok, a melyeken később halmok emeltettek. Hogy miért keresték fel az ősnépek a magasabb helyeket, könnyű reá felelni: a víz kiöntései, nem lévén gát, oda kényszeríté őket; de fontosak voltak e magaslatok a vidék megfigyelése és harczászati szempontokból is. Ily helyek megyénkben nagy számban vannak, s miként régebbi ásatásaim alkalmából — melyekről e folyóiratban többször volt szerencsém beszámolni — meggyőződtem, ezek temetkezési helyekül is szolgáltak. Legutóbb Szentes várostól 7 klmtr. távolságra levő «Lapistó»-n Biró Gábor és Székely Mihály földjén ásattam. Ezen terület, mely egy, szemmel alig észrevehető magaslaton a «Kórógy» mellett a «Fertő» beömlésétől 250—350 méterre van — geographiai

fekvésénél fogva igen alkalmas volt a letelepülésre. Az ásatás három napig tartott, mely idő alatt 27 sírt tártam fel, s a talált régiségek száma meghaladja a 250 dbot. A csontvázak, melyek itt rendesen keletnek fordulva, koporsó nélkül, kinyújtott kar és lábakkal, hanyatt feküdtek, két méter mélységre, 2—4 méter távolságban voltak egymástól. A csontvázak, egynehánynak kivételével, épek voltak, s nagyobb részük nő volt, kisebb részük férfi — s ezek is, miként a foguk is mutatta öregek és legtöbbször nyomorék volt — minden oly melléklet nélkül — kivéven a tört — mely egy harczost szokott jelezni. Úgy látszik, hogy a fegyverfogható részük távol volt harczolni — miként az a népvándorlás korában — természetes is volt. A férfisírokat — a hol más ismertető tárgyak nincsenek — a kezébe adott, vagy melléje tett tör vagy kés, a nőkét pedig — ékszerek hiányában — az agyag fonóorsó jelzi. Voltak olyan sírok is, a melyekben semmi melléklet sem volt, különösen a temető szélső, legtávolabbi részén, a hol csontvázra is akadtunk, melynek feje a kezében volt, pedig a sír megbolygatlan volt. Voltak azonban olyan sírok is — a magaslat felé — a melyekben 25—30 darab régiséget is találtunk. A férficsontvázak mellékletei voltak: a derekán, az öv helyén bronz szíjvégek, csatok, kapcsok, boglárók, pitykék s egyéb dísztagok, edény, kés vagy tör a kézben, vagy mellette; de volt mindkettő is. A kéz mellett kova és nyíl, sőt kettőnél a honaljnál, nagyobb, talán lúd tojás volt. Hogy ez utóbbiak mily célból tétettek oda, nem lehet tudni, talán kegyeleti tárgyak voltak. A női csontvázak mellékletei voltak: a fejnél edény, a fülön, függő, halántékgyűrű, gyöngyök, csatkarikák és kapcsok, fonóorsógomb a kéznél, karperecz, gyűrűk s egy esetben kis kés díszes csontnyéllel.

1. sír tartalma: egy nagy kettős lemezű bronz szíjvég, melynek egyik vége gömbölyű a másik végén két, szemközt néző madárfej van. Áttört művű lapjain inda-dísz. Hossza 13 cm. Két darab kisebb, két lemezből álló bronz-szíjvégek, hasonló díszítésű, mint a nagy szíjvég, de ezek nem áttörtek és csak az egyik lapján van díszítés. Hossza 5 cm. Egy darab, áttört művű, befelé nyuló lombozat díszítésű bronzcsat. Négy darab áttört művű, kerekded idomú és leveleság díszítésű bronz övkapcsok. Egy darab patkóalakú pityke és két darab leveleságakból font bronzpityke és egy vaskés.

A 2. és 3. *strokban* semmi.

A 4. *strokban* egy, minden díszítést nélkülöző, síma sodrony halántékgyűrű.

Az 5. *sírkban*, két darab tojásdad alakú, fülönfüggő, közepén egymással szemközt tagozat, melyek egyike köpüs, ebbe jár a gyűrű egyik vége. Csüngője kék színű, hasábalakú üveggyöngy, és a mi a női csontváznaknál ritkábban fordul elő, egy kis vas kés, egy 7 cm. hosszú négyszegletes csontnyéllel, melynek egyik szemközti oldalain szíjfonatú díszítés van, míg a másik két szemközti oldalakon hullámvonalas szalagdíszítés vonul végig, míg a közök, mind a négy oldalon, recézett vonalakkal vannak kitöltve.

A 6. *sírkban* egy nagy, 13 cm. hosszú 3 cm. széles, áttört művű bronz szíjvég, melynek mindkét oldala inda és levéldíszítésű, sőt az egyik oldalán, a ruhának maradványai is szemmel láthatók. Négy darab 5 cm. hosszú kis bronz szíjvégek, egyik oldalán síma lap, másikon hasonló díszítés, mint a nagy szíjvégen. Öt darab áttört művű bronz övkapocs, melyek egy négyszegű na-

gyobb, és egy forgóban járó kisebb tagból állanak. A nagyobbak, guggoló, nagy karmú, szárnyas griffeket ábrázolnak, a kisebbek pedig leveles díszítésűek. A griffek mind egyforma helyzetben vannak, kivételt csak egy képez, a melyen a griffnek a farka a szárny felé hajlik, míg a többi ellenkezőleg van. Egy darab, áttört művű, leveleság díszítésű, hosszúkás alakú, övkapocs. Egy darab ívmetszetű, kidomborodó, leveleság díszítésű övdísztag. Két darab patkóalakú pityke, inda-díszítéssel. Kilencz kis pityke leveles díszítéssel. Két darab lant alakú kis bronzpityke. Egy darab áttört művű leveleság díszítésű bronzcsat. Egy darab vascsat, és egy darab 14 cm. hosszú vaskés a hüvelyt tartó bronz kapocscsal.

A 7. *sírban* egy bronz fülönfüggő, alakja tojásdad, középen egymással szemben finom művű tagozat, melyek egyike köpüs. Felső részén felfelé nyúló s gömbben végződő tagozat. Az alsó részén a belső részébe is benyúló tagozat van, melynek alsó nyujtványán egy kék színű üveggyöngy volt, továbbá egy gyöngysor, melyben a szemek, kettő kivételével, mind hosszas és kerek idomúak, sötét barna alappal, a nyílás szélei sárgák, valamint a rajtok kidomborodó három púp is sárga színű. A másik két szem, borsónagyságú és fekete színű.

A 8. *sírban* két darab bronz fülönfüggő, négyélű sodronyból nyílt végekkel, a nyílással szemközt egy kis tagozat és négy szem gyöngy, melyek kettője fehér üveg ezüstözve. Idomuk kerek, lapos, a másik kettő pedig sötétbarna alapú, a melyen többféle színvegyület van.

A 9. és 10. *sírban* semmi.

A 11. *sírban* egy darab négyszegkeretű bronzcsat és egy 27 cm. hosszú vas tör-kés.

A 12. és 13. *sírban* semmi.

A 14. *sírban* egy 10 cm. hosszú tömör, áttört művű bronz szíjvég, mindkét oldalán inda és levél díszítéssel. Két darab kis szíjvég, egyik oldala hasonló díszítésű mint fentié, másik oldala azonban síma lap. Egy darab bronzcsat, hasonló díszítésű, mint a szíjvégek. Egy darab kisebb bronzcsat. Kilencz darab 35 mm. hosszú áttört művű, bronz övkapcsok, melyek egy hosszúkás nagyobb és egy torzképet mutató kisebb részből állanak. Négy darab áttört művű, levelekből összeállított bronzpityke. Hat darab kisebb bronzpityke, középen lyukkal. Egy darab kis pityke, alakja fentiekéhez hasonló; de ez utóbbinak nyitott kerete van. Egy 17 cm. hosszú vaskés és egy 15 cm. magas körte alakú, tüdő színű, díszítés nélküli agyagedény, lehajtott peremmel.

A 15. *sírban*, két darab 55 mm. hosszú áttört művű szíjvég, melynek közepén leveleság nyúlik végig, míg a körül kiálló pereme pontozott díszítésű. Három darab 17 mm. hosszú, közepén egészen áttört kis szíjvégek, keret díszítése kidudorodó gömböcskék. Öt darab 25 mm. hosszú kis övkapcsok, alakja és díszítése, mint a kis szíjvégeké, kidomborodó gömböcskék, míg a kisebbik tagja kapa alakú, melynek hossztengelyén egy barázda nyúlik végig két nagyobb és két kisebb síma bronzpityke és két vaskés.

A 16. *sírban* egy tojásdad alakú bronz fülönfüggő, középen egymással szemközt finom művű tagozat, alól egy nyujtványon van egy hasábalakú késszínű üveggyöngy, melynél folytatásaként a gyűrűn befelé is, egy gyöngyszem volt. Több mint száz gyöngyszem úgy színre, mint alakra változók anyaguk

kő, gránát és üveg, alakjuk: henger kerek, lapos, szegletes, de legnagyobb részük tők és dinnye mag alakú, színük: sárga (aranyozott), fehér (ezüstözött), világos és sötét kék, zöld és vörös. Két bronz karperecz, melyek hatszegletűre vannak idomítva s nyílt végeiken, hármaz gerincz nyulik körül, úgyisint ezekkel szemközt is hasonló gerincz emelkedik ki. A karpereczek belső átmérője 67 mm. Két lemez gyűrű, diszítése a körül huzódó barázda. Egy diszítés nélküli szegletes keretű csat. Kis bronzkarika és kapcsok. Egy henger idomú 8 cm. hosszú végig lyukas csont tárgy, melynek diszítése öt barázda és egy gerincz váltakozásából áll; egyik részén a hossztengely irányában nyílás van. Egy korong idomú, égetett agyag, fonóorsógomb, diszítése körül futó négy barázda.

A 17. *sírban* egy egyszerű vascsat.

A 18. és 19. *sírban* semmi.

A 20. *sírban* egy 95 mm. hosszú tömör bronz szíjvég, egyik oldalán három nyul guggol, másik oldalán indadisz, három darab kis áttört művű inda és levél diszítésű bronz szíjvég egy négyszegű nyujtványos bronz és egy vascsat, a melyen még a ruha maradványai láthatók. Egy 75 mm. hosszú bronz disztag az övről, inda és levél diszítéssel. Három darab kerek boglár inda és levél diszszel, két darab patkóalakú bronz pityke, gömböcs diszítéssel. Egy darab lemez pityke, egy 65 mm. hosszú, kétszárnyú, vas nyílhegy, a tűzkőhöz tapadva, egy vaskés, egy keshüvely kapocs, és három darab kova (tűzkő).

A 21. *sírban* egy 13 cm. hosszú áttört művű inda és levél diszítésű két lemezből álló bronz szíjvég, két darab hasonművű 4 cm. hosszú kis szíjvégek, egy áttört művű 8 cm. hosszú bronzcsat, leveles és virágosság diszítéssel. Hét darab áttört művű, leveles diszítésű, bronz övkapcsok, három darab leveleság fonadékú bronz pityke, tíz darab kisebb, képet mutató pityke.

A 22. *sírban* semmi.

A 23. *sírban* egy 65 mm. hosszú tömör; de három helyen áttört bronz szíjvég, kerete gömböcsdiszítésű nyujtvány, a melynek vége levélalakban visszahajlik a másik oldalon levő gömböcsnyujtványra. A másik végén két szemközt néző madárfej látható, melyeknek nyitott csőreik egymással érintkeznek. Három 18 mm. hosszú, közepén hosszára, áttört bronz szíjvégek, két darab minden diszítés nélküli bronz és vascsat. Hat darab 28 mm. hosszú, hosszában áttört, gömböcsös keretű övkapcsok, miknek kisebb forgóban járó részek síma, szívalakú lemez. Három nagyobb és három kisebb lemezpityke, egy 55 mm. hosszú ívhajlású, előlapján kidomborodó bronz övdisztag, diszítése nem vehető ki. Egy 11 cm. hosszú vaskés, egy kis hüvely-szorító kapocs és egy 25 cm. magas körtealakú vöröses színű durva munkájú agyag korsó, hasán és nyakán hullámvonalas diszítéssel.

A 24. *sírban* egy 25 cm. hosszú törkés.

A 25. *sírban* semmi.

A 26. *sírban*, kerek és hosszas üveggyöngyök, színük: a hosszúaknál sötét alap, sárga dudorok, a kerekéknél kék és ezüst, egy agyag, fonóorsógomb, hosszában vonal és rézsutosan barázdákkal diszítve.

A 27. *sírban* egy korong idomú, vonal diszítésű agyag orsó gomb.

Csallány Gábor.

IRODALOM.

DIVALD KORNÉL, *A felsőmagyarországi renaissance építészet.* — Budapest, 1899. A magyar Felföld földrajzi és politikai helyzeténél fogva az anyagi és szellemi élet minden ágában olyan jelenségeket tüntet föl, a melyek bizonyos tekintetben homlokegyenest ellenkeznek hazánk többi részeivel; megismerésöknek egészen speciális tanulmány, egészen különös vonatkozásoknak a kifejtése, földerítése lehet alapja. Kiváló példája ennek a ténynek a magyar Felföld művészettörténete is és azért nagyon hasznos, nemcsak művészettörténeti, hanem általánosabb kulturális értékre tarthat számot Divald könyve, a mely ennek a területnek a renaissance-építészetét ismerteti nagyrészt egészen új szempontokból és mindeddig páratlanul teljes anyaggyűjtemény alapján. Ez a tanulmány, a mely eredetileg a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyének 1899. évfolyamában jelent meg, nyolcz fejezetre oszlik. Az első a felsőmagyarországi renaissance-stilus lengyelországi mintaképeit ismerteti, majd a stilus kezdetének és elterjedése határainak a megállapítása, a szepesi és sárosi kastélyok, campanilék és templomtornyok, a szepességi és sárosi városi házak, a belső elrendezés és a díszítő művészet, végre a barokk- és rokokó- emlékek tárgyalása következik. — Csakhamar tisztába jövünk azzal, hogy a felsőmagyarországi «renaissance» stilus egészen más valami, mint az a renaissance, a melyet Mátyás királyunk honosított meg hazánkban, mondhatjuk, bizonyos tekintetben conventionális elnevezés, a mely leginkább csak azért illeti meg a művészi alkotásoknak ezt a csoportját, mert ősi eredetök, kiindulásuk pontja az olasz művészet. Nézzük, melyek a közvetlen mintaképek. A hírneves poseni városház, a melyet a luganói születésű Giovanni Battista de Quadro épített, a krakói posztócsarnok, Giovanni Mária Padovano velencei mester műve, a legkiválóbb példái a xvi. századbéli velencei-lengyel renaissancenak, a mely lengyel nemesi kastélyokra és innen Felső-Magyarországra is kiterjedt. Miként Lengyelországban, úgy a felvidék építészetében is tűzvészek nyomában honosodik meg a lengyel hatás alatt keletkező új irány, első sorban a Szepességben. Divald finom érzékkel, a struktív elemek helyes hangsúlyozásával tárgyalja a besztérczebányai xvi. századbéli régi városházat (I. ábra) és a város egy másik épületét, a mely a xvii. század elején épült és egykor Bethlen Gábornak szolgált szállóhelyül. «Romjainak a megmaradt s gyakran szerföltött elmosódó nyomaiból következtetve, a lengyel hatások alatt keletkezett renaissance építészet a Vág völgyétől kezdve Zemplénmegyéig, Felső-Magyarországon a török hódoltság határain innen mindenfelé elterjedt volt. E stilus fokozatos fejlődésének a képe azonban csak nagy vonásokban s csupán Szepes- és Sáros-

megye emlékei nyomán vázolható. Műtörténeti szempontból ezek sem azért hasznavehetőbbek, mintha Magyarország északnyugati városainak az emlékeinél sokkal kevésbé szenvedtek volna az idők viszontagságaitól, hanem csupán azért, mivel diszítésükön, az előbbiekével ellentétben a plasztikus elem dominált, a mely valamivel jobban állott ellent a pusztulásnak.» Ez a bevezető fejtegetések magva és a későbbiek körvonalozása.

Lengyel «renaissance» szellemben alakultak át többnyire leégett váraink, a lublói és a nedeci, amaz talán még a xvi. század második felében, ez a következő század legelején. Lengyel főúri kastélyok mintájára épült a nagy-óri

I. ÁBRA. RÉGI VÁROSHÁZ BESZTERCZEBÁNYÁN XVI. SZ.

(A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet közlönye után.)

kastély és a késmárki Thökölyi kastély, «a felsőmagyarországi renaissance stílus legimpozánsabb alkotása», a melynek történetét, szerkezetét és sgraffitós diszítésének művészi lényegét a szerző részletesen ismerteti. Kár, hogy egy másik ilyen híres emlékünknél, a fricsi kastély sokat emlegetett sgraffitóinak, a melyeknek már egész kis irodalmuk van (nagyobbára e folyóirat lapjain), tanulmánya szűkre szabott keretén belül nem szentelhetett nagyobb tért és így csak reménylhetjük, hogy az ő szakavatott tollából majd csak megkapjuk ezeknek kimerítő ismertetését is. (2. ábra). Nagyon örvendetes volna, ha a hivatott tényezők, Divald lelkes sorainak a hatása alatt, megtennék a magukét művészetünk eme fontos és, sajnos, pusztulásnak induló, emlékeinek a megmentése érdekében.

Erdekes körülmény, hogy az olasz szellem, a mely hosszú útjában a kastélyok építése terén annyira elhomályosult, a haranglábaknak, campaniléknek, legalább általános alkatában jobban föntartotta magát, míg a részletes tagozásban igen jellemző módon ezeken is a festői elem, a sgraffitó, foglalja el a szigorúan építészeti vagy plasztikai elem helyét. Kitűnő példája az építkezés e módjának a készmárki harangláb, a mely szerencsére még eredeti állapotában van meg; hozzá sorakoznak, nagyrészt a Szepességben, a nagy-őri, szepes-görgői, malduri, jamniki, palocsai és podolini campanilék, még a XVII. század elejéről és a poprádi harangtorony 1658-ból, Sárosmegyében a szinyei templom szép tornya és ennek mintájára számos egyéb torony a megye északnyugati részében.

A felvidéki renaissance-stilus azonban csak a városi házak építési módjában jegecedik ki teljesen, a mint általában a Felvidéken a városi életben összpontosul minden haladás. Divald találóan vázolja a gazdasági, a szellemi, a magyar nemzeti irányú föllendülést, a melynek a városi építkezés kifejlődését köszönheti, de nézetem szerint túllő a célon, némileg paradox ötletnek enged, mikor a XVI. és XVII. századbeli magyar *ruhaviseletnek* akkora befolyást tulajdonít az építkezés disztízi rendszerére. Az tény, hogy valamely kor ízlése egyaránt és egyformán nyilatkozik meg a «nagy» művészet alkotásaiban és a ruházatban, bútorban, házi szerszámban; hol az egyszerűséget, szabályosságot, talán rideg kimértséget keresi, hol a könnyű elegáncziát, a tarkaságot, vagy éppen a hőbortos csapongást. A szepességi és sárosi házakon is sok a bizarr elem, a mely azonban nem a szövőművészet hatása alatt, hanem azzal párhuzamosan keletkezett. A mi a viseletben a sujtás, a vitézkötés, az a házak ormainak a szeszélyes alakítása, de mindegyik megmarad a maga technikája keretén belül. — A renaissance-stilus nemcsak a városi házak hatásos homlokzatain nyilatkozik meg, hanem azok belső elrendezésében, meglepően szép és céljoknak megfelelő udvaraiban, lépcsőházaiban is és igazán kár, hogy e házaknak külseje és belseje a legújabb időkig annyi esetben áldozatul esik az ízléstelen átalakítási, «szépítési» ösztönnek, annyira, hogy manapság már nehéz eredeti állapotában fönmaradt épületet találni. A Szepesség legszebb példái a löcsei Thurzó- és Spilinberger-Herman-házak. Az emlékek legnagyobb része, habár majdnem kivétel nélkül átalakított formában, Eperjesen maradt fön. Általában jellemző vonás az oromfal kimagaslása az épület teste fölött és e fal változatos, sokszor szeszélyes disztíze vakárkádorokkal és koronázó tagokkal, a tetőzet sajátságos, a helyi viszonyoktól függő szerkezete és az egész belső elrendezés, a mennyiben a háznak a homlokzata nagyon keskeny és a kiterjedés merőleges irányban halad befelé. Ez általános kereten belül Divald több csoportot különböztet meg. A legrégibbek a Werther-, a Rákóczi-Gallocsik- és a Munk-féle házak, tulajdonképeni renaissance-épületek. A második, a renaissance-barokk korszak képviselői a Thrór- és a Kerényi-Christmann-féle házak, míg a Lerner-ház már a barokk stilus kezdetét jelzi. Mind-ezen phasisokban azonban benne van az a vonás, a mely a felsőmagyarországi renaissancet az igazi, szűk értelemben vett renaissance-művészettől megkülönbözteti.

Rendkívül tanulságos az a fejezet, a melyben a szerző összefoglaló ismeretét, mintegy biológiáját, adja e házak belső elrendezésének. A diszító művészet, az oszlopok tárgyalásánál talán nagyon is komolyan vesz minden változatot, a mely többnyire nem annyira művészi számítás, mint inkább félig népies, félig kontár jóhiszeműség gyümölcse. Ez a forrása a nem ritkán érdekes, de többnyire inkább furcsa, mint művészi oszlopfőknek. Nagy köszönettel vesszük a felsőmagyarországi stukkóművesség találó jellemzését.

Múlt századbeli, kizárólag eperjesi barokk és rokokó emlékek bemutatásával fejeződik be Divald tanulmánya, a melyet úgyis oly szegény művészeti irodalmunk nagy nyereségének tartok. Az a tiszta lelkesedés, a melylyel Fölvidékünk építészeti emlékeit tárgyalja, noha azok sem terjedelem, sem az

2. ÁBRA. A FRICSI KASTÉLY SGRAFFITTO-KÉPEI XVII. SZ.
(A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet közlönye után.)

anyag nemessége vagy pompája tekintetében nem versenyezhetnek a külföld világhírű alkotásaival, érdekessé teszi szakszerű fejtegetéseinek a hangját is, úgy, hogy ez a könyv nemcsak a szakértők kezébe való, hanem a művészet minden kedvelője élvezettel olvashatja. Értékét nagyon emelik a sikerült illusztrációk, a melyek majdnem kivétel nélkül fényképek nyomán készültek. A 39 kép közül 33 most jelenik meg először. Kettőt, a besztercebányai régi városház képét és a fricsi sgraffitónak magyar alakokat ábrázoló részletét bemutatunk közlők.

Dr. Éber László.

Dr. V. SCHULTZE. Die Quedlinburger Itala-Miniaturen, München, 1898. A kereszténység első hat évszázadából a műtörténet eddigelé csak oly könyvdíszítést ismert, mely a hellén jellegű egyházakból indult ki; az occidentalis könyvdíszítés csak a hetedik századnak egy termékével, az *Ashburnham-Pentateuchus* miniatureivel, került a műtörténet világába. Irországból a sikeres keresztény térítéssel együtt bizonyos miniatura-művészet is kezdett terjedni és

a középkor egész első felében a reánk maradt miniaturöken határozott írói ízlés mutatkozik. Ilyen miniaturöket ismerünk St.-Gallenből, Bajor- és Csehországból. Csak a XI. század óta kezd a nyugaton a bizantin stílus meghonosodni.

Egy szerencsés felfedezés a nyugati keresztény miniature-művészetet most sokkal magasabb korból datáltatja. Még 1865-ben fedeztek fel a *quedlinburgi* régi kolostor számlakönyvének a bekötési tábláján egy miniaturökkel díszített töredéket, melyet csakhamar egy *Itala-codex* töredékének ismertek fel. Itálának szokás nevezni azon régi latin bibliafordítást, mely a mostan használatban levő Vulgata-fordítás előtt használtatott a nyugati egyházban. 1869-ben új két levelet találtak ugyanazon kéziratból egy másik könyvnek a bekötési tábláján. Egy ötödik levél szintén bekötési tábláról 1887-ben jött napvilágra; ez az egyes levél jelenleg Quedlinburgban, a másik négy a berlini kir. könyvtárban őriztetik.

Ennek a becses kincsnek a leírása és reprodukálása most egy szép kiállítási díszmunkában fekszik előttünk. A munka szerzője Schultze, a greifswaldi egyetem tanára. Nevének jó hangzása van, legismertebb műve: *Archæologie der christlichen Kunst*, München, 1895. A szakember avatott szemével ismerte fel Schultze a quedlinburgi töredék nagy becsét. A felfedezést határozottan alapvetőnek tekinti a műtörténetben (4. l.). Oka az, hogy a műemlék a római világ javakorából származik és habár keresztény tárgyú, mégis igen tisztán mutatja az antik művészetet.

A codex vékony fehér pergámen. Valamikor alkalmasint a Szentírásnak úgynevezett történeti könyveit tartalmazta, most azonban csak egy pár fejezet van meg belőle *Sámuel* és a *Királyok* könyvéből az Itala-féle szöveg szerint. E szöveghez csatlakoznak a miniaturök, a mennyiben a levélnek egyik lapja a képek elhelyezésére szolgál; a meglevő levelek közül csak egyen nincsenek képek. A képes oldal széles vörös vonalak által mezőkre oszlik, a melyek összesen 14 képet tartalmaznak. A képek egy és ugyanazon kéznek a munkái: a conceptio, a stílus és a színek egységesek. Egészen az ókori technika szerint vannak előállítva; feltűnő csak az arany szín gyakori alkalmazása. Archæologiai szempontból rendkívül érdekes azon körülmény, hogy a színes festmény lepatogása által az alapon előbukkannak a kézirat írójának kurzív írásban adott *utasításai*, hogy mi módon fessen a festő. «Facis» szóval kezdve, ez utasítások röviden összegezik azt a szöveget, melyet a festőnek illusztrálnia kell. Ezen fekete tintájú írástól meg kell különböztetni az aranyozott majuskulákat, melyek a miniaturök címeit adják, hogy a szemlélő ráismerjen az egyes ábrákra.

A nagyon megrongált festmények nem egy könnyen fejthetők meg; az egy színben adott reprodukálás nem könnyíti meg a feladatot és némi biztonságot a megfejtésben csak a cím feliratok adnak, de beáll a bizonytalanság, mihelyt a feliratok az idő vagy a könyvkötés rongálása következtében hiányoznak.

Az első ábrán azt a jelenetet látjuk, a mint két ember az apja szamarait kereső Saulnak kijelenti, hogy a szamarak megtaláltattak (I. Sámuel X. 2.). A jelenet Ráchel síremlékénél (monimentum Rachel) történik. A miniator Ráchel síremlékét egészen a görög *stèle* alakjára festette. Saul is előkelő római harcos alakjában áll előttünk; erős, magas férfi, majdnem szakáll nélkül. Mellette, kisebb alakban, áll szolgája vagyis legénye. Vele szemben két erős

férfi, szintén harcos ruházatban és szakáll nélkül. Semmi keleties, nincs turbán, nincs erős pofaszakáll és — legalább a szolgának — hajadon a feje, a mi teljesen római felfogás. A bibliai szövegben nyoma sincs annak, hogy akár Saul, a ki akkor még magán ember volt, akár ama két ember, a katonai osztályhoz tartozott volna. A kiadó ezt a feltűnő jelenséget nem is érinti, de világos, hogy a művész ugyanazon fejezet végén található elbeszélésre gondol, mely szerint a nép, köztük Saul is, katonai módra sorakozik, sőt tábori podgyását is magával viszi. Csak a szolgának van tunica-szerű, polgári ruhája.

A második ábrán ismét Sault látjuk szolgájával, a ki illő módon urának háta mögött áll. A háttérben magas tölgy van, a kép másik szélén három, most már nem igen jól látható, férfialak. A felirat VIRI TRES ... M. Ez utóbbi szavat így egészítem ki: *ad quercum*, v. ö. I. Sámuel X. 3. a Vulgatában: *et veneris ad quercum Thabor, invenient te ibi tres viri* ...

A harmadik ábrán Saul a próféták csoportjával találkozik. A kép rendkívül mozgalmas életet ábrázol és ügyes beosztásával ragadja meg figyelmünket. Saul élénken figyeli meg a prófétákat, kik mind hangszert tartanak a kezükben. A hangszerek egytől-egyig antik példák utánzatai: lyra, tympanon, tibia. A próféták togát viselnek barna clavussal. Ez a felfogás nem tárgyhű, mert a zsidó próféták, mint még Keresztelő János is, szőrös ruhát szoktak viselni. Azt hiszem, hogy a művész attól tartott, hogy a tárgyhű ábrázolás mellett képe nem teszi a szépnek a benyomását. E képen feltűnőnek találok, hogy Saul állandó kísérőjén, a szolgán kívül a többiek olyan magasak, mint Saul, holott tudjuk, hogy Saul összes kartársainál egy fejjel magasabb volt és az előbbi képekben a művész is jóval kisebbnek festi a többi alakokat. Schultze szerint az ábrán megvan a felirat: PUER SAOL = Saul szolgája; a reproduction azonban nem látható, de a szolga alakja azért tisztán kivehető.

A negyedik ábrán Sámuel próféta Sault bemutatja a népnek. A népet mindössze három ember képviseli. A próféta fiatal ember alakjában van feltüntetve. Ebben a tekintetben is művészünk merőben különbözik a byzanci művészektől, mert ezek sohasem ábrázolnak mást, mint öreg szakállas prófétákat.

Az ötödik képen (III. tábla fent) a kocsiban ülő Sámuel éppen akkor érkezik Saulhoz, midőn az egy oltáron az Amálek népen vett győzelem örömeiből áldozni akar. Nagyon hatásos, befejezett ábrázolás: így mond Schultze teljes joggal. A kép antik szellemet lehel, ép úgy festhette volna antik festő is. Saul király alakja római imperator. Sámuel alakja nem igen látszik a reproduction, de annál jobban a kocsija (*biga*). Érdekes, hogy I. Sámuel XV. 12. csak a görög szöveg (Septuaginta) szerint hangzik úgy, hogy Sámuel kocsin megy Saulhoz; a héber és a latin szövegben nincs szó kocsiról. Ezt a körülményt nézetem szerint fel lehet használni a kép idejének meghatározására; a kép nyilván oly időben keletkezett, midőn még a nyugati egyházban is a Septuagintát tekintették az autentikus szövegnek.

Ennek a kocsinak rajta kellene lenni a következő képen is, a hol azt a jelenetet ábrázolja a festő, mikor Sámuel haragban elfordul Saultól és ez leszakítja a távozonak ruhaszegélyét (I. Sámuel XV. 27.). A szerző nem említi a kocsit, a reproduction sem vehető ki, mert a kép nagyon csonka.

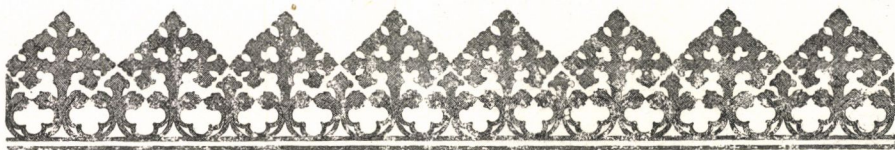
A következő ábrát nem tarthatom sikerültnek. Sámuel kétszer is van rajta, egyszer a mint Saullal együtt felemelt kezekkel imádkozik, másszor a mint a fogoly amalékita királyt megragadja, hogy leszúrja (Schultze szerint csak erősen megfigyeli, aminek azonban a bibliai szövegben nincs támasza). Ugyancsak bajos volna e képet interpretálni, ha mindegyik alak fölött nem volna a név. — A következő nagyon megrongált képen Sámuel meggyilkolja a földön fetrengő amalékita királyt.

A most következő ábrán, sajnos, elmosódott az aranyírás, a cursivírásból pedig csak az egy *dux* szó maradt meg. A mező közepén (V. tábla fent), de mégis valamivel balra egy személy áll, a ki előkelőnek látszó, minden valószínűség szerint *Abnér*, a hadvezér (*dux*). Lábai mellett, úgy látszik, holt test fekszik, melyből azonban most csak a láb látható. Schultze magyarázata határozatlan; II. Sámuel III. 12. (Abnér Izrael részéről is felajánlja a trónt Dávidnak) és II. 24. (Abnér inti Jóábot, hogy vessen véget a testvérharcznak) közt enged választást. Sem az egyik, sem a másik eset nem alkalmas művészi ábrázolásra, mert nincs benne cselekvény; inkább arra a jelenetre vonatkoztatnám, midőn Abnér megöli Asaélt, a ki nem tágit tőle (II. Sámuel II. 23.); Abnér lábai mellett Asaél holtteste fekszik, Abnér maga pedig megilletődve nézi a halottat. Az Abnér jobbán látható két férfialak bizonyára Abnér kíséretének két tagja. Azt a jelenetet, hogy Abnér meghódol Dávidnak, a művész más ábrán állította szem elé (VI. tábla fent). Egy másik képen (V. tábla lent); szintén csak Abnér — mellette van e szó *ABNER* — és két kísérője biztos; a mi azonkívül még a képen van, nem ismerhető föl. Schultze szerint a kép egyik zugában az volna ábrázolva, hogy Jóáb megöli Abnért: «Die Inschrift über dem Haupte . . . scheint daher IOAB gelesen werden zu müssen» (23. l.). És mi történik a kép előterén? A következő ábra (VI. tábla alatt), ámbár nagyon rongált, a felirat által mégis mint Abnér temetésének ábrázolása ismerhető föl; a temetési menet egészen classicus jellegű.

A még hátralevő két kép Salamon korába vezet minket; az egyiken Salamon követét látjuk Chirámnál, Tyrus királyánál, a másikon Salamon a templomot avatja föl.

A Sámuel könyvéhez tartozó illusztrációkból azt vehetjük ki, hogy a miniator elég sűrűn nyult az ecsethez és minden nevezetesebb mozzanatot illusztrált. Mennyi műemlék veszett el ilyenformán a codexnek elvesztésével! A codex eredetére nézve azt gyanítják, hogy valamelyik német császár hozta magával Italiából és ajándékozta a quedlinburgi kolostornak. A korai nyugati művészetnek e remeke ilyen módon kerülhetett Németországba, ahol, mint láttuk, nagyon rosszul viselték gondját. Értékéről némi fogalmat nyerhetünk, ha meggondoljuk, hogy a miniaturöknek a szöveghez való viszonya körülbelül olyan lehetett, mint a bécsi Genesisben (F. Wickhoff, Die Ornamente eines altchristlichen Codex der Wiener Hofbibliothek, Wien 1893), a mely pedig a keresztény könyvdíszítés egyik elsőrangú műemléke.

Végezetül megemlítem, hogy a könyv a porosz kultuszminiszter támogatásával jelent meg és hogy benne a tárgyalt miniaturöken kívül a felfedezett Itala-szöveg és ennek facsimiléje is megtalálható. *Dr. Krausz Sámuel.*

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi október hó 31-én d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti ülés termében tartotta rendes havi ülését.

Báró Nyári Jenő társulati elnök elnöklete alatt jelen voltak: Dr. Hampel József, Huszka József, Kunvári Fülöp, Mihalik József, Nagy Géza, dr. Réthy László, Szumrák Pál, Vásárhelyi Géza igazgató választmányi tagok, dr. Éber László, dr. Finaly Gábor, Semayer Vilibald, Lipcsey József pénztárnok és öt más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, *dr. Gerecze Péter* értekezett a pécsi püspöki múzeum síremlékeiről, az érdekesebbek fényképeit is bemutatván. Értekezése folyamán a társulat véleményét kérte ki a földalatti freskók conserválására nézve. Egyuttal jelentette, hogy az általa rendezett múzeum katalogusa legközelebb meg fog jelenni.

Dr. Hampel József indítványa folytán a társulat elhatározza, hogy a múzeum felállításáért Hetey Sámuel pécsi püspöknek a hazai szaktudomány nevében köszönetet mond s egyszersmind a pécsi dom, hazánk ez egyik legkiválóbb románkori műemléke monographiájának megírására hívja fel figyelmét.

Ezután *dr. Récsy Viktor*, a pannonhalmi templom egy régi domborművét ösmerteti s végül a Bakony vidékén fölásatott érdekes bronzkori leletet mutatott be. Mindkettőt folyóiratunk fogja közölni.

Titkár jelentése folyamán, Nagy Géza v. tag ajánlatára *Mahler Ede* múzeumi régiségtári assistens, a társulat tagjai sorába megválasztatott.

Ugyancsak titkár jelenti, hogy mult havi ülésünk óta a pénztár állagában változás nem történt, mit is a választmány tudomásul vevén, miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *dr. Hampel József* és *dr. Réthy László* ig. választmányi tagokat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ES EMBERTANI TÁRSULAT november hó 28-án d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia rendes heti üléstermében tartotta szokott havi ülését, melyen báró Nyáry Jenő elnöklete alatt jelen voltak Forster Gyula másodelnök, dr. Boncz Ödön, dr. Czobor Béla, dr. Gerecze Péter, dr. Hampel József, Halaváts Gyula, Huszka József, Kunvári Fülöp, Nagy Géza, Mihalik József, Szumrák Pál, Vásárhelyi Géza ig. választmányi tagok, továbbá dr. Finaly Gábor, dr. Kuzsinszky Bálint, Semájer Vilibald,

Ernst Lajos, Éber László, Mahler Ede, nyolcz más hallgató és Lipcsey József pénztárnok.

Elnök az ülést megnyitván dr. Éber László mutatta be a jász-alsó-szt.-györgyi ásatások nagyérdekű leleteit, majd Nagy Géza értekezett Szent István királyunk prágai kardjáról, bemutatva annak legújabb fölvételeit.

Ezután elnök meleg hangon emlékezett meg társulatunk vál. tagjának, Torma Zsófiának elhunytáról és tudományunk körüli érdemeiről. A választmány emlékeztetét jegyzőkönyvileg örökíti meg.

Titkár jelentést tesz a Rómer-szobor munkálatainak haladásáról s majd további jelentése folyamán Bajzáth Gábor földbirtokost Jász-Alsó-Szt.-Györgyről a választmány a társulat tagjává választja.

Pénztárnok havi kimutatása fölolvastatván, miután azt a választmány tudomásul vette, elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Mihalik József és Kunvári Fülöp vál. tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A N. MÚZEUM RÉGISÉGTÁRÁNAK GYARAPODÁSA az 1899-ik év második és harmadik negyedében. Világos táján (Arad m.) lelt átfúrt őskori kőbaltát, egy rézcsákányt és öt db. cseréptöredéket ajándékol küldött B. Bohus László.

Sarkad környékén egy buzgó gyűjtő ujabban ismét 274 db. őskori régiséget, többnyire cserépedényt gyűjtött* az ottani szőlőkben: a n. múzeum megszerezte.

Állítólag a Rákospatak tájáról való két réztör és egy rézvész, vétel.

Állítólag Békás-Megyerről való őskori rézcsákányt, négy őskori bronzrégiséget vétel útján szereztünk; ugyanonnan származik állítólag egy bronzsarkantyú (római kori), vétel.

Görgényüvegcsűrön (Maros-Torda m.) lelt őskori csonka bronzlánsa csúcsot ajándékozott Daraghy Béla úr.

Bold. Szentiványi Miklós ajándékozott egy őskori bronzkardot, melyet állítólag a lóczi pusztán Poszoba táján (Gömör m.) leltek.

Állítólag Nagy-Kátáról (Pest m.) való őskori bronztekercsű karpereczet és bronzgyűrűt szerzett az intézet kereskedőtől.

Túr-Terebesen (Ugocsa m.) lelt őskori bronzcsákányt szerzett a múzeum vétel útján.

Szaplonczay Kálmán úr két őskori tokos bronzvésőt küldött ajándékba, lelhelyük a rozávyai határ (Mármaros m.) hegyomladékban.

Regölyről (Tolna m.) való apróbb régiségeket a La Tène ízlés korából vétel útján szereztünk, köztük legérdekesebb három aranypléhü gyöngy és egy hengerded idomú aranypléhes ékszer.

Sopronmegyéből származó La Tène ízlésű kilencz bronzkarpereczet vétel útján szereztünk.

Pátyon (Pest m.) a község földjén előkerült római sírban két bronzkar-

* Vsd ö. Arch. Ért. 1899. 259—260. Pokorny László: Sarkadvidéki régiségek.

pereczet és két Kr. u. iv. századból származó római bronzérmet leltek, melyet a n. múzeum a találotól megszerzett.

Ó-Szőnyről való domborműves Priapus köemléket és három föliratos római oltárt ajándékol adott Milch Ármin úr.

Apróbb régiségeket Bregetióból ajándékol kapott az intézet Rechnitz Ignác úrtól. Volt köztük két terra sigillata töredék, egy üvegből való votivszem, üvegedény darabja, egy csonka csontkarika és két bronzfibula töredéke. Ugyanonnan származó domborműves ólomlap töredékét ajándékozta Lengyel Lajos. Utánzásnak látszó római oltárkát vétel útján szereztünk Ó-Szőnyről. Kuzsinszky Bálint ajándékozott egy bregetiós téglát LEGIAD bélyeggel.

Csákvárról (Fejér m.) szerzett a múzeum egy ketté tört római feliratos és hármass mellképű sírkövet.

József főherczeg Dobozról (Fehér m.) való római síremléket ajándékozott, anyaga puha homokkő, két alak domborodik ki rajta, fölirata lekopott.

Duna-Szekcsőről (Tolna m.) is szereztünk egy föliratos római sírkövet.

Esztergom vidékéről való apró római bronzcapsula zománczos födelét, egy bronzgyűrűt és bronzból készült E betűt, vétel.

Órlőkővet vörös homokkőből a kövesdi (Zala m.) határból ajándékol adott Lóczy Lajos úr.

Római bronzfibulát és más hét darab egyéb kisebb római bronz-ékszert Fövenyről (Fehér m.) kereskedő útján szereztünk.

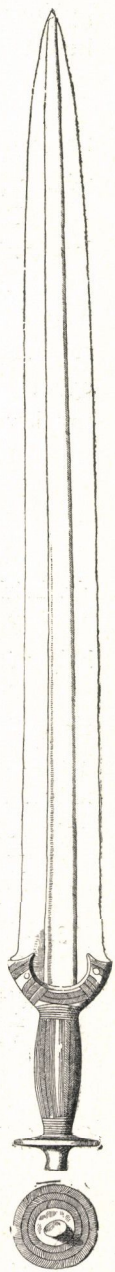
Kis-Kun-Majáról dr. Pósta Béla a n. múzeum megbízásából hozott az intézetnek római s későbbi korbeli régiségeket. Ezek közt voltak: egy antik agyagedény, ajándékozta Neuman Aladár, három darab római korbelt barbar agyagedény, egy darab antik bronzfibula, középkori vaslakat, kapa, sarkantyú és patkó; ezeket Fehér Ferencz ajándékozta; Balogh Márton ajándékozott egy kettétört hajgyűrűcskét. Mindezek a tárgyak találtattak a «Kigyós» pusztán a «Bogárzó» nevű nádas déli végének egyik földnyelvén levő halomban.

Péczenen Nagy Géza múz. segédőr az intézet megbízásából föl-ásatván a tói malom melletti dombot, onnan sírleletet hozott. Volt benne emberi csontváz, római kori barbar készítésű bögre, egy vaslándsavég s egy bronzpánt.

Túry Gyula úr ajándékol adott egy csonka római bronzfibulát, melyet épület alapozásánál Új-Szászon (Pest m.) az állomás közelében 15 m. mélységben női csontváz mellett leltek.

Egy római vastört, melyet az eladó Kolozsvártt szerzett, vett meg a n. múzeum.*

Egy domborműves bronzlemezekkel borított faládácska csonka darabjait, melyek egykor Veszprémben találtattak és a boldogult Bezerédy kanonok

LÓCZI KARD

* Rajzát közöltük Arch. Ért. 1899. 366. l.

gyűjteményéből Véghelyi Dezsőhöz jutottak, vétel útján a nemzeti múzeumba került.

Állítólag Gyulafehérvárról való római aranyékszert kereskedőtől szereztünk.

Szerencsház vasúti állomás építésénél Temesvár közelében előkerült 72 db kő, üveg- s agyaggyöngyöt, valamint nyolcz darab ezüstkarperecz töredéket vétel útján szerzett meg a n. múzeum.

Római ólomtáblácska a dioscurokra vonatkozó domborművekkel, állítólag szerbiai származású, vétel.

Az időszak legérdekesebb szerzeményei közé tartozik 28 db. kisebb-nagyobb öntő minta a régibb középkor avar-bolgár időszakából, melyek ékszeres diszitmények készítésére szolgáltak. Lelhelyük Fenlak (Temes m.) velők együtt szereztünk egy sárgarézgyűrűt, egy középkori fölirásos bronzkarikát s egy kereszthalakú rézboglárt.

A régibb középkor végéről való gyöngy, vétel.

Egy középkori aranygyűrűt fejében Labradorit kővel vétel útján szereztünk. Újabbkori zománcoz gyűrűcskét szintén vétel útján szereztünk.

Magyar dolmányról való újabbkori két címeres rézgombot ajándékozott dr. Réthy László.

Egy Muzslán (Esztergom megye.) lelt 1676. évi aranyozott ezüstkehely vétel.

Erdélyi ötvöstől eredő aranyozott ezüstövöt domborműves áttört virágmustrákkal vétel útján szereztünk; kora a XVII. század vége.

Az izraelita szertartáshoz való csöngetyüs tornyocskát, XVIII. századi ötvös-művet ezüsből, vétel útján szerzett az intézet. Vétel ugyancsak egy héber föliratu sedertál ónból.

Kereskedőtől vettünk egy nagy czéhes ónkannát a XVII. századból.

Vétel útján szerzett az intézet két XVII. századi bronzmoszarat, az egyik 1633-ból való.

Szontagh Antal úr Tereske (Nógrád m.) községének 1714. évi rézpecsét-nyomóját ajándékozta.

Visegrádról származó régi vaskulcsot ajándékozott Gerő István úr.

Szikszói (Abauj m.) szőlőhegyről vaszárt vétel útján szereztünk.

A kegyeleti emlékek csoportja számára Császár Árpád úr ajándékozta Czakó Zsigmond szivartárczáját.

Hpl.

«HADTÖRTÉNELMI MÚZEUM.» E népszerű címen pengette 1889-ben legelőbb a magyar tud. Akadémia hadtudományi bizottsága egy új múzeum föllállítását, mert «a nemzeti múzeum fegyvertára nem képviseli elég méltóképen harczias nemzetünk hadi dicsőségét.» Újabban ugyancsak egy hadtörténelmi múzeum föllállítását sürgették a millenniumi országos kiállítás alkalmával s azt úgy tervezték, hogy néhány mágnástól elkérték volna ott kiállítva volt fegyvergyűjteményét! Most a párisi kiállítás alkalmából, a mikor a vidéken létező nevezetesebb fegyvergyűjtemények jó része ismét összekerül, újabb alkalom kínálkozik arra, hogy honvédelmi körökben egy hadtörténelmi múzeum szervezésének szükségét hangsúlyozzák.

Elismerésre méltó az a lelkesedés, melylyel honvédelmi körünk a népszerű jelszóval sikra szállanak; azonban nehezen érthető, miért ne lehessen az eszmét, melyért oly hévvel küzdenek, a nemzeti múzeum keretében megvalósítani, hogyha megvan főurainkban a hajlam, hogy a nemzetet fegyvertáraikkal megajándékozzák. Már évtizedek óta van szükség arra, hogy a nemzeti múzeum culturtörténeti gyűjteményei számára méltó új hajlék teremtesék, mert a mostani szűkes helyen már régóta nem fér el. Ha a nemzeti múzeum bővül vagy megfelelőbb új épületet kap, a hadtörténelmi gyűjteményt is lehet jelentőségéhez képest szélesebb alapon újjá szervezni. A meglévő szép gyűjtemény fejlesztése és méltó fölállítása legyen tehát a jelszó, nem pedig új múzeumalapítás, mely a nemzeti múzeumot, kiragadván belőle fölötte becses fegyvertárát, megfosztaná legérdekesebb, legnemzetibb emlékcsoportjától.

Midőn utoljára 1889-ben egy országos bizottság hosszasan foglalkozott a nemzeti múzeum érdekeivel és tervben volt a nemzeti múzeum kibővítése, akkor szabatosan körvonaloztam a hadtörténelmi gyűjtemény fokozatos fejlesztését. E programmban egyelőre öt termet és megfelelő mellékhelyiségeket kértem a hadtörténelmi gyűjtemény számára, így tizenöt-husz esztendőre elég tér lett volna a terjeszkedésre és méltó elhelyezkedésére. Kértem azonkívül egy speciális tisztviselői állást a gyűjtemény számára, valamint egy laboránszt és szolgát a fegyverek gondozására, végül néhány ezer forintnyi javadalmat a hadtörténelmi gyűjtemény gyarapítására. Az 1891. évi országos költségvetés e szervezési javaslatból mindössze annyit valósított meg, hogy az ország hadtörténelmi gyűjteményének gyarapítására engedélyezett ezer forintot és szerény javadalommal egy szakértő tisztviselő alkalmazását tette lehetővé. Ez tehát igen szerény lépés volt a tervbe vett fejlesztés útján, de bármily szerény volt, a nemzeti múzeum és a szaktudomány szép hasznát látta, mert 1891 július 24-től 1899. évi december elejéig nem kevesebb mint 1302 darab fegyverneművel gyarapítottuk a nemzeti múzeum fegyvertárát. Háromszor magángyűjteményekből szerezhettünk be egész sorozatokat, legtöbbször azonban esetről-esetre kínálkozó alkalmakat ragadtunk meg, a mikor egyes darabokat lehetett megmenteni, melyek a nemzeti múzeum sorozatainak kiegészítésére szolgálhattak. Ily módon nemcsak számszerint, de minőségre is jelentős volt, a mit az utóbbi évtizedben szereztünk. A gyűjtemény mostani állaga 2800 darabra megyen. Ajándék aránylag kevés volt és általában azt lehet tapasztalni, hogy az ajándékozási kedv megcsappant és úgy vélem, az ország ne is várja az adott viszonyok között azt, hogy közgyűjteményeit lelkes hazafiak önként gyarapítják, de adjon módot a tervszerű fejlesztésre azért, hogy a javadalmat megfelelőleg emeli.

Az új hadtörténelmi múzeum tervezői azt reménylik, hogy néhány nagyúr hajlandó lesz az országnak ajándékozni a fegyvergyűjteményét! Vajha igazuk volna! De akkor is az a természetszerű, hogy a nemzeti múzeumnak ajándékozzák. Mert bármely lelkes hazafi kedvéért szétbontani a nemzeti múzeum gazdag gyűjteményeit és kiszakítani belőlük a pompás hadtörténelmi sorozatot, sem nem okos, sem nem hazafias eljárás volna. Tehát azt tartom, nem egy új «hadtörténelmi múzeum»-ra van legsürgősebb szükségünk, hanem a nemzeti múzeum hadtörténelmi gyűjteményének tetemesebb javadalmazására és

kellő számú termekre, melyekben a már meglévő és folyton szépen gyarapodó gyűjteményt méltóan föllálíthassuk.

Hampel.

A SZEGEDI MÚZEUM éremtára 1898/99-ben múlt évi állapotához képest (7042 drb) alig gyarapodott. A leltári állomány néhány kisebb jelentőségű adománynyal növekedett ugyan, de beszerzések nem történtek. Ellenben a régiségtár Domaszékről egy becses avar-kori lelettel, Titelről egy gazdag jazyg-kori lelettel gyarapodott, mely utóbbi gyöngyökből és fibulákból áll. Mindkettő szerzemény. Ezenfelül Borjasról Reöck Iván úr adományából egy értékes jazyg-kori bronz leletnek jutottunk birtokába, Új-Szent-Ivánról pedig Náthly Géza úrtól több agyagedényt, üveg gyöngysorozatot és egy ritka zománczozott fibulát kaptunk, a melylyel e nemű példányaink száma 4-et tesz. Percsóráról Novák József úr adományaként több prähistorikus agyagedényt kaptunk. Résztint vétel, résztint ásatás útján az oroszlámosi magyar pogány-kori temetőből több bronz, ezüst, csont és vastárgy került múzeumunkba. A szegedi ipartestület pedig az általa eddig őrzött czéh-zászlókat és ládákat kezelésünkre bízta. A gyarapodást még néhány kegyeleti tárgy egészíti ki.

Mindezen tárgyak elnaplózva és részben az Arch. Értesítőben lerajzolva és ismertetve vannak.

Minthogy a könyvtárrendezési munkálatok előhaladása és befejezésénél fogva a régiségtár rendezéséhez hozzáfogni lehetett, a f. é. január havában az e nembe tartozó munkálatok is megkezdettek.

A közel háromezer darabból álló kő, csont, réz és bronz, arany, ezüst, vas, agyag, üveg, fa, bőr és más anyagból álló tárgyak lajstromozása, becslése, meghatározása és tudományos sorozása, a táblákra való feltűzdelése, a tárlókba való elhelyezése, vagy más módon felállítása végtelen sok próbával és igazítással végtére befejezve lett. A régiségtár és köemléktárban ehhez képest 576 kő, 57 csont, 406 réz és bronz, 364 arany és ezüst, 294 vas, 1446 agyag és üveg, 9 fa és bőr, 42 egyéb és 102 vegyes tárgy nyert elhelyezést és felállítást. Végtelen kár, hogy a régi kulturánkra olyannyira fontos köemléktár, miként azt már múlt évi jelentésemben is érintettem, a földszinti sötét folyosóra került, hol mintegy elrejtve van, holott a gyűjteménynek nyílt helyen való felállításával méltán büszkélkedhetnénk.

Reizner János.

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT ez idei tizedik évkönyve közli dr. gr. Kuun Géza emlékbeszédét Torma Károlyról (1—40). Kimerítő közleményt kapunk a társulat 1898. évi közgyűléséről (46—56); az ott fölolvasott jelentésekből értesülünk arról az örvendetes tényről, hogy a társulat az utóbbi évben negyven taggal gyarapodván, most 272 tagból áll és hogy a társulati múzeum ajándékok és vételek útján több értékes emlékekkel gyarapodott. Közérdekű dr. gr. Kuun Géza értekezése a hunyadmegyei régiséggyűjtőkről a jelen században (105—122). Koncz József a maros-ilyei XVI—XVII. századi várkastélyt ismerteti (122—127) és cikke értékét néhány ábra emeli.

a. b.

VASVÁRMEGYEI KULTUREGYESÜLET. Szombathelyen folyó évi október hó 29-ikén a pangásnak indult régészeti egyesület helyett szélesebb alapon új közmívelődési egyesület alapult, melynek közelebbi célja a közmiveltségnek szolgáló kulturális palotát teremteni, mely a régi egyesülettől átveendő emléktárt képtárral és könyvtárral kibővítené. Úgy a megye, mint a város lelkesedéssel karolta föl az új egyesületet, a város az új palota számára díszes telket ajánlott föl és akadt egy jóindulatu pártfogó, a ki a palota fölépítésére egy millió téglát ajánlott föl. Az új egyesület tagjainak száma már most is megközelíti a fél ezret. Az egyesület már meg is alakult, elnöke gr. Batthyányi Lajos, titkárja pedig Kárpáti Kelemen. Melegen üdvözljük az új egyesületet és lelkes vezetőit és őszintén kívánjuk, hogy mennél előbb ériék el nemes céljukat.

H. J.

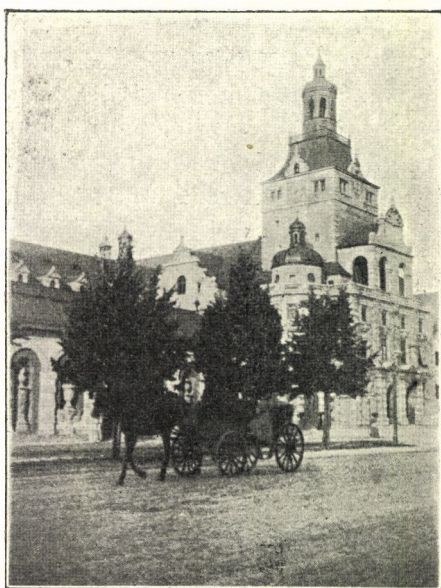
A FELKAI «TÁTRAMÚZEUM» EGYESÜLET folyó évi július 30-án tartotta rendes közgyűlését dr. Daitz Ede egyleti alelnök vezetése alatt. Az egyesületnek a múlt évben 90 alapító és 141 fizető rendes tagja volt. Deczember 31-ikén 2235 frt 11 kr. volt az egylet tőkéje. A múzeumi régiségtár gyarapodott néhány felkavidéki őskori lelettel, melyek között legérdekesebb az 1898 november havában Alsó-Erdőfalyván előkerült bronzlelet; van benne két korongos bronztekercs, egy hengerded tekercs, két tömör karperecz és két csonka peremes véső. A múzeum «szepesi szobája és néprajzi tára» is gyarapodott néhány érdekes lelettel. A múzeumi könyvtár jelenlegi állaga 1600 kötet és füzet.

MISKOLCZI MÚZEUM. Borsodmegye székhelyén megalakult egy társulat, mely egyéb nemes föladatak mellett célul tűzte magának, hogy a megyében és Miskolcz városában létező s ezután színrekerülő régiségeket múzeumba gyűjtse. A múzeum egy külön bizottság fölügyelete alatt fog állani, melyben a megyét s a várost külön-külön három-három tag fogja képviselni.

A MÜNCHENI ÉS ZÜRICHI ÚJ MÚZEUMOKRÓL. Az elmúlt október hóban alkalmam volt e két nevezetes új múzeumot megsejlelni. A két helyen nyert benyomásaimat a következőkben röviden összefoglalom. Mind a kettő hasonló fölfogásból eredt, annak az ujabban fölkarolt elvnek kíván megfelelni, hogy a múzeumi épület külsejében az ország építészetének történeti sajátosságai érvényesüljenek és az épület egyes alkatrészei lehető összhangban legyenek a bennük elhelyezett emlékcsoportokkal. A tárgyak föllállítása is részben szakít a régi sorozatos elhelyezéssel és festői hatásokra törekszik. Ez a modern fölfogás nálunk legelőbb a millenniumi kiállítás történeti csoportjában érvényesült és előre látható, hogy mindenütt, a hol ezután culturtörténeti gyűjtemények számára újabb épületeket fognak emelni, okkal-móddal ez a fölfogás fog érvényre emelkedni. Nálunk is a n. múzeum culturtörténeti gyűjteményeinek újabb végleges elhelyezésénél ez lesz majd a vezérlő elv és azért tanácsos, hogy épen a müncheni és zürichi múzeumok tanulmányával mennél behatóbban foglalkozzunk. A müncheni n. múzeum még nincs átadva a nyilvánosságnak, termeinek eddig csak mintegy két harmadában fejezték be az elrendezést, ezek-

nek a száma mintegy hatvanra tehető; hátra van még mintegy harmincz helyiség, hol az előmunkálatok különböző stádiumai vannak folyamatban. Meyer helyettes-igazgató kíséretében két izben mehettem végig az összes helyiségeken.

Az épületet Seidl építész a késő német renaissance izlésében helylyel-közzel, korábbi vagy későbbi stylusok belévegyítésével tervezte és túlnyomólag emeletes épületeket csatolt egymáshoz. Egy kétemeletes saroképület, más helyütt egy még magasabb hatalmas középső kiemelkedő donjonszerű épület az egésznek valamelyes régi városház jellegét adja,* s ezt a hatást teljessé teszi a toronyba illesztett óriási óra. A festői fölfogásnak megfelelőleg külső

I. ÁBRA. AZ ÚJ BAJOR NEMZETI MÚZEUM
ÉPÜLETÉNEK KÖZÉPSŐ RÉSE.

és belső udvarok veszik körül az épület zömét, melyeket hol falak, hol boltozatos nyílt folyosók szegélyeznek. Az épület magas földszintje alatt bajor parasztszobák sorakoznak. Itt vannak a különböző mintázó s egyéb műhelyek és a bajor álló emlékek gipszmásolatai is ideiglenesen itt nyernek elhelyezést és mivel ennek a 90 termű múzeumnak a megismerlése bizonyára kiéhezteti az embereket, félig föld alatt bolthajtásos tűzbizton buffet-helyiséget rendeztek be. A magas földszint egész kiterjedésében a culturtörténeti gyűjtemények fölállítására szolgál. A sorozat kezdődik az őskornál és lemegyen a XIX. századig. Az első emeleten viszont a tárgyak nemei szerint szakszerű csoportok követ-

* Ezt a középső részt mutatja az idecsatolt kis ábra (I. ábra), melynek fölvételét Szalay Gábor úrnak köszönjük.

keznek egymás mellett. Tekintve a müncheni nemzeti múzeum képzelemünket fölülmuló gazdagságát mindenfajta közép- s újkori emlékekben, önkényt ajánlkozott az óriási emlékanyag ilyenfajta ketté osztása és attól kell tartani, hogy így is a termek sokasága daczára, nem lesz elég tér arra, hogy a culturtörténeti jellemzésre törekvő termek megteltségében kellő mértéket tartva tulzó zsufoltságtól óvakodhassanak. Seitz, a jeles festő, vezeti a múzeumban az egész fölállítást és az ő kiváló jó ízlésének köszönhető, hogy a ritka becsű emlékekkel sokszor összhangzatos művészi hatásokat lehetett elérni, azonban a mikor a rendező kénytelen a csúcsíves korbeli emlékeknek majdnem végtelen sorát, vagy a

2. ÁBRA. AZ ÚJ SCHWEIZI ORSZÁGOS MÚZEUM.

száznál több gobelint elhelyezni, megesik, hogy a termek túlhalmozottságát nem bírja kikerülni és némely teremben az ő fölállításának az a hatása, hogy sem a culturtörténeti kép, sem a sorozatos musealis rend igényeit nem elégíti ki, mivel a két szempont egyesítése egymásnak ártalmára van. Teljesen kielégítőnek tehát csak azokat a termeket mondhatom, melyek régi fejedelmi várakból s egyébképpen egészökbé átvétettek, vagy a melyek jeles xvii—xviii. századi minták hű utánzásai. Ily termekben az oda tartozó butorokra szorítkoztak és tárlós sorozatok nem zavarják az összhang teljességét. A culturtörténeti termek közül azok, melyek az újabb századokat képviselik, erős dynastikus jelleget öltöttek s ez nagyon érthető Bajorországban, a hol az utóbbi századokban az uralkodók az összes művészeti törekvések fő intézői voltak. E dynastikus mozzanat mellett más termekben a polgári elem is érvényesül, ezek a

városi életet mutatják be czéheivel s egyéb intézményeivel. A földszintes termek elrendezésétől eltér az emeleti helyiségeké. Az emeleten szakszerű fölállítást végeznek. A vas és egyéb fémművek megnyitják a sort, azontul a faipar, ötvösség, agyagipar, textilipar stb. emlékei, hol szekrényekben, hol szabadon sorakoznak. A művész finom izlése e prózaibb elrendezés daczára is érvényesülhetett. Legtöbbször módjában volt a tárgyak természetének megfelelő környezetbe helyezni a sorozatokat, p. o. a finom csipkék és himzések termében a menyezetet s a falakat megfelelő textilmustrákkal és oly színekkel borította, melyek összhangba hozzák a termet a benne foglalt finom tárgyakkal.

Más helyütt meg, mikor a fölötté gazdag «betlehem» gyűjteményt állították föl,* az emberi alakokból és gazdag építészeti környezetből alakított terjedelmes csoportok számára minden csoportnak külön-külön felső világítású helyiségeket építettek és miként az aquariumokban és cyclorámákban, úgy itt is sötétített folyosókból fogják a nézők ez élénken világított színes és plasztikus képeket szemlélhetni. Előre látható, hogy a múzeumnak ez az osztálya számíthat majd a néző közönség nagy tömegénél a legerősebb érdeklődésre.

Csak ezt a két példát idézem, hogy véle a tárgyak fölállítására fordított művészi gondot és semmi költséget nem kimélő szeretetet jellemezzem.

Az itt alkalmazott fölállítási mód a múzeumokban eddig divott puritán elrendezést már azért is háttérbe fogja szorítani, mert kétségtelen, hogy erősen fejleszti majd a nép izlését és jelentékenyen könnyíti a szemlélők szellemi munkáját, a mennyiben hiányos tárgysorozatok helyett elmúlt időszakok műveltségéről teljesebb képeket nyújt.

Az új schweizi múzeumot Zürichben analog szempontok szerint építették föl és rendezték be. Szerényebbek az arányai és tartalma is messze esik a müncheni intézet majdnem tultengő gazdagságától; azonban egyéni fölfogásom az, hogy építészete sikerültebb és belső berendezése is a müncheni fölött némely előnyöket nyújt. Épülete** az újkor kezdetén a Schweizban divó architektonikus formákat egyesíti. Itt is általában beérik emeletes magassággal, de az épület éjszaki szárnyán csak a bejárás fölött emelkedik ki egy mintegy hatemeletes torony, kisebb tornyok szegélyzik az épület keleti kiemelkedő magastetejű fegyvercsarnokát, a déli szárnyat pedig kápolna idomát öltő épületrész tagozza. Második emeletet csak mint rövid toldalékot csatoltak nyugatfelől a déli szárnyhoz. Az épület alaprajzán csak úgy, mint külső és belső tagozásán, valamint belső berendezésén meglátszik, hogy ezuttal nem művészek szabad képzelmenek engedték át a múzeumi problema megoldását, de múzeumi ügyekben jártas szakemberek intézték, a kik az épület emelésénél szemmel tartották, hogy mily kereteket igényel a rendelkezésükre álló emléksanyag.

Voltak sorozatos gyűjteményeik, különösen igen sok volt a festett üveg-

* A szent család betlehemi jelenete, a pásztorok és keleti királyok körében, többnyire gazdag architektonikus környezetben Olasz-, Spanyol- és Németországban a népies fafaragóknak és gipszmintázóknak fölötté kedvelt themája volt az utóbbi századokban.

** Az idecsatolt (2. sz.) ábrát átvettük azon díszmunkából, mely a schweizi múzeum megnyitásakor megjelent, czíme: Festgabe auf die Eröffnung des schweizerischen Landesmuseums in Zürich am 25. Juni 1898.

ablak és szép számmal maradtak fön­n eredeti szobák a xv—xviii. századból. A sorozatos tárgyakat nagy és világos termekben a megszokott módon szekrényekben állították föl, vagy, mint a fegyvereket s egyházi tárgyakat, külön arra épített épületrészekbe helyezték. Számos folyosó nagy ablakokkal elegendő tért nyújt arra, hogy a múzeum nagy kincsét, a régi színes ablaktáblák gazdag gyűjteményét alkalmazzák és ügyesen beillesztették az épületbe a múzeum legérdekesebb helyiségeit, az eredeti szobák egész sorát, a milyenek p. o. a mellingeri 1467-ik évi tanácsterem, a régi zürichi apátság 1489. és 1507-ik évi szobái, az arboni vár egy szobája 1515-ből, a chiavennai Pestalozzi-ház egy 1585-ik évi szobája stb.

A mikor lehetett, ezeket a szobákat eredeti butorokkal szerelték föl, ha nem voltak, üresen hagyták és csak akkor ékitették emléksorozatokkal (p. o. fayenceokkal), hogyha a kor izlése is ilyeneket kíván a szobákban. Rendszerint azonban nem használták múzeumi sorozatok behelyezésére, minek következtében ez ősi szobák és termek igazi régi valóságuk szerint érvényesülnek.

A nagy előny, melyet Zürichben a rendezők ily módon a müncheni fölállítás fölött elértek, az, hogy a hatás igaz és teljes; ezt a hatást nem zavarja oda nem tartozó tárgyak sokasága. Zürichben volt elég tér s a tárgyak készlete nem tette szükségessé a Münchenben keresztülvitt kettős fölállítást; beérheték az időrendi csoportosítással. Mintegy félszázra menő termek és folyosók egymásutánja chronologiai sorban tárja föl a schweizi cultura képét ősidőktől a xix. századig. Csak némelykor törték meg ezt az elvet, így p. o. a fegyverteremben és a kincstárban.

Mindkét esetben szembe­tü­nő az ok. A közép- és újkori fegyvereket nem lehet szorosan ugyanazon culturtörténeti szakaszok szerint elrendezni, miként egyéb tárgycsoportokat, de saját­szerű céljuk, formájuk és technikájuk szerinti szoros összefüggésük javasolja együttes csoportosításukat. A kincstárban az aranyból, ezüstből s egyéb beces anyagokból készült közép- és újkori ötvösműveket stilisztikus különbségekre való tekintetek nélkül azért őrzik együtt, hogy egy külön földalatti bolthajtásos tűz- és betörésmentes helyiségben tartsák, melyet erre a célra külön építettek. Ez az erős, pinczeszerű terem az egész zürichi berendezés leggyöngébb és nem utánzandó intézkedése. A terem csupán mesterséges világítás mellett szemlélhető, ez már magában is nagy hiba, mert így az egész múzeumnak jóformán legbecsesebb tárgyait elvonták a nap fényétől és miként az intézkedés egyik szerzője, maga az intézet igazgatója, kénytelen volt bevallani, (egyéb hátrányok mellett) a világítás költsége oly jelentékeny, hogy lehető rövidre szokták szabni az időt, a mikor a kérdéses helyiséget meg lehet tekinteni.

Hpl.

KÜLÖNFÉLÉK.

† Dr. TORMA ZSÓFIA, buzgó szaktársunk, ki a tordosi őstelep átkutatásával a tudományos világ méltó elismerését vívta ki magának, eredményes munkássága közepette ez évi november hó 15-ikén Szászvárosban rövid szenvedés után elhunyt. Nevét tordosi régiséggyűjteménye, mely az erdélyi múzeum legbecsesebb kincsei közé tartozik, meg fogja örökíteni. Áldás emlékére.

RÉGI CSATTOK. Mint a tudományban általában, az archæologiában is mindinkább érvényesülni kezd a munkamegosztás, a nagy általánosságokból a részletek beható kutatására való kitérés, a mely irány uralja lassankint a gyűjtőket is. Az egyetemes régiséggyűjtemény magányosok birtokában mindinkább ritkább lesz, a helyett napról-napra újabb speciális gyűjteményekről hallunk. A mult évben a «Magyar Iparművészet» című folyóiratban *Dékány Árpád*, Halason gyűjtött paraszt csattjaiból mutatott be rajzban néhányat. Már e folyóirat következő számában *Thomka Gyula* Besztercebányáról egész sorozat felső-magyarországi öv, tarisznya és ing csattrajzát közölte, köztük valóban szépeket és archæologiailag is érdekeseket. Alig jelentek meg e közlemények s Pozsonymegyéből, Széleskutról a buzgó gyűjtő, *Spitzer Mór* egy kétszáz darabot meghaladó csattgyűjteményt küldött be, a melyet e sorok írója mutatott be a régészeti társulat ülésén. Spitzer, gyűjtésében a népies anyagon kívül egész az őskorig visszament. Így az 1. számú kis bronzcsatt, ösmert áttört diszitményeivel a népvándorlás emlékei közé tartozik, melynek analógiáit, hogy többet ne emlitsünk, a keszthelyi sírmező leletei között találjuk meg. A 2-ik számú szintén bronzból készült csattocska tetején kutyát látunk szaladni. Az alsó tag áttört ornamentikája ezt is a népvándorlás korába helyezi. A 3-ik számú ingcsatt már a pozsonymegyei népies ékszerek közül való és sárgaréz-ből készült. Ethnographiai érdeken kívül reánk nézve azért fontos, mert sok százados régi motívumok gondos megőrzését látjuk rajta. Már egész alakja a római három gombos fibulára emlékeztet, míg a bevésett körkörös diszitmények egész a bronzkori ornamentikáig vezetnek vissza. Sorozatunk legdíszesebb darabja azonban a 4-ik számú, szintén sárgaréz-ből készült övcsatt, mely ugyancsak Felső-Magyarországról való s melynek analog darabját a Thomka-féle gyűjteményből a «Magyar Iparművészet» mult évi folyama közölte. A diszítés eredete itt is ugyanaz, mint az előzőnél, csupán a középen levő szívalakot merítette a népies hagyomány újabb tárházából. Technikailag érdekes, hogy a megöntés után, a még meg nem hült fémbe a mester egy kis kulcs végével nyomott ki két áttört diszitményt. De legérdekesebb része a diszitménynek az a hat gomb, mely csattunk felső részét ékíti. Szakasztott ezt a diszítést

látjuk karoling-korszakbeli nagy díszű fibulánkon, minők a keszthelyi sírmezőn is találtattak. Ezek a gombok őskori elődjüknél eredetileg gránátból, carneolból vagy borostyánból készítve voltak a fibulára erősítve, míg később magával a fémmel pótolattak. Közel másfélezer éves motívumok kétségtelen megőrzését tulajdoníthatjuk, tehát a jelen esetben is népies iparunknak, a mi már magában véve is eléggé indokolja, hogy azok gyűjtésével, megmentésükre mindent megtegyünk.

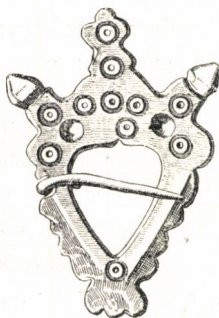
Dr. Szendrei János.

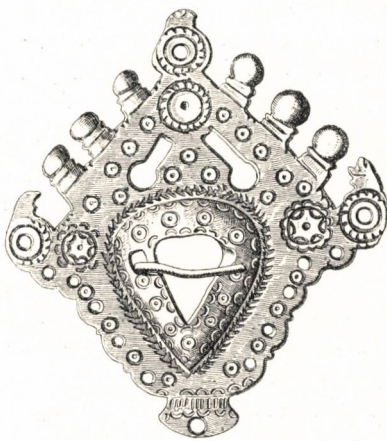
1. ábra. $\frac{2}{3}$ n.

2. ábra. $\frac{2}{3}$ n.

3. ábra. $\frac{2}{3}$ n.

4. ábra. $\frac{2}{3}$ n.

A NEMZETI MÚZEUM ÁSATÁSA JÁSZ-ALSÓ-SZENTGYÖRGYÖN.

Jász-Alsó-Szent György község határában, öt kilométernyi távolságban, kilencvenöt méterre a tenger felszíne felett, közel 6 méter magasságban emelkedik a Borsahalom, a melyet a nép körében élő hagyomány Attila sírhalmának tartott. Tőle keletre három kisebb halom emelkedett ki a síkságból. A múlt hónapokban Bajzáth Gábor földbirtokos két kisebb halmot felásatott és azokban bronzláncztöredékeket, nagy bronzgombokat, karddarabokat, irizáló üvegdarabokat, vaskocsirészeket talált. Onnan kerültek ki egy ezüstszőgekkel kivert pajzsdudor töredékei is. Hild Viktor, a jász múzeum szakértője, értesülvén a dologról, bejelentette azt a nemzeti múzeum igazgatóságának, a mely őt és dr. Éber László régiségtári assistenst bízta meg az ásatás rendszeres keresztúlvitelével. Az ásatás majdnem három teljes hetet vett igénybe. Először is a Borsahalomtól 120 méterre keletre fekvő kis sírhalmot tárták föl. A sírgödör hossza 6,40 méter, szélessége 3 méter volt. Déli végében az 1—2 méter mélységű rétegben találták két csontváz maradványait, olyan állapotban, a mely a sír kirablására engedett következtetni. Ebből a rétegből arannyal átszőtt kelme számos apró foszlánya került elő, továbbá közel 500 darab apró aranygomb, — közöttük 17 rekeszbe foglalt zöld üveggel ékes, — de semmi nagyobb anyagi értéket képviselő ékszer. Közel a sír északnyugati sarkához, harmadfél méter mélységben szerencsés épségben maradt fenn egy római művű bronzkandeláber. A nyugati oldal hosszában nagyobb üvegedény töredékeit talál-

ták elszórva, a keleti részen két méter mélységben bronzsal borított, eredetileg nyilván aranyozott vaspaiszdudor maradt meg. A gödör mélyében többé-kevésbbé megállapítható szabályossággal vaskocsirészek tűntek föl, a melyek kétségtelenné tették, hogy itt kocsitemetéssel van dolgunk. A szép leletnek különös jelentőséget biztosít az a körülmény, hogy 2'35 méter mélységben érmet is leltek, még pedig Antoninus Pius vagy Marcus Aurelius császár ezüstdenárját, a mely a sír korát közelebből meghatározza. Tehát II. századbéli római kori barbár sírról van szó. Ennek felelnek meg a nagy halom leletei is. A 3—3 méter széles észak-déli, kelet-nyugati keresztárok megásása után, a domb kellő közepe alatt 5'60 méter mélységben gerendamaradványra bukkantak. A középső tér kiszélesítése után sikerült az eredeti gerendasír felületét teljesen megszabadítani. A hosszában hasított vagy kereken meghagyott, részben hatalmas, szabályosan rakott és csappal egymásba eresztett gerendák színök frissességét bámulatosan megtartották úgy, hogy az egyes fanemeket pontosan meg lehetett különböztetni, de már gyöngye érintésre is a vékony festékanyagréteg mögött tiszta agyag tűnt elő. E körülmény folytán az ásatás vezetői kénytelenek voltak lemondani eredeti tervükről, hogy t. i. a gerendas felületet a maga egészében a nemzeti múzeumba szállítsák, annál is inkább, mert a földrétegtől megszabadított részek színöket már néhány óra múlva elvesztették, az agyag megrepedezett, az egész elvesztette eredeti jellegét. Ilyképen fényképek, színvázlat és mérnöki műszaki rajz felvételével kellett megelégedni. A gerendas sírkamara 6'15 méter hosszú, 3'75 méter széles volt, eredeti magassága másfél méter lehetett. Folyosó nem vezetett a sír belsejébe, de már az ásás közben nyilvánvalóvá vált, hogy a sírt kirabolták, még pedig a sírkamara beomlása előtt, valószínűleg még régi időben. A sírrabló a domb tetejéről szűk aknáat ásott, onnan lejutott a sír északi keskeny oldalához és annak gerendáit átvágván, behatolt a kamara belsejébe és azt úgyszólván teljesen kirabolta. A halott nyugvóhelyéül szolgáló kocsi részein kívül csak egy nagy, díszes aranyszíjvéget találtak, azonkívül néhány bronz- és ezüstapróságon kívül harmincz darab üvegpasztából utánczott kisebb-nagyobb ékkövet. E leletek is arra vallanak, hogy a domb fejedelmi sírt jelölt, a mely korra nézve megegyezik az ezüstdenár által meghatározott kisebbik sírral. — A leletekről annak idején részletes közleményt fogunk adni.

er.

